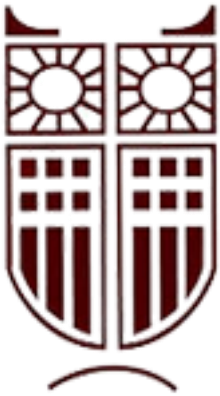

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Διδακτορική Διατριβή

Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1936-1944 ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ «ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ» ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ

ΟΛΓΑ ΠΕΤΡΟΥΛΙΑ

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

κα Ευαγγελία Μπάλτα, Επιβλέπουσα, Επίκουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
κα Σταυρούλα Κτιστάκη, Καθηγήτρια του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
κ. Αριστείδης Χατζής, Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

ΑΘΗΝΑ 2024

Περιεχόμενα

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ & ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ vii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ 1
Κεφάλαιο 1 Ερευνητικοί Στόχοι- Μεθοδολογία 1
Κεφάλαιο 2 Εννοιολογικές Προσεγγίσεις 4
Κεφάλαιο 3 Ιστορικό Πλαίσιο 11
I. Η πορεία προς την επιβολή της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936 11
II. Πόλεμος: από την εποποιΐα στην υποχώρηση 20
III. Η τριπλή κατοχή 27
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, ΔΟΜΕΣ ΚΑΙ ΣΤΕΛΕΧΩΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1936-1944 30
Κεφάλαιο 1 Πολιτικό Πλαίσιο και Διακυβέρνηση 30
I. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936 30
A. Πολιτικά χαρακτηριστικά και στοιχεία ιδεολογίας 30
B. Διακυβέρνηση 39
Γ. Εξωτερική Πολιτική 44
Δ. Οικονομία 48
II. Το κράτος υπό κατοχή 54
A. Πολιτειακό Ζήτημα 54
Α.1. Εξόριστη Κυβέρνηση Ε. Τσουδερού (από 29 Απριλίου 1941 έως 13 Απριλίου 1944) 56
Α.2. Κατοχικές κυβερνήσεις 59
Α.2.1. Κυβέρνηση Γεωργίου Τσολάκογλου (από 30 Απριλίου 1941 έως 2 Δεκεμβρίου 1942) 59
Α.2.2. Κυβέρνηση Κωνσταντίνου Λογοθετόπουλου (από 2 Δεκεμβρίου 1942 έως 7 Απριλίου 1943) 63
Α.2.3. Κυβέρνηση Ιωάννη Ράλλη (από 7 Απριλίου 1943 έως 12 Οκτωβρίου 1944) 66
B. Διακυβέρνηση 69
Γ. Οικονομία 77
Γ.1. Ο λιμός 81
Γ.2. Οι οικονομικά κερδισμένοι της κατοχής 86
Κεφάλαιο 2 Οργάνωση και Δομές της Δημόσιας Διοίκησης 90
I. Η επιχειρούμενη διοικητική αποκέντρωση του Ι. Μεταξά 90
A. Η Διοίκηση Πρωτευούσης 90

Β. Αρμοδιότητες στους Νομάρχες 92
Γ. Γενικοί Διοικητές 95
ΙΙ. Οι εξαγγελίες περί οικονομιών 96
Α. Η περίοδος του Ι. Μεταξά 96
Β. Η περίοδος της κατοχής 99
ΙΙΙ. Η πάταξη της γραφειοκρατίας και η «εξυγίανση» του δημοσίου 104
Α. Η περίοδος του Ι. Μεταξά 104
Β. Η περίοδος της κατοχής, οι διώξεις των στελεχών της 4ης Αυγούστου 1936 106
IV. Δομές της Δημόσιας Διοίκησης 108
V. Στρατιωτική και πολιτική επιστράτευση 114
Κεφάλαιο 3 Στελέχωση της Δημόσιας Διοίκησης- Δημόσιοι Υπάλληλοι 118
Ι. Προσπάθεια σύνταξης δημοσιοϋπαλληλικού κώδικα 120
ΙΙ. Υπηρεσιακή κατάσταση των δημοσίων υπαλλήλων 122
Α. Διορισμός και λύση υπαλληλικής σχέσης 122
Β. Υπηρεσιακές μεταβολές των δημοσίων υπαλλήλων 129
Γ. Υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων 131
Δ. Δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων 136
ΙΙΙ. Μισθολόγιο των δημοσίων υπαλλήλων και λοιπές αμοιβές 139
Κεφάλαιο 4 Τα παραδείγματα των Δημόσιων Νοσηλευτικών Ιδρυμάτων, της Δημόσιας Εκπαίδευσης, των Δημόσιων Τραπεζών και της Υπηρεσίας Τηλεφωνίας, Ταχυδρομείων και Τηλεγράφων (Τ.Τ.Τ.) 146
Ι. Δημόσια Νοσηλευτικά Ιδρύματα 146
Α. Δομές 146
Β. Ανθρώπινο Δυναμικό 150
ΙΙ. Δημόσια εκπαίδευση 152
Α. Ιδεολογικό πλαίσιο 152
Α.1. Το Όραμα της Εθνικής Παιδείας, η αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού 152
Α.2. Το γλωσσικό ζήτημα 157
Α.3. Οικονομίες στην εκπαίδευση 158
Β. Δομές 159
Β.1. Το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και οι εποπτευόμενοι φορείς του 159
Β.2. Τα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα 163
Β.2.1. Στοιχειώδης, Μέση, Επαγγελματική Εκπαίδευση 163

Β.2.2. Παιδαγωγικές Ακαδημίες και Ανώτατη Εκπαίδευση 173
Γ. Ανθρώπινο Δυναμικό 177
III. Τράπεζες 183
Α. Δομές 183
Α.1. Το παράδειγμα της Αγροτικής Τράπεζας 183
Α.2. Η Τράπεζα της Ελλάδος 186
Α.3. Η περίπτωση του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου 189
Β. Ανθρώπινο Δυναμικό 192
IV. Η Υπηρεσία Τηλεφωνίας, Ταχυδρομείων, Τηλεγράφων (Τ.Τ.Τ.) 196
Α. Δομές 196
Β. Ανθρώπινο Δυναμικό 199
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ ΤΟ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ 205
Κεφάλαιο 1 Πολιτικό πλαίσιο διαμόρφωσης 205
Ι. Η Πολιτική του Κράτους 205
Α. Μέτρα κοινωνικής πρόνοιας και κοινωνικής ασφάλισης 206
Α.1. Εργατική Πολιτική 206
Α.2. Κοινωνική πολιτική 209
Α.3.Κοινωνική ασφάλιση 214
Β. Μέτρα ασφάλειας και διάλυσης του συνδικαλιστικού κινήματος 216
Β.1. Μέτρα ασφάλειας 216
Β.2. Μέτρα διάλυσης του συνδικαλιστικού κινήματος 228
ΙΙ. Η στάση του πολιτικού κόσμου και οι λαϊκές αντιστάσεις 232
Α. Στάση απέναντι στο καθεστώς Ι. Μεταξά 232
Β. Στάση απέναντι στις κατοχικές δυνάμεις και κυβερνήσεις 237
Κεφάλαιο 2 Τα χαρακτηριστικά και η κατάσταση του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων 249
Ι. Ο ρόλος των δημοσίων υπαλλήλων και η διττή σχέση τους με το κράτος 251
ΙΙ. Νομικό πλαίσιο, οργάνωση και κατάσταση του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων 253
Κεφάλαιο 3 Ο ρόλος του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων στην Εθνική Αντίσταση, οι μεγάλες απεργίες και διαδηλώσεις της κατοχής 264
Ι. Αντίσταση στην Αθήνα 264
ΙΙ. Οι μεγάλες απεργίες και διαδηλώσεις 268
Α. Απεργία των Τ.Τ.Τ. τον Απρίλιο του 1942 268
Β. Κινητοποιήσεις το καλοκαίρι του 1942 273

Γ. Η μεγάλη απεργία του Σεπτεμβρίου του 1942 274
Δ. Γενική απεργία και διαδηλώσεις στις 22 Δεκεμβρίου 1942 277
Ε. Απεργία κατά της πολιτικής επιστράτευσης τον Φεβρουάριο του 1943 279
ΣΤ. Απεργιακές κινητοποιήσεις τον Μάρτιο, Μάιο και Ιούνιο του 1943 288
Ζ. Η διαδήλωση κατά της βουλγαρικής επέκτασης στις 22 Ιουλίου 1943 291
Η. Οι κινητοποιήσεις του φθινοπώρου του 1943 293
Θ. Διαδηλώσεις στις επετείους της 28ης Οκτωβρίου και 25ης Μαρτίου 1941-1943 295
Θ.1. 28 Οκτωβρίου 1941 296
Θ.2. 25 Μαρτίου 1942 296
Θ.3. 28 Οκτωβρίου 1942 και 1943 299
Θ.4. 25 Μαρτίου 1943 300
Ι. Διαδηλώσεις και απεργίες το 1944 301
Κεφάλαιο 4 Τα παραδείγματα των εκπαιδευτικών, των εργαζομένων στις Τράπεζες, τα Πανεπιστήμια, τα Νοσοκομεία, τα Μουσεία και την Αστυνομία 305
Ι. Οι δάσκαλοι και καθηγητές στα σχολεία 305
Α. Η περίπτωση του αγωνιστή Κώστα Νικολακόπουλου 309
Β. Η περίπτωση του αγωνιστή δασκάλου Νίκου Πλουμπίδη 310
ΙΙ. Οι εργαζόμενοι στις Τράπεζες 311
ΙΙΙ. Οι Καθηγητές και οι εργαζόμενοι στα Πανεπιστήμια 320
IV. Οι εργαζόμενοι στα Νοσοκομεία 322
V. Οι Αρχαιολόγοι των Μουσείων 323
VI. Η Αστυνομία 325
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ 331
Κεφάλαιο 1 Η δημόσια Υπηρεσία του Εθνικού Τυπογραφείου 331
Ι. Δομή και Οργάνωση 331
Α. Το ισχύον θεσμικό πλαίσιο 331
Β. Οι τροποποιήσεις της περιόδου 1936-1944 333
Γ. Εγκαταστάσεις και υποδομές 338
ΙΙ. Λειτουργία 339
Α. Η έκδοση της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως και λοιπών εντύπων και βιβλίων 339
Β. Η ιστορία μέσα από τα Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως 344
Κεφάλαιο 2 Το ανθρώπινο δυναμικό του Εθνικού Τυπογραφείου 346
Ι. Το Αρχείο Προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου 346
Α. Μισθολογική και Βαθμολογική Εξέλιξη 347

Β. Πειθαρχικά 349
Γ. Διορισμοί 351
Δ. Υπηρεσιακές Μεταβολές 352
ΙΙ. Συνδικαλιστική δράση και συμμετοχή των εργαζόμενων του Εθνικού Τυπογραφείου στην Εθνική Αντίσταση 354
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 360
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 368
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ- ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ 427

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ & ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ

ΑΓΕΤ	Ανώνυμη Γενική Εταιρεία Τσιμέντων
Α.Δ.	Αγορανομική Διάταξη
ΑΔΕΔΥ	Ανώτατη Διοίκηση ενώσεων Δημοσίων Υπαλλήλων
ΑΕΣΜΕ	Ανώτερο Εποπτικό Συμβούλιο Μέσης Εκπαίδευσης
ΑΕΣΣΕ	Ανώτερο Εποπτικό Συμβούλιο Στοιχειώδους Εκπαίδευσης
ΑΕΤΕ	Ανώνυμη Εταιρεία Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος
ΑΜΝ	Αντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων
Α.Ν.	Αναγκαστικός Νόμος
ΑΟΑ	Αντιφασιστική Οργάνωση Αεροπορίας
ΑΟΝ	Αντιφασιστική Οργάνωση Ναυτικού
ΑΣΕ	Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαίδευσης
ΑΣΟ	Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση
ΑΣΟ	Αυτόνομος Σταφιδικός Οργανισμός
ΑΣΟΕΕ	Ανώτατη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών
Β.Δ.	Βασιλικό Διάταγμα
ΓΣΕΕ	Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος
ΔΟΕ	Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος
ΔΣ	Διοικητικό Συμβούλιο
ΕΑΜ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΑΜΝ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Νέων
ΕΑΣ	Εθνικός Απελευθερωτικός Σύνδεσμος
ΕΓΣΕΕ	Ενωτική Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος
ΕΔΕΣ	Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
ΕΕΑΜ	Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΕΕ	Εθνική Ένωση Ελλάδος
ΕΚΚΑ	Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση
ΕΝΕ	Ένωση Νέων Ελλάδας
ΕΛΑΝ	Εθνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό
ΕΛΑΣ	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΟΝ	Εθνική Οργάνωση Νεολαίας
ΕΠΟΝ	Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων
ΕΠΣ	Εθνικός Παντραπεζικός Σύλλογος

ΕΣΕΕ	Εθνική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος
ΕΣΜΕ	Εποπτικό Συμβούλιο Μέσης Εκπαίδευσης
ΕΣΠΑ	Εθνικός Σύνδεσμος Αναπήρων Πολέμου
ΕΣΠΟ	Εθνική Σοσιαλιστική Πατριωτική Οργάνωσις
ΕΣΣΕ	Εποπτικό Συμβούλιο Στοιχειώδους Εκπαίδευσης
ΕΣΤΟ	Επιτροπή Συνεργασίας Τραπεζοϋπαλληλικών Οργανώσεων
ΙΚΑ	Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων
Κ.Δ.	Κανονιστικό Διάταγμα
ΚΕ	Κεντρική Επιτροπή
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΟΑ	Κομματική Οργάνωση Αθήνας
ΚΠΕ	Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή
Ν.Δ.	Νομοθετικό Διάταγμα
Ν.Π.	Νομοθετική Πράξη
ΝΠΔΔ	Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
ΟΔΥ	Ομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων
ΟΕΔΕ	Οργάνωσις Εθνικών Δυνάμεων Ελλάδος
ΟΕΣΒ	Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων
ΟΚΝΕ	Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαίων Ελλάδος
ΟΛΜΕ	Ομοσπονδία Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης
ΟΛΠ	Οργανισμός Λιμένος Πειραιώς
ΟΠΛΑ	Οργάνωση Προστασίας Λαϊκού Αγώνα
ΠΕΑ	Πανυπαλληλική Επιτροπή Αγώνα
ΠΕΑΝ	Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων
ΠΕΔΥ	Πανελλήνια Επιτροπή Δημοσίων Υπαλλήλων
ΠΕΕΑ	Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθερώσεως
ΠΕΣΜΕ	Περιφερειακό Εποπτικό Συμβούλιο Μέσης Εκπαίδευσης
ΠΕΣΣΕ	Περιφερειακό Εποπτικό Συμβούλιο Στοιχειώδους Εκπαίδευσης
ΠΥΣ	Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου
ΡΑΝ	Ρωμυλία-Αυλών-Νήσοι
ΣΔΥΕ	Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων Ελλάδος
ΣΕΚ	Σιδηρόδρομοι Ελληνικού Κράτους
ΣΕΚΕ	Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος
ΣΝΟΦ	Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο

Σ.Π.	Συντακτική Πράξη
ΣΣΝ	Στρατιά Σκλαβωμένων Νικητών
ΣΥΑΤΕ	Σύλλογος Υπαλλήλων Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος
ΣΥΕΤΕ	Σύλλογος Υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
ΣΥΤΑ	Σύλλογος Υπαλλήλων της Τραπέζης Αθηνών
ΣΥΤΕ	Σύλλογος Υπαλλήλων Τραπέζης της Ελλάδος
ΤΑΦ	Ταμείο Απόρων Φοιτητών
Τ.Τ.Τ.	Υπηρεσία Ταχυδρομείων, Τηλεγραφημάτων και Τηλεφωνίας
ΥΣ	Υπουργικό Συμβούλιο
ΦΕΚ	Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως
ΧΑΝ	Χριστιανική Αδελφότητα Νέων
ΧΕΝ	Χριστιανική Ένωση Νεανίδων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κεφάλαιο 1 Ερευνητικοί Στόχοι- Μεθοδολογία

Η παρούσα διδακτορική διατριβή επιχειρεί με τα συμπεράσματά της να συμβάλει στη Διοικητική Ιστορία, με την έννοια της ιστορικής γνώσης των διοικητικών θεσμών[1] και να φωτίσει πλευρές της Ιστορίας του Σύγχρονου Ελληνικού Συνδικαλιστικού Κινήματος. Ερευνά την περίοδο 1936-1944, μια περίοδος που συμπυκνώνει τρεις διαφορετικές μορφές «εκτάκτου καταστάσεως»: δικτατορία- πόλεμο- κατοχή. Κάτω από αυτές τις «έκτακτες» συνθήκες, ο κρατικός μηχανισμός κλήθηκε να αντιμετωπίσει ιδιαίτερες και επείγουσες καταστάσεις, όπως ελλείψεις αγαθών, πληθωριστικές τάσεις, την κατάρρευση του κρατικού μηχανισμού και της οικονομίας, το τεράστιο επισιτιστικό πρόβλημα, τις επιτάξεις των υποδομών και, κυρίως, την απονομιμοποίησή του. Για την αντιμετώπισή τους δε κατέφυγε σε μια σειρά έκτακτων μέτρων: επιστράτευση, αναστολή θεμελιωδών άρθρων του Συντάγματος, κατάλυση του κοινοβουλευτισμού, απαγόρευση των πολιτικών κομμάτων και της πολιτικής δράσης.

Ο πρώτος ερευνητικός στόχος της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη του τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης κάτω από αυτές τις «μη κανονικές» συνθήκες.

Ο δεύτερος είναι η μελέτη του κανονιστικού πλαισίου που ρύθμιζε την εργασία και το εργασιακό καθεστώτος των δημοσίων υπαλλήλων, των λειτουργών, δηλαδή, ενός κράτους υπό αυτές τις συνθήκες «εκτάκτου ανάγκης».

Ο τρίτος ερευνητικός στόχος, είναι η μελέτη της αντιστασιακής δράσης των δημοσίων υπαλλήλων της Αθήνας, κάτω από τις ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες της ποινικοποίησης των «ανατρεπτικών» ιδεών, των διώξεων, της επικράτησης των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, του αμφισβητούμενου δικαιώματος στην απεργία και των απαγορευμένων συνδικαλιστικών οργανώσεων. Μια δράση που έδωσε σοβαρά δείγματα αντίστασης, με πρωτεργάτες τους εργαζόμενους στην Υπηρεσία Ταχυδρομείων, Τηλεγραφημάτων και Τηλεφωνίας (Τ.Τ.Τ.), τους τραπεζοϋπαλλήλους και τους εκπαιδευτικούς. Ο ερευνητικός αυτός στόχος εντάσσεται και σε μια γενικότερη συζήτηση που έχει ανοίξει, με αφορμή την οικονομική κρίση

[1] *Πούλης Π.*, Ιστορία της Ελληνικής Δημόσιας Διοίκησης Ι (1821-1975), Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987, σ. 7.

στην Ελλάδα, την εφαρμογή σκληρών μέτρων λιτότητας, συχνά προερχόμενων από εξωτερικούς θεσμούς, την κάθετη πτώση του βιοτικού επιπέδου και του εισοδήματος μεγάλου κομματιού της ελληνικής κοινωνίας, που οδήγησε στην ενεργοποίηση ενός γενικευμένου αισθήματος απώλειας της εθνικής ανεξαρτησίας και έφερε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος την περίοδο της κατοχής και τον τρόπο επιβίωσης του ελληνικού λαού.

Τέταρτος και τελευταίος ερευνητικός στόχος είναι η μελέτη της ιδιαίτερης περίπτωσης του Εθνικού Τυπογραφείου, μιας ιστορικής δημόσιας υπηρεσίας, η οποία, από το 1833, έχει αναλάβει τη δημοσιοποίηση των πράξεων των οργάνων της Πολιτείας. Η μελέτη των τελευταίων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και οδηγεί σε συμπεράσματα για τις βασικές κατευθύνσεις της εκτελεστικής εξουσίας και του ελληνικού διοικητικού συστήματος, για τον τρόπο λήψης των αποφάσεων, το νομικό πλαίσιο και τις πολιτικές προτεραιότητες της εποχής.

Η πρωτοτυπία της παρούσας διδακτορικής διατριβής συνίσταται στην χρονική περίοδο την οποία επιχειρεί να φωτίσει και το ενδιαφέρον που δείχνει στον τρόπο λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης εκείνη την περίοδο, πτυχή που δεν έχει εξετασθεί, μέχρι τώρα, διεξοδικά και συγκριτικά. Η δε σπουδαιότητα και συμβολή της στη βιβλιογραφία, έγκειται στα συγκριτικά συμπεράσματά της ως προς την οργάνωση και λειτουργία της δημόσιας διοίκησης και των λειτουργών αυτής, κατά την περίοδο 1936-1944 και στην εκτεταμένη αναλυτική καταγραφή της αντιστασιακής δράσης του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων και του ρόλου του στην αντίσταση στην πόλη της Αθήνας. Επίσης, βρίσκεται στη μελέτη του, τεραστίου μεγέθους, αρχειακού υλικού όλων των Φύλλων της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως της εποχής. Για πρώτη φορά δε ερευνάται, καταγράφεται, αρχειοθετείται και τελικά επεξεργάζεται το σύνολο των δημοσιευμάτων στον καθημερινό τύπο της περιόδου 1936-1944 που αφορούν στη δημόσια διοίκηση και τους λειτουργούς της. Τέλος, επίσης για πρώτη φορά και σε τέτοια έκταση, διατέθηκε για ερευνητικούς σκοπούς, κατόπιν σχετικής άδειας του Ειδικού Γραμματέα του Εθνικού Τυπογραφείου, το σύνολο του αρχειακού υλικού του Τμήματος Δ1 Κατάστασης Προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου.

Η μέθοδος που ακολουθήθηκε είναι αυτή της βιβλιογραφικής έρευνας, της έρευνας σε πρωτογενές αρχειακό υλικό και της διασταύρωσης των ερευνητικών

δεδομένων[2]. Κατ' αρχάς, αντλήθηκαν στοιχεία από το πλούσιο, πρωτότυπο και μοναδικό αρχείο του Εθνικού Τυπογραφείου και του Μουσείου του. Πιο συγκεκριμένα, μελετήθηκαν τα περί 8.000 Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, τεύχους Α΄ (νόμοι, προεδρικά διατάγματα), τεύχους Β΄ (υπουργικές αποφάσεις), τεύχους Γ΄ (διορισμοί, υπηρεσιακές μεταβολές δημοσίων υπαλλήλων), Παραρτήματα και Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου, το σύνολο δηλαδή, του «παραγόμενου» έργου του μεταξικού και κατοχικού κράτους. Πάντα, βέβαια, με την αίρεση ότι το περιεχόμενο των Φύλλων της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως μπορεί να αναδείξει τις προτεραιότητες και τις πράξεις της εκτελεστικής εξουσίας και όχι απαραίτητα την εφαρμογή και τα αποτελέσματα αυτών. Σημειωτέον δε ότι, κατά τη διάρκεια της κατοχής, εκδίδονταν παράλληλα δυο διαφορετικές εκδόσεις της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως: τα Τεύχη με την ένδειξη «Ελληνική Πολιτεία» που εξέδιδαν οι κατοχικές κυβερνήσεις στο εσωτερικό της χώρας και τα Τεύχη Α΄ της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως που εξέδιδε η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, η οποία και αναγνωριζόταν από τον ελεύθερο κόσμο ως η νόμιμη κυβέρνηση του ελληνικού κράτους. Κάποια από τα τελευταία τυπώθηκαν στην Αλεξάνδρεια, στο ελλιμενισμένο θωρηκτό Αβέρωφ (2 Μαΐου 1941), στο Λονδίνο (24 Σεπτεμβρίου 1941) και στο Κάιρο (5 Μαΐου 1943). Επίσης, από το Ηλεκτρονικό Αρχείο της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων αντλήθηκαν, ταξινομήθηκαν και μελετήθηκαν το σύνολο των δημοσιευμάτων του τύπου της εποχής τα οποία αφορούσαν την δημόσια διοίκηση. Ενώ μελετήθηκε και το περιεχόμενο του μεγαλύτερου μέρους των εντύπων που εκδίδονταν σε καθεστώς παρανομίας.

Τέλος, όπως προαναφέρθηκε, μελετήθηκε το Αρχείο του Τμήματος Δ1 Κατάστασης Προσωπικού της Διεύθυνσης Δ΄ Ανθρώπινου Δυναμικού του Εθνικού Τυπογραφείου, που διασώζει περί τους 200 υπηρεσιακούς φακέλους υπαλλήλων, εργαζόμενων εκείνη την εποχή στο Εθνικό Τυπογραφείο, με πλούσιο πρωτογενές και ανεπεξέργαστο υλικό.

Το σύνολο αυτών των τεκμηρίων επέτρεψε να αναδειχθούν οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν και το συνολικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινήθηκε η λειτουργία της δημόσιας διοίκησης την περίοδο 1936-1944, καθώς και χαρακτηριστικά της ζωής και της εργασίας των δημοσίων υπαλλήλων.

[2] *Bell J.,* Πώς να συντάξετε μια επιστημονική εργασία, Οδηγός ερευνητικής μεθοδολογίας, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2007, *Dunleavy P.,* Η Διδακτορική Διατριβή, οργάνωση, σχεδιασμός, συγγραφή, ολοκλήρωση, Πλέθρον, Αθήνα, 2006, *Eco U.,* Πώς γίνεται μια διπλωματική εργασία, Νήσος, Αθήνα, 2001.

Κεφάλαιο 2 Εννοιολογικές Προσεγγίσεις

Η χρονική περίοδος 1936-1944, που επιλέχθηκε ως πλαίσιο αναφοράς στην παρούσα διδακτορική διατριβή, οριοθετείται από δυο κομβικές ημερομηνίες: την 4η Αυγούστου 1936, ημερομηνία επιβολής της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά[3] και τη 12η Οκτωβρίου 1944[4], επίσημη Ημέρα Απελευθέρωσης από τη γερμανική κατοχή, που σηματοδοτείται από το πρώτο επίσημο έγγραφο του ελεύθερου ελληνικού κράτους, το Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως της 18ης Οκτωβρίου 1944, με τον «Λόγο της Απελευθέρωσης» του Γεώργιου Παπανδρέου, Πρωθυπουργού της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, στην Πλατεία Συντάγματος.

Βασική έννοια, γύρω από την οποία πραγματεύεται το αντικείμενό της, είναι αυτή της *Δημόσιας Διοίκησης*. Ως *Διοίκηση* νοείται «η ενέργεια του "διοικείν"» και περιλαμβάνει, κυρίως, την επιδίωξη ενός σκοπού από μεμονωμένα πρόσωπα ή από οργανωμένες ενώσεις προσώπων[5]. Αποτελεί τη διοικητική λειτουργία της Πολιτείας και ενεργεί σύμφωνα με το ισχύον Σύνταγμα, το οποίο ορίζει τη μορφή του πολιτεύματος και τις σχέσεις ανάμεσα στην κρατική εξουσία και την κοινωνία[6]. Ήτοι,

> «η δημόσια διοίκηση αποτελεί τον κύριο "εκτελεστικό" μηχανισμό του Κράτους, που είναι επιφορτισμένος με την αποστολή της μετατροπής αυτού που προβλέπουν οι νόμοι (και το Σύνταγμα) σε κοινωνική πραγματικότητα»[7].

Αποτελεί δε έναν τυπικό θεσμό, με την έννοια ότι είναι, κατ' αρχάς, ένα «σύστημα κανόνων που έχουν σκοπό να ρυθμίσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά» και συνδέονται με την οργάνωση της κοινωνίας και, κατά δεύτερον, το μέσο επιβολής των κανόνων αυτών[8].

Ως κοινωνικός θεσμός μεταβάλλεται διαρκώς και περιλαμβάνει:

> «το σύνολο των διοικητικών μηχανισμών ή οργανισμών του Κράτους (ήτοι, εκτός των νομοθετικών και δικαστικών οργάνων και αρχών) που αναπτύσσουν τη δραστηριότητά τους στο κεντρικό, το περιφερειακό και το τοπικό επίπεδο, και είναι αρμόδιοι για την εφαρμογή των νόμων και των προγραμμάτων της δημόσιας

[3] ΦΕΚ 323/Α/4-8-1936.
[4] ΦΕΚ 242/Α/12-10-1944.
[5] *Κτιστάκη Σ.,* Εισαγωγή στη Δημόσια Διοίκηση, Παπαζήσης, Αθήνα, 2014, σ. 21.
[6] *Κτιστάκη Σ.,* ό.π., σ. 40.
[7] *Μακρυδημήτρης Α., Πραβίτα Μ.-Η.*, Διοικητική Επιστήμη Ι, Δημόσια Διοίκηση, Στοιχεία Διοικητικής Οργάνωσης, Σάκκουλας, Αθήνα, 2012, (υποσημ. 1), σ. 6.
[8] *Χατζής Α.*, Θεσμοί, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2018, σ.15-16, σ.26-28.

πολιτικής, όπως αυτά καθορίζονται και οριστικοποιούνται σε τελικό στάδιο από την εκάστοτε πολιτική ηγεσία»[9].

Οργανώνεται κάθετα και οριζόντια σε *Διοικητικά Όργανα*:

«όλα τα δημόσια όργανα της έννομης τάξης, δηλαδή εκείνα που εντάσσονται στο νομικό πρόσωπο του Κράτους ή σε άλλο ΝΠΔΔ και ασκούν δημόσια εξουσία. Το κύριο εννοιολογικό γνώρισμα του διοικητικού οργάνου είναι, συνεπώς, η διαρκής ή πρόσκαιρη ένταξή του στα πλαίσια ενός ιεραρχικά διαρθρωμένου διοικητικού συστήματος»[10].

Συνδέεται με την έννοια της *Δημόσιας Υπηρεσίας,* που μπορεί να είναι είτε *οργανική*, ως το σύνολο των οργάνων του κράτους στα οποία έχει ανατεθεί η διεξαγωγή υποθέσεων ορισμένης κατηγορίας, είτε *ουσιαστική*, που αφορά στη συγκεκριμένη δραστηριότητα η οποία ασκείται και αποσκοπεί στην παροχή υπηρεσιών και αγαθών στους διοικουμένους και είναι σύμφυτη με κάθε οργανωμένη κοινωνία[11]. Ο τρόπος λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης αποτυπώνεται στις αποφάσεις της εκτελεστικής εξουσίας, όπως αυτές διατυπώνονται στα επίσημα έγγραφα αυτής.

Υπό αυτό, λοιπόν, το πρίσμα η έρευνα της παρούσας διδακτορικής διατριβής εστίασε στη μελέτη των Φύλλων της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως Τεύχους Α΄ (νόμοι, προεδρικά διατάγματα) και Τεύχους Β΄ (υπουργικές αποφάσεις). Τα πλέον επίσημα αυτά έγγραφα επιλέχθηκαν διότι αφορούν, τόσο στα βασικά χαρακτηριστικά της διακυβέρνησης, όσο και στη λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών του λεγόμενου στενού δημόσιου τομέα, όπως Υπουργεία και Οργανισμοί, που βρίσκονται σε άμεση σχέση με την άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας.

Μια άλλη έννοια που αποτέλεσε, επίσης, αντικείμενο εξέτασης είναι η έννοια του *Δημόσιου Υπαλλήλου,* δηλαδή, «του έμμεσου οργάνου του κράτους, διατελόν εν αμέσω υπηρεσιακή, προαιρετική και πειθαρχική προς αυτό σχέση»[12]. Εξετάσθηκε η βασική αντίφαση, μεταξύ της ταξικής συνείδησης του δημοσίου υπαλλήλου ως εργαζόμενου με δικαιώματα, κατακτήσεις και αιτήματα πάλης, και του ρόλου του ως μέρος του κρατικού μηχανισμού που του επιβάλει να «εκπροσωπεί» το κράτος και να υπηρετεί την εύρυθμη και απρόσκοπτη λειτουργία του. Μια αντίφαση που «στοιχειώνει» τους δημοσίους υπαλλήλους και, ιδιαίτερα σε συνθήκες «εκτάκτου καταστάσεως», όπως αυτές που εξετάζουμε, γίνεται και πιο έντονη.

[9] *Μακρυδημήτρης Α., Πραβίτα Μ.-Η.*, ό.π., σ. 6.
[10] *Κτιστάκη Σ.,* ό.π., σ. 53.
[11] *Κτιστάκη Σ.,* ό.π., σ. 25.
[12] *Κτιστάκη Σ.,* ό.π., σ. 141.

Το ζήτημα αυτό, βέβαια, το έχουν απαντήσει οι ίδιοι οι δημόσιοι υπάλληλοι, ήδη από το 4ο Συνέδριο της Συνομοσπονδίας των Δημοσίων Υπαλλήλων Ελλάδος (ΣΔΥΕ), στις 2-13 Νοεμβρίου 1930, διατυπώνοντας τη θέση ότι «οι Δημόσιοι Υπάλληλοι προσφέροντας την εργασίαν των στο Κράτος έναντι αμοιβής σχετίζονται με αυτό σαν εργάτης προς εργοδότη»[13]. Τη δε συγκεκριμένη περίοδο που εξετάζουμε, απαντήθηκε στην πράξη με τη συμμετοχή των δημοσίων υπαλλήλων στις μεγάλες λαϊκές κινητοποιήσεις της εποχής κατά του κράτους, των κυβερνήσεων και των δυνάμεων κατοχής.

Στο πλαίσιο της προηγούμενης προβληματικής περί του ρόλου των δημοσίων υπαλλήλων ως εργαζόμενων και ως εκπροσώπων του κράτους, εντάσσεται και η συζήτηση περί δημοκρατίας στο δημόσιο, αμεροληψίας και ουδετερότητας των δημοσίων υπαλλήλων. Ειδικά στις ιστορικές συνθήκες που εξετάζουμε, σε όλες τις πτυχές της κοινωνίας, η δημοκρατία είχε καταλυθεί πλήρως, πόσο μάλλον στο εσωτερικό του κρατικού μηχανισμού, ο οποίος, στην πραγματικότητα, είχε επιστρατευθεί και υπηρετούσε την …κατάλυσή της. Οι δε δημόσιοι υπάλληλοι, νοούμενοι ως λειτουργοί του κράτους και φορείς της εκτελεστικής εξουσίας, όφειλαν και καλούνταν να δείχνουν αφοσίωση σε αυτό και η, από μέρους τους, διατύπωση πολιτικών απόψεων, ακόμα και απλών αντιρρήσεων συνιστούσε πειθαρχικό παράπτωμα που αντιμετώπιζε έως και την ποινή του θανάτου. Εξάλλου, ας μην ξεχνάμε ότι αναγκαίο για τον διορισμό στο δημόσιο ήταν το περίφημο πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων, που απέκλειε, με άμεσο και επιτακτικό τρόπο, οποιονδήποτε είχε ο ίδιος, ή κάποιο μέλος του στενού οικογενειακού του περιβάλλοντος, κατηγορηθεί για «ανατρεπτικές» απόψεις.

Όσον αφορά δε στην «πολιτική ουδετερότητα» που απαιτούσε το λειτούργημα των δημοσίων υπαλλήλων και επέβαλε τη σιωπηλή και τυφλή υπηρέτηση του κρατικού συμφέροντος, αυτή επιστρατευόταν κατά το δοκούν. Επέβαλε την κομματική ουδετερότητα και την αποχή των δημοσίων υπαλλήλων από την πολιτική δράση και συνδεόταν με την αντίληψη περί «αταξικού και ουδέτερου» κράτους που υπηρετεί τυφλά το κοινωνικό σύνολο και θέτει τη δημόσια διοίκηση έξω από την κοινωνία[14].

---

[13] *Κατσορίδας Δ.,* Βασικοί Σταθμοί του Εργατικού-Συνδικαλιστικού Κινήματος στην Ελλάδα 1870-2001, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ/ΓΣΕΕ, Αθήνα, 2008, σ. 70.

[14] *Κανελλοπούλου Ν.,* Τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων. Ερμηνευτικές αποσαφηνίσεις και ερμηνευτικό κριτήριο με αφορμή την ΣτΕ 3138/1991 σε: *Κανελλοπούλου Ν., Μακρυδημήτρης Α., Χρυσανθάκης Χ.,* Διοίκηση και Πολιτεία. Μελέτες-4. Το Σύνταγμα και τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων, Σάκκουλας, Κομοτηνή, 1993, σ. 17.

Συχνά δε, η έννοια της πολιτικής ουδετερότητας των δημοσίων υπαλλήλων συνδέεται με αυτή της «αμεροληψίας» τους, αν και είναι κάτι τελείως διαφορετικό και αφορά αποκλειστικά στην άσκηση των καθηκόντων τους και τη δίκαιη δράση τους μέσα στα όρια της διοικητικής τους λειτουργίας[15]. Ως εκ τούτου, και στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής, όταν προέκυπτε ζήτημα απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων, η όποια διεκδίκησή τους βαφτιζόταν, αυτομάτως, ως αντικοινωνική και επικρινόταν ως στρεφόμενη κατά του κοινωνικού συνόλου.

Όσον αφορά δε στη σύνθεσή τους, οι δημόσιοι υπάλληλοι αποτελούσαν και αποτελούν ένα κοινωνικό στρώμα, χωρίς ενιαία χαρακτηριστικά, χωρίς ταύτιση ρόλων και θέσεων και με σοβαρή διαφοροποίηση μεταξύ ανώτερων και κατώτερων. Για τους μεν πρώτους υπερτερεί η διανοητική, έναντι της χειρωνακτικής, πλευράς της εργασίας, οι τάσεις μετακίνησης και μετάθεσης, η προοπτική της σταδιοδρομίας και της πολυπόθητης προαγωγής και η απόδοση μεγαλύτερης σημασίας στις φόρμουλες υποκίνησης του ενδιαφέροντος. Το κύριο, όμως, χαρακτηριστικό που τους προσδιορίζει είναι το αίσθημα εγγύτητάς τους με την εξουσία και τα κέντρα λήψης των αποφάσεων. Οι δε κατώτεροι υπάλληλοι, παρόλη τη στενή και καθημερινή τους σχέση με την εκτελεστική εξουσία, αυτοπροσδιορίζονται πιο κοντά στην εργατική τάξη. Θα λέγαμε ότι στις κατώτερες βαθμίδες της δημόσιας διοίκησης, ο τεμαχισμός και η τυποποίηση της εργασίας, οι μικρές πιθανότητας ανέλιξης και οι χαμηλές αμοιβές επιτρέπουν να μιλάμε για «ημιειδικευμένους εργάτες του χαρτοβασιλείου»[16] που βρίσκονται σε στενή σύνδεση με την εργατική τάξη.

Όσον αφορά στην έννοια του *«Συνδικαλισμού»*, ενδιαφέρον παρουσιάζει η ετυμολογία της από την ελληνική λέξη «σύνδικος», «συνήγορος, υπερασπιστής», που στη δημώδη λατινική έγινε syndicus, «ο εκπρόσωπος πόλεως», για να περάσει, το 1257, στη γαλλική ως syndique, «ο υπερασπιστής των δικαιωμάτων μιας κοινότητας». Αργότερα, επέστρεψε στην ελληνική γλώσσα με τις λέξεις συνδικάτο, συνδικαλισμός και συνδικαλιστής. Σημειωτέον δε, ότι στην Αθηναϊκή Δημοκρατία οι σύνδικοι ήταν συνήγοροι και εκπρόσωποι του δημοσίου, ιδίως ενώπιον ξένων δικαστηρίων, αργότερα δε και δικαστές, έναντι των «συνήγορων», που ήταν οι νομικοί υπερασπιστές των ιδιωτών. Από τον 16ο αιώνα, η λέξη πήρε τη σημερινή της σημασία, με τους

[15] *Κανελλοπούλου Ν.,* ό.π., σ. 20.
[16] *Πουλαντζάς Ν.,* Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό, Θεμέλιο, Αθήνα, 1990, σ.399-405.

συνδικαλιστές να αποκτούν υψηλό κύρος και γενικότερη εκτίμηση, ως εκπρόσωποι και υπερασπιστές των συμφερόντων ομάδων εργαζομένων.

Ο όρος «*συνδικαλιστικό κίνημα των δημοσίων υπαλλήλων»* δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί την εξεταζόμενη περίοδο με την κυριολεκτική έννοιά του, δεδομένου ότι από το 1936 και μετά, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις είχαν απαγορευθεί. Ως εκ τούτου, δεν υπήρχε συνδικαλισμός με τη συγκεκριμένη έννοια της οργάνωσης των εργαζομένων σε σωματεία με σκοπό τη βελτίωση των αμοιβών, των συνθηκών εργασίας και ασφάλισής τους. Για αυτούς τους λόγους, η μελέτη επικεντρώνεται, περισσότερο, στην ιστοριογραφία του εργατικού κινήματος της εποχής[17] και στον τίτλο της διδακτορικής διατριβής ο όρος «συνδικαλιστικό κίνημα των δημοσίων υπαλλήλων» μπαίνει εντός εισαγωγικών. Το τελευταίο νοείται ως η οργανωμένη συλλογική δράση των εργαζομένων στο δημόσιο, που, λόγω συνθηκών, ξεπερνά τα όρια των διεκδικήσεων σε συντεχνιακά επαγγελματικά και μόνο ζητήματα και επεκτείνεται στα σοβαρά πολιτικά και ζητήματα επιβίωσης της εποχής.

Μέσα από αυτό το πρίσμα εξετάζονται, όσον αφορά στη δομή και το ανθρώπινο δυναμικό τους, οι φορείς της Δημόσιας Εκπαίδευσης, τα Δημόσια Νοσηλευτικά Ιδρύματα, οι Δημόσιες Τράπεζες και η Υπηρεσία Ταχυδρομείων, Τηλεγραφημάτων και Τηλεφωνίας, όχι τόσο και μόνο, λόγω της βαρύτητάς τους στον δημόσιο τομέα, όσο και λόγω της σημασίας και της αποφασιστικής συμβολής των υπαλλήλων τους στη συλλογική δράση της εποχής.

Τέλος, αντικείμενο μελέτης αποτέλεσε η συμβολή των δημοσίων υπαλλήλων στην *«Εθνική Αντίσταση»*. Ο όρος Αντίσταση πρωτοεμφανίστηκε κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο για να εκφράσει τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα που αναπτύχθηκαν στις κατεχόμενες, από τις δυνάμεις του Άξονα, χώρες της Ευρώπης[18].

Στην Ελλάδα, η Αντίσταση εκφράστηκε με ένοπλες συγκρούσεις στην ύπαιθρο και πολιτικές διαμαρτυρίες στις μεγάλες πόλεις. Για τον ιστορικό καθηγητή Α. Λιάκο «αντίσταση σήμαινε ότι εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι σε όλη την επικράτεια αποτελούσαν ένα εχθρικό περιβάλλον για τους κατακτητές κάθε ώρα της ημέρας». Οι συμμετέχοντες δε προσδιόριζαν την δράση τους ως «αγώνα», ενίοτε

[17] *Λιάκος Α.,* Η ιστοριογραφία του εργατικού κινήματος- Σημειώσεις για μια επισκόπηση, Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, 12/1988, τ 35-36-37, σ. 161-170.
[18] *Ψυρούκης Ν.*, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1940-1974), Ηρόδοτος, Αθήνα, 1991, τ. Α΄, σ. 53.

«εθνικοαπελευθερωτικό», «πατριωτικό» «λαϊκό» ή «δημοκρατικό»[19]. Βέβαια, εν συνεχεία και καθώς η κατοχική πολιτική γινόταν όλο και πιο σκληρή, η πατριωτική αντίσταση ριζοσπαστικοποιήθηκε και πέρασε σε πιο δυναμικές ενέργειες. Ο προσδιορισμός της αντίστασης ως «εθνικής» ήρθε δεκαετίες μετά και αφού είχε τελειώσει ο εμφύλιος πόλεμος και οι κύριοι συντελεστές της βρέθηκαν από την μεριά των ηττημένων. Ανάγει την αντίσταση ως μια πράξη καθαρά πατριωτική και εντάσσεται στην προσπάθεια του πολιτικού συστήματος για «εθνική συμφιλίωση»[20], στην προσπάθεια των κεντρώων και δεξιών πολιτικών δυνάμεων να βάλουν στους αγώνες της κατοχής «εθνικό» πρόσημο και να αποσιωπήσουν τους αγώνες της αριστεράς[21]. Ειδικά μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ το 1981, η συζήτηση περί «εθνικής» αντίστασης κυριάρχησε στον δημόσιο λόγο ως σύμβολο εθνικής ενότητας και συμφιλίωσης[22]. Η παρούσα διδακτορική διατριβή εστιάζει ιδιαίτερα στη συμβολή των δημοσίων υπαλλήλων στις πολιτικές διαμαρτυρίες στην Αθήνα, που αποτελούσε το κέντρο των εξελίξεων, καταγράφοντας τις πιο σπουδαίες στιγμές συλλογικής δράσης.

Μιλάμε, ουσιαστικά, για ένα ισχυρό αντιστασιακό κίνημα πόλης με δυνατά ερείσματα στον λαό και τεράστια κοινωνική αποδοχή, η οποία έπαιξε πολύ μεγάλο ρόλο στην ενίσχυση και τις επιτυχίες του. Είναι χιλιάδες οι περιπτώσεις, που έχουν καταγραφεί, όπου φτωχοί άνθρωποι της πόλης, από το υστέρημά τους, στην πραγματικότητα, πολλές φορές, στερώντας το φαγητό ακόμα και από τις οικογένειές τους, συντηρούσαν τους μαχητές των αντιστασιακών οργανώσεων, προστάτευαν, με κίνδυνο της ζωής τους, τους απεργούς και φυγάδευαν τους τραυματίες.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος είχε την ιδιαιτερότητα ότι «μπήκε μέσα στις κοινωνίες και τις πόλεις». Γεγονός που είχε σαν αποτέλεσμα μια σειρά από αντιστασιακές ενέργειες πολιτικής ανυπακοής εντός των πόλεων, όπως σαμποτάζ, απεργίες και κατασκοπίες, που στόχευαν τόσο στη μείωση των επιπτώσεων του πολέμου στον λαό, όσο και στην πρόκληση απωλειών στα μετόπισθεν του κατακτητή. Ειδικά στις κατεχόμενες ανατολικές χώρες της Ευρώπης, αυτό το κύμα «πολιτικής ανυπακοής» ήταν ιδιαίτερα ισχυρό, έναντι των δυτικών χωρών, όπου και εκεί

[19] *Χανδρινός Ι.,* Εθνική Αντίσταση, Ιστορικές, πολιτικές και θεσμικές εννοιολογήσεις από το 1941 στο σήμερα, σε: *Γαρδίκα Κ., Δρουμπούκη Α.-Μ., Καραμανωλάκης Β., Ράπτης Κ.*, Η μακρά σκιά της δεκαετίας του ΄40, Πόλεμος- Κατοχή- Αντίσταση- Εμφύλιος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σ.193-196.
[20] *Λιάκος Α.,* Ο ελληνικός 20ος αιώνας, Πόλις, Αθήνα, 2019, σ.213.
[21] *Χανδρινός Ι.,* Εθνική Αντίσταση…, ό.π., σ.193-196.
[22] *Βόγλης Π.,* Διαμάχες για το παρελθόν; Η δεκαετία του 1940 ανάμεσα στη δημόσια ιστορία και την ιστοριογραφία, σε: *Γαρδίκα Κ., Δρουμπούκη Α.-Μ., Καραμανωλάκης Β., Ράπτης Κ.*, Η μακρά σκιά της δεκαετίας του ΄40, Πόλεμος- Κατοχή- Αντίσταση- Εμφύλιος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σ. 354.

αναπτύχθηκαν αντιστασιακές δράσεις, αλλά προς το τέλος του πολέμου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Γαλλία, της οποίας η αντίσταση συγκροτήθηκε και άρχισε να σημειώνει επιτυχίες, αφού είχαν φύγει χιλιάδες επιστρατευμένοι Γάλλοι εργάτες στη Γερμανία.

Σε μια προσπάθεια δε να εξηγήσουμε το συγκριτικά μεγάλο μέγεθος του αντιστασιακού κινήματος στην Ελλάδα, θα λέγαμε ότι οι ρίζες του βρίσκονται στη διαχρονική εθνική αγωνιστική ενότητα των Ελλήνων, στην άνοδο της επιρροής της αριστεράς, κυρίως στις τάξεις των προσφύγων που, μετά το 1922, κατέκλυζαν την ελληνική κοινωνία και στο πολιτικό κενό που υπήρχε, λόγω της αναξιοπιστίας και της ανικανότητας του επίσημου πολιτικού κόσμου. Ας μην ξεχνάμε ότι, στην Ελλάδα, όπως και σε όλες τις κατεχόμενες χώρες, με εξαίρεση, ίσως, τη Βρετανία και τη Γαλλία, κυριαρχούσαν προπολεμικά, φασιστικά, ναζιστικά και δικτατορικά καθεστώτα. Η ενίσχυση της επιρροής της αριστεράς και το πολιτικό κενό πυροδότησαν, λοιπόν, τον πατριωτισμό του λαού και όχι τον εθνικισμό, πόσο δε μάλλον τον εθνικισμό όπως αυτός προβαλλόταν από τη δικτατορία του Ι. Μεταξά, και ενίσχυσαν την περίφημη «ψυχολογία της αντίστασης»[23] που δημιουργεί ήρωες και διαμορφώνει συνειδήσεις.

[23] *Σκούρας Φ., Χατζηδήμας Α., Καλούτσης Α., Παπαδημητρίου Γ.*, Η ψυχοπαθολογία της πείνας, του φόβου και του άγχους, Οδυσσέας, Αθήνα, 1991.

Κεφάλαιο 3 Ιστορικό Πλαίσιο

Ι. Η πορεία προς την επιβολή της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936

Η επιβολή της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936 δεν αποτέλεσε «κεραυνό εν αιθρία» για το ελληνικό πολιτικό σύστημα. Είχε προηγηθεί μια μακρά περίοδος εντάσεων, συγκρούσεων, έντονης πολιτικής αστάθειας και μεγάλων αλλαγών στο εσωτερικό της χώρας και διεθνώς, που σταδιακά την προετοίμαζε[24].

Οι συχνές εναλλαγές στη διακυβέρνηση της χώρας αποτελούσαν και αποτελούν βασικό χαρακτηριστικό του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Αναφέρεται ότι, από το 1828 έως το 2000, έχουν αλλάξει συνολικά 95 Πρωθυπουργοί, θεσμός που πρώτη φορά εμφανίζεται στο άρθρο 87 του Συντάγματος του 1927 και 176 κυβερνήσεις με συνολικά 1.500 μέλη[25].

Ειδικά την περίοδο που εξετάζουμε, οι εναλλαγές των κομματικών συνδυασμών και των συνεργασιών τους στη διακυβέρνηση της χώρας ήταν συνεχείς και προκαλούσαν έντονη πολιτική αστάθεια και ανασφάλεια στο κυρίαρχο πολιτικό σύστημα. Γεγονός που ενέτειναν, τόσο η διεθνής οικονομική κρίση, η πτώχευση της χώρας το 1932 και η συνεπακόλουθη κήρυξη «παύσης πληρωμών», όσο και η ενίσχυση της επιρροής των κομμουνιστικών ιδεών παγκοσμίως, που επέφερε μεγάλες αλλαγές στην κοινωνική και πολιτική κατάσταση διεθνώς.

Την ελληνική πολιτική σκηνή της περιόδου «στοίχειωνε» ο βαθύς ανταγωνισμός μεταξύ δημοκρατικών και βασιλικών, η αντιπαράθεση, δηλαδή, μεταξύ των δυο μεγάλων παρατάξεων: των βενιζελικών του Κόμματος των Φιλελευθέρων και των αντιβενιζελικών, που συσπειρώνονταν, κυρίως, γύρω από το Λαϊκό Κόμμα. Η αντιπαλότητα αυτή είχε τις ρίζες της σε βαθιές πολιτικές διαφορές και προκαλούσε πόλωση του πολιτικού σκηνικού και έντονες αντιπαραθέσεις. Πόλωση που οδήγησε στην απόπειρα δολοφονίας του Ελευθέριου Βενιζέλου το 1933, σε πραξικοπήματα και στην πιο ενεργή συμμετοχή των στρατιωτικών στα πολιτικά πράγματα.

Πιο συγκεκριμένα, την 1η Μαρτίου 1935, βενιζελικοί προχώρησαν σε αποτυχημένο πραξικόπημα ανάληψης της εξουσίας. Ακολούθησαν εκκαθαρίσεις σε όλους τους κρατικούς μηχανισμούς, τη διοίκηση και τη στρατιωτική ιεραρχία,

[24] *Λιναρδάτος Σ.,* Πώς φθάσαμε στην 4η Αυγούστου, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988, σ. 206-243.
[25] *Μακρυδημήτρης Α., Πραβίτα Μ.-Η.*, ό.π., σ. 218-219.

απομακρύνθηκαν αξιωματικοί από το στράτευμα και απολύθηκαν 1.417 τακτικοί και 348 έκτακτοι δημόσιοι υπάλληλοι. Η πολιτική καταστολή και οι διώξεις, όπως ήταν αναμενόμενο, άνοιξαν τον δρόμο στη μονόπλευρη στελέχωση του κράτους και, εν τέλει, στην ανακίνηση του πολιτειακού ζητήματος. Το κλίμα αυτό οδήγησε το Κόμμα των Φιλελευθέρων να απέχει από τις εκλογές της 9ης Ιουνίου 1935, κατά τις οποίες αναδείχθηκε κυβέρνηση συνεργασίας μεταξύ του Λαϊκού Κόμματος του Παναγή Τσαλδάρη και του Εθνικού Δημοκρατικού Κόμματος του Γεωργίου Κονδύλη. Σημειωτέον δε ότι, στις συγκεκριμένες εκλογές, το Κόμμα των Ελευθεροφρόνων του Ιωάννη Μεταξά ηττήθηκε με μόλις 5 έδρες στη Βουλή. Ωστόσο, και αυτή η κυβερνητική προσπάθεια, όπως και οι προηγούμενές της, ήταν ασταθής και το καλοκαίρι του 1935, η κυβέρνηση συνεργασίας διασπάστηκε, κάτω από το βάρος καταγγελιών περί υπονόμευσης των ένοπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας από τους βασιλόφρονες και τον Γ. Κονδύλη.

Πριν, όμως, την κατάρρευσή της, στις 10 Ιουλίου, η Ε΄ Εθνική Συνέλευση είχε ήδη αποφασίσει τη διενέργεια δημοψηφίσματος για το πολιτειακό ζήτημα και την επαναφορά του Βασιλιά. Δημοψήφισμα που προκήρυξε στη συνεδρίασή της, στις 18 Σεπτεμβρίου 1935, εν μέσω ενός ιδιαίτερα πολωμένου πολιτικού σκηνικού, που καθιστούσε το αποτέλεσμά του αμφίβολο. Ο ίδιος ο βρετανός Πρεσβευτής διέβλεπε ότι το ποσοστό της βασιλείας δεν θα ξεπερνούσε το 40%[26].

Εν τούτοις, διαψεύστηκε πανηγυρικά, όταν, στις 3 Νοεμβρίου 1935, το διενεργηθέν δημοψήφισμα ανέδειξε ποσοστό 97% υπέρ της βασιλείας . Ενδεικτικό του πολιτικού κλίματος της εποχής είναι ότι το δημοψήφισμα αυτό, αρχικά, έδινε ποσοστό 105%!! στη βασιλεία, για αυτό και, δικαίως, έμεινε στην ιστορία ως «νόθο»[27]. Σύσσωμο το αστικό πολιτικό σύστημα, ακόμα και ο Ε. Βενιζέλος, αποδέχθηκαν την πολιτειακή αλλαγή και ο Βασιλιάς Γεώργιος Β΄ επέστρεψε θριαμβευτής στις 25 του ίδιου μήνα.

Εντωμεταξύ, και ενόψει της διεξαγωγής του δημοψηφίσματος, στις 10 Οκτωβρίου 1935, ο Γ. Κονδύλης, εκμεταλλευόμενος την πολιτική αστάθεια,

---

[26] *Τενεκετζής Κ.*, Πολιτικές Δυνάμεις και δικτατορία της 4ης Αυγούστου (1936-1940) – Η αντίδραση εναντίον του καθεστώτος, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Θεσσαλονίκη, 2000, σ. 83.

[27] *Μαΐλης Μ.,* Ο αστικός πολιτικός κόσμος και η 4η Αυγούστου, Κομμουνιστική Επιθεώρηση 4, Αθήνα, 2001, διαθέσιμο σε https://www.komep.gr/m-article/8f224dbe-ff2a-11e9-95d7-3ed1504937da/, *Λιάκος Α.,* Ο Ελληνικός 20ος αιώνας…, ό.π., σ.182.

προχώρησε σε πραξικοπηματικό εξαναγκασμό του Π. Τσαλδάρη σε παραίτηση και αυτοδιορίστηκε Πρωθυπουργός κηρύσσοντας στρατιωτικό νόμο. Ωστόσο, η παραμονή του στον πρωθυπουργικό θώκο ήταν πολύ σύντομη καθώς, αμέσως μετά την επάνοδο του Βασιλιά, ήρθε σε ρήξη μαζί του, αρνούμενος να προχωρήσει σε έκδοση διαταγμάτων περί γενικής αμνηστίας στους πολιτικούς και απονομής χάρης στους στρατιωτικούς και δημοσίους υπαλλήλους που συνδέθηκαν με το κίνημα της 1ης Μαρτίου. Εξ' ου και αποπέμφθηκε, δίνοντας τη θέση του, στις 30 Νοεμβρίου 1935, στον Κωνσταντίνο Δεμερτζή, ο οποίος και προχώρησε άμεσα στην έκδοση των σχετικών βασιλικών διαταγμάτων. Εν συνεχεία, στις 17 Δεκεμβρίου 1935, διέλυσε τη Βουλή και προκήρυξε εκλογές για τις 26 Ιανουαρίου 1936, καθώς η επαναφορά του Βασιλιά απαιτούσε την ανάδειξη Αναθεωρητικής Βουλής για την αλλαγή του Συντάγματος.

Η πολιτική πόλωση καθρεφτίστηκε στα αποτελέσματα και αυτής της εκλογικής αναμέτρησης. Η απλή αναλογική ανέδειξε τα δυο μεγάλα κόμματα, των Φιλελευθέρων και το Λαϊκό Κόμμα, σε σχεδόν μαθηματική ισοψηφία, με αποτέλεσμα οι προσπάθειες της μεταξύ τους συνεργασίας να ναυαγήσουν. Την ίδια στιγμή το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ), ακολουθώντας τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα, ενισχυόταν και αναδεικνυόταν σε ισχυρό πολιτικό ρυθμιστή, γεγονός που ενθάρρυνε και η Κομμουνιστική Διεθνής, καλώντας τα κομμουνιστικά κόμματα διεθνώς να συγκροτήσουν πλατιά αντιφασιστικά μέτωπα.

Μέσα σε αυτές τις πολιτικές συνθήκες, ο Ι. Μεταξάς, φανατικός μοναρχικός, φρόντιζε να βρίσκεται μέσα στα πολιτικά πράγματα. Ως αναπληρωτής Επιτελάρχης του Βασιλιά, τον Μάιο του 1916, πρωταγωνίστησε στην παραχώρηση των Οχυρών Ρούπελ στη Βουλγαρία και των 7.000 στρατιωτών και αξιωματικών του Δ΄ Σώματος Στρατού στη Γερμανία. Ως Υπουργός Συγκοινωνιών, στην κυβέρνηση Ζαΐμη, το 1926, υπέγραψε τη ληστρική σύμβαση με την αγγλική εταιρεία ηλεκτρισμού Power. Από το 1928, σε απανωτές εκλογικές αναμετρήσεις, δεν έβρισκε λαϊκό έρεισμα και μάλιστα, τον Ιανουάριο του 1936, εξέλεξε μόλις 7 βουλευτές[28] και στις 9ης Ιουνίου 1935, όπως προαναφέραμε, μόλις 5.

Εντούτοις, στις 5 Μαρτίου 1936, τοποθετήθηκε Υπουργός Στρατιωτικών και Αεροπορίας και, αργότερα, στις 14 Μαρτίου 1936, Αντιπρόεδρος στη δεύτερη κυβέρνηση Κ. Δεμερτζή. Και μάλιστα, στις 13 Απριλίου 1936, μετά τον αιφνίδιο

[28] *Μάνος Δ., Ανδρεάτος Γ.*, 200 +1 Χρόνια Μετά, Εκτός των Τειχών, Αθήνα, 2022, σ. 117.

θάνατο του Κ. Δεμερτζή[29], ορκίστηκε, από τον Βασιλιά, Πρωθυπουργός και η επιλογή του επικυρώθηκε με ψήφο εμπιστοσύνης[30] από σχεδόν όλα τα κόμματα της Βουλής, στις 27 Απριλίου 1936[31]. Κατά ψήφισαν μόνο οι βουλευτές του ΚΚΕ, που είχαν συγκροτήσει το Παλλαϊκό Μέτωπο και ο Γεώργιος Παπανδρέου[32].

Με την τοποθέτησή του στη θέση του Πρωθυπουργού, οι άνθρωποι εμπιστοσύνης του Ι. Μεταξά, σταδιακά, βρέθηκαν σε καίριες θέσεις του πολιτικού συστήματος. Εκμεταλλευόμενος δε το κλίμα πολιτικής αστάθειας που ακολούθησε τις αποτυχημένες προσπάθειες συνεργασίας των δυο μεγάλων κομμάτων, μετά τις εκλογές της 26ης Ιανουαρίου 1936, προετοίμαζε σταδιακά τη διενέργεια πραξικοπήματος σε συνεργασία με τον εκπρόσωπο της βρετανικής κυβέρνησης. Πρεσβευτή Waterlow, τα Ανάκτορα, αστούς πολιτικούς και τον, εκδότη της εφημερίδας «Ελεύθερον Βήμα», Δημήτριο Λαμπράκη[33].

Στην πραγματικότητα, βέβαια, η δικτατορία δρομολογήθηκε από τη στιγμή που ο Ι. Μεταξάς μπήκε στην κυβέρνηση. Ακόμα και η συγκυρία των απανωτών θανάτων πολιτικών προσώπων, του Κ. Δεμερτζή, του Ε. Βενιζέλου και του Π. Τσαλδάρη, θα μπορούσαμε να πούμε ότι του άνοιξαν τον δρόμο. Έτσι, το πολιτικό σύστημα και τα κόμματά του δεν αιφνιδιάστηκαν από την επιβολή της δικτατορίας. Μπορεί, στις 7 Ιουνίου 1936, ο, αρχηγός του Κόμματος των Φιλελευθέρων, Θεμιστοκλής Σοφούλης να διέψευδε τις «διαδόσεις» περί πραξικοπήματος από τον Ι. Μεταξά, το Παλλαϊκό Μέτωπο, όμως, είχε ήδη καταγγείλει ότι η κατάσταση έβαινε προς τα εκεί. Το ίδιο διέβλεπαν, τόσο άρθρα του «Ριζοσπάστη» και της «Μακεδονίας», στις 20 Μαΐου 1936, όσο και ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, στις 11 Ιουνίου 1936[34]. Ακόμα και ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος, με υπόμνημά του προς τον Ε. Βενιζέλο, είχε προβλέψει την επιβολή δικτατορίας, ενώ η εφημερίδα «Καθημερινή», ήδη από τον Ιανουάριο του 1934, διεξήγαγε έρευνα με συνεντεύξεις πολιτικών αρχηγών πάνω στο ερώτημα «δικτατορία ή κοινοβουλευτισμός»[35].

Ακόμα και ο αντικοινοβουλευτικός χαρακτήρας του καθεστώτος δεν ήταν κάτι καινούργιο. Ήδη από το Κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου, στο Γουδί, το 1909,

---

[29] Φωτογραφία από την παρουσία του Υ.Σ. στην κηδεία του Κ. Δεμερτζή, Φωτογραφία 34 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).
[30] Η σχετική ψηφοφορία ανέδειξε 241 υπέρ, 16 κατά και 4 αποχές.
[31] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 93.
[32] *Μάνος Δ., Ανδρεάτος Γ.*, ό.π., σ. 116.
[33] *Μαΐλης Μ.,* Ο αστικός πολιτικός κόσμος…, ό.π.
[34] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 96.
[35] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 100.

είχαν ξεκινήσει οι επεμβάσεις του στρατού στην πολιτική σκηνή. Χαρακτηριστικά, το χρονικό διάστημα από το 1922 έως το 1935, είχαν επιχειρηθεί έξι διαφορετικά στρατιωτικά πραξικοπήματα, κάποια με επιτυχία και κάποια όχι. Η αποχή από τις εκλογές ήταν παγιωμένη, ο εθνικός διχασμός είχε πολώσει το πολιτικό σκηνικό, το κράτος και η εκτελεστική εξουσία είχαν απομακρυνθεί από την κοινωνία και ο κοινοβουλευτισμός ήταν ήδη υπό αμφισβήτηση.

Θα λέγαμε ότι ο πολιτικός κόσμος μπορεί να μην έβλεπε θετικά την κυβέρνηση Ι. Μεταξά αλλά, ήταν, αν όχι προετοιμασμένος, τουλάχιστον υποψιασμένος για αυτό που θα ακολουθούσε και αναπαράγοντας το πολιτικό αδιέξοδο και την πόλωση, ουσιαστικά του «παρέδωσε την εξουσία». Και μάλιστα τον διευκόλυνε, κιόλας, διακόπτοντας, από 30 Απριλίου 1936 και για πέντε μήνες, μέχρι τις 30 Σεπτεμβρίου 1936, τις εργασίες της Βουλής[36].

Ο λαός, όμως, είχε άλλα προβλήματα να αντιμετωπίσει και ήταν εκτός όλης αυτής της συζήτησης. Ο πολιτικός Ι. Μεταξάς και οι απόψεις του δεν είχαν κανένα λαϊκό έρεισμα, ούτε συγκέντρωναν ψήφους υποστήριξης, όπως τα αντίστοιχα φασιστικά καθεστώτα στην Ευρώπη. Κάθε άλλο. Οι λαϊκές αντιδράσεις, οι κινητοποιήσεις και οι διαδηλώσεις, είχαν φουντώσει και αντιμετωπίζονταν με ιδιαίτερη βιαιότητα.

Ήδη από το φθινόπωρο του 1935, οι μειώσεις μισθών, λόγω της χρεοκοπίας του 1932, είχαν πυροδοτήσει τις πρώτες εργατικές κινητοποιήσεις, με αποκορύφωμα τις απεργίες και καταλήψεις εργοστασίων, στις αρχές του 1936, που κόστισαν τη ζωή 5 εργατών και τον τραυματισμό δεκάδων, τόσο από τις δυνάμεις της Αστυνομίας και του στρατού όσο και από τις δυνάμεις της αντικομμουνιστικής Εθνικής Ένωσης Ελλάδος (ΕΕΕ)[37]. Στις 4 Μαρτίου 1936, σε φοιτητική διαδήλωση σκοτώθηκε ο φοιτητής της Ιατρικής Σχολής Αλ. Σωτηριάδης. Σε όλη την Ελλάδα, στις μεγάλες καπνεργατικές απεργίες, τον Μάιο του 1936, συμμετείχαν πάνω από 30.000 απεργοί, οι νεκροί στις καθημερινές, σχεδόν, διαδηλώσεις έφτασαν τους 12 και οι τραυματίες τους εκατοντάδες, αναγκάζοντας τους εργοδότες να υποχωρήσουν. Μόνο στις 9 Μαΐου 1936, οι δρόμοι της Θεσσαλονίκης κατακλύστηκαν με πάνω από 150.000 διαδηλωτές, που αντιμετωπίστηκαν με πρωτοφανή καταστολή αφήνοντας πίσω τους 300 τραυματίες και 12 νεκρούς. Κινητοποιήσεις που γρήγορα εξαπλώθηκαν σχεδόν σε όλες

[36] *Αναστασιάδης Γ.,* Η κατολίσθηση προς τη δικτατορία, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 6-9.
[37] *Μάνος Δ., Ανδρεάτος Γ.*, ό.π., σ. 116.

τις μεγάλες πόλεις της χώρας με τον Βόλο, τον Ιούνιο του 1936, να θρηνεί, επίσης, νεκρούς και τραυματίες απεργούς[38].

Αυτό λοιπόν το κλίμα «κοινωνικής αναταραχής» και έντονης κοινωνικής δυσαρέσκειας, καθώς και την ανοχή του κυρίαρχου πολιτικού κόσμου, εκμεταλλεύτηκε ο Ι. Μεταξάς για να οικοδομήσει και να εδραιώσει, τελικά, την αντικομμουνιστική και αντισοβιετική προπαγάνδα του. Η «δικαιολόγηση» δε της δικτατορίας ενισχύθηκε από τη συγκρότηση του Λαϊκού Μετώπου από το Αγροτικό Κόμμα του Ιωάννη Σοφιανόπουλου και το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, στις 22 Ιουλίου 1936, την προκήρυξη μεγάλης πανεργατικής απεργίας για τις 5 Μαΐου 1936 και μια σειρά από προβοκατόρικες ενέργειες που αποδόθηκαν στους κομμουνιστές: Στις 31 Ιουλίου 1936, μεγάλη πυρκαγιά σε αποθήκες πυρομαχικών στον Ναύσταθμο της Λέρου, χωρίς καμία ουσιαστικά έρευνα, αποδόθηκε στους κομμουνιστές. Την 1η Αυγούστου 1936, ο βουλευτής Ηρακλείου Νικόλαος Κρασαδάκης έστειλε επιστολή με φήμες για κλοπή δυο πολυβόλων του στρατού και εκρηκτικών υλών, που, επίσης, εύκολα αποδόθηκε στους κομμουνιστές[39]. Όλα λοιπόν τα γεγονότα, δήθεν, συνηγορούσαν στην ανάγκη του αστικού πολιτικού συστήματος για επιβολή μιας σταθερής πολιτικής λύσης και προετοίμαζαν την κοινή γνώμη προς αυτήν την κατεύθυνση.

Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και η αγγλική κυβέρνηση που διατηρούσε σοβαρά ερείσματα στην περιοχή. Σε έκθεση του Άγγλου Πρόξενου στη Θεσσαλονίκη αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι, στην Ελλάδα, ένα αντιδημοκρατικό, αλλά σταθερό, πολιτικό καθεστώς θα προσέφερε καλύτερες εγγυήσεις από τον κοινοβουλευτισμό[40].

Έτσι, με την ανοχή, αν όχι τη στήριξη, όλου του αστικού πολιτικού κόσμου, φθάσαμε στις 4 Αυγούστου του 1936. Μια ημέρα που, με την υποστήριξη των Ανακτόρων, επιβλήθηκε δικτατορία και ο Ι. Μεταξάς αυτοανακηρύχθηκε «Εθνικός Κυβερνήτης», «Πρόεδρος της Κυβερνήσεως» και «Συγκεντρώσας ούτω ως υπεύθυνος αρχηγός της Κυβερνήσεως ολόκληρον την εξουσίαν»[41]. Έτσι, η Ελλάδα μπήκε στον κατάλογο των κρατών (Ιταλία, Γερμανία, Αυστρία, Πορτογαλία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Πολωνία, Λιθουανία, Ισπανία) που, με φασιστικά και ναζιστικά καθεστώτα, προσπάθησαν να απαντήσουν στα πολιτικά τους αδιέξοδα και στην απειλή ανατροπής τους από το ισχυρό λαϊκό εργατικό κίνημα της εποχής.

[38] *Μάνος Δ., Ανδρεάτος Γ.*, ό.π., σ. 116.
[39] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 104.
[40] *Ψυρούκης Ν.*, ό.π., σ. 77.
[41] Διάγγελμα Ιωάννη Μεταξά στο ΦΕΚ 323/Α/4-8-1936.

Ο ίδιος ο εμπνευστής και δικτάτορας στα απομνημονεύματά του περιγράφει το καθεστώς ως εξής: «Η Ελλάδα έγινε από της 4ης Αυγούστου Κράτος αντικομμουνιστικό, Κράτος αντικοινοβουλευτικό, Κράτος ολοκληρωτικό»[42].

Η κάθε μια πλευρά, Ι. Μεταξάς και Βασιλιάς, δικαιολογούσε τη συμμετοχή της στην κατάλυση της δημοκρατίας με τον δικό της τρόπο. Για μεν τον Ι. Μεταξά, ήταν επιβεβλημένη λόγω του κομμουνιστικού κινδύνου και της ανικανότητας των κοινοβουλευτικών κομμάτων να διαχειριστούν την κρίση. Για δε τον Βασιλιά Γεώργιο Β΄, δικαιολογούταν ως μια έκτακτη κατάσταση αναστολής των θεσμών με πρόσκαιρο χαρακτήρα, η οποία σύντομα θα έληγε και θα επανερχόταν η νομιμότητα. Γεγονός που διαψεύστηκε, βέβαια, από την ίδια την πραγματικότητα, καθώς τα «προσωρινά» αυτά μέτρα ανεστάλησαν μετά την Απελευθέρωση, μετά από, σχεδόν, δέκα χρόνια. Αποτύπωση αυτού του αμοιβαίου συμβιβασμού της «προσωρινής», δήθεν, κατάργησης του κοινοβουλευτισμού με τήρηση κάποιων προσχημάτων, αποτέλεσαν τα κείμενα των δυο διαταγμάτων που υπογράφηκαν από τον Βασιλιά στις 4 Αυγούστου 1936[43].

Πιο συγκεκριμένα, με τα δυο αυτά Βασιλικά Διατάγματά[44]:

α. διαλύθηκε η Γ΄ Αναθεωρητική Βουλή χωρίς να προκηρυχθούν εκλογές και ανεστάλη η λειτουργία του κοινοβουλευτισμού[45], παραδίδοντάς τον, ουσιαστικά, στον Ι. Μεταξά και

β. ανεστάλησαν «επ' αόριστον» «ως απειληθείσης σοβαράς διαταράξεως λόγω της κηρυχθείσης δια την επομένην 5.8.1936 πανεργατικής απεργίας» οι διατάξεις των άρθρων 5, 6, 10, 11, 12, 14, 20 και 95 του Συντάγματος του 1911[46] που αφορούσαν στις ατομικές ελευθερίες, την προσωπική ασφάλεια, τα δικαιώματα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, το απαραβίαστο του ασύλου της κατοικίας, την ελευθερία γνώμης και τύπου, το απόρρητο των επιστολών κ.λπ.[47], δίνοντας τη θέση τους στην

---

[42] *Μάνος Δ., Ανδρεάτος Γ.*, ό.π., σ. 117.

[43] Στην Εισηγητική Έκθεση των διαταγμάτων στο ΦΕΚ 324/Α/4-8-1936, ο Ι. Μεταξάς αναφέρει «η οριστική κατασφάλισις του κοινωνικού ημών καθεστώτος θα επιτρέπη την άρσιν του στρατιωτικού νόμου…».

[44] ΦΕΚ 324/Α/4-8-1936.

[45] Στο διάγγελμα του ο Ι. Μεταξάς στο ΦΕΚ 323/Α/4-8-1936 κάνει λόγο για «Βουλή ανίκανος».

[46] Το 1935 καταργήθηκε το Σύνταγμα του 1927 και επαναφέρθηκε το Σύνταγμα του 1911.

[47] «Άρθρον 5: Εξαιρουμένου του αυτοφώρου αδικήματος, ουδείς συλλαμβάνεται ουδέ φυλακίζεται άνευ ητιολογημένου δικαστικού εντάλματος, το οποίον πρέπει να κοινοποιηθή κατά την στιγμήν της συλλήψεως ή προφυλακίσεως. Ο επ' αυτοφώρω ή δι' εντάλματος συλλήψεως κρατηθείς προσάγεται εις τον αρμόδιον ανακριτήν άνευ τινός αναβολής, το βραδύτερον δε εντός είκοσι τεσσάρων ωρών από της συλλήψεως, αν δε η σύλληψις εγένετο εκτός της έδρας του ανακριτού, εντός του απολύτως αναγκαίου προς μεταγωγήν χρόνου. Ο ανακριτής οφείλει, εντός τριών το πολύ ημερών από της προσαγωγής, είτε ν' απολύση τον συλληφθέντα είτε να εκδώση κατ' αυτού ένταλμα φυλακίσεως. Παρελθούσης απράκτου εκατέρας των προθεσμιών τούτων, πας δεσμοφύλαξ ή άλλος επιτετραμμένος την κράτησιν του συλληφθέντος, είτε πολιτικός υπάλληλος είτε στρατιωτικός, οφείλει να απολύση αυτόν παραχρήμα…»

απαγόρευση της λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων, τη λογοκρισία, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων και τις αστυνομικές μεθόδους. Κι όλα αυτά με την επίκληση, δήθεν, του κομμουνιστικού κινδύνου.

Προς επίρρωση των ανωτέρω, στο διάγγελμά του, στις 4 Αυγούστου 1936, ο Ι. Μεταξάς ανέφερε:

> «την 31η Ιουλίου επιτροπή κομμουνιστών βουλευτών παρουσιασθείσα εις τον Πολιτικόν μου Γραφείον εδήλωσεν εις την Κυβέρνησιν ιταμώτατα, ότι αν αύτη, η Κυβέρνησις δηλαδή, δεν εγκατέλειπε τα μέτρα αυτής τα υπέρ των πραγματικών συμφερόντων των εργατών…. "θα κάμουν απεργίαν όχι μόνο είκοσι τεσσάρων ωρών, αλλά και σαράντα οκτώ και διακοσίων σαράντα οκτώ ωρών και θα αγωνιστούν εις τα πεζοδρόμια μέχρις ότου επιβάλουν την θέλησιν των"»…«ο Κομμουνισμός πορεσκεύαζε την κοινωνικήν επανάστασιν και τελευταίως επίστευσεν ότι ευρίσκεται εις τα πρόθυρα αυτής. Αι σκηναί της Θεσσαλονίκης κατά τον παρελθόντα Μάιον υπήρξαν το προοίμιον», «ο Κομμουνισμός επωφελούμενος …ήγειρε θρασυτάτην την κεφαλήν του απειλών».

Χαρακτηριστικά, επίσης, δήλωνε «το άτομον έχει δικαιώματα αλλά τα δικαιώματα του συνόλου προηγούνται πάντοτε και εις πάσαν περίπτωσιν των δικαιωμάτων του ατόμου», «τα δικαιώματα του ατόμου απέναντι στο κράτος συστέλλονται και διαστέλλονται κατά τας περιστάσεις κανονίζοντας δε εκάστοτε δια νόμου αναλόγως των συμφερόντων του συνόλου»[48].

«Άρθρον 6: Επί πολιτικών εγκλημάτων δύναται πάντοτε το συμβούλιον των πλημμελειοδικών, τη αιτήσει του προφυλακισθέντος να επιτρέψη την απόλυσιν αυτού επί εγγυήσει, οριζομένη δια δικαστικού βουλεύματος, καθ' ου επιτρέπεται ανακοπή υπό του κατηγορουμένου. Ουδέποτε δύναται επί των εγκλημάτων τούτων ή προφυλάκισις να παραταθή πέραν των τριών μηνών»

«Άρθρον 10 «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνέρχεσθαι ησύχως και αόπλως μόνον εις τας δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η αστυνομία. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύνανται να απαγορευθώσιν αν ως εκ τούτων επίκειται κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν»

«Άρθρον 11: «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, τηρούντες του νόμου του Κράτους, οίτινες όμως ουδέποτε δύνανται να υπαγάγουν το δικαίωμα τούτο εις προηγουμένην της Κυβερνήσεως άδειαν. Συνεταιρισμός δεν δύναται να διαλυθή ένεκα παραβάσεως των διατάξεων των νόμων, ειμή διά δικαστικής αποφάσεως»

«Άρθρον 12: «Η κατοικία εκάστου είναι άσυλον. Ουδεμία κατ' οίκον έρευνα ενεργείται, ειμή ότε και όπως νόμος διατάσσει. …»

«Άρθρον 14: «Έκαστος δύναται να δημοσιεύση προφορικώς, εγγράφως και δια του τύπου τους στοχασμούς του, τηρώ νους νόμους του Κράτους. Ο τύπος είναι ελεύθερος. Η λογοκρισία ως και παν άλλο προληπτικόν μέτρον απαγορεύονται. Απαγορεύεται ωσαύτως η κατάσχεσις εφημερίδων και άλλων εντύπων διατριβών, είτε προ της δημοσιεύσεως είτε μετ' αυτήν…»

«Άρθρον 20: Το απόρρητον των επιστολών είναι απολύτως απαραβίαστον»

«Άρθρον 95: Τα πολιτικά εγκλήματα δικάζονται υπό των ενόρκων, ωσαύτως και τα του τύπου, οσάκις ταύτα δεν αφορώσι τον ιδιωτικόν βίον».

[48] *Αλιβιζάτος Ν.,* Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974). Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1983, σ. 415.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η επιβολή της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936 αποτέλεσε έκφραση των συμφερόντων της κυρίαρχης αστικής τάξης εκείνης της χρονικής περιόδου και συνάρτηση τριών παραγόντων:

α. της κούρασης, της πόλωσης και του πολιτικού αδιεξόδου των αστικών κομμάτων που προετοίμασαν το έδαφος και «παρέδωσαν», επί της ουσίας, τον κοινοβούλιο και τη διακυβέρνηση στον Ι. Μεταξά,

β. του αγγλικού παράγοντα, που είχε σοβαρά ερείσματα στη χώρα καθώς και των ισχυρών οικονομικών δυνάμεων στο εσωτερικό, που επιθυμούσαν μια σταθερή πολιτική λύση, εν όψει και του διαφαινόμενου Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και

γ. του λαϊκού παράγοντα που, λόγω της ανόδου της επιρροής των κομμουνιστικών ιδεών, είχε ενεργοποιηθεί και έθετε σε αμφισβήτηση την παντοδυναμία και σταθερότητα του κυρίαρχου πολιτικού συστήματος.

Το «γιατί» της δικτατορίας αναφέρει ο ίδιος ο πρωτεργάτης αυτής ως εξής: «Η αδιάκοπος φροντίς διά την στερέωσιν του αστικού καθεστώτος με όλας τας αναγκαίας θυσίας δια το σύνολον της κοινωνίας και ιδίως δια τας ενδεείς τάξεις»[49].

Την επομένη της 4ης Αυγούστου 1936, ο Ι. Μεταξάς κάλεσε το Υπουργικό Συμβούλιο το οποίο, στο σύνολό του, υπέγραψε τα σχετικά Βασιλικά Διατάγματα, πλην του Υφυπουργού Οικονομίας Αριστοτέλη Βαλαωρίτη και του Υπουργού Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως Δημοσθένη Ελευθεριάδη, οι οποίοι και παραιτήθηκαν[50], καθώς και του Υπουργού Οικονομικών Γεωργίου Ματζαβίνου που παραιτήθηκε από τα καθήκοντά του[51], αλλά δέχτηκε να προσφέρει στη δικτατορία από άλλη θέση[52].

Ακολούθησαν μια σειρά από παραιτήσεις και διορισμοί Υπουργών και Υφυπουργών[53], ίδρυση νέων Υπουργείων και μετονομασίες παλιών, πάντα με επίκληση του άρθρου 31 του Συντάγματος[54]. Με τη διάλυση της Βουλής, οι

---

[49] *Λιναρδάτος Σ.*, 4η Αυγούστου, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988, σ. 112.

[50] Β.Δ. «Περί αποδοχής της παραιτήσεως του επί των Οικονομικών Υφυπουργού κ. Αριστ. Βαλαωρίτου», ΦΕΚ 325/Α/4-8-1936, Β.Δ. «Περί αποδοχής της παραιτήσεως των Υπουργών επί της Εθνικής Οικονομίας κ. Π. Δεκάζου και επί της Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως κ. Δ. Ελευθεριάδου και διορισμού Υπουργού επί των Οικονομικών και προσωρινώς επί της Εθνικής Οικονομίας του κ. Κ. Ζαβιτσιάνου και επί της Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως του κ. Αλεξ. Κοριζή», ΦΕΚ 329/Α/5-8-1936.

[51] Β.Δ. «Περί αποδοχής της παραιτήσεως του επί των Οικονομικών Υπουργού κ. Γ. Μαντζαβίνου και διορισμού προσωρινώς ως τοιούτου του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου, Υπουργού επί των Εξωτερικών, Στρατιωτικών, Ναυτικών και Αεροπορίας κ. Ι. Μεταξά», ΦΕΚ 325/Α/4-8-1936.

[52] Εξελέγη Υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. από 28-9-1936 έως 11-2-1946. οπότε και έγινε Διοικητής αυτής.

[53] ΦΕΚ 329/Α/5-8-1936 και ΦΕΚ 331/Α/6-8-1936.

[54] «Άρθρον 31: Ο Βασιλεύς διορίζει και παύει τους Υπουργούς αυτού».

αρμοδιότητες του Προέδρου της πέρασαν στον Υφυπουργό παρά τω Πρωθυπουργό και το προσωπικό της κατανεμήθηκε σε άλλες δημόσιες υπηρεσίες[55]. Από εδώ και στο εξής η εκτελεστική και νομοθετική εξουσία πέρασε σε συντακτικές πράξεις, αναγκαστικούς νόμους[56] και πάντα με την κεφαλίδα «ο Γεώργιος ο Β΄ ο Βασιλεύς των Ελλήνων προτάσσει του Υπουργικού Συμβουλίου, αποφασίζομεν και διατάσσομεν».

Όπως ο δικτάτορας ανέφερε στο περίφημο διάγγελμά του, στις 4 Αυγούστου 1936, «πάσαν οιανδήποτε αντίδρασιν κατά του εθνικού τούτου έργου της Ελληνικής Αναγεννήσεως είμαι αποφασισμένος να την εξουδετερώσω δια του ταχυτέρου τρόπου», απαγορεύθηκε η κριτική στο καθεστώς, απαγορεύθηκε ο τύπος από τον οποίον πλέον απαιτήθηκε ενεργή στήριξη, επιβλήθηκε έλεγχος στις επικοινωνίες και τις μεταφορές, επιστρατεύθηκαν οι ταχυδρομικοί, τηλεγραφικοί και τηλεφωνικοί υπάλληλοι, οι σιδηροδρομικοί, οι τροχιοδρομικοί και οι εργαζόμενοι στην εταιρεία παραγωγής και διανομής ηλεκτρικού ρεύματος[57].

Την 1η Σεπτεμβρίου 1936 ορκίστηκαν, από τον Βασιλιά Γεώργιο Β΄, στα βασιλικά ανάκτορα της Κέρκυρας, οι νέοι Υπουργοί και ξεκίνησαν το «έργο» τους.

ΙΙ. Πόλεμος: από την εποποιΐα στην υποχώρηση

Καθώς τα ναζιστικά κόμματα αποκτούσαν όλο και μεγαλύτερη δύναμη στην Ευρώπη, τα σύννεφα του πολέμου απλώνονταν απειλητικά. Από το 1933, ο Χίτλερ διατελούσε Καγκελάριος της Γερμανίας και από το 1934 αρχηγός του γερμανικού κράτους του Γ΄ Ράιχ, ενώ ο Μουσολίνι, ιδρυτής και αρχηγός του φασιστικού κόμματος της Ιταλίας, κυβερνούσε τη γείτονα χώρα από το 1922. Η επίσημη, όμως, ημερομηνία έναρξης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήταν η 3η Σεπτεμβρίου 1939, δυο ημέρες μετά την επίθεση της Γερμανίας στην Πολωνία. Αφορμή στάθηκε η απαίτηση της Γερμανίας να αποκαταστήσει την επικοινωνία της με την Ανατολική Πρωσία και την κυριαρχία της στην πολωνική πόλη Ντάντσιχ. Είχε ήδη προηγηθεί, από τον Μάρτιο του 1938, η προσάρτηση της Αυστρίας και της Τσεχοσλοβακίας.

---

[55] Α.Ν. 36/1936 «Περί τροποποιήσεως του Κανονισμού της Βουλής και του Νόμου 3 της 12 Μάϊου 1936 "περί ρυθμίσεως των της διαθέσεως και χρήσεως του Μεγάρου των Παλαιών Ανακτόρων κ.λπ." και της παραγρ. β΄ του άρθρου 114 του Συντάγματος του 1927», ΦΕΚ 369/Α/24-8-1936.

[56] Από 5-8-1936 π.χ. ΦΕΚ 328/Α/5-8-1936.

[57] ΦΕΚ 326/Α/4-8-1936 και ΦΕΚ 327/Α/4-8-1936, *Ανώνυμος*, Η κυβέρνησις έλαβε δραστικά μέτρα προς περιφρούρησιν του αστικού καθεστώτος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 5-8-1936, σ. 1, *Ανώνυμος*, Η διάλυσις της Βουλής και η κήρυξις του στρατιωτικού νόμου. Τα κείμενα των Β. Διαταγμάτων, τα μέτρα τάξεως, εφημερίδα Ακρόπολις, 6-8-1936, σ. 5.

Πολύ σύντομα σχηματίστηκαν τα δυο αντίπαλα στρατόπεδα: του Άξονα με Γερμανία, Ιταλία, Ιαπωνία και αργότερα Ουγγαρία, Ρουμανία και Βουλγαρία και των Συμμαχικών Δυνάμεων με Γαλλία, Αγγλία και ΗΠΑ. Αρχικά οι δυτικοί προσπάθησαν να στρέψουν τον Χίτλερ και τους συμμάχους του, κατά της Σοβιετικής Ένωσης, που λόγω της κομμουνιστικής της κατεύθυνσης, της κοινωνικής και πολιτικής της μεταβολής, συγκέντρωνε τόσο την επιθετικότητα του Άξονα, όσο και την αντιπαλότητα των Συμμαχικών Δυνάμεων. Για τον Χίτλερ, μάλιστα, η Σοβιετική Ένωση αποτελούσε μια «πελώρια πίτα για φάγωμα»[58]. Μετά, όμως, την αποτυχία αυτής της προσπάθειας, οι δυτικοί αναγκάστηκαν να συνεργαστούν με την ΕΣΣΔ και, εν συνεχεία, με την Κίνα ενάντια στη ναζιστική επιθετικότητα.

Μέχρι το καλοκαίρι του 1940, οι δυνάμεις του Άξονα προέλαυναν στην Ευρώπη κατακτώντας Πολωνία, Βέλγιο, Λουξεμβούργο, Δανία, Ολλανδία και Νορβηγία.

Εν μέσω του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη. Ήδη, στις 15 Αυγούστου 1940, εν καιρώ ειρήνης για τη χώρα, ιταλικό υποβρύχιο τορπίλισε και βύθισε, στο λιμάνι της Τήνου, το ελληνικό καταδρομικό «Έλλη». Η Ελλάδα είχε μπει, πλέον, στο στόχαστρο της φασιστικής Ιταλίας. Οι Ιταλοί ήθελαν να απομακρύνουν την αγγλογαλλική επιρροή από τη Μεσόγειο και να ελέγξουν τις μικρότερες μεσογειακές χώρες. Παρά τις διαβεβαιώσεις του Γ΄ Ράιχ, τον Μάρτιο του 1936, ότι η Μεσόγειος ήταν «ιταλική θάλασσα» με δικαίωμα ελέγχου των χωρών της από την Ιταλία, οι Ιταλοί φασίστες ανησυχούσαν έντονα από την πιθανότητα καθόδου των Γερμανών προς τα νότια. Ανησυχία που εντάθηκε μετά την υπογραφή, στις 23 Μαρτίου του 1939, του γερμανορουμανικού συμφώνου[59]. Εξ' ου και επιτέθηκαν τον Απρίλιο του 1939, στην Αλβανία και αργότερα, τον Οκτώβριο του 1940, στην Ελλάδα.

Μέχρι τότε, απέναντι στον πόλεμο που εξελισσόταν, η Ελλάδα κρατούσε στάση, δήθεν, «ουδετερότητας», ακολουθώντας, όμως, πλήρως τα συμφέροντα της αγγλικής κυβέρνησης. Χαρακτηριστικά ο Ι. Μεταξάς ανέφερε στον Arthur Marton, ανταποκριτή της βρετανικής Daily Telegraph, τον Μάιο του 1940:

> «Είμεθα ουδέτεροι εφ' όσον χρόνον η Αγγλία θέλει να είμεθα ουδέτεροι. Τίποτε δεν κάνομεν χωρίς συνεννόησιν με την Αγγλία και τις περισσότερες φορές ό,τι κάνομεν

[58] *Παπαναστασίου Ν., Fleischer Η.,* Το «οργανωμένο» χάος. Η γερμανική κατοχική διοίκηση στην Ελλάδα, σε: *Χατζηιωσήφ Χ., Παπαστράτης Π.,* Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007, τ. 1, σ. 102.
[59] *Ψυρούκης Ν.*, ό.π., σ. 78.

γίνεται κατά σύστασιν ή παράκλησιν της Αγγλίας. Η Ελλάς είναι ζωτικόν τμήμα της αγγλικής αυτοκρατορικής άμυνας…»[60].

Ωστόσο, όταν τα ξημερώματα της 28ης Οκτωβρίου 1940, ο Ιταλός πρεσβευτής Emanuele Grazzi έδινε στον Ι. Μεταξά τελεσίγραφο για παράδοση της Ελλάδας στον Μουσολίνι, εκείνος τρομοκρατήθηκε. Χαρακτηριστικά αναφέρει στο ημερολόγιό του, τον Δεκέμβριο του 1940: «Σε τέτοιον αγώνα τα εσωτερικά πολιτεύματα σβήνονται. Ποιο θα μείνει όρθιο; Κλείνουμε το 1940. Ο θεός βοηθός»[61]. Σύμφωνα με τον Νικόλαο Πλαστήρα, ο Ι. Μεταξάς ήταν φοβισμένος και έτοιμος να δεχθεί το ιταλικό τελεσίγραφο. Παρενέβη, όμως, ο Βασιλιάς, ο οποίος, σε επιστολή του προς τους Άγγλους το 1941, ανέφερε: «Ο πόλεμος κηρύχθηκε ελλείψει επιδεξιότητας του καθεστώτος Μεταξά και της εξωτερικής πολιτικής. Θα γινόταν συμβιβασμός με πρωτοβουλία των Γερμανών». Έτσι, λοιπόν, αποφασίστηκε να πολεμήσει η Ελλάδα στο πλευρό των συμμάχων της Βρετανών, υπό την καθοδήγηση μιας κυβέρνησης θαυμαστών των Γερμανών και των φασιστικών προτύπων[62].

Έκτοτε, οι εξελίξεις ακολούθησαν καταιγιστικές. Βομβαρδισμοί, κήρυξη στρατιωτικού νόμου[63] και γενική επιστράτευση του πληθυσμού[64] υπό το σύνθημα «θα νικήσωμεν». Η χώρα κηρύχθηκε σε κατάσταση πολιορκίας[65], η αρχηγία των ένοπλων

---

[60] *Ψυρούκης Ν.*, ό.π., σ. 78.

[61] *Ψυρούκης Ν.*, ό.π., σ. 82.

[62] Φωτογραφία στρατιωτών που αναχωρούν για το μέτωπο, Φωτογραφία 14 (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ), Φωτογραφία γυναικών που διαδηλώνουν, 1940, Φωτογραφία 23 (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

[63] Β.Δ. «Περί κηρύξεως γενικής επιστρατεύσεως», ΦΕΚ 337/Α/28-10-1940.

[64] *Ανώνυμος*, Εκηρύχθη ο στρατιωτικός νόμος, εφημερίδα Ασύρματος, 28-10-1940, *Ανώνυμος*, Έκτακτος Έκδοσις ώρα 7η Πρωινή. Ο Ιταλός πρεσβευτής επέδωσεν την 3ην πρωινήν τελεσίγραφον προς την ελληνικήν κυβέρνησιν. Τα ιταλικά στρατεύματα επρόκειτο να κινηθούν εναντίον της Ελλάδος την 6ην πρωινήν ώραν. Η Α.Μ. ο Βασιλεύς υπέγραψε σήμερον την πρωίαν διάταγμα περί γενικής επιστρατεύσεως της χώρας. Διάγγελμα του Πρωθυπουργού κ. Μεταξά προς τον ελληνικόν λαόν: «Αρχίζει ο υπέρ πάντων αγών», εφημερίδα Η Πρωία, 28-10-1940, σ. 4, *Ανώνυμος*, «Νυν υπέρ πάντων ο αγών». Ο στρατός μας μάχεται ηρωικώς εις την Ήπειρον κρατών τας θέσεις του. Σύσσωμον το έθνος εις τας επάλξεις εναντίον των άνανδρων δολοφόνων. Ο Σεβασμός, εφημερίδα Ο Τύπος, 29-10-1940, σ. 1, *Ανώνυμος*, Ο πόλεμος ήρχισε! Ζήτω η Ελλάς! Αέρα! Αι ελληνικαί φάλαγγες απήντησαν εις το πυρ των ποταπών επιδρομέων. Η Α.Μ. ο Βασιλεύς Γενικός Αρχιστράτηγος. Η Αγγλία περί το πλευρόν της Ελλάδος. Εβομβαρδίσθησαν Τατόι, Κόρινθος και Πάτραι. Τα αεροπλάνα μας κατεδίωξαν τους άνανδρους. Εις τας Πάτρας εφονεύθησαν 50 εκ του αμάχου πληθυσμού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 29-10-1940, σ. 1, *Ανώνυμος*, Η γ΄ ημέρα του ελληνοϊταλικού πολέμου. Παγκόσμιος θαυμασμός για την αγωνιζομένην Ελλάδα, Η παρεφθαρμένη, εφημερίδα Ο Τύπος, 30-10-1940, σ. 1, *Ανώνυμος*, Η δ΄ ημέρα του ελληνοϊταλικού πολέμου. Παραμένει άκαμπτος η ελληνική αντίστασις. Ο πολεμιστής, εφημερίδα Ο Τύπος, 31-10-1940, σ. 1.

[65] Α.Ν. 2606/1940 «Περί κηρύξεως της Επικρατείας εις κατάστασιν πολιορκίας», ΦΕΚ 338/Α/28-10-1940, Α.Ν. «Περί των κατά την εμπόλεμον κατάστασιν διαπραττομένων εγκλημάτων», ΦΕΚ 351/Α/31-10-1940, Α.Ν. 2610/1940 «Περί αναστολής παραγράφων, προθεσμιών και δικαστικών πράξεων», ΦΕΚ 347/Α/29-10-1940.

δυνάμεων ανατέθηκε στον Βασιλιά Γεώργιο Β΄, που χρίστηκε Γενικός Αρχιστράτηγος, και του στρατού ξηράς στον Αντιστράτηγο Αλέξανδρο Παπάγο[66]. Τα σώματα ασφαλείας, η πυροσβεστική και η αεράμυνα επιτάχθηκαν[67], κηρύχθηκε γεωργική και πνευματική επιστράτευση[68] και οι Ιταλία και Αλβανία αναγορεύθηκαν σε εχθρικά κράτη[69].

Στα βουνά της Αλβανίας, ο ελληνικός στρατός πέτυχε μεγάλες νίκες. Αντεπιτέθηκε, ανάγκασε τον ιταλικό στρατό σε υποχώρηση και, μέχρι τα μέσα του Δεκεμβρίου του 1940, προωθήθηκε στο ένα τέταρτο σχεδόν του εδάφους της Αλβανίας, καταλαμβάνοντας την Κορυτσά, το Πόγραδετς, τους Άγιους Σαράντα, το Αργυρόκαστρο και τη Χιμάρα. Η αντεπίθεση των Ιταλών, τον Μάρτιο του 1941, απέτυχε, κερδίζοντας μόνο μικρές εδαφικές εκτάσεις βόρεια της Χιμάρας. Η ελληνική απόκρουση της ιταλικής εισβολής ήταν η πρώτη νίκη των Συμμάχων κατά των δυνάμεων του Άξονα στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Κατάφερε να ανυψώσει το ηθικό των λαών στη σκλαβωμένη Ευρώπη και ανάγκασε τους Γερμανούς σε αναβολή της επίθεσής τους κατά της Σοβιετικής Ένωσης, γεγονός ιδιαίτερα καθοριστικό για την έκβαση του πολέμου.

Μετά τις πρώτες επιτυχίες, όμως, ο ελληνικός στρατός εγκλωβίστηκε στον ψυχρό χειμώνα των βουνών της Αλβανίας, χωρίς εφόδια, τρόφιμα και μέσα μεταφοράς, παλεύοντας, στην πραγματικότητα, με τα στοιχεία της φύσης. Εν αντιθέσει με τη διοίκησή του, που αρνήθηκε κάθε συνεργασία με τον αλβανικό λαό, απομονώνοντας κι άλλο τους Έλληνες στρατιώτες[70]. Οι δύσκολες αυτές συνθήκες, σε συνδυασμό με τη διατήρηση του φασιστικού καθεστώτος του Ι. Μεταξά στο εσωτερικό της χώρας, κλόνισαν την πίστη των στρατιωτών στη νίκη, με αποτέλεσμα να καμφθούν έναντι των φασιστικών δυνάμεων του Μουσολίνι.

Την ίδια στιγμή, η «σύμμαχος» αγγλική κυβέρνηση δήλωνε ότι δεν μπορούσε να βοηθήσει το μέτωπο της Ελλάδας. Χαρακτηριστικά, σε επιστολή του Βασιλιά της Αγγλίας Γεώργιου ΣΤ΄ προς τον εξάδελφό του Βασιλιά της Ελλάδας Γεώργιο Β΄,

---

[66] Β.Δ. «Περί γενικής αρχηγίας των ενόπλων δυνάμεων εις την Α.Μ. τον Βασιλέα Γεώργιον Β΄» και Β.Δ. «Περί αναθέσεως Αρχηγίας του κατά γην Στρατού», ΦΕΚ 341/Α/28-10-1940.

[67] Β.Δ. «Περί ενεργείας επιτάξεων δια τας ανάγκας των Σωμάτων Δημοσίας Ασφαλείας, της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας και των Αποσπασμάτων Παθητικής Αεραμύνης», ΦΕΚ 371/Α/7-11-1940.

[68] Α.Ν. 2702/1940 «Περί οργανώσεως της πνευματικής επιστρατεύσεως της Χώρας», ΦΕΚ 423/Α/7-12-1940.

[69] Β.Δ. «Περί ορισμού ως εχθρικών Κρατών κατά την έννοιαν του Α.Ν. 2636/1940 της Ιταλίας και Αλβανίας και θέσεως εις εφαρμογήν ως προς τα Κράτη ταύτα των διατάξεων του ανωτέρω νόμου», ΦΕΚ 379/Α/10-11-1940.

[70] *Ψυρούκης Ν.*, ό.π., σ. 89.

αναφέρεται ότι οι αγγλικές δυνατότητες για βοήθεια στην Ελλάδα ήταν πολύ περιορισμένες. Ο δε βρετανός Υπουργός Εξωτερικών Anthony Eden, σε επίσκεψή του στην Αθήνα, στις 22 Φεβρουαρίου 1941, τόνιζε ότι οι βρετανικές δυνάμεις δεν μπορούσαν να κρατήσουν το μέτωπο στην Ελλάδα[71]. Όλα, λοιπόν, οδηγούσαν, με μαθηματική ακρίβεια, στην κατάρρευση του μετώπου και τη συνθηκολόγηση.

Στο πολιτικό μέτωπο, στις 29 Ιανουαρίου 1941, πέθανε ο Ι. Μεταξάς και ανέλαβε Πρωθυπουργός ο Αλέξανδρος Κοριζής[72]. Ο Α. Κοριζής, μορφωμένος, γόνος οικογένειας πολιτικών, είχε διακριθεί σε διάφορες καίριες θέσεις. Ίδρυσε το Υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας στη Σμύρνη, δημιούργησε τον Αυτόνομο Σταφιδικό Οργανισμό (ΑΣΟ), του οποίου διετέλεσε Πρόεδρος, υπήρξε Υποδιοικητής και Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος και Υπουργός Οικονομικών και Υπουργός Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως στην κυβέρνηση της 4ης Αυγούστου 1936. Εξ' ου και θεωρήθηκε από τον Βασιλιά Γεώργιο Β΄ ο πλέον κατάλληλος για τη θέση του Πρωθυπουργού, μετά τον θάνατο του Ι. Μεταξά. Στο πρόσωπό του συγκέντρωσε όλα τα Υπουργεία που είχε ο προκάτοχός του και δεν έκανε καμία αλλαγή στη σύνθεση της κυβέρνησης. Αυτό που, κυρίως, είχε να αντιμετωπίσει ήταν ο κίνδυνος της γερμανικής εισβολής.

Τα γερμανικά στρατεύματα, μετά την κατάρρευση του γιουγκοσλαβικού μετώπου, εισέβαλαν από τον βορρά και, παρά τα προβλήματα του ελληνικού στρατού, συνάντησαν σθεναρή αντίσταση. Τα ξημερώματα της 6ης Απριλίου 1941, εκδηλώθηκε η πρώτη γερμανική επίθεση στα ελληνικά φυλάκια, στο όρος Μπέλες και ο βομβαρδισμός του Πειραιά[73]. Μέσα σε λίγη ώρα, ο Viktor zu Erbach, Γερμανός Πρέσβης στην Ελλάδα, απέδωσε την επίσημη κήρυξη του πολέμου στον Πρωθυπουργό Α. Κοριζή δηλώνοντας:

> «Θα πρέπει να πληροφορήσω την υμετέρα εξοχότητα ότι την στιγμήν ταύτην εκ μέρους της γερμανικής κυβερνήσεως επιδίδεται διακοίνωσις εις τον εν Βερολίνω Έλληνα πρεσβευτήν. Διά της ανακοινώσεως σας γνωρίζομεν ότι τα γερμανικά στρατεύματα θα εισέλθουν εις το

[71] *Ψυρούκης Ν.*, ό.π., σ. 90.

[72] Διάγγελμα του Βασιλιά για τον θάνατο του Ι. Μεταξά, ΦΕΚ 25/Α/29-1-1941, Διάγγελμα Α. Κοριζή για τον θάνατο του Ι. Μεταξά, ΦΕΚ 28/Α/29-1-1941, Β.Δ. «Περί απονομής τιμών εις τον αοίδιμον Πρόεδρον της Κυβερνήσεως Ιωάννην Μεταξάν», ΦΕΚ 30/Α/30-1-1941.

[73] *Ανώνυμος*, Οι νέοι άνανδροι δολοφόνοι θα υποστούν την αυτήν τύχην. Απροκλήτως οι Γερμανοί επετέθησαν κατά των ανατολικών συνόρων μας. Ο στρατός μας αμύνεται της πατρίδος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 6-4-1941, σ. 1, *Ανώνυμος*, Την 5.15΄ πρωινήν σήμερον η Ελλάς υπέστη απρόκλητον επίθεσιν υπό της Χιτλερικής Γερμανίας. Τα ηρωικά ελληνικά στρατεύματα αμύνονται του πατρίου εδάφους. Οι Γερμανοί επετέθησαν και κατά της Γιουγκοσλαυϊας προσβάλοντας ήδη αυτήν εκ πέντε σημείων. Θα νικήσωμεν και θα ζήσωμεν ελεύθεροι!, εφημερίδα Ασύρματος, 6-4-1941, σ. 1.

ελληνικόν έδαφος σήμερον την πρωίαν κατόπιν της εν Ελλάδι αφίξεως αγγλικών στρατιωτικών δυνάμεων»

και ο Α. Κοριζής του απάντησε:

«Παρακαλώ διαβιβάσατε στην Υμετέραν κυβέρνησιν ότι η Ελλάς υπεραμυνόμενη του πατρίου εδάφους θα αντιτάξει αντίστασιν διά των όπλων εις πάσαν απόπειραν των γερμανικών στρατευμάτων όπως εισβάλουν εις αυτό»[74].

Οι εξελίξεις έκτοτε ήταν καταιγιστικές. Ακολούθησαν διαγγέλματα του Βασιλιά και του Υπουργικού Συμβουλίου και κήρυξη της Γερμανίας εχθρικού κράτους[75].

Στις 8 Απριλίου 1941, η γερμανική μεραρχία έφτασε έξω από τη Θεσσαλονίκη και κατέλαβε την πόλη, την επόμενη ημέρα, στις 9 Απριλίου 1941. Η γερμανική προέλαση προς τα νότια προχώρησε, ενώ το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού στρατού παρέμενε εγκλωβισμένο στα βουνά της Πίνδου. Στις 17 Απριλίου 1941, συνθηκολόγησε η Γιουγκοσλαβία και οι δραματικές, πλέον, εξελίξεις για την Ελλάδα επιταχύνθηκαν.

Στις 18 Απριλίου 1941, στο έκτακτο ΥΣ, στο ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετάνια», η συνεδρίαση ήταν εφιαλτική. Οι πιέσεις στον Α. Κοριζή ήταν μεγάλες και οι επικρίσεις, τόσο των βρετανών όσο και του Βασιλιά, στο πρόσωπό του ήταν έντονες. Σύμφωνα με μαρτυρίες, ο Βασιλιάς ακούστηκε να του απευθύνεται: «Το βέβαιον είναι, κύριε πρόεδρε, ότι διέφυγε ο έλεγχος της καταστάσεως από τας χείρας σας» και εκείνον να απαντά: «Μεγαλειότατε, όλος μου ο βίος είναι μια σειρά πράξεων τιμίων. Υπήρξα τίμιος, είμαι τίμιος και θα πεθάνω τίμιος άνθρωπος. Πηγαίνω εις την οικία μου δια να αναπαυθώ επ' ολίγον, επειδή είμαι κουρασμένος. Ελπίζω να σας δω συντόμως». Λίγη ώρα μετά βρέθηκε νεκρός στο σπίτι του. Σύμφωνα με επίσημη ανακοίνωση είχε αυτοκτονήσει[76].

Τότε, ανατέθηκε η Προεδρία της κυβέρνησης στον Βασιλιά και η Αντιπροεδρία αυτής στον Κωνσταντίνο Κοτζιά, Υπουργό Διοικήσεως Πρωτευούσης[77]. Στις 20 Απριλίου

---

[74] *Στούκας Μ.,* Αλέξανδρος Κορυζής: Αυτοκτόνησε ή δολοφονήθηκε ο πρωθυπουργός του δεύτερου «Όχι»;, εφημερίδα Πρώτο Θέμα, 29-11-2020.

[75] Διαγγέλματα του Βασιλιά, ΦΕΚ 103/Α/6-4-1941 και ΦΕΚ 116/Α/11-4-1941, Διάγγελμα του Πρωθυπουργού Α. Κοριζή, ΦΕΚ 104/Α/6-4-1941, Β.Δ. «Περί ορισμού ως εχθρικού Κράτους κατά την έννοιαν του Α.Ν. 2636/40 της Γερμανίας και θέσεως εις εφαρμογήν ως προς το Κράτος τούτο των διατάξεων του ανωτέρω Νόμου», ΦΕΚ 118/Α/12-4-1941.

[76] Β.Δ. «Περί απονομής τιμών είς τον αοίδιμον Πρόεδρον της Κυβερνήσεως Αλέξανδρον Γ. Κοριζήν», ΦΕΚ 133/Α/19-4-1941.

[77] *Ανώνυμος*, Αποθανόντος αιφνιδίως του Πρωθυπουργού Αλ. Κοριζή σχηματίζεται νένα κυβέρνησις. Την Προεδρία θα ασκεί εφεξής η Α.Μ. ο Βασιλεύς, την δε αντιπροεδρίαν ο κ. Κ. Κοτζιάς. Απεκρούσθησαν επιτυχώς όλαι αι προσπάθειαι του εχθρού εφ' ολοκλήρου του μετώπου. Ο ελληνικός λαός καλείται να πατάσση αμείλικτως τους ηττοπαθείς και διαδοσίας, εφημερίδα Η Πρωία, 19-4-1941, σ. 1, Φωτογραφία του Κ. Κοτζιά με φαλαγγίτες της Ε.Ο.Ν., 1938, Φωτογραφία 35 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Συλλογή Κοτζιάς Κώστας), Φωτογραφία του Κ. Κοτζιά μπροστά στο Δημαρχείο της Αθήνας, 1938, Φωτογραφία 37 (από το

1941, ορκίστηκε η νέα κυβέρνηση με Υπουργό Οικονομικών τον Εμμανουήλ Τσουδερό ο οποίος, δυο ημέρες μετά, ανέλαβε και Πρωθυπουργός[78].

Την ίδια στιγμή, στο πολεμικό μέτωπο, τα πράγματα ήταν δύσκολα. Τις πρώτες ημέρες του Απριλίου, με την έναρξη της γερμανικής επίθεσης, οι Ιταλοί ξεκίνησαν και αυτοί νέα επίθεση εναντίον της Ελλάδας. Από τις 12 Απριλίου 1941, ο ελληνικός στρατός άρχισε να υποχωρεί από την Αλβανία, προκειμένου να μην περικυκλωθεί από τους προελαύνοντες Γερμανούς. Ανταρσία των Διοικητών του 1ου και 3ου ελληνικού σώματος στρατού καθαίρεσε τον Α. Παπάγο και έβαλε στη θέση του τον Στρατηγό Γεώργιο Τσολάκογλου. Ο τελευταίος, σε συνεργασία με τον Μητροπολίτη Ιωαννίνων και παρά τη διαφορετική εισήγηση της ελληνικής κυβέρνησης, του Στρατηγού Α. Παπάγου και των Βρετανών, συνθηκολόγησε, αρχικά, με τους Γερμανούς, στις 20 Απριλίου 1941 και τρεις μέρες αργότερα με τους Ιταλούς. Ο ίδιος ο Βασιλιάς με διάγγελμά του μετέφερε την πρωτεύουσα της Ελλάδας στην Κρήτη και δήλωσε την, από μέρους του, άγνοια και διαφωνία με την συνθηκολόγηση[79]. Συνθηκολόγηση που περαίωσε και τυπικά τον ελληνοϊταλογερμανικό πόλεμο.

Στις 23 Απριλίου 1941, ο Βασιλιάς Γεώργιος Β΄ και τα μέλη της κυβέρνησης, μετά από σχετικό διάγγελμα του Πρωθυπουργού Ε. Τσουδερού[80], εγκατέλειψαν την Αθήνα και μετέβησαν στην Κρήτη, όπου, στις 25 Απριλίου 1941, έγινε το πρώτο ΥΣ της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης[81]. Την ίδια στιγμή, η γερμανική κατοχή προχώρησε και τα βρετανικά στρατεύματα υποχώρησαν περνώντας από την Κόρινθο.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι μπορεί ο πολιτικός και στρατιωτικός κόσμος να συντάχθηκε στη γραμμή άμυνας, αλλά η ηττοπάθεια κυριαρχούσε, εξ' αρχής, στην ελληνική κυβέρνηση, με τον Στρατηγό Α. Παπάγο και τον Ι. Μεταξά να δηλώνουν, αντίστοιχα, ότι «θα ρίξουμε μια- δυο ντουφεκιές» και «η Ελλάδα δεν πολεμάει για τη νίκη, ο ελληνικός λαός είναι υπεραισιόδοξος».

Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

[78] ΦΕΚ 134/Α/20-4-1941, *Ανώνυμος*, Ο άναξ δια διαγγέλματος του προς τον λαόν κηρύσσει την μέχρι εσχάτων άμυναν. Την διεύθυνσιν των εργασιών του υπουργικού συμβουλίου ανέλαβεν η Α.Μ. ο Βασιλεύς. Η νέα κυβέρνησις συνεκροτήθη υπό την αντιπροεδρίαν του Ναυάρχου Σακελαρίου, εφημερίδα Η Πρωία, 21-4-1941, σ. 1, *Ανώνυμος*, Την Προεδρίαν της νέας κυβερνήσεως ανέλαβεν από χθες ο κ. Εμμανουήλ Τσουδερός. Δια ραδιοφωνικού του λόγου προς τον λαόν ετόνισεν ότι ουδείς Έλλην θα λιποψυχήση, εφημερίδα Η Πρωία, 22-4-1941, σ. 1.

[79] ΦΕΚ 139/Α/23-4-1941.

[80] ΦΕΚ 140/Α/23-4-1941.

[81] *Ανώνυμος*, Υπουργικόν Συμβούλιον συνήλθεν εις Κρήτην, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 25-4-1941, σ.1.

Ο ελληνικός στρατός ηττήθηκε. Κυρίως, και μεταξύ άλλων, γιατί δεν είχε ερείσματα στον λαό, ήταν, στη διοίκησή του, αντεθνικός και στο εσωτερικό του συγκρούονταν δυο τάσεις: η κληρονομιά του άταχτου στρατού των αγωνιστών του 1821 και ο εξαρτημένος χαρακτήρας της άρχουσας τάξης της χώρας, που ενισχύθηκε ιδιαίτερα, ειδικά στις συνθήκες της δικτατορίας του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936[82]. Ο ίδιος ο Ι. Μεταξάς, μπορεί να παραμέρισε τη γερμανοφιλία του, προκειμένου να ενταχθεί στον πόλεμο στο πλευρό των Βρετανών, αλλά αρνήθηκε σε αξιόμαχους απόστρατους βενιζελικούς στρατιωτικούς να καταταγούν και να ενισχύσουν το μέτωπο. Αρνήθηκε ακόμα και τη βοήθεια των πολιτικών εκτοπισμένων, που θέλησαν να δώσουν τις δυνάμεις τους ενάντια στη φασιστική επίθεση. Χαρακτηριστικά, στις 31 Οκτωβρίου 1940, ο Νίκος Ζαχαριάδης, Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, με επιστολή του, το περίφημο «ανοιχτό γράμμα Ζαχαριάδη»[83], καλούσε όλους στον αγώνα για τη νίκη. Μια ημέρα δε μετά την ιταλική επίθεση, οι φυλακισμένοι κομμουνιστές της Ακροναυπλίας έστειλαν υπόμνημα στην κυβέρνηση με το οποίο καταδίκαζαν τη φασιστική εισβολή και ζητούσαν τη συμμετοχή τους στον πόλεμο[84]. Αντ' αυτού, η ελληνική κυβέρνηση, μετά την έλευση των Γερμανών, τους παρέδωσε στις δυνάμεις κατοχής και ο Ν. Ζαχαριάδης βρέθηκε εκτοπισμένος στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Νταχάου.

Αυτό που, κυρίως, κατάφερε να φέρει τα πρώτα θεαματικά αποτελέσματα και νίκες ήταν μόνον η πρωτοβουλία και ο ενθουσιασμός των νεοσυλλέκτων και των κατώτερων αξιωματικών, κυρίως των εφέδρων, καθώς και η ενεργή συμμετοχή του ελληνικού λαού στις πολεμικές επιχειρήσεις.

III. Η τριπλή κατοχή

Στις 27 Απριλίου 1941, τα γερμανικά στρατεύματα, μηχανοκίνητα τάγματα μοτοσικλετιστών και δυο άρματα μάχης, ξεκινώντας από τα βόρεια προάστια, μπήκαν στην Αθήνα[85].

---

[82] *Ψυρούκης Ν.*, ό.π., σ. 83.

[83] *Ανώνυμος*, Για την υπεράσπιση της Ελλάδας και του λαού μας. Για την ανεξαρτησία και την ακεραιότητα της πατρίδας μας. Για μια συνεπή πάλη ενάντια στην ελληνοϊταλική επιδρομή. Ανοιχτό Γράμμα του Αρχηγού του Κ.Κ.Ε. σ. Ν. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ στον πρόεδρο της κυβέρνησης Μεταξά. εφημερίδα Ριζοσπάστης, 1-10-1940, σ. 1.

[84] *Ανώνυμος*, Οι κομμουνιστές της Ακροναυπλίας στη γραμμή του πυρός για την ανεξαρτησία της πατρίδας και τη λευτεριά του λαού μας, εφημερίδα Ριζοσπάστης, 8-1-1941, σ. 1.

[85] *Ανώνυμος*, Τα γερμανικά στρατεύματα εισήλθον σήμερον εις τα Αθήνας την 8ην π.μ. Ανακοινώσεις του γερμανικού φρούραρχου. Διάγγελμα του Δημάρχου Αθηναίων. Τα ληφθέντα μέτρα δια την τήρησιν της τάξεως. Όλαι αι εξουσίαι εις χείρας του κ. Πλυτά, εφημερίδα Ασύρματος, 28-4-1941, σ. 1, *Ανώνυμος*,

Λίγες ώρες μετά, αφού διέσχισαν την πόλη, μέσω της λεωφόρου Κηφισίας, κατέληξαν στο καφενείο «Παρθενών», ή κατά άλλους «Λουξ», στη συμβολή της με τη λεωφόρο Αλεξάνδρας, απέναντι από την έπαυλη Θων, στους Αμπελοκήπους. Εκεί, ο Γερμανός Αντισυνταγματάρχης Otto von Seimpen συναντήθηκε με την επιτροπή παράδοσης της πόλης: τον Διοικητή Αττικοβοιωτίας Υποστράτηγο Χρήστο Καβράκο, τον Νομάρχη Αττικοβοιωτίας Αντιναύαρχο Κωνσταντίνο Πεζόπουλο και τους Δημάρχους Αθηναίων και Πειραιώς Αμβρόσιο Πλυτά και Μιχαήλ Μανούσκο. Τότε, υπογράφηκε η παράδοση της Αθήνας στους Γερμανούς. Στη συνάντηση αυτή αναμενόταν και ο Αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος, ο οποίος, όμως, αρνήθηκε να παραστεί και να ορκίσει τη νέα κυβέρνηση, γεγονός που του κόστισε την καθαίρεσή του και την αντικατάστασή του από τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό. Η παράδοση της πόλης επισφραγίστηκε με την έπαρση της σημαίας του αγκυλωτού σταυρού στην Ακρόπολη, στις 8.45 το πρωί[86].

Ακολούθησε ο διορισμός της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης[87], το διάγγελμα του Προέδρου της Γεωργίου Τσολάκογλου[88] και οι διαβεβαιώσεις του Διοικητή της γερμανικής στρατιάς Wilhelm Siegmund Walther List ότι οι κρατικές υπηρεσίες θα λειτουργούν κανονικά και οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν θα πρέπει να ανησυχούν.

Μετά το «πάγωμα» των πρώτων ημερών εμφανίστηκαν και οι πρώτες ενέργειες αντίστασης. Τα κλειστά παράθυρα στους δρόμους της Αθήνας και την παγερή υποδοχή των γερμανικών κατοχικών στρατευμάτων, στις 29 Απριλίου 1941, ακολούθησαν οι επευφημίες και τα χειροκροτήματα των βρετανών αιχμαλώτων και το κατέβασμα της σβάστικας από τον βράχο της Ακρόπολης, από τους Μανώλη Γλέζο και Λάκη Σάντα, στις 31 Μαΐου 1941.

Οι Γερμανοί εισήλθον. Πώς συντελέσθη η είσοδος των γερμανικών στρατευμάτων εις Αθήνας. Η συγκινητική τελετή της παραδόσεως της πόλεως εις τον στρατόν της κατοχής. Μοτοσυκλετισταί, αυτοκίνητα, άρματα μάχης και τανκς- Όλαι αι λεπτομέριαι που προηγήθησαν της εισόδου, εφημερίδα Ακρόπολις, 28-4-1941, σ. 1.

[86] Φωτογραφίες γερμανικών στρατευμάτων που παρελαύνουν στην Πλατεία Συντάγματος, Φωτογραφίες 20 και 21 (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

[87] Β.Δ. «Περί διορισμού του Στρατηγού κ. Γ. Τσολάκογλου, ως Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου, του κ. Αντωνίου Λιβιεράτου ως Υπουργού της Δικαιοσύνης και προσωρινώς της Αγορανομίας, του Στρατηγού κ. Π. Δεμέστιχα, ως Υπουργού των Εσωτερικών, του κ. Πλάτωνος Χατζημιχάλη ως Υπουργού της Εθν. Οικονομίας και προσωρινώς των Οικονομικών, του Στρατηγού κ. Σωτηρίου Μουτούση ως Υπουργού των Σιδηροδρόμων και Αυτοκινήτων και προσωρινώς της Συγκοινωνίας, του Στρατηγού κ. Κ. Μπάκου ως Υπουργού της Εθνικής Άμυνας (Στρατιωτικών, Ναυτικών, Αεροπορίας), του κ. Κ. Λογοθετόπουλου ως Υπουργού της Εθνικής Πρόνοιας και προσωρινώς των Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, του Στρατηγού κ. Χ. Κατσημήτρου ως Υπουργού της Εργασίας και προσωρινώς της Γεωργίας και του Στρατηγού κ. Ν. Μάρκου ως Υφυπουργού της Δημοσίας Ασφαλείας», ΦΕΚ 147/Α/30-4-1941.

[88] ΦΕΚ 146/Α/29-4-1941.

Η χώρα ανακηρύχθηκε «Γερμανική Πολιτεία» και ακολούθησε μια περίοδος τριπλής κατοχής: από τη Βουλγαρία, που προσάρτησε την Ανατολική Μακεδονία, τη Δυτική Θράκη, τη Θάσο και τη Σαμοθράκη, την Ιταλία που κατέλαβε τα Επτάνησα, τη Βόρεια Ήπειρο, την Καστοριά, τα Γρεβενά, τη Σιάτιστα, τα Δωδεκάνησα μέχρι τη Σάμο, τη Θεσσαλία και τη Στερεά Ελλάδα πλην Αττικής, την Πελοπόννησο, την Εύβοια, τις Σποράδες και τις Κυκλάδες, το μεγαλύτερο δηλαδή μέρος της επικράτειας, και τη Γερμανία, που κράτησε υπό την κατοχή της μια μικρή λωρίδα στα ελληνοτουρκικά σύνορα, τη Δυτική και Κεντρική Μακεδονία, μέχρι τον Όλυμπο και τη Θεσσαλονίκη, την Αθήνα και κάποια νησιά: τη Λήμνο, τη Λέσβο, τη Χίο και την Κρήτη, εκτός από ένα μικρό κομμάτι στα ανατολικά που δόθηκε στους Ιταλούς[89].

Να σημειώσουμε ότι, μόνο η Ελλάδα και η Γιουγκοσλαβία είχαν τριπλή κατοχή, που έληξε όταν, στις 8 Σεπτεμβρίου 1943, οι Ιταλοί συνθηκολόγησαν, εγκατέλειψαν την Ελλάδα και την παρέδωσαν στους Γερμανούς. Η γερμανική κατοχή τελείωσε με τη λήξη του πολέμου και την ολοκλήρωση της αποχώρησης των Γερμανών από την Αθήνα, στις 12 Οκτωβρίου 1944.

[89] *Χατζής Θ.*, Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε, Δωρικός, Αθήνα, 1983, τ. 1, σ. 46-47, *Γασπαρινάτος Σ.,* Η Κατοχή, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1988, τ.1, σ.39-40.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, ΔΟΜΕΣ ΚΑΙ ΣΤΕΛΕΧΩΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1936-1944

Κεφάλαιο 1 Πολιτικό Πλαίσιο και Διακυβέρνηση

Ι. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936

Α. Πολιτικά χαρακτηριστικά και στοιχεία ιδεολογίας

Καθοριστικό παράγοντα στην πορεία του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936 αποτέλεσε ο δυαδικός του χαρακτήρας. Από τη μια χαρακτηριζόταν από την προσήλωση στο Στέμμα[90], ως πρωταρχικό στοιχείο του πολιτεύματος και από την άλλη στον Πρωθυπουργό- Δικτάτορα και Αρχηγό του Κράτους, στου οποίου το πρόσωπο η αφοσίωση άγγιζε την «προσωπολατρία»[91]. Η σχέση μεταξύ των δυο αντρών, Βασιλιά και Πρωθυπουργού, χαρακτηριζόταν από επιφανειακή εγκαρδιότητα, πίσω από την οποία, όμως, κρυβόταν ένας βαθύτατος ανταγωνισμός, που είχε να κάνει, τόσο με τις ιδιαιτερότητες του χαρακτήρα και τις διαφορετικές πολιτικές τους επιδιώξεις και απόψεις, όσο και με την αντιπαράθεση μεταξύ της φιλογερμανικής και της φιλοαγγλικής μερίδας των κυρίαρχων τάξεων της χώρας.

Ο Ι. Μεταξάς θα ήθελε πάρα πολύ το κόμμα του να ακολουθήσει το εθνικοσοσιαλιστικό μοντέλο των αντίστοιχων ανερχόμενων και ισχυρών κομμάτων της ναζιστικής Ευρώπης. Να αποτελέσει, δηλαδή, ο ίδιος για την Ελλάδα το πρότυπο του εθνικοσοσιαλιστή ηγέτη τύπου Χίτλερ ή Μουσολίνι, που τόσο θαύμαζε. Ωστόσο, η απουσία λαϊκού ερείσματος και ο Βασιλιάς, αγγλόφιλος ων, έβαζαν φρένο στις φιλοδοξίες του. Ο τελευταίος επ' ουδενί θα ανεχόταν τον παραγκωνισμό, τόσο του ίδιου σε επίπεδο διαχειριστή με συμβολικό ρόλο, όσο και της επιρροής των βρετανικών συμφερόντων στη χώρα. Το αποτέλεσμα ήταν αυτή η σύγκρουση γερμανικών και βρετανικών συμφερόντων να χαρακτηρίζει όλη την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας και να υποκινεί σειρά αντιφάσεων και συγκρούσεων μεταξύ μερίδων της αστικής τάξης της χώρας.

Ωστόσο, τελικά επικράτησε ο, μεταξύ των δυο αυτών πλευρών, συμβιβασμός με την αναγνώριση του Στέμματος «ως ανώτατο όργανο του καθεστώτος» και του Βασιλιά ως «σύμβολο εθνικής ενότητας» και «ανώτατο αρχηγό της εκτελεστικής

[90] *Αναστασιάδης Γ.*, Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας (1821-1941), Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2001, σ. 242.
[91] *Λιάκος Α.,* Ο Ελληνικός 20ος αιώνας…, ό.π., σ.183-184.

εξουσίας». Όμως, στην πραγματικότητα, καμία πράξη του τελευταίου δεν ίσχυε χωρίς προσυπογραφή του αρμόδιου Υπουργού ή του αρχηγού της κυβέρνησης. Βασιλιάς λοιπόν, «σύμβολο εθνικής ενότητας» πάνω από όλα και όλους και Ι. Μεταξάς «αμερόληπτος», ανώτατος άρχοντας με «συμβιβαστικό ρόλο», που «έχαιρε της εμπιστοσύνης του λαού» και «έλυνε» τα καθημερινά του προβλήματα. Τα δε φαινόμενα προσωπολατρίας και εξύμνησης του Ι. Μεταξά, σε καμία περίπτωση, δεν έπρεπε να εκληφθούν ως υποτίμηση του ρόλου του Βασιλιά που παρέμενε ο υπέρ πάντων ρυθμιστής.

Εντωμεταξύ, προς τα έξω, οι ανταγωνισμοί φαίνονταν να παραγκωνίζονται, η σύγκρουση εσωτερικοποιούταν και οι δυο άντρες διατηρούσαν καλές σχέσεις και ακολουθούσαν τις τυπικές εθιμοτυπίες. Σύσσωμη η κυβέρνηση συμμετείχε, για παράδειγμα, στις 14 Νοεμβρίου 1937, στις εκδηλώσεις άφιξης των σορών του Βασιλιά Κωνσταντίνου Α΄, της μητέρας του Βασίλισσας Όλγας και της συζύγου του Πριγκίπισσας Σοφίας, προκειμένου να ενταφιαστούν στο βασιλικό κοιμητήριο στο Τατόι, στην άφιξη της Φρειδερίκης[92], μνηστής του διαδόχου Παύλου[93] στις 6 Ιανουαρίου 1938[94], στους γάμους τους στις 9 Ιανουαρίου[95] και στην κηδεία του Πρίγκιπα Νικολάου στις 12 Φεβρουαρίου του 1938. Σε όλες αυτές τις τελετές, και σε πολλές άλλες εν συνεχεία[96], η κυβέρνηση δήλωνε παρούσα στο πλευρό της βασιλικής οικογένειας χρηματοδοτώντας τες πλουσιοπάροχα με τα λεφτά του ελληνικού λαού[97].

Η δίπολη αυτή σχέση, Βασιλιά και Πρωθυπουργού, συνεχίστηκε με διακυμάνσεις σε όλη την περίοδο της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936 μέχρι και την κήρυξη του πολέμου το 1940, όπου η αρχηγία των ένοπλων δυνάμεων ανατέθηκε στον Βασιλιά Γεώργιο Β΄. Το σύνθημα του καθεστώτος «Βασιλεύς, Πατρίς, Θρησκεία» δεν αμφισβητήθηκε ουσιαστικά ποτέ.

---

[92] Φωτογραφία της Φρειδερίκης, 1940, Φωτογραφία 11 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

[93] Φωτογραφία του Βασιλιά Παύλου, 1940, Φωτογραφία 18 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Αρχείο Αναγνωστόπουλος Σωτήρης).

[94] *Ανώνυμος*, Το Υπουργικόν Συμβούλιον συνεχάρη χθες την Α.Μ. τον Βασιλέα δια τους αρραβώνας του διαδόχου. Τα συγχαρητήρια του Δήμου Αθηναίων, εφημερίδα Η Εθνική, 1-10-1937, σ. 6.

[95] Β.Δ. «Περί εγκρίσεως της Α.Μ. του Βασιλέως δια την σύναψιν του γάμου της Α.Β.Υ. του Διαδόχου Παύλου», ΦΕΚ 3/Α/6-1-1938, ΦΕΚ 7/Α/11-1-1938, Φωτογραφία από τον γάμο της Φρειδερίκης και του Βασιλιά Παύλου, Φωτογραφία 19 (δημιουργός Τσακιράκης Βασίλης & Αλέξανδρος, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

[96] Β.Δ. «Περί εγκρίσεως της Α.Μ. του Βασιλέως δια την σύναψιν του γάμου της Α.Β.Υ. της Πριγκιπίσσης Ευγενίας της Ελλάδος», ΦΕΚ 197/Α/25-5-1938.

[97] Α.Ν. 1167/1938 «Περί τακτοποιήσεως γενομένων δαπανών κατά την τέλεσιν των γάμων της Α.Β.Υ. του Διαδόχου», ΦΕΚ 144/Α/8-4-1938, Α.Ν. 1168/1938 «Περί καθορισμού της εις την Α.Β.Υ. τον Διάδοχον του Ελληνικού Θρόνου χορηγίας», ΦΕΚ 144/Α/8-4-1938, Α.Ν. 1817/1939 «Περί προικός της Πριγκιπίσσης Ειρήνης της Ελλάδος», ΦΕΚ 275/Α/7-7-1939.

Ο συμβιβασμός μεταξύ Στέμματος και Ι. Μεταξά, όπως ήταν αναμενόμενο, παρέσυρε και τον πολιτικό κόσμο της εποχής, που «ανέχτηκε» τη δικτατορία, ισχυριζόμενος και κρυμμένος πίσω από την πεποίθηση ότι ο Βασιλιάς δεν θα της επέτρεπε να ξεφύγει, ότι ο τελευταίος αποτελούσε θεματοφύλακα και θα αποκαθιστούσε σύντομα την επιστροφή στη νομιμότητα, τον κοινοβουλευτισμό και τη δημοκρατία. Ακόμα και ο ίδιος ο Ι. Μεταξάς, ανάλογα με τις πιέσεις, άλλοτε αναγκαζόταν να αναφερθεί στη μελλοντική προοπτική εκλογών και άλλοτε, όπως στην ΙΑ΄ Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης, μιλούσε για την «κολοσσιαία μεταβολή της 4ης Αυγούστου που δεν ήταν μια διαβατική κατάστασις, η οποία πρόκειται να λήξει ακριβώς τον Οκτώβριο, αλλά η κυβέρνηση του επρόκειτο να είναι σταθερά και μόνιμος και δεν επηρεάζεται από τας εποχάς του έτους»[98]. Το τελευταίο, μάλιστα, αποτελούσε και τον ευσεβή του πόθο.

Δυαδικός λοιπόν χαρακτήρας του καθεστώτος, με δυο διακριτούς πόλους εξουσίας. Ο Βασιλιάς με αρμοδιότητες, κυρίως, όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική και τις ένοπλες δυνάμεις και ο Πρωθυπουργός με αρμοδιότητα την άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας και τη διαχείριση των καθημερινών ζητημάτων του λαού. Τομή στον χαρακτήρα και την εξέλιξη του καθεστώτος αποτέλεσε το έτος 1938, όπου το «δίπολο» άλλαξε, με την εξουσία του Ι. Μεταξά να ενισχύεται και την επιρροή του Βασιλιά στις κυβερνητικές αποφάσεις να γίνεται σταδιακά και ουσιαστικά «μηδενική», χωρίς, όμως, τυπικά τουλάχιστον, να αμφισβητείται η πρωτοκαθεδρία του.

Σε εκείνη ακριβώς τη φάση, στις αρχές του 1938, ο βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα Waterlow ενημέρωσε το Foreign Office στο Λονδίνο για την ογκούμενη λαϊκή δυσαρέσκεια κατά της δικτατορίας και μίλησε ιδιαιτέρως στον Βασιλιά Γεώργιο Β΄ για την ενυπάρχουσα απειλή κατά της βασιλείας, λόγω της «ανέκκλητης σύνδεσής της» με τον δικτάτορα. Ο Γεώργιος Β΄ ομολόγησε στον Πρεσβευτή τις ανησυχίες του για τα «μεγάλα λάθη», που διέπραττε ο Ι. Μεταξάς, όπως οι συλλήψεις και εκτοπίσεις πολιτικών αρχηγών και ανώτατων αξιωματικών και τα σκάνδαλα διαφθοράς των Υπουργών. Ωστόσο, δεν έβλεπε ποια θα μπορούσε να είναι η επιλογή εναλλακτικού Πρωθυπουργού[99].

Ακόμα και η Εκκλησία ήρθε σε ρήξη με τον Πρωθυπουργό, παρόλη την αφοσίωσή του στη χριστιανική ορθοδοξία, καθώς, τον Δεκέμβριο του 1938, ο Ι.

[98] *Πλουμίδης Σ.,* Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά (1936-1941), Εστία, Αθήνα, 2016, σ. 2.
[99] *Νιαώτη Ι.,* Η αντίσταση στον Μεταξά μέσα από τα βρετανικά αρχεία, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 46-49.

Μεταξάς προχώρησε στην «καθυπόταξή» της. Το Συμβούλιο της Επικρατείας, με παρέμβασή του και οριακές ψήφους 8 έναντι 7, ακύρωσε την εκλογή του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού, που θεωρούνταν οπαδός του βενιζελισμού και, με αντικανονικές διαδικασίες, πέτυχε, στις 5 Δεκεμβρίου 1938, την εκλογή στον αρχιεπισκοπικό θρόνο του αντιπάλου του και ευνοούμενου του καθεστώτος, Χρύσανθου και, μάλιστα, αφού ο Δαμασκηνός είχε εκλεγεί με ψήφους 31 έναντι 30 του Χρύσανθου και είχαν ξεκινήσει οι προετοιμασίες για την ενθρόνισή του. Προς επίρρωση των ανωτέρω, στις 3 Δεκεμβρίου του 1938, δημοσιεύτηκε ο Α.Ν. 1493/1938[100], με τον οποίο διορίστηκε «Αριστίνδην Σύνοδος», με Μητροπολίτες προσκείμενους σε αυτόν, η οποία ακύρωσε και εκκλησιαστικά την εκλογή Δαμασκηνού και εξέλεξε Αρχιεπίσκοπο τον Χρύσανθο, ενώ ο Δαμασκηνός περιορίστηκε φρουρούμενος στην Ι. Μονή Φανερωμένης στη Σαλαμίνα μέχρι τη λήξη του ελληνοϊταλικού πολέμου.

Σχεδόν ταυτόχρονα με την «εκκαθάριση» στην Εκκλησία, ο Ι. Μεταξάς, νιώθοντας ισχυρός, προχώρησε σε εκκαθάριση και της κυβέρνησής του από όσα στελέχη της θεωρούσε φιλομοναρχικά: τον Υπουργό Παιδείας Κωνσταντίνο Γεωργακόπουλο, τον οποίο, σύμφωνα με φήμες, ο Βασιλιάς Γεώργιος Β΄ προόριζε για πιθανό του αντικαταστάτη, τον Υπουργό Σιδηροδρόμων και Αυτοκινήτων Γεώργιο Σπυρίδωνος, τον Υπουργό Εμπορικής Ναυτιλίας Δευκαλίωνα Ρεδιάδη και τον Υφυπουργό Αγορανομίας Περικλή Κρητικό, ενώ, λίγο νωρίτερα, τον Ιούλιο του 1938, απέπεμψε τον Υπουργό Δικαιοσύνης Γεώργιο Λογοθέτη, ισχυριζόμενος ότι «είχε σχηματίσει μέτωπον αυλικόν εναντίον» του».

Δικαίως, λοιπόν, μέχρι το 1938, όπου το βάρος του δίπολου έγερνε προς τη μεριά του Βασιλιά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το πολίτευμα ήταν βασιλική δικτατορία, ενώ αργότερα, όταν η πλάστιγγα έγειρε υπέρ του Πρωθυπουργού, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μεταξική δικτατορία. Παρόλα αυτά, ο Γεώργιος Β΄ διατήρησε καθ' όλη τη διάρκεια της δικτατορίας την αφοσίωση της ηγεσίας του στρατεύματος στο πρόσωπό του, καθώς και την άμεση υποστήριξη της Αγγλίας που συνέχιζε να χαράσσει τις βασικές κατευθύνσεις της εξωτερικής πολιτικής της χώρας.

Μετά τον θάνατο του Ι. Μεταξά, ο Βασιλιάς βρήκε ευκαιρία να απαλλαγεί από τους δικτατορικούς και προχώρησε σε κυβέρνηση εθνικής ενότητας υπό τον Α.

[100] Α.Ν. 1493/1938 «Περί εκλογής του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και των Μητροπολιτών του Βασιλείου», ΦΕΚ 455/Α/3-12-1938.

Κοριζή. Στην πραγματικότητα, δεν επιθυμούσε μια μεγάλη στροφή προς τη δημοκρατία, αλλά, απλά, να διατηρήσει τον μηχανισμό της δικτατορίας και να συνεχίσει, χωρίς τον Ι. Μεταξά, τη διακυβέρνηση πάνω στα ίδια, λίγο ως πολύ, πρότυπα.

Εκτός από το δίπολο Βασιλιά- Πρωθυπουργού και την απόλυτη προσήλωση στο Στέμμα, χαρακτηριστικό του καθεστώτος ήταν η πλήρης κατεδάφιση του συνταγματικού φιλελευθερισμού[101]. Ένα πλέγμα απαγορεύσεων και περιορισμών δημιουργούσε ένα ασφυκτικό πλαίσιο, τόσο στην εφαρμογή του Συντάγματος και των νόμων όσο και στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Η απαγόρευση της έκφρασης, των πολιτικών κομμάτων και κάθε μορφής πολιτικής δράσης που μπορεί να αμφισβητούσε το καθεστώς[102] ήταν πραγματικότητα. Μπορεί να καταργήθηκε το περίφημο «ιδιώνυμο» του 1929, ωστόσο, δεν καταργήθηκε το πνεύμα του. Ίσα-ίσα αποκαταστάθηκε πλήρως η τιμωρία της άμεσης ή έμμεσης, με ό,τι σήμαινε αυτό, επιδίωξης στόχων, ιδεών και θεωριών που έτειναν στην «ανατροπή του κρατούντος κοινωνικού καθεστώτος». Οι διατάξεις του «ιδιωνύμου» επαναλαμβάνονταν με πιο αυταρχικό τρόπο και μια σειρά από νέες πράξεις χαρακτηρίστηκαν ως εγκλήματα[103]. Οι πολιτικοί αντίπαλοι δεν οδηγούνταν στα δικαστήρια, τα οποία θα μπορούσαν, κατά το καθεστώς, να αποτελέσουν «βήμα κομμουνιστικής και δημοκρατικής προπαγάνδας», αλλά εκτοπίζονταν με συνοπτικές διαδικασίες. Συστάθηκαν τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, που γέμισαν «αντιφρονούντες και ανεπιθύμητους», οι οποίοι εκτοπίζονταν για «πειθαρχική διαβίωση και σωφρονισμό». Δηλώσεις μετάνοιας[104] και νομιμοφροσύνης, που αποσπάσθηκαν με βίαιο τρόπο και με απειλές, δημοσιεύονταν στον καθημερινό τύπο για προπαγανδιστικούς λόγους[105]. Οι αστυνομικές μέθοδοι ήταν καθημερινή πρακτική και τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων[106], που εγγυούνταν την πολιτική και

[101] *Αναστασιάδης Γ.*, Πολιτική…, ό.π., σ. 243.
[102] Π.χ. Α.Ν. 117/1936 «Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών», ΦΕΚ 402/Α/18-9-1936, Α.Ν. 1075/1938 «Περί μέτρων ασφαλείας του Κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών», ΦΕΚ 45/Α/11-2-1938.
[103] *Αλιβιζάτος Ν.,* ό.π., σ. 417.
[104] *Αναστασιάδης Γ.*, Πολιτική…, ό.π., σ. 244.
[105] Π.χ. *Ανώνυμος*, Απόλυσις μετανοησάντων κομμουνιστών, εφημερίδα Η Πρωία, 27-7-1937, σ.6, *Ανώνυμος,* Η δήλωσις του Παπούλια, εφημερίδα Ακρόπολις, 17-7-1938, σ. 1, *Ανώνυμος*, Το νέον κτύπημα κατά των κοινωνικών ανατροπέων. Η δήλωση μετάνοιας του πρώην κομμουνιστού βουλευτού Μανωλέα, εφημερίδα Η Εθνική, 1-12-1938, σ. 5.
[106] *Αναστασιάδης Γ.*, Πολιτική…, ό.π., σ. 243.

ιδεολογική καθαρότητα, ήταν απαραίτητα, κυρίως για τους δημοσίους υπαλλήλους, αλλά και για κάθε συναλλαγή των πολιτών με το κράτος[107].

Στον τύπο και σε κάθε μορφή τέχνης: θέατρο, κινηματογράφο, βιβλίο, μουσική επικρατούσε σιωπή, λογοκρισία και απόλυτος έλεγχος. Η πνευματική δημιουργία, για το καθεστώς, ήταν, αποκλειστικά, «ελληνική υπόθεση», χωρίς ξενότροπα ήθη και έθιμα, γεμάτη ελληνικές παραδόσεις και επιστροφή «εις τας αιωνίους πηγάς». Η τέχνη είχε εθνοπατριωτικό χαρακτήρα και εκφραζόταν με δημόσιες θεαματικές τελετές και παραστάσεις, που συνδύαζαν αρχαιολατρία και ελληνισμό. Εξ' αυτού του λόγου ιδρύθηκε και ο Οργανισμός Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, με σκοπό «τη μελέτη, προστασία, προαγωγή και διάδοση της Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης»[108].

Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936 δεν έμοιαζε με τις προηγούμενες δικτατορίες του Θ. Πάγκαλου και του Γ. Κονδύλη, το 1925 και το 1926, αντίστοιχα. Δεν ευαγγελιζόταν τη βραχυβιότητά του, προκειμένου η χώρα να περάσει στην ομαλότητα. Ίσα-ίσα, ήθελε να εγκαταστήσει ένα σύστημα ολοκληρωτικού χαρακτήρα, στα πρότυπα των αντίστοιχων ευρωπαϊκών καθεστώτων της Γερμανίας του Χίτλερ, της Ιταλίας του Μουσολίνι, της Ισπανίας του Φράνκο και της Πορτογαλίας του Σαλαζάρ. Σε αντίθεση, όμως, με κάποια από αυτά, δεν είχε λαϊκό έρεισμα και αξιοπιστία, δεν είχε πείσει ούτε καν τον αστικό πολιτικό κόσμο της εποχής. Απλά το «ανέχονταν» δεδομένων των αδυναμιών τους.

Όσον αφορά στην ιδεολογία του, το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936, δεν διέθετε συγκεκριμένη θεωρία, είχε μόνο συνθηματολογία, γεμάτη αντικομμουνισμό, ηθικολογία, αντικοινοβουλευτισμό και αόριστο εθνικισμό.

Το «Νέο Κράτος», κατά τον Ι. Μεταξά, θα είχε τεχνοκρατικό χαρακτήρα, επιστημονική οργάνωση και ηθική. Στην πραγματικότητα ήταν αντικοινοβουλευτικό, αντικομμουνιστικό, αυταρχικό και αστυνομοκρατούμενο. Προωθούσε την εθνική υπόσταση και, δήθεν, την αλληλεγγύη, η οποία έθετε στο περιθώριο τον ατομικισμό και τον φιλελευθερισμό. Αποτελούσε τη νόμιμη τάξη του Έθνους και τον υπηρέτη του εθνικού συνόλου. Το κοινοβούλιο, για το καθεστώς, δεν ήταν τίποτα άλλο παρά παντοκρατορία των κομμάτων και μέγιστο ψεύδος. Ο ίδιος ο Ι. Μεταξάς σε λόγο του στη Θεσσαλονίκη, στις 6 Σεπτεμβρίου του 1936, δήλωνε:

[107] *Αλιβιζάτος Ν.,* ό.π., σ. 420.
[108] *Πλουμίδης Σ.*, ό.π., σ. 23.

> «ο κοινοβουλευτισμός ήτο ένα πολίτευμα της μεσαίας αστικής τάξεως και ήνθισε κατά την εποχήν, κατά την οποίαν ο καπιταλισμός, ελεύθερως δρων, με πλήρη ελευθερίαν είχε χωρίσει, ούτως ειπείν, την οικονομικήν εξέλιξιν της κοινωνίας εντελώς από την κρατικήν τοιαύτην…Επί των ημερών μας, το Κράτος ασκεί την διεύθυνσιν της οικονομίας των χωρών και την ασκεί ολοκληρωτικώς…Υπ' αυτάς τας συνθήκας, ο κοινοβουλευτισμός δεν ηδύνατο να επιζήση περαιτέρω εις την Ευρώπην. Είμεθα μάρτυρες της πτώσεώς του εις πολλάς χώρας»[109].

Αντίληψη που νομιμοποίησε την κατάλυση του κοινοβουλευτισμού με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936.

Αυτές τις αντιλήψεις ο ίδιος ο Ι. Μεταξάς τις συμπεριέλαβε, τον Δεκέμβριο του 1940, σε σχέδιο Συντάγματος, που θα εφαρμοζόταν μετά τον πόλεμο, κατόπιν δημοψηφίσματος και παράλληλα με το Σύνταγμα 1864/1911. Όραμά του ήταν ένα σχέδιο πολιτεύματος που στόχευε στο να αποτρέψει τις εσωτερικές ρήξεις προτείνοντας διακυβέρνηση με ψήγματα λαϊκής σύμπραξης στην άσκηση της εξουσίας. Ο Βασιλιάς θα ήταν ο κεντρικός φορέας όλων των εξουσιών, εκτελεστικής, νομοθετικής, δικαστικής και συντακτικής, θα διόριζε τον Πρωθυπουργό μετά από κάποιου είδους δημοψηφίσματος, στο οποίο, όμως, τον τελικό λόγο θα είχε και πάλι ο Βασιλιάς, αφού θα μπορούσε να τον διατηρεί στη θέση του ακόμα και αν δεν είχε την πλειοψηφία των ψήφων. Εν συνεχεία, με πρότασή του, θα διοριζόταν και η κυβέρνηση. Θα υπήρχαν τρία σώματα: το νομοθετικό, το εκτελεστικό και το δικαστικό, που θα εκλέγονταν από τον λαό κάθε χρόνο με καθολική μυστική ψηφοφορία. Ο κοινοβουλευτισμός ήταν περιττός και το νομοθετικό σώμα θα αποτελούσε σύμβουλο, που θα αποφαινόταν μόνο όταν του το ζητούσε η κυβέρνηση και χωρίς δεσμευτικό χαρακτήρα, αφού ακόμα και αν είχε απορρίψει, ή είχε σοβαρές ενστάσεις για ένα νομοθέτημα, η κυβέρνηση θα μπορούσε να το εκδώσει. Η κυβέρνηση θα είχε και την αποκλειστική εξουσία της αναθεώρησης του Συντάγματος, τα πολιτικά κόμματα θα ήταν απαγορευμένα και η λαϊκή ετυμηγορία θα είχε μόνο «σκιώδη συμμετοχή» και «συμβουλευτικό βάρος»[110]. Ευτυχώς για τη δημοκρατία, το σχέδιο αυτό εγκαταλείφθηκε μετά τον θάνατό του Ι. Μεταξά, στις 29 Ιανουαρίου 1941.

Κορυφαία έννοια αποτελούσε το «Έθνος», που γινόταν αντιληπτό ως μια υπερβατική οντότητα, διαφορετική από τον λαό και το εκλογικό σώμα τα οποία αποτελούσαν, απλά, αριθμητικά σύνολα. Συστατικό και ενοποιητικό στοιχείο του

[109] *Αλιβιζάτος Ν.,* ό.π., σ. 123.
[110] *Αναστασιάδης Γ.*, Πολιτική…, ό.π., σ. 252.

Έθνους ήταν η εθνική συνείδηση και η εθνική θέληση, οι οποίες του προσέδιδαν μια ποιότητα διαφορετική από την αριθμητική ποσότητα του λαού και του εκλογικού σώματος. Αποτελούταν από ανθρώπους με κοινά γνωρίσματα και ψυχική ταυτότητα, που με πειθαρχία και ακατάπαυστη εργασία, με την εθνικοσοσιαλιστική αντίληψη αυτής, θα οδηγούσαν στον Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό. Σημειωτέον δε, ότι το άρθρο 21 του Συντάγματος του 1911, που ανέφερε «άπασαι αι εξουσίαι πηγάσουσιν εκ του έθνους, ενεργούνται δε καθ' όν τρόπον ορίζει το Σύνταγμα» και μιλούσε ουσιαστικά για λαϊκή κυριαρχία, δεν είχε καταργηθεί. Μετά τον Α΄ Πολιτισμό της Αρχαίας Ελλάδας, που κατά τον Ι. Μεταξά, αποτελούσε πλέον παρελθόν, τον Β΄ Πολιτισμό του Βυζαντίου, που «δεν έκανε μεγάλα έργα αλλά είχε βαθιά θρησκευτική πίστη»[111], ακολουθούσε αυτός της 4ης Αυγούστου 1936, ένας συνδυασμός της αρχαίας κλασικής και της βυζαντινής παράδοσης. Ένα συνονθύλευμα, τελικά, των προτύπων των ολοκληρωτικών καθεστώτων της Ευρώπης και της ελληνικής πραγματικότητας[112].

Το καθεστώς ήταν γεμάτο φασιστικές και ναζιστικές επιρροές, όπως ο φασιστικός χαιρετισμός, η προσφώνηση του Πρωθυπουργού με τον τίτλο του «Αρχηγού της Κυβερνήσεως» και του «Εθνικού Κυβερνήτη», η αναφορά στον «Τρίτο» Ελληνικό Πολιτισμό κατά αντιστοιχία του Γ΄ Ράιχ, η χρήση του διπλού μινωικού πέλεκη, παρόμοιου με αντίστοιχα σύμβολα των Ιταλών φασιστών, η σύσταση των Ταγμάτων Εργασίας και της ΕΟΝ, στα πρότυπα των ναζιστικών Ταγμάτων Εφόδου, τα συνθήματα, όπως η «Αναγέννησις της Ελλάδος», «Εμπρός για μια Ελλάδα νέα!», «Εθνική Ενότης» που οραματίζονταν τη σταθερότητα δαιμονοποιώντας την πάλη των τάξεων.

Μα και επιρροές από ιδέες, όπως η ανωτερότητα και ηθική υπεροχή του Έλληνα, χωρίς, όμως, τον αντισημιτισμό του Χίτλερ, η λατρεία της Αρχαίας Σπάρτης, δεδομένου ότι οι αρχές της Αθηναϊκής Δημοκρατίας καθόλου δεν συμβάδιζαν με το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936, σε συνδυασμό με τη θρησκευτική χριστιανική πίστη, χωρίς την αρχαιολατρία του Χίτλερ. Και πάνω από το Έθνος και το Κράτος, συνδετικός κρίκος ο Αρχηγός, ο Χαρισματικός Ηγέτης, που λατρευόταν στα όρια της προσωπολατρίας και της μυθοποίησης.

---

[111] *Οικονομίδης Φ.,* Η ΕΟΝ, ο Μεταξάς και η Γερμανία, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 34-35.

[112] *Νούτσος Π.,* Συνιστώσες της ιδεολογίας του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, σε: *Fleischer H., Σβορώνος Ν.,* Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα, 1989, σ. 59-68.

Προκειμένου, βέβαια, να στεριώσουν οι ιδέες του, να βρει λαϊκό έρεισμα και μελλοντικά αφοσιωμένα στελέχη, τον Νοέμβριο του 1936, το καθεστώς ίδρυσε την Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ)[113]. Ήλπιζε ότι με την ίδρυση της ΕΟΝ και της Υπηρεσίας Ραδιοφωνικών Εκπομπών[114] θα μπορούσε να βρει τη λαϊκή βάση που του έλειπε. Η ΕΟΝ θα έφτιαχνε την «πραγματικά ανεξάρτητη, ανιδιοτελή και υπεύθυνη ηγέτιδα τάξη», την «εθνική πολιτική αριστοκρατία». Σύμφωνα με τον ιδρυτικό της νόμο[115], σκοποί της ήταν η «εθνική και ηθική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας», «η επωφελής διάθεσις του ελευθέρου από της εργασίας ή των σπουδών χρόνου των νέων, προς προαγωγήν της σωματικής και πνευματικής καταστάσεως αυτών, η ανάπτυξιν του Εθνικού φρονήματος και της πίστεως προς την θρησκείαν, η δημιουργία πνεύματος συνεργασίας και κοινωνικής αλληλεγγύης, και ο έγκαιρος επαγγελματικός προσανατολισμός εκάστου, αναλόγως προς τας φυσικάς ιδιότητας αυτού»[116] και όλα «εν γένει» τα αθλητικά, τα γυμναστικά και τα φίλαθλα σωματεία και οι αθλητικές ομοσπονδίες της χώρας τέθηκαν «υπό την εποπτείαν» της.

Αρχικά, η εγγραφή στην ΕΟΝ ήταν προαιρετική. Αργότερα, όμως, με εγκύκλιο του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων το 1938, όταν Υπουργός ήταν ο ίδιος ο Ι. Μεταξάς, «από του αρξαμένου σχολικού έτους άπαντες οι μαθηταί των σχολείων αποτελούσι συντεταγμένα τμήματα της Εθνικής Οργανώσεως Νέων». Σημειώνουμε δε ότι ο αναγκαστικός χαρακτήρας της συμμετοχής της νεολαίας στην ΕΟΝ αποτέλεσε σημείο τριβής μεταξύ του Ι. Μεταξά και του Βασιλιά, παρά το γεγονός ότι η πριγκίπισσα Φρειδερίκη είχε αναγορευθεί επίτιμος Γενικός Διοικητής Σχηματισμού Θηλέων ΕΟΝ και η Πριγκίπισσα Ειρήνη Επίτιμος Γενικός Επιθεωρητής Σχηματισμού Θηλέων ΕΟΝ[117].

Ακολούθησε ο Α.Ν. 1798/1939[118], σύμφωνα με τον οποίο «η εθνική και ηθική αγωγή της Νεολαίας είναι έργον του Κράτους»[119] και το Σώμα Ελλήνων Προσκόπων, υπό τον διάδοχο του θρόνου, συγχωνεύτηκε με την ΕΟΝ. Με τον ίδιο Α.Ν.

---

[113] *Ανώνυμος*, Εθνική Οργάνωσις των Νέων. Συνίσταται Αυτόνομος Οργανισμός, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-9-1936, σ. 6.
[114] Α.Ν. 95/1936 «Περί συστάσεως Υπηρεσίας ραδιοφωνικών εκπομπών», ΦΕΚ 391/Α/7-9-1936.
[115] Α.Ν. 334/1936 «Περί συστάσεως "Εθνικής οργανώσεως της Νεολαίας"», ΦΕΚ 499/Α/10-11-1936.
[116] Άρθρο 3 του Α.Ν. 334/1936.
[117] Β.Δ. «Περί ονομασίας της Α.Β.Υ. Πριγκηπίσσης Φρειδερίκης Επιτίμου Γενικού Διοικητού των Σχηματισμών θηλέων της Ε.Ο.Ν.», ΦΕΚ 461/Α/9-12-1938, Β.Δ. «Περί ονομασίας της Α.Β.Υ. Πριγκηπίσσης Ειρήνης Επιτίμου Γενικού Επιθεωρητού των Σχηματισμών θηλέων της Ε.Ο.Ν.», ΦΕΚ 461/Α/9-12-1938.
[118] Α.Ν.1798/1939 «Περί Εθνικής και Ηθικής Αγωγής της Νεολαίας», ΦΕΚ 244/Α/17-6-1939.
[119] Άρθρο 1 του Α.Ν. 1798/1939.

απαγορεύτηκε η σύσταση οποιασδήποτε άλλης οργάνωσης, σωματείου ή ιδρύματος με τους ίδιους σκοπούς[120], ενώ ο Υπουργός Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας απόκτησε το δικαίωμα να διαλύει, με απόφασή του, οποιαδήποτε οργάνωση, σωματείο ή ίδρυμα τέτοιου είδους[121]. Τον Ιούνιο του 1939, οι Πρόσκοποι, η Χριστιανική Αδελφότητα Νέων (ΧΑΝ) και η Χριστιανική Ένωση Νεανίδων (ΧΕΝ) έπαυσαν να λειτουργούν και η περιουσία τους περιήλθε στην ΕΟΝ, η οποία εξελίχθηκε, για πρώτη φορά, σε κρατικό θεσμό του οποίου η λειτουργία αποτελούσε επιτυχία της πολιτικής σταδιοδρομίας του Ι. Μεταξά, που έχαιρε θαυμασμού και προσωπολατρίας από τα μέλη της.

Β. Διακυβέρνηση

Το όραμα του Ι. Μεταξά υπαγόρευε ένα κράτος υπό τη δική του κουλτούρα, με υποτακτικότητα στο πρόσωπό του, αυταρχισμό, αντικομμουνισμό και ελληνορθόδοξο συντηρητισμό. Ένα κράτος με ρόλο διευθυντικό, τόσο στον οικονομικό όσο και στον κοινωνικό τομέα και έναν κρατικό μηχανισμό με υπερσυγκέντρωση αρμοδιοτήτων στα κεντρικά διοικητικά και κυβερνητικά όργανα, που δεν θα επέτρεπε συμμετοχικά σχήματα και συνεργασίες, με μονόπλευρη επάνδρωση και λειτουργία, με το σύνολο των στελεχών του να προέρχεται από κύκλους αντιβενιζελικούς και έμπιστους της δικτατορίας.

Ο συγκεντρωτισμός και η καχυποψία του, σε συνδυασμό με την ενθάρρυνση του αυταρχισμού, οδήγησε σε ακόρεστη ανάληψη ευθυνών, τόσο από μεριάς του Κυβερνήτη, όσο και από μεριάς του προσωπικού της απολύτου εμπιστοσύνης του. Ο ίδιος ο Ι. Μεταξάς περιέγραφε τη διακυβέρνηση της 4ης Αυγούστου 1936 ως: «Η αδιάκοπος φροντίς διά την στερέωσιν του αστικού καθεστώτος με όλας τας αναγκαίας θυσίας διά το σύνολον της κοινωνίας και ιδίως διά τας ενδεείς τάξεις»[122].

Πιο συγκεκριμένα, το όραμα του για ένα αντικοινοβουλευτικό σύστημα με κοινοβουλευτικό μανδύα, όσο αντιφατικό κι αν ακούγεται, υλοποιήθηκε στην πράξη με πλήθος από συντακτικές πράξεις, με την αναστολή των ατομικών ελευθεριών και μια σειρά από αναγκαστικούς νόμους στων οποίων την κεφαλίδα αναφερόταν ρητά: «ο Γεώργιος ο Β΄ ο Βασιλεύς των Ελλήνων προτάσσει του Υπουργικού Συμβουλίου,

[120] Άρθρο 2 του Α.Ν. 1798/1939.
[121] Άρθρο 3 του Α.Ν. 1798/1939.
[122] *Αρβανιτάκης Δ.,* Ο Ιωάννης Μεταξάς και το «Κοινωνικό Κράτος», εφημερίδα Ριζοσπάστης, 27-10-2012, διαθέσιμο σε https://www.rizospastis.gr/story.do?id=7111069.

αποφασίζομεν και διατάσσομεν». Με τους αναγκαστικούς αυτούς νόμους και τα βασιλικά διατάγματα ο δικτάτορας, με την ανοχή ή και την συγκατάθεση του Βασιλιά, όριζε και ανάγκαζε σε παραίτηση Υπουργούς, ίδρυε και καταργούσε Υπουργεία, με μόνο κριτήριο την εξασφάλιση του, από μέρους του, απόλυτου ελέγχου της διακυβέρνησης.

Το νομοθετικό οπλοστάσιο ήταν αμείλικτο και εξ' αυτού του λόγου και σκοπού στο Υπουργείο Δικαιοσύνης συστάθηκε αρμόδια Μόνιμη Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή[123]. Στην αρχή, τα νομοθετήματα είχαν στόχο την αποκατάσταση της μοναρχίας. Αργότερα, όμως, εστίασαν στα ζητήματα που, κυρίως, ενδιέφεραν τον δικτάτορα, όπως η κριτική στο καθεστώτος και το νέο κράτος. Στόχος ήταν η υποταγή των ατομικών δικαιωμάτων στα «συμφέροντα του συνόλου», όπως αυτά γίνονταν αντιληπτά από κείνον, με ελαστικότητα στον ορισμό τους και αποσυνταγματοποίηση της νομικής προστασίας τους.

Οι Υπουργοί «συμμετείχαν» στην άσκηση της νομοθετικής εξουσίας, πάντα στα περιθώρια που τους επέτρεπε ο συγκεντρωτισμός του Προέδρου της Κυβέρνησης και Πρωθυπουργού. Το ΥΣ συνεδρίαζε δυο φορές την εβδομάδα, κατήρτιζε τους νόμους και τους ενέκρινε και σε περίπτωση διατύπωσης διαφορετικής γνώμης, την τελική απόφαση είχε πάντα ο αρχηγός της κυβέρνησης. Οι αρμοδιότητες των Υπουργών ήταν διατυπωμένες και δοσμένες με τέτοιο τρόπο, ώστε να ενισχύεται ο πρωταρχικός ρόλος του αρχηγού, του «πρώτου εργάτη», του «πρώτου αγρότη», του ιθύνοντα νου του νέου κράτους. Και εκείνοι, οι Υπουργοί και Υφυπουργοί, δεν έχαναν ευκαιρία να δείχνουν την υποταγή τους αποστέλλοντας στον κυβερνήτη ευχαριστίες και συγχαρητήριες επιστολές, εξυμνώντας την επιτυχία του έργου του.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η τοποθέτηση του Υπουργού Γεωργίας Κυριακού, στη συνεδρίαση του ΥΣ, στις 4 Αυγούστου 1939, όπου ευχαρίστησε τον Ι. Μεταξά και εξέφρασε την ευγνωμοσύνη του «εκ μέρους ολόκληρου του Υ.Σ. και εξ ονόματος του λαού δια το συντελεσθέν έργο της κυβέρνησης»[124]. Ή, επίσης, η ανάγνωση ευχαριστήριας επιστολής εκ μέρους του ΥΣ από τον ίδιο Υπουργό Κυριακό και πάλι προς τον Ι. Μεταξά, στις 2 Αυγούστου 1940, με αφορμή την ολοκλήρωση

[123] Α.Ν. 1265/1938 «Περί της παρά τω Υπουργείω της Δικαιοσύνης λειτουργούσης Μονίμου Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής», ΦΕΚ 226/Α/14-6-1938.
[124] *Ανώνυμος*, Το Υπουργικόν Συμβούλιον. Συγκινητική προσφώνησις του κ. Κυριακού προς τον κ. Μεταξάν και η απάντησις του κ. Πρωθυπουργού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 5-8-1939, σ. 3.

τεσσάρων ετών έργου της κυβέρνησης[125]. Παρόμοιες συνεδριάσεις του ΥΣ με πανηγυρικό και επετειακό χαρακτήρα έγιναν στις 5 Αυγούστου 1937[126], στις 5 Αυγούστου 1938[127] και στις 29 Δεκεμβρίου 1939[128].

Η πρώτη κυβέρνηση της 4ης Αυγούστου 1936, η οποία ορκίστηκε από τον Βασιλιά στα βασιλικά ανάκτορα της Κέρκυρας[129], ήταν πλαισιωμένη από ανθρώπους της αρεσκείας και της απολύτου εμπιστοσύνης του Πρωθυπουργού και Πρόεδρου του ΥΣ. Ανθρώπους που ενστερνίζονταν πλήρως τις πολιτικές φιλοναζιστικές του απόψεις και ήταν σε θέση να υλοποιήσουν το όραμά του. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε κάποια πιστά στελέχη, όπως ο Κ. Ζαβιτσιάνος, Αντιπρόεδρος και Υπουργός Οικονομικών, ο Α. Κοριζής, Υπουργός Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως, ο Α. Δημητράτος, ο Κ. Κοτζιάς στο νεοσύστατο Υπουργείο Διοίκησης Πρωτευούσης, ο περιβόητος απότακτος Κ. Μανιαδάκης, στο καίριο Υφυπουργείο Δημόσιας Ασφαλείας και ο αφοσιωμένος φίλος του, μαιτρ της προπαγάνδας, Θεολόγος Νικολούδης στο Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού[130].

Αλλά, και σε όλη τη διάρκεια της δικτατορίας, την κυβέρνηση στελέχωναν μόνο άνθρωποι αντιβενιζελικών απόψεων και, στην πλειοψηφία τους, προερχόμενοι από τις ένοπλες δυνάμεις ή σχετιζόμενοι με το οικονομικό κατεστημένο της εποχής. Χαρακτηριστικά, αναφέρουμε ονόματα, όπως ο Γ. Νικολαΐδης, Διευθυντής Τμήματος του Γενικού Επιτελείου Στρατού, που διορίστηκε Υπουργός στο νεοσύστατο

---

[125] *Ανώνυμος*, Το Υπουργικόν Συμβούλιον προς τον κ. Πρωθυπουργόν. Η προσφώνησις του Υπουργού της Γεωργίας κ. Κυριακού και η απάντησις του αρχηγού της κυβερνήσεως κ. Μεταξά, εφημερίδα Ακρόπολις, 3-8-1940, σ. 6.

[126] *Ανώνυμος*, Το χθεσινόν Υπουργικόν Συμβούλιον. Ο απολογισμός του έργου της κυβερνήσεως. Οι κ.κ. Υπουργοί συνεχάρησαν τον κ. Μεταξάν, εφημερίδα Η Εθνική, 6-8-1937, σ. 6.

[127] *Ανώνυμος*, Το χθεσινόν Υπουργικόν Συμβούλιον. Πανηγυρική συνεδρίασις δια την 4ην Αυγούστου. Λόγοι του Υπουργού της παιδείας και του κ. Πρωθυπουργού. "Η κυβέρνησις περιβάλλεται με την λαϊκήν εμπιστοσύνην", εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 6-8-1938, σ. 6.

[128] *Ανώνυμος*, Το Υπουργικόν Συμβούλιον προς τον κ. Πρωθυπουργόν. Η απάντησις του κ. Μεταξάν, εφημερίδα Ο Τύπος, 29-12-1939, σ. 4.

[129] *Ανώνυμος*, Σήμερον επιστρέφει εκ Κέρκυρας ο κ. Μεταξάς μετά των νέων Υπουργών. Θα συνέλθη το Υπουργικόν Συμβούλιον, εφημερίδα Η Εθνική, 1-9-1936, σ. 6.

[130] Β.Δ. «Περί αποδοχής της παραιτήσεως των Υπουργών επί της Εθνικής Οικονομίας κ. Π. Δεκάζου και επί της Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως κ. Δ. Ελευθεριάδου και διορισμού Υπουργού επί των Οικονομικών και προσωρινώς επί της Εθνικής Οικονομίας του κ. Κ. Ζαβιτσιάνου και επί της Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως του κ. Αλέξ. Κορυζή», ΦΕΚ 329/Α/5-8-1936, Β.Δ. «Περί διορισμού ως Υφυπουργού Δημοσίας Ασφαλείας παρά τω Υπουργείω των Εσωτερικών του κ. Κωνστ. Μανιαδάκη», ΦΕΚ 344/Α/14-8-1936, Β.Δ. «Περί διορισμού Υπουργού Προϊσταμένου Διοικήσεως Πρωτευούσης του κ. Κωνστ/νου Κοτζιά», ΦΕΚ 380/Α/31-8-1936, Β.Δ. «Περί διορισμού Υφυπουργού Τύπου και Τουρισμού του κ. Θεολ. Νικολούδη», ΦΕΚ 380/Α/31-8-1936, *Ανώνυμος*, Οι ορκισθέντες την εσπέραν νέοι υπουργοί. Η κοινωνική πολιτική της ανασχηματισθείσης κυβερνήσεως. Θα εφαρμοσθή το μέτρον της υποχρεωτικής διαιτησίας. Ιδιαιτέρα μέριμνα δια την κοινωνικήν πρόνοιαν, εφημερίδα Η Πρωία, 6-8-1936, σ. 6, Φωτογραφία του Θ. Νικολούδη που εκφωνεί λόγο, Φωτογραφία 32 (δημιουργός Γενοβέζος Ματθαίος & Φλώρος Δ., από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Υπουργείο Σιδηροδρόμων και αντικατέστησε τον προηγούμενο Υπουργό Γ. Σπυρίδωνα, ο Γ. Ζαφειρόπουλος, Υποστράτηγος εν αποστρατεία, που διορίστηκε Υφυπουργός Αγορανομίας στη θέση του Π. Κρητικού και ο Α. Τζίφος, Υποδιευθυντής του καταστήματος της Ιονικής Τράπεζας, που αντικατέστησε τον Δ. Ρεδιάδη στο Υφυπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας[131]. Ενώ, δεν έλειπαν οι συνεχείς παραιτήσεις και διορισμοί νέων Υπουργών και Υφυπουργών και οι αναθέσεις καθηκόντων, πάντα κατά βούληση του δικτάτορα. Μια σειρά συχνών ανακατατάξεων που υπενθύμιζαν ποιος ήταν ο απόλυτος αρχηγός της κυβέρνησης, ο οποίος μπορούσε να παύει και να διορίζει τα μέλη της κατά το δοκούν[132].

Τις πρώτες ημέρες δε μετά την 4η Αυγούστου 1936 και μέχρι να οριστικοποιηθεί το κυβερνητικό σχήμα, Υπουργοί παραιτούνταν και νέοι αναλάμβαναν το έργο τους. Το κυβερνητικό σχήμα άλλαζε με επίκληση του άρθρου 31 του Συντάγματος, που όριζε ότι «Ο Βασιλεύς διορίζει και παύει τους υπουργούς αυτού». Νέα Υπουργεία συστήνονταν και ο απόλυτος Πρωθυπουργός αναλάμβανε τα καθήκοντα για κάθε θέση που κενωνόταν μέχρι να βρεθεί ο κατάλληλος για να τοποθετηθεί σε αυτή[133].

Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε σε Υπουργεία που αφορούσαν τις επικοινωνίες και τις μεταφορές[134], την ασφάλεια του καθεστώτος και την προπαγάνδα[135]. Επίσης,

---

[131] Β.Δ. «Περί αποδοχής της παραιτήσεως του επί των Σιδηροδρόμων και Αυτοκινήτων Υπουργού κ. Γ. Σπυρίδωνος και διορισμού ως τοιούτου του κ. Γ. Νικολαΐδου», ΦΕΚ 465/Α/12-12-1938, Β.Δ. «Περί αποδοχής της παραιτήσεως του επί της Αγορανομίας Υφυπουργού κ. Π. Κρητικού και διορισμού ως τοιούτου του κ. Γ. Ζαφειροπούλου», ΦΕΚ 465/Α/12-12-1938, Β.Δ. «Περί αποδοχής της παραιτήσεως του επί της Εμπορικής Ναυτιλίας Υφυπουργού κ. Δευκ. Ρεδιάδη και διορισμού ως τοιούτου του κ. Α. Τζίφου», ΦΕΚ 465/Α/12-12-1938, *Ανώνυμος*, Παραιτήθησαν οι Υπουργοί Σπυρίδωνος, Ρεδιάδης και Κρητικός. Οι λόγοι της αποχωρήσεώς των. Τα ονόματα των νέων Υπουργών, εφημερίδα Ακρόπολις, 7-12-1938, σ. 6.

[132] Σχετικά Β.Δ. στα: ΦΕΚ 17/Α/22-1-1937, ΦΕΚ 31/Α/2-2-1937, ΦΕΚ 53/Α/13-2-1937, ΦΕΚ 54/Α/13-2-1937, ΦΕΚ 101/Α/21-3-1937, ΦΕΚ 183/Α/15-5-1937, ΦΕΚ 251/Α/30-6-1937, ΦΕΚ 277/Α/24-7-1937, ΦΕΚ 279/Α/26-7-1937, ΦΕΚ 281/Α/27-7-1937, ΦΕΚ 302/Α/5-8-1937, ΦΕΚ 380/Α/28-9-1937, ΦΕΚ 412/Α/17-10-1937, ΦΕΚ 42/Α/9-2-1938, ΦΕΚ 43/Α/10-2-1938, ΦΕΚ 66/Α/22-2-1938, ΦΕΚ 92/Α/8-3-1938, ΦΕΚ 157/Α/16-4-1938, ΦΕΚ 262/Α/17-7-1938, ΦΕΚ 287/Α/5-8-1938, ΦΕΚ 465/Α/12-12-1938, ΦΕΚ 471/Α/15-12-1938, ΦΕΚ 45/Α/7-2-1939, ΦΕΚ 54/Α/11-2-1939, ΦΕΚ 60/Α/15-2-1939, ΦΕΚ 227/Α/5-6-1939, ΦΕΚ 284/Α/13-7-1939, ΦΕΚ 386/Α/13-9-1939, ΦΕΚ 390/Α/16-9-1939, ΦΕΚ 461/Α/30-10-1939, ΦΕΚ 561/Α/31-12-1939, ΦΕΚ 8/Α/5-1-1940, ΦΕΚ 40/Α/31-1-1940, ΦΕΚ 57/Α/12-2-1940, ΦΕΚ 278/Α/7-9-1940.

[133] Β.Δ. «Περί αποδοχής της παραιτήσεως του επί των Οικονομικών Υπουργού κ. Γ. Μαντζαβίνου και διορισμού προσωρινώς ως τοιούτου του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου, Υπουργού επί των Εξωτερικών, Ναυτικών και Αεροπορίας κ. Ι. Μεταξά», ΦΕΚ 325/Α/4-8-1936.

[134] Α.Ν. 3/1936 «Περί ιδρύσεως Υπουργείου Σιδηροδρόμων», ΦΕΚ 343/Α/12-8-1936, *Ανώνυμος*, Το νέον Υπουργείον, εφημερίδα Η Βραδυνή, 18-8-1936, σ. 5.

[135] Α.Ν. 44/1936 «Περί συστάσεως Διοικήσεως της Πρωτευούσης», ΦΕΚ 379/Α/31-8-1936, Α.Ν. 45/1936 «Περί συστάσεως Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού», ΦΕΚ 379/Α/31-8-1936, *Ανώνυμος*, Τα Υφυπουργεία, εφημερίδα Έθνος, 22-8-1936, σ. 1, *Ανώνυμος*, Ιδρύονται Υφυπουργεία Τύπου, Τουρισμού και Διοικήσεως Αθηνών- Πειραιώς και περιχώρων. Ουδεμίαν επιβάρυνσις του προϋπολογισμού, εφημερίδα Η Εθνική, 28-8-1936, σ. 6, *Ανώνυμος*, Ήρχισεν από χθες η λειτουργία του.

Υπουργοί της κυβέρνησης συνέστησαν την Ανώτατη Κυβερνητική Επιτροπή για την «παραγωγική πολιτική» του κράτους[136], της οποίας τον συντονισμό ανέλαβε η νεοϊδρυθείσα, στο Γραφείο του Προέδρου της Κυβέρνησης, Γενική Διεύθυνση Κρατικών Λειτουργιών[137].

Ιδιαίτερο βάρος δόθηκε, τουλάχιστον σε επίπεδο ρητορείας και διακηρύξεων, στα δημόσια οικονομικά και τους ελέγχους των δημοσίων οργανισμών, με στόχο την περιστολή των δημοσίων δαπανών[138]. Με απόφαση δε του Υπουργού Οικονομικών και για λόγους οικονομιών, ακυρώθηκαν όλοι οι προκηρυχθέντες διαγωνισμοί για διορισμούς στο δημόσιο[139]. Οι Υπουργοί υποχρεώθηκαν να αποσύρουν όποια Ν.Δ. ήταν σε εκκρεμότητα και να τα επανυποβάλλουν, περνώντας τα από την αρμόδια τριμελή Υπουργική Επιτροπή με στόχο, επίσης, την περιστολή των δημοσίων δαπανών[140]. Για τον Ι. Μεταξά, εξάλλου, «Η Ελλάδα ανήκει στους νομιμόφρονες Έλληνες και όχι σε αυτούς που αποβλέπουν στο δημόσιο ταμείο»[141].

Συχνά, ο Πρόεδρος της κυβέρνησης και όταν το έκρινε απαραίτητο, συγκέντρωνε στο πρόσωπό του αρμοδιότητες τομέων που θεωρούσε ιδιαίτερα σημαντικούς, όπως, π.χ., στις 25 Νοεμβρίου 1938, όπου διόρισε τον εαυτό του Υπουργό Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, ενώ διατελούσε ήδη Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου, Υπουργός Εξωτερικών, Στρατιωτικών, Ναυτικών και Αεροπορίας[142]. Κι όλα αυτά με τις ευλογίες του Βασιλιά, ο οποίος είχε ορίσει διάδοχό

Ο κ. Νικολούδης δια το έργον και την αποστολήν του νέου Υπουργείου. Η εγκατάστασις των υπηρεσιών του, εφημερίδα Ο Τύπος, 2-9-1936, σ. 6, *Ανώνυμος*, Ήρχισεν από χθες η λειτουργία του Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού. Ο κ. Νικολούδης προς τους υπαλλήλους του, εφημερίδα Η Εθνική, 3-9-1936, σ. 6.

[136] *Ανώνυμος*, Αι χθεσιναί βαρυσήμανται δηλώσεις του κ. Μεταξά δια την παραγωγικήν πολιτικήν του κράτους. Συνίσταται ανώτατη εξ υπουργών κυβερνητική επιτροπή, εφημερίδα Η Εθνική, 30-8-1936, σ. 1.

[137] *Ανώνυμος*, Γενική Διεύθυνσις Κρατικών Λειτουργιών. Ποια η αποστολή της, εφημερίδα Η Βραδυνή, 13-10-1936, σ. 6.

[138] *Ανώνυμος*, Δηλώσεις του κ. Ζαβιτσιάνου δια την φορολογίαν καπνού. Η κυβέρνησις εγκαινιάζει νέαν γενικήν πολιτικήν, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-8-1936, σ. 6.

[139] *Ανώνυμος*, Ακυρούνται άπαντες οι προκηρυχθέντες διαγωνισμοί εις τας δημοσίας υπηρεσίας. Η απόφασις του κ. Υπουργού Οικονομικών, εφημερίδα Η Εθνική, 16-8-1936, σ. 6.

[140] *Ανώνυμος*, Οι νέοι Υπουργοί ανέλαβον από σήμερα τα καθήκοντά των. Υπεγράφησαν 15 συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Τα κατατεθέντα εις την βουλήν διατάγματα θα τύχουν επεξεργασίας προς περικοπήν των δαπανών, εφημερίδα Η Βραδυνή, 17-8-1936, σ. 8.

[141] *Ανώνυμος*, «Το κράτος ανήκει εις τους εργαζόμενους και νομιμόφρονας και όχι εις εκείνους που αποβλέπουν εις το δημόσιον ταμείον». «Έπαυσεν πλέον οριστικώς η αναρχία ατόμων, κοινωνίας και κράτους». «Η Ελλάς θα συγκροτηθή εις κράτον ισχυρόν»- «Ας πειθαρχήσωμεν όλοι οι Έλληνες», εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 6-9-1936, σ. 6.

[142] Β.Δ. «Περί αποδοχής παραιτήσεως του επί των Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας Υπουργού κ. Γ. Γεωργακόπουλου και διορισμού τοιούτου του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργού επί των Εξωτερικών, Στρατιωτικών, Ναυτικών και Αεροπορίας κ. Ι. Μεταξά», ΦΕΚ 439/Α/25-11-1938.

του τον Παύλο για να εξασφαλιστεί η συνέχειά του, σε περίπτωση πιθανής απουσίας ή αποχώρησής του[143].

Όσον αφορά δε στους δημοσίους υπαλλήλους, δεν έλειπαν οι επισκέψεις του Ι. Μεταξά στα Υπουργεία και τις δημόσιες Υπηρεσίες, όπου εξήρε το «δημιουργικό» έργο της κυβέρνησης[144] και ζητούσε την πλήρη αφοσίωσή τους, καθώς και οι συνεντεύξεις στον καθημερινό τύπο, όπου εκθείαζε την νέα οργάνωση του κράτους[145]. Ακόμα και παραιτηθέντες Υπουργοί, όπως ο πρώην Υπουργός Οικονομικών Γ. Μαντζαβίνος, κατά την παράδοση του Υπουργείου του, εξήρε την εργατικότητα των υπαλλήλων και συνέστησε σε αυτούς ζήλο και αφοσίωση στο νέο καθεστώς[146].

Συνοπτικά, θα λέγαμε ότι η διακυβέρνηση, κατά την περίοδο της δικτατορίας Ι. Μεταξά, χαρακτηριζόταν από την απόλυτη, χωρίς όριο, εξουσία του κυβερνήτη, την υποτακτικότητα στο πρόσωπό του σε βαθμό προσωπολατρίας, τον συγκεντρωτισμό αρμοδιοτήτων και εξουσιών, την καχυποψία και, κυρίως, τον αυταρχισμό και τον απόλυτο έλεγχο όλων των πτυχών της καθημερινής ζωής. Γεγονός που επιτεύχθηκε με την αντικατάσταση όλων των στελεχών του κρατικού μηχανισμού από νέα της απολύτου εμπιστοσύνης του καθεστώτος.

Γ. Εξωτερική Πολιτική

Η εγκαθίδρυση της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936, από την πρώτη στιγμή, συνάντησε την αποδοχή των φασιστικών καθεστώτων και των περισσοτέρων

---

[143] Α.Ν. 922/1937 «Περί Αντιβασιλείας εν περιπτώσει αποδημίας του Βασιλέως εκτός του Κράτους», ΦΕΚ 425/Α/23-10-1937, Β.Δ. «Περί αναθέσεως της Αντιβασιλείας εις την Α.Β.Υ. τον Διάδοχον Παύλον», ΦΕΚ 436/Α/29-10-1937, Β.Δ. «Περί αναθέσεως της Αντιβασιλείας εις την Α.Β.Υ. τον Διάδοχον Παύλον», ΦΕΚ 401/Α/25-10-1938, Α.Ν. 1806/1939 «Περί συμπληρώσεως του νόμου 922 15/10/37 "περί Αντιβασιλείας εν περιπτώσει αποδημίας του Βασιλέως εκτός του Κράτους», ΦΕΚ 253/Α/20-6-1939.

[144] *Ανώνυμος*, Ο έλεγχος εις τα υπουργεία, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 23-6-1937, σ. 5, *Ανώνυμος*, Ο κ. Πρωθυπουργός εις τον Υπουργείον Παιδείας, εφημερίδα Έθνος, 29-8-1939, σ. 5.

[145] *Ανώνυμος*, Ο πρωθυπουργός κ. Μεταξάς δια την νέαν οργάνωσις του κράτους. Ιδρύεται Εθνικόν Κυβερνητικόν Κόμμα, εφημερίδα Η Πρωία, 2-9-1936, σ. 5, *Ανώνυμος*, Ο χθεσινός ιστορικός λόγος του πρωθυπουργού κ. Ι. Μεταξά προς τον ελληνικόν λαόν. Αι κύριαι γραμμαί του κυβερνητικού προγράμματος δια την αναδημιουργίαν της χώρας. «Ο λαός πρέπει να πειθαρχήση με την βεβαιότητα ότι πάσα αντίδρασις θα συντριβή πριν ακόμη εκδηλωθή», εφημερίδα Ακρόπολις, 3-10-1936, σ. 6, *Ανώνυμος*, Ο κ. Μεταξάς ομιλεί δια την οργάνωσιν του νέου κράτους. Η νεολαία μας θα τεθή πρωτοπόρος της αρξάμενης εθνικής αναδημιουργίας προς τον ελληνικόν λαόν. Αι κύριαι γραμμαί του κυβερνητικού προγράμματος δια την αναδημιουργίαν. Η εμπιστοσύνη εις το εθνικόν νόμισμα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 6-10-1936, σ. 6, Φωτογραφίες από συνάντηση του Ι. Μεταξά με αντιπροσωπίες Συλλόγων, Φωτογραφίες 15 και 38 (δημιουργός Γιάνκογλου Δημήτριος, Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

[146] *Ανώνυμος*, Οι νέοι Υπουργοί μετέβησαν σήμερον την πρωίαν εις τα υπουργεία των και ανέλαβον επισήμως τα καθήκοντά των. Αι ανταλλαγείσαι με τους προκατόχους προσφωνήσεις, η εργατικότης και αφοσίωσις των υπαλλήλων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 6-8-1936, σ. 6.

κυβερνήσεων της Ευρώπης, με θετικά σχόλια και κρίσεις να δημοσιεύονται στον ξένο τύπο[147].

Ο ίδιος ο Ι. Μεταξάς ήταν απόφοιτος της Στρατιωτικής Ακαδημίας του Βερολίνου, θαύμαζε τον γερμανικό στρατό και τη δύναμή του και έβλεπε θετικά στοιχεία στα φασιστικά καθεστώτα της Ιταλίας και της Γερμανίας. Αυτό, βέβαια, δεν σήμαινε ότι ήταν διατεθειμένος να συνεργαστεί μαζί τους. Μια τέτοια επιλογή θα τον έφερνε σε αντίθεση με τον φιλομοναρχισμό του και θα τον έβαζε σε περιπέτειες, καθώς η Βρετανία, μπορεί να μην ήταν πια η παλιά βρετανική αυτοκρατορία, αλλά, σίγουρα, ήταν πολύ πιο σταθερή και εγγυόταν μεγαλύτερη ασφάλεια για την Ελλάδα. Έτσι, σε γενικές γραμμές, η εξωτερική πολιτική του καθεστώτος, και παρά τη γερμανοφιλία του Ι. Μεταξά και τη λατρεία του προς τα εθνικοσοσιαλιστικά κόμματα της Ευρώπης, κινήθηκε σε φιλοβρετανική κατεύθυνση.

Βασική αρχή και επιδίωξη ήταν η προσπάθεια διατήρησης ειρήνης με τα γειτονικά κράτη και η ουδετερότητα, τουλάχιστον κατά τα πρώτα χρόνια του πολέμου, όταν ακόμα δεν απειλούσε τα σύνορα της Ελλάδας. Ο Ι. Μεταξάς αναγνώριζε το συνοριακό καθεστώς των συνθηκών Νεϊγύ (1919) και Λοζάνης (1923), όπως και οι προκάτοχοί του, και προσπάθησε να τηρήσει ίσες αποστάσεις με τα εμπόλεμα μέρη.

Επίσης, προσπαθούσε να διατηρήσει καλές σχέσεις με τα βαλκανικά κράτη, εξ' ου και συμμετείχε στο Βαλκανικό Σύμφωνο του 1934 και στη Συνδιάσκεψη των αντιπροσώπων των βαλκανικών συμμαχικών κρατών, στις 15 έως 18 Φεβρουαρίου 1937[148], με στόχο την ειρήνη στα Βαλκάνια. Επίσης, συμμετείχε και στη συμφωνία που υπογράφηκε από τις χώρες του Βαλκανικού Συμφώνου, στη Θεσσαλονίκη, στις 31 Ιουλίου του 1938[149]. Επιδίωξε φιλικές σχέσεις με τη γείτονα Τουρκία και, μάλιστα στις 11 Μαρτίου 1938, επισκέφθηκε την Άγκυρα[150] και στις 27 Απριλίου 1938

---

[147] *Ανώνυμος*, Κρίσεις και σχόλια γερμανικής εφημερίδος δια την επελθούσαν εις την Ελλάδα μεταβολήν. Η αποφασιστική στάσις του κ. Πρωθυπουργού, εφημερίδα Η Εθνική, 17-9-1936, σ. 8, *Ανώνυμος*, Κρίσεις του ξένου τύπου δια την επελθούσαν μεταβολήν. «Ο Μεταξάς σώζει την Ελλάδα», εφημερίδα Η Εθνική, 11-1-1937, σ. 6.

[148] *Ανώνυμος*, Το υπουργικόν συμβούλιον επικρότησεν ομοθύμως τας αποφάσεις της διασκέψεως. Ευγνωμοσύνη προς τον κ. Πρωθυπουργόν δια τα επιτευχθέντα αποτελέσματα, εφημερίδα Ο Τύπος, 19-2-1937, σ. 6.

[149] Φωτογραφία του Ι. Μεταξά με τον Τούρκο Υπουργό Εξωτερικών Ρουσδή Αράς Βέη στη Βαλκανική Συμφωνία του 1938, Φωτογραφία 16 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι), Φωτογραφία των Υπουργών Εξωτερικών των χωρών των Βαλκανίων στη Βαλκανική Συμφωνία του 1938, Φωτογραφία 17 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

[150] *Ανώνυμος*, Σύμπας ο λαός συγχαίρει τον εθνικόν κυβερνήτην δια τας εν Άγκυρα επιτυχίας. Η αφοσίωσις εις τον έργον την της Αυγούστου. Άπειρα τηλεγραφήματα ευγνωμοσύνης, εφημερίδα Η Βραδυνή, 11-3-1938, σ. 6, Φωτογραφία από την άφιξη του Ι. Μεταξά από την Άγκυρα 1938,

συνυπέγραψε με τον Τούρκο Υπουργό Εξωτερικών Τεβφήκ Ρουσδή Αράς «Πρόσθετο Ελληνοτουρκική Συνθήκη», για την ενίσχυση του Ελληνοτουρκικού Σύμφωνου Εγκαρδίου Συνεννόησης του 1933, η οποία και αφορούσε στον συντονισμό της κοινής άμυνας απέναντι στη βουλγαρική απειλή στη Θράκη. Η κίνηση αυτή υπαγορευόταν από το γεγονός ότι, κύρια ανησυχία για το καθεστώς, και παρά τις απειλές από δυτικά, παρέμενε ο βουλγαρικός, και όχι ο ιταλικός, κίνδυνος και η αντιμετώπισή του αποτελούσε πρωταρχική προτεραιότητα.

Στόχος της εξωτερικής πολιτικής και άμυνας ήταν η ενίσχυση της αμυντικής θωράκισης της χώρας, με την αύξηση των δαπανών για εξοπλισμούς, προκειμένου να καταστεί ετοιμοπόλεμη, αξιόμαχη και αυτάρκης σε πολεμικό υλικό. Και στον τομέα των εξοπλισμών επικράτησε η «συνύπαρξη» της παραδοσιακά φιλοβρετανικής στάσης των ελληνικών κυβερνήσεων και της γερμανοφιλίας του Ι. Μεταξά. Μέρος του πολεμικού υλικού της χώρας παραγόταν στο Κρατικό Εργοστάσιο Αεροπλάνων, που λειτουργούσε με γερμανικό μηχανολογικό εξοπλισμό, υπό βρετανική διεύθυνση και με το τεχνικό προσωπικό της βρετανικής εταιρείας Blackburn.

Όσον αφορά δε στις οικονομικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας ξεπερνούσαν το εμπόριο όπλων, με προεξάρχουσες τις συμφωνίες του εφοπλιστικού κεφαλαίου. Οι συναλλαγές αφορούσαν στη διακίνηση σειράς προϊόντων μεγάλης βαρύτητας για την ελληνική οικονομία, με χαρακτηριστικό το εμπόριο καπνού, όπου, μόνο το 1938, η Γερμανία αγόρασε το 40% των ελληνικών καπνών.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι οι ελληνογερμανικές σχέσεις, αν εξαιρέσουμε τον θαυμασμό του δικτάτορα, περιορίζονταν κυρίως στο οικονομικό και εμπορικό πεδίο, εν αντιθέσει με τις ελληνοβρετανικές, που είχαν κυρίως στρατηγικό και πολιτικό χαρακτήρα.

Αυτή η διαφορετική αντιμετώπιση δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο της επιρροής του φιλοβρετανού Βασιλιά αλλά και της πίστης του ίδιου του Ι. Μεταξά προς την Αγγλία. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936 μπορεί να είχε φιλοχιτλερικό προσανατολισμό, αλλά, σε καμία περίπτωση, δεν επιδίωξε να αμφισβητήσει τις παραδοσιακές σχέσεις εξάρτησης της χώρας από τη Βρετανία. Εξ' ου και, τον Οκτώβριο του 1938, ο Ι. Μεταξάς πρότεινε στους Βρετανούς σύναψη συμμαχίας σε περίπτωση πολέμου, πρόταση που, όμως, εκείνοι δεν αποδέχτηκαν. Ο ίδιος ο

Φωτογραφία 62 (δημιουργός Matheos- Genovege Photos Spor Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

βρετανός πρέσβης Waterlow, αναφέρει ενημερώνοντας το Foreign Office, ότι «η πολιτική που ακολουθείται από τον στρατηγό Μεταξά μπορούσε να εγκωμιαστεί ανεπιφύλακτα και ότι δηλώσεις Ελλήνων πρώην πολιτικών ότι ο Βασιλιάς και ο Μεταξάς ήταν γερμανόφιλοι ήταν "καθαρή φαντασίωση"». Όσον αφορά δε πιο συγκεκριμένα στον κυβερνήτη οι Βρετανοί «ήταν αδύνατο να αμφιβάλουν για την ειλικρίνεια της σταθερά εκφρασμένης πεποίθησης ότι η ασφάλεια της Ελλάδας ήταν αμετάκλητα συνδεδεμένη όχι μόνο με εκείνη της Τουρκίας αλλά με την επιβίωση της βρετανικής κυριαρχίας στη Μεσόγειο»[151]. Η δε δικτατορία αποτιμούταν, από τους βρετανούς, ως ιδιαίτερα θετική για τα βρετανικά συμφέροντα, καθώς εξασφάλιζε «σταθερότητα» και πάταξη του κομμουνιστικού κινδύνου σε μια ιδιαίτερα εύθραυστη περίοδο και περιοχή, ειδικά μετά την επίθεση της φασιστικής Ιταλίας στην Αιθιοπία, τον Οκτώβριο του 1935.

Ας μην ξεχνάμε ότι, οι διώξεις των κομμουνιστών από το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936 έβρισκε πλήρως σύμφωνη την εξωτερική πολιτική της Βρετανίας, δεδομένου ότι οι διωκόμενοι διαπνέονταν από αντιμοναρχισμό και αντιβρετανισμό και ήταν φίλα προσκείμενοι στη Σοβιετική Ένωση, βασική αντίπαλο της Βρετανίας.

Η στενή αυτή σχέση μεταξύ Ελλάδας και Βρετανίας επισημάνθηκε και στα ενημερωτικά σημειώματα του γάλλου στρατιωτικού ακόλουθου στην Αθήνα Πειρονέ. Ακόμα και οι γερμανικές αρχές είχαν αντιληφθεί αυτήν την προνομιακή σχέση και ανώτατο στέλεχος του γερμανικού εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος, το καλοκαίρι του 1940, διεμήνυσε στον, σύμβουλο της ελληνικής πρεσβείας, Τζιρακόπουλο ότι η Γερμανία θα μπορούσε να εμποδίσει την εισβολή της Ιταλίας στην Ελλάδα αλλά θα έπρεπε να «παύσει η απόλυτος αγγλική εν Ελλάδα επιρροή», πράγμα που δεν έγινε δεκτό από την ελληνική πλευρά [152]. Σε κάθε περίπτωση, όλες οι αμφιβολίες, για το σε ποια μεριά έγερνε διπλωματικά η Ελλάδα, έληξαν με την ιταλική επίθεση.

Την ίδια στιγμή, βέβαια, το καθεστώς προχωρούσε σε διπλωματικές επαφές και συνεργασίες για διάφορα ζητήματα ήσσονος σημασίας και με άλλα κράτη, όπως σε συμφωνία με τη Γαλλία για σύναψη καλλιτεχνικών και πνευματικών σχέσεων, στις 19 Δεκεμβρίου 1938[153], και σε συνθήκη φιλίας μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδας και της Δημοκρατίας των Ηνωμένων Πολιτειών του Μεξικό, στις 17 Μαρτίου 1938, στην

[151] *Οικονομίδης Φ.,* Η ΕΟΝ…, ό.π., σ. 34-35.
[152] *Οικονομίδης Φ.,* Ο φιλοβρετανισμός της 4ης Αυγούστου, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 42-45.
[153] *Ανώνυμος*, Το εβδομαδιαίον Υπουργικόν Συμβούλιον, εφημερίδα Έθνος, 2-2-1939, σ. 6.

Ουάσινγκτον.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι ο Ι. Μεταξάς βρέθηκε στο πηδάλιο της χώρας σε μια δύσκολη, από άποψη διπλωματική, περίοδο. Η Κοινωνία των Εθνών είχε καταρρεύσει, τα σύννεφα του πολέμου πάνω από την Ευρώπη πλήθαιναν, ενώ η ελληνοτουρκική συμμαχία και η βαλκανική συνεννόηση του 1934 δεν επαρκούσαν για να προστατεύσουν την Ελλάδα έναντι του ιταλικού και γερμανικού επεκτατισμού. Εξ' ου και αναζητήθηκε ισχυρότερο πολιτικό και στρατιωτικό έρεισμα στην παραδοσιακά «φίλη» Βρετανία.

Δ. Οικονομία

Τη δεκαετία του 1930, η ελληνική οικονομία προσπαθούσε να ορθοποδήσει μετά τη διεθνή οικονομική κρίση, να ξεπεράσει την ύφεση, να ενσωματώσει τους πρόσφυγες στην παραγωγή και να αναπτυχθεί, με πρωταγωνιστές τη γεωργία και τη βιομηχανία. Ήταν μια περίοδος έντονης κερδοφορίας για το ελληνικό κεφάλαιο, καθώς, μεταξύ 1928 και 1939, παρατηρήθηκε μέση αύξηση του εγχώριου προϊόντος της τάξης του 2,5% ετησίως. Η ανωτέρω αύξηση οφειλόταν, κυρίως, στην αύξηση της κρατικής παρέμβασης σε τομείς της οικονομίας και την ανάπτυξη εκπαιδευτικών θεσμών, που έδωσαν ώθηση στην παραγωγή, βελτιώνοντας το παραγωγικό δυναμικό[154].

Το οικονομικό πρόγραμμα της 4ης Αυγούστου 1936 ακολουθούσε το γερμανικό μοντέλο του «κρατικού σοσιαλισμού» του Adolph Wagner (1835-1917) και των οικονομολόγων της Νέας Ιστορικής Σχολής[155]. Σύμφωνα με δηλώσεις του Υπουργού Οικονομικών Κ. Ζαβιτσιάνου, η οικονομική πολιτική του καθεστώτος συνιστούσε τον ενδιάμεσο δρόμο μεταξύ φιλελεύθερης και διευθυνόμενης οικονομίας, με αυτόνομους επαγγελματικούς οργανισμούς υπό τον έλεγχο του κράτους[156].

Ο αγροτικός τομέας, που συνέβαλε κατά 35-40% στο εγχώριο προϊόν και κατά 55-61% στην απασχόληση, συγκέντρωνε το μεγαλύτερο ενδιαφέρον της κυβέρνησης. Ενίσχυσε οικονομικά τους Συνεταιρισμούς, δίνοντας το 70% των πιστώσεων στον

---

[154] *Φακιολάς Ρ.,* Οικονομικές εξελίξεις στις δεκαετίες '30-'40 σε: *Fleischer H.,* Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και Συνέχειες, Καστανιώτης, Αθήνα, 2003, σ. 327.
[155] *Πλουμίδης Σ.*, ό.π., σ. 26.
[156] *Ανώνυμος*, Ο κ. Ζαβιτσιάνος δια το συντεχιακόν κράτος. Δημιουργούνται αυτόνομοι οργανισμοί δημοσίου δικαίου. Συστηματικός έλεγχος της παραγωγής και παρακολούθησις της καταναλώσεως. Κεφάλαιον οκνηρόν και νεκρόν δεν θα είνε εφεξής ανεκτόν εις την χώραν, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 13-11-1936, σ. 1.

αγροτικό τομέα, ίδρυσε Υπουργείο Συνεταιρισμών, προσπάθησε να ρυθμίσει τα αγροτικά χρέη, αύξησε την κρατική συγκέντρωση αγροτικών προϊόντων και επέβαλε τιμές ασφαλείας στα αγροτικά προϊόντα[157].

Στον τομέα της βιομηχανίας, η περίοδος 1936-1940 ευνόησε, ιδιαίτερα, τη μερίδα του ελληνικού κεφαλαίου που διατηρούσε στενές σχέσεις με το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936. Για αυτό και επιφανή ονόματα της οικονομικής ολιγαρχίας στήριξαν τον Ι. Μεταξά, είτε ενεργά, είτε με την παθητική και ανεκτική στάση τους. Μεταξύ αυτών, σημαντικά οικονομικά στελέχη που πλαισίωσαν και στήριξαν τη δικτατορική κυβέρνηση, ήταν ο βιομήχανος της Ανώνυμης Γενικής Εταιρείας Τσιμέντων (ΑΓΕΤ) Ανδρέας Χατζηκυριάκος, Πρόεδρος του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων και Βιοτεχνών και Υπουργός Εθνικής Οικονομίας, η αυτοκρατορία «Μποδοσάκη» και ο Αλέξανδρος Κανελλόπουλος, διευθύνων σύμβουλος της Ανωνύμου Ελληνικής Εταιρείας Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων και κυβερνητικός επίτροπος της ΕΟΝ.

Δεν θα μπορούσε, βέβαια, το καθεστώς να αγνοήσει τον ενισχυμένο ρόλο του τραπεζιτικού κεφαλαίου και κυρίως της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος[158]. Οι ελληνικές Τράπεζες είχαν μια δεκαετία ενεργούς δράσης, καθώς, ήδη, από το 1928, είχε ιδρυθεί η Τράπεζα της Ελλάδος, η Αγροτική και η Κτηματική Τράπεζα και η Εθνική Τράπεζα είχε μετασχηματιστεί σε εμπορική. Το τραπεζιτικό κεφάλαιο είχε επεκτείνει σημαντικά τη συμμετοχή του στην ελληνική βιομηχανία, στους τομείς της χημικής βιομηχανίας, της κλωστοϋφαντουργίας και των επικοινωνιών- μεταφορών, με προεξάρχουσα την Εθνική Τράπεζα, που, σχεδόν, μονοπωλούσε τις πιστώσεις στον βιομηχανικό τομέα, σε ποσοστό 72% το έτος 1936, 71% το 1939 και 76% το 1940. Πιο συγκεκριμένα, το μεγαλύτερο ενδιαφέρον συγκέντρωναν οι σιδηρόδρομοι και οι εταιρείες ηλεκτρικής ενέργειας, οι οικοδομικές επιχειρήσεις και η ναυτιλία.

Ήταν τόσο στενή η σχέση του καθεστώτος με τις Τράπεζες που, το 1937, όταν οι επιχειρήσεις παρουσίασαν στενότητα, ο ίδιος ο Υπουργός Εθνικής Οικονομίας με επιστολή του στον Πρόεδρο της Ελληνικής Ένωσης Τραπεζών, ζήτησε την οικονομική ενίσχυση της βιομηχανίας[159]. Εξάλλου, σημαντικά τραπεζιτικά στελέχη πλαισίωναν την κυβέρνηση και διατηρούσαν σημαντικά πόστα σε αυτή. Μεταξύ άλλων, ο Κ.

[157] *Φακιολάς Ρ.,* ό.π., σ. 331.
[158] *Δρίτσα Μ.,* Βιομηχανία και Τράπεζες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα, 1990, σ. 268-287.
[159] *Δρίτσα Μ.*, ό.π., σ. 268-286.

Ζαβιτσιάνος, Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος που διετέλεσε Υπουργός Οικονομικών και πρόσωπο της στενής εμπιστοσύνης του Ι. Μεταξά, ο Δημήτριος Μάξιμος, Διευθυντής της Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος που άσκησε καθήκοντα Υπουργού Εσωτερικών, ο Α. Κοριζής Υποδιοικητής και αργότερα, από το 1939, Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος και Υπουργός Προνοίας και, μετά τον θάνατο του Ι. Μεταξά, Πρωθυπουργός και, τέλος, ο τραπεζιτικός Ιωάννης Αρβανίτης που τοποθετήθηκε Υπουργός Εθνικής Οικονομίας και, από τον Απρίλιο του 1938, Υπουργός Οικονομικών. Η παρουσία οικονομικών παραγόντων σε κυβερνητικές θέσεις και η στήριξή τους στη δικτατορία συνέβαλε προπαγανδιστικά στην προσπάθεια του καθεστώτος να παρουσιάσει την εικόνα ενός κράτους τεχνοκρατικού, επιστημονικού και οργανωμένου.

Με αυτόν τον στόχο, αρκετοί πανεπιστημιακοί και επιστήμονες κατέλαβαν, επίσης, καίριες κυβερνητικές θέσεις, όπως ο Ακαδημαϊκός και Γεωπόνος Γ. Κυριακός που διορίστηκε Υπουργός Γεωργίας, ο Γεωπόνος και Υποδιοικητής της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος Μπάμπης Αλιβιζάτος, που διετέλεσε Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Γεωργίας και αργότερα Υφυπουργός Συνεταιρισμών, ο συνδικαλιστής Α. Δημητράτος που, όχι τυχαία, βρέθηκε στη θέση του Υφυπουργού Εργασίας, ο οικονομολόγος Καθηγητής Κυριάκος Βαρβαρέσος, που τοποθετήθηκε στη θέση του Υποδιοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος και οικονομικός σύμβουλος της κυβέρνησης.

Πανεπιστημιακοί οικονομολόγοι στελέχωναν, επίσης, το Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο στο οποίο προέδρευε ο εκάστοτε Πρόεδρος του ΥΣ και συμβούλευε την κυβέρνηση πάνω σε οικονομικά θέματα. Ονόματα, όπως ο Αλέξανδρος Διομήδης, Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος, οι Οικονομολόγοι Άγγελος Αγγελόπουλος, Ξενοφών Ζολώτας, Γεώργιος Πεσμαζόγλου, οι Γεωπόνοι Παναγιώτης Δεκάζος, Χρυσός Ευελπίδης, ο Χημικός Κωνσταντίνος Νεύρος και άλλοι επιστήμονες και διανοούμενοι διετέλεσαν μέλη του[160].

Αν και στηριζόμενος, λοιπόν, στην οικονομική, τραπεζιτική και επιστημονική ολιγαρχία της εποχής, από την πρώτη στιγμή που ανέλαβε, ο Ι. Μεταξάς, τουλάχιστον σε επίπεδο ρητορείας, καταφερόταν κατά της πλουτοκρατίας με υποσχέσεις για αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής και της αισχροκέρδειας και ενίσχυση των οικονομικά ασθενέστερων. Εξέπεμπε διθυράμβους κατά των «λυμεώνων του

[160] *Πλουμίδης Σ.*, ό.π., σ. 6-8, Π.Υ.Σ. 422/1936 «Περί διορισμού μελών του Ανωτάτου Οικονομικού Συμβουλίου», ΦΕΚ 477/Α/29-10-1936.

ελληνικού πλούτου» και της «μερίδος της Αθηναϊκής κοινωνίας, η μερίς εκείνων οι οποίοι είχον υφαρπάσει όλα τα πόστα, κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά και καθισμένοι και ζώντες εις τας Αθήνας εξεμύζων από πάσης απόψεως, χωρίς να τής προσφέρουν τίποτε»[161]. Ωστόσο, και, παρά τις ανακοινώσεις περί ενίσχυσης των ασθενέστερων και περί οικονομιών ενός συντεχνιακού κράτους, δεν σημειώθηκε, πρακτικά, καμία σοβαρή τομή σε σχέση με την προηγούμενη κατάσταση. Εξαίρεση, ίσως, να αποτελούσε ο τομέας της γεωργίας όπου παρατηρήθηκαν κάποιες αλλαγές προς την αγροτική μεταρρύθμιση και κάποια βήματα προς την ενίσχυση και ανακούφιση των αγροτών, που είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων κατά περίπου 15% [162] αλλά, ελάχιστα, τελικά, οδήγησαν σε αύξηση του αγροτικού εισοδήματος, βελτίωση της ζωής του αγροτικού πληθυσμού και ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας.

Ακόμα και ως προς την προστασία της ελληνικής παραγωγής, παρά τα εθνοκεντρικά και εθνικιστικά του χαρακτηριστικά, το καθεστώς δεν έδειξε το ενδιαφέρον που θα περίμενε κανείς. Προχώρησε σε σειρά συμφωνιών με ξένους ομολογιούχους και δανειστές και, μάλιστα, με αυξημένο τοκοχρεολύσιο 40%, έναντι του προηγούμενου 30%, για τα έτη 1936 και 1937. Σύμφωνα δε με τη σχετική έκθεση Βαρβαρέσου, τον Μάρτιο του 1941, οι τόκοι καταβάλλονταν κανονικά στο ύψος του 43%!!, ακόμα και μετά το ξέσπασμα του πολέμου[163].

Επίσης, ο Ι. Μεταξάς αναζήτησε ξένους επενδυτές, κυρίως στον τομέα της εξόρυξης πετρελαίου και της εκμετάλλευσης της υδραυλικής ενέργειας[164], συνάπτοντας πολύ ευνοϊκές, έως και ληστρικές, συμφωνίες. Χαρακτηριστική είναι η συμφωνία του ελληνικού κράτους με τις εταιρείες Hellenic Hydro και Electric Mettalurgical Corporation για την εκμετάλλευση του Αχελώου Ποταμού[165], η οποία, όμως, δεν υλοποιήθηκε, τελικά, λόγω του πολέμου, αλλά έδινε στις ξένες εταιρείες την άδεια ίδρυσης βιομηχανιών με αποκλειστική κυριότητα έως το 2010 και με δυνατότητα μάλιστα παράτασης έως το 2035!![166]. Το 1938 δε το 38,5% των εξαγωγών της χώρας

[161] *Πλουμίδης Σ.*, ό.π., σ. 27.
[162] *Πλουμίδης Σ.*, ό.π., σ. 32.
[163] *Μάνος Δ., Ανδρεάτος Γ.*, ό.π., σ. 118.
[164] *Μάρκου Γ.*, Βιβλιοκριτική Χρήστος Χατζηιωσήφ, Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830-1940, Ιστορικές Εκδόσεις, 1993, διαθέσιμο σε: https://www.researchgate.net/publication/321441983_CHRESTOS_CHATZEIOSEPH_E_geraio_selene_E_biomechania_sten_ellenike_oikonomia_1830-1940_Ekdoseis_Themelio_seira_Istorike_Bibliotheke_1993.
[165] Α.Ν. 220/1940 «Περί κυρώσεως συμβάσεως δια την παραχώρισην υδραυλικής δυνάμεως Αχελώου ποταμού», ΦΕΚ 65/Α/17-2-1940.
[166] *Αρβανιτάκης Δ.*, ό.π.

είχαν προορισμό τη Γερμανία και το 29% των εισαγωγών προέρχονταν, επίσης, από τη Γερμανία[167].

Σε επίπεδο διακυβέρνησης δε, μόλις δυο ημέρες μετά την επιβολή της δικτατορίας, ο Αντιπρόεδρος της νέας κυβέρνησης και Υπουργός Οικονομικών Κ. Ζαβιτσιάνος αναφερόταν στην «αληθώς άσωτον διαχείρισιν των δημόσιων οικονομικών από των κομματικώς κυβερνησάντων πολιτικών κομμάτων», στην «οικτρά κατάστασιν των δημόσιων οικονομικών», τη «διασπάθισιν του δημόσιου πλούτου», την «αύξησιν των δημοσίων δαπανών που οδήγησε σε αύξηση της φορολογίας», υποσχέθηκε «εφαρμογήν συνετούς πολιτικής», «αιματηρές οικονομίες» και μείωση της φορολογίας και καλούσε το λαό «να σκεφτή σοβαρώς, να εργαστεί εντατικώς και να πειθαρχήση απολύτως»[168]. Οι ανακοινώσεις περί περιστολής των δημοσίων δαπανών, διανθισμένες με μεγάλες δόσεις λαϊκισμού περί απόδοσης των αποζημιώσεων των βουλευτών για την οργάνωση της κοινωνικής πρόνοιας, εξειδικεύτηκαν, στο επίπεδο της δημόσιας διοίκησης, μόλις λίγες ημέρες μετά, με μέτρα, όπως απολύσεις πλεοναζόντων δημοσίων υπαλλήλων[169], αλλαγές στην οργάνωση των δημοσίων υπηρεσιών και της τοπικής αυτοδιοίκησης[170], κατάργηση και σύμπτυξη υπηρεσιών[171], δημιουργία οικονομικότερων οργανισμών και αυστηρούς ελέγχους[172]. Όσον αφορά δε στους δημοσίους υπαλλήλους οι δηλώσεις ήταν αντιφατικές: διαβεβαιώσεις ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν θα θίγονταν[173] και απειλές ότι οι πολυθεσίτες θα απολύονταν[174].

Για του λόγου το αληθές, τις πρώτες ημέρες του καθεστώτος, αναγγέλθηκε σύσκεψη του Υπουργού Οικονομικών με αρμόδιους Γενικούς Διευθυντές για τη

---

[167] *Μανουσάκης Β.*, Οικονομία και πολιτική στην Ελλάδα του Β΄ παγκοσμίου πολέμου (1940-1944) (Διδακτορική διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2014, σ.68.

[168] *Ανώνυμος*, Δια συνετούς πολιτικής και αιματηρών οικονομιών θα επιδιωχθή η εξασφάλισις ισοζυγίου του προϋπολογισμού. Βαθμιαία μείωσις των φορολογικών, Βαρυσήμανται δηλώσεις του κ. Κ. Ζαβιτσιάνου, εφημερίδα Η Βραδυνή, 6-8-1936, σ. 6.

[169] *Ανώνυμος*, Η κυβέρνησις λαμβάνει έκτακτα μέτρα προς περιστολήν των δημοσίων δαπανών. Διαρρυθμίζεται η άμεσος και έμμεσος φορολογία. Αι αποζημιώσεις των βουλευτών θα διατεθούν δια την οργάνωσιν της κοινωνικής πρόνοιας. Ο κ. Μεταξάς θα ομιλήση την Δευτέρα από ραδιοφώνου προς τον λαόν, εφημερίδα Η Βραδυνή, 8-8-1936, σ. 8.

[170] *Ανώνυμος*, Η οργάνωσις της κοινωνικής περιθάλψεως. Η περιστολή των δαπανών εις τον νέον προϋπολογισμόν. Η λειτουργία των δήμων και κοινοτήτων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 14-8-1936, σ. 8.

[171] *Ανώνυμος*, Κατάργησις υπηρεσιών, εφημερίδα Ο Τύπος, 14-10-1936, σ. 5.

[172] *Ανώνυμος*, Ο έλεγχος των διαφόρων οργανισμών, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-8-1936, σ. 5.

[173] *Ανώνυμος*, Συνεπληρώθη το οικονομικόν πρόγραμμα της κυβερνήσεως. Τα σχετικά νομοσχέδια ετέθησαν υπ' όψιν του πρωθυπουργού κ. Μεταξά. Ο κ. Ζαβιτζιάνος εδήλωσεν ότι επέρχονται οικονομίαι 1600 εκατομμυρίων δρχ. Θα μειωθούν αι δαπάναι κατά 1000 εκατομμύρια- Δεν θίγονται οι δημόσιοι υπάλληλοι, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 16-1-1937, σ. 6.

[174] *Ανώνυμος*, Αι πολυθεσίται υπάλληλοι. Οι επιτήδειοι που το έχουν δίπορτον, εφημερίδα Ακρόπολις, 4-9-1936, σ. 5.

σύνταξη Ν.Δ. περί μείωσης της φορολογίας[175] και κατάθεση νομοσχεδίου για τον έλεγχο της διαχειρίσεως των δήμων και των κοινοτήτων[176]. Οι δηλώσεις και εξαγγελίες-υποσχέσεις περί τακτοποίησης των οικονομικών «κατά τρόπον ριζικόν, οριστικόν και ραγδαίον»[177], περί ενίσχυσης του εμπορίου και της βιομηχανίας, προαγωγής του καπνικού ζητήματος[178] και ανακούφισης από τα φορολογικά βάρη των ασθενέστερων, συνεχίστηκαν. Παντού, σύμφωνα με τις επίσημες δηλώσεις, θα επικρατούσε διαφάνεια, με δημοσιεύσεις των εσόδων και εξόδων του κράτους[179], με εβδομαδιαίες καταχωρίσεις στις εφημερίδες για την κατάσταση της Τράπεζας της Ελλάδος[180], με δημοσιεύσεις των συνεδριάσεων του Ανώτατου Οικονομικού Συμβουλίου[181] και των Εκθέσεων του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος[182].

Βασικό επιχείρημα της κυβέρνησης ήταν ότι αν δεν μεσολαβούσε η 4η Αυγούστου 1936, «η οικονομική καταστροφή ήτο βεβαία». Το οικονομικό πρόγραμμα του καθεστώτος θα εξασφάλιζε ισοσκέλιση του προϋπολογισμού, αναστήλωση της πίστεως και σταθερότητα του εθνικού νομίσματος, χωρίς επιπλέον φόρους[183] και θα κατάφερνε έναν τεράστιο οικονομικό άθλο[184]. Δεν δίστασε δε να επιβάλει οικονομική επιστράτευση, με υποχρεωτική καταγραφή και έλεγχο όλων των επιχειρήσεων της χώρας[185].

---

[175] *Ανώνυμος*, Η διαρρύθμισις της φορολογίας, εφημερίδα Η Πρωία, 15-8-1936, σ. 6.
[176] *Ανώνυμος*, Ο έλεγχος της διαχειρίσεως των δήμων, κοινοτήτων και ιδρυμάτων. Ο νέος αναγκαστικός νόμος, εφημερίδα Η Πρωία, 5-9-1936, σ. 4.
[177] *Ανώνυμος*, «Τα δημόσια οικονομικά θα ρυθμιστούν κατά τρόπον ριζικόν, οριστικόν και ραγδαίον». «Εντός μηνός το πολύ θα είμεθα έτοιμοι». «Θα οικονομήσωμεν και την τελευταίαν δεκάραν», εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 20-8-1936, σ. 5.
[178] *Ανώνυμος*, Η ενίσχυσις του εμπορίου και της βιομηχανίας υπό της κυβερνήσεως. Λόγοι του κ. Ανδρ. Χατζηκυριάκου, εφημερίδα Έθνος, 4-9-1936, σ. 6.
[179] Α.Ν. 586/1937 «Περί κυρώσεως του Προϋπολογισμού των εξόδων του Κράτους και των Ειδικών Ταμείων και Υπηρεσιών δια το οικ. Έτος 1936-1937», ΦΕΚ 114/Α/31-3-1937.
[180] Π.χ. *Ανώνυμος*, Η εβδομαδιαία κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Έθνος, 4-2-1938, σ. 6.
[181] *Ανώνυμος*, Το ανώτατον οικονομικόν συμβούλιον, εφημερίδα Η Εθνική, 9-5-1937, σ. 6.
[182] Π.χ. *Ανώνυμος*, Η έκθεσις του Διοικητικού της Τραπέζης της Ελλάδος κατά την προχθεσινήν τακτικήν γεν. συνέλευσιν των μετόχων, εφημερίδα Εστία, 28-2-1938, σ. 2, *Ανώνυμος*, Η γενική συνέλευσις των μετόχων της Τραπέζης της Ελλάδος. Η έκθεσις του Διοικητικού της Τραπέζης της Ελλάδος κ. Εμμ. Τσουδερού, εφημερίδα Οικονομολόγος Αθηνών, 11-3-1939, σ. 6.
[183] *Ανώνυμος*, Δηλώσεις του κ. Ζαβιτζιάνου δια το οικονομικόν πρόγραμμα της κυβερνήσεως. Αν δεν εμεσολαβεί η 4η Αυγούστου η οικονομική καταστροφή της χώρας ήτο βεβαία. Η κυβέρνησις χωρίς να επιβάλη νέους φόρους θα ισοσκελίση τον προϋπολογισμόν και θα εφαρμόση την πολιτικήν των οικονομιών. Η αναστήλωσις της πίστεως της χώρας και η σταθερότης των εθνικού νομίσματος, εφημερίδα Ακρόπολις, 17-10-1936, σ. 6.
[184] *Ανώνυμος*, Ο οικονομικός άθλος της κυβερνήσεως Μεταξά, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 26-5-1937, σ. 1.
[185] *Ανώνυμος*, Πρέπει να χαιρετισθή ως ευχάριστον γεγονός η οικονομική επιστράτευσις, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 31-12-1936, σ. 1, Α.Ν. 861/1937 «Περί οργανώσεως της πολιτικής ή οικονομικής επιστρατεύσεως της Χώρας», ΦΕΚ 370/Α/22-9-1937.

Συνοπτικά, θα λέγαμε ότι σε επίπεδο οικονομίας, το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936 διατηρούσε πολύ στενές σχέσεις με το οικονομικό και τραπεζιτικό κεφάλαιο της χώρας και ισχυρούς ξένους επενδυτές. Η ρητορεία του στο εσωτερικό συνοψιζόταν σε καταγγελίες των προηγούμενων κυβερνήσεων για την άσχημη οικονομική κατάσταση της χώρας και επίσημες τοποθετήσεις περί διάσωσης, χωρίς επιπλέον βάρη για τον λαό, αλλά με μείωση της φορολογίας των ασθενέστερων, περιστολή των δημοσίων δαπανών, καλύτερη οργάνωση των δημοσίων υπηρεσιών και εκτεταμένους οικονομικούς ελέγχους. Όμως, τόσοι οι στενές σχέσεις με το ελληνικό κεφάλαιο, που ήταν προτεραιότητα και δεν επέτρεπαν μεγάλες τομές, όσο και η διεθνής συγκυρία με τα σύννεφα του πολέμου να πυκνώνουν πάνω από την Ευρώπη, οδήγησαν ώστε ελάχιστες από αυτές τις εξαγγελίες τελικά να υλοποιηθούν.

ΙΙ. Το κράτος υπό κατοχή

Α. Πολιτειακό Ζήτημα

Με την επίθεση των Ιταλών στην Ελλάδα, στις 28 Οκτωβρίου 1940, ξεκίνησε μια νέα περίοδος για το ελληνικό κράτος. Η χώρα βρέθηκε στη δίνη του ελληνοϊταλικού πολέμου και όλος ο κρατικός μηχανισμός σε γενική επιστράτευση, με προτεραιότητα την άμυνα της χώρας και την ενίσχυση του μετώπου.

Μετά τον θάνατο του Ι. Μεταξά, στις 29 Ιανουαρίου 1941, στην πρωθυπουργία βρέθηκε ο Α. Κοριζής ο οποίος εκτός από την Προεδρία της Κυβέρνησης ανέλαβε και τα Υπουργεία Εξωτερικών, Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, Στρατιωτικών, Ναυτικών και Αεροπορίας[186]. Τα πρωτοσέλιδα των καθημερινών εφημερίδων της εποχής γέμισαν με το ενθαρρυντικό διάγγελμα του Βασιλιά: «Είμαι πεπεισμένος ότι θα ευοδωθή ο γιγάντιος αγών τον οποίον ο στρατός μας διεξάγει επί του πεδίου τα τιμής και τον οποίον θα φέρη εις πέρας»… «Ζητώ από όλους τους Έλληνας και τας Ελληνίδας πειθαρχίαν»[187] και τίτλους με προπαγανδιστικούς ύμνους για τη ζωή και το έργο του αποθανόντα: «Ο Ιωάννης Μεταξάς παρέδωσε το πνεύμα την χαραυγήν, το

[186] Β.Δ. «Περί διορισμού Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου, Υπουργού των Εξωτερικών, των Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, Στρατιωτικών, Ναυτικών και Αεροπορίας του κ. Αλεξάνδρου Γ. Κοριζή», ΦΕΚ 27/Α/29-1-1941.

[187] *Ανώνυμος*, Διάγγελμα της Α.Μ. του Βασιλέως προς τον ελληνικόν λαόν. «Είμαι πεπεισμένος ότι θα ευοδωθή ο γιγάντιος αγών τον οποίον ο στρατός μας διεξάγει επί του πεδίου τα τιμής και τον οποίον θα φέρη εις πέρας». Η αιώνια Ελλάς θα ζήση και θα θριαμβεύση αντάξια των ηρώων και μαρτύρων μας. «Ζητώ από όλους τους Έλληνας και τας Ελληνίδας πειθαρχίαν», εφημερίδα Ο Τύπος, 29-1-1941, σ. 2.

έθνος πενθεί την απώλειαν του μεγάλου αρχηγού. Σύσσωμος η Ελλάς ορκίζεται παρά το φέρετρον να συνεχίση το έργον του»[188].

Μετά τις στρατιωτικές επιτυχίες των πρώτων μηνών, ακολούθησε η κατάρρευση του μετώπου, η επίθεση των Γερμανών, η συνθηκολόγηση και η είσοδό τους στη χώρα, τον Απρίλιο του 1941. Από εκείνη τη στιγμή η ιστορία άλλαξε. Μετά από το θυελλώδες ΥΣ, την αυτοκτονία του Α. Κοριζή και την απονομή τιμών στο πρόσωπο και το έργο του[189], την Προεδρία της Κυβέρνησης ανέλαβε ο Βασιλιάς Γεώργιος Β΄ με Αντιπρόεδρο, αρχικά, τον Κωνσταντίνο Κοτζιά[190] και, μετά, τον, Αντιναύαρχο και Υπουργό των Ναυτικών, Αλέξανδρο Σακελλαρίου[191]. Ο Βασιλιάς κάλεσε τον λαό σε «θάρρος, πειθαρχία, σύμπνοια», ενώ για την αντιμετώπιση της έκτακτης κατάστασης συστάθηκε νέο Υπουργείο Πολέμου[192].

Στις 22 Απριλίου 1941, λίγο πριν οι Γερμανοί εισέλθουν στην Αθήνα, διορίστηκε νέα κυβέρνηση με Πρόεδρο τον Εμμανουήλ Τσουδερό[193]. Ήταν πρώην βουλευτής και Υπουργός του Κόμματος των Φιλελευθέρων και μάλιστα θεωρούνταν, αν και σε απόσταση, δεύτερος τη τάξει μετά τον Ε. Βενιζέλο. Αρχικά συνεργάστηκε με τον Ι. Μεταξά. Εκ των υστέρων, όμως, έχασε την εμπιστοσύνη του, με αφορμή διαδικαστική μεταξύ τους διαφωνία σχετικά με τη συγχώνευση της ΕΟΝ με τους προσκόπους, με αποτέλεσμα να εξοριστεί, τον Μάιο του 1940. Ωστόσο, μετά τον θάνατο του Ι. Μεταξά, και με την υποστήριξη της βρετανικής κυβέρνησης, επανήλθε στο προσκήνιο.

Με το που ανέλαβε την Προεδρία της Κυβέρνησης, ο, νέος Πρωθυπουργός και Πρόεδρος του ΥΣ, Ε. Τσουδερός, ανέλαβε, επίσης, τα Υπουργεία Εξωτερικών, Οικονομικών και Εθνικής Οικονομίας[194]. Από την πρώτη στιγμή έδωσε το στίγμα των

---

[188] *Ανώνυμος*, Ο Ιωάννης Μεταξάς παρέδωσε το πνεύμα την χαραυγήν. Το έθνος πενθεί την απώλειαν του μεγάλου αρχηγού. Σύσσωμος η Ελλάς ορκίζεται παρά το φέρετρον να συνεχίση το έργον του. Η νίκη πτερυγίζει υπεράνω της σορού του κυβερνήτη, εφημερίδα Η Βραδυνή, 29-1-1941, σ. 1.

[189] Β.Δ. «Περί απονομής τιμών εις τον αοίδιμον Πρόεδρον της Κυβερνήσεως Αλέξανδρον Γ. Κοριζήν», ΦΕΚ 133/Α/19-4-1941.

[190] *Ανώνυμος*, Αποθανόντος αιφνιδίως του του πρωθυπουργού Αλ. Κοριζή σχηματίζεται νέα κυβέρνησις. Την προεδρία θα ασκή εφεξής η Α.Μ. ο Βασιλεύς, την δε αντιπροεδρίαν ο κ. Κ. Κοτζιάς. Απεκρούσθησαν επιτυχώς όλαι αι προσπάθειαι του εχθρού εφ' ολοκλήρου του μετώπου. Ο ελληνικός λαός καλείται να πατάσση αμειλίκτως τους ηττοπαθείς και διαδοσίας, εφημερίδα Η Πρωία, 19-4-1941, σ. 1.

[191] Β.Δ. «Περί διορισμού Αντιπροέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργού των Ναυτικών του Υποναυάρχου κ. Αλέξανδρου Σακελλαρίου», ΦΕΚ 134/Α/20-4-1941.

[192] *Ανώνυμος*, Υπουργείον Πολέμου, εφημερίδα Η Βραδυνή, 21-4-1941, σ. 1.

[193] *Ανώνυμος*, Διορισμοί νέων υπουργών, εφημερίδα Ο Πρωινός Τύπος, 27-4-1941, σ. 2.

[194] Β.Δ. «Περί διορισμού Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου του επί των Εξωτερικών και προσωρινώς επί των Οικονομικών και Εθνικής Οικονομίας Υπουργού κ. Εμμανουήλ Τσουδερού», ΦΕΚ 135/Α/21-4-1941.

προτεραιοτήτων της νέας κυβέρνησης εκφωνώντας ραδιοφωνικό λόγο ενθάρρυνσης του λαού[195] και εκδίδοντας διάγγελμα για την εμψύχωσή του[196]. Δεν έλειψαν δε οι πανηγυρικοί λόγοι σε δημόσιες Υπηρεσίες, όπως ενώπιον των υπαλλήλων του Υπουργείου Οικονομικών και οι διθύραμβοι, για να τονίσει ο Πρωθυπουργός τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις τους[197].

Α.1. Εξόριστη Κυβέρνηση Ε. Τσουδερού (από 29 Απριλίου 1941 έως 13 Απριλίου 1944)

Μετά την είσοδο των Γερμανών στην Ελλάδα, τοποθετήθηκε κυβέρνηση υπό τον αυστηρό έλεγχο των δυνάμεων κατοχής. Η μέχρι τότε εκλεγμένη κυβέρνηση και ο Βασιλιάς εγκατέλειψαν τη χώρα, στις 23 Απριλίου 1941, για να εγκατασταθούν, αρχικά, στην Κρήτη. Εκεί, συνέστησαν τη λεγόμενη εξόριστη κυβέρνηση του ελληνικού κράτους με Πρόεδρο τον Ε. Τσουδερό και Αντιπροέδρους του ΥΣ τον Στρατηγό Μαζαράκη και τον Ναύαρχο Α. Σακελλαρίου, συνέχεια των κυβερνήσεων της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, με πρόσωπα αμιγώς βασιλόφρονα, όπως, μεταξύ άλλων, ο Κ. Μανιαδάκης, ο Α. Δημητράτος και ο Θ. Νικολούδης[198].

Μετά τη μάχη της Κρήτης, στις 20 Μαΐου 1941, όπου Γερμανοί αλεξιπτωτιστές «έπεσαν» στο νησί και την κατάληψή του, η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, υπό βρετανική βοήθεια, μεταφέρθηκε, στις 24 Μαΐου 1941, αρχικά στην Αλεξάνδρεια και, εν συνεχεία, στο Κάιρο της Αιγύπτου. Εκεί, και παρά το από κοινού διάγγελμα περί συνέχισης του συμμαχικού αγώνα «προς θρίαμβον της ελευθερίας και της δημοκρατίας»[199], είχαν ήδη εμφανιστεί τα πρώτα ρήγματα στο εσωτερικό της.

Τον Ιούλιο του 1941, σχηματίστηκε νέα κυβέρνηση με Πρωθυπουργό τον Ε. Τσουδερό, που διατήρησε τα Υπουργεία Οικονομικών, Εθνικής Οικονομίας και Εξωτερικών, αλλά χωρίς τους έμπιστους του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936, Κ. Μανιαδάκη, Υπουργό Εσωτερικών και Θ. Νικολούδη, Υπουργό Τύπου και Τουρισμού,

---

[195] *Ανώνυμος*, Την προεδρίαν της νέας κυβερνήσεως ανέλαβεν από χθες ο κ. Εμμανουήλ Τσουδερός. Δια ραδιοφωνικού του λόγου προς τον λαόν ετόνισεν ότι ουδείς Έλλην θα λιποψυχήση, εφημερίδα Η Πρωία, 22-4-1941, σ. 1.
[196] ΦΕΚ 140/Α/23-4-1941.
[197] *Ανώνυμος*, Ο κ. Πρωθυπουργός προς τους υπαλλήλους του υπουργείου οικονομικών, εφημερίδα Η Βραδυνή, 22-4-1941, σ. 2.
[198] Β.Δ. «Περί διορισμού προσωρινώς Υπουργού επί των Στρατιωτικών του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου, Υπουργού των Εξωτερικών, Οικονομικών και της Εθνικής Οικονομίας κ. Εμμανουήλ Τσουδερού και προσωρινώς επί της Αγορανομίας Υφυπουργού του Υπουργού των Εσωτερικών και Υφυπουργού της Δημοσίας Ασφαλείας κ. Κ. Μανιαδάκη», ΦΕΚ 144/Α/26-4-1941.
[199] *Fleischer H.*, Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995, σ. 173.

που παραιτήθηκαν στις 2 Ιουνίου 1941 και έμειναν εκτός κυβερνητικών θώκων[200]. Βέβαια, σε καμία περίπτωση, δεν αμφισβητήθηκε η συνέχεια και η αφοσίωση στο παλιό καθεστώς, γεγονός που επιβεβαίωσαν με την παρουσία τους τα υπόλοιπα στελέχη της κυβέρνησης, όπως ο Α. Δημητράτος, Υφυπουργός επί των Συνεταιρισμών, με χαρτοφυλάκια εργασίας και γεωργίας και ο Α. Σακελλαρίου, στη θέση του «Αντιπροέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου» και «επί των Ναυτικών Υπουργός»[201]. Ο τελευταίος αντικαταστάθηκε από τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, στις 2 Μάϊου 1942, ημερομηνία κατά την οποία καταργήθηκε και το «Υπουργείο επί των Ναυτικών». Μικρή αλλαγή αποτέλεσε, στις 15 Αυγούστου 1941, ο βραχύβιος διορισμός του τραπεζιτικού Κ. Βαρβαρέσου στη θέση του Υπουργού Οικονομικών αντί του Ε. Τσουδερού[202].

Εν συνεχεία, ο Βασιλιάς Γεώργιος Β΄, μετά του διαδόχου του Παύλου, του Πρωθυπουργού και των Υπουργών Οικονομικών και Εργασίας, εγκαταστάθηκαν αρχικά, στις 27 Ιουνίου 1941, στο Κέιπ Τάουν της Νότιας Αφρικής και αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 1941, στο Λονδίνο, ενώ οι Υπουργοί των «στρατιωτικών» Υπουργείων και αυτού της Εμπορικής Ναυτιλίας παρέμειναν στη Μέση Ανατολή.

Βασική προτεραιότητα της εξόριστης κυβέρνησης ήταν η διευθέτηση του πολιτειακού ζητήματος και η αποκατάσταση της νομιμοποίησής, της ενώπιον του υπόδουλου ελληνικού λαού. Εξ αυτού του λόγου, στις 28 Οκτωβρίου 1941, υπό την πίεση των βρετανών, εκδόθηκε η «Συντακτική Πράξη Περί Οργανώσεως των Κρατικών Λειτουργιών»[203] η οποία εκχωρούσε, μετά από πρόταση της κυβέρνησης, τη νομοθετική εξουσία στον Βασιλιά, και επανέφερε το Σύνταγμα του 1911 και, ως εκ τούτου, την άρση της αναστολής λειτουργίας της Βουλής που επέβαλαν τα πρώτα διατάγματα της 4ης Αυγούστου 1936. Επίσης, εξέδωσε τον Α.Ν. 3066 «Περί μέτρων αμύνης της οικονομίας της χώρας κατά των πράξεων του εχθρού» σε μια προσπάθεια να ακυρώσει όλες τις οικονομικές συναλλαγές με τις δυνάμεις του εχθρού[204].

Προς επίρρωση των ανωτέρω, ο ίδιος ο Βασιλιάς στο πρωτοχρονιάτικο μήνυμά του, την 1η Ιανουαρίου 1942, μίλησε για «ελεύθερη» και «συνταγματική» Ελλάδα,

---

[200] *Παπαστράτης Π.,* Οι κυβερνήσεις εξορίας: ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο, σε: *Χατζηιωσήφ Χ., Παπαστράτης Π.,* Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007, τ. 2, σ. 210-214.
[201] *Fleischer H.,* ό.π., σ. 176.
[202] *Woodhouse C.M.,* Το μήλο της έριδος. Η ελληνική αντίσταση και η στάση των μεγάλων δυνάμεων, Εξάντας, Αθήνα, 1994, σ. 187, Φωτογραφία του Chris Woodhouse, Φωτογραφία 63 (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).
[203] ΦΕΚ 172/Α/28-10-1941 Λονδίνο.
[204] ΦΕΚ 172/Α/28-10-1941 Λονδίνο, *Παπαστράτης Π.,* Οι κυβερνήσεις εξορίας…, ό.π. σ.210.

διαβεβαιώνοντας τον ελληνικό λαό ότι, μετά τη λήξη της κατοχής, η χώρα θα επανερχόταν στην προ της δικτατορίας του Ι. Μεταξά πολιτειακή κατάσταση. Εντασσόμενη σε αυτήν την προσπάθεια ήταν και η απομάκρυνση, στις 4 Φεβρουαρίου 1942, του Α. Δημητράτου, στελέχους της δικτατορίας, που αρχικά διετέλεσε Υφυπουργός Εργασίας και, εν συνεχεία, «Υφυπουργός επί των Συνεταιρισμών», καθώς και η σύναψη συμφωνίας με την, επίσης, εξόριστη κυβέρνηση της Γιουγκοσλαβίας, με στόχο τη δημιουργία φιλελεύθερης Ομοσπονδίας στα Βαλκάνια μετά τη λήξη του πολέμου[205]. Τέλος, στις 4 Φεβρουαρίου 1942, ο Βασιλιάς υπέγραψε την ακύρωση του Β.Δ. της 4ης Αυγούστου 1936 περί αναστολής των συνταγματικών ελευθεριών των πολιτών[206].

Η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση συνέχιζε, λοιπόν, με αυτόν τον τρόπο την «παράλληλη ιδιόμορφη» δράση της, ως τον Απρίλιο του 1944, με Πρωθυπουργό τον Ε. Τσουδερό, εν συνεχεία, από 7 Απριλίου 1944, τον Σοφοκλή Βενιζέλο και, από 24 Απριλίου 1944, τον Γεώργιο Παπανδρέου ο οποίος ήταν και ο πρώτος Πρωθυπουργός της Ελλάδας μετά την απόσυρση των γερμανικών στρατευμάτων και την απελευθέρωση.

Και αναφερόμαστε σε «παράλληλη ιδιόμορφη» δράση διότι, κατά πρώτον, επικρατούσε ένα ιδιαίτερο νομικό καθεστώς, νομικό παράδοξο θα λέγαμε, καθώς νομοθετούσε μια κυβέρνηση, με αμφιλεγόμενη ισχύ και μάλιστα εξ αποστάσεως, για έναν λαό που τελούσε υπό κατοχή άλλης χώρας και χωρίς δυνατότητα ελέγχου εφαρμογής[207]. Και μάλιστα, επέδειξε αυξημένη νομοθετική δραστηριότητα, παρόλο που παρουσίαζε σοβαρά εσωτερικά προβλήματα και ανομοιογένεια η οποία, σε συνδυασμό με το πολεμικό περιβάλλον, καθιστούσαν το μέλλον της αβέβαιο και ασταθές.

Κατά δεύτερον, αντιμετώπιζε σοβαρό πρόβλημα απονομιμοποίησης, κυρίως λόγω της φυγής της και της πλήρους ταύτισής της με τη βρετανική κυβέρνηση, η οποία, όμως, ουδόλως την υπολόγιζε. Χαρακτηριστική της στάσης των βρετανών ήταν η δήλωση του Foreign Office, εκ μέρους της βρετανικής κυβέρνησης, ότι «τα βολεύουμε με μια αδύναμη και ατελέσφορη ελληνική κυβέρνηση, αλλά για την εξασφάλιση της

[205] *Woodhouse C.M.,* ό.π., σ. 189.
[206] ΦΕΚ 3/Α/4-2-1942 Λονδίνο, *Διβάνη Λ.*, Η πολιτική των εξορίστων ελληνικών κυβερνήσεων 1941-1944, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992, σ. 56.
[207] *Διβάνη Λ.*, ό.π., σ. 53-57.

συνέχειας του θεσμού και της προπαγάνδας -των δυο ελάχιστων αναγκών μας- πρέπει να έχουμε κάποια κυβέρνηση»[208].

Για τον τρόπο δε που ο ελληνικός λαός έβλεπε τις εξόριστες κυβερνήσεις, είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Γιώργου Σεφέρη:

> «Υπάρχει ένα είδος αυτοδηλητηριασμού που κουβαλάει μαζί του αυτό το συγκρότημα: Θανατεροί ψίθυροι στους διαδρόμους, μακιαβελική σιωπή γεμάτη κακοήθη μικρόβια, μαχητές στη ράχη καθώς προχωρείς ανύποπτος. Και η κατάσταση τραβάει, σέρνεται. Φύγαμε για να συνεχίσουμε τον πόλεμο, και ο καθένας δε σκέπτεται παρά τον εαυτό του… Αλλά οι κεφαλές, για όνομα του θεού, οι κεφαλές τους συλλογίζεσαι κι έχεις όρεξη για κλάματα. Τώρα έγινε ό,τι έγινε και τίποτε δεν μπορεί ν' αλλάξει όσο να λευτερωθεί ο τόπος. Η μόνη παρηγοριά είναι ότι, σαν φτάσουμε στο τέλος της μεγάλης περιπέτειας, όλοι ετούτοι θα έχουν σαρωθεί από εκείνους που ζούνε το σημερινό δράμα της σκλαβιάς. Εκείνους που, καθώς φαντάζομαι, θα είναι σε θέση να μιλήσουν τη λαλιά της Ελλάδας» Γεώργιος Σεφέρης 9-7-1941, Μέρες[209].

Α.2. Κατοχικές κυβερνήσεις

Α.2.1. Κυβέρνηση Γεωργίου Τσολάκογλου (από 30 Απριλίου 1941 έως 2 Δεκεμβρίου 1942)

Με την είσοδο των Γερμανών στην Αθήνα και την φυγή της ελληνικής κυβέρνησης και του Βασιλιά στην Κρήτη, ο Διοικητής της γερμανικής στρατιάς List διαβεβαίωνε τους πολίτες και τους δημοσίους υπαλλήλους ότι το κράτος θα λειτουργούσε κανονικά[210]. Αμέσως διορίστηκε[211] και ορκίστηκε[212] η πρώτη κατοχική κυβέρνηση υπό τον Στρατηγό Γεώργιο Τσολάκογλου. Ένα πρόσωπο γνωστό για την οριστική συνθηκολόγηση, την ανακωχή που υπέγραψε με τις κατοχικές δυνάμεις, στις 23 Απριλίου 1941, στη Θεσσαλονίκη, παραμερίζοντας τον Αρχηγό της Στρατιάς Ηπείρου

---

[208] *Fleischer H.*, ό.π., σ. 172.
[209] *Fleischer H.*, ό.π., σ. 172.
[210] *Ανώνυμος*, Αφίκετο ο στρατάρχης Λιστ. Αι πρώται συνεργασίαι του δια την ρύθμισιν της καταστάσεως. Η λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών. Οι μισθοί των υπαλλήλων, εφημερίδα Ο Πρωινός Τύπος, 29-4-1941, σ. 2.
[211] *Ανώνυμος*, Ο στρατηγός Τσολάκογλου εσχημάτισε κυβέρνησιν η οποία ορκίζεται σήμερον την 9 π.μ. Προκήρυξις του νέου Πρωθυπουργού. Ο πλήρης κατάλογος των υπουργών. Κυβέρνησις εργασίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 30-4-1941, σ. 1.
[212] *Ανώνυμος*, Ωρκίσθη χθες και συνήλθεν εις πρώτον υπουργικόν η εθνική κυβέρνησις. Θα λάβη αμέσως όλα τα ενδεικνυόμενα μέτρα δια την αντιμετώπισιν της καταστάσεως, εφημερίδα Η Πρωία, 1-5-1941, σ. 1.

και την υπογραφή του τελικού πρωτοκόλλου παράδοσης του ελληνικού στρατού στις δυνάμεις του άξονα.

Ο ίδιος δε δικαιολογώντας την απόφασή του για συνθηκολόγηση γράφει στα απομνημονεύματά του:

> «Ευρέθην αντιμέτωπος Ιστορικού διλήμματος…. "τολμήσας" δεν υπελόγισα ευθύνας…Μέχρι σήμερον, δε μετανόησα διά το τόλμημά μου. Τουναντίον αισθάνομαι υπερηφάνειαν, διότι έσωσα την τιμήν των όπλων, έσωσα τους ανδρείους συμπολεμιστάς μου από βέβαιον θάνατον και από την ατίμωσιν, χωρίς να παραβλάψω το Συμμαχικόν αγώνα»[213].

Η επιλογή του συγκεκριμένου ανθρώπου δεν ήταν τυχαία. Ο Γ. Τσολάκογλου ήταν φανατικός εθνικοσοσιαλιστής, πίστευε στη νίκη των δυνάμεων του Άξονα και ήταν πρόσωπο της απολύτου εμπιστοσύνης των γερμανικών δυνάμεων κατοχής. Στις 25 Απριλίου 1941, μάλιστα, είχε αποστείλει τηλεγράφημα προς τον Χίτλερ, δηλώνοντας τη διάθεσή του να σχηματίσει κυβέρνηση στην υπηρεσία των Γερμανών ναζιστών:

> «δήλωσα στην Αυτού Εξοχότητα τον στρατάρχη Λιστ και επαναλαμβάνω εδώ, ότι η Στρατιά της Μακεδονίας και Ηπείρου, που στο όνομα του ελληνικού λαού υπέστη τις μεγαλύτερες θυσίες κατά τη διάρκεια του πολέμου, είναι μέσω της ηγεσίας της διατεθειμένη να προσφέρει τις υπηρεσίες της για να σχηματισθεί μια κυβέρνηση στην Αθήνα. Υποσχόμαστε στην Αυτού Εξοχότητα τον Φύρερ του γερμανικού λαού να υπηρετήσουμε κατά τον τρόπο που θα υποδείκνυε αυτός»[214].

Επίσης, έχαιρε της εμπιστοσύνης των ιταλικών δυνάμεων, καθώς σε τηλεφωνική συνομιλία του Γερμανού Πρέσβη στη Ρώμη, στις 27 Απριλίου 1941, με τον Γερμανό Υπουργό Εξωτερικών, αναφέρεται εκ μέρους του Φύρερ ότι:

> «ο στρατηγός Τσολάκογλου προσφέρεται να σχηματίσει κυβέρνηση στην Αθήνα. Για μας η προσφορά αυτή είναι δώρο από τον ουρανό. Με τη βοήθεια του Τσολάκογλου θα είναι για μας ευκολότερο να καταλάβουμε τα ελληνικά νησιά κι ακόμα να περιέλθει στην κατοχή μας ο ελληνικός στόλος. Ο Φύρερ είναι με την ιδέα αυτή βαθύτατα ικανοποιημένος και θέλει να προωθήσει την πρόταση του στρατηγού Τσολάκογλου, σε περίπτωση που θα ήταν σύμφωνος ο Ντούτσε…»[215].

---

[213] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ,* 1944 Η Απελευθέρωση της Αθήνας και η ταξική σύγκρουση του Δεκέμβρη, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2019, σ. 13.
[214] *Μαθιόπουλος Β.Π.,* Το νομικό καθεστώς των κυβερνήσεων της κατοχής, σε: *Fleischer H., Σβορώνος Ν.,* Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα, 1989, σ. 251, *Λύτος Δ.,* Η πολιτική των κατοχικών κυβερνήσεων (1941-1944) (Διπλωματική εργασία), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 2016, σ. 21.
[215] *Μαθιόπουλος Β.Π.,* ό.π., σ. 251.

Ο ίδιος ο Γ. Τσολάκογλου είχε πειστεί ότι οι δυνάμεις του Άξονα θα κέρδιζαν τον πόλεμο και ήταν έτοιμος να συνεργαστεί μαζί τους. Τη απόφασή του δε αυτή προσπαθούσε να τη δικαιολογήσει επικαλούμενος τον «πατριωτισμό» του, που τον ανάγκασε να δώσει ένα τέλος στην αιματοχυσία, και το χάος, βαφτίζοντας την υποταγή νομιμοφροσύνη και τάξη[216].

Ο πρώτος κατοχικός Πρωθυπουργός, προκειμένου να σχηματίσει την κυβέρνησή του, αναζήτησε βοήθεια σε ισχυρά πολιτικά πρόσωπα της εποχής που διέθεταν εξουσία και ασκούσαν επιρροή. Ο πρώτος συμπαραστάτης του ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, που αντικατέστησε τον Χρύσανθο όταν αυτός αρνήθηκε να ορκίσει την κατοχική κυβέρνηση. Η σύνθεσή της παραπέμπει περισσότερο σε δικτατορία στρατιωτικών, καθώς οι Υπουργοί της ήταν τρεις πολίτες και έξι στρατιωτικοί. Ο ίδιος ο Στρατηγός Γ. Τσολάκογλου και οι Στρατηγοί Παναγιώτης Δεμέστιχας ως Υπουργός Εσωτερικών, Κωνσταντίνος Μπάκος ως Υπουργός Εθνικής Αμύνης, παρόλο που δεν υπήρχε στρατός, μόνο και μόνο για να ελεγχούν οι στρατιωτικοί, να διατηρηθεί η μισθοδοσία και τα προνόμιά τους, Νικόλαος Μάρκου ως Υπουργός Δημοσίας Ασφαλείας, Σωτήρης Μουτούσης ως Υπουργός Σιδηροδρόμων και Αυτοκινήτων και προσωρινώς Συγκοινωνίας και Χαράλαμπος Κατσιμήτρος ως Υπουργός Εργασίας και προσωρινώς Γεωργίας[217]. Οι πολίτες που πλαισίωσαν την κυβέρνηση του Γ. Τσολάκογλου ήταν ο Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος, Γυναικολόγος, Καθηγητής της Ιατρικής Σχολής και συγγενής εξ αγχιστείας του Γερμανού Διοικητή Λίστ, ως Υπουργός Εθνικής Προνοίας και προσωρινώς Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, ο Αντώνιος Λιβιεράτος, ο μόνος πολιτικός, εκλεγμένος Βουλευτής Αττικοβοιωτίας με το Λαϊκό Κόμμα το 1935 και Αθηνών με τη Γενική Λαϊκή Ριζοσπαστική Ένωση το 1936, ως Υπουργός Δικαιοσύνης και προσωρινώς Αγορανομίας και ο έμπορος και επιχειρηματίας Πλάτων Χατζημιχάλης ως Υπουργός Εθνικής Οικονομίας και προσωρινώς Οικονομικών[218]. Εν

---

[216] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 51, 53.
[217] *Λύτος Δ.,* ό.π., σ. 23.
[218] Διάταγμα «Περί διορισμού του Στρατηγού κ. Γ. Τσολάκογλου ως Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου, του κ. Αντωνίου Λιβιεράτου ως Υπουργού της Δικαιοσύνης και προσωρινώς της Αγορανομίας, του Στρατηγού κ. Π. Δεμέστιχα ως Υπουργού των Εσωτερικών, του κ. Πλάτωνος Χατζημιχάλη ως Υπουργού της Εθν. Οικονομίας και προσωρινώς των Οικονομικών, του Στρατηγού κ. Σωτηρίου Μουτούση ως Υπουργού των Σιδηροδρόμων και Αυτοκινήτων και προσωρινώς της Συγκοινωνίας, του Στρατηγού κ. Κ. Μπάκου ως Υπουργού της Εθνικής Αμύνης (Στρατιωτικών, Ναυτικών, Αεροπορίας) του κ. Κ. Λογοθετόπουλου ως Υπουργού της Εθνικής Πρόνοιας και προσωρινώς των Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, του Στρατηγού κ. Χ. Κατσημήτρου ως Υπουργού της Εργασίας και προσωρινώς της Γεωργίας και του Στρατηγού κ. Ν. Μάρκου ως Υφυπουργού της Δημοσίας Ασφαλείας», ΦΕΚ 147/Α/30-4-1941.

συνεχεία, προστέθηκαν στην κυβέρνηση και άλλοι στρατιωτικοί, αλλά και ο έμπιστος του Πρωθυπουργού Σωτήριος Γκοτζαμάνης, Υπουργός Προνοίας, Αντιλήψεως και Υγιεινής στην κυβέρνηση του Π. Τσαλδάρη που πρόσκειντο στους Ιταλούς, ως Υπουργός επί των Οικονομικών[219]. Στην κυβέρνηση δεν υπήρχε Υπουργείο Εξωτερικών, καθώς η Ελλάδα ήταν χώρα υπό κατοχή, και οι σχετικές αρμοδιότητες πέρασαν στον Πρωθυπουργό Γ. Τσολάκογλου.

Στην πλειοψηφία τους, όμως, οι πολιτικοί της εποχής δεν ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα για συμμετοχή στην πρώτη κατοχική κυβέρνηση, παρόλο που κάποιοι από αυτούς συνέχιζαν να την «συμβουλεύουν» από το παρασκήνιο[220]. Στην πραγματικότητα, η κυβέρνηση Γ. Τσολάκογλου νομιμοποιήθηκε και αναγνωρίσθηκε από τους πολίτικους της εποχής ως κυβέρνηση «εθνικής ανάγκης» και, σύμφωνα με τον ίδιο τον Πρόεδρό της, ακόμα και ο Γ. Παπανδρέου εξέφρασε τις ευχαριστίες του προς αυτή για την απελευθέρωση από τη δικτατορία[221].

Μόλις ανέλαβε καθήκοντα, λοιπόν, ο Γ. Τσολάκογλου απηύθυνε διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό, στο οποίο με έντονα εθνικιστικό λόγο, ουσιαστικά, κατηγορούσε την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση για τη φυγή της και δικαιολογούσε τον εαυτό του για τη συνθηκολόγηση και την ανακωχή. Πιο συγκεκριμένα, ανέφερε:

> «...Οι υπεύθυνοι της εθνικής συμφοράς έφυγαν από τας Αθήνας και εγκατέλειψαν το πάτριο έδαφος. Υπό την ασφαλήν προστασίαν της θαλάσσης από τας επιθέσεις του αντιπάλου, απαιτούν από όλους μας να συνεχισθή ο αγών, το μάταιον του οποίου Σεις όλοι οι παραμείναντες επί του πατρίου εδάφους έχετε κατανοήσει.
> Η σκληρά πραγματικότης είνε, ότι, μετά την κατάληψιν των Αθηνών υπό του γερμανικού στρατού και μετά την φυγήν των Άγγλων, δεν δύναται να γίνη ουδείς πλέον λόγος περί συνεχίσεως του αγώνος. Κυβέρνησις που ετράπη εις φυγήν ουδέν δικαίωμα έχει να απαιτεί από τον Ελληνικόν Λαόν θυσίας αι οποίαι ισοδυναμούν με σφαγιασμόν και αυτοκτονίαν (...) (...) απεφάσισα από κοινού μεθ' όλων των Στρατηγών και Αξιωματικών του αγωνισθέντος Ελληνικού Στρατού να σχηματίσω υπό την προεδρίαν μου Κυβέρνησιν, ήτις θα εξασκή την εξουσίαν της ανεξάρτητα της μέχρι τούδε Κυβερνήσεως της Ελλάδος, εδραζομένη επί μόνης κυριάρχου θελήσεως του Ελληνικού Λαού....»[222].

[219] Διάταγμα «Περί διορισμού Υπουργού επί των Οικονομικών του κ. Σωτηρίου Κοτζαμάνη», ΦΕΚ 177/Α/26-5-1941.
[220] *Mazower M.,* Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1994, σ. 125.
[221] *Fleischer H.,* ό.π., σ. 157.
[222] ΦΕΚ 146/Α/29-4-1941.

Από την άλλη μεριά, οι δυνάμεις κατοχής ελάχιστα ενδιαφέρονταν για την ελληνική κυβέρνηση παρά μόνο για τη νομή της εξουσίας. Τους ενδιέφερε απλά να έχουν πρόθυμους συνομιλητές και ηρεμία στο εσωτερικό της χώρας. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι δεν διορίστηκε ποτέ Υπουργός Εξωτερικών. Είχαν ορίσει απλά δυο πληρεξούσιους, τον Γερμανό Gunther Altenburg και τον Ιταλό Pellegrino Ghigi, οι οποίοι, ουσιαστικά, φρόντιζαν για την εφαρμογή της πολιτικής του άξονα και τον διορισμό των κατάλληλων προσώπων στις θέσεις κλειδιά[223]. Συγκέντρωναν στα χέρια τους όλες τις εξουσίες και έσπερναν τη διχόνοια στο εσωτερικό της κυβέρνησης, κατά το γνωστό «διαίρει και βασίλευε», ενισχύοντας, κυρίως, τον ανταγωνισμό μεταξύ του Γ. Τσολάκογλου και του, Υπουργού των Οικονομικών και ανδρείκελο των Ιταλών, Σ. Γκοτζαμάνη.

Αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με την επέκταση της μαύρης αγοράς που δεν μπορούσε με τίποτα να ελέγξει και τις μαζικές εκδιώξεις των Ελλήνων της Μακεδονίας από τους Βούλγαρους, οδήγησαν την πρώτη δωσίλογη εθνικιστική κυβέρνηση να χάσει κάθε ίχνος νομιμοποίησης, επιρροής και αποδοχής που θα μπορούσε να έχει από τον ελληνικό λαό. Ακόμα και ο ανασχηματισμός που έκανε τον Μάρτιο του 1942, δίνοντας στον Σ. Γκοτζαμάνη[224], επιπλέον, τις αρμοδιότητες της Γεωργίας, του Εμπορίου και της Βιομηχανίας, της Εργασίας και του Επισιτισμού, δεν μπόρεσε να σταματήσει τη χρεωκοπία της, καθώς ο κόσμος δεν την αποδεχόταν και οι δυνάμεις κατοχής δεν την υπολόγιζαν.

Α.2.2. Κυβέρνηση Κωνσταντίνου Λογοθετόπουλου (από 2 Δεκεμβρίου 1942 έως 7 Απριλίου 1943)

Την 1η Δεκεμβρίου 1942, ο Γ. Τσολάκογλου παραιτήθηκε επικαλούμενους λόγους υγείας[225], παραχωρώντας την Προεδρία της Κυβέρνησης στον μέχρι τότε Αντιπρόεδρό της Κ. Λογοθετόπουλο[226]. Στο διάγγελμά του προς τον ελληνικό λαό δεν παρέλειψε

[223] *Mazower M.,* Στην Ελλάδα του Χίτλερ…, ό.π., σ. 48,
Φωτογραφία του Γερμανού Gunther Altenburg και του Ιταλού Pellegrino Ghigi έξω από το Μέγαρο Μαξίμου, Φωτογραφία 12 (δημιουργός Μεγαλοκονόμου Αφοί, Ελληνικά Φωτογραφικά Νέα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).
[224] Ν.Δ. 1150/1942 «Περί νέων αρμοδιοτήτων του Υπουργού των Οικονομικών», ΦΕΚ 61/Α/24-3-1942.
[225] ΦΕΚ 306/Α/2-12-1942.
[226] Φωτογραφία της Κυβέρνησης Λογοθετόπουλου, Φωτογραφία 36 (δημιουργός Μεγαλοκονόμου Αφοί, Ελληνικά Φωτογραφικά Νέα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

δε να ευχαριστήσει τις κυβερνήσεις του άξονα και τις δυνάμεις κατοχής, αναφέροντας χαρακτηριστικά:

> «Επί δεκαοκτάμηνον παρέμεινα εις την σκοπιάν της κρατικής εξουσίας όπου ετάχθη θελήσει και εντολή του Στρατού μας ίνα επαγρυπνώ δια τα συμφέροντα του έθνους όπερ εύρον ακυβέρνητον εν μέσω της φοβεράς θυέλλης της καταστροφής και εξετέλεσα εις το ακέραιον και ευσυνειδήτως το καθήκον μου... Θα ήτο παράληψις εάν την στιγμήν ταύτην δεν εξέφραζα αίσθημα ευγνωμοσύνης προς τας κυβερνήσεις του Άξονος και τας ενταύθα Αρχάς Κατοχής διότι επέδειξαν μέγιστον ενδιαφέρον υπέρ του Ελληνικού Λαού και πλήρη συναντίληψη των στερήσεων και αναγκών μας...»[227].

Ο Κ. Λογοθετόπουλος, ακραιφνής γερμανόφιλος, κάτοχος γερμανικής παιδείας και σύζυγος Γερμανίδας, ήταν ο πλέον κατάλληλος για αυτή τη θέση. Η σχέση του με τη γερμανική κουλτούρα ήταν στενή, την θαύμαζε, υπολόγιζε στη Γερμανία του Χίτλερ για να ικανοποιήσει τις φιλοδοξίες της σταδιοδρομίας του και, ως εκ τούτου, ήταν ιδιαίτερα πρόθυμος να την υπηρετήσει.

Στο πρώτο διάγγελμά του προς τον ελληνικό λαό παρουσίασε, δήθεν, τις προτεραιότητες της πολιτικής της νέας κυβέρνησης: επαρκής σίτιση του λαού, ασφάλεια των πόλεων και της υπαίθρου, βελτίωση της θέσης των εργαζομένων, φροντίδα για τα θύματα του πολέμου και πάταξη της αισχροκέρδειας, αλλά και την εχθρότητά του έναντι όσων πρόβαλαν αντίσταση στις κατοχικές δυνάμεις, με επίκληση μεγάλης δόσης αντικομμουνισμού και απειλές για «πλήρη και απόλυτο» πειθαρχία. Χαρακτηριστικά, ανέφερε:

> «...Δια την αναγέννησιν της φιλτάτης Πατρίδος, εν και μόνον έχουσιν υπέρτατον και επιτακτικόν καθήκον όσοι φλέγονται εξ αληθούς και αγνού Πατριωτισμού. Το καθήκον αυτό είναι η πλήρης, και απόλυτος πειθαρχία. Πειθαρχία προς τα κελεύσματα εκείνων οίτινες φέρουν σήμερον όλας τας ευθύνας, προς την Κυβέρνησιν και τα όργανα αυτής. Δυστυχώς υπήρξαν θερμόαιμοι τινες οίτινες εξ αγαθού συνειδότος ενόμισαν ότι τα ζητήματα της Ελλάδος δύνανται να λυθώσι εάν έκαστος πολίτης ανελάμβανε την πρωτοβουλίαν της σωτηρίας της Πατρίδος. Και τους ολίγους αυτούς συνεταιρίσθησαν ευθύς αμέσως οι άνθρωποι του σκότους, οι ασυνείδητοι και ταραξίαι, οι κομμουνισταί, για να εξασφαλίσουν εν ονόματι του πατριωτισμού, την προσφιλή δι' αυτούς εικόνα της αναρχίας, της λεηλασίας και της αρπαγής....»[228].

Η σύνθεση της νέας κυβέρνησης παρέμεινε σχεδόν ίδια, με νέα πρόσωπα τους Αναστάσιο Ταβουλάρη, Υπουργό Εσωτερικών, Έκτορα Τσιρονίκο, εύπορο

[227] ΦΕΚ 305/Α/2-12-1942.
[228] ΦΕΚ 307/Α/2-12-1942.

επιχειρηματία Υπουργό Γεωργίας και προσωρινώς Επισιτισμού και Νικόλαο Καλύβα, πρώην συνδικαλιστή και πρώην κομμουνιστή Υφυπουργό Εργασίας. Σε επίπεδο δε αποτελέσματος ελάχιστα κατάφερε να επιτύχει, και μόνο σε τομείς, όπως η παιδεία, η πρόνοια και η υγεία, που αποτελούσαν πεδία γνώσης και ενδιαφέροντος του Πρωθυπουργού, που ήταν και Καθηγητής Γυναικολογίας[229].

Εν αντιθέσει με την αναποτελεσματικότητά της στην αντιμετώπιση των καθημερινών προβλημάτων του λαού, η συνεργασία της με τις δυνάμεις κατοχής ήταν άψογη. Εκείνες, όμως, όπως κάθε σκληρός κατακτητής, δεν ήταν ευχαριστημένες. Κυρίως, λόγω της αδυναμίας της να ελέγξει τις αντιστασιακές κινήσεις και τις μεγάλες αντικατοχικές διαδηλώσεις των αρχών του 1943. Οι Γερμανοί θεωρούσαν ότι «ο Πρωθυπουργός στερείται πολιτικών ικανοτήτων, έδειξε έλλειψη ενεργητικότητας και γενικά τόσο οι ενέργειές του είναι άστοχες, ώστε, κρίνεται ακατάλληλος για το αξίωμά του»[230]. Η κυβέρνηση, σύμφωνα με τον πληρεξούσιο της γερμανικής κυβέρνησης στην Ελλάδα Gunther Altenburg, ήταν «ασθενής, ασταθής και χωρίς πολιτική γραμμή»[231], για αυτό και από τον Μάρτιο του 1943, μόλις τέσσερεις μήνες μετά την ορκωμοσία της, άρχισαν οι διεργασίες αντικατάστασής της.

Ύστερα από την από μεριάς των Γερμανών απόρριψη της ιταλικής πρότασης για σχηματισμό κυβέρνησης υπό τον Υπουργό Οικονομικών Σ. Γκοτζαμάνη, οι κατοχικές δυνάμεις στράφηκαν στον Ιωάννη Ράλλη, πολιτευτή και πρώην Υπουργό του Λαϊκού Κόμματος. Του προτάθηκε η Προεδρία της νέας κυβέρνησης με αντάλλαγμα τη διάθεση σε αυτόν ολιγομελούς ανακτορικής φρουράς, δικαίωμα εκπομπών ραδιοφωνικών δηλώσεων, αν και λογοκριμένων, και από μέρους του δικαίωμα επιλογής των Υπουργών, πάντα, όμως, με γερμανοϊταλικό βέτο[232]. Για τις κατοχικές δυνάμεις τα πλεονεκτήματα του Ι. Ράλλη, που θα έφερναν πιθανώς μεγαλύτερη νομιμοποίηση στην τρίτη δωσίλογη κυβέρνηση, ήταν ο αντιβενιζελισμός του, η επικριτική του στάση έναντι της δικτατορίας του Ι. Μεταξά και οι στενές σχέσεις που διατηρούσε με τα παλιοδημοκρατικά κόμματα.

Ο Ι. Ράλλης δέχθηκε να αναλάβει, ο Κ. Λογοθετόπουλος ενημερώθηκε για την παραίτησή του, στις 6 Απριλίου 1943, και την επόμενη ημέρα, 7 Απριλίου 1943,

[229] *Fleischer H.*, ό.π., σ. 362.
[230] *Μαθιόπουλος Β.Π.,* ό.π., σ. 253.
[231] *Αρμαανίδης Φ.Π.,* Η περίοδος της μεγάλης τρομοκρατίας στην περιοχή της πρωτεύουσας κατά τη διάρκεια της κατοχής - Αιματηρή καταστολή της αντίστασης και ένοπλος δωσιλογισμός (Ιούνιος 1943-Οκτώβριος 1944), (Διπλωματική εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, Αθήνα, 2014.
[232] *Fleischer H.*, ό.π., σ. 363.

ορκίστηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό η νέα κυβέρνηση, λήγοντας έτσι τη θητεία της κυβέρνησης Κ. Λογοθετόπουλου, της πιο βραχύβιας κατοχικής κυβέρνησης.

Α.2.3. Κυβέρνηση Ιωάννη Ράλλη (από 7 Απριλίου 1943 έως 12 Οκτωβρίου 1944)

Η επιλογή της κυβέρνησης Ιωάννη Ράλλη εξυπηρετούσε την ανάγκη των κατοχικών δυνάμεων για μεγαλύτερο έλεγχο των αντιστασιακών δράσεων και απόκτηση μεγαλύτερη λαϊκής νομιμοποίησης. Εξ' ου και παρουσίασε δυο «καινοτομίες» σε σχέση με τις προηγούμενές της. Η πρώτη ήταν τα προνόμια- δικαιώματα που της αναγνωρίσαν οι κατακτητές, που, όπως αναφέραμε, ήταν η διάθεση ολιγομελούς ανακτορικής φρουράς, το δικαίωμα ραδιοφωνικών δηλώσεων και το δικαίωμα επιλογής των Υπουργών και η δεύτερη, το γεγονός ότι την όρκισε ο ίδιος ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός και όχι κατώτερος ιερωμένος, όπως έγινε στις δυο προηγούμενές της[233].

Με την ανάληψη των καθηκόντων του, ο Ι. Ράλλης εξέδωσε, με τη σειρά του, διάταγμα προς τον ελληνικό λαό[234], στο οποίο και έθεσε τις προτεραιότητες της κυβέρνησής του, εστιάζοντας, κυρίως, στην αποκατάσταση της δημόσιας τάξης. Χαρακτηριστικά, ανέφερε:

> «Έχουσα η αφ' ημών διορισθείσα και υφ' υμάς Κυβέρνησις πάντα λόγον να πιστεύη, ότι πάσα συνέχισις της διαταράξεως της δημοσίας τάξεως θα συσσωρεύση ανεπανορθώτους συμφοράς εις την Χώρα ημών, κύριον αυτής καθήκον θεωρεί την αποκατάστασιν της τάξεως και την προστασίαν του κοινωνικού μας καθεστώτος υπό το οποίον και μόνον δύναται να ζήση και να επιδιώξη τα μεγάλα της πεπρωμένα η Ελλάς, η προσφιλής και Αγία Πατρίδα όλων ημών....».

Προτεραιότητες της κυβέρνησης Ι. Ράλλη αποτέλεσε η ενίσχυση των Σωμάτων Ασφαλείας και της Χωροφυλακής, με τον Υπουργό Εσωτερικών, Αναστάσιο Ταβουλάρη, να διατάσσει:

> «Εντέλλομαι όπως τα όργανα της χωροφυλακής και της Αστυνομίας πόλεων επέμβουν με ζωηροτέραν ενεργητικότητα δια να πατάξουν αμειλίκτως τους θρασείς εχθρούς του Λαού. Να συλλαμβάνουν αδιστάκτως κάθε πρόσωπον κατά του οποίου υπάρχουν αποδείξεις ότι ανήκει εις την οργάνωσιν δολοφόνων της ΕΑΜ ή

[233] *Γρηγοριάδης Φ.,* Γερμανοί Κατοχή Αντίστασις, Νεόκοσμος, Αθήνα, 1974, τ. 6, σ. 612-613.
[234] ΦΕΚ 81/Α/7-4-1943.

του ΕΛΑΣ. Και αδιστάκτως επίσης να κάμνουν χρήσιν των όπλων των εις στιγμήν καθ' ήν αι περιστάσεις το επιβάλλουν»[235].

Προτεραιότητα ήταν, επίσης, η προστασία του καθεστώτος, με τον Πρωθυπουργό να αναφέρει:

> «Δηλούμεν όμως, ότι μεθ' όσης στοργικής μερίμνης θ' αντιμετώπιση η Κυβέρνησις τας ανάγκας του Ελληνικού Λαού, μετ' ίσης αυστηρότητος αμειλίκτως θα πατάξη οιανδήποτε απόπειραν διασαλεύσεως της τάξεως, όθεν δήποτε και αν ήθελε προέλθη αύτη»[236]

και, πάντα, με εξύμνηση της προσφοράς του γερμανικού στρατού στη σωτηρία του ευρωπαϊκού πολιτισμού με λόγια, όπως:

> «Πρέπει καλώς πάντες να εννοήσωμεν ότι διεξάγων ο Άξων σκληρόν αγώνα κατά του επαπειλούντος τον πολιτισμόν φοβερού κομμουνιστικού κινδύνου, δικαιούται να έχη τουλάχιστον την αξίωση όπως μη δημιουργή εις αυτόν ο Ελληνικός Λαός περιπλοκάς και όπως μη παρεμβάλλη εμπόδια εις το βαρύτατον τούτο έργον του»[237].

Η νέα κυβέρνηση στελεχώθηκε από νέα και παλιά πρόσωπα, όπως ο Αρεοπαγίτης Κωνσταντίνος Πουρναράς, στη θέση του Υπουργού Δικαιοσύνης και προσωρινά Εθνικής Οικονομίας και Εργασίας, ο στρατιωτικός Αναστάσιος Ταβουλάρης, Υπουργός Εσωτερικών και προσωρινά Συγκοινωνίας και Εμπορικής Ναυτιλίας, ο Ε. Τσιρονίκος, Υπουργός Οικονομικών και ο Καθηγητής Νικόλαος Λούβαρης, Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και προσωρινώς Εθνικής Πρόνοιας. Ο ίδιος ο Πρόεδρός της, ο μόνος πραγματικά πολιτικός Πρωθυπουργός και των τριών κατοχικών κυβερνήσεων, ανέλαβε τα Υπουργεία Εθνικής Αμύνης, Γεωργίας και Επισιτισμού[238].

Η κυβέρνηση του Ι. Ράλλη υπήρξε η πιο χρήσιμη για τους κατακτητές κυβέρνηση, διότι ανέλαβε στην πιο κρίσιμη, για αυτούς, συγκυρία. Μια χρονική στιγμή που χαρακτηριζόταν από την ενίσχυση της εθνικής αντίστασης και τις πρώτες ήττες του Άξονα στον πόλεμο.

Η μεγαλύτερη, όμως, προσφορά της στις δυνάμεις κατοχής ήταν η ίδρυση των Ταγμάτων Ασφαλείας. Με τον Ν. 260/1943 «Περί συγκροτήσεως τεσσάρων

---

[235] *Χαραλαμπίδης Μ.,* Διεύθυνση Ειδικής Ασφαλείας του Κράτους. Η αιχμή του αντικομμουνιστικού αγώνα της κυβέρνησης Ράλλη στην κατοχική Αθήνα, σε: *Βόγλης Π., Τσιλάγα Φ., Χανδρινός Ι., Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940, Επίκεντρο, Αθήνα, 2012, σ. 165-194.
[236] ΦΕΚ 81/Α/7-4-1943.
[237] ΦΕΚ 81/Α/7-4-1943.
[238] ΦΕΚ 80/Α/7-4-1943.

ευζωνικών ταγμάτων»[239], συγκροτήθηκαν τέσσερα ευζωνικά τάγματα, συνεπεία του προνομιακού δικαιώματος που είχε δοθεί στην κυβέρνηση Ι. Ράλλη για ανακτορική φρουρά. Η συγκρότησή τους εντάχθηκε στη γενικότερη προσπάθεια για πάταξη των εκδηλώσεων αντίστασης και «αναρχίας», που αποτελούσε και την σημαντικότερη υπηρεσία που πρόσφερε η κυβέρνηση αυτή στους κατακτητές.

Ο ίδιος ο Ι. Ράλλης ανέφερε για το λόγο δημιουργίας τους:

> «…διότι εμφανώς πλέον έβλεπον τας προθέσεις του ΕΑΜ και εθεώρουν (η Χωροφυλακή είχεν υποστεί κάπως την επίδρασιν των κομμουνιστών κατά ένα μέρος) ότι ήτο απαραίτητος ανάγκη να υπάρχουν τμήματα απολύτως εθνικιστικά δυνάμενα να αντιπαλαίσουν κατά των καταχθονίων σκοπών του κομμουνισμού και να αναλάβουν την προστασίαν του κινδυνεύοντος κοινωνικού μας καθεστώτος»[240].
>
> «Η αναρχία εδέσποζε της χώρας όλης, ως είπον ήδη. Αι πρόοδοι των ανατρεπτικών στοιχείων ήσαν καταφανείς. Τα θεμέλια του κοινωνικού μας καθεστώτος εσείοντο. Έπρεπε το κράτος να παρασκευασθή διά την άμυνάν του, εάν ήθελε να ζήση»[241].

Επρόκειτο για έργο, που έχαιρε της άμεσης, ή έμμεσης, αποδοχής από τον αστικό πολιτικό κόσμο της Ελλάδας και τους Βρετανούς, κυρίως διότι διέβλεπαν στο τέλος του πολέμου και ήλπιζαν ότι, μέσω της συγκρότησης των Ταγμάτων Ασφαλείας, θα μπορούσαν να ανασχέσουν τις αντιστάσεις του λαού και να εξασφαλίσουν την «ομαλή», για αυτούς, μετάβαση στη μετά τον πόλεμο εποχή[242].

Επίσης, έχαιραν της υποστήριξης και συνεργασίας των Γερμανών κατακτητών. Ο ίδιος ο Πρωθυπουργός Ι. Ράλλης, με επιστολή του προς τον Διοικητή της Βέρμαχτ στην Ελλάδα, στρατηγό Wilhelm Speidel, στις 20 Δεκεμβρίου 1943, εξήρε το έργο των Ταγμάτων Ασφαλείας και ζήτησε την ενίσχυσή τους «με τη βοήθεια των γερμανικών στρατιωτικών υπηρεσιών»[243]. Και μάλιστα, κέρδισαν τα εύσημα του Αρχηγού των SS, Heinrich Himmler, με επιστολή του προς τον Διοικητή των SS και της Αστυνομίας αντιστράτηγο Walter Schimana, στις 10 Νοεμβρίου 1944.

Έτσι, λοιπόν, συγκροτήθηκε ο πρώτος λόχος Ευζώνων, τον Απρίλιο του 1943, και από εκείνη τη στιγμή εξαπολύθηκαν τα Τάγματα Ασφαλείας, οι γνωστοί «γερμανοτσολιάδες», που σε αγαστή συνεργασία με τις δυνάμεις κατοχής, επιδόθηκαν σε σκληρή βία, απειλές, τρομοκρατία και επιθέσεις, προσπαθώντας να πατάξουν κάθε

---

[239] ΦΕΚ 180/Α/18-6-1943.
[240] *Ράλλης Γ.*, Ο Ιωάννης Ράλλης ομιλεί εκ του τάφου, Ελληνική Πρωτοπορία, Αθήνα, 1947, σ. 59.
[241] *Ράλλης Γ.*, ό.π., σ. 42.
[242] *Woodhouse C.M.*, ό.π., σ. 53.
[243] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής και της αντίστασης στην Αθήνα (Διδακτορική διατριβή), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2011, σ. 323.

φωνή αντίστασης. Το έργο τους ήταν μακάβριο, καθώς ήταν υπεύθυνοι, τόσο για τον θάνατο εκατοντάδων αντιστασιακών, όσο και για τη σύλληψη, τον βασανισμό και την παράδοση πολύ περισσότερων στις δυνάμεις κατοχής.

Η θητεία της τρίτης κατοχικής κυβέρνησης έληξε με την αποχώρηση των Γερμανών από την Αθήνα, τον Οκτώβριο του 1944.

Συνοπτικά, θα λέγαμε ότι οι κατοχικές κυβερνήσεις αποτέλεσαν ένα ιδιόμορφο καθεστώς διακυβέρνησης που εξυπηρετούσε τη συγκεκριμένη ιστορική συνθήκη και μόνο. Το καθεστώς τους είχε ιδιαίτερο νομικό ενδιαφέρον, καθώς δεν προέκυψαν από κανενός είδους αντιπροσωπευτικότητα, δεν είχαν καμία αναγνώριση και νομιμοποίηση από τον ελληνικό λαό, παρά μόνο από τις κατοχικές δυνάμεις, των οποίων και τις επιδιώξεις υπηρετούσαν.

Ο υπόλοιπος πολιτικός κόσμος, εκτός από την άμεση ή έμμεση ανοχή του στους κατακτητές, ασχολούνταν, κυρίως, με το πολιτειακό ζήτημα της μετά κατοχής εποχής. Ειδικά δε, καθώς διαφαινόταν το τέλος του πολέμου, οι σχετικές διεργασίες και συζητήσεις φούντωναν. Στις 30 Μαρτίου 1942, οι εκπρόσωποι όλων σχεδόν των πολιτικών κομμάτων συμφώνησαν ότι το πολιτειακό ζήτημα θα έπρεπε να λυθεί αμέσως μετά τον πόλεμο με δημοψήφισμα, στο οποίο και θα υποστήριζαν την αβασίλευτο δημοκρατία, με στόχο την «παγίωση της γαλήνης» και την εξυπηρέτηση των «αληθών και διαρκών συμφερόντων του Έθνους και του λαού»[244]. Όλες, όμως, αυτές οι διεργασίες αφορούσαν το πολιτικό τους μέλλον και μόνο, την ώρα που η πείνα και ο θάνατος θέριζαν τον ελληνικό λαό.

Β. Διακυβέρνηση

Το παράδοξο της ύπαρξης ταυτόχρονα δυο παράλληλων κυβερνήσεων, της κατοχικής δωσίλογης και της εξόριστης, αναγνωρισμένης από τα σύμμαχα κράτη, εκφράστηκε και στο επίπεδο της διακυβέρνησης.

Χαρακτηριστικά, να αναφέρουμε ότι καθ' όλη τη διάρκεια της κατοχής, 1941-1944, η εξόριστη κυβέρνηση εξέδιδε, παράλληλα με τις κατοχικές δυνάμεις στο εσωτερικό της χώρας, Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, Τεύχη Α΄ και Β΄, όπου δημοσιεύονταν Νόμοι, Βασιλικά Διατάγματα και Υπουργικές Αποφάσεις. Ο

[244] *Παπαστράτης Π.,* Τα αστικά κόμματα και η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, σε: *Fleischer H., Σβορώνος Ν.,* Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία- Κατοχή-Αντίσταση, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα, 1989, σ. 534.

τόπος έκδοσής τους ακολουθούσε την πορεία της εξόριστης κυβέρνησης: «Χανιά»[245], «Τζοχάννεσμπεργκ»[246], «Λονδίνο»[247] και «Κάιρο»[248] και πάντα με υπογραφή του Προέδρου του ΥΣ Ε. Τσουδερού και του Βασιλιά Γεωργίου του Β΄.

Τα θέματα για τα οποία νομοθετούσαν και αποφάσιζαν τα μέλη του ΥΣ, κυρίως οι Υπουργοί Στρατιωτικών, Εξωτερικών και Ναυτικών, αφορούσαν, ως επί το πλείστον, στο στρατό και τα στελέχη του, απονομές αριστείων και προαγωγές, χωρίς να λείπουν και αυτά που αφορούσαν στην οργάνωση της «εξόριστης δημόσιας διοίκησης», όπως επιδόματα σε δημοσίους υπαλλήλους[249], διορισμούς προσωρινών δημοσίων υπαλλήλων στο «εξόριστο» Υπουργείο Οικονομικών[250] και αναπληρώσεις Υπουργών[251].

Η εξόριστη κυβέρνηση συντηρούσε μια σκιώδη λειτουργία και προσπαθούσε να διατηρήσει κάποιο στοιχειώδες επίπεδο κανονικότητας, συνέχειας και ετοιμότητας για την περίπτωση λήξης του πόλεμου και επιστροφής της. Πάντως, και σε κάθε περίπτωση, η διακυβέρνηση της χώρας διεξάγονταν στην κυρίως Ελλάδα, από τις κατοχικές κυβερνήσεις σε συνεργασία με τις δυνάμεις κατοχής.

Η Γερμανία του Χίτλερ δεν αντιμετώπιζε με ενιαίο διοικητικό τρόπο όλες τις χώρες που ήταν υπό την κατοχή της. Κάποιες από αυτές είχαν προσεταιρισθεί ως εδάφη του Γ΄ Ράιχ, κάποιες είχαν μετατραπεί σε προτεκτοράτα και σε κάποιες, όπως η Ελλάδα, επιβλήθηκε στρατιωτική και πολιτική διοίκηση[252].

Σύμφωνα με την τυπολογία του Werner Best, στελέχους των SS, υπήρχαν τέσσερεις τρόποι διακυβέρνησης των κατακτημένων χωρών από τη γερμανική διοίκηση: ήπια και διαμέσου του Υπουργείου Εξωτερικών, με ανέπαφες τις δημόσιες υπηρεσίες τους, με μεγαλύτερες τομές στην διοικητική γραφειοκρατία ή με απευθείας διακυβέρνηση από τις κατοχικές δυνάμεις. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο στόχος ήταν η διασφάλιση της λειτουργίας των δημοσίου τομέα[253].

Στην χώρα μας, εφαρμόστηκε ένας ενδιάμεσος των δυο τελευταίων τύπων διακυβέρνησης. Επιδίωξη ήταν η διατήρηση του υφιστάμενου τρόπου λειτουργίας με

---

[245] Π.χ. ΦΕΚ 151/Α/2-5-1941.
[246] Π.χ. ΦΕΚ 167/Α/20-7-1941.
[247] Π.χ. ΦΕΚ 170/Α/24-9-1941 και ΦΕΚ 1/Β/9-1-1942.
[248] Π.χ. ΦΕΚ 15/Α/7-5-1943 και ΦΕΚ /Β/5-5-1943.
[249] ΦΕΚ 153/Α/6-5-1941.
[250] ΦΕΚ 179/Α/31-12-1941.
[251] ΦΕΚ 16/Α/14-5-1943.
[252] *Βόγλης Π.,* Η ελληνική κοινωνία στη κατοχή 1941-1944, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2017, σ. 41.
[253] *Mazower M.,* Η Αυτοκρατορία του Χίτλερ. Ναζιστική εξουσία στη κατοχική Ευρώπη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009, σ. 235-238.

ενίσχυση των εγχώριων διοικητικών δομών[254]. Οι δυνάμεις κατοχής όριζαν και καταργούσαν τις κυβερνήσεις, εκφράζονταν απαξιωτικά για αυτές και τις θεωρούν ανδρείκελά τους. Αναφερόμενοι σε προσωπικότητες της εποχής χαρακτήριζαν, μεταξύ άλλων, τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό «άκρως πανούργο πολιτικό μετά διπλωματικότητας», που «επιζητεί να τα έχη καλά με όλα τα κόμματα και να ευρίσκεται πάντα με το μέρος του κερδίζοντος κόμματος», τον Άρη Βελουχιώτη «αρχισυμμορίτη του ΕΛΑΣ, πρώην εγκληματία» και «ιδρυτή της Σοβιετικής Δημοκρατίας Πελοποννήσου», τους αρχηγούς των εθνικοφρόνων, όπως τους Στρατηγούς Γ. Παπαδόπουλο και Γ. Γρίβα, «τόσον ασήμαντους ώστε να περιττεύη ένας λεπτομερέστερος χαρακτηρισμός των»[255] κ.λπ.

Σε επίπεδο διακυβέρνησης δε διατηρούσαν για τον εαυτό τους τις περισσότερες αρμοδιότητες, από τις πιο σημαντικές έως τις πιο ασήμαντες: την αρχηγία της Ελληνικής Χωροφυλακής, της Αστυνομίας, των Ταγμάτων Ευζώνων και Εθελοντών, την επιτήρηση και έκδοση διατάξεων για τις τηλεπικοινωνίες, την επίβλεψη και έκδοση διατάξεων περί της οδικής κυκλοφορίας, την επίβλεψη των εστιατορίων και των μαγειρείων, την επίβλεψη και έκδοση διατάξεων περί των κινηματογράφων και περί οργάνωσης θεατρικών και κινηματογραφικών παραστάσεων για τη Βέρμαχτ, την επίβλεψη, έγκριση και έκδοση διατάξεων περί των σωματείων και των συγκεντρώσεων, την οργάνωση, επίβλεψη, χρησιμοποίηση και έκδοση διατάξεων περί της πυροσβεστικής υπηρεσίας, την επίβλεψη και έκδοση των διαβατηρίων, των ταυτοτήτων και των αδειών διάβασης των συνόρων και κυκλοφορίας των πολιτών μέσα στη χώρα, την έκδοση αδειών οπλοφορίας, θήρας και αλιείας, την επίβλεψη και έκδοση αγορανομικών διατάξεων, την αστυνομική ποινική εξουσία και την αντιαεροπορική προστασία[256]. Συγκέντρωναν, δηλαδή, τις αρμοδιότητες που, κυρίως, αφορούσαν στον έλεγχο της ασφάλειας και κάθε κίνησης και κυκλοφορίας των πολιτών και άφηναν στις κατοχικές κυβερνήσεις ζητήματα καθημερινής διαχείρισης και ήσσονος σημασίας.

Στον κρατικό μηχανισμό, που βρήκαν οι κατοχικές δυνάμεις, επικρατούσαν φασιστικές απόψεις, καθώς είχαν προηγηθεί οι εκκαθαρίσεις και διώξεις της δικτατορίας του Ι. Μεταξά. Ήταν, επίσης, διαλυμένος με ανίκανα και καιροσκοπικά

[254] *Παπαναστασίου Ν., Fleischer Η.,*ό.π., σ.106.
[255] *Ενεπεκίδης Π.,* Η ελληνική αντίστασις 1941-1944. Όπως αποκαλύπτεται από τα μυστικά αρχεία της Βέρμαχτ εις την Ελλάδα. Μια νεοελληνική τραγωδία, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 1964, σ. 33.
[256] *Ενεπεκίδης Π.,* ό.π., σ. 53-59.

στελέχη στις καίριες θέσεις. Ένας κρατικός μηχανισμός, δηλαδή, ακατάλληλος για τη χώρα, αλλά πλήρως κατάλληλος για τις επιδιώξεις των κατακτητών, χειραγωγήσιμος, πολιτικά φίλος, διαβρωμένος και υποταγμένος[257].

Μετά τον διορισμό και το διάγγελμα του Γ. Τσολάκογλου, το Ν.Δ. 1/1941[258] όρισε τις αρμοδιότητες της κυβέρνησης και των Υπουργών. Η διακυβέρνηση θα γινόταν με απολυταρχικό τρόπο και η νομοθετική με την εκτελεστική εξουσία έγιναν ένα[259]. Από Βασίλειο της Ελλάδος, η χώρα μετονομάστηκε σε Ελληνική Πολιτεία και αφαιρέθηκαν, κατ' αρχήν, όλα τα βασιλικά εμβλήματα από τα δημόσια έγγραφα και την επίσημη σφραγίδα του κράτους, ενώ οι δικαστικές αποφάσεις θα εκδίδοντο, πλέον, «εν ονόματι του Ελληνικού Έθνους».

Η κυβέρνηση, που αντλούσε τη δύναμή της «εκ του Ελληνικού λαού και τη θελήσει των ενόπλων δυνάμεων της χώρας», παραχώρησε στον εαυτό της, το δικαίωμα έκδοσης συντακτικών και νομοθετικών διαταγμάτων. Στους δε Υπουργούς ανέθεσε όλες τις διοικητικές αρμοδιότητες των Υπουργείων αρμοδιότητάς τους και όλες τις πράξεις που αφορούσαν στους δημόσιους υπαλλήλους που υπηρετούσαν σε αυτά, όπως διορισμοί, μεταθέσεις, τοποθετήσεις, θέσεις σε διαθεσιμότητα, αποσπάσεις, υποβιβασμοί και απολύσεις. Τέλος, άλλαξε και ο όρκος των δημοσίων υπαλλήλων και αξιωματούχων, με επίκληση, στο νέο όρκο, των συμφερόντων «του Έθνους και του Λαού». Το νέο κείμενο με το οποίο ορκίζονταν, πλέον, οι δημόσιοι υπάλληλοι ανέφερε: «Ορκίζομαι ενώπιον του Θεού και της Πατρίδος να εκτελώ τα καθήκοντά μου εντίμως και ευσυνειδήτως και να καταβάλλω άπασας τας δυνάμεις μου όπως εξυπηρετώ τα συμφέροντα του Έθνους και του Λαού»[260]. Τον Αύγουστο του 1941 οι υπάλληλοι του Δήμου Καισαριανής κλήθηκαν να υπογράψουν το εξής κείμενο: «Ο υπογεγραμμένος…υπόσχομαι ενώπιον του Θεού και της Πατρίδος ότι θα εκπληρώσω τα καθήκοντά μου τιμίως και ευσυνειδήτως και ότι θα παρέχω πάσαν νόμιμον συνεργασίαν εις τας Στρατιωτικάς και Πολιτικάς Ιταλικάς Αρχάς εν τω συμφέροντι του Ελληνικού Έθνους και του Ελληνικού Λαού»[261]. Στον πρύτανη δε του Πανεπιστημίου Αθηνών Γεώργιο Μπαλή έφτασε η αριθ. 63 εμπιστευτική επιστολή του Γ.

[257] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 54.
[258] ΦΕΚ 151/Α/2-5-1941.
[259] *Λύτος Δ.,* ό.π., σ. 27.
[260] ΦΕΚ 151/Α/2-5-1941.
[261] *Χαραλαμπίδης Μ.,* Οι Δωσίλογοι, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2023, σ.55.

Τσολάκογλου που ζητούσε όλοι οι υπάλληλοι να δώσουν όρκο υποταγής στις Ιταλικές Αρχές[262].

Σύμφωνα με τις ανακοινώσεις της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης του Γ. Τσολάκογλου προτεραιότητές της ήταν: α) η απελευθέρωση των Ελλήνων αιχμαλώτων, β) η παροχή βοήθειας στα θύματα πολέμου, γ) η σίτιση του πληθυσμού, δ) η, όσο γίνεται, ομαλή λειτουργία της ιδιωτικής και εθνικής οικονομίας, ε) η ενίσχυση της αγροτικής και βιομηχανικής οικονομίας, στ) η αποκατάσταση της συγκοινωνίας στη χώρα, ζ) η τάξη και η ασφάλεια. Ο βασικός λόγος που συνεργάστηκε με τις δυνάμεις κατοχής ήταν, σύμφωνα με τον Γ. Τσολάκογλου, η ανάγκη να αποτραπούν τα χειρότερα για τον ελληνικό λαό και να αναχαιτιστούν οι βουλγαρικές βλέψεις στη βόρεια Ελλάδα, τα οποία, όμως, σε καμία περίπτωση, δεν επιτεύχθηκαν[263].

Η κυβέρνηση προσπάθησε να παρουσιάσει μια εικόνα κανονικής λειτουργίας με εβδομαδιαίες συνεδριάσεις του ΥΣ, από την 1η Μαΐου 1941[264] και ανακοίνωση των αποφάσεών του στις καθημερινές εφημερίδες. Η σύνθεσή της, με μικρές αλλαγές[265], παρέμεινε πιστή στις κατοχικές δυνάμεις και στον Πρόεδρό της, που συγκέντρωνε πολλές αρμοδιότητες στο πρόσωπό του, κυρίως, αυτές που σχετίζονταν με τη δημόσια ασφάλεια, τη δικαιοσύνη και την οικονομία[266].

Σε επίπεδο νομοθετικό, από το καλοκαίρι του 1942, παρατηρήθηκε έντονη δραστηριότητα, με νομοθετήματα που επιδίωκαν την ολοκληρωτική ανατροπή παγιωμένων καταστάσεων, κυρίως, στον τομέα της εκπαίδευσης και της δημόσιας διοίκησης. Το πλήθος του νομοθετικού έργου, ίσως, έχει να κάνει με την προσπάθεια

---

[262] *Χαραλαμπίδης Μ.,* Οι Δωσίλογοι…., ό.π., σ.56.

[263] *Βόγλης Π.,* ό.π., σ. 73.

[264] *Ανώνυμος*, Ωρκίσθη χθες η εθνική κυβέρνησις. Η πρώτη συνεδρίασις του Υπουργικού Συμβουλίου. Τα μεγάλα προβλήματα, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 1-5-1941, σ. 1.

[265] Διάταγμα «Περί αποδοχής της παραιτήσεως του Υπουργού των Εσωτερικών Στρατηγού Π. Δεμέστιχα, του Υπουργού της Γεωργίας Στρατηγού Χ. Κατσιμήτρου, του Υπουργού της Δημοσίας Ασφαλείας Στρατηγού Ν. Μάρκου και του Υπουργού της Εμπορικής Ναυτιλίας κ. Ι. Παπαδοπούλου», ΦΕΚ 309/Α/20-9-1941, Διάταγμα «Περί διορισμού Υπουργού της Γεωργίας και προσωρινώς επί του Επισιτισμού του κ. Ιωάννου Καραμάνου, Υπουργού των Εσωτερικών και προσωρινώς επί της Δημοσίας Ασφαλείας του κ. Ιασ. Παπαδοπούλου, Υπουργού άνευ χαρτοφυλακείου του Στρατηγού Ν. Μάρκου και προσωρινώς Υπουργού επί της Εμπορικής Ναυτιλίας του επί της Συγκοινωνίας Υπουργού Συτρατηγού Σ. Μουτούση», ΦΕΚ 309/Α/20-9-1941.

[266] Διάταγμα «Περί αποδοχής παραιτήσεως του επί των Εσωτερικών και προσωρινώς επί της Δημοσίας Ασφαλείας Υπουργού κ. Ιασ. Παπαδοπούλου και ενασκήσεως των καθηκόντων του επί των Εσωτερικών και Δημοσίας Ασφαλείας Υπουργών παρά του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως», ΦΕΚ 403/Α/22-11-1941, Διάταγμα «περί αποδοχής της παραιτήσεως του επί της Δικαιοσύνης Υπουργού Αντωνίου Λιβιεράτου και προσωρινής ενασκήσεως των καθηκόντων του Υπουργού της Δικαιοσύνης παρά του Προέδρου της Κυβερνήσεως κ. Γ. Τσολάκογλου», ΦΕΚ 70/Α/2-4-1942, Διάταγμα «Περί ενασκήσεως των καθηκόντων του Υπουργού των Οικονομικών κ. Σ. Γκοτζαμάνη, παρά του Προέδρου της Κυβερνήσεως κ. Γ. Τσολάκογλου», ΦΕΚ 235/Α/17-9-1942, *Ανώνυμος*, Ο κ. Τσολάκογλου ανέλαβε χθες τα Υπουργεία Ασφαλείας και Εσωτερικών, εφημερίδα Η Πρωία, 25-11-1941, σ. 2.

της πρώτης δωσίλογης κυβέρνησης να δείξει μια «κανονική» λειτουργία και να κερδίσει νομιμοποίηση. Νομοθετούνταν ακόμα και σκληρές αγορανομικές διατάξεις που προέβλεπαν συγκέντρωση και έλεγχο της γεωργικής παραγωγής και για την παραβίασή τους προβλεπόταν έως και η ποινή του θανάτου[267]. Προς επίρρωση των ανωτέρω, ο ίδιος ο Πρωθυπουργός Γ. Τσολάκογλου ανέλαβε προσωρινά το Υπουργείο Επισιτισμού[268]. Ασφάλεια, λοιπόν, και αγορανομία ήταν τα βασικά ζητήματα που απασχόλησαν τη διακυβέρνηση της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης, χωρίς, βέβαια, αυτό να σημαίνει ότι σημείωσε και ιδιαίτερες επιτυχίες στους τομείς αυτούς.

Επίσης, για να προσεταιριστεί τον πολιτικό κόσμο που δεν συμφωνούσε με τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936, εξαπέλυσε μια, άνευ προηγουμένου, επίθεση και κυνηγητό στους «καταχραστές» της κυβέρνησης του Ι. Μεταξά[269]. Για αυτό και από τις πρώτες ενέργειες της κυβέρνησης του Γ. Τσολάκογλου ήταν οι παρεμβάσεις σε όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής και η εκκαθάριση του κράτους και των μηχανισμών του από τα στελέχη της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936 και τους φιλοβασιλικούς κύκλους[270], μετονομάζοντας ακόμα και τα «βασιλικά», έως τότε, σώματα ασφαλείας της Χωροφυλακής, της Πολεμικής Αεροπορίας και του Πολεμικού Ναυτικού[271].

Και μάλιστα, η πρώτη Ν.Π. της, ήταν η κατάργηση του περίφημου Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού, που αποτελούσε κάστρο της προπαγάνδας της 4ης Αυγούστου 1936 και η απόλυση όλων των υπαλλήλων του, πλην των τεχνικών[272]. Στη θέση του συστάθηκε η Διεύθυνση Τύπου και Ραδιοφωνίας που στελεχώθηκε από

---

[267] *Μαργαρίτης Γ.,* Η περίοδος της κρίσιμης καμπής (1942-1943). Μια μαρτυρία για την μεταβολή των συνθηκών στην κατεχόμενη Ελλάδα, Μνήμων, Αθήνα, 1992, τ.14, σ. 148.

[268] *Ανώνυμος*, Ο κ. Πρωθυπουργός ανέλαβε προσωρινώς την διεύθυνσιν του Υπουργείου Επισιτισμού. Εντείνονται αι ενέργειαι προς διώξιν της ασχροκέρδειας και την συγκέντρωσιν διαφόρων ειδών προς διανομήν, εφημερίδα Ακρόπολις, 8-7-1941, σ. 2, Διάταγμα «Περί αποδοχής της παραιτήσεως του επί του Επισιτισμού Υπουργού κ. Δ. Πολύζου και ενασκήσεως προσωρινώς των καθηκόντων του Υπουργού του Επισιτισμού παρά του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως», ΦΕΚ 220/Α/3-7-1941.

[269] Ν.Δ. 229/1941 «Περί κατασχέσεως των περιουσιών των καταχραστών από 4ης Αυγούστου 1936 και εφεξής και συμπληρώσεως του υπ' αριθ. 32 Ν.Δ. "περί συστάσεως Ειδικού Δικαστηρίου κ.λπ."», ΦΕΚ 214/Α/27-6-1941, Ν.Δ. 230/1941 «Περί ελέγχου περιουσιών κατ' εφαρμογήν της αρχής "πόθεν έσχες"», ΦΕΚ 215/Α/27-6-1941.

[270] *Ανώνυμος*, Θα τιμωρηθούν μέχρι αίματος οι καταχραστές του δημόσιου πλούτου, διετάχθη έλεγχος της διοικήσεως πρωτευούσης, δήμων και κοινοτήτων, η διενέργεια και νέων συλλήψεων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 7-5-1941, σ.2, *Ανώνυμος*, Θα συλληφθούν και άλλοι δωσίλογοι, εφημερίδα Η Πρωία, 11-5-1941, σ. 1.

[271] Ν.Δ. 11/1941 «Περί μετονομασίας της Βασιλικής Χωροφυλακής, της Βασιλικής Πολ. Αεροπορίας, του Βασιλικού Πολ. Ναυτικού και λοιπών διατάξεων», ΦΕΚ 156/Α/7-5-1941.

[272] Ν.Π. 1/1941 «Περί καταργήσεως του Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού», ΦΕΚ 148/Α/1-5-1941.

νέους υπαλλήλους, έμπιστους της νέας κυβέρνησης, οι οποίοι, στην πλειοψηφία τους, διατηρούσαν στενές σχέσεις με στρατιωτικούς κύκλους[273].

Μια δεύτερη προσπάθεια εκκαθάρισης προηγούμενων στελεχών και τακτοποίησης έμπιστων ανθρώπων αποτέλεσε η δεύτερη Ν.Π. για την οργάνωση του προσωπικού του Γραφείου του ΥΣ όπου «η θέσις του Γραμματέως του Υπουργικού Συμβουλίου πληρούται δι' αποφάσεως του Πρωθυπουργού δι' αποσπάσεως ανωτάτου δημοσίου υπαλλήλου ή ανωτέρου στρατιωτικού δυναμένης να ανακληθή δι' ομοίας αποφάσεως»[274].

Προς ενίσχυση αυτών των επιδιώξεων, βγήκαν στο φως της δημοσιότητας καταγγελίες αυθαιρεσίας κρατικών οργάνων[275] και συστάθηκε ανακριτική επιτροπή για τους «καταχραστές»[276]. Με επίκληση την αντιμετώπιση της αισχροκέρδειας, συνελήφθησαν δεκαπέντε πρώην Υπουργοί, ένας Αντιστράτηγος και έξι ανώτεροι δημόσιοι λειτουργοί, οι οποίοι παραπέμφθηκαν στο Ειδικό Δικαστήριο[277]. Στο στόχαστρο βρέθηκε ο τέως Υπουργός Κ. Κοτζιάς, που κατηγορήθηκε για «ρεμούλα εις τον Δήμον Αθηναίων»[278] και πρώην Υπουργοί, που κατηγορήθηκαν ότι έκαναν περιουσίες σε βάρος του ελληνικού λαού και βρέθηκαν υπό έλεγχο[279]. Μεταξύ αυτών ήταν και ο Κ. Μανιαδάκης, που κατηγορήθηκε ότι προέβη σε «διασπάθιση δημοσίου χρήματος». Ήταν τέτοιο το μένος της κυβέρνησης για τα «απομεινάρια» της 4ης Αυγούστου 1936, που προχώρησε ακόμα και στην κατάργηση της σύνταξης της χήρας του Ι. Μεταξά[280].

Σε κάθε περίπτωση, ο βασικός στόχος ήταν ο έλεγχος του κρατικού μηχανισμού εξ' ου και η στελέχωσή του, κυρίως, με στρατιωτικούς της απολύτου εμπιστοσύνης του Προέδρου της κυβέρνησης[281]. Πάντα, βέβαια, και σε κάθε ευκαιρία, γινόταν επίκληση

---

[273] *Λύτος Δ.,* ό.π., σ. 26.
[274] Ν.Π. 2Φ/1941 «Περί του προσωπικού του Γραφείου του Υπουργικού Συμβουλίου», ΦΕΚ 150/Α/2-5-1941.
[275] *Ανώνυμος*, Θα παταχθή η αυθαιρεσία των κρατικών οργάνων, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 18-5-1941, σ. 2.
[276] *Ανώνυμος*, Το Υπουργικόν Συμβούλιον συνήλθε χθες εις δυο εκτάκτους συνεδριάσεις. Συνίσταται ανακριτική επιτροπή δια τους καταχραστάς, εφημερίδα Ακρόπολις, 17-5-1941, σ. 2.
[277] *Ανώνυμος*, Συνελήφθησαν δεκαπέντε πρώην Υπουργοί και ο τέως αρχιστράτηγος. Παραπέμπονται εις δίκην ενώπιον ειδικού δικαστηρίου και 6 ανώτεροι δημόσιοι λειτουργοί, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 7-5-1941, σ. 2.
[278] *Ανώνυμος*, Η ρεμούλα εις τον Δήμον Αθηναίων. Καταγγελίαι εις βάρος του τέως Υπουργού Κ. Κοτζιά. Χορός εκατομμυρίων υπέρ φίλων και ημετέρων, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-8-1941, σ. 2.
[279] *Ανώνυμος*, Υπό έλεγχον αι περιουσίαι οκτώ υπουργών και 18 άλλων παραγόντων της 4ης Αυγούστου, εφημερίδα Η Πρωία, 7-9-1941, σ. 2.
[280] Ν.Δ. 295/1941 «Περί καταργήσεως του υπ' αριθ. 2800/1941 Α.Ν. περί παροχής προσωπικής συντάξεως εις χήραν του Ιωάννου Π. Μεταξά», ΦΕΚ 242/Α/21-7-1941.
[281] *Βόγλης Π.,* ό.π., σ. 73.

της αφοσίωσης του ελληνικού λαού και των αισθημάτων ευγνωμοσύνης στις κατοχικές δυνάμεις[282]. Στο πλαίσιο των τελευταίων επιχειρήθηκε και η στρατολόγηση, χωρίς, όμως, επιτυχία, εθελοντικού σώματος για να πολεμήσει, στο πλευρό των Γερμανών, στο ρωσικό μέτωπο[283].

Τις βασικές κατευθύνσεις και προτεραιότητες της κυβέρνησης του Γ. Τσολάκογλου, ακολούθησε, σε γενικές γραμμές και η επόμενη, βραχύβια κυβέρνηση του Καθηγητή Γυναικολογίας Κ. Λογοθετόπουλου, Αντιπρόεδρου της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης και, από τον Νοέμβριο του 1942, Προέδρου του ΥΣ[284].

Την τακτική της εκκαθάρισης του κρατικού μηχανισμού από τα φιλομοναρχικά και φιλομεταξικά στελέχη των προηγούμενων κυβερνήσεων δεν ακολούθησε, όμως, η μετέπειτα κυβέρνηση του Ι. Ράλλη. Εν αντιθέσει, επιχείρησε να επαναφέρει στην ενεργό υπηρεσία στελέχη που είχαν απομακρυνθεί των θέσεών τους από τις δύο προηγούμενες κατοχικές κυβερνήσεις[285] και μιλούσε για συνέχεια του κράτους, αναφέροντας χαρακτηριστικά:

> «Αλλά το κράτος, κύριοι δικασταί, δεν παύει υπάρχον και μετά την κατοχήν […] Έχον όθεν το κατά την κατοχήν υπάρχον κράτος το δικαίωμα και την υποχρέωσιν να ζη, έχει ανάγκη νόμων, διαταγμάτων, πιστώσεων, πράξεων, ενί λόγω απάντων εκείνων των μέσων, δι ων εν Κράτος δύναται να εξασφαλίσει την διαβίωσιν των αποτελούντων αυτό πολιτών, των εν αυτώ οικούντων και ζώντων»[286]

ισχυρισμός που δεν απέχει και πολύ από την πραγματικότητα, καθώς στελέχη της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, όπως ο Υφυπουργός Ασφαλείας Κ. Μανιαδάκης στελέχωσαν την κυβέρνηση Ε. Τσουδερού και το μεταπολεμικό ελληνικό κράτος.

Στο εσωτερικό του κρατικού μηχανισμού επικρατούσε τρομοκρατία. Στις 13 Απριλίου 1943, εκδόθηκε το Κ.Δ. «Περί δημεύσεως περιουσιών ιδιωτών»[287] που, κατ' εφαρμογή του προηγούμενου Ν.Δ. 427/1941 «Περί καθορισμού κυρώσεων κατά στρατιωτικών, δημοσίων υπαλλήλων και ιδιωτών αναχωρούντων εις το εξωτερικόν

---

[282] *Ανώνυμος*, Ο κ. Γκοτζαμάνης ανέλαβε τα καθήκοντά του με σύνθημα: εργασία, περισυλλογή, σωφροσύνη, εφημερίδα Η Βραδυνή, 27-5-1941, σ. 2.
[283] *Γασπαρινάτος Σ.*, ό.π., σ. 215.
[284] Διάταγμα «Περί αναθέσεως της Προεδρείας του Υπουργικού Συμβουλίου κ.λπ. εις τον Αντιπρόεδρον της Κυβερνήσεως κ. Κ. Λογοθετόπουλον», ΦΕΚ 294/Α/17-11-1942.
[285] Π.χ. Ν. 66/1943 «Περί διατάξεων τινών αφορωσών το Πανεπιστήμιον Αθηνών», ΦΕΚ 121/Α/9-5-1943.
[286] *Ράλλης Γ.*, ό.π., σ. 14.
[287] ΦΕΚ 84/Α/13-4-1943.

άνευ αδείας»[288], παρέθετε ονόματα, συνολικά, 71 ιδιωτών των οποίων οι περιουσίες κατασχέθηκαν επειδή, υπό το βάρος του γερμανικού ζυγού, εγκατέλειψαν τη χώρα.

Στη κοινωνία δε, με την επίκληση του κομμουνιστικού κινδύνου, επικρατούσε ο φόβος και επιστρατεύθηκαν άπαντα τα σώματα ασφαλείας και η δικαιοσύνη[289] για να διατηρηθεί το καθεστώς κατοχής και τρομοκρατίας.

Συνοπτικά, θα λέγαμε ότι προτεραιότητα όλων των κατοχικών κυβερνήσεων ήταν οι σχέσεις τους με τις δυνάμεις κατοχής και οι βασικοί άξονες της διακυβέρνησής τους είχαν να κάνουν περισσότερο με τη διατήρηση της δημόσιας ασφάλειας και τάξης, την πάταξη του κομμουνιστικού κινδύνου και την εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού, είτε από τα στελέχη της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, είτε από αντιστασιακούς και λιγότερο με την αντιμετώπιση των προβλημάτων επιβίωσης του ελληνικού λαού.

Γ. Οικονομία

Τη δεκαετία του ’40 η ελληνική οικονομία εξασφάλιζε οριακά την επιβίωσή της. Ήταν, κατά βάση, αγροτική με κύρια προϊόντα τον καπνό και το σιτάρι, ενώ η βιομηχανία, που δεν ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη, περιοριζόταν σε επιχειρήσεις οικογενειακού τύπου και μικρού μεγέθους.

Ο πληθυσμός της Ελλάδας, το 1940, ανερχόταν σε 7.344.860 άτομα, εκ των οποίων πάνω από 4.500.000, περίπου το 67,2%, ήταν αγρότες και 2.350.000 κάτοικοι των πόλεων. Ωστόσο, λόγω της χαμηλής ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, ο ενεργός πληθυσμός δεν ξεπερνούσε το 40% του συνόλου[290]. Από αυτούς οι 57.139 ήταν δημόσιοι υπάλληλοι[291].

Κατά την περίοδο 1940-1941, και παρά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο, η οικονομική δραστηριότητα δεν επηρεάστηκε ιδιαίτερα[292]. Μετά, όμως, την επιβολή της γερμανικής κατοχής η οικονομία βρέθηκε στα όρια της κατάρρευσης. Ωστόσο, μια πολύ σημαντική κίνηση για τη διασφάλιση της ελληνικής οικονομίας, η οποία θα πρέπει να αναφερθεί, επιτεύχθηκε τον Φεβρουάριο του 1941, όταν η διοίκηση της Τράπεζας της Ελλάδος, κατόρθωσε να φορτώσει τα αποθέματα χρυσού της χώρας σε

[288] ΦΕΚ 290/Α/28-8-1941.
[289] Ν. 62/1943 «Περί συστάσεως εκτάκτων στρατοδικείων Ασφαλείας», ΦΕΚ 120/Α/7-5-1943.
[290] *Ψυρούκης Ν.*, ό.π., σ. 103.
[291] *Ψυρούκης Ν.*, ό.π., σ. 105.
[292] *Φακιολάς Ρ.,* ό.π., σ. 334.

πλοία του Πολεμικού Ναυτικού και να τα μεταφέρει, μυστικά, στο Υποκατάστημά της στο Ηράκλειο της Κρήτης. Εν συνεχεία, βέβαια, τον Απρίλιο του 1941, ο Διοικητής της ΤτΕ Κ. Βαρβαρέσος και ο Υποδιοικητής Γ. Μαντζαβίνος ακολούθησαν την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση στην Κρήτη. Ακολούθησε η μετακίνησή τους, μαζί με τον χρυσό της χώρας, στο Κάιρο και, αργότερα, στην Πραιτόρια[293].

Επιστρέφοντας στο εσωτερικό της χώρας, η κυβέρνηση αντιμετώπιζε μεγάλες δυσκολίες στη συγκέντρωση των φόρων και την άσκηση μιας συνεπούς οικονομικής πολιτικής. Τα προβλήματα στις μεταφορές, η μειωμένη οικονομική δραστηριότητα, λόγω περιορισμού της ζήτησης, η αύξηση του πληθωρισμού και η απροθυμία των φορολογούμενων να «συνεργαστούν» και να καταβάλουν τους φόρους τους, οδήγησαν σε σοβαρή μείωση των εσόδων του κράτους. Από 14,7 δις δρχ. το έτος 1938-1939, τα κρατικά έσοδα έπεσαν τελικά στα 600 εκ. δρχ. το 1941-1942, με τα έξοδα να φτάνουν τα 2,7 δις[294]. Οι εξαγγελίες της κυβέρνησης περί οργάνωσης της οικονομίας, ακόμα και η τόσο συχνή αλλαγή της νομοθεσίας περί φόρων, δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα.

Η ήδη άσχημη κατάσταση στις κρατικές εισπράξεις επιδεινωνόταν από την αυξανόμενη και ανεξέλεγκτη μαύρη αγορά, στην οποία εμπλέκονταν, τόσο μικροί παραγωγοί και λιανοπωλητές, που εμπορεύονταν μικρές ποσότητες για να επιβιώσουν οι οικογένειές τους, όσο και οργανωμένα κυκλώματα που πλούτιζαν. Τρύπα στον προϋπολογισμό των εσόδων δημιουργούσε, επίσης, η φοροδιαφυγή των συνεργατών των κατακτητών, οι οποίοι διακινούσαν τα μεγαλύτερα κεφάλαια της εποχής και αναλάμβαναν τα δημόσια έργα, χωρίς να δίνουν κανέναν οικονομικό λογαριασμό, σε σημείο που, ακόμα και η κατοχική κυβέρνηση, να διαμαρτύρεται στις κατοχικές δυνάμεις[295].

Στην αρχή δε της κατοχής, τα ελληνικά προϊόντα αγοράζονταν σε γερμανικά μάρκα ευτελούς αξίας, τα περίφημα Reichskreditkassenscheine (RKKS)[296] και τις τιμές τους καθόριζαν οι δυνάμεις κατοχής κατά το συμφέρον τους. Το νομισματικό χάος, όμως, που δημιουργήθηκε ανάγκασε την Τράπεζα της Ελλάδος να επιβάλει ως μόνο νόμισμα τη δραχμή.

Εν συνεχεία, τον Αύγουστο του 1941, η Τράπεζα της Ελλάδος με τη συνεργασία στελεχών του Υπουργείου Οικονομικών, συνέταξε Υπόμνημα για τα οικονομικά της

[293] *Ψαλιδόπουλος Μ.,* Ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος, Τράπεζα της Ελλάδος, 2014, σ. 34.
[294] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ.190.
[295] *Μανουσάκης Β.*, ό.π., σ.527-540.
[296] *Χανδρινός Ι.,* Πόλεις σε πόλεμο 1939-1945, Ευρωπαϊκά αστικά κέντρα υπό γερμανική κατοχή, Ο μωβ σκίουρος, Αθήνα, 2018, σ. 178-179.

χώρας, το οποίο και υπέβαλε σε οικονομικούς εμπειρογνώμονες που ήρθαν από το Βερολίνο. Εκείνοι χρησιμοποίησαν αυτά τα στοιχεία και, στις 21 Νοεμβρίου 1941, κατέθεσαν στην κυβέρνηση του Γ. Τσολάκογλου Έκθεση «περί των δαπανών κατοχής»[297].

Την ίδια στιγμή, λοιπόν, που οι εισπράξεις των δημόσιων ταμείων μειώνονταν, τα κρατικά έξοδα αυξάνονταν[298]. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών αφορούσε στα έξοδα και τις «δαπάνες συντήρησης», που καταβάλλονταν στις δυνάμεις κατοχής, οι οποίες, παρά τις πιέσεις για τον προγραμματισμό τους, ήταν συνεχώς αυξανόμενες. Οι δυνάμεις κατοχής επιδίωκαν την αφαίμαξη του παραγωγικού πλούτου της χώρας, είτε με επίταξη των επιχειρήσεων και των προϊόντων, είτε με κατασχέσεις των αποθεμάτων, χωρίς καμία αμοιβή ή σε πολύ χαμηλές τιμές που οι ίδιες όριζαν. Κι όλα αυτά υπό την απειλή βαριών ποινών, έως και εκτέλεσης, των διαφωνούντων.

Η Ελλάδα είχε τα μεγαλύτερα έξοδα κατοχής σε σχέση με τον πληθυσμό της, έναντι των υπόλοιπων υπό κατοχή χωρών. Ξεπερνούσαν το 113,7% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος της[299], δηλαδή, έως και πέντε φορές, για παράδειγμα, τα αντίστοιχα κατά κεφαλήν έξοδα κατοχής της κατεχόμενης Γαλλίας[300]. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι το έτος 1941-1942, τα κρατικά έσοδα, όπως αναφέραμε, ήταν 600 εκ. δρχ. και τα έξοδα 2,7 δις δρχ., με τα 1,5 δις εξ αυτών να έχουν δοθεί στους κατακτητές[301] και με 200.000 Γερμανούς στρατιώτες καθημερινά να τρέφονται από τα ελληνικά αποθέματα[302]. Μόνο για τα έξοδα κατοχής απαιτήθηκαν, τους πρώτους μήνες, 3 δις δρχ. μηνιαίως!!, ποσό που αποτελούσε, σχεδόν, το ένα τρίτο του κρατικού προϋπολογισμού προπολεμικά[303]. Την ίδια στιγμή, τα έξοδα του κράτους για τη διάσωση των ασφαλιστικών ταμείων και των δημοσίων οργανισμών ήταν, επίσης, ασφυκτικά.

---

[297] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ.190.
[298] Ν. 41/1943 «Περί κυρώσεως του Προϋπολογισμού των εσόδων του Κράτους και των Ειδικών Ταμείων και Υπηρεσιών δια το οικ. έτος 1941-1942», ΦΕΚ 114/Α/30-4-1943, Ν. 42/1943 «Περί κυρώσεως του Προϋπολογισμού των εξόδων του Κράτους και των Ειδικών Ταμείων και Υπηρεσιών δια το οικ. έτος 1941-1942», ΦΕΚ 114/Α/30-4-1943, Ν. 1211/1944 «Περί κυρώσεως του Προϋπολογισμού των εσόδων του Κράτους και των Ειδικών Ταμείων και Υπηρεσιών δια το οικ. έτος 1942-1943», ΦΕΚ 34/Α/20-2-1944, Ν. 1212/1944 «Περί κυρώσεως του Προϋπολογισμού των εξόδων του Κράτους και των Ειδικών Ταμείων και Υπηρεσιών δια το οικ. έτος 1942-1943», ΦΕΚ 34/Α/20-2-1944.
[299] *Λύτος Δ.,* ό.π., σ. 40.
[300] *Φακιολάς Ρ.,* ό.π., σ. 339.
[301] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 190.
[302] *Διβάνη Λ.*, ό.π., σ. 190.
[303] *Βόγλης Π.,* ό.π., σ. 47.

Υπό αυτήν την πίεση, λοιπόν, η μόνη πιθανή διέξοδος ήταν η κοπή νέου νομίσματος που, όμως, οδήγησε σε ραγδαία αύξηση του πληθωρισμού και σε νομισματικό εκτροχιασμό. Ενδεικτικά αναφέρουμε, ότι, μεταξύ Μαρτίου 1941 και Οκτωβρίου 1944, η νομισματική κυκλοφορία πενταπλασιάστηκε!! παρασύροντας αντίστοιχα τις τιμές των αγαθών, με αποτέλεσμα η δραχμή να απαξιωθεί πλήρως[304].

Υπολογίζεται ότι, κατά τη γερμανική κατοχή, καταστράφηκε το 30% του εθνικού πλούτου της χώρας. Μόνο το 1941, οι Γερμανοί και οι Ιταλοί απορρόφησαν τα 2/3 του εθνικού εισοδήματος. Ειδικά, οι Γερμανοί έβγαζαν όλον τον πλούτο της Ελλάδας στο εξωτερικό και ανέθεταν στους Ιταλούς να διαχειριστούν την πείνα. Χαρακτηριστικά, ο Ιταλός διπλωμάτης και πληρεξούσιος Pellegrino Ghigi ανέφερε στον Μουσολίνι «Οι Γερμανοί πήραν από τους Έλληνες ακόμα και τα κορδόνια τους και τώρα θέλουν να ρίξουν σ' εμάς το φταίξιμο για την οικονομική κατάσταση»[305].

Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι μια από τις πρώτες ενέργειες των κατοχικών κυβερνήσεων ήταν η εφαρμογή αγορανομικής διάταξης που προέβλεπε τη συγκέντρωση, από τις κατοχικές δυνάμεις, όλων των βιομηχανικών πρώτων υλών: σίδηρο, ξυλεία, κασσίτερο τσιμέντο και άλλα υλικά[306]. Το Υπουργείο Εσωτερικών δε με διαταγή του κατάσχεσε όλα τα διαθέσιμα τρόφιμα: ρύζι, αλεύρι αλάτι, όσπρια κλπ.

Μεγάλες ήταν, επίσης, οι απώλειες σε βασικούς τομείς της οικονομίας, όπως η εμπορική ναυτιλία, οι οικοδομές, τα μεταλλεία, το οδικό δίκτυο και οι μεταφορές. Υπολογίζεται ότι χάθηκε το μεγαλύτερο μέρος των υποδομών, το 50% της αγροτικής παραγωγής, το 30% της βιομηχανικής παραγωγής και το σύνολο του εξαγωγικού εμπορίου.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των 150.000.000 μάρκων που διέθεσε η πρώτη κατοχική κυβέρνηση για να αγοράσει κάρβουνο από τη Γερμανία, για να κατασχεθεί αυτό, όταν έφτασε στην Ελλάδα από τους ίδιους τους Γερμανούς. Ή, επίσης, η καταβολή επιπλέον άτοκων πιστώσεων από την Τράπεζα της Ελλάδος στις δυνάμεις κατοχής κατ' εφαρμογή της γερμανοϊταλικής συμφωνίας της Ρώμης, της 14ης Μαρτίου του 1942[307].

---

[304] *Βόγλης Π.,* ό.π., σ. 47,
Ψαλιδόπουλος Μ., ό.π., σ. 34-35.
[305] *Mazower M.,* Στην Ελλάδα του Χίτλερ…, ό.π., σ. 58.
[306] Α.Δ. 146/5-6-1941 «Περί αποδεσμεύσεως χημικών και βιομηχανικών τινών προϊόντων», Α.Δ. 147/5-6-1941 «περί δηλώσεως υπολειφθέντων παρά προμηθευταίς Πολεμικών Υπουργείων και εργοστασίων υλικών τινών», ΦΕΚ 95/Β/6-6-1941.
[307] *Μαθιόπουλος Β.Π.,* ό.π., σ. 252.

Οι κατοχικές κυβερνήσεις, βέβαια, προσπαθούσαν να δώσουν μια εικόνα «κανονικότητας», με τακτικά δημοσιεύματα στις καθημερινές εφημερίδες για την κατάσταση της Τράπεζας της Ελλάδος[308], που μάλιστα εμφανιζόταν ανοδική και με καθησυχαστικές και αισιόδοξες Εκθέσεις των Διοικητών της Εθνικής Τράπεζας[309] και της Τράπεζας της Ελλάδος.

Γ.1. Ο λιμός

Τα προβλήματα στις μεταφορές, με ζημιές στις σιδηροδρομικές γραμμές και τα λιμάνια, οι δυσκολίες στη διανομή των αγαθών, η αδυναμία εισαγωγών που μειώθηκαν, το 1941, κατά τα 2/3 αυτών του 1938, η μειωμένη αγροτική παράγωγη και η αποτυχία συγκέντρωσής της, η αύξηση της κατανάλωσης, σε βαθμό καταναλωτικού πανικού, που σημειώθηκε λίγο πριν την εισβολή των κατοχικών δυνάμεων, η τάση κερδοσκοπίας, η διαίρεση της χώρας σε ζώνες κατοχής, που δυσκόλευε το εμπόριο και τις μετακινήσεις, η διοικητική αποδιοργάνωση του κρατικού μηχανισμού, τα διοικητικά μέτρα, που επέβαλαν οι κατοχικές δυνάμεις, ο ναυτικός αποκλεισμός της κατεχόμενης Ευρώπης από τη Βρετανία, οι συνεχείς επιτάξεις προϊόντων από τις δυνάμεις κατοχής, η μαύρη αγορά, η εκδικητική επιμονή των Γερμανών να πατάξουν κάθε μορφή αντίστασης του λαού και η ανικανότητα των κατοχικών κυβερνήσεων, ήταν κάποιοι από τους παράγοντες που οδήγησαν στο τεράστιο επισιτιστικό πρόβλημα της κατοχής και τα χιλιάδες θύματα του λιμού του χειμώνα του 1941-1942[310].

Οι αποθήκες λεηλατήθηκαν από τα διατροφικά και άλλα αποθέματά τους, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι ανάγκες τροφοδοσίας των κατοχικών δυνάμεων. Η παραγωγή στράφηκε αποκλειστικά στην ικανοποίηση της ζήτησης του γερμανικού στρατού. Μάλιστα εκδόθηκε και το Ν.Δ. 108/1941 «Περί απαλλαγής αποζημιώσεως του Γερμανικού Κράτους», με το οποίο απαλλάσσονταν οι κατοχικές δυνάμεις από αποζημιώσεις σε εμπόρους για φθορές και απώλειες εμπορευμάτων[311]. Προϊόντα μεταφέρθηκαν στη Γερμανία και την Ιταλία, οι χονδρέμποροι έκρυψαν τα αποθέματά τους για να επωφεληθούν από τη μαύρη αγορά και τα αγαθά εξαφανίστηκαν από τα

[308] *Ανώνυμος*, Η έκθεση της πεπραγμένων της Εθνικής Τραπέζης, Αισιόδοξοι προβλέψεις δια το μέλλον, εφημερίδα Ασύρματος, 24-3-1941, σ. 1.
[309] *Ανώνυμος*, Ολόκληρος η έκθεσις του ισολογισμού Τραπέζης Ελλάδος. Απολύτως αισιόδοξα συμπεράσματα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 29-3-1941, σ. 3.
[310] *Φακιολάς Ρ.,* ό.π., σ. 338, *Λιάκος Α.,* Ο ελληνικός 20ος αιώνας…, ό.π., σ. 204-211, *Γασπαρινάτος Σ.*, ό.π., σ. 46-56.
[311] ΦΕΚ 182/Α/31-5-1941.

καταστήματα. Ο πληθωρισμός κάλπασε και, μέσα σε ένα χρόνο, οι τιμές των προϊόντων αυξήθηκαν έως και 160! φορές, ενώ οι μισθοί μόνο κατά 6 φορές και η αγοραστική δύναμη των μισθών των εργατών και των υπαλλήλων κατρακύλησε στο 3-5% εκείνης της προπολεμικής περιόδου[312]. Ειδικά, για τους δημοσίους υπαλλήλους, τον χειμώνα 1941-1942, η αγοραστική δύναμη του εισοδήματός τους μειώθηκε κατά 85%!![313].

Ο Υπουργός Επισιτισμού Συνταγματάρχης Δημήτριος Πολύζος, που καθόλου τυχαία ήταν και Υπουργός Μεταφορών, μειώνοντας τη μερίδα του ψωμιού από 100 σε 80 δράμια, κατηγορούσε, για την έλλειψη τροφίμων, την απουσία συγκοινωνιακού δικτύου στο εσωτερικό της χώρας και τις συμμαχικές δυνάμεις, κυρίως την Αγγλία, για τον θαλάσσιο αποκλεισμό που είχε επιβάλει στη χώρα[314], προκειμένου να δυσκολέψει τον ανεφοδιασμό των στρατιωτικών δυνάμεων του Άξονα. Πράγματι, τον χειμώνα 1941-1942, τα συμμαχικά αεροπλάνα βομβάρδισαν δυο ιταλικά ατμόπλοια που μετέφεραν κάρβουνο στο λιμάνι του Πειραιά με τεράστιες συνέπειες στην τροφοδοσία σε ηλεκτρικό ρεύμα και στη λειτουργία των συγκοινωνιών και των βιομηχανικών μονάδων[315]. Επίσης, το φθινόπωρο του 1941, πλοίο φορτωμένο με τρόφιμα για την Ελλάδα χτυπήθηκε από το αγγλικό ναυτικό. Εκτιμάται ότι και μόνο λόγω του αγγλικού αποκλεισμού οι ελλείψεις στα σιτηρά έφτασαν στο 30-40% των αναγκών της ελληνικής αγοράς[316]. Οι αντιδράσεις, βέβαια, διεθνώς και στο εσωτερικό της χώρας ανάγκασαν τους Βρετανούς, τον Φεβρουάριο του 1942, να αλλάξουν στάση και να επιτρέψουν την αποστολή βοήθειας στην Ελλάδα. Ήταν, όμως, ήδη πολύ αργά.

Τα αποτελέσματα αυτής της κατάστασης ήταν ραγδαία και τραγικά. Η ελληνική οικονομία λεηλατούνταν και χιλιάδες άνθρωποι πέθαιναν από πείνα. Κάποιοι μιλούν για συνολικά 500.000 νεκρούς, με 300.000 εξ αυτών μόνο τον πρώτο χρόνο, 1941-1942[317]. Πιο συγκεκριμένα, το 1942 οι θάνατοι υπερείχαν κατά 220.000 έναντι των γεννήσεων, το 1941 κατά 94.000 και το 1943 μόλις κατά 36.000. Χωρίς, βέβαια, να προσμετρόνται οι θάνατοι από εκτελέσεις και άλλες αιτίες. Άλλοι μιλούν για 63.000 ή για 40.000-45.000[318] νεκρούς από τον λιμό. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση τα νούμερα ήταν τεράστια.

---

[312] *Ψυρούκης Ν.*, ό.π., σ. 108.
[313] *Σταθάκης Γ.*, Η θέση των δημοσίων υπαλλήλων στην οικονομία της κατοχής, ανακοίνωση στην Ημερίδα της ΑΔΕΔΥ: Το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα την περίοδο 1941-1944, Αθήνα, 23-5-2006.
[314] *Παπαναστασίου Ν., Fleischer H.,* ό.π., σ. 108.
[315] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής …, ό.π., σ. 100.
[316] *Φύτρος Π.,* Ελληνική Πολιτεία 1941-42. Το κράτος υπό ξένη κατοχή, Εκτός Γραμμής, Αθήνα, 2023, σ. 90.
[317] *Ψυρούκης Ν.*, ό.π., σ. 102.
[318] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 102.

Οι καθημερινές απαραίτητες θερμίδες επιβίωσης, ανά άτομο, παρουσίασαν έλλειμμα κατά 1.000[319] και οι ελλείψεις σε βασικά προϊόντα, όπως όσπρια, μακαρόνια, ρύζι, γάλα σκόνη και σιτάρι, ήταν τεράστιες.

Πρώτα θύματα του λιμού ήταν οι άρρωστοι στα νοσοκομεία και τα σανατόρια, ακολουθούσαν οι μεγαλύτεροι ηλικιακά άντρες, άνω των 50 και οι γυναίκες άνω των 60 ετών[320]. Η παραδοσιακή κουλτούρα των ρόλων των φύλων στην ελληνική οικογένεια αποτυπώθηκε και στην κατανομή των θυμάτων, όσον αφορά στην οικογενειακή τους κατάσταση, όπου οι περισσότεροι θάνατοι αφορούσαν άντρες παντρεμένους και γυναίκες χήρες[321]. Τα παιδιά προστατευθήκαν από την οικογένεια καθιστώντας τα, τα τελευταία θύματα της πείνας και πάντα συγκριτικά με τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες[322].

Κύρια επλήγησαν τα αστικά κέντρα. Χαρακτηριστικά, αναφέρουμε ότι στην περιοχή Διοίκησης Πρωτευούσης οι θάνατοι από 14.830, το 1940, εκτοξεύτηκαν σε 29.260, το 1941, και 44.840, το 1942[323]. Μάλιστα, υπήρξε περίοδος όπου κάθε ημέρα πέθαιναν 700 άνθρωποι από πείνα με το μεγαλύτερο μέρος αυτών να είναι πρόσφυγες και προερχόμενοι από τη νησιωτική Ελλάδα. Να σημειώσουμε ότι στα νησιά η κατάσταση ήταν, επίσης, πολύ άσχημη διότι είχαν επιβληθεί περιορισμοί στην αλιεία και οι επιτάξεις των πλοίων είχαν καταστήσει αδύνατες τις μεταφορές. Ο Μητροπολίτης Σύρου, σε τηλεγράφημά του, εκλιπαρούσε για βοήθεια λέγοντας, χαρακτηριστικά, «αποστείλατε σίτο ή φέρετρα», καθώς το 1/3 του πληθυσμού της Ερμούπολης πέθαινε από πείνα.

Όσον αφορά δε, στην κατανομή κατά επαγγελματική κατηγορία, πρώτοι σε θανάτους στην Αθήνα ήταν οι εργάτες, με ποσοστό 50%, ακολουθούσαν οι τεχνίτες, με ποσοστό 25% και μόλις 8% οι συνταξιούχοι, οι δημόσιοι και δημοτικοί υπάλληλοι που, με στοιχεία έως το έτος 1939, αποτελούσαν το 30% του πληθυσμού της πρωτεύουσας[324]. Στοιχεία που αποτυπώνουν, ακριβώς, τη διαφορετική οικονομική κατάσταση μεταξύ διαφορετικών επαγγελματικών και κοινωνικών κατηγοριών και

---

[319] *Σταθάκης Γ.*, ό.π.

[320] *Μπουρνόβα Ε.,* Επιβιώνοντας στην κατοχή, ανακοίνωση στην Ημερίδα της ΑΔΕΔΥ: Το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα την περίοδο 1941-1944, Αθήνα, 23-5-2006.

[321] *Μπουρνόβα Ε.,* Επιβιώνοντας στην κατοχή…, ό.π..

[322] *Μπουρνόβα Ε.,* Επιβιώνοντας στην κατοχή…, ό.π..

[323] *Μαργαρίτης Γ.*, Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα άνοιξη 1941- φθινόπωρο 1942, Ο Πολίτης, Αθήνα, 1993, σ. 87. Κατά τον *Βόγλη Π.*, ό.π., σ.49 τα νούμερα αυτά ήταν αντίστοιχα 1940: 14.417, 1941: 28.509, 1942: 45.639 και κατά τον Ερυθρό Σταυρό 13.517 το 1940, 27.205 το 1941 και 45650 το 1942, από *Μπουρνόβα Ε.,* Επιβιώνοντας στην κατοχή…, ό.π.

[324] *Μπουρνόβα Ε.,* Επιβιώνοντας στην κατοχή…, ό.π.

στρωμάτων, που επέτρεψε στους δημοσίους υπαλλήλους και τους συνταξιούχους να αντισταθούν καλύτερα στη λαίλαπα του λιμού[325].

Μα και αυτοί που κατάφερναν να επιβιώσουν αντιμετώπιζαν μια ιδιαίτερα δύσκολη καθημερινότητα. Οι μετακινήσεις γίνονταν με τα πόδια, λόγω της επίταξης των οχημάτων και των καυσίμων, η απειλή της ανεργίας ήταν μεγάλη, κυρίως, λόγω αναστολής λειτουργίας μιας σειράς επιχειρήσεων εξαιτίας ελλείψεων σε πρώτες ύλες, η πρόσβαση στην πληροφορία ήταν δύσκολη και η «οικονομική» τρομοκρατία των γεμάτων δρόμων, από πεινασμένους φαντάρους, πρόσφυγες από τη βόρεια Ελλάδα και δεκάδες πτώματα, τεράστια[326].

Επακόλουθο των χιλιάδων θανάτων ήταν το τεράστιο υγειονομικό πρόβλημα, κυρίως στα αστικά κέντρα. Ήταν τέτοια η άσχημη κατάσταση από την κατάρρευση της δημόσιας υγιεινής, από τα ξεχειλισμένα φρεάτια, την συσσώρευση σκουπιδιών και νεκρών στους δρόμους της Αθήνας, που σε κάποιους από αυτούς η Αστυνομία διέταξε την απαγόρευση της κυκλοφορίας και το κλείσιμο επ' αόριστον δημόσιων χώρων[327].

Η κυβέρνηση του Γ. Τσολάκογλου, για να αντιμετωπίσει το επισιτιστικό πρόβλημα, ανάγκασε τους αγρότες να διαθέσουν την παραγωγή τους στην Κεντρική Επιτροπή Προστασίας Εγχώριας Παραγωγής, έναντι αμοιβής. Η αμοιβή αυτή, όμως, ήταν πολύ μικρή και δεν τους ικανοποιούσε με αποτέλεσμα, οι περισσότεροι εξ αυτών να μην πειθαρχήσουν. Κυβερνητικοί παράγοντες, εκμεταλλευόμενοι το γεγονός, αναγόρευσαν ως υπεύθυνη για τον λιμό τη στάση των αγροτών, αποποιούμενοι τις δικές τους ευθύνες και απειλώντας τους με βαριές ποινές. Έτσι, με ευθύνη των Υπουργών Εθνικής Άμυνας και Αγορανομίας, ιδρύθηκε και στελεχώθηκε από στρατιωτικούς το περίφημο Αισχροδικείο[328], και, εν συνεχεία, τα Ειδικά Αγορανομικά Δικαστήρια, με αρμοδιότητες Στρατοδικείων[329], για την αντιμετώπιση αγορανομικών παραβάσεων με ιδιαίτερη αυστηρότητα, ακόμα και με την ποινή του θανάτου. Οι δε δημόσιοι υπάλληλοι, οι οποίοι θα κωλυσιεργούσαν στη διεκπεραίωση αυτών των υποθέσεων απειλούνταν με απόλυση έως και με φυλάκιση[330]. Βέβαια, σε κάθε περίπτωση, τα μέτρα αυτά είχαν επιλεκτική εφαρμογή και δεν αφορούσαν στους

[325] *Μπουρνόβα Ε.,* Θάνατοι από πείνα. Η Αθήνα το χειμώνα του 1941-1942, Αρχειοτάξιο, Αθήνα, 2005, τ. 7, σ. 51-73.
[326] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 99-101.
[327] *Χανδρινός Ι.,* Πόλεις σε πόλεμο…, ό.π., σ. 224-225.
[328] Ν.Δ. 13/1941 «Περί συστάσεως ειδικού αισχροδικείου», ΦΕΚ 158/Α/8-5-1941.
[329] Ν.Δ. 349/1941 «Περί τροποποιήσεως του Ν.Δ. "περί συστάσεως Ειδικών Αισχροδικείων" μετονομασία αυτών εις Ειδικά Αγορανομικά Δικαστήρια κ.λπ.», ΦΕΚ 261/Α/2-8-1941.
[330] Ν.Δ. 25/1941 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των αγορανομικών ποινικών διατάξεων, ουσιαστικών και δικονομικών», ΦΕΚ 162/Α/12-5-1941.

μαυραγορίτες φίλους του καθεστώτος, παρά τις, εμπρηστικές για το αντίθετο, δηλώσεις τόσο του Πρωθυπουργού Γ. Τσολάκογλου όσο και του Υπουργού Οικονομικών Σ. Γκοτζαμάνη[331]. Ο τελευταίος, μάλιστα, αναβαθμίστηκε σε Πανυπουργό Γεωργίας, Εθνικής Οικονομίας, Εμπορίου και Βιομηχανίας, Επισιτισμού και Εργασίας, με στόχο την έμφαση στη συγκέντρωση της παραγωγής και την αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος[332].

Στη ρητορική περί πάταξης της αισχροκέρδειας εντάχθηκε και η προσπάθεια κάθαρσης των δημοσίων υπηρεσιών από τους καταχραστές των προηγούμενων κυβερνήσεων της 4ης Αυγούστου 1936. Δημοσιεύθηκαν καταγγελίες περί αυθαιρεσιών κρατικών οργάνων και ακολούθησαν συλλήψεις πρώην Υπουργών και στελεχών της προηγούμενης κυβέρνησης.

Όλα αυτά, όμως, αποδείχθηκαν τελείως αναποτελεσματικά. Ούτε οι αιματηρές οικονομίες στη δημόσια διοίκηση, ούτε η συνεισφορά της Εκκλησίας με την ίδρυση της Εθνικής Οργάνωσης Χριστιανικής Αλληλεγγύης, ούτε κάποια πενιχρά επιδόματα που καταβλήθηκαν, κατάφεραν να περιορίσουν το πρόβλημα. Ακόμα και τα συσσίτια, που οργάνωνε η κυβέρνηση του Γ. Τσολάκογλου και αποτέλεσαν το κύριο μέσο επιβίωσης για περίπου 75.000 άτομα ημερησίως, δεν βοήθησαν τον πληθυσμό, τον φοβερό χειμώνα 1941-1942[333]. Εν αντιθέσει, οι ποσότητες αγαθών που διατίθεντο με τα δελτία σε κάθε πολίτη, μειώνονταν συνεχώς και το επισιτιστικό πρόβλημα μεγάλωνε. Την άνοιξη του 1942, οι κατοχικές δυνάμεις προχώρησαν σε διακανονισμό του ύψους των εξόδων κατοχής, ο οποίος, όμως, με δική τους ευθύνη, δεν εφαρμόστηκε, παρά τις υποσχέσεις τους για στήριξη της ελληνικής οικονομίας και προσφορά αγαθών.

Το μόνο που κατάφερε να μετριάσει το πρόβλημα ήταν η ενεργή συμμετοχή των αντιστασιακών και υπαλληλικών οργανώσεων τραπεζοϋπαλλήλων, γιατρών, δημοσίων υπαλλήλων και της Επιτροπής του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού και, κυρίως, η καθοριστική συμβολή στη διανομή των αγαθών του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, υπό το Κεντρικό Γραφείο Πόλης για την Επιβίωση, σε συνδυασμό με την εισαγωγή προϊόντων και ανθρωπιστικής βοήθειας από τρίτες χώρες, όπως η Σουηδία, η Ελβετία και η Ρουμανία[334]. Στις 21 Μαρτίου 1942, η βρετανική κυβέρνηση και οι δυνάμεις του Άξονα

[331] *Λύτος Δ.,* ό.π., σ. 37.
[332] Ν.Δ. 1150/1942 «Περί νέων αρμοδιοτήτων του Υπουργού των Οικονομικών», ΦΕΚ 61/Α/24-3-1942.
[333] *Σταθάκης Γ.,* ό.π.
[334] *Βόγλης Π.,* ό.π., σ. 53.

επέτρεψαν στο πρώτο πλοίο με ανθρωπιστική βοήθεια να φτάσει στο λιμάνι του Πειραιά. Μέχρι τότε, μονάχα η Τουρκία είχε συνάψει συμφωνία για πώληση 50.000 τόνων τροφίμων στην Ελλάδα και το περίφημο τουρκικό πλοίο «Κουρτουλούς» είχε ήδη πραγματοποιήσει πέντε ταξίδια με ανθρωπιστική βοήθεια και, μάλιστα, στο έκτο βυθίστηκε και αντικαταστάθηκε από το τουρκικό πλοίο «Ντουλουμπουνάρ»[335].

Έτσι, οι αντιστασιακές οργανώσεις και η ανθρωπιστική βοήθεια από το εξωτερικό απέτρεψαν να επαναληφθεί για δεύτερη χρονιά, στην ίδια έκταση το φαινόμενο του λιμού. Οι τιμές σταθεροποιήθηκαν και, σε κάποιες περιπτώσεις, μειώθηκαν, με αποτέλεσμα κρυμμένα προϊόντα να εμφανιστούν από τις αποθήκες, ο πληθωρισμός μειώθηκε, το δελτίο διανομής ενισχύθηκε και οι μισθοί έφτασαν στο 50% του προπολεμικού επιπέδου τους. Ο αριθμός των συσσιτίων που διανέμονταν αυξήθηκαν σε 200.000 και το 1944 σε 400.000 και μάλιστα με φαγητό καλύτερης διατροφικής αξίας[336]. Η βελτίωση αυτή αποτυπώθηκε και στα αριθμητικά στοιχεία των θανάτων που, στην περιοχή Διοίκησης Πρωτευούσης, το 1943, ανήλθαν σε 14.441 επανερχόμενοι στα επίπεδα του 1940[337].

Από την άνοιξη του 1943, η κατάσταση της οικονομίας διατηρήθηκε σταθερή, αλλά επικράτησε υπερπληθωρισμός, δηλαδή, από 700% που ήταν το 1941-1942, ο πληθωρισμός εκτινάχθηκε στο απίστευτο ύψος του 62.000.000%!!, με τεράστιες συνέπειες στα εισοδήματα, με αποτέλεσμα μεγάλα τμήματα του πληθυσμού και πάλι να φτωχοποιηθούν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το γεγονός ότι οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων καταβάλλονταν σε είδος με τιμαριθμική αναπροσαρμογή ανά πενθήμερο![338]. Με αυτόν τον τρόπο και αυτή, η σχετική βελτίωση, αποδείχθηκε προσωρινή και εξανεμίστηκε.

Γ.2. Οι οικονομικά κερδισμένοι της κατοχής

Σε όλη αυτήν την περίοδο που η ελληνική οικονομία και κοινωνία δοκιμάζονταν, η οικονομική ολιγαρχία συνέχιζε να διατηρεί στενές σχέσεις, τόσο με τις κατοχικές κυβερνήσεις, όσο και με τους κατακτητές. Οι τελευταίοι δεν δίστασαν, ακόμα και, να ενισχύσουν ανοιχτά, στις 4 Φεβρουαρίου 1943, το ελληνικό κεφάλαιο επενδύοντας 48.000 χρυσές λίρες και 1.200.000 χρυσά γαλλικά φράγκα στο ελληνικό

[335] *Διβάνη Λ.*, ό.π., σ. 194.
[336] *Σταθάκης Γ.,* ό.π.
[337] *Μαργαρίτης Γ.*, Από την ήττα στην εξέγερση…, ό.π., σ. 82.
[338] *Σταθάκης Γ.,* ό.π.

χρηματιστήριο. Χρήματα που, κατά πάσα πιθανότητα, προέρχονταν από λεηλασίες περιουσιών Εβραίων σε όλη την Ευρώπη. Η ενίσχυση αυτή με χιλιάδες χρυσές λίρες και χρυσά γαλλικά φράγκα επαναλήφθηκε, λίγες ημέρες μετά, στις 28 Φεβρουαρίου 1943 και στις 3 Μαρτίου 1943[339].

Η δε Τράπεζα Αθηνών, σε συμφωνία με τη Γερμανική Τράπεζα της Δρέσδης, δημιούργησαν την Ελληνογερμανική Εταιρεία, με αποστολή τη μεταφορά των ελληνικών προϊόντων στη Γερμανία[340]. Επίσης, το ελληνικό κεφάλαιο μετέφερε το συναλλαγματικό απόθεμα και τον χρυσό της Ελλάδας στο Λονδίνο και την Πραιτόρια, όπου και ένιωθε μεγαλύτερη ασφάλεια, με αποτέλεσμα η Ελλάδα, μια χώρα αγροτική με μικρή βιομηχανική ανάπτυξη, να αδυνατεί, με τα εγχώρια προϊόντα της, να ικανοποιήσει τις αυξανόμενες ληστρικές ανάγκες των δυνάμεων κατοχής και να συντηρήσει τον πληθυσμό της[341].

Μέσα σε αυτήν την κατάσταση, κάποιοι ευνοήθηκαν. Όσες επιχειρήσεις, προπολεμικά, χρωστούσαν μεγάλα ποσά στις Τράπεζες, κυρίως μεγάλες βιομηχανίες, είτε επωφελούνταν και τα εξοφλούσαν με πληθωριστικές δραχμές μηδαμινής αξίας, είτε δεν τα εξοφλούσαν καθόλου. Ιδιοκτήτες μεταλλείων προχωρούσαν σε συμφωνίες και συνεργάζονταν με τους κατακτητές, όπως έγινε το 1942, όταν το ένα τρίτο των αναγκών της Γερμανίας σε χρώμιο καλύφθηκε από εξαγωγές ελληνικών επιχειρήσεων[342]. Ακόμα και μηχανικοί εργάζονταν, με τη θέλησή τους, για τις αρχές κατοχής, εξασφαλίζοντας μεγάλα κέρδη, που μετέτρεπαν σε χρυσές λίρες.

Οι Γερμανοί επιδίωκαν να εντάξουν την ελληνική βιομηχανία στις ανάγκες της πολεμικής τους μηχανής και εκμεταλλεύονταν τη διάθεση συνεργασίας και την επιθυμία κέρδους αυτών των επιχειρηματικών ομάδων. Σύναπταν συμφωνίες, άλλαζαν τα διοικητικά συμβούλια επιχειρήσεων, προχωρούσαν σε κατασχέσεις και οι Έλληνες βιομήχανοι, όχι μόνο δεν αντιστέκονταν, αλλά, σε πολλές περιπτώσεις, συνεργάζονταν κιόλας.

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι το Νοέμβριο του 1941 περί τους 5.000 εργάτες εργάζονταν για τις ανάγκες των δυνάμεων κατοχής στο Γερμανικό Συνεργείο Αεροπλάνων στο Παλαιό Φάληρο, τα αεροδρόμια Τατοΐου και Καλαμακίου και το

---

[339] *Μαΐλης Μ.,* Ο αστικός κόσμος στην κατοχή. Η κατοχική κυβέρνηση και τα τάγματα ασφαλείας. Κομμουνιστική Επιθεώρηση, 5, Αθήνα, 2009, διαθέσιμο σε: https://www.komep.gr/m-article/O-ASTIKOS-KOSMOS-STIN-KATOXI.-I-KATOXIKI-KYBERNISI-KAI-TA-TAGMATA-ASFALEIAS/.
[340] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 190.
[341] *Ψυρούκης Ν.*, ό.π., σ. 101.
[342] *Βόγλης Π.,* ό.π., σ. 55.

Καλυκοποιείο Μαλτσινιώτη στον Υμηττό, ενώ στο τέλος του καλοκαιριού του 1943 περί τους 12.000 εργάτες απασχολούνταν σε Αθήνα και Πειραιά μόνο για το γερμανικό ναυτικό [343].

Ευνοήθηκαν, επίσης, και οι κάθε λογής μαυραγορίτες και συνεργάτες των κατακτητών. Γεωργοί και κτηνοτρόφοι εκμεταλλεύθηκαν τις μεγάλες αυξήσεις των αγαθών και την απαγόρευση του εμπορίου, μεταξύ των διαφορετικών περιφερειών της χώρας και πουλούσαν τα προϊόντα τους στη μαύρη αγορά, απομυζώντας τις περιουσίες των μεσαίων τάξεων της προπολεμικής περιόδου. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση του Κωνσταντίνου Ζωναρά, ιδιοκτήτη του περίφημου «Zonars» ο οποίος συνελήφθη, λόγω εμπλοκής του στη μαύρη αγορά, αλλά κατάφερε τελικά να αθωωθεί με τη βοήθεια των κατοχικών δυνάμεων και της δωσίλογης κυβέρνησης[344]. Οι ευνοούμενοι, μάλιστα, των κατακτητών γλύτωναν και από τα περίφημα Αισχροδικεία, καθώς, σύμφωνα με τα στοιχεία της εποχής, φαίνεται ότι οι καταδικασμένοι, στην πλειοψηφία τους, ήταν οι μικρομαυραγορίτες «του ποδαριού» και όχι οι μεγάλοι διακινητές[345]. Τη στιγμή, που ο ελληνικός λαός πέθαινε από την πείνα στους δρόμους, τα καζίνο και τα κέντρα διασκέδασης που σύχναζαν οι Γερμανοί και Ιταλοί με τους συνεργάτες τους ήταν ασφυκτικά γεμάτα[346]. Χαρακτηριστικά ο Δημήτρης Γληνός[347] ανέφερε:

> «Ότι πουλάει ο καθένας από μας για να φτωχοζήσει, το ρολόι του, το χαλί του, τη βέρα του, το κόσμημα της γυναίκας του, την εικόνα, όλα πέρασαν στα χέρια των τσακαλιών. Αυτοί κάνουν όλες τις μεγάλες βρώμικες επιχειρήσεις σε συνεργασία με υπουργούς και με ξένους. Αυτοί είναι οι πραγματικοί δημιουργοί της μαύρης αγοράς και όχι ο φτωχός μεταπωλητής που προσπαθεί να ζήσει την οικογένειά του πουλώντας πέντε οκάδες τομάτες ή τρεις οκάδες μαρίδα»[348].

Όταν μιλάμε για «μαύρη αγορά» εννοούμε

> «ένα σύστημα αγοράς με βάση τη προσφορά και που καταλήγει στον καθορισμό τιμών "ελεύθερης αγοράς" για διάφορα είδη»[349].

---

[343] *Χανδρινός Ι.,* Πόλεις σε πόλεμο…, ό.π., σ. 190-191.
[344] *Φύτρος Π.,* ό.π., σ. 181-182.
[345] *Φύτρος Π.,* ό.π., σ. 185-188.
[346] Αφίσα του ΚΑΖΙΝΟ FEMINA, Φωτογραφία 51, διαθέσιμη σε: http://igata.weebly.com/special-edition/ 6097306, Αφίσα από την μπουάτ Μονμάρτρη Νέα, Φωτογραφία 55 (από το αρχείο του Μενέλαου Χαραλαμπίδη), Αφίσα από το ρεστωράν-μπαρ ΜΟΝ ΠΑΡΝΑΣ, Φωτογραφία 56 (από το αρχείο του Μενέλαου Χαραλαμπίδη).
[347] Φωτογραφία του Δημήτρη Γληνού, Φωτογραφία 22 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Αρχείο Παπαθανασίου Ασπασίας).
[348] *Γληνός Δ.*, Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ, Ρήγας, Αθήνα, 1944, σ. 30, *Μπουρνόβα Ε.,* Θάνατοι από πείνα…, ό.π., σ. 58.
[349] *Θωμαδάκης Σ.*, Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας, σε: Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση, 2006, Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 129.

Η μαύρη αγορά δεν είχε «κοινωνικό» πρόσημο. Με αυτήν μπλέχθηκαν Ιταλοί και Γερμανοί, ντόπιοι γεωργοί και κτηνοτρόφοι, συνεργάτες των κατακτητών, μέλη των δωσίλογων κυβερνήσεων, αλλά και απλοί άνθρωποι, που κατέφευγαν εκεί αναζητώντας μια μερίδα φαγητό με αντίτιμο τα περιουσιακά τους στοιχεία.

Ο όγκος των αγοραπωλησιών, τον χειμώνα 1941-1942, διπλασιάστηκε με το 33% των πωλητών να είναι δημόσιοι υπάλληλοι και συνταξιούχοι, γεγονός που εξηγεί και το μικρό, σχετικά, ποσοστό τους στους θανάτους από πείνα[350].

Συνοπτικά, θα λέγαμε ότι, κατά την περίοδο της κατοχής, η ελληνική οικονομία δεν είχε, γενικά, κανένα περιθώριο να καταφέρει κάποια επιτυχία σε οικονομικά μεγέθη. Καμία από τις κατοχικές κυβερνήσεις δεν μπόρεσε να αποτρέψει την κατρακύλα της. Μπορεί, παρά τις αρνητικές επιδόσεις και τα τεράστια οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν, να ήταν ισχυρές έναντι του λαού γιατί διαχειρίζονταν, ή καλύτερα, συνδιαχειρίζονταν, με τις κατοχικές δυνάμεις, τη μαύρη αγορά, τη διάθεση των ειδών πρώτης ανάγκης και τροφίμων, αλλά, η όποια οικονομική πολιτική τους αποδείχθηκε, εντελώς, αναποτελεσματική. Προτεραιότητες για αυτές αποτελούσαν η ικανοποίηση των εξόδων των κατοχικών δυνάμεων, η αφαίμαξη του παραγόμενου πλούτου από τους Γερμανούς και Ιταλούς και, δευτερευόντως, η επιβίωση της οικονομίας, του πληθυσμού και του κρατικού μηχανισμού.

[350] *Μπουρνόβα Ε.,* Επιβιώνοντας στην κατοχή…, ό.π.

Κεφάλαιο 2 Οργάνωση και Δομές της Δημόσιας Διοίκησης

Ι. Η επιχειρούμενη διοικητική αποκέντρωση του Ι. Μεταξά

Μια από τις εξαγγελίες του καθεστώτος του Ι. Μεταξά ήταν η περίφημη διοικητική αποκέντρωση, η οποία και επιχειρήθηκε με τα εξής βήματα:

Α. Η Διοίκηση Πρωτευούσης

Με τον Α.Ν. 44/1936 «Περί συστάσεως Διοικήσεως της Πρωτευούσης»[351] συστάθηκε η Διοίκηση της Πρωτευούσης με έδρα τα Παλαιά Ανάκτορα[352]. Αποτελούσε ΝΠΔΔ, ένα είδος αυτοδιοικούμενου νομού, που περιελάμβανε την Αθήνα, τον Πειραιά, επτά Δήμους[353] και τριάντα έξι κοινότητες[354] της Αττικής με Προϊστάμενο Υπουργό-Διοικητή, μέλος του ΥΣ[355] .

Στη δικαιοδοσία της Διοίκησης Πρωτευούσης υπάγονταν η έγκριση και η τροποποίηση πράξεων των δημοτικών και κοινοτικών συμβουλίων, που αφορούσαν στη διοίκηση των επιχειρήσεων κοινωφελούς χαρακτήρα (ύδρευση, ηλεκτρικό ρεύμα, φωταέριο, μεταφορές, καθαριότητα κ.λπ.), πράξεων που αφορούσαν στην εκτέλεση δημοσίων έργων, στην κοινωνική πρόνοια και όλες οι αρμοδιότητες που μέχρι τότε ασκούνταν από τον Νομάρχη, τον Υπουργό Εσωτερικών και τους άλλους Υπουργούς και αφορούσαν σε αυτά τα αντικείμενα[356]. Ο νόμος δε, έδινε τη δυνατότητα διεύρυνσης των ανωτέρω αρμοδιοτήτων με μεταφορά επιπλέον από άλλα Υπουργεία ή Δημόσιες Αρχές[357].

Ο Υπουργός Διοίκησης Πρωτευούσης αποτελούσε ουσιαστικά τον «Πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου της Αττικής». Αναλάμβανε την εποπτεία όλων των έργων

---

[351] ΦΕΚ 379/Α/31-8-1936.
[352] *Ανώνυμος*, Η διαρρύθμισης των υπηρεσιών του υπουργείου διοίκησης της πρωτευούσης, εφημερίδα Η Βραδυνή, 9-9-1936, σ.6.
[353] Δήμοι Βύρωνος, Καισαριανής, Ν. Ιωνίας, Περιστερίου, Καλλιθέας, Ν. Κοκκινιάς και Αγίου Γεωργίου- Κερατσινίου.
[354] Ν. Φιλαδέλφειας, Ν. Χαλκηδόνας, Ν. Σμύρνης, Ταύρου, Κουκουβαούνων, Καματερού, Καλογρέζας, Υμηττού, Αιγάλεω, Φιλοθέης, Πεντέλης, Αμαρουσίου, Χαλανδρίου, Κηφισιάς, Ν. Λιοσίων, Ηρακλείου, Παλαιού Φαλήρου, Ελληνικού, Κομνηνών, Γλυφάδας, Αγίου Δημητρίου, Αγίας Παρασκευής, Εκάλης, Ζωγράφου, Ηλιουπόλεως, Ψυχικού, Χαϊδαρίου, Μοσχάτου, Αγίων Αναργύρων, Καλαμακίου, Ν. Ερυθραίας, Χολαργού, Περάματος, Κορυδαλλού, Αγίου Ιωάννου Ρέντη και Νέου Φαλήρου.
[355] Άρθρο 1 του Α.Ν. 44/1936.
[356] Άρθρο 2 του Α.Ν. 44/1936.
[357] Άρθρο 6 του Α.Ν. 44/1936.

και των συμβάσεων[358], αποφάσιζε επί όλων των γνωμοδοτήσεων ή αποφάσεων δημόσιων υπηρεσιών, οργανισμών, συμβουλευτικών σωμάτων[359] και μπορούσε να εκτελεί κοινωφελή έργα, να προκαλεί την έκδοση αστυνομικών διατάξεων για τις οδούς κυκλοφορίας, την καθαριότητα, την καταπολέμηση του θορύβου, την τήρηση των ρυμοτομικών σχεδίων[360]. Επίσης, έλεγχε, ενέκρινε και τροποποιούσε τους προϋπολογισμούς και τα προγράμματα έργων των δήμων και κοινοτήτων της περιφέρειας αρμοδιότητάς του[361] και είχε τη δυνατότητα να συγκροτεί γνωμοδοτικές επιτροπές και συμβούλια[362].

Η Διοίκηση Πρωτευούσης στελεχωνόταν με αποσπάσεις δημοσίων υπαλλήλων των δήμων και των κοινοτήτων αυτής της περιφέρειας ή άλλων δημόσιων υπηρεσιών, οι οποίες αναλάμβαναν και την μισθοδοσία τους[363]. Οι αποσπασμένοι διατηρούσαν τα δικαιώματα και τις απολαβές των οργανικών θέσεων που κατείχαν, αλλά ανήκαν πειθαρχικά στον Υπουργό Διοίκησης Πρωτευούσης, ο οποίος και εισηγούταν τις προαγωγές τους[364].

Οι πόροι της Διοίκησης Πρωτευούσης προέρχονταν από τις έκτακτες και τακτικές εισφορές των δήμων και των κοινοτήτων, από τις προσόδους των έργων, δωρεές και κληροδοτήματα[365] και από δάνεια που μπορούσε να συνάπτει με τράπεζες και ΝΠΔΔ[366].

Δυο μήνες μετά τον Α.Ν. 44/1936, με το Β.Δ. «Περί οργανώσεως των υπηρεσιών της Διοικήσεως της Πρωτευούσης»[367], κυρώθηκε ο Οργανισμός της νέας Υπηρεσίας. Η δομή της προέβλεπε τέσσερεις Διευθύνσεις: Διοικήσεως και Αυτοδιοίκησεως, Προνοίας και Αντιλήψεως, Οικονομικών και Γραφείου του Υπουργού, τη Γενική Διεύθυνση Τεχνικών Υπηρεσιών και το Γραφείο του Νομικού Συμβούλου[368]. Ο Υπουργός διατηρούσε την ανώτατη διοίκηση και την εποπτεία όλων αυτών των Υπηρεσιών, την πειθαρχική δικαιοδοσία έναντι των υπαλλήλων τους, το

[358] Άρθρο 3 του Α.Ν. 44/1936.
[359] Άρθρο 4 του Α.Ν. 44/1936.
[360] Άρθρο 5 του Α.Ν. 44/1936.
[361] Άρθρο 8 του Α.Ν. 44/1936.
[362] Άρθρο 13 του Α.Ν. 44/1936.
[363] Άρθρο 7 του Α.Ν. 44/1936.
[364] Άρθρο 4 του Α.Ν. 1210/1938, ΦΕΚ 174/Α/28-4-1938.
[365] Άρθρο 9 του Α.Ν. 44/1936.
[366] Άρθρο 11 του Α.Ν. 44/1936.
[367] ΦΕΚ 471/Α/24-10-1936.
[368] Άρθρο 1 του Β.Δ. «Περί οργανώσεως των υπηρεσιών της Διοικήσεως της Πρωτευούσης», ΦΕΚ 471/Α/24-10-1936.

δικαίωμα να ανακαλεί τις αποσπάσεις και να χορηγεί τις άδειές τους[369]. Σύμφωνα με τα προπαγανδιστικά δημοσιεύματα της εποχής, όλος ο προϋπολογισμός της Διοίκησης Πρωτευούσης προοριζόταν για εκτέλεση έργων σε Αθήνα, Πειραιά και Προάστια[370].

Όταν έφθασαν οι Γερμανοί στην Αθήνα, η Διοίκηση Πρωτευούσης καταργήθηκε με το άρθρο μόνο του Α.Ν. 2921/1941 «Περί καταργήσεως της Διοικήσεως Πρωτευούσης»[371] και το προσωπικό της απολύθηκε[372]. Απολογιστικά, θα λέγαμε, ότι αποτέλεσε μια προσπάθεια διοικητικής αποκέντρωσης, τουλάχιστον σε επίπεδο Νομού Αττικής, που, όμως, δεν ευόδωσε και δεν έφερε χειροπιαστά αποτελέσματα.

Β. Αρμοδιότητες στους Νομάρχες

Στο πλαίσιο της επιχειρούμενης διοικητικής αποσυγκέντρωσης με τον Α.Ν. 130/1936 «Περί επεκτάσεως της αρμοδιότητας του Νομάρχου»[373] επιχειρήθηκε να δοθούν επιπλέον αρμοδιότητες στον Νομάρχη. Κατ' αρχήν, έπαψε να είναι μετακλητός και ορίστηκε ως η «ανώτατη κυβερνητική αρχή»[374], «αντιπρόσωπος της Κυβερνήσεως εν τω νομώ και προϊστάμενος πασών των εν αυτώ πολιτικών διοικητικών αρχών και των αστυνομικών»[375]. Το έργο του επικουρούσαν νομαρχιακά συμβούλια, που όριζε η κυβέρνηση και αποτελούνταν από «εκλεκτούς πολίτες» κάθε περιφέρειας[376]. Υπαγόταν στον Υπουργό Εσωτερικών[377] και ήταν υπεύθυνος για την τήρηση των νόμων και των διαταγών των Υπουργείων, διατηρώντας, ωστόσο, το δικαίωμα να αρνείται διαταγή κατά την κρίση του[378]. Επίσης, είχε το δικαίωμα εποπτείας και ελέγχου όλων των εξουσιών της περιφέρειάς του[379] και το δικαίωμα να αποφασίζει περί όλων των

[369] Άρθρο 12 του Β.Δ. «Περί οργανώσεως των υπηρεσιών της Διοικήσεως της Πρωτευούσης», ΦΕΚ 471/Α/24-10-1936.
[370] *Ανώνυμος*, Ο Προϋπολογισμός της διοικήσεως πρωτευούσης διατίθεται ολόκληρος προς εκτέλεσιν έργων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 13-2-1937, σ. 6.
[371] ΦΕΚ 137/Α/22-4-1941.
[372] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 381/1941 «Περί ρυθμίσεως των εκ της καταργήσεως της Διοικήσεως Πρωτευούσης προκυπτόντων ζητημάτων προσωπικού», ΦΕΚ 276/Α/16-8-1941.
[373] ΦΕΚ 410/Α/24-9-1936.
[374] Άρθρο 2 του Α.Ν. 130/1936.
[375] Άρθρο 1 του Α.Ν. 130/1936.
[376] *Ανώνυμος*, Ο νόμος περί αποσυγκεντρώσεως ευρυτέρα δικαιοδοσία στους νομάρχας πώς θα λύωνται αι υποθέσεις των πολιτών, εφημερίδα Η Εθνική, 9-9-1936, σ. 6.
[377] Άρθρο 3 του Α.Ν. 130/1936.
[378] Άρθρο 4 του Α.Ν. 130/1936.
[379] Άρθρο 8 του Α.Ν. 130/1936.

θεμάτων αρμοδιότητας των Υπουργείων, πλην των Πολεμικών και της Δικαιοσύνης, με μόνη δέσμευση τη μη πρόκληση επιπλέον δημόσιας δαπάνης[380].

Οι αστυνομικές αρχές όφειλαν κάθε τρίμηνο να υποβάλουν στον Νομάρχη αναφορές επί των ζητημάτων δημόσιας τάξης και οι Επιθεωρητές, κάθε κλάδου και αντικειμένου, εκθέσεις όλων των ζητημάτων αρμοδιότητάς τους[381] (ένα θέμα στο οποίο θα επανέρθουμε στο Κεφάλαιο 4 όταν θα ασχοληθούμε με τον ρόλο των Επιθεωρητών στην εκπαίδευση)[382]. Επίσης, ο Νομάρχης είχε πειθαρχικές αρμοδιότητες επί των υπαγόμενων σε αυτόν υπαλλήλων[383]. Το έργο του υποβοηθούσε το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο, που έδρευε στην πρωτεύουσα κάθε νομού και το Κεντρικό Συμβούλιο Αποσυγκέντρωσης[384] του Υπουργείου Εσωτερικών. Οι συνεδριάσεις του τελευταίου ήταν τακτικές και οι αποφάσεις του δημοσιεύονταν στις καθημερινές εφημερίδες.

Ωστόσο, η προπαγάνδα του καθεστώτος περί «προσιτωτέρας» διοίκησης στον πολίτη, προστασίας του δημόσιου συμφέροντος[385], αυτοτελούς ανάπτυξης της επαρχίας και πάταξης της γραφειοκρατίας[386], δεν υλοποιήθηκε. Άρθρα επί άρθρων στις καθημερινές εφημερίδες περί της επιχειρούμενης διοικητικής διαίρεσης διαψεύστηκαν[387]. Στην πραγματικότητα, ο ανωτέρω Α.Ν. περί Νομαρχών ελάχιστα εφαρμόστηκε στην πράξη. Έλειπαν τα απαραίτητα οικονομικά μέσα και οι Υπηρεσίες των Νομαρχιών δεν ήταν επαρκώς προετοιμασμένες για μεταρρυθμίσεις αυτού του επιπέδου, με συνέπεια, τελικά, να έχει πενιχρά αποτελέσματα.

Λόγω αυτών των δυσχερειών, όπως αναφέρει και η σχετική αιτιολογική έκθεση[388], ο Α.Ν. 130/1936 αντικαταστάθηκε από τον Α.Ν. 1179/38 «Περί των Νομαρχών»[389], που επιχείρησε να ορίσει συγκεκριμένες αρμοδιότητες των Νομαρχών ανά Υπουργείο, χωρίς δυνατότητα αναπομπής υπόθεσης στον οικείο Υπουργό και

---

[380] Άρθρο 7 του Α.Ν. 130/1936.
[381] Άρθρο 11 του Α.Ν. 130/1936.
[382] Άρθρο 12 του Α.Ν. 130/1936.
[383] Άρθρο 13 του Α.Ν. 130/1936.
[384] Άρθρο 15 του Α.Ν. 130/1936.
[385] *Μαλαίνος Ε.*, Η εφαρμογή του διοικητικού συστήματος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 10-9-1936, σ. 1.
[386] *Ανώνυμος*, Η αποσυγκέντρωσις, εφημερίδα Η Πρωία, 20-9-1936, σ. 1.
[387] *Ανώνυμος*, Ο νόμος περί διοικητικής αποσυγκεντρώσεως. Τα τοπικά ζητήματα θα επιλύωνται υπό των νομαρχών. Τα οικονομικά νομοθετήματα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 8-9-1936, σ. 6, *Μαλαίνος Ε.*, Το διοικητικόν μας σύστημα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 9-9-1936, σ. 1, *Μαλαίνος Ε.*, Η εφαρμογή του διοικητικού συστήματος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 10-9-1936, σ. 1, *Μαλαίνος Ε.*, Η οργάνωσις της διοικήσεως, εφημερίδα Η Βραδυνή, 11-9-1936, σ. 1, *Μαλαίνος Ε.*, Η οργάνωσις της διοικήσεως, εφημερίδα Η Βραδυνή, 12-9-1936, σ. 1, *Μαλαίνος Ε.*, Η διοικητική διαίρεσις και η κωδικοποίησις της νομοθεσίας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 18-9-1936, σ. 1.
[388] *Ανώνυμος*, Πλήρες το κείμενον του νόμου περί αρμοδιότητος των νομαρχών. Η διοίκησις καθίσταται προσιτή εις τον λαόν και αι υποθέσεις των πολιτών θα λύωνται ταχέως, εφημερίδα Ακρόπολις, 15-4-1938, σ. 5.
[389] ΦΕΚ 154/Α/14-4-1938.

χωρίς δυνατότητα άσκησης από Υπουργό αρμοδιότητας που μεταβιβάστηκε στον Νομάρχη. Επιχειρήθηκε, δηλαδή, μια πιο σαφής οριοθέτηση αρμοδιοτήτων μεταξύ των δυο αυτών φορέων της εκτελεστικής εξουσίας.

Διατηρήθηκαν οι αρχικές διατάξεις περί ορισμού του Νομάρχη, ως την «ανωτέρα αρχή που προΐσταται όλων των εν των νομώ πολιτικών, πλην των δικαστικών, αρχών ως και των αστυνομικών και των λιμενικών»[390] και που «ασκούσε εποπτεία και έλεγχο όλων των περιφερειακών υπηρεσιών»[391]. Επίσης, διατηρήθηκαν οι διατάξεις περί του Συμβουλίου Διοικητικής Αποσυγκέντρωσης, το οποίο απαρτιζόταν από επιστήμονες και ανώτατους λειτουργούς και γνωμοδοτούσε για θέματα αποκέντρωσης[392]. Πιο συγκεκριμένα, για να επιτευχθούν καλύτερα οι στόχοι της διοικητικής αποσυγκέντρωσης και να λύνονται τα προβλήματα με άμεσο και φιλικό, για τον πολίτη, τρόπο, σύμφωνα με τις εξαγγελίες της κυβέρνησης, σε σαράντα δύο άρθρα[393] καταγράφηκαν αναλυτικά όλες οι αρμοδιότητες που μεταβιβάζονταν στον Νομάρχη ανά Υπουργείο: Εσωτερικών, Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, Οικονομικών, Εθνικής Οικονομίας, Συγκοινωνίας, Γεωργίας, Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως, Σιδηροδρόμων και Αυτοκινήτων και Υφυπουργείο Εργασίας. Από τα αναφερόμενα, τόσο στον νόμο όσο και στη σχετική εγκύκλιο του Υπουργού Εσωτερικών Ι. Δουρέντη, που τον ακολούθησε[394], η διάθεση του νομοθέτη ήταν να αποτελέσει ο Νομάρχης ένα είδος «Υπουργικού Συμβουλίου» του νομού, να έχει αυξημένες αρμοδιότητες και να προχωρήσει η εξαγγελθείσα διοικητική αποσυγκέντρωση για την καλύτερη εξυπηρέτηση των πολιτών. Το καθεστώς έδινε μεγάλη σημασία σε αυτό, τουλάχιστον σε επίπεδο φρασεολογίας και προπαγάνδας. Βέβαια, και στο παρελθόν, με σχετικές εγκυκλίους, είχε επιχειρηθεί η εξειδίκευση των αρμοδιοτήτων των Νομαρχών ανά Υπουργείο αλλά χωρίς αποτέλεσμα[395].

---

[390] Άρθρο 2 του Α.Ν. 130/1936.
[391] Άρθρο 8 του Α.Ν. 130/1936.
[392] Άρθρο 32 του Α.Ν. 130/1936.
[393] Άρθρα 36 έως και 77 του Α.Ν. 130/1936.
[394] *Ανώνυμος*, Επεξηγηματική εγκύκλιος του νέου νόμου περί νομαρχών. Οδηγίαι του υπουργείου των εσωτερικών, εφημερίδα Έθνος, 3-5-1938, σ. 6, *Ανώνυμος*, Η εφαρμογή του νέου νόμου περί νομαρχών. Εγκύκλιος του Κ. Δουρέντη, εφημερίδα Η Βραδυνή, 29-5-1938, σ. 6.
[395] *Ανώνυμος*, Εγκύκλιος προς τους νομάρχας δια τας αρμοδιότητας των υπουργείων της εργασίας και της εθνικής οικονομίας, εφημερίδα Η Εθνική, 22-2-1937, σ. 6, *Ανώνυμος*, Η πορεία εφαρμογής της νέας διοικητικής αποσυγκεντρώσεως. Ποια θέματα αρμοδιότητος υπουργείων εξαιρούνται της δικαιοδοσίας των νομαρχών. Αι αποφάσεις της ειδικής επιτροπής, εφημερίδα Η Βραδυνή, 4-4-1937, σ. 8.

Ακόμα και ο Πρόεδρος της κυβέρνησης Ι. Μεταξάς, προχώρησε σε δηλώσεις στις εφημερίδες για να στηρίξει την προσπάθεια, καταφερόμενος ενάντια στις κομματικές κυβερνήσεις του παρελθόντος και επαίροντας την καλύτερη, ταχύτερη και «τέλεια» εξυπηρέτηση των πολιτών[396] που θα εφάρμοζε. Ωστόσο, για άλλη μια φορά, τα αποτελέσματα της επιχειρούμενης αποσυγκέντρωσης αποδείχθηκαν πενιχρά.

Γ. Γενικοί Διοικητές

Το άρθρο 5 του Α.Ν. 1179/38 «Περί των Νομαρχών» προέβλεπε ότι «των Νομαρχών των εν ταις Γενικαίς Διοικήσεσι Νομών προϊσταται αμέσως ο Γενικός Διοικητής».

Ο Γενικός Διοικητής διοριζόταν από τον Υπουργό Εσωτερικών σε καθεμιά από τις τέσσερεις Γενικές Διοικήσεις της Ελλάδας (Μακεδονίας με έδρα τη Θεσσαλονίκη, Θράκης με έδρα την Κομοτηνή, Ηπείρου με έδρα τα Ιωάννινα και Κρήτης με έδρα τα Χανιά)[397]. Ωστόσο, και προκειμένου, προφανώς, να διατηρεί ο κυβερνήτης τον τελευταίο λόγο, οι αρμοδιότητές του μπορούσαν να ανατεθούν και σε μέλη της κυβέρνησης, Υπουργούς ή Υφυπουργούς[398]. Αργότερα, και λίγο πριν την επιβολή της κατοχής στη χώρα, με τον Α.Ν. 2923/1941 «Περί ιδρύσεως τριών Γενικών Διοικήσεων»[399], ιδρύθηκαν τρεις νέες Γενικές Διοικήσεις: Νήσων Αιγαίου Πελάγους, Νήσων Κυκλάδων και Νήσων Ιονίου Πελάγους.

Συνοπτικά, θα λέγαμε, ότι, σε επίπεδο διοικητικής αποκέντρωσης, το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936 και, παρά τις σχετικές εξαγγελίες των στελεχών του και τις νομοθετικές πρωτοβουλίες που πήρε, δεν κατάφερε να κάνει σοβαρά βήματα. Αυτό που κατάφερε, και, ίσως ήταν και η βασική του επιδίωξη εξ αρχής, ήταν η διάλυση με Βασιλικά Διατάγματα[400] όλων των μέχρι τότε αιρετών οργάνων: δημάρχων, νομαρχών, δημοτικών και κοινοτικών συμβουλίων, η αντικατάστασή τους από κρατικά όργανα που όριζε και έλεγχε η κυβέρνηση, η απαγόρευση των δημοτικών και κοινοτικών

[396] *Ανώνυμος,* Ένας ακόμα σωστικός νόμος. Εφαρμόζεται ευρεία διοικητική αποσυγκέντρωσις. Εξυψούται η διοίκησις και επιτυγχάνεται η εξυπηρέτησις του πολίτου, εφημερίδα Ακρόπολις, 15-4-1938, σ. 1, *Ανώνυμος*, Δια την εξύψωσιν της διοικήσεως. Εφαρμόζεται ευρύτατη διοικητική αποσυγκέντρωσις. Δηλώσεις του προέδρου της κυβερνήσεως κ. Ιωάννη Μεταξά. Αι μεταβιβαζόμεναι αρμοδιότητες εις τους νομάρχας. Τέλεια εξυπηρέτησις των πολιτών, εφημερίδα Η Πρωία, 15-4-1938, σ. 1.
[397] Άρθρα 27, 28 και 29 του Α.Ν. 1488/38, ΦΕΚ 451/Α/29-11-1938.
[398] Άρθρο 30 του Α.Ν. 1488/38, ΦΕΚ 451/Α/29-11-1938.
[399] ΦΕΚ 141/Α/24-4-1941.
[400] ΦΕΚ 44/Α/10-2-1938.

εκλογών[401] και ο διορισμός διοικουσών επιτροπών[402] με συνεχείς παρατάσεις της θητείας τους[403].

ΙΙ. Οι εξαγγελίες περί οικονομιών

Α. Η περίοδος του Ι. Μεταξά

Στην προσπάθεια εξυγίανσης του δημόσιου τομέα, βασική κατεύθυνση όλων των κυβερνήσεων, αποτελούσε, ανέκαθεν η μείωση του κόστους λειτουργίας του. Και μάλιστα, ως μια από τις προτεινόμενες λύσεις προβάλλεται, συχνά, ο περιορισμός του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων στους ικανότερους και αυτούς με τα περισσότερα προσόντα, γεγονός που θα επέτρεπε, τελικά, και την αύξηση των αποδοχών τους.

Στο πλαίσιο αυτό, βασική εξαγγελία της κυβέρνησης του Ι. Μεταξά ήταν η περιστολή των δημοσίων δαπανών και η εφαρμογή οικονομιών σε όλους τους κλάδους της διοίκησης[404]. Εξ' ου και στο ΥΣ της 31ης Αυγούστου 1936, ο Πρωθυπουργός ανακοίνωσε «εξυγίανσις των δημοσίων υπηρεσιών και εκκαθάρισις των ακατάλληλων και επιβλαβών υπαλλήλων»[405].

Μετά από πρόταση του Προέδρου της Κυβέρνησης, του Υπουργού Οικονομικών και του αρμόδιου Υπουργού, με Β.Δ., μπορούσε να γίνει κατάργηση, συγχώνευση, υποβιβασμός, διαρρύθμιση και υπαγωγή Υπηρεσιών[406]. Μπορούσε να προχωρήσει η κατάργηση ή ο υποβιβασμός, καθώς και η μη πλήρωση κενών οργανικών θέσεων, η κατάργηση ή η τροποποίηση κείμενων διατάξεων, ο καθορισμός νέας οργανικής σύνθεσης ή η τακτοποίηση υπεράριθμων υπαλλήλων, όχι μόνο Υπουργείων αλλά και ΝΠΔΔ, αυτονόμων οργανισμών, ειδικών ταμείων και Υπηρεσιών[407]. Και, μάλιστα, με σοβαρή πιθανότητα, δυσμενείς εξελίξεις και δυσμενείς ρυθμίσεις, όσον

---

[401] *Ανώνυμος*, Το ζήτημα της αυτοδιοικήσεως. Δεν θα εκλέγωνται πλέον οι δήμαρχοι. Δηλώσεις του Υπουργού των εσωτερικών, εφημερίδα Η Εθνική, 21-10-1936, σ. 6.
[402] Στο ΦΕΚ 162/Α/19-4-1938 δημοσιεύθηκαν δεκαέξι Β.Δ. διάλυσης κοινοτικών συμβουλίων και διορισμού διοικουσών επιτροπών, στο ΦΕΚ 150/Α/12-4-1938 δεκαπέντε, στο ΦΕΚ 236/Α/21-6-1938 πέντε και στο ΦΕΚ 289/Α/8-8-1938 δεκαέξι.
[403] Α.Ν. 783/1937 «Περί παρατάσεως της υπηρεσίας των υφισταμένων δημοτικών και κοινοτικών Αρχών» και των σχετικών διοικουσών επιτροπών», ΦΕΚ 267/Α/15-7-1937.
[404] *Ανώνυμος*, Το υπουργικόν συμβούλιον κατά την χθεσινή συνεδρίασίν του εκηρύχθη υπέρ πραγματοποιήσεως οικονομιών σε όλους τους κλάδους, εφημερίδα Ακρόπολις, 26-9-1936, σ .6, *Ανώνυμος*, Κατά το υπουργικόν συμβούλιον έγινε εισήγησις του προϋπολογισμού. Η πραγματοποίηση οικονομιών, εφημερίδα Ακρόπολις, 24-10-1936, σ. 6.
[405] *Ανώνυμος*, Το απογευματινόν συμβούλιον υπό την προεδρίαν του κ. Πρωθυπουργού. Η λύσις των γενικών ζητημάτων. Η εξυγίανσις των δημόσιων υπηρεσιών, εφημερίδα Έθνος, 1-9-1936, σ. 6.
[406] Α.Ν. 308/1936, ΦΕΚ 491/Α/6-11-1936.
[407] Άρθρο 1 του Α.Ν. 308/1936.

αφορά στο εργασιακό καθεστώς των δημοσίων υπαλλήλων, όπως, μεταξύ άλλων, κατάργηση διατάξεων περί συνυπηρέτησης τέκνων και πολυτέκνων και η δυνατότητα μετάθεσης, χωρίς προηγούμενη αίτηση του υπαλλήλου[408].

Τέλος, προβλέφθηκε διαθεσιμότητα έξι μηνών για υπαλλήλους, που θα κρίνονταν υπεράριθμοι, ακατάλληλοι ή ανεπαρκείς με ό,τι σήμαινε αυτό σε συνθήκες δικτατορίας[409]. Μια διάταξη που υπήρχε και στον Α.Ν. 120/1936 «Περί θέσεως εις διαθεσιμότητα δημοσίων λειτουργών καταργήσεως του υποχρεωτικού των γνωμοδοτήσεων των Υπηρεσιακών Συμβουλίων, περιορισμού επιδομάτων δημοσίων λειτουργών και καθιερώσεως ασυμβίβαστου προς τα έργα του δημοσίου υπαλλήλου»[410] και προέβλεπε ότι, μετά από ένα μήνα παράτασης της διαθεσιμότητας του υπαλλήλου, παραπέμπονταν στον Υπουργό με το ερώτημα της απόλυσης[411]. Για την πλήρη και ακώλυτη εφαρμογή των ανωτέρω διατάξεων, καταργήθηκε και κάθε γνωμοδότηση των Υπηρεσιακών και άλλων Συμβουλίων, που μέχρι τότε ήταν υποχρεωτική για μια σειρά ενεργειών της διοίκησης[412].

Ακολούθησε σειρά διαταγμάτων συγκεκριμένης εφαρμογής των εξαγγελιών περί εξασφάλισης οικονομιών, όπως, για παράδειγμα, το Β.Δ. «Περί των επενεκτέων οικονομιών των ταις υπηρεσίαις αρμοδιότητος Υπουργείου Δικαιοσύνης»[413], με το οποίο καταργήθηκαν θέσεις του Υπουργείου Δικαιοσύνης, έκλεισαν Πταισματοδικεία-Ειρηνοδικεία και μειώθηκαν οι θέσεις συμβούλων.

Για την καλύτερη οργάνωση των οικονομικών ελέγχων, συστάθηκε η Γενική Διεύθυνση Δημόσιου Λογιστικού[414], αρμόδια για την κατάρτιση και την εποπτεία του κρατικού προϋπολογισμού, για το δημόσιο χρέος, τις συντάξεις, την εποπτεία και τον έλεγχο των ταμείων και των δημόσιων οικονομικών[415]. Στη δομή της λειτουργούσαν αντίστοιχες, των αρμοδιοτήτων της, Διευθύνσεις[416] με πλήρη περιγραφή των καθηκόντων των υπαλλήλων τους[417]. Χαρακτηριστικό ήταν ότι, με νομοθετική διάταξη

[408] Άρθρο 3 του Α.Ν. 308/1936.
[409] Άρθρο 12 του Α.Ν. 308/1936.
[410] ΦΕΚ 406/Α/23-9-1936.
[411] Άρθρο 1 του Α.Ν. 120/1936.
[412] Άρθρο 5 του Α.Ν. 120/1936.
[413] ΦΕΚ 115/Α/1-4-1937.
[414] Β.Δ. «Περί οργανισμού της Γενικής Διεύθυνσης Δημόσιου Λογιστικού», ΦΕΚ 537/Α/8-12-1936.
[415] Άρθρο 1 του Β.Δ. «Περί οργανισμού της Γενικής Διεύθυνσης Δημόσιου Λογιστικού», ΦΕΚ 537/Α/8-12-1936.
[416] Άρθρο 2 του Β.Δ. «Περί οργανισμού της Γενικής Διεύθυνσης Δημόσιου Λογιστικού», ΦΕΚ 537/Α/8-12-1936.
[417] Κεφάλαιο Γ του Β.Δ. «Περί οργανισμού της Γενικής Διεύθυνσης Δημόσιου Λογιστικού», ΦΕΚ 537/Α/8-12-1936.

και προκειμένου να εξασφαλιστεί το απόρρητο των ενεργειών[418], απαγορευόταν η επίδειξη εγγράφων και η αλληλογραφία των υπαλλήλων της μετά τρίτων.

Συμπληρωματικά, οργανώθηκαν και καταγράφηκαν οι αρμοδιότητες των Τμημάτων και Γραφείων των «Υπηρεσιών Εντελλομένων Εξόδων των Πολιτικών Υπουργείων», που είχαν την ευθύνη για την επιμέλεια, την έγκριση, την εκκαθάριση και την εντολή όλων των πληρωμών τους[419]. Ο δε έλεγχος των διαχειρίσεων όλων των ιδρυμάτων δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου πέρασε στον Υπουργό των Οικονομικών[420], Το έργο του δε αυτό συνεπικουρούσαν δημόσιοι υπάλληλοι, στους οποίους, με το άρθρο 1 του Α.Ν. 47/36 «Περί ελέγχου διαχειρίσεως νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου και αγαθοεργών ιδρυμάτων»[421], δόθηκε η αρμοδιότητα να προβαίνουν σε έλεγχο της διαχείρισης ΝΠΔΔ και αγαθοεργών ιδρυμάτων.

Με αφορμή τις οικονομίες και, προκειμένου να τοποθετηθούν σε θέσεις «κλειδιά» πρόσωπα αφοσιωμένα στο καθεστώς, η κυβέρνηση προχώρησε σε κατάργηση θέσεων Γενικών Γραμματέων σε Υπουργεία, αντικατάστασή τους από θέσεις Γενικών Διευθυντών και τοποθέτηση νέων σε αυτές[422]. Βέβαια, και επειδή ακριβώς δεν υπήρχε συγκεκριμένη πολιτική στρατηγική και σχεδιασμός για τον δημόσιο τομέα, κάποιες από αυτές τις θέσεις Γενικών Γραμματέων επανασυστάθηκαν, αργότερα, εκ νέου[423], και διορίστηκαν νέοι Γενικοί Γραμματείς, συχνά οι κατέχοντες τις μέχρι τότε θέσεις Γενικών Διευθυντών[424].

Για τον ίδιο σκοπό και με αφορμή την καλύτερη εξυπηρέτηση των πολιτών, άλλαξαν οι Οργανισμοί σχεδόν όλων των Υπουργείων[425] και ανεστάλησαν όλοι οι

---

[418] Άρθρα 30 και 32 του Β.Δ. «Περί οργανισμού της Γενικής Διεύθυνσης Δημόσιου Λογιστικού», ΦΕΚ 537/Α/8-12-1936.

[419] Β.Δ. «Περί κατανομής εις Τμήματα και Γραφεία της εις την αρμοδιότητα των Υπηρεσιών Εντελλομένων Εξόδων των Πολιτικών Υπουργείων, υπαγόμενης εργασίας», ΦΕΚ 304/Α/6-8-1937.

[420] *Ανώνυμος,* Ο έλεγχος της διαχειρίσεως ιδρυμάτων δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου υπήχθη εις το υπουργείον οικονομικών, εφημερίδα Ακρόπολις, 11-4-1938, σ. 6.

[421] ΦΕΚ 381/Α/31-8-1936.

[422] Άρθρο 1 του Α.Ν. 731/1937 «Περί τροποποιήσεως διατάξεων τινών περί Οργανισμού της Κεντρικής Υπηρεσίας Υπουργείου Δικαιοσύνης», ΦΕΚ 222/Α/12-6-1937.

[423] Α.Ν. 1253/1938 «Περί συστάσεως θέσεως Γενικού Γραμματέως παρά τω Υπουργείω των Οικονομικών», ΦΕΚ 213/Α/1-6-1938, Α.Ν. 1491/1938 «Περί συστάσεως Γενικής γραμματείας παρά τη Κεντρική Υπηρεσία του συμπληρώσεως των υπ' αριθ. 782, 865, 1158 και 1368 Α.Ν.», ΦΕΚ 455/Α/3-12-1938.

[424] *Ανώνυμος,* Ο γεν. γραμματεύς του υφυπουργείου αγορανομίας, εφημερίδα Έθνος, 19-4-1939, σ. 6, *Ανώνυμος*, Θέσις γενικού γραμματεύς εις το υπουργείον οικονομικών, εφημερίδα Ο Τύπος, 24-9-1939, σ. 4, *Ανώνυμος*, Ο νέος γεν. γραμματεύς του υπουργείου υγιεινής, εφημερίδα Ο Τύπος, 6-10-1939, σ. 4.

[425] *Ανώνυμος,* Ο οργανισμός του υπουργείου εθνικής οικονομίας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 20-2-1937, σ. 6, *Ανώνυμος*, Η νέα σύνθεσις των υπηρεσιών του υπουργείου δικαιοσύνης, εφημερίδα Η Βραδυνή, 6-4-1937, σ. 6, *Ανώνυμος*, Ο οργανισμός του υπουργείου παιδείας, εφημερίδα Η Εθνική, 15-3-1937, σ. 6, *Ανώνυμος*, Πλήρες το κείμενον του νέου οργανισμού του υπουργείου γεωργίας, εφημερίδα Η Εθνική, 6-4-1937, σ. 5, *Ανώνυμος,* Ο οργανισμός του υπουργείου των εξωτερικών, εφημερίδα Εστία, 2-8-1937, σ.

διαγωνισμοί για διορισμούς στο δημόσιο[426]. Μάλιστα, στους Δήμους της Διοίκησης Πρωτευούσης και για λόγους «εξυγίανσης» του δημοσίου, απαγορεύθηκε ο διορισμός συγγενών δημάρχων και μελών δημοτικών συμβουλίων[427]. Όλα αυτά, βέβαια, σε επίπεδο διακηρύξεων, υπουργικών αποφάσεων και νομικού πλαισίου στο όνομα της εξασφάλισης οικονομιών.

Β. Η περίοδος της κατοχής

Με την επιβολή της γερμανικής κατοχής και την ορκωμοσία της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης του Γ. Τσολάκογλου, στις 2 Μαΐου 1941, δημοσιεύθηκε το Ν.Δ. υπ' αριθ.1 «Περί των αρμοδιοτήτων της Κυβερνήσεως, των Υπουργών και άλλων διατάξεων»[428]. Στα άρθρα του διαβάζουμε ότι, η Κυβέρνηση «αντλούσα την δύναμιν αυτής εκ του Ελληνικού Λαού, και τη θελήσει των ενόπλων δυνάμεων της χώρας, αποφασίζει» να «παρέχει εις εαυτήν το δικαίωμα της εκδόσεως διαταγμάτων, συντακτικού και νομοθετικού χαρακτήρος και περιεχομένου»[429] και «εξουσιοδοτεί όπως έκαστος των Υπουργών ασκήση απάσας τας αρμοδιότητας συμβατικού ή διοικητικού περιεχομένου βάσει των κειμένων νόμων και του παρόντος»[430] «να εκδίδη Κανονιστικά Διατάγματα»[431].

> Επίσης, και όσον αφορά, πιο συγκεκριμένα, στη δημόσια διοίκηση:
>
> «εξουσιοδοτεί όπως έκαστος των Υπουργών εκδίδη Διατάγματα, άτινα προκειμένου μεν περί διορισμών, μεταθέσεων, τοποθετήσεων, θέσεως σε διαθεσιμότητα, αποσπάσεων, υποβιβασμού και απολύσεων των εις την δικαιοδοσίαν αυτών υπαγόμενων ισοβίων, μονίμων, επί συμβάσει τακτικών και εκτάκτων υπαλλήλων, από του βαθμού του Τμηματάρχου και άνω και του Προέδρου Πρωτοδικών και άνω υπογράφονται υπό του Προέδρου της Κυβερνήσεως και του αρμοδίου Υπουργού, προκειμένου δε περί των αυτών διοικητικών πράξεων πάντων των λοιπών διοικητικών

3, *Ανώνυμος,* Ο οργανισμός του υπουργείου παιδείας, εφημερίδα Η Εθνική, 1-4-1938, σ. 5, *Ανώνυμος,* Η αναδιοργάνωσις των υπηρεσιών του υπουργείου εθνικής οικονομίας, εφημερίδα Η Πρωία, 13-4-1939, σ. 1, *Ανώνυμος,* Ο οργανισμός του υπουργείου παιδείας, εφημερίδα Έθνος, 6-6-1939, σ. 6, *Ανώνυμος,* Τροποποίησις του οργανισμού του υφυπουργείου εμπορικής ναυτιλίας, εφημερίδα Εστία, 25-7-1939, σ. 6, *Ανώνυμος,* Νέα διαρρύθμισις εις τας υπηρεσίας του υφυπουργείου εμπορικής ναυτιλίας, εφημερίδα Ασύρματος, 23-7-1940, σ. 6, *Ανώνυμος,* Ο νέος οργανισμός του υπουργείου προνοίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 16-10-1940, σ. 3.

[426] *Ανώνυμος*, Ακυρούνται άπαντες οι προκηρυχθέντες διαγωνισμοί εις τας δημοσίας υπηρεσίας. Η απόφαση του κ. Υπουργού Οικονομικών, εφημερίδα Η Εθνική, 16-8-1936, σ. 6.

[427] *Ανώνυμος*, Οι υπάλληλοι δήμων και κοινοτήτων, εφημερίδα Ακρόπολις, 25-9-1939, σ. 6.

[428] ΦΕΚ 151/Α/2-5-1941.

[429] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 1/1941.

[430] Άρθρο 3 του Ν.Δ. 1/1941.

[431] Άρθρο 4 του Ν.Δ. 1/1941.

και δικαστικών υπαλλήλων και υπηρετών υπό του αρμοδίου Υπουργού, άνευ τηρήσεως των συντακτικού και νομοθετικού χαρακτήρος και περιεχομένου Νόμων. Η αυτή διάταξις ισχύει και δια τους εκπαιδευτικούς και εκκλησιαστικούς λειτουργούς πάσης ιεραρχίας και κατηγορίας. Η ανωτέρω διάταξις ισχύει επί εξάμηνον»[432].

Παρεμπιπτόντως, με τα Ν.Δ. 720/1941[433], Ν.Δ. 2034/1942[434] και τους Ν. 1080/1943[435] και Ν. 1652/1943[436] η ισχύς του συγκεκριμένου άρθρου παρατάθηκε μέχρι τέλος του 1944.

Με αυτό το Ν.Δ. η κυβέρνηση, με απολυταρχικό τρόπο και προκειμένου να ελέγχει καλύτερα το κράτος, προχώρησε ουσιαστικά στη συνένωση της νομοθετικής με την εκτελεστική εξουσία, ώστε η δημόσια διοίκηση να υπακούει σε αυτή. Οι Υπουργοί μπορούσαν να προβαίνουν στην έκδοση πληθώρας Ν.Δ, ή άλλων Ν.Π., με σκοπό την πλήρη αναδιοργάνωση των κρατικών υπηρεσιών, θέτοντας, κυρίως, στο στόχαστρο τους ανώτερους υπαλλήλους, αυτούς δηλαδή που είχαν τουλάχιστον τον βαθμό του Τμηματάρχη.

Από τη δημοσίευσή του φάνηκε και το ξεκάθαρα αντιβασιλικό πνεύμα της κυβέρνησης. Όλα τα δημόσια έγγραφα και οι δικαστικές αποφάσεις εκδίδονταν, πλέον, εν ονόματι του «ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ»[437] και η σφραγίδα του κράτους και των δημοσίων υπηρεσιών, έφερε τον τίτλο «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ»[438]. Άλλαξε ο όρκος όλων όσων αποκτούσαν δημόσια αξιώματα και θέσεις, σε: «ορκίζομαι ενώπιον του Θεού και της Πατρίδος να εκτελώ τα καθήκοντά μου εντίμως και ευσυνειδήτως και να καταβάλλω άπασας τας δυνάμεις μου όπως εξυπηρερώ τα συμφέροντα του Έθνους και του Λαού»[439] και κλήθηκαν όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι να ξαναορκιστούν με τον νέο όρκο[440]. Εν συνεχεία, εκδόθηκε το Ν.Δ. 11/1941 «Περί μετονομασίας της Βασιλικής Χωροφυλακής, της Βασιλικής Πολ. Αεροπορίας, του Βασιλικού Πολ. Ναυτικού και λοιπόν διατάξεων»[441], όπου εκδιώχθηκε η ονομασία «Βασιλικό» από όλα τα σώματα του στρατού και της χωροφυλακής.

---

[432] Άρθρο 5 του Ν.Δ. 1/1941.
[433] ΦΕΚ 405/Α/24-11-1941.
[434] ΦΕΚ 328/Α/30-12-1942. Από 7-5-1941 παύουν τα Βασιλικά Διατάγματα και ονομάζονται πλέον Νομοθετικά.
[435] ΦΕΚ 445/Α/31-12-1943.
[436] ΦΕΚ 163/Α/9-8-1944.
[437] Άρθρο 6 του Ν.Δ. 1/1941.
[438] Άρθρο 8 του Ν.Δ. 1/1941.
[439] Άρθρο 7 του Ν.Δ. 1/1941.
[440] Άρθρο 10 του Ν.Δ. 194/1941, ΦΕΚ 201/Α/18-6-1941, *Ανώνυμος*, Η ορκωμοσία των υπαλλήλων θα γίνει εντός της εβδομάδος, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-6-1941, σ. 2.
[441] ΦΕΚ 156/Α/7-5-1941.

Κατ' εφαρμογή, λοιπόν, του Ν.Δ. 1/1941 «Περί των αρμοδιοτήτων της Κυβερνήσεως, των Υπουργών και άλλων διατάξεων»[442] πραγματοποιήθηκαν μια σειρά από συγχωνεύσεις και καταργήσεις θέσεων, μεταξύ άλλων, στα Υπουργεία Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας[443] και Εσωτερικών[444].

Εν συνεχεία, με τα Ν.Δ. 91/1941 «Περί εξουσιοδοτήσεως της Κυβερνήσεως προς απόλυσιν, μετάθεσιν, υποβιβασμόν, θέσιν εις διαθεσιμότηταν, προαγωγήν και διορισμόν των υπαλλήλων οργανισμών δημοσίου δικαίου, Τραπεζών, παραχωρηθεισών δημοσίων υπηρεσίων και λοιπών διατάξεων»[445] και Ν.Δ. 194/1941 «Περί κωδικοποιήσεως και συμπληρώσεως των διατάξεων περί των αρμοδιοτήτων των Υπουργών»[446] εξουσιοδοτήθηκε η κυβέρνηση, στο όνομα των οικονομιών, να «καταργήση, συγχωνεύση, τροποποιήση τας Κρατικάς υπηρεσίας ως και τας υπηρεσίας των Δήμων» και να «απολύση, υποβιβάση, προαγάγη, μεταθέση, αποσπάση και διορίση υπαλλήλους της Διοικήσεως και της δικαιοδοσίας άνευ δεσμεύσεως συνταγματικών και νομοθετικών διατάξεων» και, μάλιστα, στους «απολυθησομένους ή υποβιβασθησομένους απαγορεύεται προσφυγή ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, ως και έγερσις αγωγής αποζημιώσεως κατά του Δημοσίου και των ως άνω οργανισμών»[447]. Μια παντοδύναμη, λοιπόν, κυβέρνηση που μπορούσε, χωρίς καμία δέσμευση και λογοδοσία, να προσαρμόζει τη δημόσια διοίκηση και το προσωπικό της στις επιθυμίες της, ή καλύτερα, στις επιταγές των δυνάμεων κατοχής.

Θύματα αυτής της «παντοδυναμίας» ήταν, μεταξύ άλλων, ο Οργανισμός Αλιείας[448], το Υφυπουργείο Συνεταιρισμών[449], η Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων[450], οι Οργανισμοί Κοινωνικών Ασφαλίσεων[451], τα Εμπορικά και Βιομηχανικά Επιμελητήρια Αθηνών και Πειραιώς[452], η Προνομιούχος Ανώνυμη Εταιρεία Γενικών Αποθηκών της

[442] ΦΕΚ 151/Α/2-5-1941.
[443] Ν.Δ. 75/1941 «Περί καταργήσεως και τροποποιήσεως διατάξεων του Οργανισμού του Υπουργείου των Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», ΦΕΚ 174/Α/24-5-1941.
[444] Ν.Δ. 86/1941 «Περί καταργήσεως θέσεων προσωπικού εν υπηρεσίαις υπαγομέναις εις την αρμοδιότητα του Υπουργείου των Εσωτερικών, προς επίτευξιν οικονομιών», ΦΕΚ 176/Α/26-5-1941.
[445] ΦΕΚ 180/Α/29-5-1941.
[446] ΦΕΚ 201/Α/18-6-1941.
[447] Άρθρα 2 και 12 του Ν.Δ. 194/1941.
[448] Ν.Δ. 18/1941 «Περί καταργήσεως του Οργανισμού Αλιείας», ΦΕΚ 160/Α/9-5-1941.
[449] Ν.Δ. 21/1941 «Περί καταργήσεως του Υφυπουργείου Συνεταιρισμών κ.λπ.», ΦΕΚ 161/Α/10-5-1941.
[450] Ν.Δ. 71/1941 «Περί καταργήσεως της Ενώσεως των Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος», ΦΕΚ 172/Α/23-5-1941.
[451] Άρθρα 4, 5 και 6 του Ν.Δ. 194/1941.
[452] Άρθρο 9 του Ν.Δ. 194/1941.

Ελλάδος[453], ο Οργανισμός Λιμένος Πειραιώς (ΟΛΠ)[454] και τα μέλη όλων των Διοικητικών ή Υπηρεσιακών Συμβουλίων και Επιτροπών του δημοσίου[455].

Η ανάγκη των οικονομιών και η κρισιμότητα της περιόδου επέβαλαν περιορισμούς σε δαπάνες, άρα και στις προσλήψεις στο δημόσιο, εκτός από κάποιες περιπτώσεις που κρίνονταν απαραίτητες. Πιο συγκεκριμένα, στις αρχές του 1941, πραγματοποιούνταν μόνο μεμονωμένοι διαγωνισμοί για διορισμούς, όπως, για παράδειγμα, ο διαγωνισμός για 400 ταμειακούς υπαλλήλους[456]. Στις 10 Μαΐου 1941, το ΥΣ ανακοίνωσε την αναστολή όλων των διορισμών, χωρίς εξαιρέσεις, και την κάλυψη των κενών θέσεων μόνο με προσλήψεις πολεμιστών, θυμάτων και αναπήρων πολέμου[457]. Αργότερα δε, με τον Α.Ν. 965/1943 «Περί απαγορεύσεως πληρώσεως κενών θέσεων υπαλλήλων και υπηρετών Δημοσίων Κρατικών Υπηρεσιών»[458] και για λόγους οικονομιών και πάλι, οι διορισμοί απαγορεύθηκαν τελείως και η πλήρωση των κενών θέσεων θα γινόταν πλέον μόνο με μετατάξεις.

Εξαίρεση αποτέλεσαν οι διορισμοί 200 Εφοριακών για την συγκέντρωση του παρακρατήματος και της φορολογίας[459], η ενίσχυση σε προσωπικό του Υπουργείου Επισιτισμού[460] και οι διορισμοί μεταφραστών και διερμηνέων για τις ανάγκες των δυνάμεων κατοχής[461], για τους οποίους την αρμοδιότητα είχε ο Υπουργός Δημοσίας Ασφαλείας, που μπορούσε να προσλάβει έως τριάντα έκτακτους υπαλλήλους για αυτόν τον σκοπό[462]. Μια δυνατότητα, η οποία δόθηκε, αργότερα, και στους Υπουργούς Εμπορικής Ναυτιλίας και Συγκοινωνίας[463], Εθνικής Πρόνοιας[464] και σε επικεφαλής και

---

[453] Ν.Δ. 466/1941 «Περί τακτοποιήσεως των υπαλλήλων οίτινες υπηρέτησαν εις την υπηρεσίαν διαχειρίσεως εγχώριο σίτου της Προνομιούχου Ανων. Εταιρείας Γενικών Αποθηκών της Ελλάδος», ΦΕΚ 302/Α/8-9-1941.
[454] Ν.Δ. 390/1941 «Περί ρυθμίσεως της υπηρεσιακής καταστάσεως των υπαλλήλων και εργατών του Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς», ΦΕΚ 278/Α/16-8-1941.
[455] Άρθρο 11 του Ν.Δ. 194/1941.
[456] *Ανώνυμος*, Διαγωνισμός δια την πρόσληψιν 400 ταμειακών, εφημερίδα Νέα Ελλάς, 12-2-1941, σ. 2.
[457] *Ανώνυμος*, Θα περικοπούν πολλαί θέσεις δημοσίων υπαλλήλων. Οικονομίαι εις τον προϋπολογισμόν, εφημερίδα Ακρόπολις, 10-5-1941, σ. 1, *Ανώνυμος*, Δεν πρόκειται να γίνουν διορισμοί δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 10-5-1941, σ. 2.
[458] ΦΕΚ 400/Α/29-11-1943.
[459] Ν.Δ. 1392/1942 «Περί αυξήσεως της οργανικής συνθέσεως του προσωπικού των Οικονομικών Εφοριών και άλλων τινών διατάξεων», ΦΕΚ 142/Α/5-6-1942.
[460] Ν.Δ. 731/1941 «Περί διορισμού προσωρινών υπαλλήλων και υπηρετών Υπουργείου Επισιτισμού», ΦΕΚ 405/Α/24-11-1941.
[461] Ν.Δ. 374/1941 «Περί προσλήψεως διερμηνέων ή μεταφραστών εις τας υπηρεσίας Υπουργείου Δημοσίας Ασφαλείας», ΦΕΚ 270/Α/11-8-1941.
[462] Άρθρα 1 και 2 του Ν.Δ. 374/1941.
[463] Ν.Δ. 1009/1942 «Περί προσλήψεως διερμηνέων ή μεταφραστών εις τας υπηρεσίας του Υπουργείου Εμπορικής Ναυτιλίας και του Υπουργείου Συγκοινωνίας», ΦΕΚ 27/Α/14-2-1942.
[464] Α.Ν. 119/1943 «Περί προσθήκης μιας θέσεως μεταφραστού εις το προσωπικόν της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Εθνικής Πρόνοιας», ΦΕΚ 140/Α/22-5-1943.

άλλων Υπηρεσιών, με απαραίτητη, βεβαίως, την από μέρους των υποψηφίων, γνώση της γερμανικής και ιταλικής γλώσσας[465].

Ωστόσο, παρά τις εξαγγελίες και τις απαγορεύσεις, κατά τη διάρκεια της κατοχής, πραγματοποιήθηκαν συνολικά 15.000 νέοι διορισμοί υπαλλήλων και υπηρετών απασχολούμενων στο δημόσιο με διάφορες σχέσεις εργασίας. Ο δημόσιος προϋπολογισμός πλήρωνε προπολεμικά 140.000 δημοσίους υπαλλήλους και συνταξιούχους, και, μεταπολεμικά, το νούμερο αυτό ανήλθε σε 330.000. Μεταξύ των ετών 1942-1944 η αύξηση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων άγγιξε το 40%, των συνταξιούχων το 35%, των απασχολούμενων στους δήμους και τους λοιπούς δημόσιους οργανισμούς το 40%[466].

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι κυβερνήσεις, μετά την Απελευθέρωση, να προχωρήσουν σε διευρυμένες εκκαθαρίσεις της δημόσιας διοίκησης, εκδίδοντας τις Συντακτικές Πράξεις 26 και 31. Οι Σ.Π. αυτές προέβλεπαν την απόλυση των δημοσίων υπαλλήλων που συνεργάστηκαν με τις δυνάμεις κατοχής και αυτών που διορίστηκαν από 4 Αυγούστου 1936 (ημέρα επιβολής της δικτατορίας του Ι. Μεταξά) έως 12 Οκτωβρίου 1944 (επίσημη ημέρα λήξης της γερμανικής κατοχής), με την προϋπόθεση ότι παρουσίαζαν υπηρεσιακή ανεπάρκεια, έλλειψη ήθους, αναξιοπρεπή ή αντεθνική διαγωγή ή προσελήφθησαν κατά παράβαση νόμου. Χαρακτηριστικά, αναφέρουμε ότι η περίοδος κατά την οποία κάποιος θα κρινόταν για αναξιοπρεπή ή αντεθνική διαγωγή παρατάθηκε μέχρι το τέλος του 1944, προκειμένου να συμπεριλάβει και τους συμμετέχοντες στα Δεκεμβριανά[467]. Μια απειλή με πολλαπλούς αποδέκτες ακόμα και προς το χώρο της αριστεράς. Κι όλα αυτά, πάντα, με πρόσχημα τη δημιουργία οικονομιών και τη μείωση των δημοσίων δαπανών στον προϋπολογισμό, που μετά από αυτές τις 15.000 απολύσεις, περίπου το 25% του δυναμικού της δημόσιας διοίκησης, θα άντεχε ακόμα και αυξήσεις στους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων.

[465] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 1422/1942 «Περί προσλήψεως εκτάκτων υπαλλήλων, ως διερμηνέων και μεταφραστών εν διοικητικαίς υπηρεσίαις», ΦΕΚ 151/Α/13-6-1942.
[466] *Σταθάκης Γ.*, ό.π.
[467] *Παπαστράτης Π.*, Η εκκαθάριση…, ό.π., σ. 47-66.

ΙΙΙ. Η πάταξη της γραφειοκρατίας και η «εξυγίανση» του δημοσίου

Α. Η περίοδος του Ι. Μεταξά

Η πάταξη της γραφειοκρατίας αποτελούσε «σταυροφορία» για την κυβέρνηση[468] του Ι. Μεταξά και βασική εξαγγελία, την οποία όφειλαν όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι να υπηρετήσουν[469].

Σύμφωνα με τον Υπουργό Οικονομικών Α. Αποστολίδη, «η 4η Αυγούστου εκήρυξεν επισήμως τον πόλεμον κατά της γραφειοκρατίας»[470], «οργανούται συστηματικώς ο αγών κατά της γραφειοκρατίας»[471] και, μάλιστα, στο Υπουργείο αρμοδιότητάς του συστάθηκε Επιτροπή για τον σκοπό αυτό, η οποία και, εντός τριμήνου, κατέθεσε σχετικό πόρισμα[472].

Προς επίρρωση των εξαγγελιών της κυβέρνησης και στο πλαίσιο της σχετικής προπαγάνδας του καθεστώτος, επιστρατεύθηκαν μια σειρά από άρθρα στον καθημερινό τύπο, με αντικείμενο τα προβλήματα και την καλύτερη οργάνωση των δημοσίων υπηρεσιών[473]. Με επίκληση αυτόν τον σκοπό έγιναν διώξεις στις οποίες, για λόγους παραδειγματισμού, δόθηκε μεγάλη δημοσιότητα, όπως, για παράδειγμα, η δίκη πρώην Διευθυντή και στελεχών του Υπουργείου Οικονομικών για λαθρεμπόριο κανέλας και τσιγαρόχαρτου, τον Νοέμβριο του 1937[474].

Για να δείξει δε το καθεστώς ότι αντιμάχεται τη γραφειοκρατία και τη διαφθορά και επιδιώκει την εξυγίανση του δημόσιου τομέα, τοποθετήθηκαν Γενικοί Διοικητικοί

---

[468] *Ανώνυμος*, Ριζικαί μεταρρυθμίσεις εις όλας τας δημόσιας υπηρεσίας. Καταργείται το γραφειοκρατικόν σύστημα. Θα ενισχύεται ο λαός στας υποθέσεις του, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 4-3-1938, σ. 1.

[469] *Ανώνυμος*, Η ελληνική υπαλληλία και η γραφειοκρατία μας. Οι υπάλληλοι κάμνουν καλώς και πάντοτε το καθήκον τους, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 20-7-1937, σ. 1.

[470] *Ανώνυμος*, Ο υφυπουργός των οικονομικών εις τον λόγον του προς τους ανώτερους υπαλλήλους του υπουργείου του ανεκοίνωσεν ότι η 4η Αυγούστου εκήρυξεν από χθες επισήμως τον πόλεμον κατά της γραφειοκρατίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 28-1-1938, σ. 6.

[471] *Ανώνυμος*, Οργανούται συστηματικώς ο αγών κατά της γραφειοκρατίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 4-2-1938, σ. 3.

[472] *Ανώνυμος*, Ο νέος οργανισμός του υπουργείου των οικονομικών. Η αρμοδιότης των υπηρεσιών, εφημερίδα Ο Τύπος, 13-2-1938, σ. 6, *Ανώνυμος*, Καταρτίζεται το πόρισμα της επιτροπής κατά της γραφειοκρατίας. Αφικνείται ο ειδικός κ. Μπεντώ. Ο αγών εις τας επαρχίας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 28-6-1938, σ. 6.

[473] *Θεοδωρόπουλος Θ.*, Η οργάνωσις των δημοσίων υπηρεσιών, εφημερίδα Η Εθνική, 16-5-1938, σ. 1, *Θεοδωρόπουλος Θ.*, Η οργάνωσις των δημοσίων υπηρεσιών, εφημερίδα Η Εθνική, 23-5-1938, σ. 1, *Θεοδωρόπουλος Θ.*, Η οργάνωσις των δημοσίων υπηρεσιών, εφημερίδα Η Εθνική, 30-5-1938, σ. 1.

[474] *Ανώνυμος*, Νέαι αποκαλύψεις κατά την δίκην του πρώην διευθυντού του υπουργείου οικονομικών. Οι αργόμισθοι και το σιγαρόχαρτον των αγροτών, εφημερίδα Ακρόπολις, 14-11-1937, σ. 1.

Επιθεωρητές στα περισσότερα Υπουργεία, μεταξύ άλλων στο Υπουργείο Γεωργίας[475], στο Υπουργείο Οικονομικών[476] και στο Υπουργείο Εξωτερικών[477].

Επίσης, σε κάποια Υπουργεία και Υφυπουργεία, όπως, για παράδειγμα, στο Υφυπουργείο Οικονομικών, ιδρύθηκε Υπηρεσία Παραπόνων και Πληροφοριών[478] για να «ικανοποιούνται τα δίκαια παράπονα των πολιτών» με ελεύθερη είσοδο του κοινού όλες τις εργάσιμες ώρες και ημέρες[479]. Παράλληλα, εκδίδονταν συνέχεια εγκύκλιοι, όπως, για παράδειγμα, στο Υπουργείο Οικονομικών, με τις οποίες δίνονταν οδηγίες για την ταχύτερη και καλύτερη εξυπηρέτηση των πολιτών[480] και δινόταν έμφαση, τουλάχιστον στο φραστικό επίπεδο, στην καλύτερη σχέση του πολίτη με τη διοίκηση, χωρίς τη «μεσολάβηση των κομματαρχών». Για δε τους «κακομαθημένους» υπαλλήλους εκδόθηκε εγκύκλιος του Πρωθυπουργού Ι. Μεταξά με προειδοποιήσεις και απειλές[481]. Παράδειγμα που ακολούθησαν και άλλοι Υπουργοί προς τους υπαλλήλους τους[482], όπως π.χ. ο Υπουργός Δικαιοσύνης προς τους κατώτερους δικαστικούς υπαλλήλους[483]. Μετά δε από κάποιο διάστημα και για να φανεί το έργο της κυβέρνησης, δημοσιεύονταν προπαγανδιστικά άρθρα στις καθημερινές εφημερίδες, όπως π.χ. η δημοσίευση άρθρου απολογισμού του έργου του Γραφείου Πληροφοριών του Υπουργείου Δικαιοσύνης, με πλήρη αναφορά του αριθμού των αιτημάτων και των πολιτών που δέχθηκε, καταλήγοντας στην αξιολόγηση της λειτουργίας του ως «άρτια»[484].

---

[475] Β.Δ. «Περί αρμοδιότητας των Γενικών Διοικητικών Επιθεωρητών του Υπουργείου Γεωργίας», ΦΕΚ 355/Α/9-9-1937.

[476] Β.Δ. «Περί καθορισμού περιφερειών Επιθεωρητών Οικονομικών Εφορειών και δικαιοδοσίας αυτών», ΦΕΚ 357/Α/10-9-1937.

[477] Β.Δ. «Περί τροποποιήσεως του άρθρου 7 του Μαΐου 1931 εκτελεστικού διατάγματος "περί συστάσεως, δικαιοδοσίας, αρμοδιότητος και λειτουργίας των εν τη Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου των Εξωτερικών Διευθύνσεων, Τμημάτων και Γραφείων και κατανομής του προσωπικού"», ΦΕΚ 113/Α/23-3-1939.

[478] *Ανώνυμος*, Συστάσεις προς τους υπαλλήλους. Συνιστώνται γραφεία πληροφοριών, εφημερίδα Ακρόπολις, 6-1-1937, σ. 6.

[479] *Ανώνυμος*, Τα δίκαια παράπονα των πολιτών θα ικανοποιούνται, εφημερίδα Η Βραδυνή, 4-1-1937, σ. 8.

[480] *Ανώνυμος*, Η αναδιοργάνωσις του υπουργείου οικονομικών. Τα λαμβανόμενα μέτρα για την εξυπηρέτηση του κοινού, εφημερίδα Η Εθνική, 9-1-1938, σ. 5.

[481] *Ανώνυμος*, Οι δημόσιοι υπάλληλοι και αι υποχρεώσεις των προς το κοινόν. Πρέπει να παρέχουν με προθυμίαν πάσαν αιτούμενην πληροφορίαν, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 19-6-1937, σ. 6.

[482] Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι όλες οι εφημερίδες της εποχής αναπαρήγαγαν ακριβώς τις ίδιες ανακοινώσεις και δημοσιεύματα, απόδειξη της κατευθυνόμενης πληροφόρησης και της έλλειψης ελευθερίας του τύπου.

[483] *Ανώνυμος*, Εγκύκλιος δια τας υποχρεώσεις των κατωτέρων δικαστικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ο Τύπος, 21-6-1937, σ.6, *Ανώνυμος*, Τα καθήκοντα των κατωτέρων δικαστικών υπαλλήλων, εφημερίδα Η Πρωία, 22-6-1937, σ.5, *Ανώνυμος*, Μία εγκύκλιος, εφημερίδα Η Εθνική, 14-2-1939, σ.1.

[484] *Ανώνυμος*, Το γραφείον πληροφοριών του υπουργείου της δικαιοσύνης, εφημερίδα Ο Τύπος, 4-11-1938, σ. 6.

Β. Η περίοδος της κατοχής, οι διώξεις των στελεχών της 4ης Αυγούστου 1936

Για τις δυνάμεις κατοχής και τους ντόπιους συνεργάτες τους είχε μεγάλη σημασία η προπαγάνδα περί του παραγόμενου κυβερνητικού έργου. Εξ' ου και οι καθημερινές εφημερίδες της εποχής φιλοξενούσαν, συχνά, κυβερνητικές ανακοινώσεις περί των σχεδόν εβδομαδιαίων συνεδριάσεων του ΥΣ[485] και των πεπραγμένων των Υπουργείων. Ιδιαίτερη έμφαση δινόταν στη δημοσίευση ανακοινώσεων πεπραγμένων των Υπουργείων που είχαν αντικείμενο τα καθημερινά προβλήματα του λαού, όπως το Υπουργείο Επισιτισμού, που καλούταν να διαχειριστεί το τεράστιο επισιτιστικό πρόβλημα της χώρας[486].

Για τη δημόσια εικόνα των κατακτητών συστάθηκε, επίσης, στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, η «Υπηρεσία Επικοινωνίας μετά των Αρχών Κατοχής»[487], η οποία, βέβαια, ουδόλως βελτίωσε τις σχέσεις τους με το λαό, ούτε, βεβαίως, συνέβαλε στην επίλυση των καθημερινών του προβλημάτων. Όλα αυτά εντάσσονταν στον μηχανισμό προπαγάνδας και μόνο.

Μεταξύ άλλων ενδιαφερόντων, συστάθηκε η «Υπηρεσία Αγροτικής Διαφωτίσεως», με στόχο «την ανάπτυξιν και διάδοσιν του πνεύματος και των κατευθύνσεων της αγροτικής πολιτικής του Κράτους»[488], με δημοσιεύσεις άρθρων και μελετών, ενίσχυση σχετικών γεωργικών περιοδικών και εφημερίδων, διαλέξεις, ταινίες, εκθέσεις, διαγωνισμούς και ενίσχυση τοπικών συλλόγων και οργανώσεων[489]. Να θυμίσουμε ότι η αγροτική παραγωγή και οι υποδομές της χώρας ήταν σε επίταξη και ο αγροτικός πληθυσμός σε επιστράτευση. Με παρόμοιο σκοπό και αντικείμενο, συστάθηκε και η «Διεύθυνση Τουριστικής Προπαγάνδας»[490].

---

[485] *Ανώνυμος*, Το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 3-1-1941, σ. 2, *Ανώνυμος*, Το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 7-2-1941, σ. 2, *Ανώνυμος*, Το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 14-2-1941, σ.2, *Ανώνυμος*, Το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Εστία, 21-3-1941, σ. 2, Το πρώτο υπουργικό συμβούλιο της κυβέρνησης Γ. Τσολάκογλου: *Ανώνυμος*, Το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Εστία, 2-5-1941, σ. 2, *Ανώνυμος*, Το υπουργικόν συμβούλιον ενέκρινε χθες νομοθετικόν διάταγμα περί δικαιοστασίου, εφημερίδα Η Πρωία, 11-5-1941, σ. 1, *Ανώνυμος*, Το υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Εστία, 30-5-1941, σ. 2, *Ανώνυμος*, Το χθεσινόν υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Ακρόπολις, 5-6-1941, σ. 1.

[486] *Ανώνυμος*, Ο απολογισμός του υπουργείου επισιτισμού κατά το έτος 1943, εφημερίδα Ακρόπολις, 6-9-1944, σ. 1.

[487] Ν.Δ. 121/1941 «Περί ιδρύσεως Υπηρεσίας επικοινωνίας μετά των Αρχών Κατοχής», ΦΕΚ 183/Α/3-6-1941.

[488] Ν.Δ. 1388/1942 «Περί συστάσεως Υπηρεσίας Αγροτικής Διαφωτίσεως», ΦΕΚ 142/Α/5-6-1942.

[489] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 1388/1942.

[490] Κ.Δ. «Περί συστάσεως Δ/σεως Τουριστικής Προπαγάνδας και καθορισμού αρμοδιότητας αυτής», ΦΕΚ 49/Α/10-3-1942.

Στο πλαίσιο αυτό και με προμετωπιδα την κάθαρση της δημόσιας διοίκησης, οι κατοχικές κυβερνήσεις εξαπέλυσαν σφοδρό κύμα διώξεων εναντίον των στελεχών του προηγούμενου καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936, κατηγορώντας τους ανοιχτά για διαφθορά. Μάλιστα, στις 7 Μαίου 1941, δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες η σύλληψη δεκαπέντε πρώην Υπουργών, ενός τέως Αρχιστράτηγου και έξι ανώτερων δημοσίων λειτουργών, οι οποίοι παραπέμφθηκαν στο Ειδικό Δικαστήριο με την κατηγορία της αισχροκέρδειας[491]. Εν συνεχεία, ακολούθησαν απολύσεις και υποβιβασμοί υπαλλήλων του Δήμου Αθηναίων, προκειμένου να διευκολυνθούν και να προχωρήσουν, δήθεν, οι έλεγχοι των οικονομικών του[492]. Πηχυαίοι τίτλοι στις εφημερίδες της εποχής μιλούσαν για διώξεις «καταχραστών του δημοσίου χρήματος» που «θα τιμωρηθούν μέχρι αίματος», για διενέργεια συλλήψεων[493], για την αυθαιρεσία των κρατικών οργάνων που θα παταχθεί[494] και τη σύσταση ανακριτικής επιτροπής για τους καταχραστές[495].

Είχε προηγηθεί το Ν.Δ. 7/1941 «Περί αντικαταστάσεως μελών διοικητικών συμβουλίων, διοικήσεων και διευθύνσεων δημοσίων κοινωφελών ιδρυμάτων, των εν Ελλάδι λειτουργούντων Σιδηροδρόμων, αυτοδιοικουμένων δημοσίων υπηρεσιών ανωνύμων εταιρειών και ιδιωτικών επιχειρήσεων»[496] που άνοιξε τον δρόμο για τις εκκαθαρίσεις, με πρόσχημα, πάντα, τη δημιουργία οικονομιών και πολλαπλούς αποδέκτες όλους τους δημοσίους υπαλλήλους, στους οποίους εμπεδώθηκε καθεστώς τρομοκρατίας. Πιο συγκεκριμένα δε, για τα στελέχη του παλιού καθεστώτος επιφυλασσόταν δήμευση της περιουσίας, ακόμα και θανατική ποινή σε περίπτωση τέλεσης αδικήματος.

Στο πλαίσιο αυτό, εκδόθηκαν τα Ν.Δ. 229/1941 «Περί κατασχέσεως των περιουσιών των καταχραστών από 4ης Αυγούστου 1936 και εφεξής και συμπληρώσεως του υπ' αριθ. 32 Ν.Δ. "περί συστάσεως Ειδικού Δικαστηρίου κ.λπ."»[497] και Ν.Δ. 230/1941 «Περί ελέγχου περιουσιών κατ' εφαρμογήν της αρχής "πόθεν έσχες"»,

---

[491] *Ανώνυμος*, Συνελήφθησαν δεκαπέντε πρώην υπουργοί και ο τέως αρχιστράτηγος. Παραπέμπονται εις δίκην ενώπιον ειδικού δικαστηρίου και οι 6 ανώτεροι δημόσιοι λειτουργοί, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 7-5-1941, σ. 2.

[492] *Ανώνυμος*, Απολύσεις ανώτερων υπαλλήλων του δήμου προς διευκόλυνσιν του ελέγχου. Υποβιβασμοί και άλλαι μεταβολαί, εφημερίδα Ακρόπολις, 18-9-1941, σ. 2.

[493] *Ανώνυμος*, Θα τιμωρηθούν μέχρι αίματος οι καταχρασταί του δημοσίου πλούτου. Διετάχθη έλεγχος της διοικήσεως πρωτευούσης, δήμων και κοινοτήτων. Η διενέργεια και νέων συλλήψεων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 7-5-1941, σ. 2.

[494] *Ανώνυμος*, Θα παταχθή η αυθαιρεσία των κρατικών οργάνων. Δηλώσεις του κ. Πρωθυπουργού. Το χθεσινόν υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 18-5-1941, σ. 2.

[495] *Ανώνυμος*, Το υπουργικόν συμβούλιον συνήλθε χθες εις δυο εκτάκτους συνεδριάσεις. Συνίσταται ανακριτική επιτροπή δια τους καταχραστές, εφημερίδα Ακρόπολις, 17-5-1941, σ. 2.

[496] ΦΕΚ 156/Α/7-5-1941.

[497] ΦΕΚ 214/Α/27-6-1941.

σύμφωνα με τα οποία ελέγχονταν οι περιουσίες όλων όσων «άσκησαν υπηρεσία του Κράτους»[498] και όλων των οργανισμών και νομικών του προσώπων[499]. Την ευθύνη του έργου αυτού ανέλαβε αρμόδια «Ανακριτική Επιτροπή Ελέγχου Περιουσιών» που συστάθηκε σε κάθε Εφετείο[500], με την ποινή της ενόχου ψευδορκίας να φτάνει και τους έξι μήνες φυλάκισης[501]. Ωστόσο, τα Ν.Δ. αυτά, παρά τον ασφυκτικό έλεγχο που επέβαλαν στα οικονομικά των στελεχών της 4ης Αυγούστου 1936, ακόμη και συγγενών τους, έφεραν τελικά πενιχρά αποτελέσματα.

Εν αντιθέσει, η τρίτη κατοχική κυβέρνηση του Ι. Ράλλη, στην προσπάθειά της να προσεταιριστεί τους δημοσίους υπαλλήλους, προχώρησε ακόμα και στην επιστροφή στις Υπηρεσίες τους υπαλλήλων που, στο πλαίσιο της αντιμεταξικής εκστρατείας, εκδιώχθηκαν από τις προηγούμενες κατοχικές κυβερνήσεις, όπως, για παράδειγμα, Καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών που απολύθηκαν από την πρώτη κατοχική κυβέρνηση του Γ. Τσολάκογλου[502] και ανώτατους δικαστικούς.

IV. Δομές της Δημόσιας Διοίκησης

Η Δημόσια Διοίκηση, κατά τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936, ασκούνταν από τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης, το ΥΣ, τα Υπουργεία, με προεξάρχον το Υπουργείο Εσωτερικών, τους Δημόσιους Οργανισμούς και τα ΝΠΔΔ. Σε όλη την περίοδο 1936-1940 ήταν πολύ συχνές οι αλλαγές Υπουργών και Υφυπουργών και οι μετονομασίες Υπουργείων, με μοναδική σταθερά την υπερσυγκέντρωση εξουσιών στο πρόσωπο του δικτάτορα και Προέδρου της Κυβέρνησης. Με απανωτούς Α.Ν. και Β.Δ. καταργούνταν και συστήνονταν θέσεις και φορείς και, πάντα, με επίκληση της μείωσης της γραφειοκρατίας και των δημοσίων δαπανών[503].

Ειδικά, ο Α.Ν. 1488/38 «Περί Οργανώσεως των Διοικητικών Υπηρεσιών του Υπουργείου των Εσωτερικών»[504] προβλήθηκε ιδιαίτερα από τις καθημερινές εφημερίδες και με δηλώσεις του ο Υπουργός Εσωτερικών Ι. Δουρέντης τον

[498] ΦΕΚ 215/Α/27-6-1941.
[499] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 230/1941.
[500] Άρθρο 4 του Ν.Δ. 230/1941.
[501] Άρθρο 11 του Ν.Δ. 230/1941, *Ανώνυμος*, Το χθεσινόν υπουργικόν συμβούλιον δια τα επισιτιστικά ζητήματα της χώρας, Προβλέπεται η επιβολή αυστηρών κυρώσεων και έλεγχος της περιουσίας των «μαυραγοριτών», εφημερίδα Ακρόπολις, 5-11-1941, σ. 2.
[502] Α.Ν. 66/1943 «Περί διατάξεων τινών αφορωσών το Πανεπιστήμιον Αθηνών», ΦΕΚ 121/Α /9-5-1943, *Λύτος Δ.,* ό.π., σ. 67.
[503] Π.χ. Α.Ν. 45/1936 «Περί συστάσεως Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού», Α.Ν. 46/1936 Περί συστάσεως Υφυπουργείου Εργασίας», ΦΕΚ 379/Α/31-8-1936.
[504] ΦΕΚ 451/Α/29-11-1938.

παρουσίασε ως μια σπουδαία κίνηση προς τον εκσυγχρονισμό των δημόσιων υπηρεσιών[505] και την εξασφάλιση οικονομιών.

Με την επιβολή της δικτατορίας, όλοι οι Υπουργοί κλήθηκαν να αποσύρουν όλα τα νομοσχέδια που, επρόκειτο ή είχαν ήδη κατατεθεί στην, υπό αναστολή λειτουργίας, Βουλή, προκειμένου να επανυποβληθούν, λαμβάνοντας υπόψη την ανάγκη περικοπής των δημοσίων δαπανών[506]. Ακολούθησε έντονη νομοθετική δραστηριότητα, σε σημείο που δημιούργησε προβλήματα και ανάγκασε το Υπουργείο Δικαιοσύνης[507] να συστήσει αμειβόμενη Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή υπό τον Γενικό Διευθυντή του Υπουργείου και 19 έκτακτους και τακτικούς υπαλλήλους του ως μέλη. Η ανωτέρω Επιτροπή αποτελούνταν από τέσσερα τμήματα με έργο τη σύνταξη κωδίκων νομοθεσίας, την παρακολούθηση της εφαρμογής των νόμων και τη σύνταξή τους. Συμπληρωματικά, με τον Α.Ν. 2374/1940[508] συστάθηκε η Διεύθυνση Νομικών Υπηρεσιών στο Υπουργείο Οικονομικών και στο Νομικό Συμβούλιο του Κράτους.

Την περίοδο δε της κατοχής συστάθηκε, παρά τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως, Γραφείο Νομικού Συμβούλου και Ανώτατου Νομοπαρασκευαστικού Συμβουλίου[509], στο οποίο όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι ήταν υποχρεωμένοι να παρέχουν κάθε πληροφορία και υπηρεσία τους ζητηθεί[510]. Συμπληρωματικά, καταργήθηκαν οι Νομοπαρασκευαστικές Επιτροπές, που λειτουργούσαν έως τότε σε κάποιες δημόσιες υπηρεσίες, μεταβιβάζοντας ουσιαστικά στον Υπουργό Δικαιοσύνης την αποκλειστικότητα της αρμοδιότητας αυτής[511]. Αργότερα, προφανώς για λόγους αναποτελεσματικότητας, λόγω της υπερσυγκέντρωσης των σχετικών εξουσιών, συστάθηκε εκ νέου η Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή παρά τον Πρόεδρο της

[505] *Ανώνυμος*, Ολοκληρούται η αποκέντρωσις δια την εξυπηρέτησιν των πολιτών. Ο νόμος περί διοικητικών υπηρεσιών. Δηλώσεις των κ.κ. Μεταξά και Δουρέντη, εφημερίδα Η Πρωία, 30-11-1938, σ. 6.

[506] *Ανώνυμος*, Οι νέοι Υπουργοί ανέλαβον από σήμερον τα καθήκοντά των. Υπεγράφησαν 15 συλλογικαί συμβάσεις εργασίας. Τα κατατεθέντα εις την βουλήν διατάγματα θα τύχουν επεξεργασίας προς περικοπήν των δαπανών, εφημερίδα Η Βραδυνή, 17-8-1936, σ. 8.

[507] Α.Ν. 1265/38, ΦΕΚ 226/Α/14-6-1938.

[508] ΦΕΚ 170/Α/3-6-1940.

[509] Ν.Δ. 195/1941 «Περί συστάσεως παρά τω Προέδρω της Κυβερνήσεως Γραφείου Νομικού Συμβούλου και Ανωτάτου Νομοπαρασκευαστικού Συμβουλίου», ΦΕΚ 201/Α/18-6-1941, *Ανώνυμος*, Θα περικοπούν πολλαί θέσεις δημοσίων υπαλλήλων. Οικονομίαι εις τον προϋπολογισμόν, εφημερίδα Ακρόπολις, 10-5-1941, σ. 1.

[510] Άρθρο 7 του Ν.Δ. 195/1941.

[511] Ν.Δ. 116/1941 «Περί καταργήσεως: α) της παρά τω Υπουργείω Δικαιοσύνης Διευθύνσεως Μελετών, β) των Νομοπαρασκευαστικών Επιτροπών, γ) του Ινστιτούτου Διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου κα ιδ) περί συστάσεως Γραφείου Μελετών και Μεταφράσεων παρά τω Υπουργείω Δικαιοσύνης», ΦΕΚ 183/Α/3-6-1941.

Κυβέρνησης[512], με μέλη της δικαστικούς και νομικούς και έργο της την «τελική επεξεργασία των σχεδίων νόμων και τη γνωμάτευση επί του περιεχομένου και της διατυπώσεως αυτών»[513].

Όσον αφορά, πιο συγκεκριμένα, στη δημόσια διοίκηση, τα Υπουργεία είχαν μεταξύ τους παρόμοια δομή η οποία διαρθρωνόταν σε Γενικές Γραμματείες, Γενικές Διευθύνσεις, Διευθύνσεις, Τμήματα και Υπηρεσίες, με συγκεκριμένο αντικείμενο και αρμοδιότητες, που διατυπωνόταν με σαφήνεια στους σχετικούς Κανονισμούς τους. Μια μορφή οργάνωσης της δημόσιας διοίκησης με αρκετές ομοιότητες με τη σημερινή. Η σύστασή τους γινόταν με Α.Ν. στους οποίους και προβλέπονταν με λεπτομέρεια, όπως αναφέραμε, οι αρμοδιότητές τους, η συγκρότησή τους, η δομή τους, πιθανά Συμβούλια που λειτουργούσαν υπό την εποπτεία και τον έλεγχό τους, οι οργανικές θέσεις, τα προσόντα των υπαλλήλων και η διαδικασία με την οποία θα τις στελεχώσουν και κάποια ζητήματα υπαλληλικού κώδικα, όπως πειθαρχικά, άδειες, προαγωγές, μεταθέσεις και υπαλληλικά καθήκοντα[514].

Πιο συγκεκριμένα, στη δομή κάθε Υπουργείου και δημόσιου οργανισμού, εκτός από τις οργανικές μονάδες που είχαν αρμοδιότητες σχετικές με τα ιδιαίτερα αντικείμενα πολιτικής του, λειτουργούσε Γραφείο Νομικού Συμβούλου, Υπηρεσία Εντελλομένων Εξόδων ή Διεύθυνση Οικονομικών Υπηρεσιών, Διεύθυνση Τεχνικών Υπηρεσιών[515], Γραφείο Υπουργού και Διεύθυνση Διοικήσεως ή Υπηρεσία Διοικητικού. Στην τελευταία περιλαμβάνονταν Τμήματα Προσωπικού, Διοικητικό και Διεκπεραίωσης Αρχείου και Καταχώρισης. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως προαναφέρθηκε, λειτουργούσε και Τμήμα Πληροφοριών[516].

Στη δομή του κάθε Υπουργείου ή δημόσιας υπηρεσίας υπάγονταν, τόσο τα Συμβούλια αρμοδιότητάς του όσο και οι Περιφερειακές Υπηρεσίες του. Ειδικότερα, σε κάθε Υπουργείο, στην κεντρική υπηρεσία του και σε κάθε υπαγόμενη σε αυτό περιφερειακή υπηρεσία, λειτουργούσε Διοικητικό Συμβούλιο ή Συμβούλιο Διοικητικής Υπηρεσίας, με αρμοδιότητες γνωμοδοτήσεις επί διορισμών, μισθολογικών

[512] Ν.Δ. 2200/1943 «Περί συστάσεως Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής παρά τω Προέδρω της Κυβερνήσεως», ΦΕΚ 51/Α/9-3-1943.
[513] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 2200/1943.
[514] Π.χ. Α.Ν. 59/1936 «Περί συστάσεως παρά τη Γενική Γραμματεία του Υπουργείου Γεωργίας α. Υπηρεσίας Γεωργικών και οικονομικών Μελετών και β. Υπηρεσίας Γενικής Επιθεωρήσεων και καθορισμού των αρμοδιοτήτων τούτων», ΦΕΚ 388/Α/5-9-1936, Α.Ν. 1488/38 «Περί Οργανώσεως των Διοικητικών Υπηρεσιών του Υπουργείου των Εσωτερικών», ΦΕΚ 451/Α/29-11-1938.
[515] Άρθρο 1 του Β.Δ. «Περί οργανισμού των Υπηρεσιών του Ο.Λ.Π.», ΦΕΚ 280/Α/27-7-1937.
[516] Άρθρο 20 του Α.Ν. 574/1937 «Περί οργανώσεως του Υπουργείου Γεωργίας», ΦΕΚ 110/Α/30-3-1937.

μεταβολών, προαγωγών, μεταθέσεων και σχεδίων νόμων. Επίσης, λειτουργούσε Πειθαρχικό Συμβούλιο με μέλη ανώτερους υπαλλήλους και επιστήμονες, όπως Γενικούς Γραμματείς, Αρεοπαγίτες, Τεχνικούς Συμβούλους, Διευθυντές της Υπηρεσίας ή Καθηγητές Πανεπιστημίου[517] και αρμοδιότητα τα πειθαρχικά ζητήματα των υπαλλήλων.

Η κατανομή των οργανικών θέσεων των υπαλλήλων ήταν αναλυτική. Περιελάμβανε οργανικές θέσεις Διευθυντών και Τμηματαρχών, α΄ και β΄ τάξεως, ισάριθμες των αντίστοιχων οργανικών μονάδων, και οργανικές θέσεις υπαλλήλων, κατατασσόμενες σε κλάδους/ειδικότητες, όπως: γραμματείς, εισηγητές, ειδικούς επιθεωρητές, λογιστές, αρχειοφύλακες, γραφείς, ακολούθους, δακτυλογράφους, τηλεφωνήτριες, όπου προσλαμβάνονταν μόνο γυναίκες, αρχικλητήρες, κλητήρες και καθαριστές.

Η δε βαθμολογική κατάταξη γινόταν σε τάξεις α΄, β΄ και γ΄, ανάλογα με τον κλάδο ή την ειδικότητά τους. Σε περίπτωση όπου κατά την κατάταξη των υπαλλήλων στις ανωτέρω θέσεις προέκυπταν υπεράριθμοι, συχνά, προβλεπόταν η παραμονή τους στην Υπηρεσία αλλά η μη πλήρωση των θέσεών τους σε περίπτωση αποχώρησής τους, διάταξη που θυμίζει το καθεστώς των μετέπειτα προσωποπαγών θέσεων[518]. Πολλές φορές δε, με Β.Δ. περιγράφονταν οι αρμοδιότητες μιας Υπηρεσίας, όχι μόνο ανά οργανική μονάδα αλλά και ανά θέση προσωπικού[519]. Μια πρόβλεψη αντίστοιχη με τα σημερινά Ειδικά Περιγράμματα Θέσεων[520].

Στο πλαίσιο δε της «διαφάνειας» και της καλύτερης σχέσης με τον πολίτη που ήθελε, τουλάχιστον σε επίπεδο εξαγγελιών, να οικοδομήσει το καθεστώς, δημοσιεύονταν στον καθημερινό τύπο οι κατευθύνσεις και τα πεπραγμένα των Υπουργείων[521]. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι, σε μια προσπάθεια να εμφανίσει το

[517] Άρθρο 22 του Α.Ν. 574/1937 «Περί οργανώσεως του Υπουργείου Γεωργίας», ΦΕΚ 110/Α/30-3-1937, Άρθρο 16 του Α.Ν. 1488/38 «Περί Οργανώσεως των Διοικητικών Υπηρεσιών του Υπουργείου των Εσωτερικών», ΦΕΚ 451/Α/29-11-1938, Απόφαση 57099/24-7-1937 «Περί συγκροτήσεως του Διοικητικού Συμβουλίου της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων κ.λπ.», ΦΕΚ 156/Β/11-8-1937, *Ανώνυμος*, Συγκροτείται πειθαρχικόν συμβούλιον δια τους ανώτερους δημοσίους υπαλλήλους, εφημερίδα Ο Τύπος, 18-1-1939, σ. 6.

[518] Άρθρο 14 του Α.Ν. 667/1937 «Περί τροποποιήσεως ενίων διατάξεων αφορωσών το Υπουργείον των Οικονομικών προς επίτευξιν οικονομιών», ΦΕΚ 163/Α/5-5-1937.

[519] Κεφάλαια Β και Γ του Β.Δ. «Περί συνθέσεως προσωπικού Α.Ο.Σ.Κ.», ΦΕΚ 259/Α/7-7-1937.

[520] Άρθρο 16 του Ν. 4440/2016 «Ενιαίο Σύστημα Κινητικότητας στη Δημόσια Διοίκηση και την Τοπική Αυτοδιοίκηση, υποχρεώσεις των προσώπων που διορίζονται στις θέσεις των άρθρων 6 και 8 του ν. 4369/2016, ασυμβίβαστα και πρόληψη των περιπτώσεων σύγκρουσης συμφερόντων και λοιπές διατάξεις», ΦΕΚ 224/Α/2-12-2016.

[521] *Ανώνυμος*, Αι κατευθύνσεις του υφυπουργείου τύπου και τουρισμού. Η εκκαθάρισις των κεντρικών χώρων από τας παράγκας, εφημερίδα Ακρόπολις, 28-11-1936, σ. 6.

καθεστώς έργο, τις πρώτες κιόλας ημέρες του Ιανουαρίου του 1937, δημοσιεύθηκαν στις καθημερινές εφημερίδες τα πεπραγμένα, σχεδόν όλων, των Υπουργείων[522].

Τα Νομικά Πρόσωπα και οι αυτοτελείς Οργανισμοί, όπως π.χ. ο Οργανισμός Λιμένος Πειραιώς (ΟΛΠ), διοικούνταν από Διοικητικά Συμβούλια με διορισμένα και αιρετά μέλη συγκεκριμένης θητείας, τα οποία ορίζονταν από τον καθ' ύλη αρμόδιο Υπουργό, που είχε και την εποπτεία τους[523]. Οι Οργανισμοί αυτοί μπορούσαν να στελεχώνονται και από αποσπασμένους δημοσίους υπαλλήλους, που διατηρούσαν τα δικαιώματα και τις απολαβές των θέσεών τους[524].

Της επιβολής της μεταξικής δικτατορίας ακολούθησε ευρεία τροποποίηση των Οργανισμών των Εσωτερικών Υπηρεσιών των Δήμων με μεταβολές τόσο στον αριθμό και το είδος των οργανικών τους θέσεων, όσο και στο μισθολόγιο των υπαλλήλων τους[525]. Στους περισσότερους δήμους και κοινότητες, δε, συστάθηκε Μηχανική Υπηρεσία[526] με αρμοδιότητες την εκπόνηση μελετών και προϋπολογισμών, καθώς και την παρακολούθηση της εκτέλεσης των δημοσίων έργων[527]. Για παράδειγμα, με

[522] *Ανώνυμος*, Το συντελούμενον έργον εις το υπουργείον πρόνοιας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 19-12-1936, σ. 6, *Ανώνυμος*, Ο απολογισμός του υφυπουργείου εμπορικής ναυτιλίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-1-1937, σ. 5, *Ανώνυμος*, Ο απολογισμός των πεπραγμένων του υπουργείου εθνικής οικονομίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 3-1-1937, σ. 5, *Ανώνυμος*, Ο απολογισμός του υπουργείου συγκοινωνιών, εφημερίδα Ακρόπολις, 3-1-1937, σ. 6, *Ανώνυμος*, Τα πεπραγμένα υπουργείου παιδείας, εφημερίδα Ακρόπολις, 5-1-1937, σ. 5, *Ανώνυμος*, Ο απολογισμός του υφυπουργείου υγιεινής κατά το πεντάμηνον διάστημα υπό την ηγεσίαν του κ. Αλιβιζάτου. Τα συντελεσθέντα διάφορα εξυγιαντικά έργα υπέρ της δημόσιας υγείας, εφημερίδα Η Εθνική, 8-1-1937, σ. 5, *Ανώνυμος*, Το συντελεσθέν έργον υπό του υπουργείου γεωργίας. Η έκθεσις του κ. Υπουργού, εφημερίδα Η Πρωία, 14-1-1937, σ. 4, *Ανώνυμος*, Το επιτελεσθέν έργον εις το υπουργείον δικαιοσύνης, εφημερίδα Η Πρωία, 14-1-1937, σ. 4, *Ανώνυμος*, Το υπουργείον τύπου και τουρισμού. Ο απολογισμός ενός τετραμήνου. Η βαλκανική διάσκεψις του τύπου, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 10-5-1937, σ. 6, *Ανώνυμος*, Ένας ενδιαφέρων απολογισμός του υφυπουργείου εμπορικής ναυτιλίας. Τα μέτρα υπέρ των ναυτεργατών, εφημερίδα Η Εθνική, 10-5-1937, σ. 5, *Ανώνυμος*, Ο απολογισμός του διετούς έργου εις το υπουργείον σιδηροδρόμων, εφημερίδα Ο Τύπος, 2-8-1938, σ. 5, *Ανώνυμος*, Η οργάνωσις της κοινωνικής πρόνοιας. Τα πεπραγμένα του υπουργείου, εφημερίδα Ο Τύπος, 5-8-1937, σ. 5, *Ανώνυμος*, Τι επετέλεσε το υπουργείον κρατικής υγιεινής και αντιλήψεως, εφημερίδα Η Πρωία, 7-8-1938, σ. 4, *Ανώνυμος*, Το συντελεσθέν έργον του υπουργείου της γεωργίας, εφημερίδα Η Πρωία, 8-8-1937, σ. 3, *Ανώνυμος*, Ο απολογισμός του έργου του υφυπουργείου αγορανομίας, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 10-7-1939, σ. 6, *Ανώνυμος*, Ο απολογισμός του έργου του υφυπουργείου αγορανομίας κατά την Α΄ τριμηνίαν του 1940, εφημερίδα Ασύρματος, 19-5-1940, σ. 2, *Ανώνυμος*, Ο απολογισμός, εφημερίδα Ακρόπολις, 13-8-1940, σ. 5.

[523] Άρθρα 2, 3 και 6 του Α.Ν. 495/1937 «Περί τροποποιήσεως των περί ΟΛΠ διατάξεων», ΦΕΚ 74/Α/27-2-1937.

[524] Άρθρο 9 του Α.Ν. 495/1937 «Περί τροποποιήσεως των περί ΟΛΠ διατάξεων», ΦΕΚ 74/Α/27-2-1937.

[525] Π.χ. Β.Δ. «Περί εγκρίσεως τροποποιήσεως του οργανισμού της εσωτερικής υπηρεσίας του Δήμου Σουφλίου», ΦΕΚ 529/Α/30-11-1936.

[526] Π.χ. Απόφαση Γεν. Διοικητή 17270 «Περί συστάσεως Μηχανικής Υπηρεσίας Κοινοτήτων παρά τη Γενική Διοικήσει Κρήτης», ΦΕΚ 145/Β/22-8-1936.

[527] Άρθρο 2 της 17270 Απόφασης Γεν. Διοικητή.

προμετωπίδα την εξασφάλιση οικονομιών, το 1937, άλλαξε ο Οργανισμός του Δήμου Αθηναίων με κατάργηση 75 οργανικών θέσεων[528].

Με την ορκωμοσία της η πρώτη κατοχική κυβέρνηση του Γ. Τσολάκογλου δημοσίευσε το Ν. Δ. 7/1941 «Περί αντικαταστάσεως μελών διοικητικών συμβουλίων, διοικήσεων και διευθύνσεων δημοσίων κοινωφελών ιδρυμάτων των εν Ελλάδι λειτουργούντων Σιδηροδρόμων, αυτοδιοικουμένων δημοσίων υπηρεσιών, ανώνυμων εταιρειών και ιδιωτικών επιχειρήσεων»[529]. Ο στόχος ήταν φανερός. Ο απόλυτος έλεγχος της οικονομικής, και όχι μόνο, δραστηριότητας της χώρας, που επεκτάθηκε στους Δήμους και Κοινότητες. Με το Ν.Δ. 9/1941 «Περί καταργήσεως ή συγχωνεύσεως αυτοδιοικουμένων οργανισμών δημοσίου δικαίου και ενσωματώσεως αυτών εις κρατικάς υπηρεσίας»[530] δόθηκε στην κυβέρνηση η παντοδυναμία να καταργεί, να συγχωνεύει και να ενσωματώνει όλους τους αυτοδιοικούμενους δημόσιους οργανισμούς. Κατά συνέπεια, ξεκίνησε η εφαρμογή του Ν.Δ. 935/1942 «Περί διατάξεων αφορωσών την διοίκησιν του Δήμου Αθηναίων»[531] με το οποίο διαλύθηκε το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Αθηναίων και, μέχρι τη διενέργεια εκλογών, που δεν έγιναν ποτέ, διοριστηκε νέο από τον Υπουργό Εσωτερικών[532].

Συμπληρωματικά, με μια σειρά από Ν.Δ. επιχειρήθηκε ο απόλυτος έλεγχος των Υπηρεσιών με την κατάργηση θέσεων Γενικών Διευθυντών[533], θέσεων Γενικών Γραμματέων[534] και διορισμό νέων, ενώ δόθηκε στους Υπουργούς η δυνατότητα να συστήνουν Επιτροπές, για τον έλεγχο «πάσης διοικητικής, συμβατικής και διαχειριστικής φύσεως πράξεων» των Υπουργείων αρμοδιότητάς τους[535].

Για τον συντονισμό του κυβερνητικού έργου, αργότερα, η κυβέρνηση του Ι. Ράλλη δημιούργησε Οργανισμούς και Υπηρεσίες, με αυτόν τον σκοπό και οριζόντιο

---

[528] *Ανώνυμος*, Ο οργανισμός του δήμου Αθηναίων. Σημαντικαί οικονομίαι, εφημερίδα Η Βραδυνή, 13-2-1937, σ. 6.
[529] ΦΕΚ 156/Α/7-5-1941.
[530] ΦΕΚ 156/Α/7-5-1941.
[531] ΦΕΚ 12/Α/24-1-1942.
[532] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 935/1942.
[533] Ν.Δ. 10/1941 «Περί καταργήσεως της θέσεως του Γενικού Διευθυντού του Μετοχικού Ταμείου Στρατού», ΦΕΚ 156/Α/7-5-1941, Ν.Δ. 12/1941 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τινων αφορωσών το Υπουργείον Εργασίας», ΦΕΚ 156/Α/7-5-1941.
[534] Ν.Δ. 103/1941 «Περί καταργήσεως της θέσεως του Γενικού Γραμματέως και συστάσεως θέσεως Ανωτάτου Συμβούλου παρά τω Υπουργείω των Οικονομικών», ΦΕΚ 182/Α/31-5-1941, Ν.Δ. 147/1941 «Περί καταργήσεως των θέσεων των Γενικών Γραμματέων των Νομαρχιών, ΦΕΚ 192/Α/11-6-1941, Ν.Δ. 663/1941 «Περί καταργήσεως της θέσεως του Γενικού Γραμματέως του Υπουργείου της Δικαιοσύνης», ΦΕΚ 382/Α/8-11-1941, Κ.Δ. «Περί καταργήσεως της θέσεως του Γενικού Γραμματέως παρά τω Υφυπουργείω Εργασίας», ΦΕΚ 65/Α/24-3-1943.
[535] Ν.Δ. 85/1941 «Περί συστάσεως Επιτροπών ελέγχου παρ' εκάστω Υπουργείω», ΦΕΚ 176/Α/26-5-1941.

χαρακτήρα. Για παράδειγμα, με τον Α.Ν. 162/1943 «Περί συστάσεως υπηρεσίας κινήσεως και μεταφορών παρά τη Γενική Διευθύνσει Υγιεινής του Υπουργείου Εθνικής Προνοίας»[536], συστάθηκε Υπηρεσία με αρμοδιότητα σε όλα τα ζητήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος[537].

Για τον ίδιο λόγο συνέστησε και το «Ανώτατο Συμβούλιο Συντονισμού Μισθών και Αποδοχών παντών των εργαζομένων» με μέλη τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης και τους Υπουργούς Οικονομικών και Εργασίας[538] και έργο την έγκριση όλων των αυξήσεων στο μισθολόγιο και στις πάσης φύσεως αποδοχές ή παροχές των μισθωτών και ορισμένων επαγγελματιών και επιχειρηματιών[539]. Οι αποφάσεις του ήταν υποχρεωτικές και δεσμευτικές και καμία αύξηση ή δάνειο δεν επιτρεπόταν χωρίς προηγούμενη έγκρισή του και, μάλιστα, υπό την απειλή φυλάκισης και υψηλού προστίμου για τους παραβάτες[540].

V. Στρατιωτική και πολιτική επιστράτευση

Σύσσωμος ο δημόσιος τομέας, οι δομές, οι υποδομές και το δυναμικό του μπορούσαν, υπό συνθήκες έκτακτης ανάγκης, να τεθούν σε στρατιωτική ή πολιτική επιστράτευση. Η περίοδος που εξετάζουμε αποτελούσε κατάσταση έκτακτης ανάγκης εξ' ου και κηρύχθηκε γενική στρατιωτική και πολιτική επιστράτευση.

Ως πολιτική επιστράτευση, που μας ενδιαφέρει διότι άπτεται της δημόσιας διοίκησης, οριζόταν η «αναγκαστικήν δια την Εθνικήν Άμυναν οργάνωσιν και χρησιμοποίησιν πασών των Εθνικών Δυνάμεων, πλην των ενόπλων, και ανάγεται στην αρμοδιότητα των τε Πολεμικών και Πολιτικών Υπουργείων»[541]. Στην περίπτωση αυτή, «πάντα ανεξαιρέτως τα άτομα, αδιακρίτως φύλου και άπαντες οι οργανισμοί Δημοσίου ή Ιδιωτικού Δικαίου οφείλουσι να συντρέξουσι και συνεισφέρωσιν εις την εθνικήν άμυναν, υποκείμενοι εις την πειθαρχίαν εν πολέμω»[542]. Να σημειώσουμε ότι, στις 15 Οκτωβρίου 1940, διενεργήθηκε Γενική Απογραφή του πληθυσμού και όλος ο κρατικός

[536] ΦΕΚ 147/Α/25-5-1943.
[537] *Λύτος Δ.,* ό.π., 2016.
[538] Άρθρο 1 του Ν. 522/1943.
[539] Άρθρο 2 του Ν. 522/1943.
[540] Άρθρο 3 του Ν. 522/1943 «Περί συστάσεως Ανωτάτου Συμβουλίου συντονισμού μισθών και αποδοχών πάντων των εργαζομένων, ΦΕΚ 274/Α/22-8-1943, *Λύτος Δ.,* ό.π., σ. 76.
[541] Άρθρο 2 του Α.Ν. 861/1937 «Περί οργανώσεως της πολιτικής ή οικονομικής επιστρατεύσεως της χώρας», ΦΕΚ 370/Α/22-9-1937.
[542] Άρθρο 3 του Α.Ν. 861/1937.

μηχανισμός και ο δημόσιος τομέας είχε επιστρατευθεί, έτσι κι αλλιώς, για τον σκοπό αυτό[543].

Για την εφαρμογή όλων αυτών, σε κάθε Υπουργείο, λειτουργούσε Τμήμα Επιστρατεύσεως που, εν καιρώ ειρήνης, προετοίμαζε αυτή[544]. Πρόκειται για τον πρόγονο του Αυτοτελούς Τμήματος Πολιτικής Σχεδίασης Εκτάκτου Ανάγκης που λειτουργεί σήμερα, με συντονιστικό ρόλο, στο Υπουργείο Εσωτερικών.

Στις 6 Νοεμβρίου 1940, υπό την πίεση των εξελίξεων στο πεδίο του πολέμου και υπό καθεστώς στρατιωτικής επιστράτευσης, η κυβέρνηση προχώρησε, επίσης, στη Σ.Π. «Περί αναστολής της ισοβιότητας και μονιμότητας» των δημοσίων λειτουργών[545].

Σε συνέχεια του άρθρου 7 του Α.Ν. 1986/1939 «Περί ρυθμίσεως ζητημάτων της Πολιτικής και Οικονομικής επιστρατεύσεως της Χώρας»[546], με το οποίο και επιτρέπονταν οι επιτάξεις για τις ανάγκες της Εθνικής Άμυνας, η μεταβατική κυβέρνηση Α. Κοριζή εξέδωσε Β.Δ., δεν είχε αναχωρήσει από τη χώρα ακόμα ο Βασιλιάς, «Περί επιτάξεως προσωπικών υπηρεσιών δια τας ανάγκας των Πολιτικών Υπουργείων»[547]. Με το Β.Δ. αυτό δινόταν η δυνατότητα, με κοινή υπουργική απόφαση[548], επίταξης πρώην δημοσίων υπαλλήλων, συνταξιούχων και πολιτών για τις ανάγκες των Υπουργείων[549]. Ο πόλεμος ήταν ακόμα σε εξέλιξη και οι Υπηρεσίες είχαν απόλυτη ανάγκη από προσωπικό, δεδομένης της στρατιωτικής επιστράτευσης του πληθυσμού. Για τον σκοπό αυτό και για την αντιμετώπιση των έκτακτων αυτών αναγκών, προβλεπόταν, επίσης, η δυνατότητα προσωρινών διορισμών[550].

Στο πλαίσιο αυτό, ο τότε Πρωθυπουργός Ε. Τσουδερός επισκεπτόμενος δημόσιες υπηρεσίες και μιλώντας στους υπαλλήλους τους, ζητούσε «αφοσίωση» και

[543] Β.Δ. «Περί εκτελέσεως του Α.Ν. 1972/1939 "περί γενικής απογραφής του πληθυσμού του Κράτους», ΦΕΚ 226/Α/23-7-1940, *Ανώνυμος*, Η συμβολή των διοικητικών υπηρεσιών εις την γενικήν απογραφήν, εφημερίδα Η Βραδυνή, 24-9-1940, σ. 3, *Ανώνυμος*, Διάγγελμα του κ. Πρωθυπουργού δια την απογραφήν, εφημερίδα Νέα Ελλάς, 4-10-1940, σ. 1, *Ανώνυμος*, Νέαι οδηγίαι δια την απογραφήν, εφημερίδα Νέα Ελλάς, 10-10-1940, σ. 3, *Ανώνυμος*, Πώς θα γίνη η αυριανή απογραφή, εφημερίδα Νέα Ελλάς, 14-10-1940, σ. 1.

[544] Άρθρο 10 του Α.Ν. 861/1937, *Ανώνυμος*, Η οργάνωσις της πολιτικής και οικονομικής επιστρατεύσεως. Συνίσταται ειδικόν συμβούλιον, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 29-9-1937, σ. 5.

[545] ΦΕΚ 367/Α/6-11-1940, *Ανώνυμος*, Οι δημόσιοι υπάλληλοι εις τον υπέρ όλων αγώνα, εφημερίδα Ακρόπολις, 8-11-1940, σ. 1.

[546] ΦΕΚ 424/Α/5-10-1939.

[547] ΦΕΚ 58/Α/27-2-1941.

[548] Άρθρο 2 του Α.Ν. 1986/1939.

[549] Άρθρο 1 του Α.Ν. 1986/1939.

[550] Άρθρο 86 του Α.Ν. 1488/38 «Περί οργανώσεως των διοικητικών υπηρεσιών του Υπουργείου των Εσωτερικών», ΦΕΚ 451/Α/29-11-1938.

«πίστη στον αγώνα του έθνους» και άσκηση των καθηκόντων τους «όχι μόνο ως υπάλληλοι αλλά και ως Έλληνες πολίτες»[551].

Εν συνεχεία, με την επιβολή της γερμανικής κατοχής, οι δημόσιοι υπάλληλοι επιτάχθηκαν και όσοι εξ αυτών απομακρύνονταν «αυθαίρετα» από τις θέσεις τους, ακόμα και αν βρίσκονταν σε εμπόλεμη περιοχή, απειλούνταν με σύλληψη και παραπομπή στο έκτακτο στρατοδικείο[552].

Με το Ν.Δ.2195/1943 «Περί του υποχρεωτικού της υπηρεσίας των Δημοσίων Υπαλλήλων κ.λπ.»[553] δόθηκε δε η δυνατότητα στις κατοχικές κυβερνήσεις να επιτάσσουν τις δημόσιες Υπηρεσίες, όταν και όποτε έκριναν, ότι υπήρχε ανάγκη. Οι μη συμμορφούμενοι με την ανωτέρω εντολή απειλούνταν με απέλαση, απόλυση και στερούνταν το δικαίωμα σύνταξης, ενώ ο χρόνος υπηρεσίας τους δεν μπορούσε, σε καμία περίπτωση, να λογιστεί για να πάρουν οποιουδήποτε είδους παροχή από τα ασφαλιστικά ταμεία. Η άρση δε της πολιτικής επιστράτευσης, γινόταν με αποφάσεις του Νομάρχη, που ανέφεραν ονομαστικά τους επιστρατευμένους υπαλλήλους και δημοσιεύονταν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως [554].

Στο πλαίσιο της στρατιωτικής και πολιτικής επιστράτευσης, ανάλογες υποχρεώσεις και απειλές προβλέπονταν και για τους εργαζόμενους στα σώματα ασφαλείας και τους στρατιωτικούς, που έδειχναν «λιποψυχία» ή δεν εκπληρούσαν άμεσα τα καθήκοντά τους κατά «επικινδύνων ομάδων ή ατόμων», ή «επιδείκνυαν παθητική στάση», ή απέτρεπαν συναδέλφους τους ή, ακόμα και αν, έδειχναν «απροθυμίαν» ή προσπαθούσαν να αποφύγουν την εκτέλεση των καθηκόντων τους[555]. Με τον νόμο περί στρατοδικείων, τέλος, επιστρατεύτηκε και η δικαστική εξουσία[556].

Η εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο επέτρεψε και επέβαλε, επίσης, και μια σειρά από αλλαγές στη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης, προσωρινού, κατά δήλωση των κυβερνήσεων, αλλά μόνιμου χαρακτήρα, όπως αποδείχθηκε. Ανεστάλησαν όλες οι διαδικασίες προαγωγών[557], καταργήθηκε η εντοπιότητα των δημοσίων υπαλλήλων

---

[551] *Ανώνυμος*, Ο κ. Πρωθυπουργός προς τους υπαλλήλους του υπουργείου οικονομικών, εφημερίδα Η Βραδυνή, 22-4-1941, σ. 2.
[552] *Ανώνυμος*, Αι υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων. Απαγορεύεται η αυθαίρετος απομάκρυνσις εκ των θέσεων των, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 25-4-1941, σ. 2.
[553] ΦΕΚ 50/Α/9-3-1943.
[554] ΦΕΚ 34/Β/16-4-1942.
[555] Α.Ν. 938/1943 «Περί επιβολής κυρώσεων κατά στρατιωτικών της Χωροφυλακής παραλειπόντων την εκτέλεσιν ωρισμένων καθηκόντων των», ΦΕΚ 392/Α/22-11-1943.
[556] Α.Ν. 62/1943 «Περί συστάσεως εκτάκτων Στρατοδικείων Ασφαλείας, ΦΕΚ 120/Α/7-5-1943.
[557] Α.Ν. 2858/1941 «Περί προσωρινής αναστολής διατάξεων περί τρόπου ενεργείας των προαγωγών των υπαλλήλων της Γεωργικής και Κτηνιατρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Γεωργίας και προσθήκης εις

και υπηρετών[558], προκειμένου να είναι δυνατή η ακώλυτη μετάθεση και διορισμός τους και περισσότερο ευέλικτη η στελέχωση των Υπηρεσιών. Οι δε δημόσιοι υπάλληλοι, οι οποίοι στρατεύθηκαν είχαν δικαίωμα να διατηρήσουν τις απολαβές που είχαν ως εν ενεργεία υπάλληλοι και, μάλιστα, προβλέπονταν και οικονομικά βοηθήματα για τις οικογένειές τους σε περίπτωση «εξαφανίσεως» ή αιχμαλωσίας τους[559].

τας διατάξεις περί προαγωγής γεωπόνων πτυχιούχων Μέσων Γεωπονικών Σχολών», ΦΕΚ 81/Α/20-3-1941.

[558] Α.Ν. 2924/1941 «Περί καταργήσεως του Νόμου "περί εντοπίων δημοσίων υπαλλήλων και υπηρετών"», ΦΕΚ 141/Α/24-4-1941, Α.Ν. 1062/1942 «Περί τροποποιήσεως του Νόμου ΦΜ΄ "περί εντοπίων υπαλλήλων"», ΦΕΚ 41/Α/28-2-1942.

[559] Ν. 152/1943 «Περί ρυθμίσεως διαφόρων ζητημάτων αποδοχών στρατευθέντων δημοσίων υπαλλήλων, περί παροχής επιδομάτων εις τας οικογενείας των εξαφανισθένων ή αιχμαλωτισθέντων δημοσίων υπαλλήλων κ.λπ.», ΦΕΚ 146/Α/25-5-1943.

Το 1937, σύμφωνα με έρευνα που δημοσιεύθηκε στο Δελτίο του Ταμείου Πρόνοιας των Δημοσίων Υπαλλήλων, ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων στην Ελλάδα, πλην των αστυνομικών, ανερχόταν σε 48.039. Την ίδια στιγμή, στη Γαλλία ήταν 668.610, στην Ιταλία 357.128, στην Πολωνία 231.319, στη Γιουγκοσλαβία 157.063, στην Ουγγαρία 82.709, στη Βουλγαρία 59.947, στην Τουρκία 38.925, στην Αυστρία 32.474 και στην Ελβετία 27.879.

Όσον αφορά δε στην αναλογία των δημοσίων υπαλλήλων στον πληθυσμό, στην Ελλάδα σε κάθε έναν δημόσιο υπάλληλο αντιστοιχούσαν 129 κάτοικοι, όταν στη Γαλλία αντιστοιχούσαν 61, στην Ιταλία 115, στην Πολωνία 143, στη Γιουγκοσλαβία 92, στην Ουγγαρία 105, στη Βουλγαρία 100, στην Τουρκία 361, στην Αυστρία 208 και στην Ελβετία 146[560].

Επίσης, το 1937, μεταξύ των Ελλήνων δημοσίων υπαλλήλων, οι ανώτεροι και ανώτατοι υπάλληλοι, που είχαν και τους υψηλότερους μισθούς, αποτελούσαν μόλις το 10% του συνόλου και η αναλογία ανώτερων προς κατώτερους υπαλλήλους ανερχόταν περίπου στο 1 προς 9[561]. Τότε, άρχισε να διαφαίνεται και η δυνατότητα αύξησης του αριθμού των πτυχιούχων λόγω της λειτουργίας της Παντείου Ανώτατης Σχολής Πολιτικών Επιστημών και του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών[562].

Όσον αφορά στο αντικείμενο εργασίας των μονίμων δημοσίων υπαλλήλων, το 60%, περίπου, απασχολούνταν στην εκπαίδευση και τη δημόσια διοίκηση και μετά ακολουθούσαν οι Υπηρεσίες Τηλεφωνίας, Ταχυδρομείων και Τηλεγραφίας (Τ.Τ.Τ.), η Δικαιοσύνη, η Αστυνομία και η Χωροφυλακή. Πιο συγκεκριμένα, από το σύνολο των δημοσίων υπαλλήλων οι 20.557 ήταν εκπαιδευτικοί, οι 4.820 δικαστικοί, οι 15.402 διοικητικοί υπάλληλοι και οι 6.895 υπάλληλοι των Τ.Τ.Τ. Υπηρεσιών.

Οι συνθήκες εργασίας των δημοσίων υπαλλήλων της εποχής δεν ήταν οι καλύτερες. Οι θάνατοι από αρρώστιες ήταν συχνοί, με βασική αιτία θανάτου τη φυματίωση, σε ποσοστό 22%. Το ποσοστό δε αυτό ανερχόταν στο 30% μεταξύ των

[560] *Ανώνυμος*, Μια ενδιαφέρουσα στατιστική μελέτη. Οι εν Ελλάδι δημόσιοι πολιτικοί υπάλληλοι. Σύγκρισή τους προς τους των ξένων κρατών, εφημερίδα Η Πρωία, 4-3-1937, σ. 1.
[561] *Αβδελά Ε.*, Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 1990, σ. 73.
[562] *Αβδελά Ε.*, Δημόσιοι υπάλληλοι…, ό.π., σ. 80.

υπαλλήλων των υπηρεσιών Τ.Τ.Τ.[563], γεγονός που, μάλλον, είχε να κάνει με τις ιδιαίτερες συνθήκες εργασίας τους. Εξ' ου και προβλέπονταν μια σειρά από διευκολύνσεις για τους φυματικούς υπαλλήλους, όπως, για παράδειγμα, για τους φυματικούς οικονομικούς υπαλλήλους προβλεπόταν θεραπεία και απόσπαση σε θέσεις που δεν θα έρχονταν σε επαφή με το συναλλασσόμενο κοινό[564].

Όσον αφορά δε στις μεταβολές, στο χρονικό διάστημα 1927-1936 έγιναν 40.979 νέοι διορισμοί έναντι 39.641 αποχωρήσεων[565]. Αυτή η τάση επαναλήφθηκε και τα επόμενα χρόνια, με αποτέλεσμα, μεταξύ 1927-1945, ο αριθμός των μονίμων δημοσίων υπαλλήλων να αυξηθεί κατά 55,6% (από 36.775 σε 53.575). Ο αριθμός δε των έκτακτων υπαλλήλων, μεταξύ των ετών 1927-1940, παρουσίασε μείωση κατά 80,8% και, μεταξύ 1940-1945, μεγάλη αύξηση της τάξης του 1.215,7%! Αποκαλυπτικό δε των προτεραιοτήτων και των προθέσεων των κυβερνήσεων της εποχής είναι το γεγονός ότι την μεγαλύτερη αύξηση, έως το 1945, παρουσίασαν οι διορισμοί στην Αστυνομία. Πιο συγκεκριμένα, υπήρχαν 49,3% περισσότεροι αστυνομικοί το 1936 έναντι του 1927, 82,5% περισσότεροι το 1940 και 203,3%!! περισσότεροι το 1945[566].

Ενδιαφέρον έχει η σύνθεση των δημοσίων υπαλλήλων ως προς το φύλο. Ωστόσο, για την περίοδο που εξετάζουμε, δεν έχουμε επαρκή στοιχεία, όμως, αξίζει να αναφέρουμε ότι, το 1945, σύμφωνα με στοιχεία της πρώτης επίσημης απογραφής των δημοσίων υπαλλήλων, οι γυναίκες μόνιμοι δημόσιοι υπάλληλοι ήταν 11.154, 21% του συνόλου, με 2.516, 17,5% του συνόλου, να εργάζονται στη διοίκηση[567].

Σύμφωνα με το καθεστώς του Ι. Μεταξά, η κατάσταση του δημόσιου τομέα που παρέλαβε «μαστιζόταν» από την πλήρη κομματικοποίηση του κρατικού μηχανισμού και την υποταγή των δημοσίων υπαλλήλων στα συμφέροντα των κομμάτων και όχι του κράτους. Την «εξαχρείωση» αυτή των δημοσίων υπαλλήλων την πλήρωνε, κατά τον δικτάτορα, ο ελληνικός λαός, τόσο οικονομικά, όσο και «ηθικώς» χάνοντας την εμπιστοσύνη του στο κράτος και τους θεσμούς του. Αυτή λοιπόν η κατάσταση έπρεπε

---

[563] *Ανώνυμος*, Ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων. Ενδιαφέρουσα στατιστική, εφημερίδα Η Πρωία, 26-2-1937, σ. 5, *Ανώνυμος*, Μια ενδιαφέρουσα στατιστική μελέτη. Οι εν Ελλάδι δημόσιοι πολιτικοί υπάλληλοι. Σύγκρισή τους προς τους των ξένων κρατών, εφημερίδα Η Πρωία, 4-3-1937, σ. 1.
[564] *Ανώνυμος*, Δια τους φυματικούς οικονομικούς υπαλλήλους, εφημερίδα Η Εθνική, 18-6-1937, σ. 5.
[565] *Ανώνυμος*, Ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων. Ενδιαφέρουσα στατιστική, εφημερίδα Η Πρωία, 26-2-1937, σ. 5, *Ανώνυμος*, Μια ενδιαφέρουσα στατιστική μελέτη. Οι εν Ελλάδι δημόσιοι πολιτικοί υπάλληλοι. Σύγκρισή τους προς τους των ξένων κρατών, εφημερίδα Η Πρωία, 4-3-1937, σ. 1.
[566] *Αβδελά Ε.*, Δημόσιοι υπάλληλοι…, ό.π., σ. 70-71.
[567] *Αβδελά Ε.,* Μισθωτές σχέσεις και φυλετικός καταμερισμός της εργασίας: οι γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι στην Ελλάδα, στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα, Μνήμων, Αθήνα, 1987, τ. 11, σ. 236.

να αντιμετωπιστεί άμεσα και επέβαλε την «επανάσταση της 4ης Αυγούστου»[568]. Δόγμα της νέας κυβέρνησης ήταν «το Κράτος κοντά στον λαό» και η «συνεργασία εξουσίας και πληθυσμού»[569] με νέους αυτόνομους οργανισμούς δημοσίου δικαίου, σε αντίθεση με το συντεχνιακό κράτος[570]. Έδινε μεγάλη σημασία στη συνεργασία των δημοσίων υπαλλήλων, την οποία προσπαθούσε να εξασφαλίσει, άλλοτε με κολακευτικά λόγια, όπως «εσείς είσθε το κράτος»[571] και, άλλοτε με διαταγές[572] και συστάσεις, ακόμα και περί του περιεχομένου των κοινωνικών συζητήσεών τους και της ευπρεπούς συμπεριφοράς τους[573]. Κατ' εντολή του Πρωθυπουργού δε, σε περίπτωση που δημόσιος υπάλληλος θεωρούσε ότι αδικούνταν από Προϊστάμενό του είχε το δικαίωμα να απευθυνθεί στον ανώτερό του, αρμόδιο Υφυπουργό ή Υπουργό, προκειμένου να δικαιωθεί[574]. Το αν, βέβαια, τελικά, δικαιωνόταν, θα το αποφάσιζε ο, έχων όλες τις εξουσίες, αρχηγός του κράτους.

Ι. Προσπάθεια σύνταξης δημοσιοϋπαλληλικού κώδικα

Οι ρυθμίσεις, που αφορούν στους δημοσίους υπαλλήλους, μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες: α. τις γενικές αρχές, όπως διατυπώνονται στο ισχύον Σύνταγμα και ορίζουν με έναν γενικό τρόπο ποιος μπορεί να διοριστεί δημόσιος υπάλληλος, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του, β. τα έκτακτα μέτρα, που υιοθετούνται κάθε φορά και γ. τις ειδικές ρυθμίσεις, που διέπουν συγκεκριμένες δημόσιες Υπηρεσίες, Οργανισμούς και Υπουργεία[575].

Την περίοδο που εξετάζουμε δεν είχε συνταχθεί και δεν εφαρμοζόταν δημοσιοϋπαλληλικός κώδικας, ένα ενιαίο, δηλαδή, νομοθετικό πλαίσιο για όλους τους

---

[568] *Ανώνυμος*, Το κράτος οι υπάλληλοι τα συστήματα, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 17-9-1936, σ. 1.
[569] *Αθάνατος Κ.,* Το κράτος κοντά στο λαό!, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 12-11-1936, σ. 1.
[570] *Ανώνυμος*, Ο κ. Κ. Ζαβιτσιάνος δια το συντεχνιακόν κράτος. Δημιουργούνται αυτόνομοι οργανισμοί δημοσίου δικαίου. Συστηματικός έλεγχος της παραγωγής και παρακολούθησις της καταναλώσεως. Κεφάλαιον οκνηρόν και νεκρόν δεν θα είνε εφεξής ανεκτόν εις την χώραν, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 13-11-1936, σ. 1.
[571] *Ανώνυμος*, Η εισφορά των δημοσίων υπαλλήλων υπέρ της αεροπορίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 14-7-1937, σ. 6, *Ανώνυμος*, Χαρακτηριστικοί λόγοι του κ. Πρωθυπουργού προς τους δημοσίους υπαλλήλους, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 6-10-1937, σ. 5.
[572] *Ανώνυμος*, Εγκύκλιος του κ. Μεταξά προς τους υπουργούς και γ. διοικητάς. Οι υπάλληλοι και αι ώραι εργασίας. Οδηγίαι δια την εξυπηρέτησιν των πολιτών, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-6-1937, σ. 6, *Ανώνυμος*, Εγκύκλιος δια την συμπεριφοράν των δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Ο Τύπος, 7-12-1937, σ. 6.
[573] *Ανώνυμος*, Η ευπρεπής συμπεριφορά των δημοσίων υπαλλήλων προς τους πολίτας. Εγκύκλιος του υπουργείου οικονομικών, εφημερίδα Ο Τύπος, 30-1-1938, σ. 6.
[574] *Ανώνυμος*, Μια εγκύκλιος δια τους δημοσίους υπαλλήλους εάν παραβιασθή το δίκαιόν των, εφημερίδα Εστία, 19-4-1939, σ. 6.
[575] *Αβδελά Ε.,* Μισθωτές σχέσεις…, ό.π., σ. 239.

δημοσίους υπαλλήλους. Είχε ξεκινήσει, όμως, ήδη, η συζήτηση για την κατάρτιση «Νέου Οργανισμού των Δημοσίων Υπαλλήλων» όλων των Υπηρεσιών[576], η οποία, όμως, δεν είχε να επιδείξει συγκεκριμένα αποτελέσματα.

Πιο συγκεκριμένα, το 1931, είχε συνταχθεί «Προσχέδιο νόμου περί υπαλληλικού κώδικος», όπου, σε ένα και μόνο Κεφάλαιο με 76 άρθρα, προβλέπονταν διατάξεις «Περί καταστάσεως των δημοσίων πολιτικών υπαλλήλων», το οποίο, όμως, τελικά, δεν ψηφίστηκε. Έχει ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι, στο συγκεκριμένο σχέδιο δημοσιοϋπαλληλικού κώδικα, αναφέρεται ότι οι γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι θα μπορούσαν να καταλαμβάνουν συγκεκριμένες θέσεις, που θα ορίζονταν κάθε φορά με νόμο[577].

Αργότερα, με το άρθρο 8 του Ν. 5981/1934[578], προβλέφθηκε η συγκρότηση Επιτροπής με έργο τη σύνταξη του Καταστατικού Χάρτη των Δημοσίων Υπαλλήλων, η οποία, παρεμπιπτόντως, πρότεινε και πάλι «η παραδοχή γυναικών εις τας δημοσίας υπηρεσίας να ρυθμίζεται εκάστοτε εκ των σχετικών νόμων»[579]. Ωστόσο, με την επιβολή της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936, έγιναν τόσες αλλαγές στο καθεστώς των δημοσίων υπαλλήλων, ώστε η κωδικοποίηση δεν προχώρησε. Παρόλα αυτά, έγιναν κάποια βήματα με τη σύσταση της Γενικής Διεύθυνσης επί των Κρατικών Λειτουργών παρά τω Πρωθυπουργό[580], η οποία είχε έργο τη μελέτη και κατάρτιση του υπαλληλικού κώδικα, τη σύνταξη στατιστικής και επετηρίδας των δημοσίων υπαλλήλων, τον συντονισμό, την παρακολούθηση και ικανοποίηση των παραπόνων των πολιτών και την παρακολούθηση των μεταβολών των δημοσίων υπαλλήλων[581].

Ως εκ τούτου, λόγω της έλλειψης ενός ενιαίου κώδικα, οι πληροφορίες που αναφέρουμε περί της υπηρεσιακής κατάστασης των δημοσίων υπαλλήλων αντλούνται από τις δημοσιεύσεις των Καταστατικών Οργανισμών των δημοσίων Υπηρεσιών. Εκεί, παρατηρούμε την επανάληψη μιας σειράς διατάξεων που μας επιτρέπει να προβούμε σε μια, ως ένα βαθμό, γενίκευσή τους.

---

[576] *Ανώνυμος*, Καταρτίζεται ο νέος οργανισμός των δημοσίων υπαλλήλων. Προαγωγαί μεταθέσεις ασυμβίβαστον, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-9-1936, σ. 6.
[577] *Αβδελά Ε.,* Μισθωτές σχέσεις…, ό.π., σ. 241.
[578] ΦΕΚ 6/Α/9-1-1934.
[579] *Αβδελά Ε.,* Μισθωτές σχέσεις…, ό.π., σ. 242.
[580] Α.Ν. 219/36 «Περί ιδρύσεως παρά τω Υφυπουργείω παρά τω Πρωθυπουργώ γενικής Διευθύνσεως επί των κρατικών Λειτουργών», ΦΕΚ 443/Α/7-10-1936.
[581] Άρθρο 1 του Α.Ν. 219/36, *Ανώνυμος*, Γενική Διεύθυσις κρατικών λειτουργιών. Ποια η αποστολή της, εφημερίδα Η Βραδυνή, 13-10-1936, σ. 6.

ΙΙ. Υπηρεσιακή κατάσταση των δημοσίων υπαλλήλων

Α. Διορισμός και λύση υπαλληλικής σχέσης

Το προσωπικό των δημοσίων υπηρεσιών διακρινόταν σε «υπαλλήλους» και «υπηρέτες». Οι τελευταίοι ήταν χαμηλόβαθμοι και, ως προ την ειδικότητα, κυρίως, κλητήρες[582]. Σε κάποιες Υπηρεσίες το προσωπικό διακρινόταν σε περισσότερες κατηγορίες, όπως υπαλληλικό προσωπικό (γραμματείς, γραφείς, τηλεφωνητές…), τεχνικό ή προσωπικό ειδικοτήτων (σχεδιαστές, λιθογράφοι, τυπογράφοι, βιβλιοδέτες, ηλεκτροτεχνίτες, επισκευαστές, μηχανολόγοι, μάγειροι…) και υπηρετικό (κλητήρες, οδηγοί, θυρωροί, ράπτες, τραπεζοκόμοι, καθαριστές…)[583].

Για τον διορισμό ήταν απαραίτητη, κατ' αρχάς, η εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων[584]. Μάλιστα, η στρατιωτική θητεία λαμβανόταν υπόψη ως πραγματική δημόσια υπηρεσία[585] και οι έφεδροι αξιωματικοί προηγούνταν στις λίστες υποψηφίων προς διορισμό[586].

Όσον αφορά στα όρια ηλικίας για διορισμό, προβλεπόταν ανώτατο όριο για κάποιες ειδικότητες π.χ. γραμματείς, καθαριστές ή προσωπικό γραμματείας δικαστηρίων, το 35ο, το 45ο και το 50ο έτος αντίστοιχα[587] και κατώτατο το 18ο, το 21ο ή το 28ο έτος, κατά περίπτωση[588]. Τα ανώτατα όρια ηλικίας των δημοσίων υπαλλήλων, συχνά, άλλαζαν και παρατείνονταν ανάλογα με τις υπηρεσιακές ανάγκες, όπως έγινε το 1943, εν μέσω κατοχής, που παρατάθηκαν για τρεις μήνες[589].

---

[582] Άρθρο 66 του Α.Ν. 1488/38 «Περί Οργανώσεως των Διοικητικών Υπηρεσιών του Υπουργείου των Εσωτερικών», ΦΕΚ 451/Α/29-11-1938.
[583] Άρθρο 2 του Α.Ν. 786/1937 «Περί ιδιωτικού Προσωπικού Στρατιωτικής Υπηρεσίας», ΦΕΚ 268/Α/18-7-1937, Άρθρα 6 και 7 του Β.Δ. «Περί του Οργανισμού του Αντασφαλιστικού Ιδρύματος της Ελλάδος», ΦΕΚ 157/Α/20-5-1940.
[584] Άρθρο 67 του Α.Ν. 1488/1938 .
[585] *Νομικός Χ.,* Η στρατιωτική υπηρεσία προσμετράται εις τον χρόνον της δημόσιας υπηρεσίας των υπαλλήλων, δια τον κανονισμόν της προσαυξήσεως του μισθού; εφημερίδα Η Βραδυνή, 20-5-1937, σ. 2.
[586] Άρθρο 68 του Α.Ν. 1488/1938.
[587] Άρθρο 69 και 83 του Α.Ν. 1488/1938 και άρθρο 3 του Β.Δ. «Περί κωδικοποιήσεως εις ενιαίον κείμενον νόμου των νόμων 6094, 6326 και του Αναγκαστικού Νόμου υπ' αριθ. 128/1936 «Περί οργανώσεως της γραμματείας των δικαστηρίων και εισαγγελιών και περί προσόντων διορισμού, προαγωγής, μεταθέσεως, παύσεως, πειθαρχικής εξουσίας και αδειών των υπαλλήλων και υπηρετών αυτής», ΦΕΚ 64/Α/19-2-1937.
[588] Άρθρο 13 του Β.Δ. «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των αφορωσών τους υπαλλήλους του Μετοχικού Ταμείου Στρατού διατάξεων», ΦΕΚ 43/Α/8-2-1937.
[589] Ν. 433/1943 «Περί παρατάσεως του ορίου ηλικίας των υπαλλήλων και υπηρετών των Πολιτικών Υπουργείων», ΦΕΚ 250/Α/6-8-1943.

Επίσης, απαραίτητη προϋπόθεση διορισμού ήταν το λευκό ποινικό μητρώο και η πιστοποίηση της αρτιμέλειας και υγείας του υποψηφίου από αρμόδια Επιτροπή Απαλλαγών[590]. Ορισμένες, μάλιστα, Υπηρεσίες, όπως η Διοίκηση Πρωτευούσης, είχαν συστήσει δική τους Επιτροπή για την εξέταση της υγείας των υποψηφίων προς διορισμό, στην προκειμένη περίπτωση, δημοτικών και κοινοτικών υπαλλήλων[591]. Ενώ άλλες Υπηρεσίες, όπως η Στρατιωτική Υπηρεσία, όριζαν με Β.Δ. τις ασθένειες που προσδιόριζαν τους ακατάλληλους προς διορισμό[592]. Παρόμοιες διατάξεις ίσχυαν και για τον διορισμό στους Δήμους[593].

Απαραίτητο για τον διορισμό στο δημόσιο ήταν και το Πιστοποιητικό Κοινωνικών Φρονημάτων, που εκδιδόταν από το Υφυπουργείο Δημόσιας Ασφάλειας[594]. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται ότι απαραίτητο προσόν διορισμού στο Μετοχικό Ταμείο Στρατού ήταν βεβαίωση των αρμοδίων αρχών ότι ο υπάλληλος δεν «εμφορείται από ανατρεπτικές ιδέες κατά του κρατούντος σήμερον κοινωνικού καθεστώτος» και ότι δεν ανήκε σε παρόμοιας φύσης οργανώσεις[595]. Για να διοριστεί δε κάποιος στην Κοινή Διεύθυνση του Υπουργείου Σιδηροδρόμων και Αυτοκινήτων, απαιτούταν «βεβαίωση της οικείας Αστυνομικής Αρχής ότι δεν κάμνει χρήσην ναρκωτικών και δεν ρέπει εις την μέθην»[596]. Και, βέβαια, δεν διορίζονταν όσοι είχαν στερηθεί τα πολιτικά τους δικαιώματα[597]. Από τα κωλύματα αυτά εξαιρούνταν στελέχη, όπως Γενικοί Διοικητές, Νομάρχες, Γενικοί Γραμματείς, Έπαρχοι, ιδιαίτεροι Γραμματείς και κλητήρες Υπουργών[598].

Τέλος, σε κάποιες θέσεις έπαιζε ρόλο και το φύλο του υποψηφίου. Σε κάποιες υπηρεσίες και θέσεις δεν διορίζονταν καθόλου γυναίκες[599], ενώ σε άλλες διορίζονταν μόνο ως δακτυλογράφοι και καθαρίστριες[600]. Σε κάποιες περιπτώσεις, μάλιστα, οριζόταν και μέγιστο ποσοστό 10%, ως η επιτρεπόμενη αναλογία των γυναικών στο

[590] Άρθρο 71 του Α.Ν. 1488/1938.
[591] Β.Δ. «Περί ελέγχου της υγείας των δημοτικών και κοινοτικών υπαλλήλων της Διοικήσεως Πρωτευούσης», ΦΕΚ 183/Α/4-5-1938.
[592] Β.Δ. «Περί καθορισμού νοσημάτων καθιστώντων ακαταλλήλους ιδιώτας υπαλλήλους Στρατ. Υπηρεσίας», ΦΕΚ 194/Α/24-5-1938.
[593] Άρθρο 2 του Ν. 4548/1930 «Περί καταστάσεως των δημοτικών υπαλλήλων», ΦΕΚ 115/Α/16-4-1930.
[594] Άρθρο 72 του Α.Ν. 1488/1938.
[595] Άρθρο 6 του Β.Δ. «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των αφορωσών τους υπαλλήλους του Μετοχικού Ταμείου Στρατού διατάξεων», ΦΕΚ 43/Α/8-2-1937.
[596] Άρθρο 7 του Β.Δ. «Περί Κοινών Διευθύνσεων και τρόπον Διοικήσεως και λειτουργίας αυτών», ΦΕΚ 286/Α/28-7-1937.
[597] Άρθρο 75 του Α.Ν. 1488/1938.
[598] Άρθρο 74 του Α.Ν. 1488/1938.
[599] Άρθρο 12 Α.Ν. 1915/1939 «Περί Οργανισμού των Δημοσίων Ταμείων», ΦΕΚ 338/Α/25-8-1939.
[600] Άρθρο 73 του Α.Ν. 1488/1938.

σύνολο του προσωπικού, πλην των δακτυλογράφων[601] που, προφανώς, θεωρούταν «γυναικεία» εργασία και δεν υπήρχε περιορισμός. Είναι φανερό ότι, οι γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι είχαν ιδιαίτερη μεταχείριση και δεν ίσχυε για αυτές η αρχή της ισότητας[602]. Αν και αφορά σε προηγούμενη περίοδο αυτής που εξετάζουμε, έχει ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι η Επιτροπή Οικονομικών, το 1924-1925, σε αποφάσεις της, που όριζαν αναλυτικά ποιες και πόσες απολύσεις δημοσίων υπαλλήλων έπρεπε να γίνουν, πρότεινε να απολύονται, κατά προτίμηση, οι γυναίκες. Και μάλιστα, μεταξύ των σχετικών Υπηρεσιών στις οποίες απευθυνόταν η σύσταση, ήταν και το Εθνικό Τυπογραφείο[603], του οποίου η περίπτωση αποτελεί αντικείμενο μελέτης επόμενης ενότητας. Κατά τη δικτατορία του Κονδύλη, 1935-1936, με Α.Ν. και Σ.Π. απαγορεύθηκε επ' αόριστον η πρόσληψη γυναικών στο δημόσιο, ενώ, κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, δεν έλειπαν οι καταγγελίες για διαγωνισμούς που ακυρώνονταν, επειδή πετύχαιναν πολλές γυναίκες, ή για αναγκαστική στασιμότητα των γυναικών δημοσίων υπαλλήλων έναντι των ανδρών συναδέλφων τους[604].

Εκτός του τακτικού έμμισθου προσωπικού, στις δημόσιες Υπηρεσίες, απασχολούνταν και άμισθοι υπάλληλοι. Για παράδειγμα, στα υποθηκοφυλακεία προσέφεραν υπηρεσία άμισθοι υποθηκοφύλακες[605] και στα δικαστήρια άμισθοι δικαστικοί γραφείς, με μόνο πλεονέκτημα το προβάδισμά τους, υπό προϋποθέσεις, σε επικείμενους διορισμούς[606]. Ωστόσο, η εργασία τους, συχνά, υπαγόταν στις ίδιες διατάξεις με αυτή των έμμισθων μονίμων υπαλλήλων. Για παράδειγμα, για τους άμισθους δικαστικούς κλητήρες, που αμείβονταν από το χρηματικό δικαίωμα για κατασχέσεις ή την επίδοση εγγράφων, προβλέπονταν συγκεκριμένες διατάξεις, που όριζαν παρόμοιες με τους τακτικούς έμμισθους υπαλλήλους, διαδικασίες διορισμού, απόλυσης και μετάθεσης[607].

Οι διορισμοί, ανάλογα με τους κλάδους και τις ειδικότητες, πραγματοποιούνταν άλλοτε, με απλή απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου του δημόσιου Οργανισμού[608],

---

[601] Άρθρο 3 του Β.Δ. «Περί του Οργανισμού του Αντασφαλιστικού Ιδρύματος της Ελλάδος», ΦΕΚ 157/Α/20-5-1940.
[602] *Αβδελά Ε.,* Μισθωτές σχέσεις…, ό.π., σ. 236.
[603] *Αβδελά Ε.,* Μισθωτές σχέσεις…, ό.π., σ. 240.
[604] *Αβδελά Ε.,* Μισθωτές σχέσεις…, ό.π, σ. 241.
[605] Άρθρο 53 του Α.Ν. 434/1937 «Περί οργανισμού των υποθηκοφυλακείων του Κράτους», ΦΕΚ 11/Α/18-1-1937.
[606] Άρθρο 18 του Α.Ν. 128/1936 «Περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως και κωδικοποιήσεως εις ενιαίον κείμενον νόμου του νόμου 6094 περί οργανώσεως της Γραμματείας των Δικαστηρίων και Εισαγγελιών κ.λπ.» ως συνεπληρώθη υπό του νόμου 6236», ΦΕΚ 408/Α/23-9-1936.
[607] Α.Ν. 2238/1940 «Περί αμίσθων δικαστικών κλητήρων», ΦΕΚ 89/Α/13-3-1940.
[608] Κεφάλαιο Δ΄ του Β.Δ. «Περί συνθέσεως προσωπικού Α.Ο.Σ.Κ.», ΦΕΚ 259/Α/7-7-1937.

άλλοτε, με διαγωνισμούς, τακτικούς ή πρόχειρους και εξεταστικές δοκιμασίες[609]. Σε κάθε περίπτωση, η διαδικασία ανακοινωνόταν υποχρεωτικά στις εφημερίδες[610] και στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως[611]. Στους διαγωνισμούς, συχνά, αναγνωριζόταν προβάδισμα εντοπιότητας[612].

Τα προσόντα διορισμού ορίζονταν ανάλογα με την προς πλήρωση θέση και ο φορέας είχε τη δυνατότητα να ορίζει και επιπλέον αυτών, αν το έκρινε απαραίτητο. Σημειωτέον δε, ότι δεν υπήρχε κάποιου τύπου ενιαίο προσοντολόγιο- καθηκοντολόγιο, αλλά οι οργανικές διατάξεις κάθε Υπηρεσίας προέβλεπαν τα προσόντα διορισμού των υπαλλήλων της. Έτσι, αυτά κυμαίνονταν από την κατοχή πτυχίου πανεπιστημίου, για κλάδους και ειδικότητες γραμματέων β΄ τάξεως[613] και άνω και απολυτηρίου Γυμνασίου για γραφείς α΄ τάξεως και δακτυλογράφους[614], έως τη βασική γνώση ανάγνωσης και γραφής για τις χαμηλόβαθμες θέσεις κλητήρων[615]. Τα κατατεθέντα δικαιολογητικά ελέγχονταν από αρμόδια Επιτροπή, η οποία και όριζε τη διαδικασία και τα θέματα προς εξέταση[616], συνήθως σε γνωστικά αντικείμενα σχετικά με τη θέση, ακόμα και στην ξένη γλώσσα, αν απαιτούνταν[617].

Ο διορισμός οριστικοποιούταν με τον όρκο του δημοσίου υπαλλήλου ενώπιον της ανώτερης αρχής[618]. Η ορκωμοσία του υπαλλήλου αποτελούσε την αφετηρία της υπαλληλικής του σταδιοδρομίας και της μισθοδοσίας του[619].

Για δε τους έκτακτους υπαλλήλους η έναρξη της μισθοδοσίας και της υπηρεσίας τους ήταν η ημέρα έναρξης της σύμβασής τους[620]. Το 1941 και λίγο πριν τη γερμανική εισβολή στη χώρα, σε Υπηρεσίες όπως το Υπουργείο Οικονομικών για

---

[609] Άρθρο 76 του Α.Ν. 1488/1938.
[610] Άρθρο 10 του Β.Δ. «Περί κωδικοποιήσεως σε ενιαίον κείμενον νόμου των νόμων 6094, 6236 και του Α.Ν. 128/1936», ΦΕΚ 64/Α/19-2-1937.
[611] Άρθρο 1 του Β.Δ. «Περί διενέργειας διαγωνισμού προς πλήρωσιν κενών θέσεων επιμελητών εισπράξεως Ε΄ τάξεως», ΦΕΚ 91/Α/10-3-1937.
[612] Άρθρα 77 και 126 του Α.Ν. 1488/1938.
[613] Άρθρο 78 του Α.Ν. 1488/1938.
[614] Άρθρα 79 και 80 του Α.Ν. 1488/1938.
[615] Άρθρο 83 του Α.Ν. 1488/1938.
[616] Άρθρο 3 του Β.Δ. «Περί διενέργειας διαγωνισμού προς πλήρωσιν κενών θέσεων επιμελητών εισπράξεως Ε΄ τάξεως», ΦΕΚ 91/Α/10-3-1937.
[617] Άρθρο 4 του Β.Δ. «Περί του διαγωνισμού προς κατάληψην θέσεων γραμματέων β΄ τάξεως παρά τοις εμμίσθοις Υποθηκοφυλακείοις του κράτους, ΦΕΚ 322/Α/14-8-1937.
[618] Άρθρο 15 του Α.Ν. 434/1937 «Περί οργανισμού των υποθηκοφυλακείων του Κράτους», ΦΕΚ 11/Α/18-1-1937 και άρθρο 9 του Β.Δ. «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των αφορωσών τους υπαλλήλους του Μετοχικού Ταμείου Στρατού διατάξεων», ΦΕΚ 43/Α/8-2-1937.
[619] Άρθρο 1 του Α.Ν. 1016/1937 «Περί τροποποιήσεως ενίων διατάξεων αφορωσών τα του χρόνου ενάρξεως και παύσεως του μισθού των διοριζομένων ή απολυομένων δημοσίων υπαλλήλων, ως και άλλων τινών διατάξεων "περί Δημοσίου Λογιστικού"», ΦΕΚ 534/Α/31-12-1937.
[620] Άρθρο μόνον του Α.Ν. 2273/1940 «Περί χρόνου ενάρξεως μισθοδοσίας των επί συμβάσει υπαλλήλων του Υπουργείου Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως», ΦΕΚ 112/Α/1-4-1940.

παράδειγμα, για έκτακτες και επείγουσες ανάγκες, προσλαμβάνονταν συμβασιούχοι[621] ενός έτους[622], με μόνα προσόντα να μην είναι πάνω από 50 ετών, να είναι υγιείς και, βεβαίως, να διαθέτουν Πιστοποιητικό Κοινωνικών Φρονημάτων[623]. Για τους συγκεκριμένους, η έναρξη της σύμβασής τους οριστικοποιούταν με την ορκωμοσία τους[624] και δεν είχαν δικαίωμα κανονικής άδειας, παρά μόνο σε περίπτωση «αποδεδειγμένης εκτάκτου ανάγκης»[625]. Η σύμβαση μπορούσε να λυθεί νωρίτερα, είτε με απόφαση του Υπουργού, αν έκρινε ότι δεν συνέτρεχαν πλέον οι λόγοι πρόσληψης[626], είτε με υπαιτιότητα του υπαλλήλου, λόγω ανικανότητας ή ακαταλληλότητας, ή λόγω πειθαρχικού παραπτώματος, ή για λόγους υγείας[627]. Στις περιπτώσεις αυτές, ο υπάλληλος δεν είχε κανένα δικαίωμα να ζητήσει μονιμοποίηση ή οποιαδήποτε άλλη αξίωση[628].

Οι δημόσιοι υπάλληλοι μονιμοποιούνταν μετά από την πάροδο ευδόκιμου δοκιμαστικής υπηρεσίας ενός έτους[629]. Οι έκτακτοι υπάλληλοι κρίνονταν για την μονιμοποίησή τους από αρμόδιο Συμβούλιο, π.χ. Συμβούλιο Διοικητικής Υπηρεσίας ή Διοικητικό Συμβούλιο Ταμείου[630], μετά την πάροδο της δοκιμαστικής υπηρεσίας του ενός έτους και, σε περίπτωση, που δεν κρίνονταν κατάλληλοι, απολύονταν. Σε κάποιες περιπτώσεις δε δόθηκε η δυνατότητα σε έκτακτους και ημερομίσθιους υπαλλήλους να μονιμοποιηθούν κατόπιν γραπτής δοκιμασίας[631] ή και χωρίς αυτήν, εάν διέθεταν τα απαιτούμενα προσόντα[632]. Πάντα, όμως, με προϋπόθεση την παρέλευση του απαραίτητου διαστήματος ευδόκιμου υπηρεσίας, η διάρκεια του οποίου οριζόταν συγκεκριμένα κάθε φορά.

---

621 Α.Ν. 2804/1941 «Περί προσλήψεως υπαλλήλων επί συμβάσει προς ενίσχυσιν των περιφερειακών υπηρεσιών του Υπουργείου των Οικονομικών», ΦΕΚ 53/Α/23-2-1941.
622 Άρθρο 2 του Α.Ν. 2804/1941.
623 Άρθρο 3 του Α.Ν. 2804/1941.
624 Άρθρο 5 του Α.Ν. 2804/1941.
625 Άρθρο 6 του Α.Ν. 2804/1941.
626 Άρθρο 8 του Α.Ν. 2804/1941.
627 Άρθρο 7 του Α.Ν. 2804/1941.
628 Άρθρο 8 του Α.Ν. 2804/1941.
629 Άρθρο 87 του Α.Ν. 1488/1938.
630 Άρθρο 3 του διατάγματος «Περί εγκρίσεων τροποποιήσεων του οργανισμού του Μετοχικού Ταμείου Πολιτικών Υπαλλήλων, ΦΕΚ 385/Α/1-9-1936.
631 Άρθρο 5 του Β.Δ. «περί καθορισμού συνθέσεως και αρμοδιότητος των παρά ταις Γεν. Διοικήσεσι Μακεδονίας, Θράκης και Ηπείρου τμημάτων εποικισμού και μονιμοποιήσεως των παρά της τέως Γεν. Διευθύνσει Γεωργίας και Εποικισμού Μακεδονίας Θράκης εκτάκτων και ημερομισθίων υπαλλήλων», ΦΕΚ 189/Α/18-5-1937, *Ανώνυμος*, Αι εξετάσεις προς μονιμοποίησιν δόκιμων οικονομικών υπαλλήλων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 26-3-1937, σ. 6.
632 Άρθρο 15 του Α.Ν. 667/1937 «Περί τροποποιήσεως ενίων διατάξεων αφορωσών το Υπουργείον των Οικονομικών προς επίτευξιν οικονομιών», ΦΕΚ 163/Α/5-5-1937.

Οι δημόσιοι υπάλληλοι απολύονταν σε περίπτωση κατάργησης της οργανικής θέσης τους, ή με τη συμπλήρωση του 65ου έτους της ηλικίας τους, σε κάποιες περιπτώσεις του 60ου ή του 70ου[633], ή με τη συμπλήρωση 40 ετών υπηρεσίας[634]. Επίσης, απολύονταν λόγω υπηρεσιακής ανεπάρκειας, σωματικής ή πνευματικής ανικανότητας και κατόπιν αμετάκλητης απόφασης του Συμβουλίου της Διοικητικής Υπηρεσίας συνεπεία τέλεσης πειθαρχικού παραπτώματος[635].

Για παράδειγμα, την 1η Σεπτεμβρίου του 1936, στο πλαίσιο της εκστρατείας «εξυγίανσης του δημόσιου τομέα», ανακοινώθηκαν η απόλυση 82 υπαλλήλων της Υπηρεσίας δίωξης λαθρεμπορίου λόγω αργομισθίας[636], η διαθεσιμότητα για παράβαση καθήκοντος[637] τεσσάρων τελωνειακών υπαλλήλων και δυο στελεχών, Γενικού Διευθυντή και Επιθεωρητή του Υπουργείου Συγκοινωνιών[638], καθώς και η καταδίκη πέντε υπαλλήλων της Εφορίας Χαλκίδας για κατάχρηση[639].

Παρατηρούμε ότι τόσο όσον αφορά στη διαδικασία διορισμού, όσο και όσον αφορά στη διαδικασία λύσης της υπαλληλικής σχέσης των δημοσίων υπαλλήλων, παρατηρούνται ομοιότητες με τις σημερινές σχετικές διατάξεις του δημοσιοϋπαλληλικού κώδικα[640].

Αν μια υπηρεσία καταργούνταν, όπως η Βουλή της οποίας είχε ανασταλεί η λειτουργία αμέσως μετά την επιβολή της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936, προβλεπόταν η δυνατότητα εθελούσιας εξόδου του προσωπικού της. Τότε, το προσωπικό μπορούσε να αναγνωρίσει δημόσια προϋπηρεσία και να παραλάβει αρωγή και βοήθημα, τα οποία, όμως, σε περίπτωση αναδιορισμού του, θα έπρεπε να επιστρέψει[641]. Μια μορφή, δηλαδή, της σημερινής εθελούσιας εξόδου, που συναντάμε και σε άλλες περιπτώσεις, πλην των Υπηρεσιών που καταργούνταν, όπως, για

[633] Άρθρο 54 του Β.Δ. 280/Α/27-7-1937 και άρθρο 19 του Α.Ν. 434/1937 «Περί οργανισμού των υποθηκοφυλακείων του Κράτους», ΦΕΚ 11/Α/18-1-1937.
[634] Άρθρο 22 του Α.Ν. 782/1937 «Περί Οργανισμού της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», ΦΕΚ 267/Α/15-7-1937.
[635] Άρθρο 99 του Α.Ν. 1488/1938.
[636] *Ανώνυμος*, Απόλυσις υπαλλήλων της διώξεως λαθρεμπορίου, εφημερίδα Η Εθνική, 9-9-1936, σ. 6.
[637] *Ανώνυμος*, Τελωνειακοί υπάλληλοι εις διαθεσιμότητα επί παράβασει καθήκοντος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 22-10-1936, σ. 6.
[638] *Ανώνυμος*, Δημόσιοι υπάλληλοι εις διαθεσιμότητα, εφημερίδα Η Εθνική, 7-11-1936, σ. 6.
[639] *Ανώνυμος*, Κατεδικάσθησαν οι καταχρασταί δημόσιοι υπάλληλοι Χαλκίδος, εφημερίδα Ακρόπολις, 11-3-1937, σ. 6.
[640] Άρθρο 152 του Ν. 3528/07.
[641] Α.Ν. 834/1937 «Περί παροχής διευκολύνσεων προς εθελουσίαν έξοδον του Προσωπικού της Βουλής και τροποποιήσεως διατάξεων τινων αφορωσών αυτό», ΦΕΚ 353/Α/8-9-1937.

παράδειγμα, για τους οικονομικούς υπαλλήλους που είχαν τουλάχιστον 15 έτη πραγματικής δημόσιας υπηρεσίας[642].

Μπορεί, βέβαια, οι δημόσιοι υπάλληλοι να ήταν μόνιμοι και να μπορούσαν να απολυθούν μόνο κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, όπως νόμος όριζε, αλλά στις 6 Νοεμβρίου 1940, στο πλαίσιο της στρατιωτικής και πολιτικής επιστράτευσης, δημοσιεύθηκε η Σ.Π. «Περί αναστολής της ισοβιότητος και μονιμότητος»[643] με την οποία, με έκδοση Β.Δ., μπορούσε να ανασταλεί η ισοβιότητα και η μονιμότητα των δικαστικών λειτουργών και των δημοσίων υπαλλήλων και να απολυθούν χωρίς δυνατότητα προσφυγής στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Επίσης, με την ίδια Σ.Π., ανεστάλη η λειτουργία των Ανώτατου Δικαστικού Συμβουλίου.

Στο σκεπτικό της Εισηγητικής Έκθεσης ο Προέδρος της Κυβέρνησης Ι. Μεταξάς επικαλούνταν τον «Εθνικόν Αγώνα της Πατρίδος» και το καθήκον, που αποτελεί η «εξυπηρέτησις του Κράτους» και του οποίου η παρά Δημοσίου Υπαλλήλου «παραβίασις ή και απλή παραμέλησις θα απετέλει αδίκημα κατά της Πατρίδος» και η «εγκατάλειψις θέσεως αυτόχρημα πράξις προδοσίας».

Βασική προπαγάνδα του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936, όπως προαναφέραμε, ήταν οι περικοπές των δημοσίων δαπανών και η εφαρμογή οικονομιών στον δημόσιο τομέα. Εξ' ου και η δημοσίευση του Α.Ν. 120/1936 «Περί θέσεως εις διαθεσιμότητα δημοσίων λειτουργών, κατάργηση του υποχρεωτικού των γνωμοδοτήσεων των υπηρεσιακών συμβουλίων, περιορισμού επιδομάτων δημοσίων λειτουργών και καθιερώσεως ασυμβίβαστου προς τα έργα του δημοσίου υπαλλήλου»[644]. Στο άρθρο 1 του ανωτέρω νόμου προβλεπόταν ότι, σε περίπτωση που ο Υπουργός, με έκθεσή του, έκρινε έναν υπάλληλο ως υπεράριθμο, ανεπαρκή ή ακατάλληλο, αυτός τίθετο σε διαθεσιμότητα για ένα εξάμηνο με δυνατότητα παράτασης για άλλο ένα. Επίσης, ο ίδιος Α.Ν. προέβλεπε ανώτατο χρηματικό όριο αμοιβών των δημοσίων υπαλλήλων[645] και κατάργηση των υποχρεωτικών γνωμοδοτήσεων των Υπηρεσιακών Συμβουλίων, δίνοντας έτσι στους Υπουργούς απεριόριστες ελευθερίες[646].

---

[642] Α.Ν. 1750/1939 «Περί των υπαλλήλων και υπηρετών της αρμοδιότητος του Υπουργείου των Οικονομικών», ΦΕΚ 207/Α/26-5-1939, *Ανώνυμος*, Η ισχύς του νόμου περί εξόδου των οικονομικών υπαλλήλων από της χθες. Ποιοι δικαιούνται να αποχωρήσουν, εφημερίδα Ο Τύπος, 1-6-1939, σ. 6.
[643] ΦΕΚ 367/Α/6-11-1940.
[644] ΦΕΚ 406/Α/23-9-1936.
[645] Άρθρο 3 του Α.Ν. 120/1936.
[646] Άρθρο 5 του Α.Ν. 120/1936.

Και την περίοδο της κατοχής συνέχισαν, λίγο ως πολύ, να ισχύουν τα ίδια δεδομένα και προϋποθέσεις διορισμού και λύσης της υπαλληλικής σχέσης στο δημόσιο.

Β. Υπηρεσιακές μεταβολές των δημοσίων υπαλλήλων

Μπορεί να μην υπήρχε δημοσιοϋπαλληλικός κώδικας, οι μεταβολές, όμως, των δημοσίων υπαλλήλων ρυθμίζονταν από τους σχετικούς νόμους και τις οργανικές διατάξεις των Υπηρεσιών στις οποίες εργάζονταν.

Πιο συγκεκριμένα, νόμος όριζε τους βαθμούς εισόδου των δημοσίων υπαλλήλων[647] και δεν μπορούσε κανείς να διοριστεί στο δημόσιο με βαθμό ανώτερο από αυτούς[648]. Για τους κατόχους πτυχίων πανεπιστημίου η κατάταξη γινόταν σε θέσεις β΄ και α΄ τάξεως και η προαγωγή, από το ένα επίπεδο στο άλλο, γινόταν μετά την παρέλευση διετίας[649] ή τριετίας[650]. Μετά από τριετία γινόταν, επίσης, και η προαγωγή στον βαθμό του Τμηματάρχη[651]. Για τις λοιπές κατηγορίες οι απαραίτητοι χρόνοι προαγωγής ποικίλαν ανάλογα με τον κλάδο ή την ειδικότητα. Για παράδειγμα, για τους δακτυλογράφους μετά τα επίπεδα β΄ και α΄ τάξεως ακολουθούσε, μετά τριετίας, αυτό του ακολούθου και, εν συνεχεία, μετά τετραετίας, του γραμματέως β΄ τάξεως. Επίσης, για τους αρχειοφύλακες, που ξεκινούσαν από βοηθοί, για να προαχθούν σε γ΄, β΄ και α΄ τάξεως απαιτούνταν κάθε φορά η παρέλευση τριετίας[652].

Στις οργανικές διατάξεις κάθε Υπουργείου ή δημόσιας Υπηρεσίας προβλέπονταν τα ακριβή προσόντα που απαιτούνταν για την προαγωγή των υπαλλήλων τους. Ιδιαίτερη αναφορά γινόταν στα προσόντα που απαιτούνταν για την προαγωγή σε θέσεις ευθύνης, Διευθυντών και Τμηματαρχών[653]. Υπάλληλος στάσιμος επί διετία παραπέμπονταν στο Συμβούλιο Διοικητικής Υπηρεσίας με το ερώτημα της απόλυσης, λόγω υπηρεσιακής ανεπάρκειας[654].

---

[647] Α.Ν. 897/1937 «Περί του βαθμού εισόδου των δημοσίων πολιτικών υπαλλήλων», ΦΕΚ 395/Α/13-10-1937.
[648] *Ανώνυμος,* Ο βαθμός εισόδου των υπαλλήλων εις τας δημόσιας υπηρεσίας, εφημερίδα Ο Τύπος, 21-11-1937, σ. 6.
[649] Άρθρο 88 του Α.Ν. 1488/1938.
[650] Άρθρο 41 του Β.Δ. «Περί οργανισμού των υπηρεσιών του Ο.Λ.Π.», ΦΕΚ 280/Α/27-7-1937.
[651] Άρθρο 89 του Α.Ν. 1488/1938.
[652] Άρθρο 91 του Α.Ν. 1488/1938.
[653] Άρθρα 7,8 και 9 του Α.Ν. 782/1937 «Περί Οργανισμού της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», ΦΕΚ 267/Α/15-7-1937.
[654] Άρθρο 96 του Α.Ν. 1488/1938.

Οι προαγωγές ήταν κατά τα 2/3 τους κατ' επιλογή και κατά το 1/3 κατά αρχαιότητα. Για την προώθησή τους απαιτούνταν γνωμοδότηση του Συμβουλίου της Διοικητικής Υπηρεσίας. Το τελευταίο ήταν το καθ' ύλην αρμόδιο όργανο για τη σύνταξη των σχετικών πινάκων προακτέων και μη προακτέων, τον Ιανουάριο κάθε έτους, και την κοινοποίησή τους στους ενδιαφερόμενους, οι οποίοι διατηρούσαν δικαίωμα ένστασης[655]. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, αρμόδιος για την οριστικοποίηση των πινάκων ήταν ο αρμόδιος Υπουργός. Να σημειώσουμε ότι η διαδικασία προαγωγών των δημοσίων υπαλλήλων, με εξαίρεση διαφοροποιήσεις ως προς τους βαθμούς κατάταξής τους, παραμένει ίδια έως και σήμερα[656].

Οι μεταθέσεις του προσωπικού των δημοσίων υπηρεσιών πραγματοποιούνταν με απόφαση του Υπουργού ή του Γενικού Διοικητή και, σε κάποιες περιπτώσεις, απαιτούσαν σχετική γνωμοδότηση του Συμβουλίου της Διοικητικής Υπηρεσίας. Μάλιστα, με τον Α.Ν. 620/1937[657] καταργήθηκε και το, επί τριετία, αμετάθετο των δημοσίων υπαλλήλων. Ειδικά για τους γραμματείς των δικαστηρίων, προκειμένου να μεταταχθούν ήταν υποχρεωτική η συναίνεση από μέρους των υπαλλήλων και η προηγούμενη τριετή υπηρεσία τους[658], χωρίς, βέβαια, αυτό να αποκλείει και τις κατ' εξαίρεση μεταθέσεις, μετά από σχετική γνωμάτευση του ανώτερου οργάνου[659].

Ο μετατεθειμένος υπάλληλος ήταν υποχρεωμένος να μεταβεί στην καινούργια θέση του εντός εικοσαήμερου. Σε αυτό το χρονικό διάστημα δεν μπορούσε να κάνει χρήση αναρρωτικής άδειας[660] και η παραβίασή του αποτελούσε πειθαρχικό παράπτωμα. Μάλιστα, σε κάποιες περιπτώσεις, όπως των περιφερειακών υπαλλήλων του Υπουργείου Οικονομικών, ήταν υποχρεωτική η μετάθεσή τους μετά την παρέλευση τετραετίας στην ίδια πόλη, στην οποία και δεν μπορούσαν να ξαναγυρίσουν[661]. Τα έξοδα δε της μετάθεσης, όταν αυτή γινόταν μετά από αίτηση ή ανάρμοστη

[655] Άρθρο 95 του Α.Ν. 1488/1938.
[656] Άρθρα 82 και 83 του Ν. 3528/2007 «Κώδικας Δημοσίων Πολιτικών Διοικητικών Υπαλλήλων και υπαλλήλων Ν.Π.Δ.Δ.», ΦΕΚ 26/Α/9-2-2007, όπως αντικαταστάθηκε από το άρθρο 25 του Ν. 4369/2016 «Εθνικό Μητρώο Επιτελικών Στελεχών Δημόσιας Διοίκησης, βαθμολογική διάρθρωση θέσεων, συστήματα αξιολόγησης, προαγωγών και επιλογής προϊσταμένων (διαφάνεια-αξιοκρατία και αποτελεσματικότητα της Δημόσιας Διοίκησης) και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 33/Α/27-2-2016.
[657] ΦΕΚ 128/Α/6-4-1937.
[658] Άρθρο 42 του Β.Δ. «Περί κωδικοποιήσεως σε ενιαίον κείμενον νόμου των νόμων 6094, 6236 και του Α.Ν. υπ' αριθ. 128/1936», ΦΕΚ 64/Α/19-2-1937.
[659] Άρθρο 43 του Β.Δ. «Περί κωδικοποιήσεως σε ενιαίον κείμενον νόμου των νόμων 6094, 6236 και του Α.Ν. υπ' αριθ. 128/1936», ΦΕΚ 64/Α/19-2-1937.
[660] Άρθρο 98 του Α.Ν. 1488/1938.
[661] Άρθρο 8 του Α.Ν. 667/1937 «Περί τροποποιήσεως ενίων διατάξεων αφορωσών το Υπουργείον των Οικονομικών προς επίτευξιν οικονομιών», ΦΕΚ 163/Α/5-5-1937.

συμπεριφορά του υπάλληλου, βάρυναν τον ίδιο τον υπάλληλο, ενώ, αν γινόταν η μετάθεση λόγω υπηρεσιακών αναγκών, βάρυναν την Υπηρεσία του[662].

Οι διορισμοί, οι λύσεις της υπαλληλικής σχέσης και οι υπηρεσιακές μεταβολές του προσωπικού των δημοσίων Υπηρεσιών δημοσιεύονταν στο Τεύχος Γ΄ της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως. Ονόματα μετατεθέντων[663], προαχθέντων και τοποθετηθέντων υπαλλήλων[664] δημοσιεύονταν και στις καθημερινές εφημερίδες. Ακόμα και υπάλληλοι που έμπαιναν σε διαθεσιμότητα έβλεπαν τα ονόματά τους να δημοσιεύονται στις καθημερινές στήλες των εφημερίδων[665].

Όσον αφορά στις υπηρεσιακές μεταβολές, το καθεστώς παρέμεινε το ίδιο και στην περίοδο της κατοχής με, ίσως, μεγαλύτερη αυστηροποίηση. Όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση της απόσπασης όπου, πλέον, οι δημόσιοι υπάλληλοι αποσπόνταν για λόγους υπηρεσιακών αναγκών με μόνο την απόφαση του Προέδρου της Κυβέρνησης. Η απόσπαση είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα και η άρνησή της συνεπαγόταν απόλυση του υπαλλήλου και στέρηση του δικαιώματός του για καταβολή σύνταξης[666].

Γ. Υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων

Η συμπεριφορά των δημοσίων υπαλλήλων καθοριζόταν από συγκεκριμένους κανόνες με πειθαρχικούς προϊσταμένους αυτών τον εκάστοτε Υπουργό και τους ιεραρχικά Προϊσταμένους τους. Με το άρθρο μόνον του Α.Ν. 437/1937 «Περί συμπληρώσεως του υπ' αριθ. 45 Α.Ν. "περί συστάσεως του υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού"»[667], όλες οι δημόσιες Υπηρεσίες και οι δημόσιοι υπάλληλοι όφειλαν να συμμορφώνονται στις υποδείξεις του Υφυπουργού Τύπου και Τουρισμού, που αποκτούσε με αυτόν τον τρόπο προβάδισμα των υπολοίπων κυβερνητικών στελεχών και, μάλιστα, με αρμοδιότητα άσκησης πειθαρχικού ελέγχου και επιβολής ποινών.

Αρμόδιο για να κρίνει τα πειθαρχικά παραπτώματα των δημοσίων υπαλλήλων ήταν το Πειθαρχικό Συμβούλιο κάθε Υπουργείου, ή δημόσιας Υπηρεσίας, και το

---

[662] *Ανώνυμος*, Τα έξοδα μεταθέσεως των υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 31-8-1938, σ. 5.
[663] *Ανώνυμος*, Μεταθέσεις τελωνειακών και εφορειακών υπαλλήλων, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 8-2-1937, σ. 6.
[664] *Ανώνυμος*, Τοποθετήσεις εις το υπουργείον εθνικής οικονομίας, εφημερίδα Εστία, 18-7-1939, σ. 6, *Ανώνυμος*, Ο διευθυντής γραμμάτων και τεχνών, εφημερίδα Ο Τύπος, 1-7-1939, σ. 6.
[665] *Ανώνυμος*, Καθηγητής εις διαθεσιμότητα, εφημερίδα Ο Τύπος, 7-11-1939, σ. 4.
[666] Ν.Δ. 2035/1942 «Περί αποσπάσεως δημοσίων υπαλλήλων εις διαφόρους θέσεις», ΦΕΚ 2/Α/11-1-1943.
[667] ΦΕΚ 22/Α/25-1-1937.

Πειθαρχικό Συμβούλιο Ανωτέρων Υπαλλήλων[668]. Τα Πειθαρχικά Συμβούλια διακρίνονταν σε αυτά που ασχολούνταν με την συμπεριφορά των υπαλλήλων, όπως η βραδεία προσέλευση ή η πρόωρη αποχώρηση από την εργασία, η αναξιοπρεπής ή ανάξια διαγωγή, η ανοίκειος συμπεριφορά, και εκείνα που αφορούσαν στην άσκηση των καθηκόντων τους, όπως η άρνηση υπηρεσίας, η αναίτια και χωρίς άδεια αποχή από τα καθήκοντά τους, η παραβίαση της εχεμύθειας, η παράβαση του υπαλληλικού καθήκοντος[669]. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, κάθε Υπηρεσία, με τις οργανικές της διατάξεις, μπορούσε να ορίζει ξεχωριστά πειθαρχικά παραπτώματα για τους υπαλλήλους αρμοδιότητάς της, με διαφοροποιήσεις και κάποιες ιδιαιτερότητες, όπως, για παράδειγμα, «η τάσις προς χαρτοπαιξίαν»[670], που συναντάται ως πειθαρχικό παράπτωμα στην Πλοηγική Υπηρεσία. Ακόμα και όσον αφορά στα ωράρια εργασίας και τις υπερωρίες, δεν υπήρχε συγκεκριμένη κοινή νομολογία για όλο το δημόσιο, αλλά καθορίζονταν από τις οργανικές διατάξεις της κάθε Υπηρεσίας[671], με περιπτώσεις ακόμα και ξεχωριστών ημερών αργίας από Υπηρεσία σε Υπηρεσία[672].

Οι πειθαρχικές ποινές κυμαίνονταν ανάλογα με τον ιεραρχικά Προϊστάμενο που τις επέβαλε και το είδος του παραπτώματος. Κάποιες από αυτές, οι πιο αυστηρές, απαιτούσαν απόφαση του Πειθαρχικού Συμβουλίου και κάποιες όχι[673]. Κυμαίνονταν από την απλή επίπληξη και την επιβολή προστίμου στο ύψος των αποδοχών ενός μηνός, την προσωρινή διαθεσιμότητα, την προσωρινή ή οριστική απόλυση και τον υποβιβασμό, έως την προσωρινή και την οριστική παύση[674]. Για τις τρεις τελευταίες και αυστηρότερες ποινές, μάλιστα, απαιτείτο σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου της Διοικητικής Υπηρεσίας[675]. Σε κάθε περίπτωση, αφού ο υπάλληλος καλούνταν σε απολογία, η ποινή, εν τέλει, επιβαλλόταν από τον αρμόδιο Υπουργό[676]. Η αυστηρότερη των ποινών ήταν η επιβολή της αργίας, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως σε περίπτωση φυλάκισης ή δικαστικής απόφασης[677] ή ακόμα και εκκρεμούς ποινικής δίκης[678].

---

[668] Α.Ν. 1558/1939 «Περί Πειθαρχικού Συμβουλίου Ανωτέρων Υπαλλήλων», ΦΕΚ 12/Α/10-1-1939, Άρθρο 41 του Β.Δ. «Περί οργανισμού Κοινών Διευθύνσεων», ΦΕΚ 267/Α/1-7-1939.
[669] Άρθρο 105 του Α.Ν. 1488/1938.
[670] Άρθρο 39 του Β.Δ. «Περί εκτελέσεως του υπ' αριθ. 1150/1938 Α.Ν. "περί Πλοηγικής Υπηρεσίας"», ΦΕΚ 234/Α/20-6-1938.
[671] Άρθρο 29 του Β.Δ. «Περί οργανισμού Κοινών Διευθύνσεων», ΦΕΚ 267/Α/1-7-1939.
[672] Άρθρο 58 του Β.Δ. «Περί οργανισμού των υπηρεσιών του Ο.Λ.Π.», ΦΕΚ 280/27-7-1937.
[673] Άρθρο 23 του Α.Ν. 574/1937 «Περί οργανώσεως του Υπουργείου Γεωργίας», ΦΕΚ 110/Α/30-3-1937.
[674] Άρθρο 106 του Α.Ν. 1488/1938.
[675] Άρθρο 114 του Α.Ν. 1488/1938.
[676] Άρθρο 115 του Α.Ν. 1488/1938.
[677] Άρθρο 116 του Α.Ν. 1488/1938.
[678] Άρθρο 117 του Α.Ν. 1488/1938.

Και την περίοδο της κατοχής υπεύθυνος για την επιβολή των πειθαρχικών ποινών και τη θέση των δημοσίων υπαλλήλων σε διαθεσιμότητα ήταν ο αρμόδιος Υπουργός[679]. Τα πειθαρχικά παραπτώματα ήταν και πάλι αυτά που είχαν να κάνουν με την άσκηση των καθηκόντων και την τήρηση του ωραρίου και αυτά που σχετίζονταν με τη συμπεριφορά του υπαλλήλου[680]. Οι δε ποινές κυμαίνονταν, ανάλογα με το παράπτωμα, από την προφορική παρατήρηση, την έγγραφη επίπληξη έως την επιβολή προστίμου, την προσωρινή παύση και την οριστική απόλυση[681]. Οι πιο αυστηρές εξ αυτών απαιτούσαν σύμφωνη γνώμη του Πειθαρχικού Συμβουλίου και δημοσιεύονταν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως[682]. Σε κάποια Υπουργεία, όπως το Υπουργείο Δικαιοσύνης, συστάθηκε Διεύθυνση Πειθαρχικού με δυο Τμήματα, Πειθαρχικού και Επιθεώρησης Δικαστικών Γραφείων, με αποκλειστική αρμοδιότητα τις πειθαρχικές υποθέσεις των υπαλλήλων αρμοδιότητάς του[683].

Μια άλλη διάσταση του πειθαρχικού δίκαιου των δημοσίων υπαλλήλων ήταν η απαγόρευση της πολυθεσίας, με αφορμή, πάλι, τις περίφημες οικονομίες[684]. Πιο συγκεκριμένα, με τον Ν. 5981/34 «Περί των αποδοχών των δημοσίων υπαλλήλων και του Καταστατικού Χάρτη αυτών»[685], κανένας δημόσιος υπάλληλος δεν μπορούσε να συμμετάσχει σε περισσότερα από ένα συμβούλια ή επιτροπές[686] και, μάλιστα, σε περίπτωση που κάποιος είχε επιπλέον απολαβές πέραν του ενός μισθού, θα έπρεπε να τις καταθέσει στο Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων[687]. Η δε συμμετοχή των δημοσίων υπαλλήλων στα διάφορα συμβούλια, με εγκύκλιο του Πρωθυπουργού, μπορούσε να γίνει μόνο εκτός ωραρίου εργασίας τους[688]. Στο πνεύμα αυτό, με τον Α.Ν.

---

[679] Ν.Δ. 1105/1942 «Περί τρόπου επιβολής πειθαρχικών ποινών εις τους Δημοσίους Υπαλλήλους και υπηρέτας, εις τους υπαλλήλους των ΝΠΔΔ, αυτοδιοικουμένων οργανισμών ασκούντων ή μη Διοίκησιν, των παραχωρηθεισών Δημοσίων Υπηρεσιών κ.λπ.», ΦΕΚ 48/Α/6-3-1942, Ν.Δ. 1259/1942 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του άρθρου 2 του υπ' αριθ. 1105/1942 Ν.Δ. "Περί τρόπου επιβολής πειθαρχικών ποινών κ.λπ. και περί ερμηνείας διατάξεων τινών της περί αρμοδιοτήτων της Κυβερνήσεως κ.λπ. νομοθεσίας"», ΦΕΚ 98/Α/24-4-1942.

[680] Ν.Δ. 1364/1942 «Περί πειθαρχικής διώξεως των πολιτικών υπαλλήλων του Υπουργείου Εμπορικής Ναυτιλίας», ΦΕΚ 132/Α/28-5-1942, Άρθρο 2 του Ν.Δ. 1364/1942.

[681] Άρθρο 3 του Ν.Δ. 1364/1942.

[682] Άρθρο 6 του Ν.Δ. 1364/1942.

[683] Ν.118/1943 «Περί συστάσεως Διευθύνσεως Πειθαρχικού εν τω Υπουργείω Δικαιοσύνης», ΦΕΚ 140/Α/22-5-1943.

[684] *Ανώνυμος*, Καιρός να λείψουν οι πολυθεσίται, εφημερίδα Ακρόπολις, 21-8-1936, σ. 5.

[685] ΦΕΚ 6/Α/9-1-1934.

[686] Άρθρο 9 του Ν. 5981/1934.

[687] *Ανώνυμος,* Αι υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων των εχόντων αποδοχάς πέραν του ενός μισθού, εφημερίδα Ο Τύπος, 24-8-1936, σ. 6, *Ανώνυμος,* Περιοριστικά μέτρα κατά της πολυθεσίας. Οι δημόσιοι υπάλληλοι δικαιούνται ενός μισθού. Επιβάλλονται αυστηραί ποιναί εις τους παραβάτας, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 25-8-1936, σ. 6.

[688] *Ανώνυμος,* Τα συμβούλια και οι δημόσιοι υπάλληλοι. Συστάσεις του κ. Πρωθυπουργού, εφημερίδα Εστία, 19-3-1939, σ. 6.

120/1936 «Περί διαθεσιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων…»[689], θεσπίστηκε και το ασυμβίβαστο των δημοσίων υπαλλήλων.

Το ζήτημα της απαγόρευσης της πολυθεσίας και του περιορισμού των αποδοχών των δημοσίων υπαλλήλων επανήλθε με Ν.Δ. της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης, αμέσως μετά την ορκωμοσία της[690]. Όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν μπορούσαν να κατέχουν δεύτερη θέση, πλην της οργανικής τους, και εντός δέκα ημερών θα έπρεπε να παραιτηθούν από αυτήν[691]. Και μάλιστα με το Ν.Δ. 160/1941 «Περί απαγορεύσεως της πολυθεσίας» προβλεπόταν και ποινή φυλάκισης, στέρηση δικαιώματος σύνταξης και απόλυση σε περίπτωση παράβασης[692].

Επίσης, σε κάθε δημόσια Υπηρεσία τηρούταν μητρώο των υπαλλήλων της και κάθε εξάμηνο συντάσσονταν εμπιστευτικά φύλλα ποιότητας[693], με τα οποία οι υπάλληλοι διακρίνονταν σε κατηγορίες με βάση μια σειρά κριτηρίων. Για παράδειγμα, οι οικονομικοί υπάλληλοι διακρίνονταν με κριτήριο την υπηρεσιακή τους ικανότητα, σε ικανούς, ευσυνείδητους και ανεπαρκείς[694].

Με την ορκωμοσία της κυβέρνησης του Γ. Τσολάκογλου και την ανάληψη των καθηκόντων του νέου Υπουργού Οικονομικών Σ. Γκοτζαμάνη, κλήθηκαν όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι να επιστρέψουν και να παρουσιαστούν στις θέσεις τους, έως τις 4 Ιουνίου 1941, χρησιμοποιώντας κάθε διαθέσιμο μέσο μεταφοράς και με την καταβολή των οδοιπορικών εξόδων από τις Υπηρεσίες τους. Ας μην ξεχνάμε ότι η χώρα βρισκόταν μετά από πόλεμο και υπό κατοχή και οι μετακινήσεις ήταν ιδιαίτερα δύσκολες. Ωστόσο, σε περίπτωση μη εμφάνισης, κατά την παραπάνω ημερομηνία, θα θεωρούνταν αυτοδικαίως απολυμένοι[695].

---

[689] ΦΕΚ 406/Α/23-9-1936.

[690] Ν.Δ. 8/1941 «Περί απαγορεύσεως της πολυθεσίας και περί περιορισμού των αποδοχών των υπαλλήλων των μετεχόντων εις συμβούλια και επιτροπάς», ΦΕΚ 156/Α/7-5-1941, Ν.Δ. 580/1941 «Περί απαγορεύσεως της πολυθεσίας και ακυρώσεως των υπ' αριθ.8 και 160 έτους 1941 Νομοθετικών Διαταγμάτων», ΦΕΚ 342/Α/20-10-1941.

[691] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 8/1941, *Ανώνυμος,* Καταργείται η πολυθεσία. Οι υποχρεώσεις των δημοσίων λειτουργών. Ουδεμία αμοιβή δια τα υπηρεσιακά συμβούλια. Αι διατάξεις δια τους δικηγόρους και ιατρούς, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 7-5-1941, σ. 2, *Ανώνυμος,* Δημοσιεύεται ο νόμος της πολυθεσίας. Οι περιορισμοί, εφημερίδα Η Βραδυνή, 11-6-1941, σ. 2.

[692] Άρθρο 1 του το Ν.Δ. 160/1941, ΦΕΚ 202/Α/18-6-1941, *Ανώνυμος,* Το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον. Συντάξεις και πολυθεσία, εφημερίδα Η Βραδυνή, 13-9-1941, σ. 2.

[693] Άρθρα 29, 36 και 37 του Β.Δ. «Περί εκτελέσεως του υπ' αριθ. 1150/1938 Α.Ν. "Περί Πλοηγικής Υπηρεσίας"», ΦΕΚ 234/Α/20-6-1938.

[694] *Ανώνυμος,* Η υπηρεσιακή ικανότης των οικονομικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-6-1939, σ. 5.

[695] *Ανώνυμος,* Οι δημόσιοι υπάλληλοι ταχέως εις τας θέσεις των, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 26-5-1941, σ. 1.

Σύμφωνα με σχετικές εγκυκλίους που αποστέλλονταν στις δημόσιες Υπηρεσίες, οι δημόσιοι υπάλληλοι όφειλαν, στο πλαίσιο της άσκησης των καθηκόντων τους, να είναι συνεπείς, ευγενικοί και να επιδεικνύουν καλή συμπεριφορά προς τους πολίτες, ακόμα και αν αυτοί ήταν ευερέθιστοι, ανυπόμονοι και απαιτητικοί, «να συγκρατούν τα νεύρα τους, να εκτελούν τα καθήκοντα τους τάχιστα και με ευγένεια[696] και να παραμένουν απερίσπαστοι». Για αυτόν τον λόγο, ακόμα και οι συναλλαγές με το κοινό, γίνονταν σε συγκεκριμένες προκαθορισμένες ώρες[697]. Δεν έλειπαν δε και οι ευχαριστίες από τους κυβερνώντες που, κατά καιρούς, εξήραν τη «νομιμόφρονα στάση των δημοσίων υπαλλήλων»[698] ή, στον αντίποδα, οι απειλές στους «αντιδρώντες εις το κυβερνητικόν έργον»[699]. Χαρακτηριστικά ήταν τα συγχαρητήρια, που έδωσε ο Πρωθυπουργός Γ. Τσολάκογλου στον Εισαγγελέα Ηλία Μικρουλέα, διότι οι υπάλληλοί του δεν έκαναν απεργία, υποσχόμενος μάλιστα και βεβαιώσεις ηθικής αμοιβής για τους ίδιους τους υπαλλήλους[700].

Ακόμα και η κυβέρνηση του Ι. Ράλλη, που επιχείρησε να υιοθετήσει ένα πιο φιλικό, προς τους δημοσίους υπαλλήλους, πρόσωπο, προέβλεψε με νόμο τιμωρία για μη προσέλευση στην εργασία και απεργία, ακόμα και για τους υπαλλήλους των Τραπεζών. Οι παραβάτες παραπέμπονταν στα Έκτακτα Στρατοδικεία Ασφαλείας με αίτημα απόλυσης και απαγόρευση του μελλοντικού αναδιορισμού τους[701].

Για δε τους δημοσίους υπαλλήλους που, άνευ αδείας, αναχωρούσαν στο εξωτερικό προβλεπόταν στέρηση του δικαιώματος συνταξιοδότησης, δήμευση της περιουσίας τους[702] και εκτοπισμό, ακόμα και των οικογενειών τους[703]. Το ενδιαφέρον είναι ότι, με το ανωτέρω Ν.Δ., προβλεπόταν δήμευση της περιουσίας ακόμα και των ιδιωτών που αναχωρούσαν από τη χώρα άνευ αδείας[704] και μάλιστα το σχετικό Κ.Δ.+ με τα ονόματά τους δημοσιευόταν σε ΦΕΚ[705].

---

[696] *Ανώνυμος,* Δια την συμπεριφοράν των επισιτιστικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 9-2-1944, σ. 2.
[697] *Ανώνυμος,* Διοικητικά μέτρα του υπουργείου επισιτισμού, εφημερίδα Ακρόπολις, 8-2-1944, σ. 2.
[698] *Ανώνυμος,* Ο κ. Ι.Δ. Ράλλης εξέφρασε εχθές την κυβερνητικήν ικανοποίησιν δια την νομιμόφρονα στάσιν του λαού και των υπαλλήλων, εφημερίδα Αθηναϊκά Νέα, 25-8-1944, σ. 1.
[699] *Ανώνυμος,* Αυστηραί κυρώσει κατά των αντιδρώντων εις το κυβερνητικόν έργον δημοσίων υπαλλήλων και οργανισμών δημοσίου δικαίου, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 24-5-1941, σ. 2.
[700] *Φύτρος Π.,* ό.π., σ. 246.
[701] Ν. 175/1943 «Περί επεκτάσεως των αφορώντων τους δημοσίους υπαλλήλους διατάξεων περί απεργίας και εις τους υπαλλήλους των Τραπεζιτικών και Πιστωτικών Ιδρυμάτων και συμπληρώσεως του υπ' αριθ. 62/1943 Νόμου», ΦΕΚ 152/Α/29-5-1943, *Λύτος Δ.,* ό.π., σ. 69.
[702] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 427/1941.
[703] Άρθρο 2 του Ν.Δ. 427/1941 «Περί καθορισμού κυρώσεων κατά στρατιωτικών, δημοσίων υπαλλήλων και ιδιωτών αναχωρούντων εις το Εξωτερικό άνευ αδείας», ΦΕΚ 290/Α/28-8-1941.
[704] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 427/1941.
[705] Κ.Δ. «Περί δημεύσεως περιουσιών ιδιωτών», ΦΕΚ 84/Α/13-4-1943.

Δ. Δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων

Οι δημόσιοι υπάλληλοι διατηρούσαν δικαιώματα, όπως τη χορήγηση άδειας, τη μονιμότητα, τη δυνατότητα μετεκπαίδευσης και επιμόρφωσης.

Πιο συγκεκριμένα, είχαν δικαίωμα να κάνουν χρήση κανονικής άδειας ενός μήνα κάθε έτος[706] και αναρρωτικής άδειας, κατόπιν ιατρικής βεβαίωσης[707]. Για την τελευταία δε τους καταβάλλονταν νοσήλεια, κατόπιν σχετικής γνωμάτευσης της αρμόδιας Υγειονομικής Επιτροπής[708]. Στις οργανικές διατάξεις κάποιων δημοσίων υπηρεσιών αναφερόταν και η δυνατότητα χορήγησης και «προφορικής» άδειας[709].

Το 1939, δημοσιεύθηκε ο Α.Ν. 1959/1939 «Περί αδειών των πολιτικών Δημοσίων υπαλλήλων και των εκπαιδευτικών λειτουργών»[710], που κωδικοποίησε και ενοποίησε όλες τις, μέχρι τότε, διατάξεις περί της λειτουργίας των πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων υγειονομικών επιτροπών, περί της καταβολής εξόδων νοσηλείας και περί αδειών των δημοσίων υπαλλήλων και εκπαιδευτικών, δηλαδή, κανονικές, εκπαιδευτικές και αναρρωτικές άδειες.

Σε μια προσπάθεια αυστηροποίησης, εκδίδονταν συχνά προειδοποιητικές εγκύκλιοι, που σύστηναν φειδώ στη χορήγηση, τόσο των κανονικών μετ' αποδοχών, όσο και των αναρρωτικών αδειών[711]. Μάλιστα, σε κάποιες περιπτώσεις, όπως, για παράδειγμα, των οικονομικών υπαλλήλων, στην αίτηση για χορήγηση κανονικής άδειας, ο υπάλληλος ήταν υποχρεωμένος να αναφέρει τον τόπο διαμονής και την ακριβή διεύθυνσή του κατά τη διάρκεια της άδειάς του[712]. Σε κάθε περίπτωση, οι διατάξεις αυτές περί κανονικών αδειών, αφορούσαν στους μόνιμους δημοσίους υπαλλήλους, ενώ για τους έκτακτους δεν υπήρχε σχετική νομοθεσία, με αποτέλεσμα τα δικαιώματά τους να είναι αποτέλεσμα διαπραγμάτευσης, να εναπόκεινται, κάθε

---

[706] Άρθρο 31 του Α.Ν. 434/1937 «Περί οργανισμού των υποθηκοφυλακείων του Κράτους», ΦΕΚ 11/Α/18-1-1937, Άρθρο 17 του Β.Δ. «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των αφορωσών τους υπαλλήλους του Μετοχικού Ταμείου Στρατού διατάξεων», ΦΕΚ 43/Α/8-2-1937.

[707] Άρθρα 32 και 31 του Α.Ν. 434/1937, Άρθρο 18 του Β.Δ. «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των αφορωσών τους υπαλλήλους του Μετοχικού Ταμείου Στρατού διατάξεων» ΦΕΚ 43/Α/8-2-1937.

[708] Άρθρο 52 του Β.Δ. «Περί οργανισμού των υπηρεσιών του Ο.Λ.Π.», ΦΕΚ 280/27-7-1937, Κεφάλαιο Δ΄ του Α.Ν. 1959/1939 «Περί αδειών των πολίτικών Δημοσίων υπαλλήλων και των εκπαιδευτικών λειτουργών», ΦΕΚ 382/Α/12-9-1939, *Ανώνυμος*, Αι αναρρωτικαί άδεια υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 4-9-1936, σ. 5.

[709] Άρθρα 43 και 44 του Β.Δ. «Περί εκτελέσεως του υπ' αριθ. 1150/1938 Α.Ν. "περί Πλοηγικής Υπηρεσίας"», ΦΕΚ 234/Α/20-6-1938.

[710] ΦΕΚ 382/Α/12-9-1939.

[711] *Ανώνυμος*, Αι άδεια των δικαστικών υπαλλήλων, εφημερίδα Η Εθνική, 27-6-1937, σ. 6.

[712] *Ανώνυμος*, Αι άδεια των οικονομικών υπαλλήλων, εφημερίδα Εστία, 18-7-1939, σ. 6, *Ανώνυμος*, Αι άδεια των οικονομικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-7-1939, σ. 6.

φορά, στη διακριτική ευχέρεια της κάθε Υπηρεσίας[713] και να αναφέρονται, κατά περίπτωση, στους σχετικούς Κανονισμούς Λειτουργίας.

Η ασφάλιση των δημοσίων υπαλλήλων, σε περιπτώσεις ασθένειας και μητρότητας, ήταν υποχρεωτική[714]. Τους παρεχόταν δικαίωμα πλήρους νοσοκομειακής περίθαλψης και φαρμακευτικής «αντιλήψεως» και, μέσω του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων, περίθαλψη και κατ' οίκον ιατρική «αντίληψη». Στους φυματικούς υπαλλήλους, σημειωτέον η φυματίωση είχε μεγάλη έξαρση εκείνη την εποχή, παρεχόταν αναρρωτική άδεια με αποδοχές. Σε αυτούς δε που νοσηλεύονταν με δικά τους έξοδα, η άδεια αυτή ήταν απεριόριστη και δεν εξαρτιόταν από τα χρόνια υπηρεσίας τους[715]. Για τους υπαλλήλους των δήμων προβλεπόταν και η δυνατότητα ιατρικής και φαρμακευτικής περίθαλψης και ιατρικής φροντίδας είτε στα ιατρεία του Δήμου είτε κατ' οίκον[716].

Οι δημόσιοι υπάλληλοι μπορούσαν να μετεκπαιδευτούν με αμοιβή, είτε στο εσωτερικό, στο Σχολείο Διοικητικών Υπαλλήλων[717] και στην Ανώτερη Σχολή Διοικητικών Υπαλλήλων[718], είτε στο εξωτερικό[719], κάνοντας χρήση εκπαιδευτικής άδειας με αποδοχές, που μπορούσε να φτάσει και την τριετία[720]. Στις 12 Ιανουαρίου 1939, παρουσία του Προέδρου της Κυβέρνησης, του Πρύτανη του Πανεπιστημίου, Υπουργών, Καθηγητών και σειράς άλλων επιφανών της εποχής, μεταξύ αυτών, και του Αρχηγού της Χωροφυλακής, πραγματοποιήθηκαν, στην Πάντειο Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, τα εγκαίνια του Σχολείου Μετεκπαίδευσης των υπαλλήλων του Υπουργείου Εσωτερικών, των Γενικών Διοικήσεων, Νομαρχιών και Επαρχιών[721]. Και

---

[713] *Ανώνυμος*, Αι άδεια των επί συμβάσει υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-1-1940, σ. 4.

[714] Ν. 95/1943 «Περί ασφαλίσεως του προσωπικού των Δημοσίων υπηρεσιών κατά της ασθένειας», ΦΕΚ 134/Α/15-5-1943.

[715] Άρθρο 4 του Ν. 387/1943 «Περί τροποποιήσεως των περί Υπηρεσίας Κρατικών Προμηθειών κειμένων διατάξεων κ.λπ.», ΦΕΚ 280/Α/30-8-1943.

[716] Β.Δ. «Περί εγκρίσεως τροποποιήσεων του Οργανισμού της Εσωτερικής Υπηρεσίας του Δήμου Κοζάνης», ΦΕΚ 88/Α/7-3-1939, Β.Δ. «Περί εγκρίσεως τροποποιήσεων του Οργανισμού της Εσωτερικής Υπηρεσίας του Δήμου Σουφλίου», ΦΕΚ 93/Α/11-3-1939, Β.Δ. «Περί εγκρίσεως τροποποιήσεων του Οργανισμού της Εσωτερικής Υπηρεσίας του Δήμου Καλλιθέας», ΦΕΚ 148/Α/13-4-1939.

[717] Άρθρο 120 του Α.Ν. 1488/1938.

[718] Άρθρο 121 του Α.Ν. 1488/1938.

[719] Άρθρο 125 του Α.Ν. 1488/1938.

[720] Άρθρο 13 του Α.Ν. 782/1937 «Περί Οργανισμού της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», ΦΕΚ 267/Α/15-7-1937, Άρθρο 31 του Α.Ν. 1959/1939 «Περί αδειών των πολίτικών Δημοσίων υπαλλήλων και των εκπαιδευτικών λειτουργών», ΦΕΚ 382/Α/12-9-1939.

[721] *Ανώνυμος,* Η σχολή διοικητικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 12-1-1939, σ. 6, *Ανώνυμος,* Εις την Πάντειον Ακαδημία ήρχισεν από χθες η λειτουργία της σχολής μετεκπαιδεύσεως δια τους διοικητικούς υπαλλήλους. Η φοίτησις θα είναι υποχρεωτική, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 13-1-1939, σ. 3.

μάλιστα, στις 4 Ιουλίου 1939, αποφοίτησαν, εν μέσω πανηγυρισμών, οι πρώτοι 35 μετεκπαιδευμένοι διοικητικοί υπάλληλοι[722]. Να αναφέρουμε ότι, η πρώτη προσπάθεια ίδρυσης Σχολής για την εκπαίδευση των δημοσίων υπαλλήλων των οικονομικών Υπηρεσιών και των διοικητικών κλάδων είχε γίνει το 1906, στο πλαίσιο νομοσχεδίου «Περί καταστάσεως δημοσίων υπαλλήλων, υπηρεσιών αναγόμενων εις τα Υπουργεία των Εσωτερικών, των Οικονομικών, της Δικαιοσύνης και των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως», το οποίο, όμως, τελικά, δεν ψηφίστηκε[723].

Με το Ν.Δ. 1130/1942 «Περί προαγωγής διοικητικών υπαλλήλων του υπουργείου Εσωτερικών»[724] δόθηκε η δυνατότητα σε δημοσίους υπαλλήλους, που επιθυμούσαν να προαχθούν, αλλά δεν διέθεταν Πτυχίο Νομικής Σχολής ή Σχολής Πολιτικών Επιστημών, να μετεκπαιδευτούν στην Πάντειο Σχολή ως τακτικοί σπουδαστές, μόνο με απλή βεβαίωση της Υπηρεσίας τους. Το γεγονός αυτό προκάλεσε πολλές αντιδράσεις μεταξύ του διδακτικού προσωπικού της Σχολής, που εξέλαβε αυτήν την κίνηση ως υποβάθμιση[725].

Το έτος 1937, ξεκίνησε και η συζήτηση για την υπαγωγή των δημοσίων υπαλλήλων στο καθεστώς των συλλογικών συμβάσεων, με κάποιους από αυτούς, κυρίως τους εργαζόμενους στα Ταμεία, να το ζητούν επικαλούμενοι τις αντίστοιχες συλλογικές συμβάσεις των εργαζομένων στις ανώνυμες εταιρείες και ελπίζοντας σε καλύτερους όρους εργασίας[726]. Ωστόσο, οι εργαζόμενοι σε συγκεκριμένους Οργανισμούς δημοσίου δικαίου, όπως τα Λιμενικά Ταμεία, τους Συνεταιρισμούς, τους Συλλόγους, τους Δήμους και Κοινότητες, τον ΑΣΟ, τα Πανεπιστήμια και το Πολυτεχνείο, τους Σιδηροδρόμους του Ελληνικού Κράτους, την Ελληνική Εταιρεία Υδάτων, την Ελληνική Τηλεφωνική Εταιρεία, το Νοσοκομείο «Ευαγγελισμός» κ.α., τελικά το εξασφάλισαν[727].

Οι δημόσιοι υπάλληλοι, την περίοδο που εξετάζουμε παρέμεναν, τουλάχιστον σε επίπεδο νομοθεσίας, μόνιμοι. Εξ' ου και, όταν στρατολογούνταν και, αφού

[722] *Ανώνυμος,* Τα πτυχία των μετεκπαιδευθέντων διοικητικών υπαλλήλων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 4-7-1939, σ. 7.
[723] *Κτιστάκη Σ.,* ό.π., σ. 102.
[724] ΦΕΚ 54/Α/16-3-1942.
[725] *Λυγούρα Α.,* Πανεπιστημιακά ιδρύματα και φοιτητική δράση κατά τα έτη 1940-1944, (Διδακτορική διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 2010, σ. 153.
[726] *Ανώνυμος,* Οι υπάλληλοι των οργανισμών δημοσίου δικαίου, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-10-1937, σ.5.
[727] *Ανώνυμος,* Υπάγονται εις τας συλλογικάς συμβάσεις οι εργαζόμενοι εις οργανισμούς δημοσίου δικαίου, εφημερίδα Ακρόπολις, 4-12-1937, σ. 6.

ολοκλήρωναν τις υποχρεώσεις τους και απολύονταν από τον στρατό, επέστρεφαν στις οργανικές τους θέσεις[728].

Βέβαια, μπορεί να διατηρούνταν κάποια δικαιώματα, όπως προείπαμε, ωστόσο, κυρίαρχη ήταν η τρομοκρατία, οι αθρόες διαθεσιμότητες και οι απολύσεις για διάφορους λόγους και με ποικίλες αφορμές.

ΙΙΙ. Μισθολόγιο των δημοσίων υπαλλήλων και λοιπές αμοιβές

Ο μισθός των δημοσίων υπαλλήλων διέφερε ανάλογα με τα χρόνια, τον βαθμό ένταξης, τον κλάδο και την ειδικότητά τους.

Για κάποιες κατηγορίες, όπως οι υπάλληλοι του Υπουργείου Οικονομικών, προβλέπονταν πρόσθετες αμοιβές ανάλογα με το αντικείμενο της εργασίας τους[729], οι οποίες, όμως, αργότερα, καταργήθηκαν[730].

Επίσης, προβλεπόταν αμοιβή για υπερωριακή απασχόληση[731] και, μετά από απόφαση του Υπουργού και σύμφωνη γνώμη του Υπηρεσιακού Συμβουλίου, επίδομα ευδόκιμου παραμονής στον βαθμό. Συνδεόταν, δηλαδή, η βαθμολογική με την μισθολογική εξέλιξη των υπαλλήλων. Δυο φορές τον χρόνο, τον Ιούνιο και τον Δεκέμβριο κάθε έτους, το οικείο Υπηρεσιακό Συμβούλιο συνέτασσε πίνακες με τους υπαλλήλους, που «επέδειξαν εξαιρετικόν ζήλον και επιμέλειαν εν τη ασκήσει των καθηκόντων των» και ο Υπουργός αποφάσιζε τη χορήγηση του επιδόματος ευδόκιμου παραμονής για τα 2/3 αυτών[732].

---

[728] *Ανώνυμος*, Οι υπάλληλοι να επανέλθουν εις τας θέσεις των, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 5-5-1941, σ. 1.

[729] Άρθρα 19 και 20 του Α.Ν. 667/1937 «Περί τροποποιήσεως ενίων διατάξεων αφορωσών το Υπουργείον των Οικονομικών προς επίτευξιν οικονομιών», ΦΕΚ 163/Α/5-5-1937, Άρθρο 16 του Β.Δ. «Περί Κοινών Διευθύνσεων και τρόπον Διοικήσεως και λειτουργίας αυτών», ΦΕΚ 286/Α/28-7-1937.

[730] Α.Ν. 1517/1938 «Περί ρυθμίσεως των προσθέτων απολαυών των υπαλλήλων αρμοδιότητος Υπουργείου Οικονομικών», ΦΕΚ 478/Α/21-12-1938.

[731] Άρθρο μόνον του Β.Δ. «Περί εκτελέσεως του άρθρου 11 του Α.Ν.754/1937 περί ιδρύσεως εν Πειραιεί Παραρτημάτων του Γενικού χημείου του Κράτους και τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Ν.4328 του 1929 περί συστάσεως Γενικού Χημείου του Κράτους, ως ούτος συνεπληρώθη δια μεταγενεστέρων Νόμων», ΦΕΚ 335/Α/25-8-1937.

[732] Άρθρο 1 του Α.Ν. 1125/1938 «Περί τροποποιήσεως των περί επιδόματος λόγω ευδοκίμου παραμονής εν τω αυτώ βαθμώ των Δημοσίων πολιτικών υπαλλήλων διατάξεων», ΦΕΚ 100/Α/14-3-1938.

Συχνά, δημοσιεύονταν Β.Δ. περί επιχορήγησης δαπανών για γραφική ύλη[733], θέρμανση, φωτισμό[734] και καθαριότητα[735], ενώ, σε σύνδεση με τα καθήκοντα των υπαλλήλων, προβλέπονταν οδοιπορικά έξοδα[736] και, ανάλογα με την πόλη στην οποία υπηρετούσαν, «επίδομα πόλεως»[737]. Στους οικονομικούς υπαλλήλους δε καταβάλλονταν, εκτός από συγχαρητήρια και έπαινοι για την επιτυχή συγκέντρωση των δημοσίων εσόδων[738] και ποσοστά[739] επ' αυτών.

Πάντως, σε κάθε περίπτωση, παρατηρούταν ανομοιογένεια στις απολαβές των δημοσίων υπαλλήλων, που αποτυπωνόταν, συχνά, στις ίδιες τις οργανικές διατάξεις των δημοσίων Υπηρεσιών οι οποίες και ανέφεραν τους μισθούς των υπαλλήλων τους[740]. Όπως, δηλαδή, δεν υπήρχαν κωδικοποιημένες διατάξεις περί της υπηρεσιακής κατάστασης και του προσοντολογίου των δημοσίων υπαλλήλων, έτσι δεν υπήρχαν και περί του μισθολογίου τους, πόσο μάλλον δεν υπήρχε ενιαίο μισθολόγιο για όλους τους δημοσίους υπαλλήλους.

Το πρώτο δε διάστημα της δικτατορίας υπήρξε και σύγχυση για την ημερομηνία καταβολής των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων, με αλλεπάλληλα δημοσιεύματα στις καθημερινές εφημερίδες να μιλούν, ακόμα, και για μετατροπή του μισθού, που προκαταβαλλόταν, σε άτοκο δάνειο το οποίο και θα επιστρεφόταν εντός 12 μηνών[741]. Τελικά, ορίστηκε η 25η κάθε μήνα ως ημέρα καταβολής του μηνιαίου μισθού των

---

[733] Β.Δ. «Περί καθορισμού επιχορηγήσεως δια γραφικήν ύλην και μισθόν κλητήρος εις τον Νομομηχανικόν Αρκαδίας», ΦΕΚ 150/Α/12-4-1938.

[734] Β.Δ. «Περί χορηγήσεως πιστώσεων εις τους Προϊσταμένους των γραφείων της υπηρεσίας των Δημοσίων έργων, δια θέρμανσιν και φωτισμόν κατά το οικονομικόν έτος 1938-1939», ΦΕΚ 370/Α/13-10-1938.

[735] Απόφαση 5421/25-10-1938 «Περί τροποποιήσεως της υπ' αριθ. 15269 π.ε. αποφάσεως "περί προσδιορισμού εξόδων γραφικών ύλης, καθαριότητος και θερμάνσεως κ.λπ."», ΦΕΚ 54/Β/11-3-1938, Κεφάλαιο Ι΄ του Α.Ν. 1915/1939 «Περί Οργανισμού των Δημοσίων Ταμείων», ΦΕΚ 338/Α/25-8-1939.

[736] Α.Ν. 1282/1938 «Περί των οδοιπορικών εξόδων του μέσου και κατωτέρου δασικού προσωπικού», ΦΕΚ 236/Α/21-6-1938,Β.Δ. «Περί συμπληρώσεως του από 15 Ιανουαρίου 1935 Διατάγματος "περί οδοιπορικών εξόδων και αποζημιώσεως των εις υπηρεσίας Λιμενικών Ταμείων απασχολουμένων προσώπων"», ΦΕΚ 76/Α/28-2-1939.

[737] Άρθρο 4 του Α.Ν. 1016/1937 «Περί τροποποιήσεως ενίων διατάξεων αφορωσών τα του χρόνου ενάρξεως και παύσεως του μισθού των διοριζομένων ή απολυόμενων δημοσίων υπαλλήλων ως και άλλων τινών διατάξεων περί Δημοσίου Λογιστικού», ΦΕΚ 534/Α/31-12-1937.

[738] *Ανώνυμος,* Η απόδοσις των δημοσίων εσόδων. Υπουργική ευαρέσκεια, εφημερίδα Η Πρωία, 15-4-1939, σ. 6.

[739] *Ανώνυμος,* Πώς θα καταβάλλονται τα ποσοστά των οικονομικών υπαλλήλων. Ολόκληρον το διάταγμα και η εγκύκλιος του υπουργείου των οικονομικών, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 29-11-1937, σ. 6.

[740] Άρθρο 3 του Β.Δ. «Περί εσωτερικού Κανονισμού του Γραφείου Προστασίας Ελληνικών Σύκων», ΦΕΚ 170/Α/2-5-1939, Άρθρο 11 του Β.Δ. «Περί οργανώσεως της Υπηρεσίας Εποπτείας και Ελέγχου της Κοινής Διευθύνσεως Ατμοπλοϊκών Συγκοινωνιών», ΦΕΚ 215/Α/1-6-1939.

[741] *Ανώνυμος,* Η καταβολή των μισθών των υπαλλήλων, εφημερίδα Η Πρωία, 28-8-1936, σ. 5.

δημοσίων υπαλλήλων[742]. Ωστόσο, σε κάποιες περιπτώσεις, γινόταν και αλλαγή αυτής της ημερομηνίας σε 15, 18[743], 20[744] ή 22[745] κάθε μήνα.

Κατά τη διάρκεια της κατοχής, οι δημόσιοι υπάλληλοι αντιμετώπισαν πολύ σοβαρό πρόβλημα επιβίωσης, ίσως, βέβαια, λιγότερο από άλλες κοινωνικές ομάδες. Χαρακτηριστικό είναι το «κατάστιχο διαβίωσης» ζευγαριού δασκάλων, που έμενε και εργαζόταν στην Κυψέλη, όπως αυτό παρουσιάστηκε από την κα Ευγενία Μπουρνόβα, Καθηγήτρια του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στην εισήγησή της με θέμα: «Επιβιώνοντας στην κατοχή», κατά την Ημερίδα της ΑΔΕΔΥ, την 23η Μαΐου 2006, με θέμα: «Το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα την περίοδο 1941-1944». Ένα τεκμήριο πολύτιμο και πολύ αντιπροσωπευτικό[746]. Στο κατάστιχο αυτό ο δάσκαλος σημείωνε όλα τα έξοδα και τα έσοδα του ζευγαριού. Να σημειώσουμε ότι το να εργάζονται και οι δυο σύζυγοι και, μάλιστα, σε θέσεις δημοσίων υπαλλήλων ήταν ιδιαίτερα σπάνιο, δεδομένου ότι η εργασία των γυναικών και η συμβολή τους στα έσοδα της οικογένειας δεν ήταν τόσο διαδεδομένη εκείνη την εποχή.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το κατάστιχο αυτό, που έχει διασωθεί έως σήμερα, υπήρχε μεγάλη διαφορά στις προμήθειες αγαθών μέσω δελτίου και μέσω μαύρης αγοράς. Για παράδειγμα, η προμήθεια ψωμιού μέσω του δελτίου αντιπροσώπευε περίπου το 1% των αποδοχών του ζευγαριού, ένα καθαρά συμβολικό ποσό που δείχνει την πραγματική θέση του προβλήματος του ψωμιού στο γενικότερο επισιτιστικό πρόβλημα στην κατοχή. Ειδικά, μετά την άνοιξη του 1942, που η κυκλοφορία του ψωμιού ρυθμίστηκε με μια πιο κανονική και οργανωμένη λειτουργία του δελτίου και αυξήθηκαν οι προσφερόμενες ποσότητες, λόγω εισαγωγών από το εξωτερικό, η προμήθειά του δεν αποτελούσε παρά μία ασήμαντη δαπάνη για το νοικοκυριό, δηλαδή, ούτε 2%. Όταν, όμως, δεν λειτουργούσε το δελτίο, αλλά η μαύρη αγορά, η δαπάνη αυτή δεκαπλασιαζόταν με αποτέλεσμα, για παράδειγμα, τον Οκτώβριο του 1943, ο μισθός

[742] *Ανώνυμος,* Τα ζητήματα των υπαλλήλων. Ο χρόνος καταβολής των μισθών των. Δημοσιεύεται ο αναγκαστικός νόμος, εφημερίδα Ακρόπολις, 25-8-1936, σ. 6.
[743] *Ανώνυμος,* Η καταβολή του μισθού των δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Η Εθνική, 12-1-1937, σ. 6, *Ανώνυμος,* Ο μισθός των δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Η Εθνική, 13-5-1938, σ. 5.
[744] *Ανώνυμος,* Ο μισθός των δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 14-3-1939, σ. 5.
[745] *Ανώνυμος,* Ο μισθός των δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Έθνος, 10-8-1939, σ. 8.
[746] *Μπουρνόβα Ε.,* Επιβιώνοντας στην κατοχή…, ό.π.

του δασκάλου να ισοδυναμεί με 1.400 κιλά ψωμί, με βάση το δελτίο, αλλά μόνο με 140 με βάση την τιμή του στη μαύρη αγορά.

Είναι, λοιπόν, προφανές ότι η μαύρη αγορά απορροφούσε το μεγαλύτερο τμήμα των μισθών για την προμήθεια ειδών διατροφής, τη στιγμή που άλλα έξοδα, όπως π.χ. το ενοίκιο, προστατευόταν από το ενοικιοστάσιο με αποτέλεσμα να αποτελεί ένα πάρα πολύ μικρό κομμάτι των εξόδων του νοικοκυριού.

Το ζεύγος των δασκάλων, εκτός από τα συσσίτια και τα δελτία μέσω των οποίων προμηθεύονταν ψωμί, αλεύρι, σαπούνι, ζάχαρη και όσπρια, έπαιρνε τρόφιμα, κάρβουνα και τσιγάρα από τον Συνεταιρισμό της Διδασκαλικής Εστίας. Τα τελευταία δε τα μεταπουλούσαν, καθώς τα τσιγάρα αποτελούσαν ένα είδος χρήματος στην αγορά. Όσον αφορά δε στο λάδι, στην αρχή το προμηθεύονταν από τον τόπο καταγωγής τους. Όταν, όμως, αργότερα, τον Οκτώβριο του 1942, αναγκάστηκαν να στραφούν στη μαύρη αγορά, έδωσαν τα 2/3 ενός μισθού για την προμήθεια, το πολύ, 6 κιλών λάδι!!

Τον Δεκέμβριο του 1942, η διαθεσιμότητα των αγαθών μεγάλωσε με αποτέλεσμα, ενώ πριν δυο μήνες με τον ίδιο μισθό, μπορούσαν να αγοράσουν 10 κιλά λάδι, μετά έγιναν 26!! Το 1943, όμως, λόγω της τεράστιας αύξησης του πληθωρισμού, απαιτούνταν και οι δυο μισθοί του ζευγαριού για την καθημερινή τους διατροφή. Σημειωτέον, ότι οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων είχαν, την περίοδο εκείνη, αυξηθεί χωρίς, βέβαια, η αύξηση αυτή να μπορεί να καλύψει τα δυσθεώρητα επίπεδα του πληθωρισμού.

Τέλος, η αναγραφή στο σχετικό κατάστιχο κάποιων πάγιων προσωπικών εξόδων, όπως η εφημερίδα, δείχνει ότι, σε συνθήκες ειρήνης, οι δύο μισθοί επέτρεπαν την ύπαρξη τέτοιων, μη αναγκαίων, δαπανών «πολυτελείας». Εν αντιθέσει με την περίοδο της κατοχής, όπου η πλήρης αποδιοργάνωση της οικονομίας έφερε τη διαβίωση των δημοσίων υπαλλήλων αρκετά κοντά στο όριο της επιβίωσης, καθιστώντας απαγορευτική την αγορά βασικών αγαθών, πόσο δε μάλλον «ειδών πολυτελείας». Σε κάθε περίπτωση, πάντως, τα πράγματα για τους δημοσίους υπαλλήλους ήταν πολύ καλύτερα σε σχέση με τα νοικοκυριά που δεν διέθεταν παρά έναν μισθό το πολύ και για τα οποία ο εφιάλτης της πείνας έγινε πραγματικότητα.

Εξ' ου και η κατοχική κυβέρνηση θεσμοθέτησε ένα επίδομα, ανάλογο με τον μισθό, «προς οικονομικήν ενίσχυσιν λόγω ακριβείας του βίου»[747], ενώ συνέχισε να

[747] Ν.Δ. 354/1941 «Περί παροχής εκτάκτου επιδόματος εις το προσωπικόν των Δημοσίων εν γένει υπηρεσιών», ΦΕΚ 262/Α/4-8-1941, *Ανώνυμος*, Κατά το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον θα

καταβάλει και το επίδομα ευδόκιμου υπηρεσίας[748]. Επίσης, συνέχισαν να καταβάλλονται οδοιπορικά έξοδα σε κάποιες κατηγορίες υπαλλήλων[749], έξοδα για γραφική ύλη[750], έξοδα παραστάσεως[751] και έξοδα κηδείας για τους αποβιώσαντες δημοσίους υπαλλήλους[752].

Δεν αποκλείονταν, βέβαια, και τα οικονομικά δώρα «παρά του Προέδρου της Κυβερνήσεως» σε μορφή βοηθημάτων «κατά τας εορτάς»[753], ενώ με τον Ν. 734/1943 «Περί παροχής εξουσιοδοτήσεως εις τον Υπουργόν των Οικονομικών δια την χορήγησιν εφ' άπαξ οικονομικών ενισχύσεων εις δημοσίους υπαλλήλους κ.λπ. κυρώσεως διαφόρων πράξεων του Υπουργού των Οικονομικών»[754] δόθηκε η δυνατότητα έκτακτων οικονομικών ενισχύσεων των δημοσίων υπαλλήλων με απόφαση του Υπουργού Οικονομικών.

Τέλος, σε κάποιες Υπηρεσίες και ανάλογα με τις ανάγκες τους, προβλεπόταν αμοιβή για υπερωριακή απασχόληση[755]. Η κυβέρνηση του Ι. Ράλλη, στην προσπάθειά της να προσεταιριστεί τους δημοσίους υπαλλήλους, που έκρινε ως απαραίτητους για την υλοποίηση των στόχων της, δημοσίευσε τον Ν. 48/1943 «Περί αυξήσεως του υπό του Μετοχικού Ταμείου Πολιτικών Υπαλλήλων χορηγουμένου εις τους μερισματούχους αυτού εκτάκτου προσωρινού χορηγήματος και περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως ενίων διατάξεων περί Μετοχικού Ταμείου Πολιτικών Υπαλλήλων», με τον οποίο, το Μετοχικό Ταμείο Πολιτικών Υπαλλήλων έδωσε βοήθημα στις οικογένειες φονευθέντων ή αποβιωσάντων στις πολεμικές επιχειρήσεις[756].

συζητηθή το ζήτημα της αυξήσεως των μισθών. Θα δοθούν υπό τύπων επιδομάτων ακρίβειας ζωής. Τα ποσοστά καθορίζονται αναλογικώς από 10 μέχρι 60 τοις εκατό, εφημερίδα Ακρόπολις, 17-7-1941, σ. 2.

[748] Ν.Δ. 1851/1942 «Περί τροποποιήσεως των διατάξεων περί επιδόματος των δημοσίων πολιτικών υπαλλήλων λόγω ευδοκίμου παραμονής εν τω αυτώ βαθμώ κ.λπ.», ΦΕΚ 259/Α/10-10-1942.

[749] Ν.Δ. 793/1941 «Περί επεκτάσεως της ισχύος των υπ' αριθ. 449/1941 και 572/1941 Ν. Δ. "περί των οδοιπορικών εξόδων των υπαλλήλων των Υπουργείων Συγκοινωνίας και Δικαιοσύνης και επί των υπαλλήλων της αρμοδιότητος του Υπουργείου των Εσωτερικών κ.λπ."», ΦΕΚ 428/Α/12-12-1941.

[750] Ν.Δ. «Περί αυξήσεως του κατ' αποκοπήν χορηγήματος εξόδων γραφικής ύλης των Υπουργείων κλπ.», ΦΕΚ 382/Α/8-11-1941.

[751] Ν. 363/1943 «Περί καθορισμού εξόδων παραστάσεως των Κρατικών λειτουργών και δημοσίων εν γένει υπαλλήλων», ΦΕΚ 222/Α/23-7-1943.

[752] Ν.Δ. 1307/1942 «Περί των εξόδων κηδείας των αποβιούντων πολιτικών δημοσίων υπαλλήλων και υπηρετών», ΦΕΚ 113/Α/8-5-1942.

[753] Ν.Δ. 892/1941 «Περί παροχής βοηθημάτων υπέρ Φυσικών και Νομικών Προσώπων παρά του Προέδρου της Κυβερνήσεως κατά τας εορτάς», ΦΕΚ 455/Α/31-12-1941, Ν.Δ. 1424/1942 «Περί χορηγήσεως εκτάκτου επιδόματος εις τους δημοσίους πολιτικούς υπαλλήλους», ΦΕΚ 149/Α/13-6-1942.

[754] ΦΕΚ 339/Α/11-10-1943.

[755] Ν.Δ. 1498/1942 «Περί παροχής αμοιβής εις τους υπαλλήλους του Τμήματος Διεκπεραιώσεως και Αρχείου του Υπουργείου Γεωργίας δια την πέραν των κεκανονισμένων ωρών έκτακτον εργασίαν», ΦΕΚ 172/Α/6-7-1942.

[756] ΦΕΚ 116/Α/30-4-1943, *Λύτος Δ.,* ό.π., σ. 67.

Είναι φανερό, λοιπόν, ότι, παρά τη συζήτηση περί ενοποίησης των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων[757], παρέμεναν σοβαρές διαφοροποιήσεις στη μισθοδοσία διαφορετικών Υπηρεσιών και διαφορετικών κλάδων και ειδικοτήτων. Με το Ν.Δ. 1829/1942 «Περί προσαρμογής των υπό των Δήμων και Κοινοτήτων καταβαλλομένων μισθών, συντάξεων και εξόδων παραστάσεως προς τας εκάστοτε βιοτικάς συνθήκας»[758], ο Υπουργός Εσωτερικών απέκτησε αυξημένες αρμοδιότητες στο να μεταβάλλει τις αποδοχές των δημοτικών και κοινοτικών υπαλλήλων με κριτήριο το κόστος της ζωής. Κάτι σαν την μετέπειτα Αυτόματη Τιμαριθμική Αναπροσαρμογή (ΑΤΑ), που σύγκλινε την αύξηση των μισθών με τον πληθωρισμό. Το γεγονός αυτό συνηγορεί και επιβεβαιώνει την απουσία σταθερού και ενιαίου μισθολογίου των δημοσίων και δημοτικών υπαλλήλων της εποχής, μια κατάσταση η οποία άφηνε περιθώρια και επέτρεπε αυθαιρεσίες και διακρίσεις.

Επίσης, το πρόβλημα της μη σταθερής ημερομηνίας μισθοδοσίας των δημοσίων υπαλλήλων, που είχαμε εντοπίσει την περίοδο της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936, συνεχίστηκε και επί κατοχής, με αποτέλεσμα, πολύ συχνά, οι δημόσιοι υπάλληλοι να πληροφορούνται από τον καθημερινό τύπο πότε και αν θα πληρωθούν[759]. Και μάλιστα, με το Ν.Δ. 610/1941 «Περί τρόπου πληρωμής των αποδοχών των δημοσίων εν γένει υπαλλήλων και των υπαλλήλων Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου»[760], τα χρονικά όρια καταβολής των μισθών και συντάξεων μπορούσαν να ορίζονται κάθε φορά διαφορετικά με απόφαση του Υπουργού Οικονομικών[761].

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι την περίοδο που εξετάζουμε, δεν υπήρχε κωδικοποιημένο ενιαίο σύστημα διατάξεων λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης, τόσο ως προς τις δομές της, όσο και ως προς το ανθρώπινο δυναμικό που την στελέχωνε. Η κατανομή των θέσεων, ο τρόπος διορισμού, τα απαιτούμενα προσόντα, οι προαγωγές και μια σειρά από ζητήματα, που αφορούσαν τόσο στη λειτουργία των δημοσίων

---

[757] *Ανώνυμος*, Η κυβέρνησις μελετά το ζήτημα της αυξήσεως και της ενοποιήσεως των μισθών και συντάξεων των υπαλλήλων. Θα διατεθούν οσαδήποτε και αν απαιτηθούν ποσά δια την ανακούφισην της δυστυχίας δια των λαϊκών συσσιτίων, εφημερίδα Η Πρωία, 13-6-1941, σ. 1, *Ανώνυμος*, Το ενιαίον μισθολόγιον των υπαλλήλων. Το μισθολογικόν μωσαϊκόν, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 19-6-1941, σ. 1, *Ανώνυμος*, Οι μισθοί των υπαλλήλων. Δεν απεκρυσταλλώθη απόφασις. Πιστώσεις δι' εκτελέσεως έργων υπό του υπουργείου της προνοίας, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 21-6-1941, σ. 1, *Ανώνυμος*, Οι μισθοί και τα ημερομίσθια των υπαλλήλων. Εντός των ημερών θα ληφθή απόφασις, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 22-6-1941, σ. 1.

[758] ΦΕΚ 256/Α/7-10-1942.

[759] *Ανώνυμος*, Ο μισθός των δημοσίων υπαλλήλων του μηνός Νοεμβρίου καταβάλλεται από σήμερον, εφημερίδα Ακρόπολις, 15-10-1941, σ. 2, *Ανώνυμος*, Η πληρωμή των μισθών Φεβρουαρίου και Μαρτίου εις τους δημοσίους υπαλλήλους, εφημερίδα Η Βραδυνή, 15-12-1941, σ. 2.

[760] ΦΕΚ 362/Α/27-10-1941.

[761] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 610/1941.

Υπηρεσιών όσο και στην υπηρεσιακή κατάσταση των υπαλλήλων τους, ρυθμίζονταν με διατάξεις που είχαν νομοθετηθεί για κάθε συγκεκριμένη Υπηρεσία και Οργανισμό. Αυτό, βέβαια, δεν αποκλείει να υπήρχαν πολλές ομοιότητες οι οποίες, όμως, δεν μας επιτρέπουν να μιλάμε για ενιαία κωδικοποίηση. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα η τελική απόφαση για όλα να είναι του αρμόδιου Υπουργού και του Πρωθυπουργού, που τελικά συγκέντρωνε όλες τις εξουσίες στο πρόσωπό του.

Κεφάλαιο 4 Τα παραδείγματα των Δημόσιων Νοσηλευτικών Ιδρυμάτων, της Δημόσιας Εκπαίδευσης, των Δημόσιων Τραπεζών και της Υπηρεσίας Τηλεφωνίας, Ταχυδρομείων και Τηλεγράφων (Τ.Τ.Τ.)

Όταν μιλάμε για Δημόσια Διοίκηση εννοούμε τη λειτουργία του λεγόμενου στενού δημόσιου τομέα, Υπουργεία, Οργανισμοί και δημόσιες Υπηρεσίες, που κινούνται γύρω από την άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας. Η οργάνωση και τα χαρακτηριστικά τους αναλύθηκαν στα Κεφάλαια 2 και 3 αυτού του Μέρους.

Ωστόσο, στον δημόσιο τομέα, με μια πιο ευρεία έννοια, θα μπορούσαμε να εντάξουμε τη Δημόσια Εκπαίδευση και τα Δημόσια Νοσηλευτικά Ιδρύματα. Με αυτούς τους φορείς θα ασχοληθούμε στο Κεφάλαιο αυτό, ως ξεχωριστά παραδείγματα προς μελέτη, γιατί, παραδοσιακά, συγκεντρώνουν την πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων. Επίσης, θα μας απασχολήσουν οι Δημόσιες Τράπεζες και η Υπηρεσία Τηλεφωνίας, Ταχυδρομείων και Τηλεγράφων, η γνωστή Τ.Τ.Τ., όχι τόσο λόγω της σπουδαιότητας ή της βαρύτητάς τους στον δημόσιο τομέα, όσο λόγω της σημασίας και της αποφασιστικής συμβολής των υπαλλήλων τους στην εθνική αντίσταση, που θα εξεταστεί στο Μέρος Τρίτο.

Ι. Δημόσια Νοσηλευτικά Ιδρύματα

Α. Δομές

Με την επιβολή της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, κυβερνητικά της στελέχη, όπως ο Υπουργός Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως Α. Κοριζής και ο Υφυπουργός Κρατικής Υγιεινής Χ. Αλιβιζάτος επισκέφθηκαν σειρά Νοσηλευτικών Ιδρυμάτων. Όπως έχουμε επισημάνει ήδη, το καθεστώς έδινε μεγάλη σημασία στην εικόνα του προς τα έξω, με έμφαση να πείσει για το ενδιαφέρον του για τη δημόσια υγεία του λαού.

Οι κυβερνητικοί παράγοντες, λοιπόν, επισκέφθηκαν το Θεραπευτήριο «Σωτηρία» και το Δημόσιο Ψυχιατρείο Αθηνών και, επικαλούμενοι χρήματα από την «επιστρεφθεισομένη βουλευτική αποζημίωση», εξήγγειλαν επέκταση, αύξηση των κλινών και καλύτερη οργάνωσή τους[762]. Επισκέφθηκαν, επίσης, το Δημόσιο Μαιευτήριο, το Νοσοκομείο της Νέας Ιωνίας, το Ιπποκράτειο «Προσφυγικόν» Νοσοκομείο, το Νοσοκομείο των Παίδων, το Ζάννειο Νοσοκομείο Πειραιά, το

[762] *Ανώνυμος*, Η επιθεώρησις του δημόσιου ψυχιατρείου, εφημερίδα Η Εθνική, 13-8-1936, σ. 6, *Ανώνυμος*, Η οργάνωσις του θεραπευτηρίου «Σωτηρία», εφημερίδα Η Εθνική, 13-8-1936, σ. 6.

νεοαναγειρόμενο Μαιευτήριο, επί της λεωφόρου Κηφισίας, ακόμα και το οικόπεδο που θα ανεγειρόταν το Νοσοκομείο Παλαιάς Κοκκινιάς[763].

Παράλληλα, οι στήλες των καθημερινών εφημερίδων γέμιζαν με Δελτία Τύπου με τα πεπραγμένα του Υπουργείου Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως, όπου και εξήρετο το έργο της κυβέρνησης, η ενίσχυση των Νοσηλευτικών Ιδρυμάτων με κλίνες και υλικό, η βελτίωση των εγκαταστάσεων και η αύξηση των πιστώσεων για τα Δημόσια Νοσηλευτικά Ιδρύματα[764].

Ειδικά δε, για το Θεραπευτήριο «Σωτηρία», λόγω και της εξάπλωσης της φυματίωσης, που θέριζε τον λαό, εξαγγέλθηκε νέος Οργανισμός με τον οποίο, μεταξύ άλλων, θα γινόταν η μετατροπή του σε «Σανατόριο», θα προχωρούσε η αύξηση των κλινών του από 1.500 σε 2.000 και η ενίσχυση της χρηματοδότησής του[765].

Το 1937, με τον Α.Ν. 965/1937 «Περί οργανώσεως των Δημοσίων νοσηλευτικών και Υγειονομικών Ιδρυμάτων»[766], άλλαξε το νομικό πλαίσιο λειτουργίας των Νοσοκομείων και, κατά συνέπεια, άλλαξαν οι Οργανισμοί όλων των Νοσηλευτικών Ιδρυμάτων[767].

Σύμφωνα με τις διατάξεις, λοιπόν, του Α.Ν. 965/1937, τα Νοσηλευτικά Ιδρύματα- Νοσοκομεία αποτελούσαν νομικά πρόσωπα «υπό την εποπτείαν και τον έλεγχον του Υπουργείου Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως», που διοικούνταν από πενταμελή ή επταμελή Διοικητικά Συμβούλια[768], έναντι των δεκαμελών Συμβουλίων που λειτουργούσαν μέχρι τότε[769]. Τα μέλη των Συμβουλίων αυτών ορίζονταν από τον Υπουργό Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως[770] και ήταν Καθηγητές Πανεπιστημίου, Πάρεδροι του Ελεγκτικού Συνεδρίου, τραπεζιτικοί υπάλληλοι, γιατροί, ακόμη και

[763] *Ανώνυμος*, Ο κ. Κορυζής επιθεώρησε τα νοσοκομεία, εφημερίδα Εστία, 3-7-1937, σ. 6.
[764] *Ανώνυμος*, Τι επετέλεσε το Υπουργείον Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως, εφημερίδα Η Πρωία, 7-8-1938, σ. 4.
[765] *Ανώνυμος*, Η «Σωτηρία» μεταβάλλεται εις Σανατόριον. Μεταρρυθμίσεις δυνάμει του αναγκαστικού νόμου. Αι περισσότεραι των κλινών θα διατίθενται υπέρ των απόρων, εφημερίδα Η Εθνική, 24-10-1936, σ. 6, Α.Ν. 312/1936 «Περί της οργανώσεως και λειτουργίας του εν Αθήναις Νοσοκομείου- Σανατορίου "η Σωτηρία"», ΦΕΚ 497/Α/9-11-1936.
[766] ΦΕΚ 476/Α/24-11-1937.
[767] *Ανώνυμος*, Ο καταρτισθείς νέος νόμος περί νοσοκομειακής οργανώσεως της χώρας, εφημερίδα Η Εθνική, 27-11-1937, σ. 5, *Ανώνυμος*, Η νοσοκομειακή οργάνωσις της χώρας. Ο δημοσιευόμενος νόμος, εφημερίδα Εστία, 27-11-1937, σ. 6.
[768] Άρθρο 2 του Α.Ν. 965/1937.
[769] Άρθρο 3 του Α.Ν. 312/1936 «Περί της οργανώσεως και λειτουργίας του εν Αθήναις Νοσοκομείου-Σανατορίου "η Σωτηρία"», ΦΕΚ 497/Α/9-11-1936.
[770] Άρθρο 3 του Α.Ν. 965/1937.

Μητροπολίτες ή Δήμαρχοι[771]. Το αξίωμα δε της συμμετοχής ήταν «τιμητικόν και άμισθον»[772].

Αργότερα, με τροποποίηση που συμπεριλήφθηκε στον Α.Ν. 2396/1940 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Α.Ν. 965/37 "περί οργανώσεως των Δημοσίων Νοσηλευτικών ιδρυμάτων και του νόμου 6077"»[773], μέλη των Διοικητικών Συμβουλίων των Νοσηλευτικών Ιδρυμάτων μπορούσαν να οριστούν, από τον Υπουργό Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως, και «επίλεκτα μέλη της κοινωνίας και δημόσιοι υπάλληλοι»[774], των οποίων, βέβαια, μπορούσε να γίνει αντικατάσταση πριν την ολοκλήρωση της θητείας τους με απλή υπουργική απόφαση[775].

Έργο των Διοικητικών Συμβουλίων αυτών ήταν η σύνταξη του Καταστατικού Οργανισμού της Διοικήσεως και Οικονομικής Διαχειρίσεως και του Εσωτερικού Κανονισμού του εκάστοτε Νοσηλευτικού Ιδρύματος, οι οποίοι κυρώνονταν από τον Υπουργό Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως και δημοσιεύονταν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως με τη μορφή Β.Δ.[776].

Αργότερα, με τον Α.Ν. 2769/1941 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Α.Ν. 965/1937 "περί οργανώσεως των δημοσίων νοσηλευτικών ιδρυμάτων" και του Α.Ν. 2369/1940 "περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Α.Ν. 965/1937 "περί οργανώσεως των δημοσίων νοσηλευτικών ιδρυμάτων και του νόμου 6077"»[777], λόγω του πολέμου και της κήρυξης της χώρας σε κατάσταση επιστράτευσης, δόθηκαν αυξημένες αρμοδιότητες στον Υπουργό Εθνικής Πρόνοιας και τους Προέδρους των Διοικητών Συμβουλίων των Νοσηλευτικών Ιδρυμάτων, τόσο όσον αφορά στη λειτουργία τους, όσο και επί του προσωπικού τους. Η πρόθεση δε του νομοθέτη για «ρύθμιση κατά τρόπον ομοιόμορφον ζητημάτων τινών αναγόμενων εις την επιστημονικήν και διοικητικήν λειτουργίαν των νοσηλευτικών και υγειονομικών ιδρυμάτων κοινής ωφέλειας»[778] οδήγησε, αργότερα, στο Ν.Δ. 289/1941 «Περί ρυθμίσεως ζητημάτων τινών αναγομένων εις την επιστημονικήν και διοικητικήν λειτουργίαν των νοσηλευτικών και υγειονομικών ιδρυμάτων κοινής ωφέλειας»[779].

[771] Άρθρο 2 του Α.Ν. 965/1937.
[772] Άρθρο 4 του Α.Ν. 965/1937.
[773] ΦΕΚ 176/Α/10-6-1940.
[774] Άρθρο 2 του Α.Ν. 2396/1940.
[775] Άρθρο 3 του Α.Ν. 2396/1940.
[776] Άρθρο 7 του Α.Ν. 2396/1940.
[777] ΦΕΚ 21/Α/23-1-1941.
[778] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 289/1941.
[779] ΦΕΚ 240/Α/18-7-1941.

Όπως ήταν αναμενόμενο, του Α.Ν. 965/1937 ακολούθησε η ίδρυση και τροποποίηση, με Β.Δ., μιας σειράς Νοσηλευτικών Ιδρυμάτων σε όλη τη χώρα: του Γενικού Νοσοκομείου Ναούσης «Η Χριστιανική Αγάπη», του Γενικού Νοσοκομείου Σάμου, του Νοσοκομείου- Σανατορίου Ξάνθης, του Νοσοκομείου- Σανατορίου Ηπείρου, του Γενικού Νοσοκομείου Λαμίας[780], του Γενικού Νοσοκομείου Κέρκυρας, του Νοσοκομείου- Σανατορίου Κορινθίας, του Γενικού Νοσοκομείου Καλαμών, του Νοσοκομείου- Σανατορίου Λαρίσης[781], του Γενικού Νοσοκομείου Πατρών[782] και του Νοσοκομείου Βασιλίσσης Σοφίας[783].

Επίσης, του Α.Ν. 965/1937 ακολούθησε η δημοσίευση μιας σειράς Β.Δ. και Κ.Δ. Κύρωσης πανομοιότυπων Οργανισμών σχεδόν όλων των Νοσηλευτικών Ιδρυμάτων της χώρας[784], όπου αναλυτικά περιγράφονταν η λειτουργία, ο σκοπός τους,

---

[780] ΦΕΚ 82/Α/4-3-1938.
[781] ΦΕΚ 108/Α/22-3-1938.
[782] ΦΕΚ 111/Α/24-3-1938.
[783] *Ανώνυμος*, Πώς θα λειτουργήση η κοινωνική πρόνοια. Ιδρύεται «Νοσοκομείον Βασιλίσσης Σοφίας». Έντονος αντιφυματικός και αντικαρκινικός αγών. Η προστασία της παιδικής ηλικίας- Δηλώσεις του κ. Μεταξά, εφημερίδα Ο Τύπος, 26-3-1937, σ. 6.
[784] Β.Δ. «Περί κυρώσεως του καταστατικού οργανισμού του Νοσοκομείου Λοιμωδών Νόσων Θεσσαλονίκης», ΦΕΚ 340/Α/19-9-1938, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Δημοσίου Μαιευτηρίου Αθηνών», ΦΕΚ 372/Α/14-10-1938, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Νέας Ιωνίας», ΦΕΚ 448/Α/26-11-1938, Β.Δ. «Περί εγκρίσεως Καταστατικού του εν Δημητσάνη Νοσοκομείου "Γρηγόριος Ε΄"», ΦΕΚ 151/Α/12-4-1938, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Οργανισμού Δημοσίου Ψυχιατρείου Θεσσαλονίκης», ΦΕΚ 238/Α/28-6-1938, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Οργανισμού του Προτύπου Λαϊκού Νοσοκομείου Νέας Κοκκινιάς», ΦΕΚ 332/Α/15-9-1938, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του καταστατικού Οργανισμού του Δημοσίου Ψυχιατρείου Κερκύρας», ΦΕΚ 22/Α/18-1-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως Οργανισμού του κεντρικού Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης», ΦΕΚ 23/Α/18-1-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Οργανισμού του Ιπποκρατείου Νοσοκομείου Αθηνών», ΦΕΚ 112/Α/23-3-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του καταστατικού οργανισμού του Δημόσιου Νοσοκομείου Λοιμωδών Νόσων Αθηνών», ΦΕΚ 196/Α/19-5-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Εδέσσης», ΦΕΚ 264/Α/28-6-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Βερροίας», ΦΕΚ 266/Α/30-6-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Κοζάνης», ΦΕΚ 272/Α/6-7-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου- Σανατορίου Χανίων», ΦΕΚ 277/Α/7-7-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου- Αφροδισίων Νόσων Ηρακλείου», ΦΕΚ 290/Α/19-7-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Αλεξανδρουπόλεως», ΦΕΚ 344/Α/29-8-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Αφροδισίων Νόσων Ιωαννίνων», ΦΕΚ 370/Α/7-9-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Χαλκίδος», ΦΕΚ 376/Α/11-9-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Σερρών», ΦΕΚ 377/Α/11-9-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Δράμας», ΦΕΚ 388/Α/16-9-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Γρεβενών», ΦΕΚ 396/Α/19-9-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Γιαννιτσών», ΦΕΚ 400/Α/21-9-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Αφροδισίων Νόσων Θεσσαλονίκης», ΦΕΚ 434/Α/11-10-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Σανατορίου η "Ιθώμη"», ΦΕΚ 441/Α/16-10-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Δημοσίου Ψυχιατρείου Χανίων», ΦΕΚ 501/Α/22-11-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Οργανισμού του Δημοσίου Οφθαλμιατρείου Χίου», ΦΕΚ 558/Α/30-12-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Οργανισμού του Κρατικού Νοσοκομείου Ιω. Α. Σισμάνογλου και του Οίκου αυτού εν Κομοτινή», ΦΕΚ 560/Α/30-12-1939, Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Οργανισμού του Νοσοκομείου Λήμνου», ΦΕΚ 209/Α/6-7-1940,Κανονιστικό Διάταγμα «Περί εγκρίσεως του

οι πόροι και ο προϋπολογισμός τους. Επίσης, περιγράφονταν οι αρμοδιότητες της διοίκησής τους, που, σε κάποιες περιπτώσεις, ασκούνταν από Διοικητικό Συμβούλιο, το οποίο συχνά υποβοηθούνταν στο έργο του από την «Εφορεία Κυριών»[785] ή από Αδελφάτο[786]. Στους σχετικούς Καταστατικούς Οργανισμούς αναφερόταν, τέλος, η δομή τους, που αποτελούταν από Διευθύνσεις και Τμήματα, καθώς και αναλυτικά τα αντικείμενά τους.

Πιο συγκεκριμένα, σε όλα τα Νοσοκομεία υπήρχαν δυο Τμήματα: το «Διοικητικόν», που απαρτιζόταν από τη Γραμματεία και την Οικονομική Υπηρεσία και το «Επιστημονικόν», που είχε αρμοδιότητα τη λειτουργία των ιατρικών και νοσηλευτικών υπηρεσιών του Ιδρύματος και περιελάμβανε τις κλινικές, τα εξωτερικά ιατρεία, τα εργαστήρια και το φαρμακείο.

Μεταξύ των Οργανισμών διαφορετικών Νοσηλευτικών Ιδρυμάτων παρατηρούνται αρκετές διαφορές, που είχαν κυρίως να κάνουν με το ιδιαίτερο ιατρικό αντικείμενό τους, όπως, για παράδειγμα, στον Οργανισμό του Νοσοκομείου Αφροδισίων Νόσων Ιωαννίνων[787], πρώτη φορά, συναντάμε αναφορές σε ξεχωριστά Κεφάλαια, στα «καθήκοντα των νοσηλευομένων», «περί εισόδου και εξόδου των αρρώστων» και περί «διατροφής προσωπικού και ασθενών». Γεγονός, που, πιθανόν, έχει να κάνει με το είδος των ασθενειών που εξέταζε και οι οποίες απαιτούσαν αυστηρότερη τήρηση των κανόνων υγιεινής και λειτουργίας.

Β. Ανθρώπινο Δυναμικό

Σύμφωνα με τον Α.Ν. 965/1937 «Περί οργανώσεως των Δημοσίων νοσηλευτικών και Υγειονομικών Ιδρυμάτων»[788], το προσωπικό των Νοσοκομείων ήταν μόνιμο και είχε

Οργανισμού Εσωτερικής Υπηρεσίας του Τζανείου Δημοτικού Νοσοκομείου Πειραιώς», ΦΕΚ 322/Α/27-9-1943, Κ.Δ. «Περί εγκρίσεως του Οργανισμού της εσωτερικής υπηρεσίας του Δημοτικού Νοσοκομείου Αγίου Νικολάου Κρήτης», ΦΕΚ 411/Α/1-12-1943, Κ.Δ. «Περί εγκρίσεως του Οργανισμού της Εσωτερικής Υπηρεσίας του Δημοτικού Νοσοκομείου Αιγίου», ΦΕΚ 419/Α/11-12-1943, Κ.Δ. «Περί εγκρίσεως του Οργανισμού της Εσωτερικής Υπηρεσίας του Δημοτικού Νοσοκομείου Μεσολογγίου "Χατζηκώστα"», ΦΕΚ 421/Α/13-12-1943, Κ.Δ. «Περί εγκρίσεως του Οργανισμού της Εσωτερικής Υπηρεσίας του Δημοτικού Νοσοκομείου Χανίων "ο Άγιος Γεώργιος"», ΦΕΚ 41/Α/29-4-1944.

[785] Άρθρο 37 του Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Δημοσίου Μαιευτηρίου Αθηνών», ΦΕΚ 372/Α/14-10-1938.

[786] Άρθρο 4 του Β.Δ. «Περί εγκρίσεως Καταστατικού του εν Δημητσάνη Νοσοκομείου "Γρηγόριος Ε΄"», ΦΕΚ 151/Α/12-4-1938.

[787] ΦΕΚ 370/Α/7-9-1939.

[788] ΦΕΚ 476/Α/24-11-1937.

όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων[789], όπως έχουν διατυπωθεί στο Κεφάλαιο 3.

Ο Καταστατικός Οργανισμός κάθε Νοσοκομείου ρύθμιζε ιδιαίτερα ζητήματα, όπως τα προσόντα διορισμού, τον όρκο που επικύρωνε την υπαλληλική σχέση, τα όρια ηλικίας, τις δικαιούμενες άδειες, την κατανομή των υπαλλήλων ανά Τμήμα και Διεύθυνση και διάφορα άλλα ζητήματα υπηρεσιακών μεταβολών, όπως διορισμούς, μισθούς και μισθολογικές μεταβολές, επιδόματα και προαγωγές. Διέκρινε το προσωπικό βαθμολογικά ανά Τμήμα και ειδικότητα: στο Διοικητικό Τμήμα, σε διευθυντές, διαχειριστές, λογιστές, βοηθούς διαχειριστών και λογιστών, μηχανικούς, κλητήρες, καθαρίστριες, πλύντριες, σιδερώτριες, μαγείρους και βοηθούς μαγείρων, ιματιοφύλακες, ράπτριες, κουρείς, κλυβανείς- απολυμαντές, κηπουρούς, φύλακες, θυρωρούς, οικονόμους- αποθηκάριους, θερμαστές- υδραυλικούς- απολυμαντές και ηλεκτρολόγους και στο Επιστημονικό Τμήμα, σε ιατρούς, βοηθούς ιατρών, φαρμακοποιούς, βοηθούς φαρμακοποιών, προϊσταμένες αδερφές, αδερφές, μαίες και νοσηλευτές.

Επίσης, στα Νοσοκομεία βλέπουμε να εργάζονται και άμισθοι βοηθοί, των οποίων, επίσης, τις υπηρεσιακές μεταβολές και τις εργασιακές σχέσεις ρύθμιζε ο ισχύων Καταστατικός Οργανισμός[790].

Στον Καταστατικό Οργανισμό περιγράφονταν, επίσης, αναλυτικά, οι πειθαρχικές διατάξεις, τα παραπτώματα και οι ποινές που προβλέπονταν για αυτά. Εκεί, βρίσκουμε το Πειθαρχικό Συμβούλιο[791], ως το αρμόδιο όργανο να εξετάζει ποιοι υπάλληλοι ήταν «ακατάλληλοι» και άρα θα απολύονταν, και ποιοι «κατάλληλοι» για να διατηρηθούν στις θέσεις τους[792].

Ενδιαφέρον, αλλά και ενδεικτικό της εποχής, είναι το γεγονός ότι, στο άρθρο 23 του Οργανισμού του Νοσοκομείου Αφροδισίων Νόσων Ηρακλείου[793], για παράδειγμα, αναφέρεται ότι «απαγορεύεται επί ποινή απολύσεως εις τους υπηρετούντες εν τω Νοσοκομείω Ιατρούς να δέχωνται ή επισκέπτωνται προς θεραπείαν

[789] Άρθρο 9 του Α.Ν. 965/1937.
[790] Π.χ. Άρθρο 21 του Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Χαλκίδος», ΦΕΚ 376/Α/11-9-1939, Άρθρο 21 του Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Σερρών», ΦΕΚ 377/Α/11-9-1939, Άρθρο 21 του Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Νοσοκομείου Δράμας», ΦΕΚ 388/Α/16-9-1939.
[791] Άρθρο 10 του Α.Ν. 965/1937.
[792] Άρθρο 22 του Α.Ν. 965/1937
[793] ΦΕΚ 290/Α/19-7-1939.

ασέμνους γυναίκας επί ιδιαιτέρα αμοιβή». Μια διάταξη ιδιαίτερη, που προέκυψε λόγω του ιατρικού αντικειμένου του συγκεκριμένου Νοσηλευτικού Ιδρύματος.

Όλοι δε οι υπάλληλοι των Νοσηλευτικών Ιδρυμάτων, που συμμετείχαν σε απεργία ή απείχαν από τα καθήκοντά τους, απολύονταν και μάλιστα καλούνταν σε απολογία με πρόσκληση που τοιχοκολλούταν δημόσια και χωρίς δικαίωμα προσφυγής στο Συμβούλιο της Επικρατείας[794]. Αν δε οι απολυμένοι υπάλληλοι δεν αποχωρούσαν από την Υπηρεσία απειλούνταν με βίαιη αποβολή και φυλάκιση έως και τρεις μήνες[795].

Όσον αφορά δε στα δικαιώματα των εργαζομένων στα δημόσια νοσοκομεία προβλεπόταν δικαίωμα τροφής ή συσσιτίου[796] και στέγασης[797]. Επίσης, προκειμένου να εκπαιδεύονται οι υποψήφιες, προς διορισμό, νοσηλεύτριες και το λοιπό προσωπικό, σε κάποια Νοσοκομεία λειτουργούσαν Σχολές Επισκεπτριών Νοσοκόμων, με τη μορφή ΝΠΔΔ, με δικό τους Διοικητικό Συμβούλιο και προσωπικό[798]. Στα εγκαίνια, μάλιστα, της Σχολής Επισκεπτριών και Αδελφών Νοσοκόμων, στους Αμπελόκηπους της Αθήνας, παραβρέθηκε, με τιμές, η ίδια η σύζυγος του Προέδρου της Κυβέρνησης, Λέλα Μεταξά[799].

ΙΙ. Δημόσια εκπαίδευση

Α. Ιδεολογικό πλαίσιο

Α.1. Το Όραμα της Εθνικής Παιδείας, η αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού

Η πολιτική της 4ης Αυγούστου 1936 στον τομέα της εκπαίδευσης διακρίνεται σε δυο περιόδους. Η πρώτη είναι αυτή της υπουργίας του, ακραία συντηρητικού, Κ. Γεωργακόπουλου. Ξεκίνησε στις 6 Αυγούστου 1936 και έληξε στις 25 Νοεμβρίου 1938, ημερομηνία παύσης του, λόγω της στάσης που κράτησε στο ζήτημα της εκλογής

[794] Άρθρο 1 του Ν. 291/1943 «Περί διατάξεων τινων αφορωσών εις το προσωπικόν των δημοσίων και δημοτικών νοσοκομείων και των κοινωφελών νοσηλευτικών ιδρυμάτων», ΦΕΚ 186/Α/25-6-1943.
[795] Άρθρο 3 του Ν. 291/1943.
[796] Π.χ. Άρθρο 35 του Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Καταστατικού Οργανισμού του Δημοσίου Μαιευτηρίου Αθηνών», ΦΕΚ 372/Α/14-10-1938, Άρθρο 47 του Κ.Δ. «Περί εγκρίσεως του Οργανισμού της εσωτερικής υπηρεσίας του Δημοτικού Νοσοκομείου Αγίου Νικολάου Κρήτης», ΦΕΚ 411/Α/1-12-1943.
[797] Π.χ. Άρθρο 5 του Κ.Δ. «Περί τροποποιήσεως του καταστατικού οργανισμού του εν Νέα Ιωνία Δημοσίου Νοσοκομείου "η Αγία Όλγα"», ΦΕΚ 358/Α/24-10-1941.
[798] Β.Δ. «Περί τροποποιήσεως του Οργανισμού τη Σχολής Επισκεπτριών Αδελφών και Νοσοκόμων εις μνήμην της αειμνήστου Βασιλίσσης Σοφίας», ΦΕΚ 332/Α/15-9-1938.
[799] *Ανώνυμος*, Η Σχολή Επισκεπτριών Αδερφών, εφημερίδα Έθνος, 28-7-1938, σ. 8, *Ανώνυμος*, Ένα νέον έργον πολιτισμού. Η θεμελίωσις της Σχολής Επισκεπτριών Αδελφών. Ο λόγος του Υπουργού της Κρατικής Υγιεινής, εφημερίδα Η Εθνική, 29-7-1938, σ. 2.

του νέου Αρχιεπισκόπου Αθηνών. Η δεύτερη είναι αυτή της υπουργίας του, διαπνεόμενου από τη φασιστική ιδεολογία, δικτάτορα Ι. Μεταξά, από 29 Νοεμβρίου 1938 έως 28 Ιανουαρίου 1941. Ο τελευταίος, την περίοδο που διετέλεσε Υπουργός Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, ήταν, επίσης, Υπουργός Στρατιωτικών, Εξωτερικών, Αεροπορίας και Ναυτικών, γεγονός που δείχνει το πώς, σύμφωνα με την ιδεολογία του, η εκπαίδευση ιεραρχούνταν αλλά και συνδεόταν στενά με τη στρατιωτική πειθαρχία και την υπακοή.

Όραμα του καθεστώτος ήταν η «Εθνική Παιδεία», με την εκπαίδευση σε ασφυκτικό εναγκαλισμό με το κράτος και χαρακτηριστικά της την προγονολατρεία, τον έλεγχο και την απευθείας παρέμβαση, τόσο στους εκπαιδευτικούς, όσο και στους μαθητές[800]. Το κράτος αναγορεύθηκε σε «εθνικό παιδαγωγό» και «κοινωνικό λειτουργό» και η «Εθνική και Ηθική Αγωγή της Νεολαίας» έργο του. «Το Κράτος», κατά το καθεστώς, «επιδιώκει την αγωγήν ταύτην δια της Εθνικής Παιδείας και δια της Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας της Ελλάδος»[801]. Ενδιαφέρον είχε διάταξη του Α.Ν. 28/1936 η οποία απαγόρευε τη χρησιμοποίηση ξενόγλωσσων φράσεων και λέξεων στις επωνυμίες ή τους σχολικούς τίτλους όλων των Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων[802]. Μια πρόβλεψη πλήρως εναρμονισμένη με την ελληνοκεντρική, ξενοφοβική και εθνικιστική ιδεολογία που επικρατούσε.

Τα ιδανικά της «εθνικής παιδείας», για το καθεστώς του Ι. Μεταξά, διατυπώθηκαν πρώτη φορά λίγες μέρες μετά την επιβολή της δικτατορίας, σε σχετική εγκύκλιο του Υπουργού Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλου, με αφορμή την έναρξη της σχολικής χρονιάς 1936-1937. Ανάμεσα σε παραληρήματα περί της προηγούμενης δράσης των κομμάτων, περί της «κομματικής ανευλάβειας» και τις κινδυνολογίες περί επικείμενου εμφυλίου πολέμου, πρόβαλε η «θερμουγός πνοή του σεπτού άνακτα» και η «πεφωτισμένη οδηγία του ισχυρού Κυβερνήτη», πάντα, σημειωτέον, με κεφαλαίο το αρχικό «Κ». Εξυμνούταν η εθνική αναγέννηση, η ιστορία του έθνους, με στοιχεία από την αρχαιότητα ως τον χριστιανισμό και υμνολογίες περί της αποστολής των εκπαιδευτικών, που δεν περιοριζόταν στη διδασκαλία αλλά επεκτεινόταν στη διάδοση του πολιτισμού, με προτεραιότητα στην ελληνική γλώσσα

[800] *Ανώνυμος,* Εθνική Παιδεία, εφημερίδα Η Πρωία, 27-7-1940, σ. 1.
[801] Άρθρο 1 του Α.Ν. 1798/1939 «Περί Εθνικής και Ηθικής Αγωγής της Νεολαίας», ΦΕΚ 244/Α/17-6-1939.
[802] Άρθρο 4 του Α.Ν. 28/1936.

και τη φυσική κατάσταση των μαθητών, κατά το «νους υγιής εν σώματι υγιεί». Ενώ δεν έλειπαν και οι απειλές περί καμίας ανοχής για «συνδικαλιστικές τάσεις».

Ο «κίνδυνος του κομμουνισμού» επέβαλε την κατάργηση κάθε διάταξης που κατοχύρωνε και επέτρεπε τη δημοκρατική πνοή, σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, οι οποίες, κατά το καθεστώς, αποτελούσαν, μέχρι τότε, «μέσο προπαρασκευής της κομμουνιστικής επιβολής». Αντίληψη που επικρατούσε και επί κατοχής και, για αυτό το σκοπό, το 1942 στο Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας συστάθηκε γραφείο αντικομμουνιστικής προπαγάνδας[803].

Από τους μαθητές δε η «εθνική παιδεία» απαιτούσε αφοσίωση, επιμέλεια, παρακολούθηση της κυριακάτικης θείας λειτουργίας και εκπλήρωση των θρησκευτικών τους καθηκόντων[804]. Το νέο σχολείο θα ήταν «τόπος χαράς και αναψυχής του παιδιού» και θα «ελκύει τον μαθητήν περισσότερο από το σπίτι»[805]. Κατά τον Πρωθυπουργό Ι. Μεταξά, η εμφάνιση των μαθητών θα έπρεπε να είναι «αρτία», να μην αφήνονται ελεύθεροι, γιατί είναι «αντιπαιδαγωγικόν» και οι εκπαιδευτικοί θα έπρεπε να «συμμορφωθούν», να έχουν ενθουσιασμό, πίστη και θρησκεία, με έργο, όχι μόνο τη διδασκαλία των παιδιών, αλλά και τη διάπλαση του χαρακτήρα τους και πάντα υπό «συνεχή επίβλεψη»[806].

Το όραμα της «εθνικής παιδείας» παρέμεινε ενεργό και την επόμενη περίοδο του ελληνοϊταλικού πολέμου, με στόχο πια την εμψύχωση του φρονήματος των εκπαιδευτικών και των μαθητών[807].

Σε ένα τέτοιο σχολείο, βέβαια, δεν θα μπορούσαν να φοιτούν κορίτσια και αγόρια μαζί. Ο συντηρητισμός και η ηθική αγωγή του καθεστώτος επέβαλαν στη γυναίκα τον ρόλο της μητέρας και νοικοκυράς, τελείως διαφορετικό από αυτόν των ανδρών. Εξ' ου και οι μορφωτικές ανάγκες διέφεραν ανά φύλο, με τα σχολεία να διακρίνονται σε αμιγώς αρρένων ή θηλέων, με διαφορετικά προγράμματα σπουδών.

Εξαγγελθείσες προτεραιότητες του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας ήταν η ηθική, η φροντίδα της θρησκείας, η ανάπλαση των λειτουργών της εκπαίδευσης και η τόνωση του διδακτικού προσωπικού. Οι βασικές κατευθύνσεις ήταν

---

[803] Ν.Δ. 1329/1942 «Περί αντικομμουνιστικής προπαγάνδας», ΦΕΚ 123/Α/22-5-1942, *Χαραλαμπίδης Μ.,* Οι Δωσίλογοι…, ό.π., σ. 55.
[804] *Ανώνυμος*, Είπεν ο κ. Υπουργός της Παιδείας, εφημερίδα Η Εθνική, 15-10-1936, σ. 1.
[805] *Ανώνυμος,* Το σχολείον μεταβάλλεται εις τόπον χαράς και αναψυχής του παιδιού. Νέον σύστημα διδασκαλίας που ελκύει τον μαθητήν περισσότερο και από το σπίτι, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 19-10-1936, σ. 6.
[806] *Ανώνυμος*, Οι Διδάσκαλοι, εφημερίδα Η Βραδυνή, 29-10-1936, σ. 1.
[807] *Ανώνυμος,* Εμπνευσμένη εγκύκλιος προς Εκπαιδευτικούς, εφημερίδα Νέα Ελλάς, 7-1-1941, σ. 2.

η αναδιοργάνωση της παιδείας, η αποσυμφόρηση των σχολείων, ο χωρισμός αρρένων-θηλέων, η ίδρυση των αστικών σχολείων, που θα είχαν περισσότερο τεχνικό χαρακτήρα, η ενίσχυση των εκπαιδευτικών της Βόρειας Ελλάδας, η ίδρυση της Εθνικής Οργάνωσης Νέων (ΕΟΝ)[808] και η κατάργηση των ημιγυμνασίων που, κατά το καθεστώς, δημιουργούσαν το «διανοητικό προλεταριάτο». Κατά δήλωση της κυβέρνησης, κάποιες από αυτές τις κατευθύνσεις υλοποιήθηκαν[809] και κάποιες άλλες όχι, προσκρούοντας, κυρίως, στην απροθυμία των εμπλεκομένων.

Η σημασία και η προτεραιότητα, που απέδιδε η δικτατορία στην εκπαίδευση και «επιμόρφωση» της νεολαίας, οδήγησε, μετά την αποπομπή του Υπουργού Κ. Γεωργακόπουλου, στο να αναλάβει ο ίδιος ο Πρόεδρος της Κυβέρνησης, μεταξύ των τόσων εξουσιών που συγκέντρωνε στο πρόσωπό του, και το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας.

Από την πρώτη κιόλας ημέρα, που ανέλαβε τα νέα επιπλέον καθήκοντά του, έκανε ξεκάθαρες τις κατευθύνσεις της πολιτικής του μιλώντας για ενσωμάτωση της εκπαίδευσης στις αρχές της 4ης Αυγούστου 1936 και καμία ανοχή στις αντιρρήσεις[810]. Στον λόγο, μάλιστα, που εκφώνησε προς το προσωπικό του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, με την ανάληψη των καθηκόντων του, μεταξύ άλλων, επανέλαβε αρκετές φορές την αξίωσή του για απόλυτη υπακοή, όχι μόνο τυπική, αλλά και «εν διανοία». Ειδικά, στον χώρο των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (ΑΕΙ), για παράδειγμα, η υπακοή περιλάμβανε την άσκηση αυστηρής λογοκρισίας και ελέγχου παντού, με αποτέλεσμα κάθε επιστολή, τηλεγράφημα ή οποιαδήποτε άλλη επικοινωνία του Πανεπιστημίου να πρέπει να έχει την έγκριση του Υπουργείου Εξωτερικών, στο οποίο, παρεμπιπτόντως, επίσης, ήταν επικεφαλής[811].

Προτεραιότητα, επίσης, ήταν η αντιμετώπιση του προβλήματος του αναλφαβητισμού, που ήταν μεγάλο και αφορούσε στο 40,91% του πληθυσμού[812]. Επίσημα, η φοίτηση στο δημοτικό σχολείο, για τα παιδιά κάτω των 14 ετών, ήταν υποχρεωτική, αν και, για λόγους που είχαν, κυρίως, να κάνουν με τις οικονομικές και

---

[808] *Ανώνυμος*, Η συντελούμενη εργασία στο υπουργείον παιδείας. Μια συνοπτική έκθεσις, εφημερίδα Η Πρωία, 7-10-1936, σ. 1.
[809] *Ανώνυμος*, Τα πεπραγμένα Υπουργείου Παιδείας, εφημερίδα Ακρόπολις, 5-1-1937, σ. 5.
[810] *Ανώνυμος*, Λόγοι του κ. Πρωθυπουργού δια τα ζητήματα της ελληνικής παιδείας. Ο κατατονισμός του εκπαιδευτικού μας συστήματος συμφώνως προς τους σκοπούς του κράτους της 4ης Αυγούστου, εφημερίδα Η Εθνική, 29-11-1938, σ. 6.
[811] *Μπαλή Χ.*, Το Πανεπιστήμιο Αθηνών κατά το διάστημα 1938-1945. Η περίπτωση της Νομικής Σχολής, (Διδακτορική Διατριβή), Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2014, σ. 35-39.
[812] *Σακελλαρίου Χ.,* Η παιδεία στην αντίσταση, Φιλιππότης, Αθήνα, 1984, σ. 26.

κοινωνικές συνθήκες της εποχής, μεγάλο μέρος των παιδιών δεν την ολοκλήρωναν[813]. Για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης, η κυβέρνηση προχώρησε στην πρόσληψη επιπλέον δημοδιδασκάλων[814] και στην ίδρυση και λειτουργία σχολείων για αναλφάβητους ενήλικες[815]. Στα 630 από αυτά, στις 30-1-1938, φοιτούσαν 39.000 αναλφάβητοι ενήλικες[816].

Μικρά ήταν και τα νούμερα των νέων που φοιτούσαν στα Πανεπιστήμια της εποχής: Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Ανώτατη Εμπορική Σχολή Οικονομικών Επιστημών, Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών. Το ακαδημαϊκό έτος 1938-1939 ανέρχονταν σε 8.301, με μόλις 925 να είναι γυναίκες[817].

Έμφαση δόθηκε στην νεολαία, η οποία, από την ηλικία των 6 έως 19 ετών, έπρεπε να γραφτεί στην Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ), που λειτουργούσε στα πρότυπα των αντίστοιχων φασιστικών νεολαιών της Ευρώπης. Εκτιμάται, μάλιστα, ότι, το 1941, τα εγγεγραμμένα μέλη της ΕΟΝ έφτασαν το 1.000.000[818]. Εκεί, εκπαιδεύονταν στη σιδερένια πειθαρχία, στις ομοιόμορφες στολές, στη διαίρεση σε φάλαγγες με αρχηγούς φαλαγγίτες, στους φασιστικούς χαιρετισμούς και ύμνους στον Κυβερνήτη[819]. Μάλιστα, ωθούνταν στον χαφιεδισμό, τόσο των άλλων μελών της ΕΟΝ, όσο και των ίδιων των οικογενειών τους, με προτροπές των φαλαγγιτών να μεταφέρουν ό,τι λέγεται μέσα στα σπίτια τους[820].

Οι δομές της ΕΟΝ φιλοδοξούσαν να καλύψουν τη «φοίτηση» των παιδιών που εγκατέλειπαν τη Στοιχειώδη Εκπαίδευση και, μάλιστα, με τον πιο εθνικόφρονα και

---

[813] *Ανώνυμος*, Η Στοιχειώδης εκπαίδευσις, εφημερίδα Η Πρωία, 14-4-1938, σ. 1.
[814] Α.Ν. 2465/1940 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως εκπαιδευτικών τινων διατάξεων», ΦΕΚ 235/Α/1-8-1940, *Ανώνυμος*, Διορισμοί διδασκάλων. Η καταπολέμησις του αναλφαβητισμού, εφημερίδα Ο Τύπος, 7-8-1940, σ. 4, *Ανώνυμος*, Θα διορισθούν και άλλοι εκπαιδευτικοί λειτουργοί, εφημερίδα Έθνος, 1-8-1938, σ. 3.
[815] *Ανώνυμος*, Η λειτουργία των σχολείων αναλφαβήτων εις την μεθόριον περιοχήν. Εξαιρετικά τα αποτελέσματα. Δηλώσεις του κ. Υπουργού, εφημερίδα Η Βραδυνή, 10-7-1938, σ. 6.
[816] *Ανώνυμος*, Η εφαρμογή των εκπαιδευτικών νόμων. Συνεργασία του κ. Υπουργού, εφημερίδα Ο Τύπος, 30-1-1938, σ. 6.
[817] *Κάτσικας Χ., Θεριανός Κ.,* Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004, Σαββάλας, Αθήνα, 2004, σ. 138.
[818] *Τριτάκη Λ.-Μ.,* Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα από το 1929 έως σήμερα, (Πτυχιακή εργασία), Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα, Πειραιάς, 2014, σ. 14.
[819] *Σακελλαρίου Χ.,* ό.π., σ. 21.
[820] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 89, Φωτογραφία από διαδήλωση της Ε.Ο.Ν., 1940, Φωτογραφία 24 (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ), Φωτογραφίες φαλαγγιτών και φαλλαγγιτισσών της ΕΟΝ, Φωτογραφίες 48 και 49 (δημιουργός Κουρμπέτης Κυριάκος, φώτο Κουρμπέτης Ελλάς- Πρες, Photo-Film KOURBETIS, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

ασφαλή, για το καθεστώς, τρόπο. Η ΕΟΝ δίδασκε τους νέους ότι όλα γίνονται με υποταγή και συναλλαγή, εκβίαζε και εξαγόραζε, στην πραγματικότητα, τη συμμετοχή τους με παροχές, όπως ένα εισιτήριο για τον κινηματογράφο ή για έναν αγώνα ποδοσφαίρου. Ο Μανόλης Αναγνωστάκης, που χαρακτηρίζει την εποχή της ΕΟΝ ως περίοδο ύπνου και νάρκης, αναφέρει:

> «Έτσι, όταν πια η Νεολαία έγινε υποχρεωτική και άκουσα ένα βράδυ τον πατέρα μου να λέει στη μάνα μου: Τώρα τι κάνουμε, θα πρέπει να γραφτεί κι αυτός κι ας πει κι ένα τραγούδι – έσπευσα να γραφτώ κι από την πρώτη στιγμή γλυκάθηκα, γιατί διαπίστωσα ότι μέσω Νεολαίας μπορούσα να ικανοποιώ επαρκώς και εν πολλοίς δωρεάν δύο από τα τρία συγκλονιστικότερα χόμπυ μου εκείνης της εποχής: τον κινηματογράφο, το ποδόσφαιρο και το (εξωσχολικό βέβαια) διάβασμα»…«Πέρασαν λοιπόν σε μια απολιτική νάρκη, τρία τουλάχιστον χρόνια ανάμεσα στη σκλαβιά του σχολείου και στη γοητεία των τριών χόμπυ μου που είπα: του κινηματογράφου, του γηπέδου και της λογοτεχνίας που την ανακάλυπτα μέρα τη μέρα, κάθε μέρα και πιο έκθαμβος»[821].

Α.2. Το γλωσσικό ζήτημα

«Εθνική και λαϊκή» προσπάθεια της 4ης Αυγούστου 1936 αποτέλεσε η στροφή στη δημοτική γλώσσα. Γεγονός, φαινομενικά, ασύμβατο με την ιδεολογία του καθεστώτος, αλλά, απολύτως σύμφωνο με την ξενοφοβία του. Συναντάμε λοιπόν, τη δημοτική γλώσσα στην πιο απλουστευμένη της μορφή, τόσο στους λόγους του ίδιου του Πρωθυπουργού, όσο και στα δημοτικά σχολεία. Δόθηκε έμφαση στο μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στα Γυμνάσια και το καθεστώς έδειξε ανοχή, αν όχι, διάθεση συνεργασίας, με μερίδα διανοούμενων της εποχής, οι οποίοι διακρίνονταν για τις προοδευτικές τους ιδέες τουλάχιστον όσον αφορά στο γλωσσικό ζήτημα. Στο πλαίσιο αυτό, στις 14 Δεκεμβρίου 1938, η κυβέρνηση προέβη στη συγκρότηση Επιτροπής για τη σύνταξη της Νεοελληνικής Γραμματικής της Δημοτικής, με Πρόεδρο τον Καθηγητή Γλωσσολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και δημοτικιστή, Μανόλη Τριανταφυλλίδη[822].

Αναφορικά με το γλωσσικό ζήτημα αξίζει να αναφερθούμε στην περίφημη «Δίκη των Τόνων», που διεξήχθη το 1941. Στη Θεσσαλονίκη, το 1936, ο καθηγητής της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας Ιωάννης Κακριδής, μιλώντας για το προς έκδοση

[821] *Αναγνωστάκης Μ.,* Ο Ιωάννης Μεταξάς και εγώ, εφημερίδα Η Αυγή, 3-8-1986.
[822] *Κάτσικας Χ., Θεριανός Κ.,* ό.π., σ. 139-140.

βιβλίο του «Ελληνική Κλασική Παιδεία», πρότεινε την κατάργηση των τόνων και των πνευμάτων, με σκοπό τη διευκόλυνση της γραφής της ελληνικής γλώσσας. Όπως ήταν αναμενόμενο, παραπέμφθηκε από τη Σύγκλητο στο Πειθαρχικό Συμβούλιο του Πανεπιστημίου με το ερώτημα της απόλυσης και, μάλιστα, στις 27 Νοεμβρίου 1941, ο κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Φαίδων Κουκουλές, με έγγραφό του, τον κατήγγειλε για «υποκίνηση μελλοντικών ριζοσπαστικών μεταρρυθμίσεων» και «μείωση της αξίας του κλασικού πολιτισμού».

Η δίκη του, γνωστή ως «Δίκη των Τόνων», ξεκίνησε τον Νοέμβριο του 1941 και έληξε τον Αύγουστο του 1942 με την απόφαση του Πειθαρχικού Συμβουλίου της Φιλοσοφικής Σχολής περί δίμηνης απόλυσης του Ι. Κακριδή. Ο τελευταίος, μάλιστα, φέρεται ως «γνωστός δια τις αριστεράς αυτού γλωσσικάς θεωρίας», που «ενόμισεν εύκαιρον σήμερον» να μεταβάλει το ορθογραφικό σύστημα και να προχωρήσει σε κατάργηση των τόνων και των πνευμάτων. Μια απόφαση, που επιβεβαιώνει ότι και μετά τη δικτατορία του Ι. Μεταξά συνεχίστηκε το ίδιο πνεύμα λογοκρισίας και ρηχού εθνικισμού[823].

Α.3. Οικονομίες στην εκπαίδευση

Βασική εξαγγελία της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936 ήταν οι, γνωστές και από προηγούμενη ενότητα, οικονομίες στη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης, που δεν θα μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστο και τον τομέα της εκπαίδευσης.

Ήδη, από τις 2 Σεπτεμβρίου 1936, ο Υπουργός Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλος δήλωνε ότι, για την τρέχουσα σχολική χρονιά, δεν θα γίνονταν διορισμοί νέων εκπαιδευτικών στη Μέση Εκπαίδευση, παρά μόνο στη Θράκη και τη Μακεδονία. Σταμάτησε δε, για λόγους κόστους, και νομοθετική ρύθμιση η οποία θα έδινε τη δυνατότητα αποχώρησης σε εκπαιδευτικούς μετά από 35 χρόνια δημόσιας υπηρεσίας, επικαλούμενος πρόκληση επιπλέον δαπάνης 60.000.000 δραχμών[824].

Στο πλαίσιο δε των οικονομιών, της ανάγκης αποσυμφόρησης των σχολείων και εφαρμογής της ξεχωριστής φοίτησης αρρένων και θηλέων, η νέα κυβέρνηση προχώρησε σε συγχωνεύσεις, καταργήσεις ημιγυμνασίων και ίδρυση νέων αστικών

[823] *Καραφύλλης Α.*, Νεοελληνική Εκπαίδευση: Δυο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, Κριτική, Αθήνα, 2013, σ. 143.
[824] *Ανώνυμος*, Δεν θα γίνουν νέοι διορισμοί εις την μέσην εκπαίδευσιν, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 2-9-1936, σ. 6.

σχολείων[825]. Το δε προσωπικό των καταργημένων σχολικών μονάδων είτε μετατίθετο, είτε αποχωρούσε λόγω 35ετίας, είτε απολυόταν κρινόμενο ως ανεπαρκές, πλεονάζον ή μη έχον ευδόκιμο υπηρεσία[826]. Ακόμα και οι μεταθέσεις γίνονταν «με φειδώ», λόγω οικονομιών[827], ενώ οι μαθητές υποχρεούνταν να καταβάλουν εκπαιδευτικά τέλη[828].

Με άξονα λοιπόν το όραμα της «Εθνικής Παιδείας», την αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού, τη διάδοση της δημοτικής γλώσσας, την περιστολή των δημοσίων δαπανών και στόχο την ιδεολογική διαφώτιση της νεολαίας και τον έλεγχο εκπαιδευτικών και μαθητών, η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936 και οι μετέπειτα κατοχικές κυβερνήσεις, προέβησαν σε μια σειρά αλλαγές στον τομέα της εκπαίδευσης.

Β. Δομές

Β.1. Το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και οι εποπτευόμενοι φορείς του

Ήδη, από τον τίτλο του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, με προεξάρχουσες τις λέξεις «Θρησκευμάτων» και «Εθνικής» Παιδείας, αποκαλύπτονται οι προτεραιότητες της κυβέρνησης του Ι. Μεταξά στον τομέα της εκπαίδευσης.

Πιο συγκεκριμένα, το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας ήταν δομημένο και λειτουργούσε σύμφωνα με τα δεδομένα που ίσχυαν στους Οργανισμούς της δημόσιας διοίκησης του «στενού δημόσιου» τομέα, όπως αυτά περιγράφηκαν στο Κεφάλαιο 2.

Πιο συγκεκριμένα, για την πραγμάτωση του «οράματος» της 4ης Αυγούστου 1936 περί «Εθνικής Παιδείας» συστάθηκαν στο Υπουργείο δυο νέες Γενικές Διευθύνσεις:

α. η Γενική Διεύθυνση Αρχαιολογίας, Γραμμάτων και Καλών Τεχνών, που περιλάμβανε τη Διεύθυνση Αρχαιολογίας, με τα Τμήματα Αρχαιοτήτων και

[825] *Ανώνυμος*, Καθωρίσθησαν τελικώς τα κυβερνητικά εκπαιδευτικά μέτρα. Πρόκειται να ιδρυθούν αστικά σχολεία, εφημερίδα Η Εθνική, 5-10-1936, σ. 6.
[826] *Ανώνυμος*, Δι' αναγκαστικού νόμου του Υπουργείου της Παιδείας επέρχονται σημαντικαί μεταβολαί εις την μέσην εκπαίδευσιν. Κατάργησις ημιγυμνασίων- Ίδρυσις νέων σχολείων- Οι διορισμοί των πτυχιούχων, εφημερίδα Η Εθνική, 17-10-1936, σ. 5.
[827] *Ανώνυμος*, Αι μεταθέσεις των δημοδιδασκάλων. Ανακοινώσεις του κ. Υπουργού, εφημερίδα Έθνος, 18-9-1937, σ. 6.
[828] *Ανώνυμος*, Η καταβολή εκπαιδευτικών τελών υπό των μαθητών. Εγκύκλιος του Υπουργείου, εφημερίδα Έθνος, 18-9-1937, σ. 6.

Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων, τη Διεύθυνση Γραμμάτων, με τα Τμήματα Γραμμάτων και Θεάτρου και τη Διεύθυνση Καλών Τεχνών και

β. η Γενική Διεύθυνση Παιδείας, που περιλάμβανε τη Διεύθυνση Στοιχειώδους Εκπαίδευσης, με τα Τμήματα Προσωπικού, Διοικητικού και Ιδιωτικής Εκπαίδευσης, τη Διεύθυνση Ανώτατης Εκπαίδευσης, με τα Τμήματα Προσωπικού και Διοικητικού, τη Διεύθυνση της Σχολικής Υγιεινής, με τα Τμήματα Σχολικής Υγιεινής και Μαθητικής Αντιλήψεως, τη Διεύθυνση Σωματικής Αγωγής, με τα Τμήματα Σχολικής και Εξωσχολικής Γυμναστικής, τη Διεύθυνση Τεχνικών Υπηρεσιών, τη Διεύθυνση Διδακτικών Βιβλίων και το ανεξάρτητο Γραφείο Μορφωτικού Κινηματογράφου[829].

Επίσης, υπό την εποπτεία του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, λειτουργούσε η Σχολιατρική Υπηρεσία. Μια υπηρεσία της οποίας η ίδρυση υπαγορευόταν από τα μεγάλα προβλήματα δημόσιας υγείας της εποχής, με σοβαρές ασθένειες, όπως η φυματίωση και η ελονοσία να θερίζουν τον γενικό πληθυσμό και τα παιδιά. Εξ' ου και στα σχολεία αποστέλονταν, συνέχεια, σχετικές εγκύκλιοι[830], οι οποίες, όμως, είχαν καθαρά προπαγανδιστικό χαρακτήρα, καθώς όλες οι σχετικές ενέργειες περιορίζονταν μονάχα στην περιγραφή των ασθενειών και ελάχιστα γνωρίζουμε αν συνέβαλαν, επί της ουσίας, στην αντιμετώπιση του προβλήματος. Για αυτόν τον λόγο και αργότερα, διαπιστώθηκε η αναποτελεσματικότητα της λειτουργίας της Σχολιατρικής Υπηρεσίας η οποία, σύμφωνα με δήλωση του Ι. Μεταξά, «δεν κατόρθωσε να συμπληρώσει την οργάνωσή της» και συστάθηκε η Υγειονομική Υπηρεσία των Σχολείων[831] στα πρότυπα του «νους υγιής εν σώματι υγιει»[832]. Σε κάθε περίπτωση, το πρόβλημα ήταν μεγάλο και η αντιμετώπισή του δεν είχε να κάνει με την αλλαγή του αρμόδιου φορέα, πόσο μάλλον αν αυτή περιοριζόταν απλά στην αλλαγή δομής και ονομασίας.

Αργότερα, το 1942, και για τον ίδιο σκοπό «μέριμνας των μαθητών», συστάθηκε ο Οργανισμός Μαθητικής Προνοίας[833], ως ΝΠΔΔ, με σκοπό τη

---

[829] *Ανώνυμος,* Ο νέος οργανισμός του Υπουργείου Παιδείας. Ίδρυσις δυο Γεν. Διευθύνσεων, εφημερίδα Εστία, 9-7-1937, σ. 4.

[830] *Ανώνυμος,* Ο αγών κατά της ελονοσίας. Μια εγκύκλιος του Υπουργείου Παιδείας. Οδηγίαι προς τους διδασκάλους, εφημερίδα Η Εθνική, 12-5-1937, σ. 5.

[831] *Ανώνυμος,* Η οργάνωσις της υγειονομικής υπηρεσίας των σχολείων. Δηλώσεις του κ. Πρωθυπουργού, εφημερίδα Έθνος, 14-6-1939, σ. 6.

[832] *Ανώνυμος*, Δηλώσεις προς τον τύπον του Προέδρου της Κυβερνήσεως. Η σχολική οργάνωσις δια την υγείαν του μαθητού. «Νους υγιής εν σώματι υγιεί», εφημερίδα Ασύρματος, 14-6-1939, σ. 5, *Ανώνυμος,* Η οργάνωσις της υπηρεσίας της σχολικής υγιεινής. Εγκύκλιοι του Υπουργείου, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 21-10-1940, σ. 4.

[833] Ν.Δ. 1872/1942 «Περί ιδρύσεως Οργανισμού Μαθητικής Προνοίας», ΦΕΚ 263/Α/19-10-1942.

«δημιουργία ευνοϊκών βιωτικών και σχολικών συνθηκών υπέρ των δεομένων προστασίας μαθητών Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαιδεύσεως»[834]. Έργο του ήταν η χορήγηση βιβλίων, γραφικής ύλης, ειδών ιματισμού και υπόδησης, προγευμάτων ή ξηρών καρπών και ειδών καθαριότητας σε μαθητές «δεόμενους προστασίας»[835]. Η διοίκησή του ανατέθηκε σε δεκαμελές Διοικητικό Συμβούλιο το οποίο διοριζόταν, επίσης, από τον Υπουργό Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας[836]. Είναι φανερό ότι η ίδρυση του συγκεκριμένου Οργανισμού εντάχθηκε στην προσπάθεια αντιμετώπισης του τεράστιου προβλήματος επισιτισμού και επιβίωσης του ελληνικού λαού και των παιδιών τη δύσκολη περίοδο της κατοχής. Τα στοιχεία, όμως, για τα χιλιάδες παιδιά που πέθαιναν από την πείνα και τις άθλιες συνθήκες ζωής, αποδεικνύουν την ελάχιστη αποτελεσματικότητά του.

Τέλος, στο πλαίσιο της προτεραιότητας του καθεστώτος για την ιδεολογική διαφώτιση της νεολαίας και τον έλεγχο του περιεχομένου της διδακτέας ύλης, στις 19 Νοεμβρίου 1937[837], ιδρύθηκε ο Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ), ως Νομικό Πρόσωπο, υπό την εποπτεία του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας[838]. Σκοπός του ήταν η έκδοση και διάθεση των βιβλίων όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης: των διδακτικών βιβλίων των σχολείων και των Πανεπιστημίων, των βιβλίων των Βιβλιοθηκών και της Εκκλησίας, αλλά και όλων των εντύπων, εικόνων και βιβλίων «συντεινόντων εις την καθόλου ηθικήν και πνευματικήν ανάπτυξιν του Λαού», με «Λ» κεφαλαίο[839].

Ο ΟΕΣΒ διοικούνταν από εννιαμελές Διοικητικό Συμβούλιο, τα μέλη του οποίου διόριζε ο Υπουργός Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας[840]. Αφορμή για την ίδρυσή του, σύμφωνα με την κυβέρνηση, ήταν η ανάγκη τακτοποίησης του προηγούμενου «χάους», η βελτίωση των διδακτικών βιβλίων και η μείωση της τιμής τους. Ο πραγματικός, όμως, στόχος ήταν η επιβολή κρατικού μονοπωλίου, ο συγκεντρωτισμός και ο απόλυτος ιδεολογικός έλεγχος του περιεχομένου των σχολικών βιβλίων και της διδακτέας ύλης.

---

[834] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 1872/1942.
[835] Άρθρο 2 του Ν.Δ. 1872/1942.
[836] Άρθρο 3 του Ν.Δ. 1872/1942.
[837] Α.Ν. 952/1937 «Περί ιδρύσεως οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κ.λπ. βιβλίων», ΦΕΚ 469/Α/19-11-1937.
[838] Άρθρο 1 του Α.Ν. 952/1937.
[839] Άρθρο 2 του Α.Ν. 952/1937.
[840] Άρθρο 3 του Α.Ν. 952/1937, *Ανώνυμος*, Ριζική αναδιοργάνωσις της παιδείας. Καταργούνται άπαντα τα μικτά σχολεία. Κρατικός οργανισμός δια τα διδακτικά βιβλία, εφημερίδα Ο Τύπος, 25-6-1937, σ. 6, *Ανώνυμος*, Ο Οργανισμός των Διδακτικών Βιβλίων, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 10-5-1939, σ. 5.

Την ίδια στιγμή, τα προοδευτικά βιβλία και όχι μόνο, συνολικά 445 τίτλοι, απαγορεύθηκαν[841], κατασχέθηκαν και κάηκαν με μεγάλες φωτιές[842], σε βραδινές συγκεντρώσεις, σε όλη την Ελλάδα, σε μίμηση των αντίστοιχων πρακτικών της χιτλερικής Γερμανίας. Για παράδειγμα, τέτοιες εκδηλώσεις έλαβαν χώρα στην Πλατεία Συντάγματος, στην Πύλη του Αδριανού, στις Στήλες του Ολυμπίου Διός, μπροστά στην Εθνική Βιβλιοθήκη στα Προπύλαια[843], στο Πασαλιμάνι, στον Λευκό Πύργο στη Θεσσαλονίκη[844] και στη Σπάρτη[845].

Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι η Επιτροπή Εθνικοφρόνων Γονέων Πειραιώς, καλούσε, την Κυριακή 20 Αυγούστου 1936 και ώρα 8 μ.μ., σε συγκέντρωση στην Πλατεία στο Πασαλιμάνι «ίνα καώσι ομού μετά σειράς ολοκλήρου κομμουνιστικών εντύπων»[846]. Μάλιστα, κυκλοφορούσε κάλεσμα- ανοιχτή πρόσκληση που ανέφερε τα εξής:

> «Η Εθνική Φοιτητική Νεολαία Πειραιώς προβαίνουσα εις την εξαφάνισιν δια πυράς ολοκλήρου σειράς κομμουνιστικών εντύπων την προσεχή Κυριακήν και ώραν 8 μ.μ. και εν τη πλατεία Πασαλιμανίου Πειραιώς προσκαλεί άπαντας τους εθνικόφρονας νέους, όπως προσέλθουν εν τη πλατεία Τερψιθέας 7 μ.μ. ίνα εν σώματι μεταβούν και συμμετέχουν εις την τελετήν»[847].

Μεταξύ των βιβλίων, που ρίχτηκαν στην πυρά, ήταν το αντιπολεμικό βιβλίο του Στρατή Μυριβήλη «Ζωή εν Τάφω», τα έργα του Πλάτωνα, του Θουκυδίδη και του Ξενοφώντα, το συνολικό, βεβαίως, έργο του Karl Marx, καθώς και βιβλία με μαρξιστικό περιεχόμενο, η «Καταγωγή των Ειδών» του Δαρβίνου, γιατί η θεωρία της εξέλιξης αντιτίθετο στη ναζιστική ιδεολογία, τα έργα του Sigmund Freud, του George Bernard Shaw, του Ανδρέα Καρκαβίτσα, του Anatole France, του Christian Johann Heinrich Heine, των Μαξίμ Γκόρκι, Λέον Τολστόι και Φέοντορ Ντοστογιέφσκι, που μάλλον, «πλήρωσαν» τη ρωσική τους καταγωγή, του Goethe και του Immanuel Kant, ακόμα και του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη.

Ο ίδιος ο Ι. Μεταξάς, στην ομιλία του σε φοιτητές του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης, στις 16η Αυγούστου 1936, λίγες μόλις ημέρες μετά την επιβολή της

---

[841] *Καραφύλλης Α.*, ό.π., σ. 139-142.
[842] *Ρήγος Α.,* Το Νέον Κράτος του Μεταξά, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 10-12.
[843] *Σακελλαρίου Χ.,* ό.π., σ. 23.
[844] *Κουζινόπουλος Σ.,* Μελανές κηλίδες στην ιστορία της Θεσσαλονίκης, Ιανός, Αθήνα, 2017.
[845] *Πλουμίδης Σ.*, ό.π., σ. 16.
[846] *Δημαράς Α., Βασιλού- Παπαγεωργίου Β.*, Από το κοντύλι στον υπολογιστή. 1830-2000: Εκατόν εβδομήντα χρόνια ελληνική εκπαίδευση με λόγια και εικόνες, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2008, σ. 124.
[847] *Κουζινόπουλος Σ.,* ό.π.

δικτατορίας, μεταξύ άλλων, δήλωνε: «Σας απαγορεύω να έχετε διαφορετικές ιδέες από αυτές του Κράτους. Σας ζητώ όχι μόνο να έχετε τις ίδιες ιδέες, αλλά να πιστεύετε σε αυτές και να δουλεύετε για αυτές με ενθουσιασμό. Αν κάποιος από σας έχει διαφορετικές ιδέες, καλύτερα να μείνει αμόρφωτος». Ενδιαφέρον παρουσιάζει μαρτυρία του Κάρολου Κουν ότι κατηγορήθηκε από την Ασφάλεια διότι ανέβαζε «κομμουνιστικά» έργα, όπως «Ο Πλούτος» του Αριστοφάνη και ο «Κατά φαντασίαν ασθενής» του Μολιέρου[848].

Β.2. Τα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα

Β.2.1. Στοιχειώδης, Μέση, Επαγγελματική Εκπαίδευση

Αποτελεί «παράδοση» του ελληνικού πολιτικού συστήματος, κάθε κυβέρνηση να προσπαθεί να εγκαινιάσει κάτι καινούργιο στον τομέα της εκπαίδευσης. Οι κυβερνήσεις της περιόδου που εξετάζουμε δεν αποτέλεσαν εξαίρεση και προχώρησαν σε μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση με αντίστοιχες νομοθετικές παρεμβάσεις. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο συστάθηκε η «Επιτροπή για την Αναδιοργάνωση της Εκπαίδευσης», με μια σειρά από Υποεπιτροπές στο πλαίσιό της [849].

Η διοίκηση των φορέων της εκπαίδευσης και η μελέτη όλων των ζητημάτων που αφορούσαν στη λειτουργία των Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων όλων των βαθμίδων, ασκούνταν από τέσσερεις διαδοχικές ιεραρχικές βαθμίδες διοίκησης:

α. τα Περιφερειακά Εποπτικά Συμβούλια Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαίδευσης,

β. τα Ανώτερα Περιφερειακά Εποπτικά Συμβούλια Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαίδευσης,

γ. το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαίδευσης και τέλος,

δ. το έμμισθο Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαίδευσης (ΑΣΕ), στην κορυφή της ιεραρχίας της διοίκησης, με έδρα το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και μέλη τα οποία διορίζονταν από το ΥΣ[850]. Να επισημάνουμε ότι όσον αφορά στη σύνθεσή του, το ΑΣΕ, κατά την περίοδο της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, απαρτιζόταν από ετερόκλητα μέλη με κοινά γνωρίσματα τις σπουδές τους στη Γερμανία και την

[848] *Κουζινόπουλος Σ.,* ό.π.
[849] *Ανώνυμος*, Η μελέτη δια την αναδιοργάνωσιν της εκπαιδεύσεως, εφημερίδα Η Πρωία, 15-1-1937, σ. 6.
[850] Άρθρο 1 του Α.Ν. 767/1937 «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 255/Α/5-7-1937.

προϋπηρεσία τους στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο[851].

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά στη Στοιχειώδη Εκπαίδευση, τα σχολεία κατανέμονταν σε μέγιστο αριθμό 100 εκπαιδευτικές περιφέρειες[852]. Αρμόδιος για την επίβλεψη, σε κάθε εκπαιδευτική περιφέρεια, ήταν ο Επιθεωρητής, πτυχιούχος δημοδιδάσκαλος, «αμέμπτου ήθους και ευδόκιμης δεκαετούς δημόσιας υπηρεσίας», που διοριζόταν κατόπιν σχετικής επιτυχούς δοκιμασίας[853]. Αυτές οι 100 εκπαιδευτικές περιφέρειες κατανέμονταν σε έξι Περιφέρειες Ανώτερων Εποπτικών Συμβουλίων Στοιχειώδους Εκπαίδευσης, με επόπτη έναν Γενικό Επιθεωρητή Στοιχειώδους Εκπαίδευσης σε κάθε μια από αυτές[854].

Στην πρωτεύουσα κάθε νομού είχε την έδρα του το Περιφερειακό Εποπτικό Συμβούλιο Στοιχειώδους Εκπαίδευσης (ΠΕΣΣΕ) αποτελούμενο από έναν ανώτερο αξιωματικό όπλου και δυο Επιθεωρητές στοιχειώδους εκπαίδευσης[855]. Η σύνθεσή του αποτελεί άλλο ένα δείγμα εναγκαλισμού διοίκησης και στρατού. Έργο του ήταν οι γνωμοδοτήσεις περί των αναγκών των σχολείων και ως εκ τούτου, οι προτάσεις για τη σύσταση, προαγωγή, συγχώνευση, διαίρεση και κατάργησή τους. Επίσης, είχε τις αρμοδιότητες υποβολής γνωμοδοτήσεων περί του χρόνου έναρξης και λήξης των μαθημάτων, τήρησης του μητρώου και βιβλίου ποιότητας των εκπαιδευτικών, υποβολής προτάσεων περί των προαγωγών τους, έκδοσης αποφάσεων για τις μεταθέσεις, τις πειθαρχικές τιμωρίες ή τις απολύσεις τους, χορήγησης πάσης φύσεως αδειών, έγκρισης αποσπάσεων και διαθεσιμότητάς τους[856].

Σε κάθε μια από τις έξι περιφέρειες προϊστατο Ανώτερο Εποπτικό Συμβούλιο Στοιχειώδους Εκπαίδευσης (ΑΕΣΣΕ) του οποίου τα μέλη, ήταν, πάλι, ένας ανώτερος αξιωματικός όπλου, ένας Διευθυντής Παιδαγωγικής Ακαδημίας και ένας Γενικός Επιθεωρητής[857], με έργο ανάλογο αυτού του ΠΕΣΣΕ, αλλά σε ανώτερο επίπεδο[858].

Μεταξύ των καθηκόντων των Επιθεωρητών ήταν οι τακτικές περιοδείες στα σχολεία, κατά το πέρας των οποίων, συνέτασσαν και κατέθεταν σχετικές εκθέσεις προς τον Υπουργό Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε, για

---

[851] *Σαρηγιαννίδου Ε.,* Η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής κατά τη μεταξική περίοδο. Η περίπτωση του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (1937-1940), (Μεταπτυχιακή Διπλωματική εργασία), Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, 2019, σ. 353-357.
[852] Άρθρο 6 του Α.Ν. 767/1937.
[853] Άρθρο 7 του Α.Ν. 767/1937.
[854] Άρθρο 14 του Α.Ν. 767/1937.
[855] Άρθρο 12 του Α.Ν. 767/1937.
[856] Άρθρο 13 του Α.Ν. 767/1937.
[857] Άρθρο 19 του Α.Ν. 767/1937.
[858] Άρθρο 20 του Α.Ν. 767/1937.

παράδειγμα, ότι σε συνάντηση του Υπουργού Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλου με τους Γενικούς Επιθεωρητές Στοιχειώδους Εκπαίδευσης, στις 30 Ιανουαρίου 1938, αναφέρθηκε ότι, κατά την περιοδεία τους, διεπίστωσαν τον «ζήλο και τον ενθουσιασμό των εκπαιδευτικών»[859].

Τα δημοτικά σχολεία ήταν, τυπικά, εξατάξια[860]. Ωστόσο, στην πράξη, λειτουργούσαν ως τετρατάξια, διότι, μετά το τέλος της Δ΄ τάξης, οι μαθητές τους είχαν δυο επιλογές: ή θα έδιναν εξετάσεις, προκειμένου να εισαχθούν και να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης, ή, αν αποτύγχαναν ή δεν μπορούσαν να συμμετάσχουν στις εξετάσεις για τη Μέση Εκπαίδευση, συνέχιζαν στην Ε΄ και ΣΤ΄ τάξη δημοτικού, οι οποίες, όμως, στις απομονωμένες επαρχιακές περιοχές, υπολειτουργούσαν.

Σε κάθε περίπτωση, η επιλογή της συνέχειας στη Μέση Εκπαίδευση μέσω εξετάσεων, αφορούσε μόνο στις οικογένειες που μπορούσαν οικονομικά να υποστηρίξουν τη συμμετοχή των, μόλις 10 ετών, παιδιών τους στις εξετάσεις και να τους προσφέρουν στέγη. προκειμένου να παρακολουθήσουν τα μαθήματα που γίνονταν στις έδρες των νομών και στις μεγαλύτερες πόλεις, συχνά, μακριά από τα σπίτια τους. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι, σύμφωνα με στοιχεία της εποχής, περί το 57-65% των μαθητών της Δ΄ τάξης εγκατέλειπαν το σχολείο χωρίς να φοιτήσουν στις δυο τελευταίες τάξεις[861], το 60,4% των δημοτικών σχολείων ήταν μονοτάξια, 100.000 παιδιά, κατά τη σχολική χρονιά 1938-1939, δεν φοιτούσαν καν στο δημοτικό, ενώ στα νηπιαγωγεία φοιτούσε μόλις το 15% των παιδιών νηπιακής ηλικίας[862].

Επίσης, οι διαρκείς εξετάσεις, τα δίδακτρα και το κόστος των διδακτικών βιβλίων, που βάραιναν οικονομικά τις οικογένειες των μαθητών, δυσχαίρεναν, ακόμα περισσότερο, την πρόσβαση μεγάλου μέρους των παιδιών στη Μέση Εκπαίδευση. Αποθαρρυντικό παράγοντα, αποτελούσε και ο, συγκεκριμένος και καθορισμένος εκ των προτέρων, αριθμός των σχολείων της χώρας, ανεξάρτητα των αριθμητικών μεταβολών του μαθητικού πληθυσμού. Πιο συγκεκριμένα, υπήρχαν αυστηρά 120 Γυμνάσια και 150 Αστικά Σχολεία σε όλη τη χώρα, γεγονός που ανάγκαζε τα παιδιά, συχνά, να ξενιτεύονται σε άλλη πόλη για να παρακολουθήσουν τα μαθήματά τους. Η

[859] *Ανώνυμος*, Η εφαρμογή των εκπαιδευτικών νόμων. Συνεργασία του κ. Υπουργού, εφημερίδα Ο Τύπος, 30-1-1938, σ. 6.
[860] Πορτρέτο μαθητών και δασκάλων, 1938, Φωτογραφία 46 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).
[861] *Σακελλαρίου Χ.,* ό.π., σ. 26.
[862] *Κάτσικας Χ., Θεριανός Κ.,* ό.π., σ. 137.

πρόσβαση, λοιπόν, στη Μέση Εκπαίδευση καθίστατο δύσκολη, αλλά και η ολοκλήρωσή της, ειδικά μετά την παράταση της διάρκειάς της από έξι σε οκτώ χρόνια, δυσκολότερη. Ασφυκτικός έλεγχος, λοιπόν, και μόρφωση περιορισμένη για όσους μπορούσαν να πληρώσουν για αυτή.

Όσον αφορά δε στη Μέση Εκπαίδευση, τα σχολεία κατανέμονταν σε μέγιστο αριθμό 12 εκπαιδευτικές περιφέρειες με διορισμένο Γενικό Επιθεωρητή σε κάθε μια από αυτές. Τη λειτουργία τους, παράλληλα, επέβλεπαν δώδεκα Γενικοί Επιθεωρητές αντικειμένου, όπως Μαθηματικών, Φυσικών, Γυμναστικής, Σχολιατρικής Υπηρεσίας, μειονοτικών και ξένων σχολείων, ελληνικών σχολείων της αλλοδαπής, Μουσικής, Ξένων Γλωσσών και Τεχνικών Μαθημάτων, που επόπτευαν τη διδασκαλία των αντίστοιχων μαθημάτων[863]. Όπως στη Στοιχειώδη έτσι και στη Μέση Εκπαίδευση, οι εκπαιδευτικές περιφέρειες κατανέμονταν τελικά σε έξι Περιφέρειες Εποπτικών Συμβουλίων Μέσης Εκπαίδευσης, όπου σε κάθε μια είχε την έδρα του το αντίστοιχο Περιφερειακό Εποπτικό Συμβούλιο Μέσης Εκπαίδευσης (ΠΕΣΜΕ) [864]. Όλα, όμως, τα επιμέρους Περιφερειακά Εποπτικά Συμβούλια Μέσης Εκπαίδευσης υπάγονταν στο Ανώτερο Εποπτικό Συμβούλιο Μέσης Εκπαίδευσης (ΑΕΣΜΕ), που είχε έδρα στο Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας[865].

Οι Γενικοί Επιθεωρητές των σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης είχαν την άμεση εποπτεία του έργου τους, του διδακτικού και υπηρετικού τους προσωπικού, τηρούσαν το βιβλίο διδακτηρίου του κάθε σχολείου με όλα τα στοιχεία που αφορούσαν στη λειτουργία του, το μητρώο και βιβλίο ποιότητας του διδακτικού του προσωπικού, διενεργούσαν ανακρίσεις και απαντούσαν σε καταγγελίες, συνεδρίαζαν με τους Διευθυντές των σχολείων, ασκούσαν πειθαρχική δικαιοδοσία[866] και συνέτασσαν τους πίνακες των διορισθέντων εκπαιδευτικών.

Στο τέλος του σχολικού έτους, οι Γενικοί Επιθεωρητές υπέβαλαν έκθεση προς το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας περί της κατάστασης της Μέσης Εκπαίδευσης, όσον αφορά στην απόδοση των σχολείων, ακόμα και «από απόψεως θρησκευτικού φρονήματος και εθνικού φρονήματος των μαθητών», την εξωσχολική δράση τους, τη συμμετοχή και συμβουλή τους στην ΕΟΝ, την κατάσταση του προσωπικού και των μαθητών «από απόψεως κοινωνικών φρονημάτων», τα μέτρα

[863] Άρθρο 21 του Α.Ν. 767/1937.
[864] Άρθρο 23 του Α.Ν. 767/1937.
[865] Άρθρο 25 του Α.Ν. 767/1937.
[866] Β.Δ. «Περί των καθηκόντων των Γενικών Επιθεωρητών των σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 82/Α/21-3-1941.

«προς διαφωτισμόν ή τιμωρίαν», την επάρκεια του προσωπικού και την εκπλήρωση, εν τέλει, των σκοπών της Εθνικής Κυβερνήσεως[867].

Σύμφωνα με τον Α.Ν. 770/1937 «Περί των σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως»[868], η Μέση Εκπαίδευση επεδίωκε:

> «δια της αρμονικής αναπτύξεως των ψυχικών, πνευματικών και σωματικών δυνάμεων των παίδων και της Εθνικής Θρησκευτικής και Ηθικής αγωγής αυτών, την επιστημονικήν προπαρασκευήν των μελλόντων ν΄ακολουθήσωσιν ανωτέρας σπουδάς, παρέχει συγχρόνως την αναγκαιαν γενικήν μόρφωσιν δια τον κοινωνικόν βίον»[869].

Μια περιγραφή απολύτως εναρμονισμένη με την ιδεολογία και τις προτεραιότητες του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936.

Στην οργάνωση της Μέσης Εκπαίδευσης, κατά την περίοδο του Ι. Μεταξά, επικρατούσε μεγάλη σύγχυση, τόσο όσον αφορά στα διαφορετικά είδη σχολείων και στη διάρκεια της φοίτησης σε αυτά, όσο και ως προς τις αλλαγές που γίνονταν συνέχεια.

Τα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης διακρίνονταν σε Γυμνάσια και Λύκεια, με Κλασσικά και Πρακτικά Τμήματα, των οποίων, συνολικά, το διδακτικό προσωπικό δεν μπορούσε να ξεπερνά τους 3.030 καθηγητές[870].

Πιο συγκεκριμένα, διακρίνονταν σε Αστικά Σχολεία, Γυμνάσια: Προγυμνάσια και Κλασσικά, που από το 1939 μετονομάστηκαν σε Γυμνάσια με Κατώτερους και Ανώτερους Κύκλους, Επαγγελματικά, Εμπορικές Σχολές, Πρακτικά Λύκεια, Ιερατικές Σχολές, Πειραματικά και Πρότυπα Διδασκαλεία[871]. Όλα διακρίνονταν σε θηλέων και αρρένων[872] και για την εγγραφή, ανανέωση εγγραφής, μεταγγραφή και επανεξετάση των μαθητών, καταβαλόταν μαθητικό τέλος που βάραινε τις οικογένειές τους[873].

Στα Αστικά Σχολεία, που έδρευαν σε πόλεις και κωμοπόλεις τουλάχιστον 3.600 κατοίκων[874] και είχαν πέντε τάξεις, προορίζονταν να φοιτήσουν, κατόπιν εξετάσεων, οι απόφοιτοι τουλάχιστον της Δ΄ τάξεως του δημοτικού σχολειου[875]. Το διδακτικό

---

[867] *Ανώνυμος*, Αι εκθέσεις των γενικών επιθεωρητών της μέσης εκπαιδεύσεως, εφημερίδα Η Βραδυνή, 15-5-1938, σ. 6.
[868] ΦΕΚ 263/Α/13-7-1937.
[869] Άρθρο 1 του Α.Ν. 770/1937.
[870] *Ανώνυμος*, Αι μεταρρυθμίσεις εις την μέσην εκπαίδευσιν. Ο νέος νόμος, εφημερίδα Η Πρωία, 9-6-1939, σ. 4.
[871] Άρθρο 2 του Α.Ν. 770/1937.
[872] Άρθρο 3 του Α.Ν. 770/1937.
[873] Άρθρο 1 του Β.Δ. «Περί του τρόπου εισπράξεως και καταθέσεως των εκπαιδευτικών τελών των σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 320/Α/13-8-1937.
[874] Άρθρο 5 του Α.Ν. 770/1937.
[875] Άρθρο 4 του Α.Ν. 770/1937.

πρόγραμμα περιλάμβανε μαθήματα, όπως Θρησκευτικά, Γλώσσα, Νέα και Αρχαία Ελληνική, μια Ξένη Γλώσσα, Ιστορία, Γεωγραφία, Αριθμητική και Γεωγραφία μετά Λογιστικής, Φυσική Ιστορία, Φυσική και Χημεία μετ' εφαρμογών, Στοιχεία Δικαίου και Πολιτικής Οικονομίας, Καλλιγραφία και Ιχνογραφία, Μουσική, Χειροτεχνία και Γυμναστική. Στα Αστικά Σχολεία επαγγελματικής μόρφωσης διδάσκονταν και κάποια πιο εξειδικευμένα μαθήματα, όπως Γεωργικά ή Αλιευτικά, για τα αγόρια, και Οικοκυρικά, για τα κορίτσια[876].

Τα Αστικά Σχολεία, όμως, αν και εξαγγέλθηκαν το 1937 με τον Α.Ν. 770/1937, τελικά, λειτούργησαν, αργότερα, με τον Α.Ν. 1800/1939 «Περί Αστικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων»[877]. Εκεί, χαρακτηριστικά, αναφέρεται ότι:

> «Προς εξυπηρέτησιν πνευματικών και πρακτικών αναγκών της αστικής τάξεως, ιδρύονται εν το Κράτει αστικά σχολεία αμφοτέρων των φύλων, τα οποία τούτο μεν παρέχουν γενικήν μόρφωσιν, ανθρωπιστικήν και πραγματικήν ευρυτέραν και βαθυτέραν της υπό της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως παρεχομένης και απαραίτητον διά πάσαν εν τη κοινωνία αξιόλογον δράσιν, τούτο δε προπαρασκευάζουσιν ενεργώς διά τον επαγγελματικόν και πρακτικόν καθόλου βίον»[878].

Είναι φανερό ότι, τα Αστικά Σχολεία του Α.Ν. 1800/1939 προορίζονταν να έχουν περισσότερο πρακτικό χαρακτήρα και η εκπαίδευση γινόταν σε μαθήματα με συγκεκριμένο πρακτικό προσανατολισμό, όπως π.χ. την καλλιέργεια της γης, την οικοκυρική, την εμπορική και τη βιοτεχνική. Ωστόσο, δεν βρήκαν την προσδοκώμενη ανταπόκριση, είτε γιατί οι μαθητές προτιμούσαν την κλασσική παιδεία, είτε γιατί ήταν ελλιπώς στελεχωμένα και χωρίς τις απαραίτητες υποδομές. Άλλο ένα δείγμα της προχειρότητας των μεταβολών που επιχειρήθηκαν.

Στα Γυμνάσια, που βρίσκονταν σε πόλεις και κωμοπόλεις τουλάχιστον 10.000 κατοίκων[879], φοιτούσαν, επίσης κατόπιν εξετάσεων, οι απόφοιτοι τουλάχιστον της Δ΄ τάξεως του δημοτικού σχολειου[880]. Εκεί τα παιδιά διδάσκονταν Θρησκευτικά, Αρχαία και Νέα Ελληνικά, Λατινικά, Γαλλική ή μια άλλη Ξένη Γλώσσα, Ιστορία, Φιλοσοφικά, Μαθηματικά και Κοσμογραφία, Φυσική Ιστορία, Φυσική και Χημεία μετ' εφαρμογών, Γεωγραφία, Στοιχεία Δικαίου και Πολιτικής Οικονομίας, Καλλιγραφία και Ιχνογραφία, Υγεινή και Γυμναστική[881]. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι, στο μάθημα των

[876] Άρθρο 6 του Α.Ν. 770/1937.
[877] ΦΕΚ 244/Α/17-6-1939.
[878] Άρθρο 1 του Α.Ν. 1800/1939.
[879] Άρθρο 13 του Α.Ν. 770/1937.
[880] Άρθρο 12 του Α.Ν. 770/1937.
[881] Άρθρο 14 του Α.Ν. 770/1937.

Ελληνικών απαγορεύτηκε η διδασκαλία του «Επιταφίου» του Θουκυδίδη[882], της «Αντιγόνης» του Σοφοκλή και του αναγνωστικού του Ζαχαρία Παπαντωνίου «Τα ψηλά βουνά». Μετά την επιβολής της κατοχής, με Ν.Δ., κατέστη υποχρεωτική η εισαγωγή στα σχολεία και τις σχολές της διδασκαλίας της γερμανικής[883] και της ιταλικής γλώσσας[884].

Οι κατώτεροι κύκλοι των Γυμνασίων, τα λεγόμενα Ημιγυμνάσια ή Προγυμνάσια, είχαν πέντε τάξεις[885]. Το προσωπικό τους διακρινόταν σε διδακτικό, που αναλάμβανε τη διδασκαλία και υπηρετικό το οποίο αναλάμβανε την υποστήριξη της λειτουργίας τους, π.χ. επιστάτες, κλητήρες κ.λπ.[886]. Στους ανώτερους κύκλους των Γυμνασίων ή Λυκείων η φοίτηση ήταν τριετής. Στα οκτατάξια, λοιπόν, «Κλασσικά Γυμνάσια», Ημιγυμνάσια και Λύκεια, το πέρασμα από τη μια τάξη στην άλλη γινόταν μόνο με εξετάσεις και τα τμήματα ήταν πολυπληθέστατα με 60, 80 και 100 μαθητές στο καθένα[887].

Όσον αφορά στη διοίκηση των φορέων της εκπαίδευσης, όπως προαναφέραμε, στην κορυφή της διοικητικής πυραμίδας βρισκόταν το Κεντρικό Ανώτατο Εποπτικό Συμβούλιο με δυο Τμήματα, αυτό της Στοιχειώδους και αυτό της Μέσης Εκπαίδευσης[888]. Το Κεντρικό Ανώτατο Εποπτικό Συμβούλιο είχε την αρμοδιότητα της τελικής απόφασης για όλα τα ζητήματα υπηρεσιακών μεταβολών των εκπαιδευτικών[889]. Αργότερα, τα ανωτέρω Εποπτικά Συμβούλια και το ΑΣΕ καταργήθηκαν και αντικαταστάθηκαν από δεκαμελές «Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον»[890]. Ωστόσο, ο ορισμός των μελών όλων των ανωτέρω συμβουλίων συνέχισε να γίνεται από την κυβέρνηση και τα ονόματα των μελών τους δημοσιεύονταν στις καθημερινές εφημερίδες[891] .

Ζητήματα εγγραφών, εξετάσεων και λειτουργίας των σχολείων της Μέσης

---

[882] *Σακελλαρίου Χ.,* ό.π., σ. 26.
[883] Ν.Δ. 1025/1942 «Περί της εισαγωγής της διδασκαλίας της Γερμανικής γλώσσης ως υποχρεωτικού μαθήματος εις τα σχολεία της Μέσης Εκπαιδεύσεως, τας Εμπορικάς Σχολάς και τα Αστικά Σχολεία Εμπορικής κατευθύνσεως και περί του προσωπικού του διδάσκοντος τα μαθήματα ταύτα», ΦΕΚ 29/Α/18-2-1942.
[884] Ν.Δ. 1056/1942 «Περί της εισαγωγής της διδασκαλίας της ιταλικής γλώσσης ως υποχρεωτικού μαθήματος εις τα σχολεία της Μέσης Εκπαιδεύσεως, τας Εμπορικάς Σχολάς και τα Αστικά Σχολεία Εμπορικής κατευθύνσεως και περί του προσωπικού του διδάσκοντος τα μαθήματα ταύτα», ΦΕΚ 38/Α/26-2-1942.
[885] Άρθρο 16 του Α.Ν. 770/1937.
[886] Άρθρα 7, 9, 15 και 17 του Α.Ν. 770/1937.
[887] *Σακελλαρίου Χ.,* ό.π., σ. 26.
[888] Άρθρο 27 του Α.Ν. 767/1937.
[889] Άρθρο 28 του Α.Ν. 767/1937.
[890] Άρθρο 1 του Ν.Δ. «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 236/Α/17-9-1942.
[891] *Ανώνυμος*, Το Κεντρικόν Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον, εφημερίδα Ακρόπολις, 4-8-1937, σ. 5.

Εκπαίδευσης συμπλήρωσε, αργότερα, ο Α.Ν. 1784/1939 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των περί εξετάσεων, εγγραφών κ.λπ. εν σχολείοις Μέσης Εκπαιδεύσεως κειμένων διατάξεων και τινων άλλων εκπαιδευτικών νόμων»[892] και ο Α.Ν. 2180/1940 «Περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως των διατάξεων του Α.Ν. 767/37 "περί διοικήσεως της εκπαιδεύσεως" και των διατάξεων δια των οποίων συνεπληρώθη και ετροποποιήθη ούτος»[893] χωρίς, όμως, να αλλάξει, επί της ουσίας, το πολύπλοκο και πολυδαίδαλο πλέγμα διορισμένων από την κυβέρνηση στελεχών που παρεμβάλλονταν μεταξύ εκπαιδευτικών και Υπουργείου. Ένα σφικτό και αυστηρό δίκτυο που είχε σκοπό τον εκφασισμό της κοινωνίας και τον έλεγχο, τόσο των εκπαιδευτικών όσο και της λειτουργίας των σχολείων. Ο Υπουργός Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας εξακολουθούσε να έχει την πλήρη εποπτεία και διοίκηση των εκπαιδευτικών φορέων, διαμέσου των μελών των Συμβουλίων, που εκείνος όριζε και διαμέσου των Επιθεωρητών, των Διευθυντών των σχολείων και των Συλλόγων των διδασκόντων[894].

Ωστόσο, εκείνο που άλλαξε ήταν κάποιες επιμέρους προϋποθέσεις διορισμού των Επιθεωρητών, τόσο όσον αφορά στην ηλικία τους, όσο και στην υποχρεωτική διετή ευδόκιμο υπηρεσία τους πριν τον διορισμό τους, γιατί, σύμφωνα με την κυβέρνηση, τα τρία προηγούμενα χρόνια και με πρόσχημα την «επιτυχή δοκιμασία» που προέβλεπε ο προηγούμενος Α.Ν. 767/1937, παρατηρήθηκαν ατασθαλίες και εξυπηρέτηση κομματικών επιδιώξεων κατά τους διορισμούς αυτούς[895]. Για αυτούς τους λόγους αργότερα, με τον Α.Ν. 2517/1940 «Περί ρυθμίσεως ζητημάτων της αρμοδιότητος του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας»[896], τέθηκε ως προϋπόθεση, μεταξύ άλλων, η μετεκπαίδευση των υποψηφίων Επιθεωρητών[897].

Να επισημάνουμε, για άλλη μια φορά, ότι όλα τα Συμβούλια και οι Επιτροπές που πλαισίωναν τη διοικητική και ελεγκτική πυραμίδα της εκπαίδευσης είχαν διορισμένα μέλη και, μια από τις πρώτες ενέργειες της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936, ήταν η ακύρωση των εκλογών όλων των μέχρι τότε αιρετών εκπαιδευτικών

[892] ΦΕΚ 229/Α/7-6-1939.
[893] ΦΕΚ 14/Α/12-1-1940.
[894] *Ανώνυμος*, Η διοίκησης της μέσης και στοιχειώδους εκπαιδεύσεως, εφημερίδα Έθνος, 15-1-1940, σ. 3.
[895] *Γιαννάκου Α., Συμεωνίδου Ν.,* Η εκπαίδευση από τη δικτατορία Μεταξά έως τον Εμφύλιο Πόλεμο (1936-1950): μια ιστορική έρευνα, (Πτυχιακή εργασία), Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Αλεξανδρούπολη, 2014, σ. 19.
[896] ΦΕΚ 266/Α/31-8-1940.
[897] Άρθρο 28 του Α.Ν. 2517/1940.

συμβουλίων[898].

Από τη διάθεση αλλαγών της 4ης Αυγούστου 1936 δεν εξαιρέθηκε ούτε η Επαγγελματική Εκπαίδευση. Το καθεστώς επιδίωξε να συρρικνώσει τη Στοιχειώδη και Μέση Εκπαίδευση, έναντι της Επαγγελματικής, που ισχυριζόταν ότι θα ανταποκρινόταν καλύτερα στις ανάγκες της τότε αγοράς. Έτσι, προωθήθηκαν νομοθετικές παρεμβάσεις[899], με αλλαγές στα μαθήματα διδασκαλίας, στον τρόπο μεταθέσεων των εκπαιδευτικών, στη σύσταση θέσης Επιθεωρητού Επαγγελματικής Εκπαιδεύσεως, στην ίδρυση νέων Σχολών και την επιβολή διδάκτρων φοίτησης σε αυτές[900].

Η διάρκεια, καθώς και οι ημερομηνίες έναρξης και λήξης του σχολικού έτους, ρυθμίζονταν, κάθε χρόνο, με νόμο που δημοσιευόταν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Χαρακτηριστικά, με τον Α.Ν. 71/1936 «Περί ορισμού ημέρας ενάρξεως και λήξεως του σχολικού έτους 1936-1937»[901] το σχολικό έτος 1936-1937 επρόκειτο να ξεκινήσει στις 21 Σεπτεμβρίου 1936 και να λήξει στις 15 Ιουλίου 1937. Αργότερα, με εγκύκλιο του αρμόδιου Υπουργείου, ορίστηκε νέα ημερομηνία έναρξης των μαθημάτων Μέσης Εκπαίδευσης η 10η Σεπτεμβρίου και λήξης η 10η Ιουλίου εκάστου έτους[902], για να γίνει εκ νέου αλλαγή της τελευταίας σε 15 Ιουλίου το 1941[903].

Ακόμα και το ποια σχολεία θα λειτουργούσαν, κατά τη διάρκεια κάθε σχολικής χρονιάς και ποια όχι, διέφερε από έτος σε έτος και ανακοινωνόταν, κάθε φορά, από το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας[904]. Ειδικά δε, κατά τα δύσκολα χρόνια του πολέμου και της κατοχής, υπήρξαν διαφοροποιήσεις από Περιφέρεια σε Περιφέρεια ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούσαν και αρμόδιοι να αποφασίσουν ήταν, κάθε φορά, οι τοπικοί Γενικοί Επιθεωρητές[905]. Ας μην ξεχνάμε ότι, η περίοδος που εξετάζουμε ήταν από τις πιο ταραχώδεις της ελληνικής ιστορίας. Χαρακτηριστικά, να αναφέρουμε ότι με την επιβολή της γερμανικής κατοχής, με απόφαση του

---

[898] *Ανώνυμος*, Ακυρούται η εκλογή των αιρετών εκπαιδευτικών συμβούλων, εφημερίδα Η Εθνική, 22-8-1936, σ. 6.

[899] Α.Ν. 28/1936 «Περί μεταρρυθμίσεως διτάξεων τινων της κειμένης περί επαγγελματικής εκπαιδεύσεως Νομοθεσίας», ΦΕΚ 359/Α/20-8-1936.

[900] *Ανώνυμος*, Ο αναγκαστικός νόμος περί τροποποιήσεως της νομοθεσίας της επαγγελματικής εκπαιδεύσεως, εφημερίδα Η Εθνική, 26-8-1936, σ. 6.

[901] ΦΕΚ 389/Α/5-9-1936.

[902] *Ανώνυμος*, Μια εγκύκλιος του υπουργείου παιδείας, εφημερίδα Η Εθνική, 16-6-1938, σ. 6.

[903] *Ανώνυμος*, Τα μαθήματα των γυμνασίων μέχρι 15η Ιουλίου. Οι αδιόριστοι καθηγηταί. Πίνακες προαγωγών, εφημερίδα Η Βραδυνή, 11-6-1941, σ. 2.

[904] *Ανώνυμος*, Ποια σχολεία μέσης εκπαιδεύσεως θα λειτουργήσουν εν τη πρωτευούση κατά το αρχόμενον σχολικόν έτος. Αι εγγραφαί και αι εισητήριοι εξετάσεις, εφημερίδα Η Πρωία, 16-9-1937, σ. 4.

[905] *Ανώνυμος*, Η λειτουργία των σχολείων, εφημερίδα Αθηναϊκά Νέα, 23-2-1944, σ. 2.

Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, διακόπηκαν τα μαθήματα όλων των Ανωτάτων Σχολών, των Γυμνασίων και των Δημοτικών μέχρι νεωτέρας διαταγής. Για παράδειγμα, το σχολικό έτος 1940-1941 στις περισσότερες περιοχές της επικράτειας, κράτησε μόνο τρεις μήνες και το 1941-1942 μόλις είκοσι ημέρες!![906].

Με τον Α.Ν. 2545/1940 «Περί ιδιωτικών σχολείων, φροντιστηρίων, οικοτροφείων»[907] ρυθμίστηκε ο θεσμός των φροντιστηρίων και της κατ' οίκον διδασκαλίας για την εκμάθηση ξένης γλώσσας, μουσικής και γενικών μαθημάτων. Ένας θεσμός που κρίθηκε απαραίτητος, λόγω της μείωσης των κρατικών δαπανών για την παιδεία και θεσμοθετήθηκε, όχι τυχαία, δέκα χρόνια μετά την επιβολή των εισαγωγικών εξετάσεων για τα Πανεπιστήμια. Ας σημειωθεί ότι, τα φροντιστήρια και η κατ' οίκον διδασκαλία της εποχής κατάφερε να απορροφήσει μεγάλο κομμάτι εκπαιδευτικών που αποκλείστηκαν από τη δημόσια εκπαίδευση για πολιτικούς λόγους[908].

Επίσης, στους Α.Ν. 818/1937 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του νόμου 3578 "περί ιδιωτικών σχολείων κ.λπ."»[909] και Α.Ν. 1216/1938 «Περί ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων και φροντιστηρίων»[910] συμπεριελήφθησαν τα ζητήματα της ιδιωτικής εκπαίδευσης, που λειτουργούσε υπό την εποπτεία του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και των αρμόδιων Επιθεωρητών.

Την κήρυξη του πολέμου και την επιβολή της γερμανικής κατοχής ακολούθησε η κατάρρευση του κρατικού μηχανισμού με άμεσα δραματικά αποτελέσματα στον τομέα της εκπαίδευσης. Οι θάνατοι από την πείνα, δασκάλων, καθηγητών και μαθητών και τα συσσίτια είναι μόνο μερικά από τα στιγμιότυπα της περιόδου. Ήδη, από το 1939, είχαν συσταθεί Νομαρχιακές Επιτροπές Μαθητικών Συσσιτίων σε κάθε Νομαρχία, αντίστοιχες Επιτροπές σε κάθε Εκπαιδευτική Περιφέρεια και η Κεντρική Επιτροπή Μαθητικών Συσσιτίων υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και της ΕΟΝ[911]. Η τελευταία αργότερα έγινε ΝΠΔΔ υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εθνικής Πρόνοιας και μετονομάστηκε σε Κεντρική Επιτροπή Συσσιτίων[912]. Ωστόσο, τα αποτελέσματα ήταν πενιχρά.

---

[906] *Mazower M.,* Στην Ελλάδα του Χίτλερ…, ό.π., σ. 140.
[907] ΦΕΚ 287/Α/10-9-1940.
[908] *Κάτσικας Χ., Θεριανός Κ.,* ό.π., σ. 141.
[909] ΦΕΚ 335/Α/25-8-1937.
[910] ΦΕΚ 175/Α/29-4-1938.
[911] Α.Ν. 1787/1939 «Περί οργανώσεως των Μαθητικών Συσσιτίων», ΦΕΚ 231/Α/9-6-1939 (αναδημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 251/Α/19-6-1939).
[912] Α.Ν. 2716/1940 «Περί οργανώσεως, λειτουργίας και διοικήσεως των συσσιτίων κατά την διάρκεια της πολεμικής περιόδου», ΦΕΚ 442/Α/19-12-1940.

Σύμφωνα με στοιχεία της εποχής, τον χειμώνα 1941-1942 πέθαναν 60.000 παιδιά από πείνα, 130.000 παρουσίασαν σοβαρές βλάβες στην υγεία τους, 400.000 έμειναν ορφανά από πατέρα ή μητέρα ή και από τους δυο γονείς και 450 βρέθηκαν στο Δημόσιο Ψυχιατρείο λόγω σοβαρών διαταραχών και ψυχολογικών προβλημάτων.

Η δε κατοχική κυβέρνηση όχι μόνο δεν τα στήριξε, αλλά προχώρησε στο κλείσιμο, για παράδειγμα, του Ορφανοτροφείου Χατζηκώστα και πέταξε στον δρόμο τα παιδιά του, προκειμένου να το μετατρέψει σε φυλακή[913], για να μας θυμίσει ανεστραμμένη, βέβαια, τη γνωστή ρήση του Victor Hugo «εκεί που ανοίγει ένα σχολείο κλείνει μια φυλακή».

Καθημερινό φαινόμενο ήταν η επίταξη σχολικών κτιρίων από τις δυνάμεις κατοχής, οι ελλείψεις καυσίμων και η κατάρρευση των υποδομών. Πολλά σχολικά συγκροτήματα βομβαρδίστηκαν, πυρπολύθηκαν, καταστράφηκαν και λεηλατήθηκαν. Συγκεκριμένα, από τα κατεχόμενα 8.345 διδακτήρια, μόνο τα 719 παρέμειναν άθικτα[914]. Τα μαθήματα συνεχίζονταν, κακήν κακώς, σε εκκλησίες, σε νοικιασμένα κτίρια, ακόμα και στην ύπαιθρο. Στην πραγματικότητα, οι κατοχικές κυβερνήσεις εγκατέλειψαν την εκπαίδευση να υπολειτουργεί, με αποτέλεσμα πολλά σχολεία να κλείσουν, λόγω έλλειψης χρηματοδότησης, και κάποια εξ αυτών, κυρίως στην περιφέρεια, να παραμένουν σε λειτουργία χάρη μόνο στα κονδύλια των τοπικών κοινοτήτων.

Β.2.2. Παιδαγωγικές Ακαδημίες και Ανώτατη Εκπαίδευση

Οι δημοδιδάσκαλοι αποφοιτούσαν από τις Παιδαγωγικές Ακαδημίες. Οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες ήταν Σχολές Ανώτατης Εκπαίδευσης[915] στις οποίες, επίσης, η φοίτηση διακρινόταν σε αρρένων και θηλέων[916].

Η εισαγωγή στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες απαιτούσε απολυτήριο γυμνασίου και λυκείου με βαθμό τουλάχιστον «καλώς»[917], διαγωγή κοσμιοτάτη, κατώτερο όριο αναστήματος 1,58 μέτρα για τους άντρες και 1,50 μέτρα για τις γυναίκες, βεβαίωση κοινωνικών φρονημάτων από την αρμόδια αρχή και καταβολή τροφείων[918].

---

[913] *Σακελλαρίου Χ.,* ό.π., σ. 28.
[914] *Κάτσικας Χ., Θεριανός Κ.,* ό.π., σ. 143.
[915] Άρθρα 1 και 2 του Α.Ν. 953/1937 «Περί Παιδαγωγικών Ακαδημιών», ΦΕΚ 469/Α/19-11-1937.
[916] Άρθρο 5 του Α.Ν. 953/1937.
[917] Άρθρο 4 του Α.Ν. 953/1937.
[918] Άρθρο 3 του Α.Ν. 953/1937.

Το ακαδημαϊκό έτος 1936-1937. λειτουργούσαν εννέα Παιδαγωγικές Ακαδημίες, εκ των οποίων οι δυο, Αρσάκειος Αθηνών και Αρσάκειος Πατρών της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, ήταν ιδιωτικές. Το ακαδημαϊκό έτος 1941-1942, παρά τα τεράστια προβλήματα, οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες αυξήθηκαν σε έντεκα, με την προσθήκη της, επίσης, ιδιωτικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας του Δήμου Πειραιώς και της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Φλώρινας. Η αύξηση του αριθμού τους, ίσως, είχε να κάνει με την προτεραιότητα που έδινε το καθεστώς στην «ανόρθωση και θωράκιση της πνευματικής ζωής» της επαρχίας, όπως και με τις συγκεκριμένες επιδιώξεις και ενέργειες τοπικών πολιτικών παραγόντων.

Κατά τη διάρκεια της φοίτησης στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, τα μαθήματα ήταν: Παιδαγωγικά, Ψυχολογία, Φιλοσοφία, Υγιεινή, Θρησκευτικά, Ελληνικά, Ξένη Γλώσσα, Στοιχεία Γεωπονίας, Σωματική Αγωγή, Μουσική, Τεχνικά[919], Διδακτικές Ασκήσεις Στρατιωτικής Εκπαιδεύσεως και Οργάνωση Ομάδων Εθνικής Νεολαίας για την εκμάθηση της πειθαρχίας και του εθνικού φρονήματος. Το πρόγραμμα διδασκαλίας ήταν υποχρεωτικό και εντατικό. Ωστόσο, η πρακτική άσκηση των εκπαιδευόμενων, που ήταν πρόχειρη και χωρίς καθοδήγηση, δεν περιελάμβανε την άμεση επαφή τους με τους μαθητές στα σχολεία[920]. Αυτό αποτέλεσε σοβαρή έλλειψη και μειονέκτημα, που δείχνει πολύ καθαρά το πώς αντιλαμβανόταν το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936 το ρόλο του παιδαγωγού.

Όσον αφορά δε στα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της Ανώτατης Εκπαίδευσης, θα αναφερθούμε, πιο συγκεκριμένα, στο παράδειγμα της Παντείου Σχολής. Η περίπτωση αυτή μας ενδιαφέρει για δυο λόγους, τόσο ως παράδειγμα δομής της Ανώτατης Εκπαίδευσης αλλά και ως Σχολείο Μετεκπαίδευσης των Δημοσίων Υπαλλήλων.

Το σημερινό Πάντειο Πανεπιστήμιο, που λειτουργεί από το 1931, εντάχθηκε στην Ανώτατη Εκπαίδευση το 1937 ως ΝΠΔΔ με την επωνυμία «Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών» και τελούσε υπό την εποπτεία του κράτους. Στις 19 Οκτωβρίου 1939, δημοσιεύθηκε ο νέος Οργανισμός του[921], ως, επίσης, ΝΠΔΔ με την επωνυμία «Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών και Δημοσίων

[919] Άρθρο 6 του Α.Ν. 953/1937, *Ανώνυμος,* Αναδιοργάνωσις των παιδαγωγικών ακαδημιών προς αποφυγήν των χιλιάδων αδιόριστων διδασκάλων, εφημερίδα Η Εθνική, 19-11-1937, σ. 5, *Ανώνυμος,* Ο δημοσιευθείς νέος νόμος δια τον οργανισμόν των εκπαιδευτικών ακαδημιών, εφημερίδα Η Εθνική, 24-11-1937, σ. 6.

[920] *Κόκκοτας Π.,* Ο ρόλος της παιδείας στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος, Σ. Τούντας, Αθήνα, 1978, σ. 111-112.

[921] Α.Ν. 2026/1939 «Περί Οργανισμού της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών και Δημοσίων Υπαλλήλων», ΦΕΚ 449/Α/19-10-1939.

Υπαλλήλων», υπό την εποπτεία του Υπουργού Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και του Προέδρου της Κυβέρνησης, ο οποίος και είχε οριστεί διαχειριστής της διαθήκης του Α. Πάντου[922].

Όπως φαινόταν και στην ονομασία της, σκοπός της Παντείου Σχολής ήταν η εκπαίδευση και μετεκπαίδευση των δημοσίων υπαλλήλων, «η παροχή ανωτέρας πολιτικής μορφώσεως και η ηθική και πνευματική συγκρότησις διοικητικών στελεχών με επίγνωσιν της αποστολής και της ευθύνης αυτών δια την ευημερίαν και την πρόοδον εν γένει της Πατρίδος»[923]. Η διοίκηση της Σχολής είχε ανατεθεί, αρχικά, σε εξαμελές[924] και, αργότερα, σε επταμελές[925] Διοικητικό Συμβούλιο του οποίου τα μέλη όριζε ο αρμόδιος Υπουργός. Το 1937, το εξαμελές, τότε, Δ.Σ. αποτελούνταν από τον Υπουργό Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, ως Πρόεδρο, τον Διευθυντή της Σχολής, τον Κυβερνητικό Επίτροπο, έναν καθηγητή της Νομικής Σχολής και δυο μέλη. Ωστόσο, την απόλυτη εξουσία επί των αποφάσεων είχε ο Υπουργός. Το 1938, όταν Υπουργός Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας ανέλαβε ο Ι. Μεταξάς, έπαψε να είναι, ταυτόχρονα, και Πρόεδρος του Ιδρύματος και όρισε, πλέον, άλλο πρόσωπο σε αυτήν τη θέση[926].

Το προσωπικό της Παντείου Σχολής διακρινόταν σε διδακτικό και υπηρετικό[927]- διοικητικό[928]. Πιο συγκεκριμένα, το προσωπικό απάρτιζαν ο Διευθυντής[929], οι Καθηγητές[930], οι διδάσκαλοι[931], το διοικητικό και λοιπό προσωπικό[932].

Όσον αφορά στη φοίτηση, ήταν τριετής για τους προπτυχιακούς φοιτητές και μονοετής για τους μετεκπαιδευόμενους[933], με μαθήματα, όπου είχαν, κυρίως, αντικείμενο το Δίκαιο και την Οικονομία[934]. Για την εισαγωγή στην Πάντειο Σχολή απαιτούνταν η επιτυχία των φοιτητών στις εισητήριες εξετασεις[935] και η καταβολή των

[922] Άρθρο 1 του Α.Ν. 2026/1939.
[923] Άρθρο 2 του Α.Ν. 2026/1939.
[924] Άρθρα 3 και 13 του Α.Ν. 2026/1939.
[925] Άρθρο 12 του Ν.Δ. 969/1941 «Περί οργανισμού της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών και Δημοσίων Υπαλλήλων», ΦΕΚ 391/Α/14-11-1941.
[926] *Λυγούρα Α.,* ό.π., σ. 86.
[927] Άρθρα 4 και 5 του Α.Ν. 2026/1939.
[928] Άρθρο 20 του Ν.Δ. 969/1941 «Περί οργανισμού της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών και Δημοσίων Υπαλλήλων», ΦΕΚ 391/Α/14-11-1941.
[929] Άρθρο 17 του Α.Ν. 2026/1939.
[930] Άρθρο 18 του Α.Ν. 2026/1939.
[931] Άρθρο 19 του Α.Ν. 2026/1939.
[932] Άρθρο 20 του Α.Ν. 2026/1939.
[933] Άρθρο 39 του Α.Ν. 2026/1939.
[934] Άρθρο 40 του Α.Ν. 2026/1939.
[935] Άρθρο 43 του Α.Ν. 2026/1939.

προβλεπομένων τελών[936].

Όσον αφορά στις πειθαρχικές διατάξεις, οι καθηγητές διώκονταν με πειθαρχικές ποινές σε περίπτωση διαγωγής «απάδουσας εις την αξιοπρέπειαν» ή σε περίπτωση παράβασης των καθηκόντων τους ή αμέλειας στην εκπλήρωσή τους[937]. Οι ποινές δε κυμαίνονταν από την επιβολή προστίμου, μέχρι και την οριστική απόλυση του προσωπικού[938]. Για δε τους φοιτητές, σε περίπτωση που παρέβαιναν τις αρχές της Σχολής ή δεν έδειχναν τον δέοντα «σεβασμόν» προς τους διδάσκοντες ή διατάρασσαν την «τάξιν και ησυχίαν» ή συμπεριφέρονταν με τρόπο «προσβάλλοντα την αξιοπρέπειαν της Σχολής, την τιμήν ή αξιοπρέπειαν των συναδέλφων ή την αξιοπρέπειαν του σπουδαστού», τιμωρούνταν πειθαρχικά με ποινές από την απλή επίπληξη μέχρι και τη διαρκή αποβολή[939].

Από το 1943[940], νομοθετήθηκε η ισοτιμία των πτυχίων των αποφοίτων της Παντείου Σχολής με αυτών του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών της Νομικής και της Ανώτατης Σχολής Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών (ΑΣΟΕΕ). Λίγο πριν, την ίδια χρονιά, με τον Ν. 540/1943 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Ν.Δ. 696/41 "περί οργανισμού της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών"»[941], αποχωρίστηκε από τη Σχολή, το Σχολείο Διοικητικών Υπαλλήλων και το Ανώτερο Σχολείο Διοικητικών Υπαλλήλων και η Σχολή μετονομάστηκε πάλι σε «Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών» χωρίς, δηλαδή, την προσθήκη του 1939 «και Δημοσίων Υπαλλήλων». Με τον νόμο αυτό, επίσης, επιχειρήθηκε ο απεγκλωβισμός της διοίκησης της Σχολής από τον κρατικό έλεγχο, καθώς προβλέφθηκε, με πρωτοβουλία του τότε κατοχικού Υπουργού Εθνικής Παιδείας Ν. Λούβαρη, η εκλογή και, όχι ο ορισμός, των μελών του Διοικητικού της Συμβουλίου[942].

Την ίδια περίοδο, το 1938, συντάχθηκαν, επίσης, νέοι Οργανισμοί για το Πανεπιστήμιο Αθηνών[943] και το Μετσόβιο Πολυτεχνείο[944] με στόχο, και εδώ, τον μεγαλύτερο έλεγχο, τόσο της λειτουργίας, όσο και της διοίκησής τους.

---

[936] Άρθρο 45 του Α.Ν. 2026/1939.
[937] Άρθρο 60 του Α.Ν. 2026/1939.
[938] Άρθρο 61 του Α.Ν. 2026/1939.
[939] Άρθρο 62 του Α.Ν. 2026/1939.
[940] Άρθρο 2 του Ν. 872/1943 «Περί τροποποιήσεως του Νόμου 540/1943», ΦΕΚ 368/Α/30-10-1943.
[941] ΦΕΚ 283/Α/30-8-1943.
[942] *Λυγούρα Α.,* ό.π., σ. 401.
[943] *Μπαλή Χ.,* ό.π., σ. 39, Α.Ν. 1430/1938 «Περί αντικαταστάσεως, τροποποιήσεως και συμπληρώσεως άρθρων του νόμου 5343 "περί οργανισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών" », ΦΕΚ 394/Α/22-10-1938, *Ανώνυμος,* Ο νέος οργανισμός του Πανεπιστημίου, εφημερίδα Η Πρωία, 21-10-1938, σ.4 .
[944] *Ανώνυμος,* Ο οργανισμός του Πολυτεχνείου, εφημερίδα Εστία, 22-11-1938, σ. 4.

Κατά την περίοδο της κατοχής, η στάση των κατοχικών δυνάμεων απέναντι στα θέματα της Ανώτατης Εκπαίδευσης διέφερε ανάλογα με την περιοχή της χώρας και τον κατακτητή. Για παράδειγμα, στις περιοχές της βουλγαρικής κατοχής, η προσπάθεια εκβουλγαρισμού ήταν έντονη και διεξήχθη με βίαιο τρόπο. Τα ελληνικά σχολεία έκλεισαν, οι δάσκαλοι διώχθηκαν και οι κατοχικές δυνάμεις προσπάθησαν να ιδρύσουν βουλγαρόφωνο Πανεπιστήμιο στη Θεσσαλονίκη. Στις περιοχές της ιταλικής κατοχής, ο εξιταλισμός επιδιώχθηκε με πιο ήπιους τρόπους, ενώ οι Γερμανοί, στις περιοχές κατοχής τους, δεν φάνηκαν να ενδιαφέρονται, ιδιαίτερα, για την ελληνική Ανώτατη Εκπαίδευση.

Ωστόσο, οι υλικές απώλειες για τα Πανεπιστήμια ήταν μεγάλες. Κατασχέθηκαν οι υλικές και επιστημονικές τους υποδομές, επιτάχθηκαν, λεηλατήθηκαν και καταστράφηκαν οι χώροι τους από τις δυνάμεις κατοχής, που προχώρησαν σε εκτεταμένους βανδαλισμούς.

Αναφέρουμε το παράδειγμα της Παντείου Σχολής όπου, μετά την επίταξη του κτιρίου της, στις 28 Οκτωβρίου 1940, τα μαθήματα διεξάγονταν, άλλοτε στις αίθουσες της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και άλλοτε σε αυτές του Συλλόγου «Παρνασσός», επί της οδού Κατακουζηνού, πίσω από την Πλατεία Κάνιγγος, ενώ οι διοικητικές υπηρεσίες της στεγάστηκαν, μαζί με άλλες δημόσιες υπηρεσίες, σε αίθουσες του Αρχαιολογικού Μουσείου[945].

Γ. Ανθρώπινο Δυναμικό

Οι διορισμοί των εκπαιδευτικών της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης, Δημοτικών και Νηπιαγωγείων, πραγματοποιούνταν κατόπιν αίτησης των ενδιαφερόμενων προς τον Επιθεωρητή του τόπου μόνιμης κατοικίας τους. Ο τελευταίος ήταν υποχρεωμένος να διαβιβάσει την αίτηση του υποψηφίου στο Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, εντός τριών ημερών, «παρέχων πάσαν χρήσιμον πληροφορίαν περί του αιτούντος». Αρμόδια Επιτροπή του Υπουργείου είχε την ευθύνη εξέτασης των αιτήσεων και μάλιστα δικαιούτο να «μη εγγράψη εις τον βιβλίον αίτησιν διορισμού ή να διαγράψη εγγραφείσαν αίτησιν υποψηφίου προς διορισμόν, εφόσον κρίνη δι' ητιολογημένης αποφάσεώς της, ότι λόγω ανατρεπτικών φρονημάτων αυτού ή δια πράξεις μαρτυρούσας έλλειψιν ηθικής ικανότητος δεν είναι κατάλληλος δια το

[945] *Λυγούρα Α.,* ό.π., σ. 152.

επάγγελμα του διδασκάλου»[946]. Οι απόφοιτοι των Παιδαγωγικών Ακαδημιών καταλάμβαναν το 1/5 των διορισμών[947] και η σειρά των υποψηφίων καθοριζόταν από την ημερομηνία απόλυσής τους από τα Διδασκαλεία ή τις Παιδαγωγικές Ακαδημίες[948]. Μια διαδικασία που θυμίζει τη μετέπειτα επετηρίδα των εκπαιδευτικών. Πιο ελαστικές ήταν οι διαδικασίες για τον διορισμό αναπληρωτών εκπαιδευτικών, που γίνονταν άνευ σειράς, μετά από αίτηση του ενδιαφερόμενου, σύμφωνη πρόταση του αρμόδιου Επιθεωρητή και απλή πράξη του Νομάρχη[949].

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, υπήρχε ακριβής διάταξη για την αναλογία δημοδιδασκάλων και δημοδιδασκαλισσών στα σχολεία όπου, στα μεν μονοτάξια διορίζονταν μόνο «άρρενες δημοδιδάσκαλοι», στα διτάξια, τετρατάξια και εξατάξια η αναλογία δημοδιδασκάλων και δημοδιδασκαλισσών ήταν 50-50%, ενώ στα τριτάξια και πεντατάξια οι δημοδιδασκάλισσες ήταν κατά μια περισσότερες[950]. Μάλιστα, με νεότερη νομοθετική ρύθμιση, θεσπίστηκε η δυνατότητα διορισμού γυναικών δημοδιδασκαλισσών μόνο ελλείψει αρρένων δημοδιδασκάλων[951].

Τα απαραίτητα δε δικαιολογητικά, που συνόδευαν την αίτηση διορισμού, ήταν παρόμοια με αυτά των διορισμών των λοιπών δημοσιών υπαλλήλων, ήτοι: τίτλοι σπουδών, πιστοποιητικό γέννησης και ιθαγένειας, αντίγραφο ποινικού μητρώου, πιστοποιητικό της Υπηρεσίας Ειδικής Ασφαλείας ότι ο «αιτών δεν εμφορείται υπό κομμουνιστικών αρχών», πιστοποιητικό υγείας και πιστοποιητικό στρατολογικού γραφείου[952].

Παρόμοια ήταν τα δικαιολογητικά διορισμού των λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης: τίτλοι σπουδών, πιστοποιητικό γέννησης και ιθαγένειας, πιστοποιητικό στρατολογικού γραφείου, πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων, αντίγραφο ποινικού μητρώου και πιστοποιητικό υγείας και αρτιμέλειας[953].

Ειδικά, η πιστοποίηση της υγείας των εκπαιδευτικών αποτελούσε βασική προϋπόθεση διορισμού τους και μάλιστα Κ.Δ. του 1942 όριζε ακριβώς τις νόσους,

---

[946] Άρθρο 1 του Α.Ν. 692/1937 «Περί του τρόπο διορισμού λειτουργών Στοιχειώδους εκπαιδεύσεως και τροποποιήσεως διατάξεων εκπαιδευτικών νόμων», ΦΕΚ 197/Α/24-5-1937.
[947] Άρθρο 5 του Α.Ν. 692/1937.
[948] Άρθρο 4 του Α.Ν. 692/1937.
[949] Άρθρο 7 του Α.Ν. 692/1937.
[950] Άρθρο 11 του Α.Ν. 692/1937.
[951] Άρθρο 3 του Α.Ν. 920/1937 «Περί διορισμού των δημοδιδασκάλων», ΦΕΚ 433/Α/27-10-1937.
[952] Β.Δ. «Περί των απαιτουμένων δικαιοληγητικών εγγράφων προς διορισμόν λειτουργών Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 228/Α/15-6-1937.
[953] Άρθρο 1 του Β.Δ. «Περί των απαιτουμένων δικαιολογητικών εγγράφων προς διορισμόν λειτουργών Μέσης Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 156/Α/20-5-1940.

καθολικές, «κατά χώρας», νευρικές και ψυχικές παθήσεις, αφροδισιακά και δερματικά νοσήματα και σωματικές βλάβες που συνιστούσαν κώλυμα διορισμού[954].

Λίγους μήνες αφότου είχε αναλάβει καθήκοντα η πρώτη κατοχική κυβέρνηση του Γ. Τσολάκογλου, όπως είχουμε ήδη αναφέρει, προχώρησε σε εκκαθάριση του δημοσίου τομέα από τα στελέχη του προηγούμενου καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936. Ο χώρος της εκπαίδευσης δεν θα μπορούσε να μείνει αλώβητος από αυτήν τη διαδικασία. Με το Ν.Δ. 575/1941 «Περί εκκαθαρίσεως του Πανεπιστημίου Αθηνών και άλλων Ανώτατων Σχολών»[955], συστάθηκε Εκκαθαριστική Επιτροπή με έργο την εξέταση των «ανώμαλων» διορισμών καθηγητών στην Ανώτατη Εκπαίδευση[956]. Ως «ανώμαλοι» χαρακτηρίζονταν οι διορισμοί καθηγητών, Πανεπιστημίων και Σχολών, που έγιναν χωρίς σύμφωνη γνώμη της Σχολής ή του Πανεπιστημίου τους, που δεν είχαν την απόλυτη πλειοψηφία της Συγκλήτου, ή έγιναν κατόπιν πιέσεων[957] και οι «ανωμάλως» διορισθέντες απολύονταν με απόφαση του Υπουργού Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας[958].

Μια από τις πρώτες ενέργειες του καθεστώτος του Ι. Μεταξά ήταν, επίσης, η αλλαγή της διαδικασίας μεταθέσεων των εκπαιδευτικών. Με τον Α.Ν. 32/1936 «Περί αναμεταθέσεως των εκπαιδευτικών λειτουργών, των μετατεθέντων άνευ αιτήσεως των και άνευ προτάσεως των οικείων συμβούλων»[959], δεκαέξι μόλις ημέρες αφότου ανέλαβε την εξουσία, επιχείρησε την αποκατάσταση των εκδιωχθέντων του κινήματος του 1935. Να θυμίσουμε ότι, μετά το κίνημα της 1ης Μαρτίου του 1935, πραγματοποιήθηκε σειρά εκκαθαρίσεων στις δημόσιες υπηρεσίες και, παρά την παρέμβαση του Βασιλιά, ο Γ. Κονδύλης, αρνήθηκε να προχωρήσει, αργότερα, σε απονομή γενικής αμνηστίας και χάρης στους διωχθέντες, γεγονός που του κόστισε και τη θέση του. Όσοι, λοιπόν, εκπαιδευτικοί είχαν μετατεθεί το χρονικό διάστημα από 1 Μαρτίου έως 10 Οκτωβρίου 1935, χωρίς προηγούμενη αίτησή τους και χωρίς σύμφωνη γνώμη συμβούλων, αποκτούσαν το δικαίωμα, το αμέσως επόμενο διάστημα, να αναμετατεθούν από τον Υπουργό Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας με σύμφωνη

[954] Κ.Δ. «Περί καθορισμού των νόσων και σωματικών βλαβών αίτινες αποτελούν κώλυμα προς διορισμόν εις εκπαιδευτικάς θέσεις ή επιβάλλουν την εκ της υπηρεσίας απομάκρυνσιν», ΦΕΚ 158/Α/20-6-1942.
[955] ΦΕΚ 339/Α/13-10-1941.
[956] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 575/1941.
[957] Άρθρο 2 του Ν.Δ. 575/1941.
[958] Άρθρο 3 του Ν.Δ. 575/1941.
[959] ΦΕΚ 363/Α/20-8-1936.

γνώμη αρμόδιας Επιτροπής[960]. Προς επίρρωση αυτών, λίγες μόλις ημέρες μετά, άρχισαν να δημοσιεύονται στις καθημερινές εφημερίδες ονόματα αναμετατεθέντων εκπαιδευτικών[961] και Επιθεωρητών[962]. Εν συνεχεία, κατόπιν σχετικών εκθέσεων των Επιθεωρητών περί των παραμενόντων κενών στην εκπαίδευση, θα πραγματοποιούνταν και οι τακτικές ετήσιες μεταβολές[963].

Επίσης, με την ίδια διαδικασία, δόθηκε η δυνατότητα στους απολυθέντες, πρώην υπαλλήλους, του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας να επανέλθουν στις θέσεις τους και, μάλιστα, ο εκτός υπηρεσίας χρόνος τους αναγνωρίσθηκε ως πραγματική δημόσια υπηρεσία[964].

Έκτοτε, οι μεταθέσεις των εκπαιδευτικών γίνονταν είτε με αίτησή τους, είτε για λόγους υπεραριθμίας, συμφέροντος της υπηρεσίας και αμοιβαιότητας. Οι αιτήσεις συγκεντρώνονταν από τους Επιθεωρητές, οι οποίοι είχαν στη διάθεσή τους και τα κενά ανά Περιφέρεια. Αρμόδιο να αποφασίσει, τελικά, ήταν το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας[965]. Η διαδικασία καθώς και οι σχετικές προθεσμίες ανακοινώνονταν στον ημερήσιο τύπο[966].

Ενδιαφέρον είχε το γεγονός ότι, σε περίπτωση μετάθεσης δημοσίου υπαλλήλου, συμπεριλαμβανομένων και των εκπαιδευτικών, λόγω δικής του υπαιτιότητας και επειδή η παραμονή του στη θέση απέβη επιζήμια για το δημόσιο συνεπεία πράξεων ή παραλήψεών του, με απόφαση του οικείου Υπηρεσιακού Συμβουλίου, επιβαρυνόταν ο ίδιος τα έξοδα της μετακίνησης αυτού και της οικογένειάς του. Ήταν τέτοιος ο ζήλος της κυβέρνησης σε αυτό το θέμα, που επειδή η διάταξη αυτή δεν εφαρμόστηκε, το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας επανήλθε και εξέδωσε σχετική

---

[960] *Ανώνυμος*, Ο νέος αναγκαστικός νόμος περί αναμεταθέσεως εκπαιδευτικών, εφημερίδα Ακρόπολις, 13-8-1936, σ. 6.

[961] *Ανώνυμος*, Μεταθέσεις εκπαιδευτικών λειτουργών, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-8-1936, σ. 6, *Ανώνυμος*, Αι αναμεταθέσεις λειτουργών μέσης εκπαίδευσης, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 16-9-1936, σ. 6.

[962] *Ανώνυμος*, Ήρχισαν χθες αι εκπαιδευτικαί αναμεταθέσεις. Αι νέαι τοποθετήσεις εις την μέσην εκπαίδευσιν. Αι αναμεταθέσεις των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαιδεύσεως, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 16-9-1936, σ. 5.

[963] *Ανώνυμος*, Αι μεταθέσεις των εκπαιδευτικών, εφημερίδα Η Πρωία, 24-9-1936, σ. 5.

[964] Άρθρο 1 του Α.Ν. 69/1936 «Περί καταργήσεως των άρθρων 1 και 13 του Α.Ν. της 19ης Νοεμβρίου 1935 "περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως νόμων τινων ρυθμιζόντων ζητήματα αρμοδιότητας Υπουργείου Θρησκευμάτων και Παιδείας" και περί αποδόσεως ει τον εν υπηρεσία Διευθυντήν των Θρησκευμάτων του αρχικού βαθμού του διορισμού του», ΦΕΚ 389/Α/5-9-1936.

[965] Άρθρο 36 Α.Ν. 767/1937, *Ανώνυμος*, Αι μεταθέσεις των δημοδιδασκάλων, εφημερίδα Η Εθνική, 18-8-1937, σ. 6.

[966] *Ανώνυμος*, Αι μεταθέσεις των εκπαιδευτικών. Η παροχή επιδόματος ευδοκίμου υπηρεσίας. Αι αποφάσεις του υπουργείου της παιδείας, εφημερίδα Ο Τύπος, 17-7-1938, σ. 6.

εγκύκλιο υπενθύμισής της[967].

Όλοι δε οι διορισμοί Επιθεωρητών και εκπαιδευτικών δημοσιεύονταν στις καθημερινές εφημερίδες, συχνά αναφέροντας και τα ονόματα των διορισθέντων[968], όπως, βέβαια, και οι προαγωγές[969], οι μεταθέσεις ή τοποθετήσεις[970], ακόμα και οι αποχωρήσεις τους[971].

Συχνά δε, καταγγέλλονταν παρεμβάσεις για αλλαγές στις λίστες των διορισθέντων, μετατεθέντων, αποσπασμένων ή προαχθέντων εκπαιδευτικών λειτουργών, με αποτέλεσμα να αναγκαστεί το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, έστω και για τα προσχήματα, να εκδώσει σχετική οδηγία με την οποία απειλούσε όσους παρέμβαιναν με αυτόν τον τρόπο και για αυτόν τον σκοπό, με παραπομπή για το πειθαρχικό παράπτωμα της «ασυμβίβαστου διαγωγής»[972].

Στους εκπαιδευτικούς απαγορευόταν η χρήση κανονικής άδειας, παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις και κατόπιν ειδικής άδειας του Νομάρχη[973]. Επιτρεπόταν η χρήση αναρρωτικής άδειας, κάτω από αυστηρούς ελεγκτικούς μηχανισμούς[974] και μάλιστα το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας εξέδιδε συχνά εγκυκλίους περί αυστηροποίησης του συστήματος χορήγησης αδειών στους εκπαιδευτικούς, ειδικά, όσων εξ αυτών, χορηγούνταν «αδικαιολόγητα»[975].

Οι πτυχιούχοι δημοδιδάσκαλοι μπορούσαν, κατόπιν εξετάσεων, να μετεκπαιδευτούν στην Πάντειο Σχολή ή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών[976], κάνοντας

---

[967] *Ανώνυμος,* Εγκύκλιος του υπουργείου παιδείας για τους μετατεθιμένους διδασκάλους. Τα έξοδα της μετακινήσεως των, εφημερίδα Ο Τύπος, 2-2-1939, σ. 6.

[968] Π.χ. *Ανώνυμος,* Νέοι επιθεωρηταί της δημοτικής εκπαιδεύσεως, εφημερίδα Η Εθνική, 10-1-1937, σ. 6, *Ανώνυμος,* 450 δημοδιδάσκαλοι διορίζονται εις κενάς θέσεις. Η εκπαιδευτική πολιτική της κυβερνήσεως, εφημερίδα Η Εθνική, 11-1-1937, σ. 6, *Ανώνυμος,* Διορισμοί διδασκαλισσών και νηπιαγωγών. Τα ονόματά των, εφημερίδα Η Βραδυνή, 21-1-1937, σ. 6, *Ανώνυμος,* Αθρόοι διορισμοί δημοδιδασκάλων. Τα ονόματα των διορισθέντων κατά διαφόρους περιφέρειας, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 4-5-1937, σ. 6.

[969] Π.χ. *Ανώνυμος,* Αθρόαι προαγωγαί δημοδιδασκάλων. Όλα τα ονόματα των προαγομένων κατά τας διαφόρους περιφέρειας του κράτους, εφημερίδα Η Εθνική, 27-8-1936, σ. 5, *Ανώνυμος,* Προαγωγαί καθηγητών εις τον βαθμόν τμηματάρχου Α΄ τάξεως, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 31-10-1937, σ. 7.

[970] Π.χ. *Ανώνυμος*, Ο δημοσιευθείς πίναξ διορισμών και τοποθετήσεων νέων διδασκάλων, εφημερίδα Η Πρωία, 23-12-1937, σ. 6.

[971] Π.χ. *Ανώνυμος,* Διορισμοί και αποχωρήσεις εκπαιδευτικών, εφημερίδα Εστία, 12-1-1939, σ. 6, *Ανώνυμος,* Απαλλαγή διδασκάλων λόγω ορίου ηλικίας, εφημερίδα Ασύρματος, 29-8-1940.

[972] *Ανώνυμος,* Δεν θα ενεργούνται αποσπάσεις εκπαιδευτικών. Οι ενεργούντες δια τρίτων εφημερίδα Η Βραδυνή, 13-7-1939, σ. 5.

[973] Άρθρο 43 Α.Ν. 767/1937.

[974] Άρθρο 44 Α.Ν. 767/1937.

[975] *Ανώνυμος,* Η χορήγησις αδικαιολογήτων αδειών εις εκπαιδευτικούς λειτουργούς. Αυστηρά εγκύκλιος του Υπουργείου Παιδείας, εφημερίδα Ο Τύπος, 4-2-1939, σ. 5.

[976] *Ανώνυμος,* Διαγωνισμός δια την μετεκπαίδευσιν δημοδιδασκάλων, εφημερίδα Εστία, 7-5-1937, σ. 6.

χρήση εκπαιδευτικής άδειας έως και δυο ετών[977]. Επίσης, μπορούσαν να κάνουν χρήση εκπαιδευτικής άδειας προκειμένου να αποκτήσουν διδακτορικό δίπλωμα από τα Ελληνικά Πανεπιστήμια[978].

Στην εκπαίδευση ίσχυαν οι ίδιες με τους λοιπούς δημοσίους υπαλλήλους διατάξεις περί διαθεσιμότητας, και, μάλιστα, οι θέσεις που κενώνονταν, εξ αυτού του λόγου, μπορούσαν να καλυφθούν προσωρινά με αναπληρωτές[979]. Οι δε «προσωρινοί» δημοδιδάσκαλοι μπορούσαν, μετά από ένα έτος προσωρινής απασχόλησης και κατόπιν επιθεώρησης και σχετικής έκθεσης περί της «ποιότητάς» τους, να αιτηθούν της μονιμοποίησής τους[980].

Εκτός των ανωτέρω θεμάτων, το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας εξέδιδε, συχνά, εγκυκλίους και επί των θεμάτων συμπεριφοράς, ακόμα και εμφάνισης, των διδασκάλων και των διδασκαλισσών, όπου και καλούνταν να επιδεικνύουν κοσμιότητα, «καλαισθησίαν», κατά τη χρήση «ψιμυθίων και βαφών» ή «απογυμνώνοντας μέρη του σώματός τους»[981]. Στόχος ήταν ο απόλυτος έλεγχος και η υποταγή των εκπαιδευτικών, που έφτανε έως και την απαγόρευση των μεταξύ τους συζητήσεων. Στον αντίποδα, η πρόθυμη συνεργασία και συνεισφορά τους στην ΕΟΝ αποτελούσε παράγοντα που επηρέαζε θετικά την υπηρεσιακή τους εξέλιξη, γεγονός που τους ωθούσε να στρατολογούνται σε αυτή, χωρίς απαραίτητα να συμφωνούν με τις θέσεις και τα κηρύγματά της, παρά μόνο από φόβο ή υστεροβουλία.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε, ότι οι μεταβολές που επιχείρησε στον τομέα της εκπαίδευσης το καθεστώς του Ι. Μεταξά έφεραν ελάχιστα αποτελέσματα, παρά μόνο όσον αφορά στον στόχο του απόλυτου ελέγχου των εκπαιδευτικών και των μαθητών και του εκφασισμού της παιδείας. Κατά τα λοιπά, λόγω και της προχειρότητάς τους και της έλλειψης σαφούς στρατηγικής, οι αλλαγές αυτές ενίσχυσαν τη σύγχυση και την αναστάτωση.

Εκεί, όμως, που είχαν αποτέλεσμα, ήταν στην προπαγάνδα της ιδεολογίας του

---

[977] Β.Δ. «Περί της εν Πανεπιστημίω Αθηνών μετεκπαιδεύσεως πτυχιούχων δημοδιδασκάλων», ΦΕΚ 212/Α/31-5-1937, *Ανώνυμος*, Διετείς εκπαιδευτικαί άδειαι εις δημοδιδασκάλους προς μετεκπαίδευσιν εις το Πανεπιστήμιον, εφημερίδα Ακρόπολις, 5-5-1937, σ. 5.

[978] Ν. 1774/1944 «Περί εκπαιδευτικών αδειών των λειτουργών της μέσης εκπαίδευσης προς απόκτησιν διδακτορικού διπλώματος εν τοις ελληνικοίς Πανεπιστημίοις», ΦΕΚ 200/Α/18-9-1944.

[979] *Ανώνυμος*, Η αναπλήρωσις των εν διαθεσιμότητι δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Η Πρωία, 19-3-1937, σ. 5, *Ανώνυμος*, Οι θέσεις των εν διαθεσιμότητα τιθέμενων εκπαιδευτικών λειτουργών. Πρόσληψις προσωρινών αναπληρωτών, εφημερίδα Η Εθνική, 19-3-1937, σ. 6.

[980] *Ανώνυμος*, Οι προσωρινοί δημοδιδάσκαλοι, εφημερίδα Ασύρματος, 21-3-1940.

[981] *Ανώνυμος*, Η εμφάνιση των διδασκαλισσών. Εγκύκλιος του Υπουργείου, εφημερίδα Έθνος, 21-12-1937, σ. 6.

καθεστώτος, στην εμμονή στην εθνική, θρησκευτική και ηθική διαπαιδαγώγηση και την ένταση των ταξικών διαχωρισμών, που απέκλειαν τα φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού από την εκπαίδευση. Για δε τους εκπαιδευτικούς, η ζωή ήταν ιδιαίτερα δύσκολη. Ασφυκτικοί έλεγχοι με τη δαμόκλειο σπάθη του Επιθεωρητή πάνω από το κεφάλι τους, πενιχρές απολαβές και δύσκολες συνθήκες με πολλά παιδιά ανά τάξη, που κάποιες φορές έφταναν και τα 100-120 και άθλιες ανθυγιεινές σχολικές υποδομές.

III. Τράπεζες

Α. Δομές

Τη παρούσα εργασία ενδιαφέρει, επίσης, η μελέτη της δομής και λειτουργίας των δημοσίων Τραπεζών. Αυτές ήταν η Εθνική, η Κτηματική, η Αγροτική και η Τράπεζα της Ελλάδος, οι οποίες, με μικρές διαφορές, λειτουργούσαν με παρόμοιο τρόπο.

Α.1. Το παράδειγμα της Αγροτικής Τράπεζας

Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσουμε το παράδειγμα της Αγροτικής Τράπεζας, που, συστάθηκε με τον Ν. 4332/1929 «Περί κυρώσεως της μεταξύ ελληνικού δημοσίου και Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος συμβάσεως "περί συστάσεως και λειτουργίας της Αγροτικής Τράπεζας"»[982] και είχε διακηρυγμένο σκοπό «να απαλλάξει τους χωρικούς από τους διάφορους κερδοσκόπους και τοκογλύφους»[983].

Βασική εξαγγελλία της νέας κυβέρνησης του Ι. Μεταξά αποτέλεσε η αναδιοργάνωση της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος[984], ξεκινώντας από τη δημοσίευση του Α.Ν. 271/1936 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Νόμου 4332 "περί συστάσεως και λειτουργίας της Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος", ως ούτος ετροποποιήθη και συνεπληρώθη μεταγενεστέρως»[985] και την αλλαγή της σύνθεσης του Διοικητικού της Συμβουλίου[986], πάντα υπό την κυβερνητική εποπτεία του Υπουργού Γεωργίας[987]. Κίνηση που εντάχθηκε στη συνολικότερη προσπάθειά της

[982] ΦΕΚ 83/Α/16-8-1929.
[983] *Ανώνυμος*, Η Αγροτική Τράπεζα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 28-8-1936, σ. 1.
[984] *Ανώνυμος*, Η Αγροτική Τράπεζα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 1-11-1936, σ. 7.
[985] ΦΕΚ 468/Α/23-10-1936.
[986] Άρθρο 1 του Α.Ν. 271/1936, *Ανώνυμος*, Το νέον διοικητικόν συμβούλιον της Αγροτικής, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 3-11-1936, σ. 6.
[987] Άρθρο 8 του Α.Ν. 271/1936.

να ελέγξει απόλυτα όλες τις πτυχές του δημοσίου. Εξ' ου και η διοίκηση της Αγροτικής Τράπεζας στελεχωνόταν από άτομα επιλεγμένα από τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης, που έχαιραν της απολύτου εμπιστοσύνης του και διατηρούσαν στενές διασυνδέσεις με το κυβερνητικό επιτελείο.

Σύμφωνα με τον νομοθέτη του Α.Ν. 271/1936, εντός δεκαπέντε ημερών από την έκδοσή του, θα ακολουθούσαν αποφάσεις κατάταξης του προσωπικού της Αγροτικής Τράπεζας σε θέσεις και ειδικότητες, σύμφωνα με τα προσόντα του και τις υπηρεσιακές ανάγκες. Ενόψει αυτού, ο Υποδιοικητής της Αγροτικής Τράπεζας επισκέφθηκε τη Λέσχη των Κεντρικών Γραφείων της Τράπεζας, στο κέντρο της Αθήνας, επί της οδού Σίνα, για να τονίσει, εν μέσω χειροκροτημάτων, το «πνεύμα επιείκειας» που επικράτησε και το «ελάχιστο» των υποβιβασμών που έγιναν[988]. Η Επιτροπή που συστάθηκε για αυτόν τον σκοπό, η οποία, καθόλου τυχαία, ονομάστηκε «Επιτροπή Αναδιαβαθμίσεως», έκρινε συνολικά 447 υπαλλήλους, εκ των οποίων προήχθησαν 181, υποβιβάστηκαν 22 και οι λοιποί κρίθηκαν στάσιμοι[989].

Άμεση, επόμενη ενέργεια ήταν η μονιμοποίηση μέρους των εκτάκτων υπαλλήλων, αφήνοντας τους υπολοίπους άνεργους[990]. Επίσης, εκδόθηκε η προκήρυξη του διαγωνισμού για πρόσληψη προσωπικού στα Υποκαταστήματα της Αγροτικής Τράπεζας σε Μακεδονία και Θράκη[991], καθώς, παρά τις επιδιωκόμενες οικονομίες, το καθεστώς έδινε ιδιαίτερη έμφαση στη στελέχωση των δημοσίων υπηρεσιών της Βόρειας Ελλάδας, της Μακεδονίας και της Θράκης, γεγονός που, κυρίως, είχε να κάνει με την πολιτική αστάθεια της περιοχής και τις προερχόμενες από τον βορρά, εδαφικές απειλές.

Τα λοιπά θέματα προσωπικού, μόνιμου και εκτάκτου, θα ρυθμίζονταν από τον Οργανισμό της Αγροτικής Τραπέζης, που θα περιείχε τόσο τον Κανονισμό της Εσωτερικής Κεντρικής και Περιφερειακής Υπηρεσίας της, όσο και τον Κανονισμό Καταστάσεως Υπαλλήλων[992].

Ο Οργανισμός αυτός εκδόθηκε και κυρώθηκε, τελικά, τέσσερα χρόνια μετά, με τον Α.Ν. 2584/1940 «Περί κυρώσεως του Οργανισμού της Αγροτικής Τράπεζας της

---

[988] *Ανώνυμος*, Η αναβάθμισις των υπαλλήλων της Αγροτικής. Ανακοινώσεις του κ. Αλιβιζάτου, εφημερίδα Η Εθνική, 18-5-1937, σ. 5.
[989] *Ανώνυμος*, Η αναβάθμισις των υπαλλήλων της Αγροτικής. Ανακοινωθέν της Τραπέζης, εφημερίδα Η Εθνική, 23-5-1937, σ. 5.
[990] *Ανώνυμος*, Οι έκτακτοι της Αγροτικής, εφημερίδα Ακρόπολις, 25-8-1937, σ. 5.
[991] *Ανώνυμος*, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, Προκήρυξις διαγωνισμού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 25-7-1937, σ. 4.
[992] Άρθρο 7 του Α.Ν. 271/1936.

Ελλάδος»[993]. Εκεί οριζόταν, εκ νέου, ότι η διοίκηση ασκούνταν από Διοικητικό Συμβούλιο[994], που διοριζόταν και παυόταν από τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης[995]. Επίσης, περιγραφόταν η δομή της Τράπεζας, ανά Διεύθυνση και Τμήμα[996], με πλήρη ανάλυση των αρμοδιοτήτων τους[997], καθώς και η σύνθεση του Υπηρεσιακού της Συμβούλιου, αρμόδιου για κάθε ζήτημα που αφορούσε τόσο στη λειτουργία όσο και στο προσωπικό της[998]. Ο Α.Ν. 2584/1940 ρύθμιζε, επίσης, ζητήματα λειτουργίας των Υποκαταστημάτων, των Περιφερειακών Υπηρεσιών, των Πρακτορείων και των Συνεργείων της Αγροτικής Τράπεζας, διέκρινε το προσωπικό σε «Κύριον» και «Ειδικόν», σε «Βοηθητικόν», «Υπηρετικόν» και «Έκτακτον επί Συμβάσει και Ημερομίσθιον»[999] και καθόριζε με λεπτομέρεια τις αμοιβές[1000] και τις θέσεις του[1001].

Οι διορισμοί για την κάλυψη των θέσεων, πλην κάποιων «φωτογραφικών» εξαιρέσεων[1002], γίνονταν μέσω διαγωνισμού, με απαραίτητα προσόντα την ελληνική υπηκοότητα, την εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων, το λευκό ποινικό μητρώο, το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων και το πιστοποιητικό υγείας[1003]. Ο διορισμός επισφραγίζονταν με την ορκωμοσία του νεοδιοριζόμενου υπαλλήλου[1004]. Ανάλογα δε με τις υπηρεσιακές ανάγκες, το προσωπικό της Αγροτικής Τράπεζας μπορούσε να ενισχυθεί και από δημοσίους υπαλλήλους, αποσπασμένους από άλλες Υπηρεσίες[1005].

Η μισθοδοσία του προσωπικού της Αγροτικής Τράπεζας προέβλεπε την καταβολή επιδόματος ευδόκιμου υπηρεσίας, προσαυξήσεων, που όριζε κάθε φορά η

---

[993] ΦΕΚ 323/Α/11-10-1940, *Ανώνυμος*, Εδημοσιεύθη ο νέος οργανισμός της Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Ασύρματος, 16-10-1940.
[994] Άρθρο 1 του Α.Ν. 2584/1940.
[995] Ν.Δ. 5/1941 «Περί της θητείας του Υποδιοικητού της Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος και αποσπάσεως δημοσίων υπαλλήλων παρ' αυτή», ΦΕΚ 154/Α/6-5-1941.
[996] Άρθρο 2 του Α.Ν. 2584/1940.
[997] Άρθρο 12 του Α.Ν. 2584/1940.
[998] Άρθρο 17 του Α.Ν. 2584/1940.
[999] Άρθρο 35 του Α.Ν. 2584/1940.
[1000] Άρθρο 36 του Α.Ν. 2584/1940.
[1001] Άρθρο 40 του Α.Ν. 2584/1940.
[1002] Άρθρο 41 του Α.Ν. 2584/1940.
[1003] Άρθρο 42 του Α.Ν. 2584/1940.
[1004] Άρθρο 45 του Α.Ν. 2584/1940.
[1005] Ν.Δ. 5/1941 «Περί της θητείας του Υποδιοικητού της Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος και αποσπάσεως δημοσίων υπαλλήλων παρ' αυτή», ΦΕΚ 154/Α/6-5-1941, *Ανώνυμος*, Η Αγροτική Τράπεζα απαλλάσσεται των υπηρεσιών του υποδιοικητή της. Αποσπάσεις δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 7-5-1941, σ. 2.

διοίκησή της[1006], επιδομάτων γάμου και τέκνων[1007], ακόμα και προκαταβολές μισθού[1008].

Ως δημόσιοι υπάλληλοι, οι εργαζόμενοι στην Αγροτική Τράπεζα συνέτασσαν κάθε χρόνο Φύλλα Ποιότητας[1009] και υπάγονταν στις ίδιες διατάξεις περί αδειών[1010], προαγωγών[1011], μεταθέσεων, μετατάξεων και αποσπάσεων[1012], διαθεσιμότητας[1013] και αργίας[1014], που ρύθμιζαν το καθεστώς των λοιπών δημοσίων υπαλλήλων, όπως αυτά περιγράφηκαν στο Κεφάλαιο 3. Για τα ανωτέρω δε υπηρεσιακά ζητήματα αρμόδιο, τελικά, να αποφασίζει ήταν το Διοικητικό Συμβούλιο της Τράπεζας.

Τέλος, ορίζονταν ακριβώς οι πειθαρχικές παραβάσεις των υπαλλήλων της Αγροτικής Τράπεζας, όπως αμέλεια περί της εκτέλεσης των καθηκόντων τους, υπηρεσιακή ανικανότητα, ανεπάρκεια, απείθεια προς τους νόμους, απρεπής συμπεριφορά, αναξιοπρεπής διαγωγή, συμμετοχή σε τυχερά παίγνια και υπέρβαση αδείας[1015], με ποινές, που κυμαίνονταν από την έγγραφη επίπληξη, το πρόστιμο και την προσωρινή παύση, μέχρι τον οριστικό υποβιβασμό και την οριστική απόλυση[1016].

Παρόμοια ήταν η δομή και η λειτουργία και των υπολοίπων δημοσίων τραπεζών. Μπορεί να μην υπήρχε, την εποχή που εξετάζουμε, ενιαίος κώδικας δημοσίων υπαλλήλων, ωστόσο, οι Κανονισμοί των διαφόρων δημοσίων Υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένων και των δημόσιων τραπεζών, παρουσίαζαν ομοιότητας, με αποκλίσεις που, κυρίως, είχαν να κάνουν με τις ιδιαιτερότητες του αντικειμένου της κάθε Υπηρεσίας.

Α.2. Η Τράπεζα της Ελλάδος

Το παράδειγμα της Τράπεζας της Ελλάδος, αποτελεί μια ιδιαίτερη, ως προς τη σπουδαιότητά της, περίπτωση, τόσο λόγω του αντικειμένου όσο και λόγω της βαρύτητάς της για την ελληνική οικονομία. Για αυτό το λόγο και θα εξεταστεί ξεχωριστά.

[1006] Άρθρο 53 του Α.Ν. 2584/1940.
[1007] Άρθρο 54 του Α.Ν. 2584/1940.
[1008] Άρθρο 55 του Α.Ν. 2584/1940.
[1009] Άρθρο 59 του Α.Ν. 2584/1940.
[1010] Άρθρο 57 του Α.Ν. 2584/1940.
[1011] Άρθρο 60 του Α.Ν. 2584/1940.
[1012] Άρθρα 61-63 του Α.Ν. 2584/1940.
[1013] Άρθρο 64 του Α.Ν. 2584/1940.
[1014] Άρθρο 65 του Α.Ν. 2584/1940.
[1015] Άρθρο 67 του Α.Ν. 2584/1940.
[1016] Άρθρο 68 του Α.Ν. 2584/1940.

Στις 4 Απριλίου 1938, εγκαινιάστηκε το νέο κτίριο της Τράπεζας της Ελλάδος, επί της οδού Ελ. Βενιζέλου, Πανεπιστημίου, 21. Εκεί μεταφέρθηκε και βρίσκεται έως και σήμερα. Πιο πριν, στεγαζόταν σε διπλανό κτίριο της Κτηματικής Τράπεζας, επί της οδού Ελ. Βενιζέλου, Πανεπιστημίου, 28.

Η Τράπεζα της Ελλάδος αποτελούσε Οργανισμό Δημόσιου Χαρακτήρα και Ανώνυμη Εταιρεία, της οποίας τα κέρδη μοιράζονταν στο κράτος και τους μετόχους της. Αποστολή της ήταν η πραγματοποίηση όλων των οικονομικών συναλλαγών του ελληνικού κράτους. Ήταν αποκλειστικά αρμόδια, μεταξύ άλλων, να εκδίδει τα δημόσια δάνεια, να ρυθμίζει την κυκλοφορία του νομίσματος, να εξυπηρετεί οικονομικά το δημόσιο και τα ΝΠΔΔ και να ανοίγει τις πιστώσεις. Κατ' εκτίμηση του ίδιου του Διοικητή της, «το 30% της υπαλληλίας της εργαζόταν για το δημόσιο»[1017].

Λειτουργούσε με βάση Καταστατικό, που κυρωνόταν, κάθε φορά, από την κυβέρνηση, υπό Διοικητικού Συμβουλίου, απολύτως ελεγχόμενου από αυτή. Η συγκεκριμένη Τράπεζα, λόγω του ότι διαχειριζόταν τα δημόσια οικονομικά, βρισκόταν υπό τη στενή εποπτεία και κηδεμονία της κυβέρνησης, με το σύνολο των στελεχών της, Διοικητών και Υποδιοικητών, να προέρχονται από το στενό περιβάλλον εμπιστοσύνης του Προέδρου της.

Συχνά, και στο πλαίσιο της προπαγάνδας του καθεστώτος περί διαφάνειας και «νοικοκυρέματος» της οικονομίας, μία ή και δυο φορές τον μήνα, δημοσιευόταν στις καθημερινές εφημερίδες η Κατάσταση της Τράπεζας της Ελλάδος, με συγκεκριμένες αναφορές στην κυκλοφορία του χρυσού, των χαρτονομισμάτων, του συναλλάγματος και των υποχρεώσεων της χώρας προς το εξωτερικό[1018]. Κατά την ομιλία του, ο,

---

[1017] *Ανώνυμος,* Ο λόγος του διοικητού της Τραπέζης της Ελλάδος κ. Τσουδερού προς την γεν. συνέλευσιν των μετόχων. Ο διορισμός του κ. Μαντζαβίνου, εφημερίδα Η Εθνική, 24-9-1936, σ. 3.

[1018] Π.χ. *Ανώνυμος,* Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 19-8-1936, σ. 6, *Ανώνυμος,* Το απόθεμα της Τραπέζης της Ελλάδος, Σημείοι νέαν αύξησιν, εφημερίδα Η Βραδυνή, 6-10-1936, σ. 6, *Ανώνυμος,* Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος. Αύξησις του αποθέματος. εφημερίδα Η Εθνική, 21-10-1936, σ. 6, *Ανώνυμος,* Η κατάστασις της Τραπέζης Ελλάδος, εφημερίδα Ακρόπολις, 31-10-1936, σ. 6, *Ανώνυμος,* Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 26-1-1937, σ. 6, *Ανώνυμος,* Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 26-2-1937, σ. 6, *Ανώνυμος,* Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος. Αύξησις του αποθέματος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 29-3-1937, σ. 8, *Ανώνυμος,* Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 7-5-1937, σ. 6, *Ανώνυμος,* Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 11-6-1937, σ. 4, *Ανώνυμος,* Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Έθνος, 5-7-1937, σ. 6, *Ανώνυμος,* Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 17-8-1937, σ. 4, *Ανώνυμος*, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 3-9-1937, σ. 2, *Ανώνυμος*, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 11-11-1937, σ. 6, *Ανώνυμος*, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Έθνος, 18-11-1937, σ. 6, *Ανώνυμος*, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Ο Τύπος, 10-12-1937, σ. 6, *Ανώνυμος*, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Έθνος, 20-1-1938, σ. 6, *Ανώνυμος*, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 27-1-1938, σ.6, *Ανώνυμος*, Η εβδομαδιαία κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Έθνος, 4-2-1938, σ.6, *Ανώνυμος*, Η

Πρόεδρος του Συμβουλίου και της Διοίκησης της Τράπεζας της Ελλάδος, Ε. Τσουδερός, στις 9 Ιανουαρίου 1937, παρουσιάζοντας τον ισολογισμό της για το πρώτο έτος του καθεστώτος, παρουσίασε, μεταξύ άλλων, την πορεία της παραγωγής καπνού και της βιομηχανικής παραγωγής της χώρας[1019] και εξήρε το έργο της Τράπεζας, όσον αφορά στη σταθεροποίηση της δραχμής, στον περιορισμό του ελλείμματος, το συναλλαγματικό περίσσευμα και την εγγύηση ασφάλειας για το κεφάλαιο και την ακεραιότητα της δραχμής[1020]. Σε αντίστοιχη Έκθεση του Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Ι. Δροσόπουλου, για τα πεπραγμένα έτους 1936, αναφερόμενος στη διεθνή και εγχώρια οικονομική κατάσταση, επίσης εξήρε το έργο της Τράπεζας και των υπαλλήλων της[1021].

Παρόμοιοι απολογισμοί, που αποθέωναν την κατάσταση της οικονομίας και του τραπεζιτικού συστήματος στα επόμενα έτη, περιείχαν, επίσης, οι ετήσιες Εκθέσεις των Διοικητών της Τράπεζας της Ελλάδος Ε. Τσουδερού και Κ. Βαρβαρέσου[1022], των Διοικητών της Εθνικής Τράπεζας Ι. Δροσόπουλου, Α. Κοριζή και Κ. Ζαβιτσιάνου[1023] και του Διοικητή της Αγροτικής Τράπεζας Α. Λαμπρόπουλου[1024]. Αντίστοιχες

κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 14-2-1938, σ. 4, *Ανώνυμος*, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Έθνος, 6-4-1938, σ. 6, *Ανώνυμος*, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Έθνος, 20-4-1938, σ. 6.

[1019] *Ανώνυμος,* Η ετήσια έκθεσις του διοικητού της Τραπέζης της Ελλάδος δια την οικονομικήν κατάστασιν της χώρας κατά το έτος 1936. Ηυξήθη η εισαγωγή του μεταναστευτικού και ναυτιλιακού συναλλάγματος, εφημερίδα Η Πρωία, 28-2-1937, σ. 4.

[1020] *Ανώνυμος*, Ο ισολογισμός της Τραπέζης της Ελλάδος του 1936. Ο λόγος του κ. Τσουδερού ενώπιον του γενικού συμβουλίου. Η οικονομική κατάστασις και η σταθερότης της δραχμής, Οι υφιστάμενοι περιορισμοί και το εμπορικόν μας ισοζύγιον, εφημερίδα Ο Τύπος, 10-1-1937, σ. 6.

[1021] *Ανώνυμος*, Τα πεπραγμένα της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος κατά το 1936 και η ανασκόπησις της οικονομικής κατάστασης της χώρας, Η έκθεσις του διοικητή κ. Δροσόπουλου κατά την χθεσινήν ετήσια γεν. συνέλευσιν των μετόχων, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-4-1937, σ. 4.

[1022] *Ανώνυμος*, Η έκθεσις του κ. Τσουδερού προς τους μετόχους της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 9-3-1939, σ. 3, *Ανώνυμος,* Ανακοινώσεις του Διοικητού της Τραπέζης της Ελλάδος επί της καταστάσεως. Νομισματικαί και συναλλαγματικαί συνθήκαι, εφημερίδα Ακρόπολις, 27-2-1940, σ. 3, *Ανώνυμος,* Η έκθεσις του Διοικητού της Τραπέζης της Ελλάδος. Η εξέλιξης της Ελληνικής Οικονομίας κατά το 1939, εφημερίδα Ασύρματος, 28-3-1940, σ. 3, *Ανώνυμος*, Η έκθεσις του Διοικητού κ. Βαρβαρέσου κατά την χθεσινήν συνέλευσιν των μετόχων της Τραπέζης της Ελλάδος. Η πορεία των δημόσιων οικονομικών- Η σταθεροποίησις της δραχμής, εφημερίδα Ακρόπολις, 28-3-1941, σ. 3.

[1023] *Ανώνυμος,* Η έκθεσις του Διοικητού της Εθνικής Τραπέζης προς τους μετόχους επί των πεπραγμένων του έτους 1937, εφημερίδα Ακρόπολις, 17-3-1938, σ. 6, *Ανώνυμος,* Η ετήσια έκθεσις προς το γενικόν συμβούλιον. Ο Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος κ. Α. Κορυζής εκθέτει την οικονομικήν κατάστασιν. Η επίδρασις του πολέμου επί της διεθνούς οικονομίας. Η κυβέρνησις Μεταξά ακοίμητος φρουρός των οικονομικών μας, εφημερίδα Ασύρματος, 6-3-1940, σ. 4, *Ανώνυμος,* Η έκθεσις του γενικού συμβουλίου της Εθν. Τραπέζης ενώπιον της γεν. συνελεύσεως των μετόχων, εφημερίδα Εστία, 22-3-1941, σ. 3.

[1024] *Ανώνυμος,* Το έργον της Αγροτικής Τραπέζης. Έκθεσις του Διοικητού κ. Λαμπρόπουλου. Η γεωργική παραγωγή της χώρας. Ενδιαφέρουσα ανακοίνωσις, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 10-3-1938, σ. 5, *Ανώνυμος,* Ο απολογισμός του έργου της Αγροτικής Τραπέζης, εφημερίδα Η Πρωία, 23-3-1939, σ. 1.

πανηγυρικές δηλώσεις και εκδηλώσεις του καθεστώτος έγιναν και τον Δεκέμβριο του 1937, όταν η Εθνική Τράπεζα γιόρταζε την «πεντηκονταετηρίδα» της[1025].

Α.3. Η περίπτωση του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου

Το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο εξετάζεται ως ιδιαίτερη περίπτωση, καθώς αποτελούσε δημόσια Τράπεζα που υπαγόταν στο Υπουργείο Συγκοινωνίας, όπως ακριβώς και η Τ.Τ.Τ. Υπηρεσία, η οποία θα μας απασχολήσει σε επόμενη ενότητα.

Η λειτουργία του ρυθμιζόταν από τον Α.Ν. 391/1936 «Περί οργανώσεως της Διευθύνσεως του Ταχ. Ταμιευτηρίου και συμπληρώσεως του υπ' αριθ. 291 του 1936 Α.Ν. "περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των περί Διοικήσεως της Υπηρεσίας Τ.Τ.Τ. νόμων"»[1026]. Την αρμοδιότητα, τον έλεγχο και την ανώτερη εποπτεία του είχε η αρμόδια Διεύθυνση Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου του Υπουργείου Συγκοινωνίας και η διοίκησή του ασκούνταν από το, αμειβόμενο, εννεαμελές Συμβούλιον του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου[1027]. Το τελευταίο είχε αρμοδιότητες, τόσο επί της λειτουργίας του, όσο και επί του προσωπικού του[1028], με εξαίρεση την πειθαρχική εξουσία, η οποία είχε ανατεθεί σε άλλο αρμόδιο, επ' αυτής, Συμβούλιο[1029].

Με Β.Δ., που θα ακολουθούσε του Α.Ν. 391/1936 και θα συντασσόταν με την σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, θα ορίζονταν τα Τμήματα και οι Διευθύνσεις του, καθώς και η κατανομή των υπαλλήλων του σε θέσεις[1030]. Σε αποκλειστική προθεσμία 15 ημερών από την έκδοση του ανωτέρω Β.Δ., ο Υπουργός Συγκοινωνίας θα αποφάσιζε πόσοι και ποιοι υπάλληλοι θα παρέμεναν στην Υπηρεσία τους και ποιοι, κρινόμενοι ως ακατάλληλοι, θα απολύονταν[1031]. Αυτοί που θα παρέμεναν θα αποτελούσαν, εφεξής, το μόνιμο και οριστικό προσωπικό του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου[1032].

Το προσωπικό του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, του οποίου η μισθοδοσία γινόταν μέσω του προϋπολογισμού του, με δυνατότητα πρόσθετων ειδικών

[1025] *Ανώνυμος,* Ο εορτασμός της πεντηκονταετηρίδος του διοικητού της Εθνικής Τραπέζης κ. Δροσόπουλου. Η χθεσινή γενική συνέλευσις των μετόχων, εφημερίδα Η Εθνική, 31-12-1937, σ. 3, *Ανώνυμος,* Η πεντηκονταετηρίς του διοικητού της Εθνικής Τραπέζης κ. Ιωάννου Δροσόπουλου, εφημερίδα Η Πρωία, 1-3-1938, σ. 5.
[1026] ΦΕΚ 560/Α/28-12-1936.
[1027] Άρθρο 1 του Α.Ν. 391/1936.
[1028] Άρθρο 2 του Α.Ν. 391/1936.
[1029] Άρθρο 2 του Α.Ν. 391/1936.
[1030] Άρθρο 5 του Α.Ν. 391/1936.
[1031] Άρθρο 7 του Α.Ν. 391/1936.
[1032] Άρθρο 8 του Α.Ν. 391/1936.

αμοιβών[1033], ήταν δημόσιοι υπάλληλοι με τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις με τους υπόλοιπους υπαλλήλους των δημοσίων Υπηρεσιών, όπως περιγράφηκαν στο Κεφάλαιο 3 και διακρινόταν σε μόνιμους υπαλλήλους και υπηρέτες, εκτάκτους και επί συμβάσει ορισμένου χρόνου[1034].

Με τις διατάξεις των Α.Ν. 1118/1938 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των κειμένων διατάξεων περί Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου»[1035] και Α.Ν. 1286/1938 «Περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως και διορθώσεως ενίων διατάξεων των Α.Ν. 391/1936 και 1118/1938 "περί Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου"»[1036], ρυθμίστηκε η κατανομή του προσωπικού σε θέσεις, ο τρόπος διορισμού του, η σύνθεση και η λειτουργία του Πειθαρχικού του Συμβουλίου, οι πειθαρχικές ποινές, από την έγγραφη επίπληξη ως την οριστική απόλυση, και όλα, εν γένει, τα υπηρεσιακά ζητήματα του προσωπικού της Τράπεζας. Αργότερα δε, προέκυψε η ανάγκη και εκδόθηκε, τελικά, κωδικοποίηση όλων των σχετικών διατάξεων που αφορούσαν στο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο σε μορφή Β.Δ.[1037].

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι βασική επιδίωξη όλων των κυβερνήσεων της περιόδου ήταν ο στενός έλεγχος της λειτουργίας του τραπεζιτικού συστήματος και των Τραπεζών διορίζοντας στις Διοικήσεις τους πρόσωπα της απολύτου εμπιστοσύνης τους. Χαρακτηριστικά, αναφέρουμε ότι, λίγους μήνες μετά την επιβολή της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, ο Μ. Αλιβιζάτος, μέχρι τότε Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Γεωργίας, διορίστηκε Υποδιοικητής της Αγροτικής Τράπεζας[1038]. Επίσης, συχνά οι ίδιοι οι Υπουργοί παρενέβαιναν στη λειτουργία τους, όπως, για παράδειγμα, όταν ο Υπουργός Γεωργίας Γ. Κυριακός, στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης της Αγροτικής Τράπεζας, εξήγγειλε εκκαθαρίσεις του προσωπικού της. Πρόσχημα δε αποτέλεσαν οι αθρόες και άδικες προσλήψεις, που ακολούθησαν το κίνημα του 1935, και έπρεπε να αποκατασταθούν με επαναφορά των προηγούμενων πινάκων διοριστέων του διαγωνισμού της 2ας Ιουνίου 1934[1039]. Για το ίδιο θέμα τοποθετήθηκε και ο ίδιος

[1033] Άρθρο 9 του Α.Ν. 391/1936.
[1034] Άρθρο 2 του Α.Ν. 1118/1938 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των κειμένων διατάξεων περί Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου», ΦΕΚ 79/Α/2-3-1938.
[1035] ΦΕΚ 79/Α/2-3-1938.
[1036] ΦΕΚ 242/Α/24-6-1938.
[1037] Β.Δ. «Περί κωδικοποιήσεως των περί Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου και Ενεχυροδανειστηρίου ισχυουσών διατάξεων», ΦΕΚ 157/Α/20-4-1939.
[1038] *Ανώνυμος*, Η υποδιοίκησις της Αγροτικής Τραπέζης. Ανέλαβεν ο κ. Αλιβιζάτος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 24-10-1936, σ. 6.
[1039] *Ανώνυμος,* Το νέον νομοσχέδιον. Τροποποιήσεις στον Οργανισμόν της Αγροτικής Τραπέζης Ελλάδος. Θα εκκαθαρισθή το προσωπικόν. Δηλώσεις του Υπουργού της Γεωργίας- Η σύνθεσις της διοικήσεως και του προσωπικού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 24-10-1936, σ. 5.

ο Ι. Μεταξάς, ενώπιον των υπαλλήλων της Αγροτικής Τράπεζας, υποσχόμενος αποκατάσταση του «στραγγαλισθέντος δικαίου»[1040].

Μάλιστα, αργότερα, η κυβέρνηση του Ι. Ράλλη, με τον Ν. 827/1943 «Περί τοποθετήσεως Κυβερνητικών Επιτροπών παρά ταις εν Ελλάδι Τραπέζαις, Ανωνύμοις εταιρείαις και Νομικοίς Προσώποις»[1041], επιχείρησε να ελέγξει, ακόμα πιο στενά, τον τραπεζικό χώρο διορίζοντας κυβερνητικούς επιτρόπους σε κάθε Τράπεζα. Ένας θεσμός που, από τη μια μεριά, θα εξασφάλιζε τον αυστηρό εναγκαλισμό των Τραπεζών από τον κρατικό μηχανισμό και, από την άλλη, θα «βόλευε» τους φίλους του καθεστώτος σε υψηλά αμειβόμενες καίριες θέσεις[1042] και, μάλιστα, με έργο ακαταλόγιστο, καθώς δεν επιτρεπόταν κανενός είδους προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας έναντι των πράξεών τους[1043].

Ειδικά, η Τράπεζα της Ελλάδος που, από το 1928, είχε το αποκλειστικό προνόμιο έκδοσης των τραπεζογραμματίων, συγκέντρωνε μεγαλύτερο κυβερνητικό ενδιαφέρον. Εξ' ου και οι δυνάμεις κατοχής ενδιαφέρθηκαν, από την πρώτη στιγμή, για την κατάληψη και τον έλεγχό της. Καθ' όλη τη διάρκεια της κατοχής, χορηγούσε ποσά στις γερμανικές και ιταλικές αρχές και εξέδιδε ελληνικές δραχμές, τις οποίες αντάλλασσε με συνάλλαγμα και χρυσές λίρες. Με την εισβολή των Γερμανών, οι τότε Διοικητής και Υποδιοικητής της, Κ. Βαρβαρέσος και Γ. Μαντζαβίνος, εγκατέλειψαν τη χώρα για το Λονδίνο και τα αποθέματα της Τράπεζας σε χρυσό μεταφέρθηκαν, αρχικά στο Ηράκλειο της Κρήτης και αργότερα, μέχρι την απελευθέρωση, στο Λονδίνο και στο θησαυροφυλάκιο της South African Reserve Bank[1044].

Οι κατοχικές κυβερνήσεις ορίσαν Διοικητές της τους Μιλτιάδη Νεγρεπόντη, Δημήτριο Σάντη, Θεόδωρο Τουρκοβασίλη[1045] και Σπύρο Χατζηκυριάκο, ενώ από τον Σεπτέμβριο του 1941, για πληρέστερο έλεγχο, τοποθετήθηκαν επιπλέον ένας Γερμανός και ένας Ιταλός Επίτροπος, οι Paul Hahn και Vittorio Forte, αντίστοιχα[1046] και

[1040] *Ανώνυμος,* Δηλώσεις του κ. Πρωθυπουργού δια τους υπαλλήλους της Αγροτικής Το κράτος δεν πρέπει να αθετή τον λόγον του και να εμπαίζη χιλιάδας νέων. Ζητήματα τιμής δια την κυβέρνησιν ν' αποκαταστήση το στραγγαλισθέν δίκαιον, εφημερίδα Η Εθνική, 25-10-1936, σ. 5.
[1041] ΦΕΚ 359/Α/26-10-1943.
[1042] Άρθρο 3 του Ν. 827/1943.
[1043] Άρθρο 4 του Ν. 827/1943.
[1044] *Σαλίμπα Ζ.,* Τράπεζα της Ελλάδος (1941-1944). Η Αντίσταση των εργαζομένων, εφημερίδα Η Εφημερίδα των Συντακτών, Αθήνα, 2020, σ. 19.
[1045] Φωτογραφία του Ι. Μεταξά με τον Θ. Τουρκοβασίλη, 1939, Φωτογραφία 39 (δημιουργός Αλεξίου Σπύρος, Φωτορεπόρτερ Αθηναϊκού και Ξένου Τύπου, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).
[1046] *Σαλίμπα Ζ.,* ό.π., σ. 20.

ανατέθηκαν στον τότε Υπουργό Οικονομικών Σ. Γκοτζαμάνη απεριόριστες εξουσίες άντλησης κεφαλαίων για τις ανάγκες των δυνάμεων κατοχής[1047].

Β. Ανθρώπινο Δυναμικό

Με τον όρο τραπεζιτικοί υπάλληλοι αναφερόμαστε σε όλους τους εργαζόμενους των τραπεζών, ιδιωτικών και δημοσίων, αν και οι συνθήκες εργασίας τους διέφεραν σημαντικά.

Από το 1933 έως το 1940, ο αριθμός των τραπεζιτικών υπαλλήλων αυξήθηκε σημαντικά. Χαρακτηριστικά, στην Τράπεζα της Ελλάδος από 1.392, που ήταν οι υπάλληλοι το 1933, το 1940 έφθασαν τους 2.173, αύξηση της τάξης του 56,10%, με τα μεγαλύτερα ποσοστά αύξησης να εμφανίζονται στη βάση της ιεραρχίας και τους νέους, σε ηλικία, υπαλλήλους, που σχεδόν διπλασιάστηκαν. Η αυξητική τάση συνεχίστηκε και μετά την απελευθέρωση, όπου από 2.370, που ήταν τον Απρίλιο του 1941, ο αριθμός τους ανήλθε σε 3.325 το 1944[1048].

Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936 αντιλαμβανόταν τις ιδιαιτερότητες του κλάδου και την ανάγκη εύρυθμης λειτουργίας των Τραπεζών και διατηρούσε στενή σχέση με τους τραπεζίτες και την οικονομική ολιγαρχία της εποχής. Για αυτούς τους λόγους προσπάθησε να διατηρήσει ικανοποιημένους τους τραπεζιτικούς υπαλλήλους. Στο πλαίσιο αυτό, υπήρχε συνεχής και πλούσια, κατευθυνόμενη από το καθεστώς, αρθρογραφία για τα προβλήματά τους, τις δυσκολίες εφαρμογής της συλλογικής τους σύμβασης και το δύσκολο έργο τους[1049], προτείνοντας μάλιστα, και την Επαγγελματική τους Οργάνωση σε ενιαίο Οργανισμό, που θα περιλάμβανε ολόκληρη την «τάξιν» τους[1050].

[1047] *Σαλίμπα Ζ.,* ό.π., σ. 26.
[1048] *Σαλίμπα Ζ.,* ό.π., σ. 31.
[1049] *Ανώνυμος,* Οι τραπεζιτικοί υπάλληλοι και η εργασία των, εφημερίδα Ακρόπολις, 20-2-1940, σ. 3, *Γεράνης Σ.,* Η νέα μεγάλη έρευνα μας για τα ζητήματα των εργαζομένων. Η συμπαγής και ιδιότυπος τάξις των τραπεζιτικών υπαλλήλων που προσεγγίζουν τας 14 χιλιάδας. εφημερίδα Ακρόπολις, 21-2-1940, σ. 1, *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Τα ζητήματα που απορροφούν την επαγγελματική προσοχή της τάξεως των τραπεζιτικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-2-1940, σ. 1, *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική ζωή των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Απαγορεύσεις- περιορισμοί- αιτήματα, εφημερίδα Ακρόπολις, 23-2-1940, σ. 1, *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική ζωή των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Οι όροι της εργασίας των, εφημερίδα Ακρόπολις, 24-2-1940, σ. 1, *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική ζωή των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Οι μηχανές- λογισταί και η επίδρασίς των, εφημερίδα Ακρόπολις, 26-2-1940, σ. 1, *Γεράνης Σ.,* Τα ζωτικότερα ζητήματα που απασχολούν την τάξι των τραπεζιτικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 28-2-1940, σ. 1.
[1050] *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική οργάνωσις των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Η ίδρυσις ενός οργανισμού που θα περιλάβη ολόκληρη την τάξιν των, εφημερίδα

Στα αφιερώματα αυτά στους τραπεζιτικούς υπαλλήλους, διακρίνουμε τις ιδιαιτερότητες και τις δυσκολίες των συνθηκών εργασίας τους, καθώς διαβάζουμε, για παράδειγμα, ότι «δεν υπάρχουν, ομολογουμένως, δυστυχέστεροι άνθρωποι από τους ταμιακούς». Οι ταμιακοί βρίσκονταν πίσω από τα κιγκλιδώματα των γκισέ, περνούσαν, από τα χέρια τους, καθημερινά, εκατομμύρια, από τα οποία δεν μπορούσαν να αγγίξουν ούτε μια δραχμή και βρίσκονταν, συνέχεια, υπό τον φόβο του πιθανού λάθους. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται ότι «μεγαλοπρεπής ανδριάς θα άξιζε τιμητικά στον άγνωστο ταμία».

Εν αντιθέσει, βέβαια, με τους υπόλοιπους τραπεζιτικούς υπαλλήλους ή τον λογιστικό υπάλληλο που, λόγω των καινούργιων αντικειμένων των Τραπεζών, «μεγάλωσε η υπηρεσιακή του οντότητα και έγινε, λίγο ως πολύ, υπουργικός υπάλληλος και εμπορικός σύμβουλος και δημόσιος ταμίας και αστυνομικός με τη διαχείριση και έλεγχο του συναλλάγματος»[1051]. Τεράστια, λοιπόν, ήταν η μεταβολή στη λειτουργία των Τραπεζών, κατά τους αρθρογράφους, καθώς είχαν μετατραπεί από Οργανισμούς διευκολύνσεων των συναλλαγών, σε «μικρογραφία του κράτους».

Παρόλα αυτά, και πάντα σύμφωνα με τις εφημερίδες του καθεστώτος, οι τραπεζιτικοί υπάλληλοι κατάφεραν να ανταποκριθούν πλήρως στα αυξημένα καθήκοντά τους, κυρίως λόγω των μορφωτικών εφοδίων τους, των Πτυχίων Ανώτατης Εμπορικής Σχολής, που διέθεταν και της γλωσσομάθειάς τους. Γλωσσομάθεια που όφειλαν, κυρίως, στη δράση των Συλλόγων των Τραπεζιτικών Υπαλλήλων, που είχαν σκοπό τη μόρφωσή τους[1052] και λειτουργούσαν, εκτός των Προμηθευτικών Συνεταιρισμών, και Σχολές Ξένων Γλωσσών[1053]. Έτσι, με αυτό τον τρόπο, «αναδείχθηκε η επαγγελματική τάξη των τραπεζιτικών, ως μια αριστοκρατική σφαίρα»[1054].

Ακρόπολις, 7-3-1940, σ. 1, *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική οργάνωσις των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Η ίδρυσις ενός οργανισμού που θα περιλάβη ολόκληρη την τάξιν των, εφημερίδα Ακρόπολις, 8-3-1940, σ. 1.

[1051] *Ανώνυμος*, Οι τραπεζιτικοί υπάλληλοι και η εργασία των, εφημερίδα Ακρόπολις, 20-2-1940, σ. 1.

[1052] *Γεράνης Σ.,* Η νέα μεγάλη έρευνα μας για τα ζητήματα των εργαζομένων. Η συμπαγής και ιδιότυπος τάξις των τραπεζιτικών υπαλλήλων που προσεγγίζουν τας 14 χιλιάδας, εφημερίδα Ακρόπολις, 21-2-1940, σ. 1.

[1053] *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική οργάνωσις των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Η ίδρυσις ενός οργανισμού που θα περιλάβη ολόκληρη την τάξιν των, εφημερίδα Ακρόπολις, 8-3-1940, σ. 1.

[1054] *Γεράνης Σ.,* Η νέα μεγάλη έρευνα μας για τα ζητήματα των εργαζομένων. Η συμπαγής και ιδιότυπος τάξις των τραπεζιτικών υπαλλήλων που προσεγγίζουν τας 14 χιλιάδας, εφημερίδα Ακρόπολις, 21-2-1940, σ. 1.

Οι διαφορές, ωστόσο, στο εργασιακό καθεστώς μεταξύ των διαφορετικών Τραπεζών, δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, ήταν γεγονός, και αφορούσαν, κυρίως, στην εσωτερική τους λειτουργία και στην επαγγελματική εξέλιξη και στις προαγωγές των υπαλλήλων τους. Ας μην ξεχνάμε ότι απουσίαζε ένας ενιαίος «Οργανισμός Εσωτερικής Υπηρεσίας», που θα διασφάλιζε με έναν ενιαίο τρόπο τα δικαιώματα των υπαλλήλων όλων των Τραπεζών[1055]. Οι διαφορές δε ήταν μεγαλύτερες για τους εργαζόμενους στις μικρές Τράπεζες, κυρίως ως προς τον βαθμό εξασφάλισης και προστασίας, το ωράριο και το μισθολόγιό τους.

Ενδιαφέρον παρουσίαζαν κάποιες συγκεκριμένες απαγορεύσεις όσον αφορά στις συνθήκες εργασίας του προσωπικού, όπως, για παράδειγμα, η απαγόρευση του καπνίσματος σε κάποιους χώρους των Τραπεζών για «λόγους ευπρέπειας». Το μέτρο αυτό, για τα δεδομένα της εποχής, ήταν πρωτοφανές, αναγκάζοντας κάποιους υπαλλήλους να «πατάνε πόδι» και να σπάνε την απαγόρευση. Μάλιστα, οι νεοδιοριζόμενοι δόκιμοι υπάλληλοι καλούνταν να υπογράψουν υπεύθυνη δήλωση, που ανέφερε: «Αναλαμβάνω την υποχρέωση να μη καπνίζω. Να μην παίζω χαρτιά. Να μην συχνάζω εις τον Ιππόδρομο». Παράλληλα δε, εφαρμόζονταν και κάποιες πιο μοντέρνες «αμερικάνικου τύπου» καινοτομίες, όπως η σίτιση σε εστιατόριο μέσα στην ίδια την Τράπεζα[1056].

Τέλος, σύμφωνα με καταγγελίες γυναικών υπαλλήλων της Εμπορικής Τράπεζας, απαγορευόταν, στις γυναίκες υπαλλήλους, ο γάμος ή απαγορευόταν στους άντρες να βγάζουν το σακάκι τους. Χαρακτηριστικά να αναφέρουμε, αν και αφορά σε προηγούμενη περίοδο από αυτήν που εξετάζουμε, ότι, το 1930, στον Εσωτερικό Κανονισμό της Εθνικής Τράπεζας αναφερόταν ότι, «δακτυλογράφοι της Τραπέζης προσλαμβάνονται μόνον άγαμοι, απολυόμενοι αυτοδικαίως της υπηρεσίας εάν έλθωσιν εις γάμον»[1057].

Μπορεί, λοιπόν, φαινομενικά, οι τραπεζιτικοί υπάλληλοι να έδιναν μια καλύτερη έξωθεν μαρτυρία, στην πραγματικότητα, όμως, οι συνθήκες εργασίας τους ήταν δύσκολες με μεγάλο φόρτο, συνωστισμό σε κακώς και ανεπαρκώς αεριζόμενους

[1055] *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Τα ζητήματα που απορροφούν την επαγγελματική προσοχή της τάξεως των τραπεζιτικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-2-1940, σ. 1.
[1056] *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική ζωή των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Απαγορεύσεις- περιορισμοί- αιτήματα, εφημερίδα Ακρόπολις, 23-2-1940, σ. 1.
[1057] *Αβδελά Ε.,* Μισθωτές σχέσεις…, ό.π., σ. 241.

χώρους[1058] και αυστηρούς κανόνες πειθαρχίας, που, σε κάποιες περιπτώσεις, υπό το άγρυπνο βλέμμα των εποπτών, δεν επέτρεπαν ούτε τη μετακίνησή τους, ούτε καν τις ομιλίες με τους διπλανούς τους[1059], ούτε ακόμα και την ασθένεια πέραν των επτά ημερών[1060]. Έχουν ενδιαφέρον οι μαρτυρίες περί του «ανθρώπου με τα καουτσουκένια παπούτσια», που περιφερόταν αθόρυβα στους χώρους της Τράπεζας Αθηνών και επιθεωρούσε τους υπαλλήλους[1061].

Μεγάλες ήταν και οι μισθολογικές διαφορές μεταξύ των υπαλλήλων διαφορετικών τραπεζών, όσο και μέσα στην ίδια Τράπεζα. Η πλειοψηφία των 10.000, σε σύνολο 14.000 τραπεζιτικών, μοιραζόταν, μόλις, το 20% του συνόλου των δαπανών μισθοδοσίας των Τραπεζών και οι υπόλοιποι 4.000 το 75%. Οι αυξήσεις δε ήταν πενιχρές ή και μηδαμινές. Μέχρι, βέβαια, την «μεγάλη ημέρα», κατά το καθεστώς, του Ιουλίου του 1937, όπου ίσχυσε η συλλογική σύμβαση, η οποία, σύμφωνα με τις κυβερνητικές εξαγγελίες, φιλοδοξούσε να ευνοήσει, κυρίως, τους υπαλλήλους των μικρότερων τραπεζών[1062].

Παρόμοια κατάσταση ανομοιογένειας παρουσιαζόταν μεταξύ διαφορετικών Τραπεζών και ως προς την περίθαλψη, τις συντάξεις και την ασφαλιστική κάλυψη του προσωπικού τους. Οι μεγάλες Τράπεζες, όπως η Τράπεζα της Ελλάδος, η Κτηματική και η Εθνική Τράπεζα, είχαν κοινό Ταμείο συνταξιοδότησης των υπαλλήλων τους, ενώ στις υπόλοιπες, όπως, για παράδειγμα, στην Εμπορική Τράπεζα, που τέτοιο Ταμείο δεν υπήρχε, οι συνταξιούχοι λάμβαναν μόνο ένα εφ' άπαξ βοήθημα και τις κρατήσεις τους. Κάποιες δε, όπως η Εθνική Τράπεζα, διέθεταν Ταμεία Αντασφάλειας και Αλληλοβοήθειας τα οποία παρείχαν στους εργαζόμενούς τους ιατρική και υγειονομική περίθαλψη, στεγαστικά δάνεια και δάνεια για την αγορά σπιτιών σε ειδικά διαμορφωμένους οικισμούς [1063].

Ωστόσο, η πρώτη κατοχική κυβέρνηση του Γ. Τσολάκογλου δεν συμμερίστηκε ιδιαίτερα τη «συμπάθεια» που έδειξε η προηγούμενή της έναντι της επαγγελματικής

[1058] *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική ζωή των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Οι μηχανές- λογισταί και η επίδρασίς των, εφημερίδα Ακρόπολις, 26-2-1940, σ. 1.
[1059] *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική ζωή των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Οι όροι της εργασίας των, εφημερίδα Ακρόπολις, 24-2-1940, σ. 1.
[1060] *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η ασφαλιστική προστασία των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Σύνταξις- περίθαλψη- πρόνοια, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-3-1940, σ. 1.
[1061] *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική ζωή των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Οι όροι της εργασίας των, εφημερίδα Ακρόπολις, 24-2-1940, σ. 1.
[1062] *Γεράνης Σ.,* Τα ζωτικότερα ζητήματα που απασχολούν την τάξι των τραπεζιτικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 28-2-1940, σ. 1.
[1063] *Γεράνης Σ.,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η ασφαλιστική προστασία των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Σύνταξις- περίθαλψη- πρόνοια, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-3-1940, σ. 1.

κατηγορίας των τραπεζιτικών. Εξ' ου και, μόλις δυο μήνες μετά την ανάληψη των καθηκόντων της, ο Υπουργός Οικονομικών Σ. Γκοτζαμάνης, με έγγραφό του, ζήτησε τη μείωση των μισθών των ανώτερων και ανώτατων τραπεζιτικών υπαλλήλων[1064]. Στο ίδιο πνεύμα και ο Υπουργός Γεωργίας Χ. Κατσιμήτρος ανακοίνωσε την απόλυση όλων των «ανωμάλως» προσληφθέντων, κατά το έτος 1940, στην Αγροτική Τράπεζα[1065].

Τα βασικά, λοιπόν, ζητήματα του κλάδου των τραπεζιτικών υπαλλήλων ήταν η μισθολογική τους αναπροσαρμογή και οι προαγωγές τους, η εφαρμογή Ενιαίου Οργανισμού Εσωτερικής Υπηρεσίας για όλες τις Τράπεζες, η κατοχύρωση των θέσεων εργασίας τους, το ενιαίο ωράριο, η διασφάλιση του 13ου μισθού, η ρύθμιση της ασφάλισης και συνταξιοδότησής τους και πιο ειδικά ζητήματα, όπως η επαναφορά των διωχθέντων του κινήματος του 1935[1066].

IV. Η Υπηρεσία Τηλεφωνίας, Ταχυδρομείων, Τηλεγράφων (Τ.Τ.Τ.)

Α. Δομές

Η Ταχυδρομική, Τηλεγραφική και Τηλεφωνική (Τ.Τ.Τ.) Υπηρεσία συστήθηκε ως Ταχυδρομική Υπηρεσία, στις 24 Σεπτεμβρίου του 1829, με το υπ' αριθ. 6550 ψήφισμα του Ιωάννη Καποδίστρια και αποτελούσε μια από τις ιστορικότερες υπηρεσίες του ελληνικού δημοσίου.

Τα πρώτα κεντρικά γραφεία της ιδρύθηκαν το 1829 στο Άργος, την Τρίπολη, την Επίδαυρο και τη Σύρο. Τον Απρίλιο της ίδιας χρονιάς, συστάθηκε και ο πρώτος Ταχυδρομικός Κανονισμός. Τριάντα χρόνια μετά, το 1859, ιδρύθηκε η Τηλεγραφική Υπηρεσία και το 1892 η Τηλεφωνική. Τον Ιούνιο του 1938, η Τ.Τ.Τ. Υπηρεσία λειτουργούσε, συνολικά, 5.421 Γραφεία σε όλη την Ελλάδα, εκ των οποίων τα 572 ήταν α΄, β΄ και γ΄ τάξεως, τα επίπεδα των τάξεων είχαν να κάνουν με το μέγεθος της κίνησης και τη στελέχωσή τους, 682 ήταν Τηλεγραφικά και Ταχυδρομικά, 3.953 μόνο Τηλεφωνικά και 50 μόνο Ταχυδρομικά. Επίσης, λειτουργούσε 35 Τηλεφωνικά Κέντρα και 15 Ανταλλακτήρια και απασχολούσε συνολικά 7.022 υπαλλήλους.

[1064] *Ανώνυμος,* Θα μειωθούν οι μισθοί των ανώτατων και ανώτερων υπαλλήλων τραπεζών και εταιρειών. Έγγραφον του κ. Γκοτζαμάνη, εφημερίδα Η Βραδυνή, 2-7-1941, σ. 2.
[1065] *Ανώνυμος,* Θα απολυθούν οι ανωμάλως προσληφθέντες εις την Αγροτικήν Τράπεζαν. Η θητεία του κ. Λαμπρόπουλου, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-8-1941, σ. 2.
[1066] *Ανώνυμος,* Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Τα συμπεράσματα της ερεύνης μας μεταξύ των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Η ζωηρά απήχησις της, εφημερίδα Ακρόπολις, 18-3-1940, σ. 1.

Η Τ.Τ.Τ. Υπηρεσία υπαγόταν στο Υφυπουργείο Τ.Τ.Τ. του Υπουργείου Συγκοινωνίας, του οποίου τα κεντρικά γραφεία στεγάζονταν στην Πλατεία Συντάγματος, με δυο παραρτήματα, το ένα επί της οδού Ρηγίλλης 2 και το δεύτερο στο Μέγαρο Λογοθετόπουλου επί της οδού Μπουμπουλίνας[1067], δίπλα στο μετέπειτα «κολαστήριο» των Γερμανών κατακτητών. Αργότερα, τον Νοέμβριο του 1939, αποφασίσθηκε η στέγαση των Υπηρεσιών Τ.Τ.Τ. σε νέο κτίριο, το οποίο θα ανεγειρόταν σε οικόπεδο του Δήμου Αθηναίων, όπου μέχρι τότε στεγαζόταν το Δημοτικό Θέατρο[1068]. Την περίοδο που εξετάζουμε τα Κεντρικά Γραφεία της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας βρίσκονταν στην Πλατεία Κοτζιά[1069].

Η λειτουργία της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας, η διοίκηση και τα θέματα του προσωπικού της, ρυθμίζονταν από τον Ν. 3811/1929 «Περί κυρώσεως του Ν.Δ. 27 Φεβρουαρίου 1926 "περί Διοικήσεως Υπηρεσίας Τ.Τ.Τ."»[1070], όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 4246/1929 «Περί τροποποιήσεως διατάξεων της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας»[1071]. Την περίοδο που εξετάζουμε, η λειτουργία της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας ρυθμιζόταν από τον Α.Ν. 291/1936 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των περί διοικήσεως της Υπηρεσίας Τ.Τ.Τ. νόμων»[1072], ο οποίος είχε επιφέρει ορισμένες αλλαγές σε σχέση με την προηγούμενη νομοθεσία.

Πιο συγκεκριμένα, η Τ.Τ.Τ. Υπηρεσία υπαγόταν στην αρμοδιότητα του Υπουργού Συγκοινωνίας[1073] και διαιρούταν στην Κεντρική και την Περιφερειακή Υπηρεσία[1074], που είχε και την εποπτεία των Περιφερειακών, κατά τόπους, δηλαδή, Γραφείων σε όλη την επικράτεια. Το προσωπικό της, του οποίου τα θέματα ρυθμίζονταν από το Συμβούλιο Προσωπικού Τ.Τ.Τ., καταλάμβανε οργανικές θέσεις[1075]

[1067] *Ανώνυμος*, Μια έρευνα του «Ελληνικού Μέλλοντος». Η αλματώδης εξέλιξις των Τ.Τ.Τ. υπηρετούν 7 χιλιάδες υπάλληλοι. Τετρακόσια εκατομμύρια εισπράξεις. Ένας κρατικός οργανισμός με υποδειγματικήν λειτουργίαν. Το πρώτο σώμα των «έφιππων» ταχυδρόμων. Τα ζητήματα των υπαλλήλων, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 9-6-1938, σ. 1.

[1068] *Ανώνυμος,* Η στέγασις των υπηρεσιών Τ.Τ.Τ. εις τας Αθήνας. Το νέον Μέγαρον, εφημερίδα Έθνος, 14-11-1939, σ. 3, *Κ.* , Αθηναϊκόν Ρεπορτάζ. Μετά την κατεδάφισιν του Δημ. Θεάτρου. Το νέον μέγαρον των Τ.Τ.Τ. και το Δημαρχείον, εφημερίδα Έθνος, 23-12-1939, σ. 3, *Ανώνυμος,* Η κατεδάφισις του Δημοτικού Θεάτρου. Το νέον μέγαρον των Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 26-8-1940, σ. 6.

[1069] Φωτογραφία του Μεγάρου Μελά στην Πλατεία Κοτζιά, όπου στεγάζονταν τα Κεντρικά Γραφεία της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας, Φωτογραφία 54.

[1070] ΦΕΚ 26/Α/24-1-1929.

[1071] ΦΕΚ 234/Α/18-7-1929.

[1072] ΦΕΚ 483/Α/31-10-1936.

[1073] Άρθρο 1 του Α.Ν. 291/1936.

[1074] Άρθρο 2 του Α.Ν. 291/1936.

[1075] Άρθρο 6 του Α.Ν. 291/1936.

και μπορούσε να μετατεθεί από την Κεντρική στις Περιφερειακές Υπηρεσίες και το ανάποδο, χωρίς κανέναν περιορισμό ή εξαίρεση[1076].

Η Διοίκηση της Υπηρεσίας είχε ανατεθεί σε μια σειρά από αμειβόμενα Συμβούλια: Διοικητικόν Συμβούλιον Τ.Τ.Τ., Συμβούλιον Προσωπικού Τ.Τ.Τ., Τεχνικόν Συμβούλιον Τ.Τ.Τ., Συμβούλιον Τ.Τ.Τ. Εκμεταλλεύσεως και Συμβούλιον Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, που όλα ήταν υπό την εποπτεία, τον αυστηρό έλεγχο και σε κάποια από αυτά, την Προεδρία του Υπουργού Συγκοινωνίας[1077]. Για δε σοβαρά ζητήματα προσωπικού, όπως η στασιμότητα, οι προαγωγές και οι αναθεωρήσεις πειθαρχικών αποφάσεων περί υποβιβασμού ή απόλυσης λόγω επαγγελματικής ανικανότητας, αποφαινόταν το Αναθεωρητικόν Συμβούλιον Προσωπικού Τ.Τ.Τ.[1078] Τρία χρόνια αργότερα, τα Συμβούλια Διοίκησης της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας έγιναν τέσσερα: Συμβούλιον Προσωπικού Τ.Τ.Τ., Αναθεωρητικόν Συμβούλιον Προσωπικού Τ.Τ.Τ., Τεχνικόν Συμβούλιον Τ.Τ.Τ. και Συμβούλιον Τ.Τ.Τ. Εκμεταλλεύσεως[1079], χωρίς, όμως, επί της ουσίας, να μεταβληθεί το σύνθετο σύστημα απόλυτου ελέγχου που ίσχυε.

Επαναλαμβάνεται, για άλλη μια φορά, λοιπόν, το ίδιο μοτίβο και στην Τ.Τ.Τ. Υπηρεσία. Ένα αυστηρό και πολυδαίδαλο σύστημα διοίκησης, που, από τη μια μεριά, εξασφάλιζε τον απόλυτο εναγκαλισμό και χειραγώγηση της Υπηρεσίας από το κράτος, σύμφωνα με τις επιταγές του καθεστώτος, και από την άλλη, τακτοποιούσε, σε αμειβόμενες καίριες θέσεις, προσφιλή πρόσωπα και συνεργάτες του.

Μια διάθεση απόλυτου ελέγχου που, επίσης, φάνηκε και στο γεγονός ότι οι αρμοδιότητες κάθε Τμήματος και Διεύθυνσης περιγράφονταν σε Β.Δ. με κάθε λεπτομέρεια, με αυστηρότητα και σαφήνεια, χωρίς να αφήνουν κανένα περιθώριο διακριτικής ευχέρειας[1080].

[1076] Άρθρο 13 του Α.Ν. 291/1936, *Ανώνυμος*, Δημοσιεύεται ο καταρτισθείς νόμος περί διοικήσεως των υπηρεσιών των Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ακρόπολις, 3-11-1936, σ. 6.

[1077] Β.Δ. «Περί συστάσεως, συνθέσεως κ.λπ. υπηρεσιακών συμβουλίων της Κεντρικής Υπηρεσίας Τ.Τ.Τ.», ΦΕΚ 525/Α/27-11-1936, *Ανώνυμος*, Τα υπηρεσιακά συμβούλια των Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ακρόπολις, 12-11-1936, σ. 6.

[1078] Άρθρο 4 του Α.Ν. 2518/1940 «Περί τροποποιήσεως διατάξεων περί Υπηρεσιακών Συμβουλίων και ενίων πειθαρχικών διατάξεων της Τ.Τ.Τ. υπηρεσίας», ΦΕΚ 269/Α/2-9-1940.

[1079] Ν. 377/1943 «περί Συμβουλίων της Κεντρικής Υπηρεσίας και τροποποιήσεως διατάξεων περί τρόπου διενεργείας προαγωγών του Προσωπικού Τ.Τ.Τ. κ.λπ.», ΦΕΚ 228/Α/28-7-1943.

[1080] Β.Δ. «Περί καθορισμού της αρμοδιότητος των παρά τη Κεντρική Υπηρεσία Τ.Τ.Τ., Διευθυντών, Προϊσταμένων Υπηρεσιών και Ανεξάρτητων Τμημάτων Γεν. Επιθ/των, Τεχνικού Συμβούλου, και Τμηματαρχών, αναπληρώσεως και καθηκόντων αυτών και διαιρέσεως των τμημάτων και Υπηρεσιών εις γραφεία», ΦΕΚ 9/Α/14-1-1937.

Στο πλαίσιο δε των οικονομιών, που αποτελούσε βασική εξαγγελία της 4ης Αυγούστου 1936, προτάθηκε η μείωση των δαπανών της Υπηρεσίας[1081], η αύξηση της κίνησής της[1082] και η κατάργηση απομακρυσμένων Περιφερειακών Ταχυδρομικών Γραφείων με περιορισμένη κίνηση[1083]. Έχει, ίσως, ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι υπήρχε η σκέψη η Τ.Τ.Τ. Υπηρεσία να κλείσει τα Περιφερειακά Γραφεία, που είχαν μικρή κίνηση και να ενισχύσει τον θεσμό των Πρακτορείων. Δηλαδή, να προχωρήσει στην ίδρυση Πρακτορείων με άμισθους υπαλλήλους, οι οποίοι θα αμείβονταν έναντι ποσοστού επί της κίνησης[1084]. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, στις πολιτικές και τις προτάσεις περί οικονομιών υπήρξε διαφοροποίηση στην αντιμετώπιση των Γραφείων της Περιφερειακής Υπηρεσίας Βορείου Ελλάδας, όπου, για λόγους διασφάλισης της ακεραιότητας της χώρας, όχι μόνο δεν έκλεισαν, αλλά προωθήθηκε η ενίσχυσή τους, τόσο με ανθρώπινο δυναμικό, όσο και με εγκαταστάσεις και υποδομές[1085]. Μια διαφορετική αντιμετώπιση της περιοχής της Βόρειας Ελλάδας, που παρατηρήσαμε και σε άλλους τομείς της δημόσιας διοίκησης και είχε να κάνει με την καλύτερη θωράκιση της χώρας έναντι των βουλγαρικών επεκτατικών απειλών.

Β. Ανθρώπινο Δυναμικό

Με την ανάληψη των καθηκόντων του Ι. Μεταξά, στις 4 Αυγούστου 1936, με Β.Δ.[1086] επιστρατεύθηκαν όλοι οι υπάλληλοι της Ταχυδρομικής, Τηλεγραφικής και Τηλεφωνικής Υπηρεσίας. Ας μην ξεχνάμε ότι, οι τηλεπικοινωνίες και οι μεταφορές είναι, μετά τον στρατό, οι πρώτες Υπηρεσίες, που κάθε κυβέρνηση, πόσο μάλλον αν αυτή προκύπτει από πραξικόπημα, και κάθε εχθρική δύναμη, σε περίπτωση πολέμου, θέλει να ελέγξει, προκειμένου να εξασφαλίσει την απόλυτη κυριαρχία και κατοχή μιας

[1081] *Ανώνυμος,* Αι τριατατικαί υπηρεσίαι και οι περιτταί δαπάνες των, εφημερίδα Η Εθνική, 29-11-1937, σ. 6.
[1082] *Ανώνυμος,* Η γλώσσα των αριθμών. Η κίνησις εις τα Τ.Τ.Τ. Παρατηρείται γενικώς αύξησις, εφημερίδα Η Πρωία, 30-12-1937, σ. 1.
[1083] *Ανώνυμος,* Δια την αναδιοργάνωσιν της τριατατικής υπηρεσίας. Περικοπή άσκοπων δαπανών. Τα νέα πρακτορεία Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Η Εθνική, 1-2-1937, σ. 6.
[1084] *Ανώνυμος,* Κατάργησις πολλών τριατατικών γραφείων. Ο θεσμός των πρακτορείων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 5-9-1936, σ. 6.
[1085] *Ανώνυμος,* Αναδιοργανούνται ριζικώς αι τριατατικαί υπηρεσίαι. Θα προσληφθούν νέοι υπάλληλοι, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 31-5-1937, σ. 6.
[1086] Β.Δ. «Περί επιστρατεύσεως πάντων των ταχυδρομικών, τηλεγραφικών και τηλεφωνικών υπαλλήλων, συμπεριλαμβανομένου και του κατώτερου προσωπικού των ανηκόντων εις τας κλάσεις επιστρατεύσεως 1907 και νεωτέρας, συμπεριλαμβανομένων και των αγυμνάστων βοηθητικών και απαλλαγέντων», ΦΕΚ 326/Α/4-8-1936.

χώρας[1087]. Η επιστράτευση επέβαλε την παρουσία όλων των υπαλλήλων στις θέσεις εργασίας τους έως και τις 24 Αυγούστου 1936, με απειλή τιμωρίας και παραπομπής στο Στρατοδικείο[1088].

Εν συνεχεία, όπως ήταν αναμενόμενο, η τακτική αυτή συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου, όπου το προσωπικό της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας, ακόμα και αδιόριστοι απόφοιτοι των Σχολών Τ.Τ.Τ., είδαν τα ονόματά τους να δημοσιεύονται σε Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβέρνησης ως πολιτικά επιστρατευμένοι[1089]. Η κατάσταση αυτή έκτακτης ανάγκης συνεχίστηκε μέχρι τις 26 Μαΐου 1941, όπου, τουλάχιστον τυπικά, η επιστράτευση έληξε[1090]. Για τις ανάγκες δε της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας επιστρατεύθηκαν και πρώην υπάλληλοι της Τηλεγραφικής Εταιρείας Ήστερν[1091]. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936, αντιλαμβανόμενο τη σπουδαιότητα αυτών των Υπηρεσιών, δεν περιορίστηκε μόνο στην επιστράτευση του προσωπικού, αλλά προχώρησε και σε αυστηροποίηση του τρόπου χορήγησης των αδειών του, προκειμένου να εξασφαλίσει την απρόσκοπτη λειτουργία της Υπηρεσίας, που του ήταν απαραίτητη[1092]. Πιο συγκεκριμένα, οι εργαζόμενοι στην Τ.Τ.Τ. Υπηρεσία, όπως προαναφέραμε, ανέρχονταν σε 7.022 τον Ιούνιο του 1938[1093]. Ήταν δημόσιοι υπάλληλοι και διέπονταν από τη νομοθεσία των λοιπών δημοσίων υπαλλήλων, με τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις, όπως αυτά περιγράφηκαν στο Κεφάλαιο 3.

Διορίζονταν, είτε μέσω της διαδικασίας μονιμοποίησης έκτακτων, δόκιμων και ημερομισθίων υπαλλήλων, μετά από δοκιμασία και σχετική εκπαίδευση[1094], είτε μέσω της Ανωτέρας Σχολής Τ.Τ.Τ. Κάθε χρόνο, με υπουργική απόφαση, οριζόταν ο αριθμός των εισακτέων σε αυτή[1095], διεξαγόταν σχετικός διαγωνισμός για την εισαγωγή των

[1087] *Ανώνυμος,* Η επιστράτευσις των τριατατικών, εφημερίδα Η Εθνική, 6-8-1936, σ. 6.
[1088] Άρθρο 3 του Β.Δ.
[1089] Απόφαση 267626/2-12-1940 «Περί πολιτικής επιστρατεύσεως αδιορίστων αποφοίτων Σχολών Τ.Τ.Τ. 1939-1940», ΦΕΚ 275/Β/3-12-1940, Απόφαση/27-3-1941, «Περί πολιτικής επιστρατεύσεως αποφοίτων των Σχολών Τ.Τ.Τ. Αθηνών και Θεσσαλονίκης σχολικής περιόδου 1940-41», ΦΕΚ 60/Β/29-3-1941.
[1090] Απόφαση 158793/24-5-1941, «Περί άρσεως της πολιτικής επιστρατεύσεως των επιστρατευθένων διά τας ανάγκας της Τ.Τ.Τ. υπηρεσίας», ΦΕΚ 86/Β/26-5-1941.
[1091] Απόφαση 102118/9-1-1941 «Περί πολιτικής επιστρατεύσεως πρώην υπαλλήλων Τηλεγραφικής Εταιρείας Ήστερν δι' ανάγκας υπηρεσίας Τ.Τ.Τ.», ΦΕΚ 4/Β/10-1-1941.
[1092] Α.Ν. 197/1936 «Περί κανονικών αδειών του μονίμου Προσωπικού Τ.Τ.Τ.», ΦΕΚ 438/Α/5-10-1936.
[1093] *Ανώνυμος,* Μια έρευνα του «Ελληνικού Μέλλοντος». Η αλματώδης εξέλιξις των Τ.Τ.Τ. υπηρετούν 7 χιλιάδες υπάλληλοι. Τετρακόσια εκατομμύρια εισπράξεις. Ένας κρατικός οργανισμός με υποδειγματικήν λειτουργίαν. Το πρώτο σώμα των «έφιππων» ταχυδρόμων. Τα ζητήματα των υπαλλήλων, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 9-6-1938, σ. 1.
[1094] *Ανώνυμος,* Μονιμοποίησις εκτάκτων των Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Η Πρωία, 19-12-1938, σ. 4.
[1095] Π.χ. Απόφαση 318465/28-12-1938 «Περί αυξήεως του αριθμού των εις τας Σχολάς Τ.Τ.Τ. Αθηνών και Θεσσαλονίκης φοιτώντων ανά 10», ΦΕΚ 3/Β/3-1-1939, *Ανώνυμος,* Οι εισακτέοι εις την Σχολήν Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ο Τύπος, 10-11-1938, σ. 6.

υποψηφίων[1096] και οι απόφοιτοι της Σχολής, κατόπιν σχετικής δοκιμασίας, διορίζονταν σε κενές οργανικές θέσεις προσωπικού Τ.Τ.Τ.

Για τον διορισμό ίσχυαν, σε γενικές γραμμές, οι ίδιες, με τους υπόλοιπους δημοσίους υπαλλήλους, διατάξεις και προϋποθέσεις εκτός, ίσως, της αναφοράς σε συγκεκριμένες παθήσεις, που καθιστούσαν τους υποψηφίους ακατάλληλους[1097]. Μία προϋπόθεση, που συναντήσαμε, επίσης, στους διορισμούς εκπαιδευτικών, με αναφορά σε συγκεκριμένες παθήσεις. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρονταν και χαρακτηρίζονταν ως «ανωμαλίες της φυσιολογικής καταστάσεως του οργανισμού», μεταξύ άλλων, ο διαβήτης, η «καχεκτική κατάσταση», οι φλεβίτιδες, οι μυϊκές ατροφίες και η ενδοκρινική διαταραχή, που «δίνει την εντύπωση ατελούς σωματικής ή πνευματικής ανάπτυξης και δημιουργεί ψυχοσύνθεση αντίθεση προς την απαιτούμενη για δημόσιο λειτουργό»!

Με την επιβολή της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, οι προαγωγές, που είχαν ήδη δρομολογηθεί, «πάγωσαν». Το Συμβούλιο Προσωπικού Τ.Τ.Τ. θα τις έκρινε, εκ νέου, με κριτήριο τη σειρά αρχαιότητας, λαμβάνοντας υπόψη τους ατομικούς φακέλους των υπαλλήλων[1098]. Αργότερα, με ξεχωριστό νόμο, το σύστημα των προαγωγών ρυθμίστηκε και ανατέθηκε σε Συμβούλιο Προαγωγών, το οποίο συστάθηκε για αυτόν τον λόγο[1099]. Η κυβέρνηση, κατά δήλωσή της, είχε αντιληφθεί ότι Πτυχιούχοι Ανώτατων Σχολών του Πανεπιστημίου, υπάλληλοι της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας, παρέμεναν επί δεκαπενταετία στάσιμοι[1100] και υποσχόταν επίλυση του προβλήματος[1101]. Μάλιστα, κάποιοι από αυτούς υποβιβάστηκαν, κιόλας, για να αποκατασταθούν, τελικά, πολύ αργότερα, το 1941, με τον Ν.Δ. 208/1941 «Περί καταργήσεως διατάξεων αφορωσών προαγωγάς Τ.Τ.Τ. Υπαλλήλων, ακυρώσεως πινάκων προαγωγών

[1096] *Ανώνυμος,* Προκήρυξις διαγωνισμού Σχολής Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ακρόπολις, 11-8-1937, σ. 5, *Ανώνυμος,* Διαγωνισμός δια την Σχολήν Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 11-7-1938, σ. 6.

[1097] Β.Δ. «Περί καθορισμού ανωμαλιών της φυσιολογικής καταστάσεως του οργανισμού, αίτινες καθιστώσι τους υποψηφίους ακαταλλήλους δια τας υπηρεσίας Τ.Τ.Τ.», ΦΕΚ 297/Α/3-8-1937.

[1098] Άρθρο 1 του Α.Ν. 168/1936 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τινων των Νόμων περί υπηρεσίας Τ.Τ.Τ.», ΦΕΚ 428/Α/30-9-1936, *Ανώνυμος,* Ακυρούνται οι πίνακες προακτέων Τ.Τ.Τ. Προαγωγαί κατ' αρχαιότητα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 17-8-1936, σ. 8.

[1099] Α.Ν. 543/1937 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων των νόμων περί υπηρεσίας Τ.Τ.Τ.», ΦΕΚ 98/Α/19-3-1937.

[1100] *Ανώνυμος,* Αι προαγωγαί εις τα Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ακρόπολις, 6-10-1938, σ. 5.

[1101] *Ανώνυμος,* Αι υπηρεσίαι των Τ.Τ.Τ. Θα ληφθούν προστατευτικά μέτρα δια τους τριατατικούς υπαλλήλους. Ο τεράστιος όγκος των εργασιών των. Οι ανώτεροι υπάλληλοι εις τα άλλα τμήματα του τηλεγραφείου. Η συντελούμενη εργασία-Το κυβερνητικό ενδιαφέρον, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 12-6-1938, σ. 5.

κ.λπ.»[1102], ο οποίος έδινε τη δυνατότητα στους υποβιβασμένους του 1939 να καλύψουν τις κενές θέσεις που δημιουργήθηκαν το 1940.

Υπενθυμίζεται ότι το σύστημα προαγωγών στο δημόσιο αποτελούσε ουσιαστικά τη μοναδική ευκαιρία βελτίωσης της μισθολογικής κατάστασης των δημοσίων υπαλλήλων, γεγονός πολύ σημαντικό, ιδιαίτερα την περίοδο που εξετάζουμε, για αυτό και οι κυβερνήσεις το χρησιμοποιούσαν για να δημιουργούν προσδοκίες, να ευνοούν τους έμπιστούς τους και να τιμωρούν τους αντιφρονούντες. Εξ' αυτού του λόγου, τα αρμόδια Συμβούλια, που είχαν την ευθύνη να κρίνουν τους υποψηφίους για προαγωγές υπαλλήλους ως προακτέους ή στάσιμους, διορίζονταν από τον αρμόδιο Υπουργό με μέλη της απολύτου εμπιστοσύνης του. Ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια είναι, ίσως, ότι, κατά την εργασία του το προσωπικό της Υπηρεσίας Τ.Τ.Τ., φορούσε ειδική στολή της οποίας οι προδιαγραφές ορίζονταν με Β.Δ.[1103]. Μάλιστα στο σχετικό Β.Δ., που δημοσιεύθηκε στις 19 Φεβρουαρίου 1938[1104], στο Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως βρίσκουμε σκίτσα με πλήρη περιγραφή, με κάθε λεπτομέρεια, της χειμερινής και θερινής στολής.

Κάθε χρόνο, συντάσσονταν εκθέσεις ικανότητας, ή αλλιώς φύλλα ποιότητας, του προσωπικού που αφορούσαν τόσο στην υπηρεσιακή του κατάσταση, τον τρόπο και χρόνο διορισμού και τις υπηρεσιακές μεταβολές του, την οικογενειακή του κατάσταση, την τεχνική του κατάρτιση, τις γνώσεις και τους τίτλους σπουδών του, αλλά και τη «χρησιμότητα, εργατικότητα, ευπείθεια, προσπάθεια για πληρέστερη κατάρτιση και μείζονα απόδοση», τη διοικητική του ικανότητα, τη συμπεριφορά, την επάρκεια και τις πειθαρχικές ποινές που του είχαν επιβληθεί[1105].

Βέβαια, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, δεν έλειψαν οι διθύραμβοι και η «υπουργική ευαρέσκεια»[1106] για το έργο των υπαλλήλων της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας, όπως, για παράδειγμα, για την προσφορά και την αφοσίωση των 340 υπαλλήλων του Κεντρικού Τηλεγραφείου Αθηνών[1107]. Σε συνέντευξη του δε στον καθημερινό τύπο ο

[1102] ΦΕΚ 209/Α/25-6-1941.
[1103] *Ανώνυμος,* Η στολή του προσωπικού Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Έθνος, 1-8-1937, σ. 6.
[1104] Β.Δ. «Περί στολής βοηθητικού και υπηρετικού προσωπικού Τ.Τ.Τ.», ΦΕΚ 59/Α/19-2-1938.
[1105] Απόφαση 345466/21-12-1937 «Περί κανονισμού τρόπου συντάξεως εκθέσεως ικανότητος προσωπικού Τ.Τ.Τ.», ΦΕΚ 1/Β/5-1-1938, *Ανώνυμος,* Τα φύλλα ποιότητας των τριατατικών, εφημερίδα Η Βραδυνή, 19-1-1938, σ. 6.
[1106] *Ανώνυμος,* Υπουργική ευαρέσκεια εις τριατατικούς υπαλλήλους, εφημερίδα Ο Τύπος, 24-9-1939, σ. 4.
[1107] *Ανώνυμος,* Αυτοί που μας φέρνουν τα νέα. Εις το Τηλεγραφείον Αθηνών όπου στεγάζονται 340 υπάλληλοι. Η εφαρμογή του τηλέτυπου. Ο ταχύς ρυθμός της υπηρεσίας, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 27-8-1939, σ. 4.

Κ. Νικολόπουλος, Υφυπουργός Τ.Τ.Τ., κάνοντας απολογισμό του μέχρι τότε έργου του, μίλησε για «κανονισμό» του ζητήματος των κανονικών και των αναρρωτικών αδειών των υπαλλήλων, για προσλήψεις «απολύτως υγειών», για ανέγερση ειδικού σανατορίου, οργάνωση της Υπηρεσίας Τ.Τ.Τ., βελτίωση της ταχυδρομικής ανταπόκρισης και αύξηση των εσόδων της[1108]. Ενώ δεν έλειπαν και οι εγκύκλιοι περί τήρησης βιβλίου παραπόνων και συμπεριφοράς των υπαλλήλων, με παραινέσεις για επίδειξη «προσήνειας» και «προθυμίας», «ομιλητικότητα», «αποφυγή επεισοδίων ακόμα και στις πιο επίμονες και δύσκολες περιπτώσεις πολιτών»[1109].

Η υπόσχεση για ανέγερση ειδικού σανατορίου για το προσωπικό Τ.Τ.Τ. δεν ήταν τυχαία. Η βασική ασθένεια, που μάστιζε τον πληθυσμό την περίοδο που εξετάζουμε, ήταν η φυματίωση, η οποία, όπως ήταν φυσικό, έπληττε και το προσωπικό της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας. Ενώ το 1930 είχαν καταγραφεί 15 περιπτώσεις φυματικών υπαλλήλων Τ.Τ.Τ., το 1936 το νούμερο αυτό υπερδιπλασιάστηκε και εκτοξεύθηκε σε 40[1110]. Εξ' ου και η κυβέρνηση υποχρεώθηκε, υπό τις συνθήκες αυτές, να ανακοινώσει έκτακτα μέτρα προστασίας.

Κατ' αρχάς, συνέστησε Επιτροπή με αρμοδιότητα την ανεύρεση κατάλληλου χώρου για την ανέγερση Σανατορίου Φυματικών Τ.Τ.Τ. υπαλλήλων, στην περιοχή της Πεντέλης[1111]. Επίσης, κατόπιν παραπομπής των «υπόπτων περιστατικών» σε αρμόδια Υγειονομική Επιτροπή και σχετικής γνωμάτευσής της, παρεχόταν, μετά από 5 χρόνια υπηρεσίας, σανατοριακή περίθαλψη με χρήση αναρρωτικής άδειας μετά πλήρων αποδοχών, επιδόματα ασθένειας και επιδόματα συντάξεως[1112]. Για κάποιες δε ελαφρύτερες περιπτώσεις προβλεπόταν τοποθέτηση των ασθενών υπαλλήλων σε συγκεκριμένες θέσεις[1113]. Παράλληλα, προχώρησε σε σύσταση Λογαριασμού Πρόνοιας Φυματικού Προσωπικού Τ.Τ.Τ., ο οποίος θα χρηματοδοτούνταν από τα έσοδα του Κρατικού Προϋπολογισμού, από την ετήσια εισφορά του Υπουργείου

[1108] *Ανώνυμος,* Προς ανασύνταξιν της δημόσιας ζωής. Το νέον κράτος δια τα Τ.Τ.Τ. Ομιλεί ο υφυπουργός κ. Κ. Νικολακόπουλος, εφημερίδα Η Εθνική, 14-10-1936, σ. 1, *Ανώνυμος,* Προς ανασύνταξιν της δημόσιας ζωής. Το νέον κράτος δια τα Τ.Τ.Τ. Ομιλεί ο υφυπουργός κ. Κ. Νικολακόπουλος, εφημερίδα Η Εθνική, 15-10-1936, σ. 1.
[1109] *Ανώνυμος,* Εγκύκλιος του υφυπουργείου Τ.Τ.Τ. προς τας ταχυδρομικάς υπηρεσίας δια την διευκόλυνσιν του κοινού, εφημερίδα Η Εθνική, 8-2-1937, σ. 6.
[1110] *Ανώνυμος,* Τα πεπραγμένα της υπηρεσίας των Τ.Τ.Τ. κατά το διαρρεύσαν έτος 1936, εφημερίδα Ακρόπολις, 9-1-1937, σ. 5.
[1111] *Ανώνυμος,* Το σανατόριον δια τους φυματικούς των Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ο Τύπος, 23-8-1936, σ. 6, *Ανώνυμος,* Το σανατόριον των τριατατικών, εφημερίδα Ακρόπολις, 26-8-1936, σ. 5.
[1112] Άρθρο 1 του Α.Ν. 1676/1939 «Περί προστασίας φυματικού προσωπικού Τ.Τ.Τ.», ΦΕΚ 127/Α/31-3-1939, *Ανώνυμος,* Η προστασία των φυματικών των Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Έθνος, 23-8-1936, σ. 6.
[1113] Άρθρο 4 του Α.Ν. 1676/1939.

Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως, από μέρος των τόκων του Ενεχυροδανειστηρίου και από τέλη επί των απεσταλμένων επιστολών[1114]. Από τον Λογαριασμό αυτόν, θα καταβάλλονταν οι σχετικές δαπάνες και τα προβλεπόμενα επιδόματα για τους φυματικούς υπαλλήλους.

Το προσωπικό της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας διατηρούσε, επίσης, Ταμείο υπό την επωνυμία «Ταμείο Αρωγής και Αλληλοβοήθειας Προσωπικού Τ.Τ.Τ.», το οποίο παρείχε μια σειρά βοηθημάτων και παροχών στα μέλη του[1115]. Να επισημάνουμε ότι τα Επαγγελματικά Ταμεία Αλληλοβοηθείας, για κάποιες κατηγορίες εργαζομένων, ήταν πολύ συνηθισμένα, και, στην πραγματικότητα, έρχονταν να καλύψουν ελλείψεις του συστήματος δημόσιας περίθαλψης και να ενισχύσουν τα εισοδήματα των εργαζομένων. Οι πόροι τους ήταν διαχειριζόμενα χρήματα, που προέρχονταν είτε από τον Κρατικό Προϋπολογισμό, είτε από εισφορές υπέρ τρίτων, τέλη και παράβολα που καταβάλλονταν για αυτόν τον σκοπό. Αντίστοιχο τέτοιο Ταμείο ήταν και το «Ταμιευτήριο του Εργατικού Προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου», που θα συναντήσουμε στο Τρίτο Μέρος της διδακτορικής διατριβής.

Όσον αφορά στις αποδοχές τους, οι εργαζόμενοι της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας, αμείβονταν, όπως και οι υπόλοιποι δημόσιοι υπάλληλοι, με τον μισθό τους και κάποιες παροχές σε είδος, που είχαν να κάνουν, κυρίως, με τη φύση της δουλειάς τους, όπως, για παράδειγμα, «αρβύλες» και επίδομα στους έφιππους αγροτικούς ταχυδρομικούς διανομείς[1116]. Επίσης, υπέρ των θυμάτων του πολέμου υπαλλήλων της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας, προβλέπονταν, επιπλέον, ευεργετικά μέτρα[1117] που αφορούσαν αυτούς και τις οικογένειές τους.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η Ταχυδρομική, Τηλεγραφική και Τηλεφωνική (Τ.Τ.Τ.) Υπηρεσία, μια από τις ιστορικότερες του ελληνικού δημοσίου, λειτουργούσε ως μια τυπική δημόσια υπηρεσία της εποχής με ιδιαιτερότητες που είχαν να κάνουν, κυρίως, με τις ιδιαίτερες συνθήκες εργασίας των υπαλλήλων της, την ανθυγιεινότητά της εργασίας τους, αλλά και τη σπουδαιότητα της Υπηρεσίας, τόσο για το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936, όσο και, μετέπειτα, στις συνθήκες πολέμου και κατοχής.

[1114] Άρθρο 5 του Α.Ν. 1676/1939.

[1115] *Ανώνυμος,* Τροποποιήσεις και συμπληρώσεις του νόμου «περί ταμείου αρωγής και αλληλοβοηθείας προσωπικού Τ.Τ.Τ.», εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 17-5-1937, σ. 6.

[1116] Ν.Δ. 981/1942 «περί χορηγήσεως αρβυλλών εις το κατώτερον προσωπικόν της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας και εκτάκτου επιδόματος εις τους εφίππους αγροτικούς ταχυδρομικούς διανομείς», ΦΕΚ 24/Α/11-2-1942.

[1117] Ν.Δ. 1126/1942 «Περί θέσεως διατάξεων υπέρ των εν τη Υπηρεσία Τ.Τ.Τ. θυμάτων Πολέμου», ΦΕΚ 54/Α/16-3-1942.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ ΤΟ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

Κεφάλαιο 1 Πολιτικό πλαίσιο διαμόρφωσης

Ι. Η Πολιτική του Κράτους

Η προπαγάνδα της 4ης Αυγούστου 1936 ήθελε να παρουσιάσει το καθεστώς ως φιλολαϊκό και φιλεργατικό, που προστάτευε τον φιλήσυχο πολίτη και μάχονταν τον επικίνδυνο κομμουνισμό, τη γραφειοκρατία, τη διαφθορά και την κομματικοποίηση του κράτους. Στο πεδίο της εργατικής και κοινωνικής πολιτικής, επένδυσε στην εικόνα του καθεστώτος «ιδρυτή του Ι.Κ.Α., θεμελιωτή των κοινωνικών ασφαλίσεων και προασπιστή των συλλογικών συμβάσεων»[1118].

Ωστόσο, η πραγματικότητα ήταν πολύ διαφορετική. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, για μεν την κοινωνική ασφάλιση και το ΙΚΑ, η κυβέρνηση, απλά, εφάρμοσε νόμους των προηγούμενων κυβερνήσεων, για δε την κοινωνική πολιτική, θωρακίστηκε με αυστηρά μέτρα ασφάλειας, και, στο όνομα του αντικομμουνισμού, διέλυσε το συνδικαλιστικό κίνημα και τις οργανώσεις του και κατέστειλε κάθε ελευθερία και ατομικό δικαίωμα των πολιτών.

Όχι τυχαία ήταν, επίσης, η επιλογή των προσώπων, τα οποία τοποθετήθηκαν στα καίρια πόστα, με προεξάρχοντα τον Αριστείδη Δημητράτο, που διορίστηκε Υφυπουργός Εργασίας. Ο Α. Δημητράτος, στα νεανικά του χρόνια, ήταν μέλος του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος (ΣΕΚΕ), είχε πρωτοστατήσει στους αγώνες των καπνεργατών της Καβάλας, είχε διατελέσει, επί χρόνια, συνδικαλιστής και, το 1925, Γενικός Γραμματέας του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης. Από εκείνη την περίοδο, όμως, και μέχρι το τέλος της ζωής του, έκανε στροφή προς τον αντικομμουνισμό και τις συντηρητικές απόψεις. Εξ' αυτού του λόγου και η δικτατορία τον επέλεξε για αυτήν τη θέση. Σε δημοσίευμα δε σε καθημερινή εφημερίδα, τρεις μόλις ημέρες μετά την επιβολή της δικτατορίας, ο διορισμός του προβλήθηκε ως «αρραβώνας» του καθεστώτος με την εργατική τάξη. Ένας αρραβώνας, όμως, από τον οποίο, δεν έλειπαν ούτε οι απειλές, ούτε οι προειδοποιήσεις προς τους αντιδρώντες[1119].

[1118] *Ανώνυμος,* Τι πραγματοποίησεν υπέρ των εργατών η κυβέρνησις από της αναλήψεως της εξουσίας, εφημερίδα Η Πρωία, 2-5-1938, σ. 4.

[1119] *Ανώνυμος,* Αι γενικαί γραμμαί της φιλεργατικής πολιτικής της κυβερνήσεως. Ο διορισμός του νέου Υφυπουργού της εργασίας αποτελεί «αρραβώνα» προς όλη την εργατική τάξη. Αυστηρά προειδοποίησις δια τους αντιδρώντας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 7-8-1936, σ. 8.

Στο ίδιο πλαίσιο, ο τύπος γέμιζε καθημερινά με κατευθυνόμενα δημοσιεύματα, στα οποία, από τη μια μεριά, ο Υφυπουργός Εργασίας Α. Δημητράτος εκθείαζε τη φιλεργατική πολιτική της κυβέρνησης, τον τερματισμό της περιόδου κοινωνικής αναταραχής, την αύξηση των αποδοχών 120.000 μισθωτών, την εφαρμογή της Κυριακής ανάπαυσης και του 8ωρου και, από την άλλη, ο Πρωθυπουργός Ι. Μεταξάς αναδείκνυε ως βασική προϋπόθεση της σωτηρίας της χώρας την πειθαρχία, την απαγόρευση των απεργιών και την πίστη «προς τας ιδέας που πηγάζουν από την ιστορία μας»[1120]. Υπό αυτή, λοιπόν, τη θεμελιώδη αντίφαση μεταξύ της φιλολαϊκής εικόνας, που ήθελε να δώσει και των αυστηρών μέτρων ασφάλειας, με τα οποία θωρακίστηκε, κινήθηκε, σε γενικές γραμμές, το καθεστώς για όλη αυτήν την περίοδο. Πιο συγκεκριμένες πτυχές αυτής της πολιτικής θα δούμε στη συνέχεια.

Α. Μέτρα κοινωνικής πρόνοιας και κοινωνικής ασφάλισης

Α.1. Εργατική Πολιτική

Ήδη, από τις αρχές του 1937, η κυβέρνηση, παρουσιάζοντας τα πεπραγμένα του Υφυπουργείου Εργασίας, για μόλις 4 μήνες έργου, εξήρε, μεταξύ άλλων, την υποχρεωτική διαιτησία στην επίλυση των διαφορών μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών, την εφαρμογή των συλλογικών συμβάσεων, τη ρύθμιση των όρων εργασίας του κατώτερου προσωπικού των νοσοκομείων, την εφαρμογή της ανάπαυσης της Κυριακής και του 8ωρου, τη σύσταση Γραφείων Εργασίας σε μεγάλες πόλεις, την ασφαλιστική μέριμνα, τη λειτουργία του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου Κοινωνικών Ασφαλίσεων, αλλά και τον έλεγχο των οργανώσεων των μισθωτών[1121]. Μια τακτική «αυτοθαυμασμού», που τηρήθηκε πιστά σε όλη τη διάρκεια της δικτατορίας[1122].

Όμως, αυτό που, πραγματικά, έγινε ήταν η επιβολή του κρατικού ελέγχου σε όλα τα επίπεδα της αγοράς εργασίας. Το καθεστώς εφάρμοσε μια σειρά μέτρων, όπως η επέκταση του συστήματος των κλειστών επαγγελμάτων, οι επαγγελματικές

[1120] *Ανώνυμος,* Η νέα ισχυρά Ελλάς την οποία ωραματίσθη και ολοκληρώνει ο κ. Πρωθυπουργός είνε η πίστις προς τας ιδέας που πηγάζουν από την ιστορίαν μας. Βασική προϋπόθεση της σωτηρίας της χώρας μας είνε η πειθαρχία, εφημερίδα Η Βραδυνή, 14-9-1936, σ. 6, *Ανώνυμος,* Η κυβέρνησις έθεσε φραγμόν δια των μέτρων της εις την εκμετάλλευσιν της ανθρώπινης εργασίας. Εβελτιώθησαν οι αποδοχαί 120.000 μισθωτών, εφημερίδα Η Βραδυνή, 14-9-1936, σ. 6.

[1121] *Ανώνυμος,* Τι έπραξεν η κυβέρνησις επί του πεδίου της κοινωνικής, εργατικής και επαγγελματικής πολιτικής, εφημερίδα Ακρόπολις, 6-1-1937, σ. 5.

[1122] *Ανώνυμος,* Εν μέσω θυελλωδών εκδηλώσεων ο κ. Μεταξάς ανέπτυξε τα προστατευτικά μέτρα τα ληφθέντα υπέρ των εργαζομένων, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 2-5-1940, σ. 1.

ταυτότητες των εργατών, οι απολύσεις μόνο κατόπιν «κυβερνητικής άδειας», το σύστημα κατανομής των διαθέσιμων θέσεων εργασίας μεταξύ των ανέργων, η λεγόμενη, δηλαδή, εκ περιτροπής εργασία, το ελάχιστο κατώτατο ημερομίσθιο και οι συλλογικές συμβάσεις. Πολλά δε από αυτά τα μέτρα είχαν νομοθετηθεί, ήδη, από προηγούμενες κυβερνήσεις και, μόνο κατ' όνομα, θα μπορούσαν να αποδοθούν στον Ι. Μεταξά[1123].

Πιο συγκεκριμένα, το 8ωρο θεσπίστηκε το 1920 με τον Ν. 2269/1920 «Περί κυρώσεως της διεθνούς συμβάσεως της Διεθνούς Συνδιασκέψεως της Εργασίας της Ουασιγκτώνος περί περιορισμού των ωρών εργασίας εν ταις βιομηχανικαίς επιχειρήσεσιν εις οκτώ καθ' ημέραν και 48 καθ' εβδομάδα»[1124] και, μάλιστα, μετά από πολύχρονους και αιματηρούς αγώνες της εργατικής τάξης της χώρας. Ο Ι. Μεταξάς με το Β.Δ. «Περί επεκτάσεως των περί οκταώρου διατάξεων και εις άλλας κατηγορίας βιομηχανιών και βιοτεχνιών»[1125] επέκτεινε την εφαρμογή του και σε άλλες επαγγελματικές κατηγορίες. Επομένως, είναι απολύτως ανακριβές ότι ο Ι. Μεταξάς καθιέρωσε το 8ωρο.

Επίσης, είναι μύθος ότι καθιέρωσε την αργία της Κυριακής. Είχε ήδη καθιερωθεί από το 1909, με τον Ν. 3455/1909 «Περί Κυριακής αργίας και εορτών»[1126]. Εν αντιθέσει, ο Ι. Μεταξάς, ουσιαστικά, την κατήργησε και επέβαλε την υποχρεωτική καταβολή του κυριακάτικου μεροκάματου για την Εθνική Άμυνα[1127].

Ακόμα και η ίδρυση της Εργατικής Εστίας, που τόσο διαφημίστηκε[1128], έγινε το 1931, με τον Ν. 5204/1931 «Περί ιδρύσεως Εργατικής Εστίας»[1129]. Η 4η Αυγούστου 1936 περιορίστηκε στην εφαρμογή του σχετικού νόμου, με κάποιες τροποποιήσεις, ως προς τη διαχείριση των πόρων και τη διοίκησή της[1130]. Εκείνο που πραγματικά έκανε

[1123] *Βλαχόπουλος Κ.,* Εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα (τέλη 19ου- αρχές 20ου αι..) Μεταξική δικτατορία και εργατοϋπαλληλικό κίνημα, (Πτυχιακή εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 2016, σ. 40.
[1124] ΦΕΚ 145/Α/1-7-1920.
[1125] ΦΕΚ 368/Α/24-8-1936.
[1126] ΦΕΚ 286/Α/7-12-1909.
[1127] *Αρβανιτάκης Δ.,*ό.π., *Ανώνυμος*, Τα ποσά της Κυριακής αργίας κατατίθενται εις την Εθνικήν Τράπεζαν. Ο ενθουσιασμός εργατών και υπαλλήλων, εφημερίδα Η Εθνική, 4-7-1937, σ. 5.
[1128] *Κλαδάς Σ.,* Η Εργατική Εστία πυρήν δια την οργάνωσιν της μετεργασιακής προστασίας, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 5-7-1937, σ. 1, *Ανώνυμος,* Ο τρόπος λειτουργίας και οι σκοποί της Εργατικής Εστίας. Καθιερούται εβδομάς εργατικής αμίλλης και η διοργάνωσις «εκ θέσεων εργασίας», εφημερίδα Ακρόπολις, 2-8-1937, σ. 6.
[1129] ΦΕΚ 240/Α/28-7-1931.
[1130] Α.Ν. 665/1937 «Περί τροποποιήσεως των περί Εργατικής Εστίας διατάξεων», ΦΕΚ 167/Α/7-5-1937.

το καθεστώς περί της Εργατικής Εστίας, ήταν η κωδικοποίηση της σχετικής νομοθεσίας[1131], γεγονός, όμως, που προβλήθηκε ως ίδρυσή της.

Μεγάλη σημασία και έκταση δόθηκε, επίσης, στην υπογραφή της συλλογικής σύμβασης εργασίας των τραπεζοϋπαλλήλων, στις 29 Ιουνίου 1937. Η σύμβαση υπογράφηκε μεταξύ του Προέδρου της Κυβέρνησης Ι. Μεταξά, του Υφυπουργού Εργασίας Α. Δημητράτου, του Τμηματάρχη Οργανισμών και Διαιτησίας του Υφυπουργείου Εργασίας Ι. Παπαδημητρόπουλου, του εκπροσώπου της Ένωσης Ελλήνων Τραπεζών Ι. Δροσόπουλου, του Γεν. Γραμματέα της Ομοσπονδίας Ιδιωτικών Υπαλλήλων Α. Βουλόδημου και του Γενικού Γραμματέα της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών και Υπαλλήλων της Ελλάδος Δ. Παππά[1132]. Άμεση συνέπεια αυτής ήταν μικρές αυξήσεις στους μισθούς των τραπεζιτικών υπαλλήλων[1133] και απανωτά ψηφίσματα ευγνωμοσύνης, εκ μέρους τους, προς τον Πρωθυπουργό, την κυβέρνηση και τις διοικήσεις των Τραπεζών[1134].

Ωστόσο, πολύ σύντομα, φανήκαν τα πρώτα προβλήματα. Ενώ ο Α.Ν. 547/1937 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τινών εργατικών τινών νόμων»[1135] προέβλεπε 7ωρη εργασία, για τους υπαλλήλους των Τραπεζών, δεν εφαρμόστηκε ποτέ με το πρόσχημα ότι άλλοι κλάδοι εργαζομένων συνέχιζαν να εργάζονται με 8ωρο[1136]. Την ίδια στιγμή δε, εκτός των ευχαριστηρίων άρχισαν να καταφθάνουν στο Υφυπουργείο Εργασίας διαμαρτυρίες και υπομνήματα των τραπεζιτικών υπαλλήλων για την μη εφαρμογή και τήρηση και άλλων διατάξεων της συλλογικής σύμβασης εργασίας[1137]. Με αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, για άλλη μια φορά, βλέπουμε να διαψεύδονται οι ανακοινώσεις και η προπαγάνδα της κυβέρνησης.

Να αναφέρουμε ότι, και όσον αφορά στην εφαρμογή των συλλογικών συμβάσεων γενικότερα, το σχετικό πρώτο νομοσχέδιο συντάχθηκε το 1927 και τελικά

[1131] Β.Δ. «Περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως και κωδικοποιήσεως των περί Εργατικής Εστίας διατάξεων», ΦΕΚ 273/Α/21-7-1937.

[1132] *Ανώνυμος,* Το κείμενον της υπογραφείσης χθες συλλογικής συμβάσεως δια τους υπαλλήλους των τραπεζών και των τραπεζιτικών οργανισμών. Τα καθοριζόμενα κατώτατα όρια μισθών και αι αυξήσεις. Ο κ. Πρωθυπουργός εξαίρει την σημασίαν της συμβάσεως, εφημερίδα Η Εθνική, 1-7-1937, σ. 1.

[1133] *Ανώνυμος,* Η αύξησις του μισθού των τραπεζιτικών, εφημερίδα Ακρόπολις, 10-7-1937, σ. 6.

[1134] *Ανώνυμος,* Οι τραπεζιτικοί υπάλληλοι δια την συλλογικήν σύμβασιν εργασίας. Ψήφισμα ευγνωμοσύνης προς τον κ. Πρωθυπουργό, εφημερίδα Ακρόπολις, 11-7-1937, σ. 4, *Ανώνυμος,* Η συγκέντρωσις των τραπεζιτικών υπαλλήλων, εφημερίδα Η Εθνική, 2-7-1938, σ. 4, *Ανώνυμος,* Οι υπάλληλοι της Αγροτικής Τράπεζας προς τον κ. Λαμπρόπουλον, εφημερίδα Η Πρωία, 11-4-1940, σ. 3.

[1135] ΦΕΚ 98/Α/19-3-1937.

[1136] *Ανώνυμος,* Αι ώραι εργασίας των υπαλλήλων εις τας τράπεζας και τας εταιρείας. Ερμηνευτική υπουργική εγκύκλιος, εφημερίδα Η Πρωία, 23-8-1937, σ. 4.

[1137] *Ανώνυμος,* Υπόμνημα των τραπεζιτικών υπαλλήλων προς την κυβέρνησιν επί των εκκρεμών ζητημάτων, εφημερίδα Η Εθνική, 5-12-1937, σ. 5.

ψηφίστηκε επί δικτατορίας του Γ. Κονδύλη. Στον συγκεκριμένο νόμο, προβλεπόταν η καθιέρωση των αδειών με αποδοχές, που κι αυτό, η κυβέρνηση της 4ης Αυγούστου 1936 και οι θαυμαστές της, παρουσίαζαν ως δικό τους επίτευγμα[1138]. Αυτό που έκανε ο Ι. Μεταξάς ήταν η νομοθέτηση του Α.Ν. 99/1936 «Περί κυρώσεως Συλλογικών Συμβάσεων Εργασίας»[1139]. Ωστόσο, υπό καθεστώς δικτατορίας και απαγόρευσης του συνδικαλισμού, η όποια συζήτηση περί συλλογικών συμβάσεων αποτελούσε απλά εμπαιγμό των εργαζομένων. Ακόμα και η προσπάθεια, που είχε γίνει ήδη από το 1935, για την αναβάθμιση του Υφυπουργείου Εργασίας σε Υπουργείο, με αντικείμενο την εργατική πολιτική, απέτυχε[1140].

Την ίδια τύχη είχε και η εξαγγελθείσα αύξηση των ημερομισθίων κατά 50%, κατά την περίοδο 1935-1940, η οποία εξανεμίστηκε από τις μεγάλες αυξήσεις των τιμών των αγαθών. Ακόμα και τα μέτρα κατά της ανεργίας, ουσιαστικά η «εκ περιτροπής εργασία» του Α.Ν. 2000/1939 «Περί λήψεως μέτρων καταπολέμησης της ανεργίας»[1141], στην πραγματικότητα, «μοίρασαν» τη φτώχεια και την εργασία μεταξύ ήδη εργαζομένων και ανέργων μειώνοντας τα εισοδήματα των μεν έναντι των δε[1142].

Α.2. Κοινωνική πολιτική

Από την πρώτη στιγμή, το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936 προπαγάνδιζε με μεγάλη έμφαση τα μέτρα κοινωνικής πολιτικής και τα μέτρα ενίσχυσης της κοινωνικής πρόνοιας που πήρε, όπως, για παράδειγμα, τη χρηματοδότηση των ιδρυμάτων, των νοσοκομείων, των μαιευτηρίων και των ψυχιατρείων[1143].

Ιδιαίτερη έμφαση έδινε στη σχέση του με τους δημοσίους υπαλλήλους, τους οποίους επιθυμούσε να διατηρεί ικανοποιημένους, αλλά αφοσιωμένους και πειθαρχημένους. Στο πλαίσιο αυτό με τον Α.Ν. 980/1937 «Περί χορηγίας δανείου εις τους πολιτικούς υπαλλήλους ως και τους μονίμους και ανακατατεταγμένους υπαξιωματικούς εν γένει»[1144], δόθηκε η δυνατότητα χορήγησης άτοκου δανείου στους

[1138] *Βλαχόπουλος Κ.,* ό.π., σ. 41.
[1139] ΦΕΚ 391/Α/7-9-1936.
[1140] *Σεφέρης Κ.,* Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα 1860-1975, Νέα Αριστερά, Αθήνα, 1977, σ. 65.
[1141] ΦΕΚ 419/Α/2-10-1939.
[1142] *Αρβανιτάκης Δ.,* ό.π.
[1143] *Ανώνυμος,* Το κυβερνητικόν πρόγραμμα δια την κοινωνικήν πρόνοιαν. Κατά την πρώτην περίοδον θα διατεθή ποσόν 150.000.000 προς ενίσχυσιν των διαφόρων ιδρυμάτων των μεγάλων κέντρων. Δηλώσεις του Προέδρου της Κυβερνήσεως κ. Ι. Μεταξά, εφημερίδα Η Πρωία, 27-3-1937, σ. 1.
[1144] ΦΕΚ 494/Α/3-12-1937.

δημοσίους υπαλλήλους με εξόφληση σε 60 δόσεις[1145] . Η χορήγηση θα γινόταν σε δυο δόσεις[1146], μια προ των εορτών των Χριστουγέννων, η οποία και «συμπληρώθηκε» και με επίδομα Χριστουγέννων[1147], και μια προ των εορτών του Πάσχα και, μάλιστα, με επιπλέον δικαιούχους τους υπαλλήλους των Τ.Τ.Τ. Υπηρεσιών[1148]. Αυτή η τακτική προσέγγισης δημοσίων υπαλλήλων και συνταξιούχων, με διευκολύνσεις και άτοκα δάνεια, συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια[1149].

Στο πνεύμα αυτό, το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων, επίσης, χορηγούσε οικοδομικά δάνεια στους δημοσίους υπαλλήλους. Διευκόλυνση, η οποία επεκτάθηκε, σταδιακά, και σε άλλους κλάδους εργαζομένων, όπως, μεταξύ άλλων, στους υπαλλήλους της Ελευθέρας Ζώνης Θεσσαλονίκης, του Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς[1150] και της Προνομιούχου Ανωνύμου Εταιρείας Γενικών Αποθηκών της Ελλάδος[1151]. Για το σκοπό αυτό, εγκρίθηκε και το Καταστατικό του Ειδικού Οικοδομικού Συνεταιρισμού των δημοσίων υπαλλήλων[1152], ενώ για άλλες επαγγελματικές κατηγορίες, όπως, για παράδειγμα, τους σιδηροδρομικούς υπαλλήλους, χρειάστηκε να γίνει ειδική αναφορά και ρύθμιση[1153]. Να σημειώσουμε ότι, ειδικά για τους εργαζόμενους στην Εθνική Τράπεζα, ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1936, λειτουργούσε Οικοδομικός Συνεταιρισμός[1154].

Βέβαια, σε κάθε περίπτωση, η επιλογή των ατόμων που θα είχαν πρόσβαση στα δάνεια γινόταν από τη διοίκηση του Ταμείου Παρακαταθηκών και Δανείων.

[1145] Άρθρο 2 του Α.Ν. 980/1937, *Ανώνυμος,* Απεφασίσθη η χορήγηση δανείων εις τους δημοσίους υπαλλήλους και παρέχεται επίδομα στολής εις τους αξιωματικούς όλους των όπλων. Ο μισθός του Ιανουαρίου λόγω των εορτών θα καταβληθή την 20η Δεκεμβρίου, εφημερίδα Ακρόπολις, 5-12-1937, σ. 6.

[1146] *Ανώνυμος,* Το δάνειον προς τους δημοσίους υπαλλήλους, εφημερίδα Ακρόπολις, 10-12-1937, σ. 6.

[1147] *Ανώνυμος,* Το επίδομα των δημοσίων υπηρετών, εφημερίδα Η Πρωία, 18-12-1937, σ. 6.

[1148] *Ανώνυμος,* Το δεύτερον μέρος του δανείου των δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Έθνος, 9-4-1938, σ .6.

[1149] Α.Ν. 2902/1941 «Περί οικονομικής ενισχύσεως των δημοσίων πολιτικών υπαλλήλων, στρατιωτικών εν γένει και συνταξιούχων και των υπαλλήλων των Δήμων, Κοινοτήτων και Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου και περί οικονομικής ενισχύσεως Δήμων κ.λπ.», ΦΕΚ 111/Α/10-4-1941.

[1150] Β.Δ. «Περί επεκτάσεως των διατάξεων του Ν.4202 και των τροποποιησάντων αυτόν μεταγενεστέρων νόμων κ.λπ. "περί διευκολύνσεως των Δημοσίων Υπαλλήλων προς απόκτησιν κατοικίας κ.λπ." και υπέρ των τακτικών υπαλλήλων 1) Ελευθέρας Ζώνης Θεσσαλονίκης και 2) Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς», ΦΕΚ 214/Α/3-6-1937.

[1151] Β.Δ. «Περί επεκτάσεως των διατάξεων του Ν.4202 και των τροποποιησάντων αυτόν μεταγενεστέρων νόμων κ.λπ. "περί διευκολύνσεως των Δημοσίων Υπαλλήλων προς απόκτησιν κατοικίας κ.λπ." και υπέρ των μονίμων υπαλλήλων της Προνομιούχου Ανωνύμου Εταιρείας Γενικών Αποθηκών της Ελλάδος», ΦΕΚ 216/Α/3-6-1937.

[1152] *Ανώνυμος,* Συνεταιρισμός δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 13-1-1938, σ. 6.

[1153] Α.Ν. 550/1937 «Περί μέτρων διευκολύνσεως των Σιδ/κών υπαλλήλων προς απόκτησιν κατοικίας», ΦΕΚ 102/Α/22-3-1937.

[1154] *Κοντογιάννης Γ.,* Ο οικοδομικός συνεταιρισμός των υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 18-9-1936, σ. 2.

Χαρακτηριστικά, αναφέρουμε ότι, σε σχετική λίστα, που δημοσιεύθηκε στις 2 Νοεμβρίου του 1936[1155], σε σύνολο 21 δικαιούχων, οι 13 ήταν στελέχη της κυβέρνησης, δικαστικοί, πάρεδροι, γενικοί γραμματείς, τμηματάρχες και διευθυντές του δημοσίου και οι 3 στρατιωτικοί, εν ενεργεία και απόστρατοι. Και μόνο από αυτό το μικρό δείγμα, επιβεβαιώνεται ο άνισος χαρακτήρας και ο στόχος όλων αυτών των «διευκολύνσεων».

Το Μετοχικό Ταμείο Πολιτικών Υπαλλήλων δε μείωσε το επιτόκιο των δανείων που χορηγούσε στους δημοσίους υπαλλήλους, από 8% σε 6%, αυξάνοντας, όμως, τη δική του προμήθεια[1156]. Ανέλαβε τις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων προς πιστωτικούς οργανισμούς, μετατρέποντάς τες, όμως, σε δάνεια, τους χορήγησε επιπλέον δάνειο ύψους έως έναν μισθό[1157] και προχώρησε στη νομοθέτηση μιας σειράς οικονομικών διευκολύνσεων και στη χορήγηση διατακτικών, προς ενίσχυση της αγοραστικής τους δύναμης[1158].

Τον Αύγουστο του 1940, προφανώς λόγω δυσκολιών στην εξυπηρέτηση των δανείων αυτών, το Μετοχικό Ταμείο Πολιτικών Υπαλλήλων προχώρησε σε νέα ρύθμιση των οφειλών δημοσίων υπαλλήλων και συνταξιούχων[1159].

Βέβαια, τόσο η δημιουργία Οικοδομικών Συνεταιρισμών, όσο και η χορήγηση διευκολύνσεως για την απόκτηση κατοικίας δεν αποτελούσε ιδέα της 4ης Αυγούστου 1936. Είχε ήδη θεσμοθετηθεί με τον Ν. 4202/1929 «Περί κυρώσεως του από 11 Μαΐου 1929 Ν.Δ. "περί διευκολύνσεως των Δημοσίων Υπαλλήλων προς απόκτησιν κατοικίας δια της οργανώσεως ειδικών συνεταιρισμών κ.λπ."»[1160].

Ειδικά για τους δημοσίους υπαλλήλους, και προκειμένου να κερδίσει την εύνοιά τους, το καθεστώς προχώρησε, από πολύ νωρίς, σε μια σειρά επιπλέον διευκολύνσεων, όπως, για παράδειγμα, η δυνατότητα αγοράς αγαθών «επί

[1155] Απόφαση 205362/31-10-1936 «Περί εγκρίσεως χορηγίας οικοδομικών δανείων παρά του Ταμείου Παρακαταθηκών και Δανείων εις διαφόρους υπαλλήλους», ΦΕΚ 208/Β/2-11-1936.

[1156] Α.Ν. 1155/1938 «Περί μείωσης του επιτοκίου των υπό του Μετοχικού Ταμείου Πολιτικών Υπαλλήλων παρεχομένων προς δημοσίους υπαλλήλους δανείων και αυξήσεως της υπέρ αυτού Ταμείου κρατήσεως επί προμηθειών κ.λπ.», ΦΕΚ 118/Α/28-3-1938, *Ανώνυμος*, Ο τόκος των δανείων προς τους δημοσίους υπαλλήλους, εφημερίδα Η Εθνική, 23-12-1937, σ. 6.

[1157] *Ανώνυμος,* Αι χθεσιναί αποφάσεις του υπουργικού συμβουλίου. Ήρθη ο στρατιωτικός νόμος εις Χανιά. Διευκολύνσεις προς τους δημοσίους υπαλλήλους, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-10-1938, σ. 6, *Ανώνυμος,* Ερρυθμίσθησαν οι σχέσεις δημ. υπαλλήλων και συνεταιρισμών. Θα δοθούν συναλλαγματικαί μέχρις ενός μισθού, εφημερίδα η Βραδυνή, 21-10-1938, σ. 6.

[1158] Α.Ν. 1453/1938 «Περί παροχής διευκολύνσεων εις τους δημοσίους υπαλλήλους και τους συνταξιούχους εν γένει», ΦΕΚ 416/Α/4-11-1938.

[1159] Α.Ν. 2471/1940 «Περί ρυθμίσεως οφειλών των δημοσίων υπαλλήλων και υπηρετών και στρατιωτικών ως και των εκ τούτων συνταξιούχων και μερισματούχων προς τα Μετοχικά Ταμεία ή άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και ειδικά ταμεία», ΦΕΚ 236/Α/2-8-1940.

[1160] ΦΕΚ 235/Α/19-7-1929.

πιστώσει»[1161]. Πιο συγκεκριμένα, το 1/5 του μισθού των δημοσίων υπαλλήλων ή της σύνταξης των συνταξιούχων, μπορούσε να δεσμευθεί από τη Λέσχη Δημοσίων Υπαλλήλων, ένα είδος Συνεταιρισμού, για αγορά αγαθών και να παρακρατείται, μέρος αυτού, κάθε μήνα, για την εξόφλησή του[1162]. Αργότερα, δόθηκε η δυνατότητα να ενταχθούν στη Λέσχη των Δημοσίων Υπαλλήλων και άλλες κατηγορίες εργαζομένων, όπως οι υπάλληλοι της Εθνικής Τράπεζας, προκειμένου να έχουν και αυτοί τις ίδιες δυνατότητες[1163].

Η κυβέρνηση, κατά καιρούς, προχωρούσε και σε άλλες, μικρότερου ύψους, οικονομικές διευκολύνσεις, όπως χορήγηση επιδόματος 500 δραχμών στο κατώτατο προσωπικό, π.χ. κλητήρες, του δημοσίου για τις εορτές του Πάσχα κ.ά.[1164]. Προχωρούσε σε παροχές ψυχαγωγίας, όπως γυμναστήριο που, κατά τις εφημερίδες της εποχής, λειτουργούσε στην ταράτσα του κεντρικού κτιρίου της Εθνικής Τράπεζας, σύμφωνα με τα πρότυπα των «λαϊκών γυμναστηρίων της Γερμανίας για τους υπαλλήλους και τους εργάτες»[1165] ή εκπτώσεις στις μετακινήσεις των δημοσίων υπαλλήλων με τον σιδηρόδρομο[1166].

Στο πλαίσιο αυτών των μέτρων κοινωνικής πολιτικής εντάσσονταν, επίσης, η ίδρυση του «Εστιατορίου του Υπαλλήλου» σε Αθήνα και Πειραιά[1167], το οποίο και εγκαινιάστηκε με μεγάλες τιμές από τον ίδιο τον Ι. Μεταξά[1168], η απονομή, μετά από πρόταση του Συμβουλίου Παρασήμων, παρασήμων του Τάγματος του Φοίνικα σε διακεκριμένους ανώτερους δημοσίους υπαλλήλους[1169] και οι εκδρομές, «με ψυχαγωγικό και μορφωτικό χαρακτήρα», που διοργάνωναν επαγγελματικές κατηγορίες, όπως οι δάσκαλοι. Βέβαια, στις τελευταίες, ήταν απαραίτητη η παρουσία Επιθεωρητών, που δικαιολογούσε και την ενθάρρυνσή τους από τα Υπουργεία

[1161] Α.Ν. 337/1936 «Περί διευκολύνσεως των δημοσίων υπαλλήλων δια την προμήθειας ειδών επί πιστώσει», ΦΕΚ 506/Α/16-11-1936.
[1162] Άρθρα 1 και 3 του Α.Ν. 337/1936.
[1163] Άρθρο 2 του Α.Ν. 337/1936.
[1164] *Ανώνυμος,* Υπουργικόν Συμβούλιον, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-4-1939, σ. 6.
[1165] *Ανώνυμος,* Γυμναστήρια δια τους υπαλλήλους των τραπεζών, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 14-9-1936, σ. 7.
[1166] Α.Ν. 702/1937 «Περί παροχής ευκολιών μεταφοράς δια των ΣΕΚ εις Δημοσίους Υπαλλήλους και Αξιωματικούς, και περιορισμού των μέχρι τούδε παρεχομένων τοιούτων», ΦΕΚ 206/Α/27-5-1937, *Ανώνυμος,* Μεγάλαι εκπτώσεις εις τους υπαλλήλους επί των εισιτηρίων των σιδηροδρόμων. Αποφάσεις της διευθύνσεως των Σ.Ε.Κ., εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 3-4-1939, σ. 6.
[1167] *Ανώνυμος,* Η οργάνωσις εστιατορίου του υπαλλήλου εις Αθήνας και Πειραιά, εφημερίδα Η Βραδυνή, 1-12-1939, σ. 6.
[1168] *Ανώνυμος,* Το «εστιατόριον» του υπαλλήλου, εφημερίδα Ακρόπολις, 13-2-1940, σ. 1.
[1169] Α.Ν. 695/1937 «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του από 19 Απριλίου 1936 Β.Δ. "περί των προτάσεων του Συμβουλίου Παρασήμων των αφορωσών εις δημοσίους πολιτικούς υπαλλήλους"», ΦΕΚ 195/Α/22-5-1937.

Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, Τύπου και Τουρισμού και Σιδηροδρόμων[1170]. Από όλα αυτά, συμπεραίνουμε ότι, παρά τη σκληρή πραγματικότητα, η προσπάθεια της κυβέρνησης να εμφανίσει μια εικόνα ευημερίας και καλοζωίας των εργαζομένων ήταν προφανής και επίμονη.

Λόγω δε του πολέμου και αργότερα της κατοχής, πολλές από τις οικονομικές αυτές διευκολύνσεις συνεχίστηκαν και επεκτάθηκαν, όπως η προκαταβολή αποδοχών σε δημοσίους υπαλλήλους και στρατιωτικούς[1171], η χορήγηση τροφίμων και άλλων ειδών πρώτης ανάγκης «επί πιστώσει»[1172], η χορήγηση ειδών ιματισμού και υπόδησης[1173], τα συσσίτια[1174], το επίδομα διατροφής[1175], η καταβολή δώρου[1176], η μέριμνα για την προμήθεια αγαθών[1177], η διανομή ελαίου[1178], η καταβολή αντίτιμου τροφίμων σε επαγγελματικές κατηγορίες, όπως οι τραπεζιτικοί[1179], οι διευκολύνσεις μεταφοράς τροφίμων από την Περιφέρεια της χώρας στη Λέσχη των Δημοσίων Υπαλλήλων, για την αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος[1180] και κάποιες αυξήσεις των μισθών[1181]. Κι όλα αυτά σε συνθήκες πείνας, ελλείψεων και στέρησης,

---

[1170] *Ανώνυμος,* Αι εκδρομαί των διδασκάλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-7-1937, σ. 1.

[1171] Α.Ν. 2917/1941 «Περί προκαταβολής αποδοχών εις δημοσίους πολιτικούς και στρατιωτικούς υπαλλήλους», ΦΕΚ 125/Α/16-4-1941.

[1172] Ν.Δ. 1588/1942 «Περί χορηγήσεως τροφίμων και άλλων ειδών υπό του Δημοσίου εις τους Δημοσίους υπαλλήλους επί πιστώσει», ΦΕΚ 198/Α/5-8-1942,
Ν. 250/1943 «Περί μέτρων επισιτισμού των δημοσίων υπαλλήλων, ΦΕΚ 175/Α/16-6-1943.

[1173] Άρθρο 8 του Ν. 200/1943 «Περί εξουσιοδοτήσεως του Υπουργού των Οικονομικών δια την ρύθμισιν των αποδοχών, περί καταργήσεως ενίων κρατήσεων επί των αποδοχών κ.λπ.», ΦΕΚ 158/Α/31-5-1943.

[1174] Ν.Δ. 2019/1942 «Περί παροχής συσσιτίου εις τους μισθωτούς, ΦΕΚ 322/Α/20-12-1944, *Τρίμης Γ.,* Αι διεκδικήσεις των εργαζομένων, Αθήναι, 1948, σ. 96, Ν. 250/1943 «Περί μέτρων επισιτισμού των δημοσίων υπαλλήλων», ΦΕΚ 175/Α/16-6-1943.

[1175] Απόφαση 41101/23-6-1943 «Περί αυξήσεως του επιδόματος τροφής των δημοτικών, κ.λπ. υπαλλήλων», ΦΕΚ 111/Β/10-7-1943.

[1176] Απόφαση 42400 Α.378/10-12-1943 «Περί καταβολής δώρου εις άπαν το υπαλληλικόν, υπηρετικόν και εργατοτεχνικόν προσωπικόν», ΦΕΚ 231/Β/14-12-1943.

[1177] Ν. 1172/1944 «Περί προμήθειας τροφίμων και άλλων ειδών δια τας ανάγκας των δημοσίων υπαλλήλων», ΦΕΚ 25/Α/10-2-1944.

[1178] *Ανώνυμος,* Ανακοίνωσις, εφημερίδα Ακρόπολις, 23-4-1944, σ. 1.

[1179] Απόφαση 153409/6567/8-8-1944 «Περί καθορισμού αντιτίμου τροφίμων προσωπικού Τραπεζών δια το πρώτον δεκαήμερον Αυγούστου 1944», ΦΕΚ 120/Β/25-8-1944, Απόφαση 159529/6883/14-8-1944 «Περί καθορισμού αντιτίμου τροφίμων προσωπικού Τραπεζών δια το δεύτερον δεκαήμερον Αυγούστου 1944», ΦΕΚ 120/Β/25-8-1944.

[1180] *Ανώνυμος,* Διευκολύνσεις επισιτιστικαί παρέχονται εις δημοσίους υπαλλήλους. Η κυβέρνηση θα ιδρύση πρατήριο τροφίμων. εφημερίδα Η Βραδυνή, 2-7-1941, σ. 2.

[1181] Ν.Δ. 310/1941 «Περί αυξήσεως των αποδοχών των μισθωτών κ.λπ.», ΦΕΚ 246/Α/23-7-1941, Ν.Δ. 354/1941 «Περί παροχής εκτάκτου επιδόματος εις το προσωπικόν των Δημοσίων εν γένει υπηρεσιών», ΦΕΚ 262/Α/4-8-1941, *Ανώνυμος,* Αι αυξήσεις των μισθών, εφημερίδα Η Πρωία, 16-7-1941, σ. 1, *Ανώνυμος,* Σήμερον το υπουργικόν συμβούλιον θα συζητήση την προσαρμογήν των μισθών, εφημερίδα Η Πρωία, 19-7-1941, σ. 1, *Ανώνυμος,* Απεφασίσθη οριστικώς η αναπροσαρμογή των μισθών και ημερομισθίων. Λεπτομερής πίναξ των παρεχόμενων κατά κατηγορίας ποσοστών αυξήσεων εις τους ιδιωτικούς και δημοσίους υπαλλήλους, τους εργάτας κ.λπ., εφημερίδα Η Πρωία, 20-7-1941, σ. 2, *Ανώνυμος,* Αύριον θα δημοσιευθούν τα διατάγματα δια την προσαρμογήν των μισθών. Αι τιμαί των λαχανικών και οπώρων θα ορίζωνται ανά πάσα εβδομάδα. Η τιμή του άρτου διετιμήθη οριστικώς προς δραχμάς 16.70 κατ' οκάν, εφημερίδα Η Πρωία, 22-7-1941, σ. 2.

που εξανέμιζαν τα όποια θετικά αποτελέσματα. Ειδικά δε για την αντιμετώπιση της φυματίωσης, της μεγαλύτερης μάστιγας της δημόσιας υγείας εκείνη την εποχή, συστάθηκε Κρατικό Σανατόριο για τους δημοσίους υπαλλήλους και προβλέφθηκε η απαλλοτρίωση έκτασης, στην Νταού Πεντέλη, για τον σκοπό αυτό[1182].

Οι ανακοινώσεις αυτών των μέτρων συνοδεύονταν, άλλοτε από διθυράμβους, για το φιλεργατικό έργο της κυβέρνησης[1183] και άλλοτε από απειλές προς τους δημοσίους υπαλλήλους, ότι σε περίπτωση απεργίας θα τις χάσουν[1184].

Α.3.Κοινωνική ασφάλιση

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε, από τη δικτατορία, στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης με γνώμονα, κατ' αρχήν, τον έλεγχο όλων των σχετικών Οργανισμών. Εξ' ου και, μια από τις πρώτες ενέργειες, ήταν η συνεδρίαση του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου του Οργανισμού Κοινωνικών Ασφαλίσεων, με στόχο την επιλογή, ή καλύτερα, την επιβεβαίωση της επιλογής, του Προέδρου του[1185], ο οποίος θα ήταν και αρμόδιος να συγκροτεί και τις αντίστοιχες Επιτροπές του[1186]. Εν συνεχεία, ρυθμίστηκε νομοθετικά η λειτουργία του Συμβουλίου Κοινωνικής Ασφαλίσεως με αντικείμενο, επίσης, τις κοινωνικές ασφαλίσεις[1187]. Εξαγγελία της κυβέρνησης ήταν η ένταξη 700.000 εργατών και υπαλλήλων στο σύστημα της κοινωνικής ασφάλισης[1188].

Ωστόσο, και παρά τον σχετικό μύθο που έχει επικρατήσει, η κοινωνική ασφάλιση δεν αποτέλεσε έργο του Ι. Μεταξά[1189]. Ήδη, από το 1867, είχε ιδρυθεί το Ταμείο Συντάξεων Υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας, από το 1900 το Ταμείο Συντάξεων Υπαλλήλων Τράπεζας Αθηνών[1190] και, μέχρι το 1934, είχαν ιδρυθεί, συνολικά, 100 ασφαλιστικά ταμεία[1191].

[1182] Ν. 211/1943 «Περί συστάσεως Κρατικού Σανατορίου περιθάλψεως Δημοσίων υπαλλήλων», ΦΕΚ 160/Α/1-6-1943, Κ.Δ. «Περί Κυρώσεως του Οργανισμού του Κρατικού Σανατορίου περιθάλψεως Δημοσίων Υπαλλήλων», ΦΕΚ 46/Α/4-3-1944.
[1183] *Ανώνυμος,* Οι υπάλληλοι, εφημερίδα Η Βραδυνή, 16-9-1941, σ. 1.
[1184] *Ανώνυμος,* Κράτος και δημόσιοι υπάλληλοι, εφημερίδα Ακρόπολις, 25-4-1944, σ. 1.
[1185] *Ανώνυμος,* Το γνωμοδοτικόν συμβούλιον του οργανισμού κοινωνικών ασφαλίσεων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 20-8-1936, σ. 6.
[1186] *Ανώνυμος,* Αι κοινωνικαί ασφαλίσεις, εφημερίδα Η Εθνική, 3-9-1936, σ. 6.
[1187] Β.Δ. «Περί τρόπου λειτουργίας του Συμβουλίου Κοινωνικής Ασφαλίσεως», ΦΕΚ 422/Α/26-9-1936.
[1188] *Καρπούζης Χ.,* Πώς θα λειτουργήσουν αι κοινωνικαί ασφαλίσεις. Περίπου 700.000 εργάτες και υπάλληλοι θα υπαχθούν υποχρεωτικώς εις αυτάς, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 22-2-1937, σ. 1.
[1189] *Λιάκος Α.,* Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Νεφέλη, Αθήνα, 2016, σ. 529.
[1190] *Ανώνυμος,* Αι κοινωνικαί ασφάλειαι εν Ελλάδι από το 1821 μέχρι σήμερον, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-3-1937, σ. 1.
[1191] *Σεφέρης Κ.,* ό.π., σ. 64.

Ακόμα και η ίδρυση του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ΙΚΑ) δεν έγινε επί Ι. Μεταξά, όπως έχει επικρατήσει. Το 1922, εν μέσω μεγάλων εργατικών κινητοποιήσεων, ψηφίστηκε ο Ν. 2868/1922 «Περί υποχρεωτικής ασφαλίσεως των εργατών και των ιδιωτικών υπαλλήλων»[1192] και, συνεπεία αυτού, ιδρύθηκαν μια σειρά από επαγγελματικά ταμεία, όπως το Ταμείο Συντάξεων Προσωπικού Αγροτικής Τράπεζας, τα Ταμεία Πρόνοιας Δημοσίων Υπαλλήλων, των Υπαλλήλων των Υπηρεσιών Τ.Τ.Τ., της Εμπορικής Τράπεζας[1193], των Καπνεργατών, των Αρτοποιών κ.ά.[1194] Ακολούθησε, κάτω από επίσης μεγάλες πιέσεις του εργατικού κινήματος, αλλά και έντονες αντιδράσεις των εργοδοτών, ο Ν. 5733/1932 «Περί των Κοινωνικών Ασφαλίσεων»[1195] και το ΙΚΑ ιδρύθηκε, τελικά, το 1934, με τον Ν. 6298/1934 «Περί Κοινωνικών Ασφαλίσεων»[1196]. Ωστόσο, και τα δυο τελευταία νομοθετήματα δεν πρόλαβαν να εφαρμοστούν, λόγω των έντονων πολιτικών και κυβερνητικών ανακατατάξεων της εποχής[1197]. Μάλιστα, η εφαρμογή των κοινωνικών ασφαλίσεων ήταν βασικό αίτημα της απεργίας της 5ης Αυγούστου 1936, που αποτέλεσε και την αφορμή της επιβολής της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936.

Ο Ι. Μεταξάς, λοιπόν, επιχείρησε να εφαρμόσει τα ήδη ψηφισμένα σχετικά νομοθετήματα. Ο ίδιος προχώρησε, μόνο, στην έκδοση μιας σειράς Κανονισμών που αφορούσαν στη λειτουργία των υπηρεσιών του ΙΚΑ[1198] και στο προσωπικό του[1199], στον τρόπο διορισμού και τα προσόντα του, καθώς και την προκήρυξη διαγωνισμού

[1192] ΦΕΚ 119/Α/20-7-1922.

[1193] *Ανώνυμος,* Αι κοινωνικαί ασφάλειαι εν Ελλάδι από το 1821 μέχρι σήμερον, εφημερίδα *Ακρόπολις*, 2-3-1937, σ. 1.

[1194] *Βλαχόπουλος Κ.,* ό.π., σ. 40.

[1195] ΦΕΚ 364/Α/11-10-1932.

[1196] ΦΕΚ 346/Α/10-10-1934, *Σακελλαρόπουλος Θ.,* Οικονομία, Κοινωνία, Κράτος στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Πληροφόρηση, Αθήνα, 1991, σ. 117, *Μαυρέας Κ.,* Κοινωνική πολιτική και ιδεολογία στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Επιδράσεις και εξελίξεις με αφορμή το ζήτημα των κοινωνικών ασφαλίσεων, Θέσεις, Αθήνα, 1998, τ. 64, σ. 1-22.

[1197] *Βλαχόπουλος Κ.,* ό.π., σ. 41.

[1198] Απόφαση 38816/9-8-1937 «Περί εγκρίσεως Λογιστικού και Οικονομικού Κανονισμού Ι.Κ. Ασφαλίσεων», ΦΕΚ 174/Β/30-8-1937, Απόφαση 21336/15-4-1938 «Περί εγκρίσεως Κανονισμού υγειονομικής υπηρεσίας Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων, ΦΕΚ 90/Β/2-5-1938.

[1199] Απόφαση 9616/22-2-1937 «Περί κανονισμού συνθέσεως των υπηρεσιών του Ιδρύματος των Κοινωνικών Ασφαλίσεων και της αρμοδιότητας αυτών», ΦΕΚ 34/Β/24-2-1937, Απόφαση 20711/10-5-1937 «Περί προσθήκης §4 του Κανονισμού του υπαλληλικού προσωπικού του Ιδρύματος Κοιν. Ασφαλίσεων», ΦΕΚ 98/Β/26-5-1937, Απόφαση 28330/22-6-1937 «Περί τροποποιήσεως των άρθρων 7,10 και 18 του Κανονισμού του υπαλλ. προσωπικού του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων, ΦΕΚ 122/Β/3-7-1937, Απόφαση 35030/19-7-1937 «Περί τροποποιήσεως των άρθρων 7,11,16 Υπαλληλικού Κανονισμού Ι.Κ. Ασφαλίσεων, ΦΕΚ 148/Β/6-8-1937, Απόφαση 50534/17-11-1937 «Περί τροποποιήσεως υπαλληλικού Κανονισμού Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων, ΦΕΚ 253/Β/1-12-1937, Απόφαση 59424/22-11-1937 «Περί τροποποιήσεως της παρ. 11 του άρθρου 8 του Κανονισμού του υπαλληλικού προσωπικού του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων, ΦΕΚ 258/Β/7-12-1937, Απόφαση 53933/20-11-1937 «Περί τροποποιήσεως του άρθρου 3 του Κανονισμού "περί συνθέσεως υπηρεσιών του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων και αρμοδιότητας αυτών», ΦΕΚ 260/Β/9-12-1937.

για την πρόσληψη υπαλλήλων στους Οργανισμούς Κοινωνικής Ασφάλισης[1200]. Εδώ, να σημειώσουμε, πιο συγκεκριμένα, ότι για τις ανώτερες και ανώτατες θέσεις των Οργανισμών αυτών δεν θα πραγματοποιούταν διαγωνισμός, αλλά η κάλυψή τους θα γινόταν στη βάση των προσόντων των υποψηφίων[1201] με ό,τι αυτό συνεπαγόταν ως προς την επιλογή τους, υπό καθεστώς δικτατορίας και ανελευθερίας.

Τελικά το ΙΚΑ λειτούργησε από 1η Δεκεμβρίου 1937, αρχικά σε Αθήνα, Πειραιά και Θεσσαλονίκη και, εν συνεχεία, σε άλλες μεγάλες πόλεις, προσφέροντας πενιχρές μεν, αλλά ανακουφιστικές, ομολογουμένως, παροχές, που, όμως, διακόπηκαν το 1939, με την κατάρρευση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, λόγω της κρίσης και την κατάσχεση των αποθεματικών όλων των Ταμείων, με πρόσχημα την «Εθνική Άμυνα»[1202].

Σε τελική ανάλυση, όλα αυτά τα μέτρα, σε καμία περίπτωση, δεν μπορούσαν να «καλύψουν» τα σκληρά μέτρα ασφάλειας του καθεστώτος, την απαγόρευση του συνδικαλισμού και των ελευθεριών των εργαζομένων, στα οποία και θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Ούτε, βέβαια, να ανακουφίσουν τον λαό από τις στερήσεις του πολέμου και την πείνα της κατοχής, που ακολούθησαν.

Β. Μέτρα ασφάλειας και διάλυσης του συνδικαλιστικού κινήματος

Β.1. Μέτρα ασφάλειας

Με την επιβολή της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936, ο Ι. Μεταξάς προχώρησε σε διάλυση της Βουλής, αναστολή των άρθρων του Συντάγματος που αφορούσαν στις ατομικές και πολιτικές ελευθερίες και σε απαγόρευση των απεργιών. Επιβλήθηκε ένα καθεστώς καταστολής και τρομοκρατίας που, με την ίδια και μεγαλύτερη ένταση και αυστηρότητα, διατηρήθηκε και κατά τη διάρκεια του πολέμου, πόσο μάλλον της κατοχής.

Από πολύ νωρίς, ήδη από το διάγγελμα του Ι. Μεταξά ανήμερα της 4ης Αυγούστου 1936[1203], ξεκίνησαν οι προειδοποιήσεις και απειλές στους αντιδρώντες. Φάνηκαν, γρήγορα, οι προθέσεις του καθεστώτος, με κυριότερες τη μάχη κατά του

[1200] *Ανώνυμος,* Διαγωνισμός προς κατάληψιν θέσεως εις τας κοινωνικάς ασφαλίσεις, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-3-1937, σ. 6.
[1201] *Ανώνυμος,* Διαγωνισμός προς κατάληψιν θέσεως εις τας κοινωνικάς ασφαλίσεις, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-3-1937, σ. 6.
[1202] *Αρβανιτάκης Δ.,* ό.π., *Λιάκος Α.,* Εργασία και Πολιτική…, ό.π., σ. 529.
[1203] ΦΕΚ 323/Α/4-8-1936.

κομμουνισμού, που «ήγειρε θρασύτατην την κεφαλήν του απειλών σοβαρώτατα το κοινωνικόν καθεστώς της Ελλάδος» και την πάταξη «πάσαν οιανδήποτε αντίδρασιν κατά του εθνικού τούτου έργου της Ελληνικής Αναγεννήσεως». Εξ' ου και η μεγάλη απεργία, η οποία είχε προκηρυχθεί για τις 5 Αυγούστου 1936, χαρακτηρίσθηκε ως εκβιασμός του κράτους και απειλή, χρησιμοποιήθηκε ως άλλοθι επιβολής της δικτατορίας και απαγορεύθηκε. Μονάχα η απεργία των τροχιοδρομικών μπόρεσε τελικά να πραγματοποιηθεί εκείνη την ημέρα.

Το βράδυ της 4ης Αυγούστου 1936, δε το καθεστώς προχώρησε σε μαζικές συλλήψεις συνδικαλιστών και βουλευτών[1204]. Το νέο δόγμα ήταν η πλήρης πειθαρχία και καταστολή, σε όλα τα επίπεδα του δημόσιου βίου[1205] και οι δημοκρατικές ελευθερίες διώκονταν, γιατί οδηγούσαν νομοτελειακά στην κομμουνιστική ανατροπή[1206]. Βάση του καθεστώτος ήταν ο αντικομμουνισμός «Το άτομον έχει δικαιώματα αλλά τα δικαιώματα του συνόλου προηγούνται πάντοτε και εις πάσαν περίπτωσιν των δικαιωμάτων του ατόμου», «τα δικαιώματα του ατόμου απέναντι του κράτους συστέλλονται και διαστέλλονται κατά τας περιστάσεις, κανονίζοντας δε εκάστοτε διά νόμου αναλόγως των συμφερόντων του συνόλου» δήλωνε ο δικτάτορας[1207].

Τα βιβλία χαρακτηρίζονταν με ευκολία κομμουνιστικά και καίγονταν[1208]. Οι βιβλιοπώλες και εκδότες που διέθεταν έντυπα, με περιεχόμενο «ανατρεπτικό», έπρεπε μέσα σε διάστημα 20 ημερών, να τα παραδώσουν στις αστυνομικές αρχές[1209]. Ο τύπος λογοκρίθηκε και οι Εθνικές Αντικομμουνιστικές Οργανώσεις ξεπηδούσαν η μια μετά την άλλη, με διαγγέλματα και κηρύγματα λατρείας στο καθεστώς[1210].

Για την υλοποίηση των νέων μέτρων, μια από τις πρώτες ενέργειες της δικτατορίας, ήταν η σύσταση θέσης Υφυπουργού Εσωτερικών, αρμόδιου για τη

[1204] *Ρήγος Α.,* Τα κρίσιμα χρόνια 1935-1941, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995.

[1205] *Ανώνυμος,* Διάγγελμα του κ. Πρωθυπουργού προς τον λαό. Ο κομμουνιστικός κίνδυνος. Η ανατρεπτική κίνησις. Έκκλησις προς πάντας να συνδράμουν το κυβερνητικόν έργον, εφημερίδα Έθνος, 5-8-1936, σ. 6, *Ανώνυμος,* Η νέα ισχυρά Ελλάς την οποία ωραματίσθη και ολοκληρώνει ο κ. Πρωθυπουργός είνε η πίστις προς τας ιδέας που πηγάζουν από την ιστορίαν μας. Βασική προϋπόθεσις της σωτηρίας της χώρας είνε η πειθαρχία. Ο λόγος του κ. Νικολούδη στο χθεσινό γεύμα των συντακτών, εφημερίδα Η Βραδυνή, 14-9-1936, σ. 6.

[1206] *Πλουμίδης Σ.,* ό.π., σ. 16.

[1207] *Αλιβιζάτος Ν.,* ό.π., σ. 415.

[1208] *Ανώνυμος,* Εκάησαν κομμουνιστικά βιβλία, εφημερίδα Έθνος, 7-8-1936, σ. 8, *Ανώνυμος,* Ο κομμουνισμός παρανάλωμα του πυρός, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 10-8-1936, σ. 6, *Ανώνυμος,* Διετάχθη η καύσις κομμουνιστικών εντύπων, εφημερίδα Η Εθνική, 22-10-1936, σ. 6.

[1209] Άρθρο 10 του Α.Ν. 117/1936.

[1210] *Ανώνυμος,* Διάγγελμα της εθνικής αντικομμουνιστικής οργανώσεως, εφημερίδα Η Βραδυνή, 12-8-1936, σ. 5.

δημόσια ασφάλεια[1211]. Αρχικά, η σύσταση του συγκεκριμένου Υφυπουργείου, προκλήθηκε από λόγους αντιπάθειας του Ι. Μεταξά προς τον τότε Υπουργό Εσωτερικών Θ. Σκυλάκη, γνωστό για τις ακραίες μεθόδους, την καταστολή και τις υπερσυντηρητικές τους απόψεις. Ωστόσο, η άμεση τοποθέτηση στη θέση του Υφυπουργού του Αντισυνταγματάρχη Κωνσταντίνου Μανιαδάκη, γνωστού για τις βάναυσες μεθόδους και την αφοσίωσή του στον Ι. Μεταξά, ανέδειξε τις πραγματικές προθέσεις του καθεστώτος.

Ο Υφυπουργός Εσωτερικών, αρμόδιος για τη δημόσια ασφάλεια, ανέλαβε όλα τα σώματα ασφαλείας: Βασιλική Χωροφυλακή, Αστυνομία Πόλεων, Πυροσβεστική και Διεύθυνση Μεταναστεύσεως και Διαβατηρίων και τα ενίσχυσε αριθμητικά με επιπλέον αστυνομικούς πράκτορες, αξιωματικούς και υπαξιωματικούς, που επέδειξαν ιδιαίτερο «επαγγελματισμό». Στόχος ήταν η αναμόρφωση της δημόσιας ηθικής κατά τα πρότυπα των αξιών του καθεστώτος. Βασική αρμοδιότητα η αντιμετώπιση του κομμουνισμού και η αποκάλυψη των ξένων πρακτόρων[1212]. Το καθεστώς επιθυμούσε να αφαιρεθεί η αρμοδιότητα της διατήρησης της τάξης, από τα μέχρι τότε όργανα διοίκησης και τις δικαστικές αρχές, και να περάσει σε ένα όργανο απολύτως αφοσιωμένο σε αυτό, το οποίο και θα λογοδοτούσε, μονάχα, ενώπιον του Πρωθυπουργού. Μια τακτική που θύμιζε πολύ αντίστοιχες πρακτικές της ναζιστικής Γερμανίας και της φασιστικής Ιταλίας[1213].

Αργότερα, το Υφυπουργείο Δημόσιας Ασφάλειας αναβαθμίστηκε σε Υπουργείο και το ανέλαβε, μεταξύ άλλων Υπουργών και ο ίδιος ο Πρόεδρος της κατοχικής κυβέρνησης του Γ. Τσολάκογλου[1214]. Καταργήθηκε το 1942 και οι αρμοδιότητές του ανατέθηκαν, πάλι, στο τότε Υπουργείο Εσωτερικών[1215].

Λίγες ημέρες αργότερα, το καθεστώς επέβαλε τον Α.Ν. 117/1936 «Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών»[1216], με τον οποίο προβλεπόταν ποινή φυλάκισης σε όποιον:

> «εγγράφως, προφορικώς ή καθ' οποιονδήποτε άλλο τρόπον, αμέσως ή εμμέσως επιδιώκει την διάδοσιν, ανάπτυξιν και εφαρμογήν θεωριών, ιδεών ή κοινωνικών, οικονομικών και

[1211] Α.Ν. 4/1936 «Περί καταστάσεως και ετέρου Υφυπουργού παρά τω Υφυπουργείω των Εσωτερικών», ΦΕΚ 343/Α/12-8-1936.
[1212] *Πλουμίδης Σ.*, ό.π., σ. 4.
[1213] *Αλιβιζάτος Ν.,* ό.π., σ. 434.
[1214] *Ανώνυμος,* Ο κ. Τσολάκογλου ανέλαβε χθες τα υπουργεία ασφάλειας και εσωτερικών, εφημερίδα Η Πρωία, 25-11-1941, σ. 2.
[1215] Ν.Δ. «Περί καταργήσεως του Υπουργείου Δημοσίας Ασφαλείας», ΦΕΚ 78/Α/9-4-1942.
[1216] ΦΕΚ 402/Α/18-9-1936.

θρησκευτικών συστημάτων τεινόντων εις την ανατροπήν του κρατούντος εν τη χώρα κοινωνικού καθεστώτος ή εις την απόσπασιν ή αυτονόμησιν μέρους της Επικρατείας ως και ο προσηλυτίζων εις τας θεωρίας, ιδέας και συστήματα ταύτα καθ' οιονδήποτε τρόπον»[1217].

Επίσης, με ποινή φυλάκισης απειλούταν και «πας όστις προς επίτευξιν των ανωτέρω ανατρεπτικών σκοπών προκαλεί την κήρυξιν λοκ-άουτ ή εξωθεί τους εργάτας εις κήρυξιν απεργίας, κηρυχθέντων δε τούτων συμβουλεύει, παροτρύνει ή προκαλεί τους απεργούς ή πάντα άλλον εις εκτέλεσιν παρανόμων πράξεων»[1218] και, μάλιστα, η τέλεση των πράξεων αυτών από δημόσιο υπάλληλο αποτελούσε επιβαρυντικό στοιχείο[1219] και επέφερε την άμεση απόλυσή του[1220]. Για δε τις επιβληθείσες ποινές δεν προβλεπόταν ούτε εγγύηση απολύσεως, ούτε αναστολή, ούτε μετατροπή. Πέραν της έκτισης της ποινής φυλάκισης προβλεπόταν, επίσης, εκτοπισμός και εξορία σε απομακρυσμένα ελληνικά νησιά[1221]. Με τον ίδιο Α.Ν. 117/1936 απαγορεύθηκαν, επίσης, οι συναθροίσεις[1222] και η σύσταση Σωματείων και Ενώσεων, ενώ τα ήδη υπάρχοντα Σωματεία διαλύθηκαν δια νόμου[1223].

Στην πραγματικότητα, με τον Α.Ν. 117/1936 ποινικοποιήθηκε η ελευθερία του λόγου και της έκφρασης, ακόμα και της σκέψης, μπήκε στο απόσπασμα η συνδικαλιστική δράση και εισήχθησαν «νέα εγκλήματα», όπως η απεργία, το λοκ-άουτ, οι ιδιωτικές συγκεντρώσεις, η διάδοση, τελικά, των πολιτικών ιδεών. Θα προσπεράσουμε, βέβαια, το γεγονός ότι οι καταδικασμένοι με τον Α.Ν. 117/1936 απειλούνταν με διαγραφή και στέρηση του δικαιώματος του εκλέγεσθαι στις συνδικαλιστικές τους οργανώσεις. Οργανώσεις, που είχαν ήδη διαλυθεί από το καθεστώς[1224]. Ή ότι απειλούνταν με στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων, που το καθεστώς είχε, έτσι κι αλλιώς, ήδη, καταλύσει για όλον τον ελληνικό λαό. Προς επίρρωση των ανωτέρω, λίγες μόλις ημέρες μετά, εγκρίθηκε το Β.Δ. «Περί εκκαθαρίσεως των διαλυθεισών δια της Κ΄ Συντακτικής Πράξεως δημοσιοϋπαλληλικών και άλλων οργανώσεων και περί διαθέσεως της περιουσίας αυτών»[1225].

[1217] Άρθρο 1 του Α.Ν. 117/1936.
[1218] Άρθρο 1 του Α.Ν. 117/1936.
[1219] Άρθρο 1 του Α.Ν. 117/1936.
[1220] Άρθρο 7 του Α.Ν. 117/1936.
[1221] Άρθρο 8 του Α.Ν. 117/1936.
[1222] Άρθρο 3 του Α.Ν. 117/1936.
[1223] Άρθρο 9 του Α.Ν. 117/1936.
[1224] *Πετρόπουλος, Γ.,* Το «Ιδιώνυμο» της Μεταξικής Δικτατορίας, Ένθετο «7 μέρες μαζί», εφημερίδα Ριζοσπάστης, Αθήνα, 22-9-2002.
[1225] ΦΕΚ 439/Α/6-10-1936.

Επίσης, για όσους χαρακτηρίζονταν ως «κατάσκοποι» και φέρονταν να στρέφονται κατά της δημόσιας ασφάλειας, μια έννοια σχετική που οριζόταν κάθε φορά κατά το δοκούν, προβλεπόταν μέχρι και η ποινή του θανάτου[1226]. Να θυμίσουμε ότι, ο περίφημος Ν. 375/1936 περί κατασκοπείας χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον, από το 1952 και μετά, κατά των κομμουνιστών, που χαρακτηριζόντουσαν και διώκονταν κατηγορούμενοι ως «κατάσκοποι»[1227].

Ακολούθησε ο Α.Ν. 1075/1938 «Περί μέτρων ασφαλείας του Κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών»[1228] ο οποίος, μεταξύ άλλων, επανέφερε ενισχυμένες τις εκτοπίσεις στα νησιά[1229] και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, στα πρότυπα των αντίστοιχων εκτοπίσεων που επέβαλαν οι SS σε Μπούχεβαλντ και Νταχάου[1230]. Επίσης, ρύθμισε τη λειτουργία των Επιτροπών Ασφαλείας, σε κάθε Νομαρχία, οι οποίες αντικατέστησαν, ουσιαστικά, τις δικαστικές αρχές, προκειμένου να επιβάλλονται αυστηρές ποινές γρήγορα, άμεσα και χωρίς δικονομικές δεσμεύσεις[1231]. Οι Επιτροπές Ασφαλείας επέτρεπαν στο καθεστώς να προχωρά στον εκτοπισμό των πολιτικών του αντιπάλων χωρίς δίκη, χωρίς δικαίωμα υπεράσπισης, που, σύμφωνα με την κυβέρνηση, αποτελούσε βήμα προπαγάνδας των θέσεων τους. Χαρακτηριστικά, αναφέρουμε ότι προπαγανδιστικό έντυπο της δικτατορίας ανέφερε:

> «αι ποινικαί δίκαι των συλλαμβανομένων κομμουνιστών ου μόνον δεν εξυπηρετούν τον αντικομμουνιστικόν αγώνα του κράτους αλλά, τουναντίον παρέχουν σπουδαίον βήμα δημοκρατικής προπαγάνδας και επηρεασμού τον αφελών ακροατών υπέρ των ιδεών των… Μόνη συμφέρουσα δια το κράτος οδός διώξεως αυτών ήτο η της παραπομπής των ενώπιον των Επιτροπών Δημόσιας Ασφαλείας αίτινες αδέσμευτοι δικονομικών κανόνων είναι εις θέσιν να επιβάλουν τας νομίμους κυρώσεις με ταχύτητα και επιβολήν οίαν απαιτούν αι περιστάσεις»[1232].

Εκτός των άλλων, ο Α.Ν. 1075/1938 επέβαλε και την υποχρέωση προηγούμενης άδειας από τις αστυνομικές αρχές για τη σύσταση του οποιουδήποτε σωματείου ή ενώσεως και επέβαλε την υποχρεωτική κατάθεση πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων, ή καλύτερα πιστοποιητικού «μη κομμουνιστικών», μη

[1226] Α.Ν. 375/1936 «Περί τιμωρίας των εγκλημάτων κατασκοπείας και των εγκληματικών ενεργειών των απειλουσών την εξωτερικήν ασφάλειαν της χώρας», ΦΕΚ 546/Α/18-12-1936, Α.Ν. 1255/1938 «Περί τροποποιήσεως του υπ' αριθ. 375/1936 Α.Ν. "περί τιμωρίας των εγκλημάτων κατασκοπείας κ.λπ."», ΦΕΚ 216/Α/4-6-1938.
[1227] *Αλιβιζάτος Ν.,* ό.π., σ. 428.
[1228] ΦΕΚ 45/Α/11-2-1938.
[1229] Άρθρο 7 του Α.Ν. 1075/1938.
[1230] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 266.
[1231] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 267.
[1232] *Αναστασιάδης Γ.*, Πολιτική…, ό.π., σ. 244.

«φιλοκομμουνιστικών» φρονημάτων[1233], για οποιονδήποτε επιθυμούσε να εργαστεί στο δημόσιο ή σε μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις[1234]. Στην πραγματικότητα το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων ήταν απαραίτητο για οποιαδήποτε συναλλαγή των πολιτών με το κράτος.

Τον Α.Ν. 1075/1938 ακολούθησε διευκρινιστική εγκύκλιος του Υφυπουργού Δημόσιας Ασφαλείας Κ. Μανιαδάκη, η οποία ξεδίπλωνε όλο το αντιδραστικό, τρομοκρατικό και αντεργατικό του πλαίσιο[1235]. Ακολούθησε το Β.Δ. «Περί οργανώσεως και λειτουργίας της Γενικής Εταιρείας Φυλακών και αντιλήψεως του εγκλήματος»[1236] το οποίο αφορούσε στην καλύτερη οργάνωση των φυλακών και στη λειτουργία της Γενικής Εταιρείας Φυλακών.

Ως εκ τούτου, οι διώξεις κομμουνιστών και συνδικαλιστών πήραν τεράστιες διαστάσεις[1237]. Από την πρώτη στιγμή το καθεστώς Μανιαδάκη- Μεταξά σκηνοθετούσε «επαναστάσεις», προκειμένου να «νομιμοποιήσει», αν και δεν το ενδιέφερε και ιδιαίτερα, τις διώξεις αντιφρονούντων[1238]. Την 1η Οκτωβρίου 1936, 700 αντιφασίστες στάλθηκαν στα νησιά και τις φυλακές, μεταξύ των οποίων ο Α. Σβώλος, Καθηγητής Πανεπιστημίου, ο Ι. Σοφιανόπουλος, αρχηγός του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδας και βουλευτής, ο Κ. Γαβριηλίδης μετέπειτα αρχηγός του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδας και ο Σ. Μπακιρτζής Συνταγματάρχης[1239]. Από αυτήν τη λαίλαπα διώξεων δεν γλύτωσαν ούτε επικεφαλής αστικών κομμάτων, στρατιωτικοί, αστοί βουλευτές και Καθηγητές Πανεπιστημίου, όπως ο Γ. Καφαντάρης, ο Α. Μυλωνάς, ο Ε. Τσουδερός, ο Γ. Παπανδρέου, ο Π. Κανελλόπουλος, ο Στ. Στεφανόπουλος, ο Ι. Θεοτόκης και ο Θ. Πάγκαλος[1240], ανεβάζοντας τους μόνιμα φυλακισμένους και εξόριστους στους 2.000[1241]. Πιο συγκεκριμένα, το καλοκαίρι του 1940, σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, υπήρχαν τουλάχιστον 1.000 εκτοπισμένοι[1242].

[1233] *Αλιβιζάτος Ν.,* ό.π., σ. 421.
[1234] Άρθρο 11 του Α.Ν. 1075/1938.
[1235] *Ανώνυμος,* Ο νέος κατοχυρωτικός νόμος. Μακρά επεξηγηματική εγκύκλιος του Υφυπουργού Ασφαλείας κ. Μανιαδάκη. Δια τα θεσπισθέντα μέτρα προς προστασίαν του καθεστώτος, εφημερίδα Ακρόπολις, 12-3-1938, σ. 4.
[1236] ΦΕΚ 162/Α/19-4-1938.
[1237] *Μαργαρίτης Γ.,* Η 4η Αυγούστου και οι Κομμουνιστές, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 15-23.
[1238] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 264.
[1239] *Κατσαντώνης Γ.,* Η Αριστερή Παράταξη των δασκάλων στον μεσοπόλεμο, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1998, σ. 17.
[1240] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 265.
[1241] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 267.
[1242] *Αναστασιάδης Γ.*, Πολιτική…, ό.π., σ. 244.

Ειδικά ο χώρος της εκπαίδευσης, που τα προηγούμενα χρόνια είχε επιδείξει σοβαρούς συνδικαλιστικούς αγώνες, δέχθηκε τις μεγαλύτερες διώξεις και είχε τις μεγαλύτερες απώλειες. Ο εκπαιδευτικός, για το καθεστώς αποτελούσε τον «ιεραπόστολο του Νέου Κράτους» και ήταν επιφορτισμένος να μεταδώσει τις ιδέες του. Για αυτόν τον λόγο και στον Α.Ν. 1075/1938 υπήρχε ειδική μνεία στον ρόλο του, που, σε συνεργασία με τον θεσμό των Επιθεωρητών, θα επιτύγχανε τον απόλυτο έλεγχο της εκπαίδευσης[1243]. Η Ομοσπονδία Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης (ΟΛΜΕ) διαλύθηκε[1244], ο Δ. Γληνός εξορίστηκε, αρχικά στην Ανάφη, το 1937 στην Ακροναυπλία και αργότερα στη Σαντορίνη και ο Α. Δελμούζος αναγκάστηκε, στις 25 Σεπτεμβρίου 1937, σε παραίτηση από την έδρα της Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης[1245].

Με την κήρυξη του πολέμου, το 1940, η δικτατορία ανακάλεσε τις εκτοπίσεις των προερχόμενων από τα αστικά κόμματα, εν αντιθέσει, με αυτών των κομμουνιστών των οποίων δεν δέχθηκε ούτε καν τη βοήθεια. Μάλιστα, παρά το «Γράμμα Ζαχαριάδη», τους παρέδωσε όλους στους κατακτητές και απελευθέρωσε μόνο τους Α. Σβώλο και Δ. Γληνό. Η παράδοση των πολιτικών κρατουμένων στους ναζί αποτελεί βαρύτατο έγκλημα, πράξη απάνθρωπη, ασυγχώρητη και κυνική[1246]. Από τους 1870 πολιτικούς κρατούμενους που βρίσκονταν φυλακισμένοι στα διάφορα στρατόπεδα, στις 27 Απριλίου 1941, 670 δραπέτευσαν, 677 εκτελέστηκαν από τους ναζί, 64 πέθαναν από την πείνα και τις κακουχίες και διασώθηκαν μόνο 459 εκ των οποίων οι 62 ελευθερώθηκαν από το στρατόπεδο του Αη Στράτη σε επιχείρηση του ΕΛΑΝ στις 17 Ιουλίου 1943[1247].

Το καθεστώς προχωρούσε ακόμα και σε προκήρυξη αμοιβής για τη σύλληψη, ή κατάδοση, των αντιφρονούντων, αναγορευόντας τους σε επικίνδυνους κακοποιούς του κοινού ποινικού εγκλήματος[1248]. Οι διώξεις και συλλήψεις ηγετικών στελεχών του Κομουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ) ήταν συνεχείς, όπως του Γενικού

[1243] *Σαρηγιαννίδου Ε.,* ό.π., σ. 352.
[1244] *Κάτσικας Χ., Θεριανός Κ.,* ό.π., σ. 136.
[1245] *Καραφύλλης Α.*, ό.π., σ. 142.
[1246] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 269.
[1247] *Γλέζος Μ.,* Εθνική Αντίσταση 1940-1945, Στοχαστής, Αθήνα, 2009, τ. Α΄, σ.147.
[1248] Απόφαση 1/1334/Ι στ΄/11-1-1938 «Περί προκηρύξεως αμοιβής δια την σύλληψιν ή αποτελεσματικήν κατάδοσιν του επικίνδυνου κομμουνιστού Γαβριηλίδου Κωνσταντίνου του Δαμιανού», ΦΕΚ 16/Β/22-1-1938, για τον συνδικαλιστή εκπαιδευτικό Κωνσταντίνο Γαβριηλίδη πρώην βουλευτή του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος και δημάρχου Κιλκίς, Απόφαση 6/638/4/16-8-1938 «Περί προκηρύξεως αμοιβής δια την αποτελεσματικήν κατάδειξιν ή σύλληψιν του κρυπτόμενου επικίνδυνου κομμουνιστού Πουλιοπούλου Παντελή του Νικολάου», ΦΕΚ 197/Β/16-9-1938, για τον Γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ και ιδρυτή του τροτσκιστικού ρεύματος στην Ελλάδα Πουλιόπουλο Παντελή.

Γραμματέα του Νίκου Ζαχαριάδη[1249], του συνδικαλιστή και βουλευτή, Στέλιου Σκλάβαινα, του βουλευτή, μέλους του Πολιτικού Γραφείου και Γραμματέα της ΚΕ, Βασίλη Νεφελούδη, του συνδικαλιστή και βουλευτή Δημήτρη Παρτσαλίδη[1250], του συνδικαλιστική και βουλευτή Κώστα Θέου[1251], του Γραμματέα Γιώργου Σάντου, του συνδικαλιστή και μέλους Γρηγόρη Σκαφίδα[1252] και άλλων στελεχών[1253].

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η καταστολή διογκώθηκε σε όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής με 80.000 άτομα, ή 50.000 κατά το ίδιο το καθεστώς, να βασανίσθηκαν στα κρατητήρια της Ασφάλειας[1254]. Η αστυνομία έλεγχε όλες τις πτυχές του κρατικού μηχανισμού από την είσπραξη των φόρων[1255] έως την κίνηση των πεζών στους δρόμους και τις πλατείες[1256].

Οι εκκαθαρίσεις των δημόσιων υπηρεσιών[1257] και των Τραπεζών πετούσαν καθημερινά ανθρώπους στην ανεργία με «έκπληκτα» άρθρα επί άρθρων, στις καθημερινές εφημερίδες, για το πώς, για παράδειγμα, ξεγελάστηκαν οι διοικήσεις των Τραπεζών και προχώρησαν στους διορισμούς «ανάξιων» υπαλλήλων, χωρίς να καταφέρουν «να απονεκρώσουν αυτά τα σαθρά μέλη του τραπεζιτικού σώματος», εγκαίρως[1258], ή για το πώς θα μπορέσει να απαλλαγεί η εκπαίδευση από τη «σπείρα των μαλλιαροκομμουνιστών»[1259].

[1249] *Ανώνυμος*, Ο αρχηγός των κομμουνιστών Ζαχαριάδης συνελήφθη χθες το απόγευμα εις τας Αθήνας. Τα κυβερνητικά μέτρα εναντίον του κομμουνισμού. Αι διατάξεις του δημοσιευθέντος αναγκαστικού νόμου, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 19-9-1936, σ. 1.

[1250] *Ανώνυμος*, Νέον πλήγμα κατά του κομμουνισμού. Συνελήφθησαν οι αρχηγοί του κομμουνιστικού κόμματος. Κατεσχέθησαν αποκαλυπτικά αρχεία δια την ανατρεπτικήν των δράσιν, εφημερίδα Η Εθνική, 5-5-1938, σ. 1.

[1251] *Ανώνυμος*, Μια νέα επιτυχία της αστυνομίας. Ο αρχηγός των κομμουνιστών Θέος συνελήφθη ενώ ητοιμάζετο να δραπετεύση εις την Γαλλίαν. Ο Γενικός Γραμματεύς της κομμουνιστικής νεολαίας και άλλοι σαράντα μπολσεβίκοι εις χείρας της αστυνομίας, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 5-5-1939, σ. 1.

[1252] *Ανώνυμος*, Νέα επιτυχία της ασφάλειας Αθηνών. Συνελήφθησαν ο αρχηγός του κομμουνιστικού κόμματος πρώην βουλευτής Τρικκάλων Σάντος, ο Σκαφίδας και άλλα ηγετικά στελέχη. Αποκαλύψεις δια την παράνομον δράσιν των, εφημερίδα Ακρόπολις, 24-12-1939, σ. 1.

[1253] *Ανώνυμος*, Νέον κτύπημα κατά του κομμουνισμού. Συνελήφθησαν τα μέλη της οργανώσεως των «Διεθνιστών». Πρόκειται περί οπαδών της πολιτικής του Λέοντος Τρότσκυ. Η αποκαλυφθείσα ανατρεπτικήν των δράσις, εφημερίδα Η Εθνική, 28-7-1938, σ. 6, *Ανώνυμος,* Συνελήφθη ολόκληρος η κομμουνιστική επιτροπή της πρωτευούσης. Ανεκαλύφθη ο μηχανισμός της κομμουνιστικής στρατιωτικής οργανώσεως, εφημερίδα Η Πρωία, 30-7-1938, σ. 4.

[1254] *Πετρόπουλος, Γ.,* Το «Ιδιώνυμο» της Μεταξικής Δικτατορίας…, ό.π.

[1255] *Αλιβιζάτος Ν.,* ό.π., σ. 439.

[1256] Α.Ν. 302/1936 «Περί ρυθμίσεως της κινήσεως των πεζών εις τας οδούς και πλατείας των πόλεων», ΦΕΚ 489/Α/4-11-1936, *Close D.H.,* Η Αστυνομία στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου, σε: *Fleischer H., Χ., Σβορώνος Ν.,* Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα, 1989.

[1257] *Ανώνυμος,* Θα γίνη εκκαθάρισις των σιδηροδρομικών από τους αριστερούς. Δηλώσεις του Υπουργού σιδηροδρόμων, εφημερίδα Η Εθνική, 22-8-1936, σ. 6.

[1258] *Ανώνυμος,* Η άμυνα κατά του κομμουνισμού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον,16-6-1938, σ. 5.

[1259] *Ανώνυμος,* Η εκπαίδευσις, εφημερίδα Η Εθνική, 14-4-1937, σ. 1.

Οι δηλώσεις μετάνοιας, που αποσπόνταν με σκληρά βασανιστήρια, έφτασαν τις 50.000[1260], ένα νούμερο τεράστιο και άκρως αποκαλυπτικό του μεγέθους των συλλήψεων, της σκληρότητας των βασανιστηρίων και των διώξεων. Αποσπόνταν, υπό καθεστώς βίας, τρομοκρατίας και σκληρής κακοποιήσης και δημοσιεύονταν, προκλητικά, στις εφημερίδες, καθημερινά, με στόχο την προπαγάνδα, το σπάσιμο του ηθικού των κομμουνιστών και τη διάλυση κάθε ίχνους εμπιστοσύνης μέσα στον κομματικό μηχανισμό[1261]. Πρώην βουλευτές και απλοί κομμουνιστές, κάτω από την πίεση της τρομοκρατίας, αναγκάζονταν να αποκηρύξουν την ιδεολογία τους και τα ονόματά τους φιγουράριζαν στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων[1262]. Σε βαθμό, μάλιστα, που όλη αυτή η δημοσιότητα και σε τόσο ευρεία κλίμακα, προκάλεσε την αντίδραση του ίδιου του Κ. Μανιαδάκη, που συμβούλευε τα όργανα καταδίωξης του κομμουνισμού, να περιορίσουν τη δημοσίευση τέτοιων περιστατικών, «προκειμένου να μην δοθεί, από τον τεράστιο αριθμό τους, η εντύπωση ότι το Κ.Κ.Ε. ήταν το πρώτο κόμμα»[1263].

Πάντως, και παρά την υιοθέτηση του μέσου των δηλώσεων μετάνοιας, που εξουθένωνε την ηθική υπόσταση και την προσωπικότητα του ανθρώπου, υποβίβαζε τον πολιτισμό του και αναδείκνυε τον χαφιεδισμό σε πολιτική κοσμοθεωρία, το φασιστικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936, δεν κατάφερε, ούτε τις αντιδράσεις να σταματήσει, ούτε τον κομμουνισμό να εξαφανίσει. Ίσα-ίσα τον ενίσχυσε και τον ατσάλωσε περισσότερο[1264].

Αυτό το κλίμα τρομοκρατίας και καταστολής, σε συνδυασμό και με τον πατριωτικό ενθουσιασμό, ήταν αυτό, που ώθησε, κατά χιλιάδες, τους Έλληνες να συμμετάσχουν, εθελοντικά, στις πολεμικές επιχειρήσεις. Η διαφυγή στο πολεμικό μέτωπο αποτελούσε, έως και διέξοδο, από το φασιστικό καθεστώς και τις παγωμένες ημέρες του[1265].

[1260] *Αναστασιάδης Γ.*, Πολιτική…, ό.π., σ. 244.

[1261] Π.χ. *Ανώνυμος,* Δήλωσις μετάνοιας, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-2-1937, σ. 5, *Ανώνυμος,* Μετάνοια κομμουνιστών, εφημερίδα Η Εθνική, 4-7-1937, σ. 5, *Ανώνυμος,* Απόλυσις μετανοησάντων κομμουνιστών, εφημερίδα Η Πρωία, 27-7-1937, σ. 6, *Ανώνυμος,* Δηλώσεις Μετάνοιας Συλληφθέντων Κομμουνιστών, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 10-5-1939, σ. 5.

[1262] Π.χ. *Ανώνυμος,* Ο αγών κατά της αναρχία. Πρώην κομμουνιστής βουλευτής αποκηρύσσει την ιδεολογίαν του μια αποκαλυπτική δήλωσις του, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 24-8-1938, σ. 1,
Ανώνυμος, Και άλλοι κομμουνισταί αποκηρύσσουν την ιδεολογίαν των, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-9-1937, σ. 6, *Ανώνυμος,* Αθρόαι αυθόρμητοι αποκυρύξεις της κομμουνιστικής ιδεολογίας υπό παραπλανηθέντων, εφημερίδα Η Εθνική, 16-1-1938, σ. 5.

[1263] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 276.

[1264] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 278.

[1265] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 91.

Οι διώξεις, οι φυλακίσεις, οι εξορίες και η ποινικοποίηση της συνδικαλιστικής δράσης δεν ήταν κάτι καινούργιο, ούτε τις εισήγαγε το καθεστώς Ι. Μεταξά και η κατοχή. Ο Α.Ν. 117/1936 «Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών» αποτελούσε σκληρή συνέχεια του Ν. 4229/1929 «Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών»[1266], το περίφημο «ιδιώνυμο» του Ε. Βενιζέλου. Χαρακτηριστικά, να αναφέρουμε ότι, στον Ν. 4229/1929[1267] αναφερόταν ως βασική προϋπόθεση η χρήση «βίαιων» μέσων προκειμένου μια ανατρεπτική ενέργεια να χαρακτηριστεί ως αδίκημα, ενώ στον Α.Ν. 117/1936 του μεταξικού καθεστώτος απαλείφθηκε αυτή η διατύπωση και πλέον αρκούσε η απόπειρα να διαδοθούν οι ανατρεπτικές ιδέες με «οποιοδήποτε» μέσο[1268]. Αξίζει να αναφέρουμε ότι ο νόμος αυτός ίσχυσε μέχρι το 1974.

Τα μέτρα ασφαλείας του Ι. Μεταξά, σε συνδυασμό με την κατάλυση του Συντάγματος, τη διάλυση της Βουλής, την απαγόρευση των πολιτικών κομμάτων, τον απόλυτο έλεγχο της κρατικής μηχανής και της δικαιοσύνης, συνιστούσαν μια νέα, ιδιαιτέρως, ζοφερή κατάσταση φόβου και τρομοκρατίας, που διατηρήθηκε με την ίδια και μεγαλύτερη ένταση και κατά τη διάρκεια της κατοχής. Τα σκληρά μέτρα ασφαλείας, η απαγόρευση των απεργιών και της συνδικαλιστικής δράσης[1269] και οι Επιτροπές Δημόσιας Ασφαλείας παρέμειναν σε πλήρη ισχύ[1270].

Η κυβέρνηση του Γ. Τσολάκογλου απαγόρευσε όλες τις εκδηλώσεις «εν σχέσει προς τον διεξαγόμενο πόλεμο»[1271], απειλώντας με φυλάκιση και εκτόπιση οποιονδήποτε που με οποιονδήποτε τρόπο:

> «επικρίνει τις πράξεις των στρατευμάτων κατοχής ή εκδηλώνει τας αντιλήψεις ή τα αισθήματά του εν σχέσει με τον διεξαγόμενον πόλεμον, την ακολουθούμενην παρά των διαφόρων κρατών πολιτικήν, τους αντιπροσώπους, τα στρατεύματα, τους υπηκόους και τα εμβλήματα αυτών και εν γένει εξωτερικεύει οπωσδήποτε δημοσίως πολιτικάς σκέψεις, αφορώσας ξένην δύναμιν»[1272].

[1266] ΦΕΚ 245/Α/25-7-1929.
[1267] Άρθρο 1 του Ν. 4229/1929.
[1268] *Πετρόπουλος, Γ.,* Το «Ιδιώνυμο» της Μεταξικής Δικτατορίας…, ό.π..
[1269] Ν.Δ. 1819/1942 «Περί επιβολής κυρώσεων κατά εργοδοτών, υπαλλήλων εργατών και μισθωτών εν γένει μετασχόντων εν απεργία», ΦΕΚ 253/Α/5-10-1942.
[1270] Ν.Δ. 345/1941 «Περί αντικαταστάσεως της παραγράφου 1 του άρθρου 7 του Α.Ν. 1075 της 9/11 Φεβρουαρίου 1938 "περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών"», ΦΕΚ 261/Α/2-8-1941.
[1271] Ν.Δ. 33/1941 «Περί απαγορεύσεως εκδηλώσεων εν σχέσει προς τον διεξαγόμενων πόλεμον», ΦΕΚ 165/Α/15-5-1941.
[1272] Άρθρο 1 του Ν.Δ. 33/1941.

Έτσι, κάθε πράξη αντίστασης, στην κατοχή, ποινικοποιήθηκε με Ν.Δ. της δωσίλογης ελληνικής κυβέρνησης.

Εν συνεχεία, το Ν.Δ. 178/1941 «Περί απαγορεύσεως εκδηλώσεων εν σχέσει προς τον διεξαγόμενον πόλεμον»[1273] και ο Ν. 1045/1943 «Περί επιβολής κυρώσεων κατά υπαλλήλων και σπουδαστών συμμετεχόντων σε ανατρεπτικές οργανώσεις»[1274], συμπλήρωσαν το προηγούμενο σχετικό τους, αναφέροντας ότι μαθητές, σπουδαστές και φοιτητές, που θα κατηγορούνταν για αυτό το παράπτωμα, επιπλέον, αποβάλλονταν από τις σχολές και τα σχολεία τους[1275], ελεύθεροι επαγγελματίες στερούνταν της άδειας ασκήσεως του επαγγέλματός τους[1276], δημόσιοι υπάλληλοι και εκπαιδευτικοί απολύονταν[1277], ενώ απόλυση προβλεπόταν και για τους δημοσίους υπαλλήλους και στρατιωτικούς, που, χωρίς άδεια, αναχωρούσαν για το εξωτερικό[1278].

Συνεχίστηκαν τα Έκτακτα Στρατοδικεία Ασφαλείας[1279], οι διώξεις, οι δηλώσεις μετάνοιας, οι επικηρύξεις[1280] και οι εκτελέσεις οποιουδήποτε αντιστεκόταν[1281]. Προκειμένου να καμφθεί οποιαδήποτε αντίσταση του πληθυσμού, τα μέτρα ήταν σκληρά: θάνατος για την παροχή βοήθειας σε Άγγλους στρατιώτες, για κατοχή όπλων, για εξύβριση αρχής, για ακρόαση ξένων ραδιοφωνικών εκπομπών, για διακίνηση συμμαχικών προπαγανδιστικών εντύπων και αποθήκευση τροφίμων. Σε περιπτώσεις δε ένοπλης δράσης, πράξεων δολιοφθοράς και κατασκοπείας, επαφής με τους συμμάχους, αντιμετώπιζαν την ποινή του θανάτου, ακόμα και οι συγγενείς των δραστών[1282].

Ακόμα και η ιδιότητα του Καθηγητή Πανεπιστημίου δεν προσέφερε κανενός είδους «ασυλία» έναντι της βιαιότητας των διώξεων. Στα χρόνια της κατοχής, συνελήφθησαν και κρατήθηκαν, μεταξύ άλλων, οι Καθηγητές της Φυσικομαθηματικής Σχολής Τρύφων Καραντάσης, Γεώργιος Πανταζής, Νικόλαος Κρητικός και Λεωνίδας

[1273] ΦΕΚ 196/Α/16-6-1941.
[1274] ΦΕΚ 435/Α/29-12-1943.
[1275] Άρθρο 2 του Ν.Δ. 178/1941 και άρθρον μόνον του Ν. 1045/1943.
[1276] Άρθρο 3 του Ν.Δ. 178/1941.
[1277] Άρθρο 4 του Ν.Δ. 178/1941 και άρθρον μόνον του Ν. 1045/1943.
[1278] Ν.Δ. 427/1941 «Περί καθορισμού κυρώσεων κατά στρατιωτικών, δημοσίων υπαλλήλων και ιδιωτών αναχωρούντων εις το Εξωτερικόν άνευ αδείας», ΦΕΚ 290/Α/28-8-1941.
[1279] Ν. 62/1943 «Περί συστάσεως εκτάκτων Στρατοδικείων Ασφαλείας», ΦΕΚ 120/Α/7-5-1943.
[1280] Ν. 895/1943 «Περί καθορισμού αμοιβών επικηρυσσομένων ατόμων», ΦΕΚ 372/Α/31-10-1943, Π.χ. Απόφαση 18/14/154/1/10-8-1942 «Περί προκηρύξεως αμοιβής δια την αποκάλυψιν και σύλληψιν των επικίνδυνων κομμουνιστών: 1) Ζησιάδη ή Τερπόφσκη Λαζάρου, 2) Τσιτσίνα Διαμαντή και 3) Κέντρου Πέτρου», ΦΕΚ 141/Β/22-8-1942.
[1281] *Ανώνυμος*, Ανακοίνωσις, εφημερίδα Αθηναϊκά Νέα, 21-1-1944, σ. 2, *Ανώνυμος*, Ανακοίνωσις, εφημερίδα Ακρόπολις, 18-5-1944, σ. 1.
[1282] *Ιατρίδης Γ.,* Κατοχή, Αντίσταση και Βρετανοί. Εισαγωγή σε: Η Ελλάδα τη δεκαετία 1940-1950, Θεμέλιο, Αθήνα, 2006, σ. 45.

Ζέρβας, οι Καθηγητές της Ιατρικής Σχολής Νικόλαος Λούρος και Κωνσταντίνος Χωρέμης, ο Καθηγητής της Νομικής Σχολής Γρηγόριος Κασιμάτης, ο Υφηγητής και μετέπειτα Καθηγητής Εμπορικού Δικαίου της Νομικής Σχολής Αθηνών Κωνσταντίνος Ρόκας. Συχνά δε, απαιτούνταν απανωτά διαβήματα διαμαρτυρίας και επίμονες παρεμβάσεις της πανεπιστημιακής κοινότητας, προς τις δυνάμεις κατοχής και τα στελέχη των κατοχικών κυβερνήσεων, προκειμένου να απελευθερωθούν[1283].

Ειδικά, η κυβέρνηση του Ι. Ράλλη ανέθεσε το Υπουργείο Εσωτερικών στον περίφημο Αναστάσιο Ταβουλάρη, που χρησιμοποίησε τα Τάγματα Ασφαλείας και τα Σώματα Ειδικής Ασφάλειας για να πατάξει κάθε αντίσταση. Ξεχωριστή θέση σε αυτήν την προσπάθεια έπαιξαν τόσο ο Κωνσταντίνος Γκίνος, Αρχηγός της Χωροφυλακής, όσο και ο Αστυνόμος Νικόλαος Μπουραντάς, επικεφαλής του Μηχανοκίνητου Τμήματος της Αστυνομίας Πόλεων, και μετέπειτα, από τον Ιανουάριο του 1944, Διευθυντής της Γενικής Ασφαλείας Αθηνών.

Το Μηχανοκίνητο Τμήμα της Αστυνομίας Πόλεων ιδρύθηκε το 1939. Αποτελούσε μια ισχυρή ομάδα κρούσης με τρίκυκλα και δίκυκλες μοτοσυκλέτες, αυτοκίνητα, ποδήλατα και οπλισμένους αξιωματικούς και αστυφύλακες, γνωστό για τις σκληρές κατασταλτικές μεθόδους του[1284].

Όλες δε αυτές οι κινήσεις, είχαν την υποστήριξη των Βρετανών. Χαρακτηριστικά να αναφέρουμε ότι, ο Λοχαγός Ντον Στοτ, σύνδεσμος των Βρετανών, τον Οκτώβριο του 1943, συναντήθηκε με τον Λόος, Γερμανό Συνταγματάρχη και αρχηγό της Μυστικής Αστυνομίας Νοτιοανατολικής Ευρώπης και τον Άγγελο Γεωργάτο, Δήμαρχο Αθηναίων, με αντικείμενο την ενοποίηση όλων των δωσιλογικών και εθνικοφρόνων οργανώσεων, υπό την αιγίδα των Βρετανών[1285].

Συχνή, επίσης, πρακτική, την περίοδο αυτή, ήταν τα αντίποινα, οι επιδρομές στους συνοικισμούς και τα μπλόκα με εκατοντάδες νεκρούς και τραυματίες[1286], ανεβάζοντας τον αριθμό των εκτελεσθέντων Ελλήνων, από τους Γερμανούς, σε 20.000[1287].

[1283] *Μπαλή Χ.,* ό.π., σ. 110.
[1284] *Αρμαανίδης Φ.Π.,* ό.π., σ. 33.
[1285] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 70.
[1286] *Αρμαανίδης Φ.Π.,* ό.π., σ. 83.
[1287] *Ιατρίδης Γ.,* ό.π., σ. 45.

Β.2. Μέτρα διάλυσης του συνδικαλιστικού κινήματος

Με τον Α.Ν. 117/1936 «Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών»[1288], επιβλήθηκε η απαγόρευση της συνδικαλιστικής δράσης των σωματείων και οι συγκεντρώσεις, σε κλειστούς και ανοιχτούς χώρους, παρά μόνο κατόπιν άδειας της αστυνομίας[1289] και διαλύθηκαν όλες οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, κατηγορούμενες για καταχρήσεις και «ανωμαλίες»[1290].

Απώτερος στόχος του καθεστώτος ήταν η διάλυση όλων των οργάνων του συνδικαλιστικού κινήματος και η σύσταση των συνδικαλιστικών οργανώσεων εκ νέου, με ελεγχόμενους όρους και κανόνες, και «ακίνδυνα» μέλη της απολύτου εμπιστοσύνης του. Για παράδειγμα, στις 26 Σεπτεμβρίου 1936, ανακοινώθηκε η διάλυση της Πανελλαδικής Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ) και η ίδρυση της νέας Εθνικής Συνομοσπονδίας Εργατών της Ελλάδος (ΕΣΕΕ)[1291]. Λίγες ημέρες μετά, στις 9 Οκτωβρίου 1936, διορίστηκε η νέα προσωρινή διοίκηση της τελευταίας[1292], με θητεία για δυο περίπου μήνες, μετά το πέρας της οποίας, πραγματοποιήθηκαν «ελεύθερες» αρχαιρεσίες, προκειμένου να προκύψει νέα διοίκηση[1293].

Αποτελέσματα της προσπάθειας απολύτου ελέγχου και χειραγώγησης του συνδικαλισμού τα «αυθόρμητα» ψηφίσματα ευγνωμοσύνης και υποστήριξης των συνελεύσεων των εργαζομένων προς την κυβέρνηση[1294], τα δημοσιεύματα με τις ευχαριστήριες επιστολές των συνδικαλιστών, οι εθιμοτυπικές επισκέψεις εργαζομένων στον Υφυπουργό Εργασίας και τον Πρωθυπουργό[1295], οι επιστολές αποδοκιμασίας των κομμουνιστών[1296], οι κοινοί, κυβέρνησης και εργατών, εορτασμοί της

[1288] ΦΕΚ 402/Α/18-9-1936.

[1289] *Ανώνυμος,* Η διάθεσις αιθουσών δια συγκεντρώσεις, εφημερίδα Η Βραδυνή, 25-5-1937, σ. 6.

[1290] *Ανώνυμος,* Ανωμαλίαι και καταχρήσεις εις εργατικάς οργανώσεις, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 29-9-1936, σ. 6.

[1291] *Ανώνυμος,* Ιδρύθη εθνική συνομοσπονδία εργασίας. Διελύθη η πανελλαδική. εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 26-9-1936, σ .6.

[1292] *Ανώνυμος,* Η νέα διοικητική επιτροπή της εργατικής συνομοσπονδίας απηύθυνε προκήρυξιν προς τους εργάτας, εφημερίδα Ακρόπολις, 9-10-1936, σ. 6.

[1293] *Ανώνυμος,* Αι αρχαιρεσίαι της γενικής συνομοσπονδίας. Προκήρυξις προς τους εργάτας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 8-12-1936, σ. 6.

[1294] *Ανώνυμος,* Οι υπάλληλοι της τηλεφωνικής εταιρείας, εφημερίδα Ακρόπολις, 6-3-1937, σ. 5, *Ανώνυμος,* Ψήφισμα του εθνικού συνδέσμου των τροχιοδρομικών, εφημερίδα Η Πρωία, 1-5-1937, σ. 5, *Ανώνυμος,* Η χθεσινή επιβλητική συγκέντρωσις των τραπεζιτικών υπαλλήλων των Αθηνών. Διεδήλωσαν την ευγνωμοσύνην των προς την κυβέρνησιν, εφημερίδα Ακρόπολις, 4-7-1937, σ. 5, *Ανώνυμος,* Συνέλευσις υπαλλήλων τραπέζης Αθηνών, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-2-1938, σ.7.

[1295] *Ανώνυμος,* Το υπαλληλικόν προσωπικόν του «Ευαγγελισμού», εφημερίδα Ακρόπολις, 12-12-1937, σ. 4, *Ανώνυμος,* Οι δημόσιοι υπάλληλοι προς την κυβέρνησιν, εφημερίδα Ο Τύπος, 21-12-1937, σ. 6, *Ανώνυμος,* Οι τραπεζιτικοί παρά τω πρωθυπουργώ, εφημερίδα Η Πρωία, 13-7-1937, σ. 6.

[1296] *Ανώνυμος,* Οι δημοδιδάσκαλοι Αθηνών αποδοκιμάζουν τους κομμουνιστάς, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 14-6-1938, σ. 6.

Πρωτομαγιάς[1297], η «αυθόρμητη» συμμετοχή του λαού στις πανηγυρικές εκδηλώσεις των εορτασμών των επετείων της 4ης Αυγούστου 1936[1298], οι ομαδικοί γάμοι εργατών από τον Ι. Μεταξά[1299] και η καθιέρωση της Πρωτομαγιάς ως εθνική εορτή της εργασίας, εκμηδενίζοντας τον ταξικό ρόλο και τον συμβολισμό της.

Συχνή ήταν η παρουσία κυβερνητικών στελεχών στις εκδηλώσεις εργατοϋπαλληλικών ενώσεων, όπως, για παράδειγμα, η παρουσία, υπό επευφημίες, του ίδιου του δικτάτορα και του Υφυπουργού Εργασίας Α. Δημητράτου, στο 8ο Εθνικό Εργατοϋπαλληλικό Συνέδριο, που πραγματοποιήθηκε, από 28 Νοεμβρίου έως και 2 Δεκεμβρίου 1937. Οι συγκεκριμένοι, μάλιστα, ανακηρύχθηκαν Επίτιμος Πρόεδρος του Συνεδρίου και Γενικός Γραμματέας της ΕΣΕΕ, αντίστοιχα. Ενώ, χαρακτηριστική ήταν και η παρουσία του Ι. Μεταξά, στις 27 Νοεμβρίου 1939, στην έναρξη των εργασιών της Εθνικής Εργατικής Συνδιάσκεψης.

Να σημειώσουμε ότι, συχνή ήταν, επίσης, η διοργάνωση φιλοκυβερνητικών συγκεντρώσεων, όπου ο λαός συμμετείχε με τη βία και την τρομοκρατία. Μια κίνηση, που εντασσόταν στην προσπάθεια προβολής του καθεστώτος ως φιλεργατικού, φιλολαϊκού, αλλά και «πανταχού παρόντος». Οι υποστηρικτές του ισχυρίζονταν ότι η εργατική τάξη είχε υποδεχθεί την 4η Αυγούστου 1936 με ενθουσιασμό και απόδειξη για αυτό, αποτελούσαν τα χιλιάδες γράμματα ευγνωμοσύνης προς τον Πρωθυπουργό και η μεγάλη συμμετοχή στις εκδηλώσεις τιμής του καθεστώτος[1300]. Ακόμα και η αναγκαστική, στην πραγματικότητα, προσφορά των αποδοχών μιας ημέρας υπέρ της Εθνικής Αεροπορίας[1301], εντασσόταν σε αυτήν την προσπάθεια ωραιοποίησης του καθεστώτος και δήθεν έκφρασης ευγνωμοσύνης του λαού προς αυτό.

[1297] *Ανώνυμος,* Ο εορτασμός της φετινής εργατικής πρωτομαγιάς, εφημερίδα Ο Τύπος, 17-4-1937, σ. 6, *Ανώνυμος,* Προκήρυξις γενικής συνομοσπονδίας εργατών δια τον εορτασμόν της πρωτομαγιάς. Το τεράστιον έργον του κ. Πρωθυπουργού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 21-4-1940, σ. 4.

[1298] *Ανώνυμος,* Το υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Ακρόπολις, 17-8-1937, σ. 1, Φωτογραφίες από τους εορτασμούς της επετείου της 4ης Αυγούστου, Φωτογραφίες 25, 26 και 27 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Συλλογή Κατσέλης Πέλος-Κατσέλη Αλέκα), Φωτογραφία παρέλασης εργατοϋπαλλήλων, Φωτογραφίες 44 και 60 (δημιουργός Μεγαλοκονόμου Αφοί, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ), Φωτογραφία από συγκέντρωση οπαδών του Ι. Μεταξά, Φωτογραφία 45 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

[1299] Φωτογραφίες από ομαδικούς γάμους, Φωτογραφία 41 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι), Φωτογραφίες 42 και 43 (δημιουργός Κουρμπέτης Κυριάκος, φώτο Κουρμπέτης Ελλάς- Πρες, Photo-Film KOURBETIS, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

[1300] *Κουκουλές Γ.,* Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη- Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος 1936-1948, σε: *Fleischer H.,* Η Ελλάδα ’36-’49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες, Καστανιώτης, Αθήνα, 2003, σ. 235-283.

[1301] *Ανώνυμος,* Οι σιδηροδρομικοί, εφημερίδα Ακρόπολις, 20-5-1937, σ. 5.

Ωστόσο, όλο αυτό το «φιλολαϊκό» εγχείρημα «ωραιοποίησης» ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με την πραγματικότητα της ελληνικής κοινωνίας. Την πραγματικότητα των ανισοτήτων, της φτώχειας, της τρομοκρατίας και της καταστολής, την τρομοκρατία και τον αυταρχισμό που επικρατούσε, με τις δεκάδες εγκυκλίους και διαταγές συμμόρφωσης και πειθαρχίας[1302]. Ακόμα και η «αυθόρμητη» συμμετοχή στις εκδηλώσεις ήταν αποτέλεσμα εκβιασμού και τρομοκρατίας. Χαρακτηριστικά, να αναφέρουμε την ανακοίνωση του Συνδέσμου Ραπτριών Ιματισμού Στρατού Πειραιώς «Η Αγάπη», της 31ης Ιουλίου 1937, εν όψει του εορτασμού της επετείου της 4ης Αυγούστου 1936, που υπενθύμιζε στα μέλη του, ότι:

> «μαζί με όλα τα καλά που έκαμε η σημερινή κυβέρνηση που έχει συνεργάτη της τον αγαπημένο μας Υφυπουργό της Εργασίας κ. Α. Δημητράτο, μας επανέφερε την επιτροπήν της εκδικάσεως της αποζημιώσεως και έτσι μπορούμε να διακηρύξουμε ότι από μεθαύριον Δευτέραν θα αρχίσουν να βγαίνουν αποφάσεις των δικαιωμάτων»

και όσον αφορά στην πανηγυρική συγκέντρωση της επετείου της 4ης Αυγούστου 1936 «πρέπει να γνωρίζετε ότι θα διαβαστεί κατάλογος και για όσες θα απουσιάσουν ημείς δεν θα φέρωμεν καμία ευθύνη για την αποζημίωσίν τους»[1303].

Ο Ι. Μεταξάς δε, αυτοπροβαλλόταν ως ο προστάτης των λαϊκών στρωμάτων και κατηγορούσε τα πολιτικά κόμματα για αδιαφορία απέναντι στα προβλήματα της εργατικής τάξης, ως υπεύθυνα της κοινωνικής δυστυχίας και της εκμετάλλευσης και, κυρίως, ως υπαίτια για την ενίσχυση του κομμουνισμού ο οποίος αποτελούσε τη μέγιστη, για αυτόν, απειλή[1304].

Επίσης, για πρώτη φορά, με τον Α.Ν. 1435/1938 «Περί συμπληρώσεως της περί Επαγγελματικών Σωματείων κειμένης Νομοθεσίας»[1305], επιβλήθηκε υποχρεωτική εισφορά των εργαζομένων υπέρ της Εθνικής Συνομοσπονδίας, η οποία και παρακρατούνταν από τους εργοδότες και καταβαλλόταν, μέσω τραπέζης, στο λογαριασμό της ΕΣΕΕ. Η υποχρεωτική, και μέσω των εργοδοτών, καταβολή της εισφοράς των εργαζομένων υπέρ της ΕΣΕΕ, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Εργατική Εστία αποτελούσε τη δεύτερη πηγή εσόδων των συνδικάτων της εποχής, είχε ως αποτέλεσμα τον απόλυτο οικονομικό έλεγχο των ενώσεων των εργαζομένων από το

[1302] *Ανώνυμος,* Οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί οφείλουν να αποδίδουν τον χαιρετισμόν των μαθητών-φαλαγγιτών, εφημερίδα Ασύρματος, 29-9-1940.
[1303] *Κουκουλές Γ.,* Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη…, ό.π., σ. 235-283.
[1304] *Βλαχόπουλος Κ.,* ό.π., σ. 39.
[1305] ΦΕΚ 396/Α/24-10-1938.

κράτος[1306]. Ας μην ξεχνάμε ότι, οι συνδικαλιστικές ενώσεις τελούσαν υπό απόλυτα ελεγχόμενη λειτουργία και σύνθεση των διοικήσεών τους, με τις οποίες το καθεστώς διατηρούσε άριστες και στενές σχέσεις.

Η διαχείριση δε αυτών των μεγάλων ποσών από τις εισφορές των εργαζομένων προσέδιδε, στις ορισμένες συνδικαλιστικές διοικήσεις, επιπλέον δύναμη και σηματοδότησε τη γέννηση της «ελληνικής εργατικής αριστοκρατίας»[1307]. Για του λόγου το αληθές, ακολούθησε ο Α.Ν. 971/1937 «Περί ασφαλίσεως των υπαλλήλων των εργατικών επαγγελματικών Οργανώσεων»[1308] ο οποίος ίδρυσε το Ταμείο Ασφαλίσεως των Υπαλλήλων των Εργατικών Επαγγελματικών Οργανώσεων[1309], προέβλεψε κρατική επιχορήγηση για τη στέγαση των επαγγελματικών και εργατικών οργανώσεων και μετέτρεψε τον «κρατικό» συνδικαλισμό σε προσοδοφόρο επάγγελμα[1310].

Η κατοχική κυβέρνηση του Ι. Ράλλη συνέχισε την ίδια πολιτική προσεταιρισμού της συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας. Με τον Ν. 317/1943 «Περί ιδρύσεως και λειτουργίας Τμήματος μορφώσεως και ενισχύσεως εργατικών στελεχών παρά τη Εθνική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος»[1311] ίδρυσε Τμήμα Μορφώσεως και Ενισχύσεως Εργατικών Στελεχών της ΕΣΣΕ, υπό τον έλεγχο Κυβερνητικού Επιτρόπου[1312], και, μάλιστα, με χρηματοδότηση των εργοδοτών και των δημοσίων επιχειρήσεων[1313]. Αυτή, βέβαια, η διάθεση «προσέγγισης» δεν την εμπόδισε να εφαρμόσει το Ν.Δ. 1240/1942 «Περί επιβολής της ποινής του θανάτου εις απεργούντες δημοσίους λειτουργούς»[1314] και να επιβάλει σοβαρές κυρώσεις για δημοσίους υπαλλήλους που «προσχωρούσαν εις τα Σώματα των Ανταρτών»[1315] και «κατήρτιζαν ενόπλους συμμορίας ή ενωμένων μετά δρωσών τοιούτων»[1316].

[1306] *Κατσανέβας Θ.,* Το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, Νέα Σύνορα- Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1996, σ. 101, *Μαυρογορδάτος Γ.Θ.,* Μεταξύ Πιτυοκάμπτη και Προκρούστη. Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα, Οδυσσέας, 1988, σ. 96-97.
[1307] *Κουκουλές Γ.*, Ελληνικά συνδικάτα: οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση (1938-1984), Οδυσσέας, Αθήνα, 1984, σ. 26.
[1308] ΦΕΚ 482/Α/29-11-1937.
[1309] Άρθρο 1 του Α.Ν. 971/1937.
[1310] *Αρβανιτάκης Δ.,* ό.π.
[1311] ΦΕΚ 201/Α/9-7-1943.
[1312] Παρ. 5 άρθρου μόνον του Ν. 317/1943.
[1313] Παρ. 2 άρθρου μόνον του Ν. 317/1943.
[1314] ΦΕΚ 89/Α/17-4-1942.
[1315] Ν. 190/1943 «Περί καθορισμού κυρώσεων κατά Δημοσίων υπαλλήλων προσχωρούντων εις τα Σώματα των Ανταρτών», ΦΕΚ 157/Α/31-5-1943.
[1316] Ν. 289/1943 «Περί καθορισμού κυρώσεων κατά στρατιωτικών, Δημοσίων υπαλλήλων και ιδιωτών καταρτιζόντων ενόπλους συμμορίας ή ενωμένων μετά δρωσών τοιούτων», ΦΕΚ 185/Α/25-6-1943.

Για τα ιδιαίτερα μέτρα ασφαλείας που αφορούσαν στη συνδικαλιστική δράση των δημοσίων υπαλλήλων θα αναφερθούμε, πιο συγκεκριμένα, σε επόμενο Κεφάλαιο αυτού του μέρους.

ΙΙ. Η στάση του πολιτικού κόσμου και οι λαϊκές αντιστάσεις

Α. Στάση απέναντι στο καθεστώς Ι. Μεταξά

Η πρώτη επίσημη αντίδραση στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936 εκδηλώθηκε, στις 28 Ιουλίου 1938, στα Χανιά, υπό τον Αριστομένη Μητσοτάκη, κρητικό δικηγόρο και πολιτικό. Ξέσπασε εξέγερση, με τη συμμετοχή στρατιωτικών, πολιτευτών του κόμματος του Ελ. Βενιζέλου, του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος και της κομματικής οργάνωσης Κρήτης του ΚΚΕ. Ωστόσο, σε λίγες ώρες κατέρρευσε[1317], επιβλήθηκε στρατιωτικός νόμος και οι πρωταίτιοι παραπέμφθηκαν στο Έκτακτο Στρατοδικείο. Ο Α. Μητσοτάκης διέφυγε στο εξωτερικό, καταδικάστηκε, ερήμην, σε θάνατο, για να αποβιώσει, τελικά, εξόριστος στην Κύπρο, το 1941. Με αφορμή τον εορτασμό της 25ης Μαρτίου 1939[1318], η κυβέρνηση του Ι. Μεταξά ανακοίνωσε νομοθετική ρύθμιση, προκειμένου να αμνηστευτούν οι πρωταίτιοι, γεγονός που, τελικά, έγινε στην επέτειο της 4ης Αυγούστου 1939[1319]. Αυτή ήταν και η πρώτη αντίδραση στη δικτατορία, εκ μέρους μερίδων του επίσημου πολιτικού κόσμου της εποχής.

Μια παρόμοια κίνηση έλαβε χώρα, το καλοκαίρι του 1939, από παλιούς αντιβενιζελικούς, βενιζελικούς απόστρατους και δημοσιογράφους, υπό τον Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος Εμ. Τσουδερό, που επίσης εξαρθρώθηκε, γρήγορα, από τον Υπουργό Εθνικής Ασφαλείας Κ. Μανιαδάκη[1320].

Ωστόσο, ο «επίσημος» πολιτικός κόσμος στην πλειοψηφία του, όντας προετοιμασμένος για την έλευση του Ι. Μεταξά, δεν εκδήλωσε αντιδικτατορική δράση και περιορίστηκε στην, από κοινού, σύνταξη προγραμμάτων για τη μετά τη δικτατορία

[1317] *Ανώνυμος,* Στασιαστικόν κίνημα εις τα Χανιά. Κατεστάλη αμέσως υπό της κυβερνήσεως. Οι κινηματίαι εισέβαλον την νύκτα εις την πόλιν. Απεστάλησαν πολεμικά με στρατό και αεροπλάνα. Ολόκληρος ο λαός αποδοκιμάζει τους ταραξίας, εφημερίδα Ελληνικό Μέλλον, 30-7-1938, σ. 6.
[1318] *Ανώνυμος,* Χάρις εις τους κινηματίας των Χανίων, εφημερίδα Η Εθνική, 25-3-1939, σ. 6.
[1319] *Ανώνυμος,* Η αμνηστεία, εφημερίδα Ελληνικό Μέλλον, 4-8-1939, σ. 7.
[1320] *Αναστασιάδης Γ.*, Πολιτική…, ό.π., σ. 249.

εποχή[1321], στη διατύπωση διαβημάτων, σε ακροάσεις και υπομνήματα διαμαρτυρίας προς τον Βασιλιά[1322], ζητώντας του να πάρει πρωτοβουλίες κατά της δικτατορίας. Κινήσεις με αμφίβολα αποτελέσματα καθώς εκείνος, όχι μόνο στήριξε το καθεστώς του Ι. Μεταξά, αλλά έδωσε και τη συγκατάθεσή του για την καταστολή του κινήματος των Χανίων το 1938[1323].

Ο λαός, στον αντίποδα, βρισκόταν σε μεγάλο αναβρασμό και ανησυχία, και συμμετείχε, με κάθε ευκαιρία, σε όλες τις μικρές και μεγάλες κινητοποιήσεις παλλαϊκού χαρακτήρα που εκδηλώνονταν: στην κηδεία του Α. Παπαναστασίου, στο μνημόσυνο του Ελ. Βενιζέλου, στα συλλαλητήρια στα Χανιά κατά την άφιξη του Βασιλιά και του δικτάτορα, στις φοιτητικές συγκεντρώσεις στα Προπύλαια κατά των διώξεων των προοδευτικών καθηγητών, στις φοιτητικές διαδηλώσεις επ' αφορμή της επίσκεψης του Γάλλου Υπουργού Παιδείας[1324].

Πιο συγκεκριμένα, ο αιφνίδιος θάνατος του Α. Παπαναστασίου, αρχηγού του Εργατοαγροτικού Κόμματος και Πρωθυπουργού της πρώτης ελληνικής δημοκρατίας, αποτέλεσε αφορμή εκδήλωσης αντιδράσεων. Στις 17 Νοεμβρίου 1936, κατά την κηδεία του, εκατοντάδες κόσμου συμμετείχε σε μια μαζική, σιωπηρή, αντιδικτατορική εκδήλωση[1325]. Παρόμοια αφορμή αντιδικτατορικών εκδηλώσεων αποτέλεσε και το μνημόσυνο του Ε. Βενιζέλου, στις 21 Μαρτίου 1937, στην Κρήτη[1326].

Επίσης, η απαγόρευση της συνδικαλιστικής δράσης προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση, πολιτικές ζυμώσεις και διαμαρτυρίες στα Πανεπιστήμια. Καθηγητές Πανεπιστημίου συνελήφθησαν και εξορίστηκαν, όπως ο Αλέξανδρος Σβώλος, Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου της Νομικής Σχολής Αθηνών, που εξορίστηκε, αρχικά, στην Ανάφη και, αργότερα, στη Μήλο, τη Νάξο και τη Χαλκίδα. Κατά τη διάρκεια της εξορίας του, και, πιο συγκεκριμένα, τον Μάιο του 1937, του 1938 και του

[1321] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 156, *Λιναρδάτος Σ.,* Αντίσταση στη δικτατορία του Μεταξά, σε: *Fleischer H., Χ., Σβορώνος Ν.,* Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα, 1989.

[1322] *Πετρίδης Π.,* Η αντίσταση των δημοκρατικών, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 36-41, *Αναστασιάδης Γ.*, Πολιτική…, ό.π., σ. 245.

[1323] *Μαΐλης Μ.,* Ο αστικός πολιτικός κόσμος…, ό.π.

[1324] *Αλησμόνης Ι.,* Η ιστορική διαδρομή του εκπαιδευτικού κινήματος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (1919-1940) (Διατριβή μεταπτυχιακής ειδίκευσης), Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Καλαμάτα, 2019, σ. 172.

[1325] *Αναστασιάδης Γ.*, Πολιτική…, ό.π., σ. 246.

[1326] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 41.

1939, έστελνε επιστολές στη Νομική Σχολή, οι οποίες διαβάζονταν, τιμητικά, από τον Κοσμήτορα, στις συνεδριάσεις της Συγκλήτου[1327].

Οι διώξεις και απολύσεις των προοδευτικών Καθηγητών Μ. Βέη, Γ. Λορετζάτου και Κ. Αμάντου στην Αθήνα[1328] και του Πρύτανη Αβροτέλη Ελευθερόπουλου στη Θεσσαλονίκη[1329] οδήγησαν, τον Μάρτιο του 1937, σε μεγάλες αντιδικτατορικές διαμαρτυρίες και εκδηλώσεις τόσο στην Αθήνα, όσο και στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, με αίτημα την επαναφορά των απολυμένων και την αποκατάσταση των συνδικαλιστικών ελευθεριών στα Πανεπιστήμια.

Στις 15 Απριλίου 1937, στο πλαίσιο του εορτασμού της εκατονταετηρίδας του Πανεπιστημίου Αθηνών[1330], ο Γάλλος Υπουργός Παιδείας επισκέφθηκε τη χώρα και βρέθηκε αντιμέτωπος με μεγάλες αντιφασιστικές διαδηλώσεις, έξω από το ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία», όπου διέμενε, αλλά και όπου εμφανιζόταν. Αυτές οι κινητοποιήσεις αποτέλεσαν τα περίφημα «γεγονότα του Jean Zay», από το όνομά του[1331]. Ανάλογες εκδηλώσεις αποδοκιμασίας, στο πλαίσιο του εορτασμού της εκατονταετηρίδας του Πανεπιστημίου Αθηνών, πραγματοποιήθηκαν κατά την εμφάνιση στα Προπύλαια και του εκπροσώπου της χιτλερικής Γερμανίας.

Η πλούσια φοιτητική αντιδικτατορική δράση οδήγησε στην ίδρυση του Αντιδικτατορικού Μετώπου Νέων (ΑΜΝ) και αργότερα της Ένωσης Νέων Ελλάδας (ΕΝΕ), από τη Φιλελεύθερη Νεολαία, την Ένωση Νέων Ελλάδας, τη Σοσιαλιστική Νεολαία, τη Νεολαία του Εθνικού Λαϊκού Κόμματος, τη Νεολαία του Κόμματος των Προοδευτικών, του Εργατοαγροτικού Κόμματος, τη Δημοκρατική Νεολαία του Γ. Παπανδρέου, την Αγροτική Νεολαία του Μυλωνά και την Εθνική Ενωτική Νεολαία του Π. Κανελλόπουλου[1332]. Το ΑΜΝ αποτέλεσε μια παράνομη οργάνωση αντιφασιστικού και αντιδικτατορικού χαρακτήρα, η οποία στόχευε, όχι μόνο στη φοιτητική, αλλά σε όλη τη νεολαία και εξέδιδε τις εφημερίδες «Ελευθερία», αρχικά,

---

[1327] *Μπαλή Χ.,* ό.π., σ. 37.
[1328] *Κατσαντώνης Γ.,* ό.π., σ. 18.
[1329] *Λυγούρα Α.,* ό.π., σ. 62.
[1330] Φωτογραφίες από τις εκδηλώσεις του εορτασμού της εκατονταετηρίδας του Πανεπιστημίου Αθηνών 1937, Φωτογραφίες 28 και 29 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).
[1331] *Οικονομίδης Φ.,* Το «Σύμφωνο» Μεταξά- Ζαχαριάδη, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 26-33, Φωτογραφία του Γάλλου υπουργού Jean Zay που βγάζει λόγο ενώπιον του Κ. Κοτζιά και του Ι. Μεταξά 1937 Φωτογραφία 61 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Συλλογή Κοτζιάς Κώστας).
[1332] *Μπαρτζιώτας Β.,* Εθνική αντίσταση στην αδούλωτη Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1984, σ. 41.

και «Φλόγα», αργότερα. Την 1 Μαρτίου 1938, το ΑΜΝ διοργάνωσε συλλαλητήριο στην Πλατεία Κοτζιά το οποίο, δυστυχώς, έγινε αντιληπτό από το καθεστώς που προχώρησε σε μαζικές συλλήψεις καταφέρνοντας τελικά τη ματαίωσή του.

Η δικτατορία, είτε με τον προσεταιρισμό της φοιτητικής νεολαίας μέσω της ΕΟΝ, είτε μέσω της τρομοκρατίας, των διώξεων και των συλλήψεων, κατάφερε, τελικά, να υποτάξει το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα[1333].

Τον Μάρτιο του 1938 ιδρυθηκε η Μυστική Επαναστατική Οργάνωση (ΜΕΟ)[1334], ενώ παράλληλα, εκδίδονταν μια σειρά από παράνομες αντιδικτατορικές εφημερίδες: από τις 5 Αυγούστου 1937 κυκλοφορούσαν η «Παλιγεννεσία», του Κ. Αγγελόπουλου, το «Σύνταγμα», η οποία, όμως, εφθασε μόλις τα 5 φύλλα πριν κατασχεθεί, ο «Δημοκράτης» και ο «Κήρυξ» από την οργάνωση «Φιλική Εταιρεία», που έδρασε το χρονικό διάστημα από τον Νοέμβριο του 1937 έως τον Δεκέμβριο του 1938, και οι οποίες κατασχέθηκαν, από το πρώτο κιόλας φύλλο τους, ο παράνομος «Ριζοσπάστης», η «Νεολαία» της Ομοσπονδίας Κομμουνιστικών Νεολαίων Ελλάδος (ΟΚΝΕ), το «Εργατικό Μέτωπο» του Σ. Πρίφτη, ο «Προλετάριος» του Π. Πουλιόπουλου[1335] και εκατοντάδες αντιδικτατορικές προκηρύξεις και ανακοινώσεις[1336].

Στο πολιτικό επίπεδο, τον Δεκέμβριο του 1938, συγκροτήθηκε το Κοινό Μέτωπο Κομμάτων και Οργανώσεων κατά της δικτατορίας. Αιτήματα τους ήταν η ανατροπή του καθεστώτος, η αποκατάσταση των λαϊκών ελευθεριών και των συνταγματικών θεσμών, ο σχηματισμός προσωρινής αντιδικτατορικής κυβέρνησης, η προκήρυξη ελεύθερων εκλογών, η γενική αμνηστία και η λήψη μέτρων για την οικονομική ανακούφιση του λαού[1337].

Όμως, η αντίδραση και η καταστολή ήταν καθημερινό φαινόμενο. Ιδιαίτερα, όταν το καθεστώς ερχόταν αντιμέτωπο με αντιδικτατορικές εκδηλώσεις ήταν αμείλικτο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, που ήδη αναφέραμε, αποτέλεσε η άγρια καταστολή και οι αθρόες συλλήψεις αντιφασιστών που ακολούθησαν την συγκέντρωση του ΑΜΝ, τον Μάρτιο του 1938, στη διασταύρωση των οδών Αιόλου και Ευριπίδου[1338].

[1333] *Λυγούρα Α.,* ό.π., σ. 63.
[1334] *Γλέζος Μ.,* Εθνική Αντίσταση 1940-1945…, ό.π., τ. Α΄, σ. 173.
[1335] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 257-258.
[1336] *Αναστασιάδης Γ.*, Πολιτική…, ό.π., σ. 248.
[1337] *Ανώνυμος,* Ζήτω το Αντιδικτατορικόν Μέτωπον, εφημερίδα Ο Ελεύθερος Λαός, Όργανο του Κοινού Μετώπου των κομμάτων και οργανώσεων κατά της δικτατορίας, 25-12-1938.
[1338] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 42.

Είναι λοιπόν φανερό ότι η δικτατορία, παρόλη την προσπάθειά της να εμφανιστεί ως φιλεργατική, δεν ήταν καθόλου δημοφιλής μεταξύ των εργαζομένων και της νεολαίας. Οι φόροι ήταν υψηλοί, οι περικοπές και οι απολύσεις δημοσίων υπαλλήλων ήταν συνεχείς, οι εισφορές και τα επιδόματα ταπεινωτικά. Απαιτούσε «θεληματικές» κρατήσεις, ακόμα και εισφορές, ή την καταβολή του κυριακάτικου μεροκάματου υπέρ της αεροπορίας και των φαλλαγιτών. Η κατάσταση αυτή, σε συνδυασμό με τη γενικότερη καταστολή, ανελευθερία και φασιστικοποίηση, οδήγησε κατ' αρχάς, στα τέλη του 1937 με αρχές του 1938, στη συγκρότηση της Πανελλαδικής Επιτροπής Ενιαίου Εργατικού Μετώπου με δεκάδες τοπικές επιτροπές[1339] και στο ξέσπασμα μιας σειράς εργατικών απεργιών σε όλη τη χώρα: των εργατών της ΒΙΟ, των εργατών των αποξηραντικών έργων στα Ιωάννινα, των λεβητοποιών του Πειραιά και των αγροτών σε όλη την Ελλάδα. Αποκορύφωμα ήταν η μεγάλη απεργία των ναυτεργατών, τον Σεπτέμβριο του 1939, με αίτημα την αύξηση των μισθών, που, όμως, βρέθηκε αντιμέτωπη με τις σκληρές διώξεις του λιμενικού Αστυνόμου Ζαφείρη Παπά, ο οποίος και συνελάμβανε κάθε εργάτη, που διεκδικούσε αυξήσεις κατηγορώντας τον ως «στασιαστή»[1340].

Ακόμα και στις φυλακές, κάτω από εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες, εκδηλώθηκαν αντιστασιακές δράσεις. Τις παραμονές των Χριστουγέννων του 1939, οι έγκλειστοι των φυλακών Πατρών κήρυξαν απεργία πείνας, απαιτώντας να σταματήσει η απομόνωση των συντρόφων τους και κέρδισαν[1341].

Μπορεί οι αντιδικτατορικές κινήσεις, όμως, να ήταν πολλές και μαζικές, αλλά, δυστυχώς, παρέμειναν ασυντόνιστες και το εργατικό και λαϊκό κίνημα δεν μπόρεσε να αποτρέψει ή να ανατρέψει τη δικτατορία[1342]. Το καθεστώς, εξάλλου, είχε τους «συμμάχους» του, με πρώτη και καλύτερη την Εκκλησία, που βρισκόταν σε αγαστή συνεργασία με τον Ι. Μεταξά. Στήριξε τα αντιδημοκρατικά και κατασταλτικά μέτρα του και υπερθεμάτισε, ακόμα και, στο κάψιμο των βιβλίων. Μάλιστα, ο, Διευθυντής του περιοδικού της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης «Γρηγόριος ο Παλαμάς», Συνταγματάρχης ε.α., Γεώργιος Ανδρεάδης, τον Δεκέμβριο του 1936, πρότεινε να καεί και το βιβλίο του πρύτανη του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Α. Ελευθερόπουλου: «Οικονομία και Φιλοσοφία - Ανάλυσις του βίου των Ελλήνων και

[1339] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 42.
[1340] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 217-220.
[1341] *Τενεκετζής Κ.*, ό.π., σ. 268.
[1342] *Οικονομίδης Φ.,* Το «Σύμφωνο»…, ό.π., σ. 26-33.

των γερμανορωμαϊκών εθνών», που, κατ' αυτόν, περιελάμβανε «διαστροφάς», «ψευδολογίας» και «αριστερισμούς»[1343]. Ένα χρόνο δε μετά την κήρυξη της δικτατορίας, η «Εκκλησία» έγραφε: «Η μεταβολή αύτη, συνισταμένη εις την αναστήλωσιν των εθνικών ιδανικών, εις την επαναγωγήν του έθνους εις την βασιλικήν οδόν της ελληνικής ηθικής και ευγενείας, εις την ανασύνταξιν της ελληνικής ψυχής εν τω στίβω της ορθοδόξου θρησκείας, της κολυμβήθρας ταύτης και της κιβωτού του ημετέρου έθνους». Ο κλήρος προχωρούσε σε δοξολογίες στις επετείους και στις ονομαστικές εορτές του Βασιλιά και του δικτάτορα και επιδοκίμαζε, ως «ευλογία Θεού», τη μετατροπή της εργατικής πρωτομαγιάς σε δοξολογία του «πρώτου εργάτη» και δικτάτορα. Οικοδομήθηκε, λοιπόν, μια σχέση στήριξης της Εκκλησίας προς τη διδακτορία της 4ης Αυγούστου 1936 η οποία, βέβαια, ήταν αμοιβαία. Ο ίδιος Ι. Μεταξάς δήλωνε «δύνασθε να είσθε βέβαιος ότι η 4η Αυγούστου αποβλέπει εις την Ελληνικήν Εκκλησίαν, ως ένα κύριον παράγοντα της εξωτερικής ψυχικής ενδυναμώσεως του Έθνους και της ανυψώσεως αυτού», ικανοποίησε μια σειρά αιτημάτων της και παραχώρησε προνόμια στους μητροπολίτες[1344].

Β. Στάση απέναντι στις κατοχικές δυνάμεις και κυβερνήσεις

Με την έλευση της κατοχής, ο «προπολεμικός» επίσημος πολιτικός κόσμος διατήρησε μια στάση απάθειας, τόσο απέναντι στις κατοχικές δυνάμεις, όσο και στη δωσίλογη ελληνική κυβέρνηση, είτε λόγο φόβου και απροθυμίας, είτε λόγω «ανάθεσης», για άλλη μια φορά, της όποιας αντίδρασης στον Βασιλιά, ο οποίος, όμως, είχε καταφύγει στο εξωτερικό[1345]. Εξ' ου και σταδιακά, πολλοί από τους πρωταγωνιστές του «παλιού» πολιτικού κόσμου αναχώρησαν από τη χώρα και εντάχθηκαν στην εξόριστη κυβέρνηση.

Σε γενικές γραμμές, ωστόσο, το αντιδραστικό αστικό κράτος διατήρησε τη συνέχειά του. Ένας μέρος του μέχρι τότε πολιτικού κόσμου εγκατέλειψε τη χώρα, υπό την εξόριστη κυβέρνηση, ένας μέρος συνεργάστηκε με τους κατακτητές σχηματίζοντας τις κατοχικές δωσίλογες κυβερνήσεις, ένα μέρος προσπάθησε να ενταχθεί σε αντιστασιακές κινήσεις με κυρίως αντιΕΑΜικό χαρακτήρα και, τέλος, ένα μέρος

[1343] *Κουζινόπουλος Σ.,* ό.π.
[1344] *Καραγιάννης Γ.,* «4η Αυγούστου» και Εκκλησία: «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια»…, ιστοσελίδα Ημεροδρόμος, 4-8-2020, διαθέσιμο σε: «4η Αυγούστου» και Εκκλησία: «Πατρίς, θρησκεία, οικογένεια»... | Ημεροδρόμος (imerodromos.gr).
[1345] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 68.

παρέμεινε απαθές περιμένοντας την επόμενη ημέρα. Παρόλες, όμως, τις διαφορές όλων αυτών των αστικών μερίδων, αυτό που, τελικά, τις ένωνε ήταν ο αντικομμουνισμός τους[1346].

Ο ελληνικός λαός, όμως, έδινε, καθημερινά, τον δικό του αγώνα. Από την αυθόρμητη απόκρυψη των όπλων[1347], τα χειροκροτήματα στην Πλατεία Συντάγματος κατά την αποχώρηση των βρετανών αιχμαλώτων στις 10 Μαΐου[1348], έως το ηρωικό κατέβασμα της ναζιστικής σημαίας από τον βράχο της Ακρόπολης στις 30 Μαΐου 1941, από τους νεαρούς αγωνιστές Μανώλη Γλέζο και Λάκη Σάντα[1349], ο ελληνικός λαός, από τις πρώτες ημέρες της κατοχής, αντιστεκόταν. Με ενέργειες, που ενοχλούσαν ιδιαίτερα τις κατοχικές δυνάμεις[1350], όπως σαμποτάζ, κυρίως, στα αεροδρόμια της Κρήτης, μικρότερες βομβιστικές επιθέσεις, ή, όπως η μαζική συμμετοχή του, εν είδει συλλαλητηρίου, στην κηδεία του Κωστή Παλαμά, στις 27 Φεβρουαρίου 1943[1351], όπου οι ποιητές Άγγελος Σικελιανός και ο Σωτήρης Σκίπης απήγγειλαν φλογερούς στίχους[1352]. Ή ακόμα με κορυφαίες ενέργειες εθνικής αντίστασης, όπως η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου, στις 25 Νοεμβρίου 1942, από τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ και Άγγλους κομάντος, που έφερε καίριο πλήγμα στον ανεφοδιασμό της στρατιάς του Ρόμμελ στη Βόρεια Αφρική.

Ο ελληνικός λαός, καθημερινά, αντιστεκόταν. Και η αντίστασή του, από τις μεγαλύτερες στην κατεχόμενη Ευρώπη, σταδιακά, ξεπέρασε το επίπεδο των σαμποτάζ και της διαμαρτυρίας, απέκτησε χαρακτήρα αντιστασιακού κινήματος και έθεσε σοβαρά πολιτικά ζητήματα. Μια πλευρά που, η επίσημη βιβλιογραφία της μεταπολεμικής περιόδου, αποσιώπησε συνειδητά, μιας και συνδεόταν, άμεσα, με τη δράση του ΕΑΜ, το οποίο αποτέλεσε και τον κύριο εκφραστή της[1353].

[1346] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 63, *Πετρόπουλος Ι.,* Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της κατοχής, σε: Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση, Θεμέλιο, Αθήνα, 2006 σ. 55-67.
[1347] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 59.
[1348] *Χόνδρος Ι.,* Η ελληνική αντίσταση 1941-1944. Επανεκτίμηση, σε: Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση, Θεμέλιο, Αθήνα, 2006, σ. 76, 87.
[1349] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 66.
[1350] *Ανώνυμος,* Ο λαός καλείται να επεμβαίνη αυθορμήτως και να πατάσση τους ανόητους εκδηλώσεις αι οποίαι εκσπούν επί του συνόλου. Νυκτεριναί ανακοινώσεις του κ. Πρωθυπουργού, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-6-1941, σ.2 , *Ανώνυμος,* Διετάχθησαν αυστηραί ανακρίσεις δια το θλιβερόν επεισόδιον της Ακροπόλεως, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-6-1941, σ. 2.
[1351] *Mazower M.,* Στην Ελλάδα του Χίτλερ…, ό.π., σ. 143, Φωτογραφία από την κηδεία του Κωστή Παλαμά, Φωτογραφία 58 (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).
[1352] *Κέδρος Α.,* Η Ελληνική Αντίσταση 1940-1944, Θεμέλιο, Αθήνα, 2004, σ. 243.
[1353] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 6-7.

Δεν έλειψαν και τα αντίποινα. Στις 27 Σεπτεμβρίου 1943, την ώρα που οι Γερμανοί χτυπούσαν στο Πανεπιστήμιο τους φοιτητές, που τιμούσαν την επέτειο συμπλήρωσης δυο χρόνων από την ίδρυση του ΕΑΜ, στη Νέα Ιωνία, εκτελέστηκε ο Δημήτριος Αλεξόπουλος, Ταγματάρχης, υπεύθυνος για τον θάνατο, την 1η Σεπτεμβρίου 1943, τριών απεργών διαδηλωτών, ανθρακωρύχων σε πορεία διαμαρτυρίας για τη σύλληψη πέντε απεργών συναδέλφων τους. Επίσης, στις 6 Οκτωβρίου 1943, εκτελέστηκε στην Κυψέλη ο Υπαστυνόμος της Διεύθυνσης Ασφαλείας του Υπουργείου Εσωτερικών, Χρήστος Κουρεμένος[1354].

Σε κάποιες δε περιπτώσεις, οι αντιστασιακές πράξεις άγγιξαν τα όρια του μύθου, όπως στην περίπτωση της αυτοκτονίας της Πηνελόπης Δέλτα, στις 27 Απριλίου 1941, την ημέρα εισόδου των Γερμανών στην Αθήνα, ή στην περίπτωση του Κωνσταντίνου Κουκκίδη, του δεκαεπτάχρονου εύζωνα, που φέρεται να αυτοκτόνησε πέφτοντας από τον βράχο της Ακρόπολης, τυλιγμένος με την ελληνική σημαία, όταν του ζητήθηκε από τις δυνάμεις κατοχής να την υποστείλει[1355].

Γενικά, η ελληνική αντίσταση εκφράστηκε με ένοπλες συγκρούσεις στην ύπαιθρο και πολιτικές διαμαρτυρίες στις μεγάλες πόλεις, κυρίως, γύρω από μαζικούς χώρους. Σε αυτήν εντάχθηκαν μια σειρά από αντιστασιακές οργανώσεις με παράνομη δράση, προερχόμενες από τους κομουνιστές, τους νεότερους πολιτικούς της κεντροαριστεράς[1356] και τον ελληνικό στρατό.

Η αντιστασιακή δράση, αναπτύχθηκε, κυρίως, γύρω από δυο πόλους[1357]. Από τη μια πλευρά, βρισκόταν ο *Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος* (ΕΔΕΣ), που ιδρύθηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1941, από τον δικηγόρο Ηλία Σταματόπουλο και τους απότακτους Συνταγματάρχες Ναπολέοντα Ζέρβα[1358] και Λεωνίδα Σπαή. Ο ΕΔΕΣ στηρίχθηκε στη βρετανική βοήθεια[1359], είχε τυπικό αρχηγό τον εξόριστο Νικόλαο Πλαστήρα και καθαρά αντιμοναρχικό προσανατολισμό[1360].

Ειδικά, στον ΕΔΕΣ της Αθήνας, επικράτησαν δυο αντιμαχόμενες πτέρυγες. Η μία, υπό τον Ιωάννη Ματσούκα που επιδίωκε αντιστασιακή δράση και η άλλη, υπό τον

[1354] *Αρμααvίδης Φ.Π.,* ό.π., σ.1 27.
[1355] Φωτογραφία από το μνημείο για τον Κωνσταντίνο Κουκκίδη στους πρόποδες της Ακρόπολης, Φωτογραφία 3 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).
[1356] *Woodhouse C.M.,* ό.π., σ. 94, *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 76.
[1357] *Woodhouse C.M.,* ό.π., σ. 117.
[1358] Φωτογραφία του Ναπολέοντα Ζέρβα, 1940, Φωτογραφία 40 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).
[1359] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ,* ό.π., σ. 66.
[1360] *Αρμααvίδης Φ.Π.,* ό.π., σ .46.

Ηλία Σταματόπουλο και τους Συνταγματάρχες Απόστολο Παπαγεωργίου και Χαράλαμπο Παπαθανασόπουλο, η οποία συνδέθηκε με την κυβέρνηση του Ι. Ράλλη, πολύ γρήγορα. Οι τελευταίοι κατάφεραν να θέσουν την οργάνωση της Αθήνας, υπό τον έλεγχό τους, με αποτέλεσμα η δράση τους, γρήγορα, να ξεπεράσει τον αντιστασιακό της χαρακτήρα, να υποκινείται, κυρίως, από τον ανταγωνισμό τους με το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ[1361] και τη μοναρχία, και να ταχθεί, εν τέλει, ανοιχτά, δίπλα στην κυβέρνηση Ι. Ράλλη και υπέρ των κατακτητών, με χρηματική υποστήριξη από αυτούς και καθαρά δωσιλογικό χαρακτήρα[1362].

Από την άλλη πλευρά, δρούσε το ΚΚΕ. Τον Ιούνιο του 1941, δραπέτες κομμουνιστές κατάφεραν να ανασυγκροτήσουν, τόσο το κόμμα, όσο και τις αντιστασιακές του οργανώσεις, με σημαντικότερες αυτών το *Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο* (ΕΑΜ)[1363] και τον *Εθνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό* (ΕΛΑΣ).

Πιο συγκεκριμένα, το ΕΑΜ ιδρύθηκε, σε ένα σπίτι στη Νεάπολη Εξαρχείων, στις 27 Σεπτεμβρίου 1941[1364], με πρωτοβουλία του ΚΚΕ και συμμετοχή του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδος, του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος και της Ένωσης Λαϊκής Δημοκρατίας. Οι πολιτικές αυτές δυνάμεις είχαν συναντηθεί επτά χρόνια πριν, όταν ίδρυσαν το Παλλαϊκό Μέτωπο και, αργότερα, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, το ΑΜΝ μαζί με τη Φιλελεύθερη Νεολαία και το Προοδευτικό Κόμμα του Γεωργίου Καφαντάρη[1365].

Σκοποί του ΕΑΜ ήταν η απελευθέρωση του έθνους, ο σχηματισμός προσωρινής κυβέρνησης, μετά την αποχώρηση των κατακτητών έως τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών, και η κατοχύρωση του δικαιώματος του λαού να αποφασίσει για τον τρόπο διακυβέρνησής του[1366]. Στο πολιτικό του μανιφέστο ήταν ξεκάθαρη η αντίθεση ανάμεσα στο λαό και τους κατακτητές με τους προδότες[1367].

Η ίδρυσή του ΕΑΜ ήταν καθοριστική για την οργάνωση της αντίστασης, καθώς έβαλε την εργατική τάξη της χώρας στην πρώτη γραμμή της αντιφασιστικής δράσης. Κατά τον πρώτο χρόνο της παρουσίας του, οργάνωσε το εσωτερικό του, προχώρησε σε

[1361] *Woodhouse C.M.,* ό.π., σ. 122.
[1362] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ,* ό.π., σ. 72, *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 341.
[1363] *Αλεξάτος Γ.,* Ιστορικό Λεξικό του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος, Γειτονιές του Κόσμου, Αθήνα, 2008, σ. 130.
[1364] *Γασπαρινάτος Σ.*, ό.π., σ. 93.
[1365] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 248.
[1366] *Fleischer H.*, ό.π., σ. 147, *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 151-157, *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 32, *Γασπαρινάτος Σ.*, ό.π., σ. 104-107.
[1367] *Λιάκος Α.,* Ο ελληνικός 20ος αιώνας…, ό.π., σ.220.

κάποιες παράνομες δράσεις στην Αθήνα, στην έκδοση παράνομου υλικού και στην οργάνωση απεργιών, κυρίως, μέσω του *Εθνικού Εργατικού Απελευθερωτικού Μετώπου* (ΕΕΑΜ)[1368]. Το τελευταίο είχε, ήδη, ιδρυθεί, από τις 17 Ιουλίου 1941, από τους Κώστα Λαζαρίδη, εκπρόσωπο της Ενωτικής ΓΣΕΕ, η οποία βρισκόταν υπό την επιρροή του ΚΚΕ, Γιάννη Καλομοίρη εκ μέρους της ΓΣΕΕ, Μάνθο Πετρούλη, Πρόεδρο του Σωματείου Λογιστών Ατμοπλοίων, Θεόδωρο Σισμανίδη, Πρόεδρο του Εργατικού Κέντρου Δράμας και, αργότερα, τον Δημήτρη Στρατή, εκπρόσωπο των Ανεξάρτητων Συνδικάτων, υπό την επιρροή του Σοσιαλιστικού Κόμματος.

Μέλημα του ΕΕΑΜ ήταν ο αγώνας για το «ξεσκλάβωμα του έθνους»[1369], ο αγώνας για την καθημερινότητα των ανέργων και των εργαζομένων, η πάλη για την επιβίωση, «για τα μεροκάματα, για τα συσσίτια, για φάρμακα, για περίθαλψη»[1370], η «εφαρμογή της εργατικής δημοκρατίας», το «ξεκαθάρισμα των διορισμένων οργάνων του κατακτητή από τις διοικήσεις των συνδικάτων» και «η μετατροπή τους σε μια ενιαία και ταξική συνομοσπονδία των εργατών και υπαλλήλων της Ελλάδας»[1371]. Όργανά του ήταν το «Εργατικό Βήμα» και ο «Εργατικός Αγώνας»[1372].

Από το καλοκαίρι του 1942, άρχισαν να εμφανίζονται στα βουνά και οι πρώτες ένοπλες αντιστασιακές ομάδες, που συνιστούσαν τον *Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό* (ΕΛΑΣ)[1373]. Ο ΕΛΑΣ ιδρύθηκε, στις 2 Φεβρουαρίου 1942, από τα στελέχη του ΚΚΕ Ανδρέα Τζήμα, Θανάση Χατζή, Πολύδωρο Δανιηλίδη[1374] και Σπύρο Κωστάκη, σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε στους Αμπελοκήπους της Αθήνας. Η πρώτη του διακήρυξη κυκλοφόρησε, λίγες μέρες μετά, στις 16 Φεβρουαρίου 1942[1375], όταν ολοκλήρωσε τη συγκρότησή του και έφτασε τα 130.000 μέλη[1376]. Αποτελούσε ισχυρό ένοπλο τμήμα, το οποίο εξοπλίστηκε, κυρίως, από το πολεμικό υλικό που, εγκατέλειψαν ή του παραχώρησαν, οι υποχωρούντες Ιταλοί. Κάποιοι από αυτούς,

---

[1368] *Γασπαρινάτος Σ.*, ό.π., σ. 101.
[1369] *Ανώνυμος,* Το Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, Εργατικό Βήμα, Κεντρικό Όργανο του Εθνικού Εργατικού Απελευθερωτικού Μετώπου της Ελλάδος, 21-9-1941.
[1370] *Γληνός Δ.,* ό.π., σ. 52.
[1371] *Παντελόγλου Γ.,* Το ζήτημα της αυτονομίας του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Το συνδικαλιστικό κίνημα στην περίοδο της κατοχής και τον εμφύλιο (Διδακτορική Διατριβή), Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1992, σ. 12-27.
[1372] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 28.
[1373] *Woodhouse C.M.*, ό.π., σ. 101.
[1374] *Δανιηλίδης Π.,* …ο Πολύδωρος θυμάται…, Ιστορικές Εκδόσεις, Αθήνα, 1990.
[1375] *Αρμαανίδης Φ.Π.,* ό.π., σ. 54.
[1376] *Ανώνυμος,* 70 χρόνια από την ίδρυση του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου, διαθέσιμο σε: erodotos.wordpress.com/2010/09/27/70-eam/.

μάλιστα, εντάχθηκαν στις γραμμές του ΕΛΑΣ και πολέμησαν στο πλευρό των Ελλήνων αντιστασιακών.

Κομμουνιστές, που δραπέτευσαν από τη Φολέγανδρο, το μέλος της ΚΕ του ΚΚΕ Παντελής Καραγκίτσης, ο κομμουνιστής Χημικός Βασίλης Μαρκεζίνης[1377], οι Σπύρος Αντύπας, Κλέωνας Παπαζωΐδης, Διονυσία Παπαδομιχελάκη, Γιώργος Βασιλόπουλος και Νίκος Δρέσιος, προχώρησαν, στις 28 Μαΐου του 1941, στην ίδρυση της πρώτης πανεθνικής αντιστασιακής ομάδας στην Ελλάδα, της *Εθνικής Αλληλεγγύης*[1378]. Η Εθνική Αλληλεγγύη ήταν μια οργάνωση με ρόλο αλληλοβοήθειας και μέλημα την οργάνωση συσσιτίων και τη διανομή τροφίμων, την περίθαλψη των θυμάτων του πολέμου, την περίθαλψη των φυλακισμένων και εξόριστων, των κρατούμενων στα στρατόπεδα, των οικογενειών των εκτελεσθέντων και των χωρικών, που τα σπίτια τους είχαν καταστραφεί από τα γερμανικά αντίποινα[1379]. Η Εθνική Αλληλεγγύη δραστηριοποιήθηκε γύρω από τοπικές επιτροπές, σε ολόκληρη την Ελλάδα, φθάνοντας τα 2.600.000 μέλη πανελλαδικά[1380].

Ιδιαίτερης αναφοράς χρήζει η *Οργάνωση Προστασίας Λαϊκού Αγώνα* (ΟΠΛΑ), που συγκροτήθηκε με απόφαση της Β΄ Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης του ΚΚΕ, τον Δεκέμβριο του 1942, και άρχισε τη δράση της, το φθινόπωρο του 1943. Αρχηγοί της ήταν γνωστά και υψηλά στελέχη του ΚΚΕ: ο δάσκαλος Νίκος Πλουμπίδης, ο Στέργιος Αναστασιάδης, ο Κώστας Φαρμάκης, ο Γιώργος Αλευράς, ο Νίκος Ανδρικίδης, ο Αλέκος Αντωνιάδης, ο Περικλής Καλοδίκης, η Ελένη Μακρή, ο καπετάνιος του ΕΛΑΣ Σπύρος Κωτσάκης και ο, Γραμματέας της Κομματικής Οργάνωσης Αθήνας (ΚΟΑ), Βασίλης Μπαρτζιώτας, γνωστός σε αυτήν την εργασία από τις αναφορές στο βιβλίο του «Εθνική αντίσταση στην αδούλωτη Αθήνα», Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1984[1381].

Τα μέλη της ΟΠΛΑ έφτασαν τα 10.000[1382] και έργο τους ήταν η ένοπλη προστασία των στελεχών του ΚΚΕ, από τη δράση των δυνάμεων καταστολής, η συλλογή πληροφοριών, καθώς και η παρακολούθηση και εξόντωση εχθρικών στόχων και η εκτέλεση δωσίλογων. Σημαντικές ενέργειές της ήταν οι εκτελέσεις του Ναύαρχου Πινότση, αναπληρωτή Γενικού Διευθυντή της Εταιρείας Υδάτων, στην Πλατεία

[1377] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 139.
[1378] *Γασπαρινάτος Σ.*, ό.π., σ. 97.
[1379] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 110-111, *Woodhouse C.M.,* ό.π., σ.104, *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ,* ό.π., σ.27.
[1380] *Ανώνυμος,* 70 χρόνια από την ίδρυση του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου, διαθέσιμο σε: erodotos.wordpress.com/2010/09/27/70-eam/.
[1381] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 50.
[1382] *Ανώνυμος,* 70 χρόνια από την ίδρυση του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου, διαθέσιμο σε: erodotos.wordpress.com/2010/09/27/70-eam/.

Κουμουνδούρου, στις 5 Ιανουαρίου 1944, και του Υπουργού Εργασίας, πρώην συνδικαλιστή και διορισμένου Γραμματέα της ΕΣΕΕ, Ν. Καλύβα, στη συμβολή των οδών Πατριάρχου Ιωακείμ και Πλουτάρχου στο Κολωνάκι, το πρωί της 27ης Ιανουαρίου 1944[1383]. «Χτυπήματα» που επέφεραν σοβαρά πλήγματα και εκνευρισμό στη δωσίλογη κυβέρνηση και τις κατοχικές δυνάμεις[1384].

Επίσης, ιδιαίτερης αναφοράς χρήζει η αντιστασιακή οργάνωση Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων (ΠΕΑΝ), η οποία ιδρύθηκε το φθινόπωρο του 1941 και έμεινε στην ιστορία, κυρίως, για την ανατίναξη των γραφείων της Εθνικής Σοσιαλιστικής Πατριωτικής Οργάνωσης (ΕΣΠΟ), στις 20 Σεπτεμβρίου 1942. Στην οργάνωση αυτή και στη συγκεκριμένη αυτή ενέργεια, θα αναφερθούμε διεξοδικά, σε επόμενη ενότητα.

Το ΚΚΕ ίδρυσε, επίσης, την *Εθνική Πολιτοφυλακή*, μετονομασία της ΟΠΛΑ, στις 23 Φεβρουαρίου 1943, την *Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων* (ΕΠΟΝ), που έφτασε τα 600.000 μέλη τον Μάιο του 1942 τη *Λεύτερη Νέα,* με Γραμματέα την Ηλέκτρα Αποστόλου τον Φεβρουάριο του 1942, το *Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Νέων* (ΕΑΜΝ)[1385] και το *Εθνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό* (ΕΛΑΝ). Στις αντιστασιακές οργανώσεις του ΚΚΕ, θα πρέπει να συμπεριληφθεί, επίσης, η *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθερώσεως* (ΠΕΕΑ), που ιδρύθηκε στις 10 Μαρτίου του 1944[1386], ως σκιώδης κυβέρνηση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, το *Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο* (ΣΝΟΦ), ένα μέτωπο αντίστοιχο του ΕΑΜ, που απευθυνόταν στους Σλαβομακεδόνες ελληνικής εθνικότητας[1387] και οι ομάδες *«Δημοκράτης»* στην Αθήνα και *«Ελευθερία»* στη Θεσσαλονίκη, που ιδρύθηκαν την 1η Μάϊου 1941[1388].

Εκτός από αυτούς τους δυο βασικούς πυλώνες της αντίστασης, υπήρξαν και μια σειρά άλλες μικρότερες αντιστασιακές οργανώσεις, οι οποίες μπορεί να είχαν ιδιαίτερα πομπώδεις και βαρύγδουπες ονομασίες, αλλά ήταν ολιγομελείς και όχι «λαϊκές». Περιόριζαν την, όποια, δράση τους μόνο στην περιοχή της πρωτεύουσας και, μάλιστα, με ελάχιστη, έως καθόλου, επιρροή και αναγνώριση στις λαϊκές συνοικίες της Αθήνας[1389]. Τέτοιες ήταν η *«Ιερά Ταξιαρχία»* που εξέδιδε το έντυπο «Ελληνικά

[1383] *Αρμααvίδης Φ.*, ό.π., , σ. 59, 124.
[1384] *Ανώνυμος,* Το νέον έγκλημα, εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα*, 28-1-1944, σ. 1.
[1385] *Βαρών-Βασάρ Ο.,* Η συμμετοχή της νεολαίας στις αντιστασιακές οργανώσεις, Ανακοίνωση στη διημερίδα ΑΣΚΙ-ΕΜΙΑΝ, Αθήνα, 3-4-2013, διαθέσιμο σε: http://www.emian.gr/ 2013/04/ ontetbaror/.
[1386] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 7-22.
[1387] *Woodhouse C.M.*, ό.π., σ. 106.
[1388] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 7-22, 81.
[1389] *Fleischer H.*, ό.π., σ. 13.

Νειάτα»[1390], η *«Τρίαινα»,* οι *«Συνεχισταί»,* η «*Νεοδημοκρατική Πρωτοπορία*», η «*Εθνική Δράσις»,* η «*Εθνικοκοινωνική Επανάστασις*», το *«Εθνικό Κομιτάτο Νέων»,* η «*Λαϊκή Απελευθερωτική Ένωση*», ο *«Πανελλήνιος Απελευθερωτικός Σύνδεσμος»*, η «*Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση»* (ΕΚΚΑ) του Συνταγματάρχη Ψαρρού, η *«Στρατιά Σκλαβωμένων Νικητών»* (ΣΣΝ)[1391] και άλλες, με μικρότερη δράση, που ιδρύθηκαν κατόπιν πρωτοβουλίας, είτε σοσιαλιστών, είτε πολιτικών κομμάτων και αντιφασιστών στρατιωτικών[1392].

Στην αντίσταση του ελληνικού λαού στον κατακτητή και στη δωσίλογη ελληνική κυβέρνηση, θα πρέπει να εντάξουμε και το κίνημα των αναπήρων του ελληνοϊταλικού και ελληνογερμανικού πολέμου, που δρούσε στα Νοσοκομεία. Διατηρούσε στενές σχέσεις με το ΕΑΜ και κατάφερε να συμπαρασύρει και το νοσηλευτικό και διοικητικό προσωπικό τους. Πιο συγκεκριμένα, με πρωτοβουλία της Αχτίδας Αναπήρων του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, του οποίου η επιρροή, εντός των αναπήρων, εκτιμάται ότι άγγιζε το 85-90%, συγκροτήθηκε ο Εθνικός Σύνδεσμος Αναπήρων Πολέμου, με Γραμματέα τον Μπάμπη Παναγόπουλο. Σε όλα τα Νοσοκομεία δε συστάθηκαν, κατόπιν εκλογών, Νοσοκομειακές Επιτροπές και, κεντρικά, η Παννοσοκομειακή Επιτροπή, για τον συντονισμό τους, με στόχο τη διεκδίκηση ιατρικής περίθαλψης, διατροφής και συμμετοχής των αναπήρων στη διαχείριση τροφίμων και φαρμάκων. Στα τέλη του 1941, οι ανάπηροι, σε όλα τα Νοσοκομεία της χώρας, κατέβηκαν σε απεργία πείνας, με αίτημα τη βελτίωση της ζωής και της περίθαλψής τους, κρεμώντας μαύρες σημαίες στα παράθυρα των δωματίων τους. Στις 8 Ιανουαρίου του 1942, πραγματοποιήσαν την πρώτη διαδήλωσή τους, την οποία και επανέλαβαν, λίγες ημέρες μετά, στις 26 Ιανουαρίου, με συμμετοχή 6.000 αναπήρων. Η διαδήλωση κατέληξε στην Πλατεία Κολοκοτρώνη, στα γραφεία της Επιτροπής Διανομών. Στις 17 Μαρτίου 1942, πραγματοποίησαν νέα συγκέντρωση διαμαρτυρίας στο Πολιτικό Γραφείο του Γ. Τσολάκογλου[1393].

Είναι εντυπωσιακές οι μαρτυρίες από το «κατηγορώ» του Αντιπροέδρου του Συνδέσμου Δ. Γονατά, στον δωσίλογο Πρωθυπουργό Γ. Τσολάκογλου, ο οποίος διέταξε την επέμβαση της ιταλικής στρατιωτικής αστυνομίας και τη διάλυση της συγκέντρωσης. Μετά από αυτή τη συνάντηση, ικανοποιήθηκαν, μερικώς, τα αιτήματά

[1390] *Βαρών-Βασάρ Ο.,* ό.π.
[1391] *Βαρών-Βασάρ Ο.,* ό.π.
[1392] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 76, *Woodhouse C.M.*, ό.π., σ. 138.
[1393] *Κέδρος Α.,* ό.π., σ. 150.

τους, με βελτίωση των συσσιτίων και της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψής τους. Ωστόσο, οι ανάπηροι πολέμου δεν το έβαλαν κάτω. Στις 3 Αυγούστου 1942, πραγματοποίησαν εννιαήμερη απεργία πείνας, προκειμένου να αποτρέψουν τα σχέδια των κατοχικών δυνάμεων για απομάκρυνσή τους από την Αθήνα[1394]. Το κίνημα των αναπήρων πολέμου ήταν αποφασιστικό, χτυπήθηκε, όμως, σοβαρά από τις κατοχικές δυνάμεις με παραδειγματικές εκτελέσεις και αντίποινα[1395]. Αποκορύφωμα ήταν το πογκρόμ της 30ης Νοεμβρίου 1943, όπου συνελήφθησαν, από ταγματασφαλίτες και αστυνομικούς, 1.700 ανάπηροι του ελληνοϊταλικού πολέμου και εξαρθρώθηκε η οργάνωση του ΕΑΜ στα στρατιωτικά νοσοκομεία[1396] και η εκτέλεση στο Γουδή 19 πατριωτών, μεταξύ αυτών και της ηγεσίας του Εθνικού Συνδέσμου Αναπήρων Πολέμου 1940-41 (ΕΣΑΠ)[1397].

Εντυπωσιακή ήταν η ύπαρξη αντιναζιστικών οργανώσεων ακόμα και στις τάξεις των στρατευμάτων κατοχής. Τέτοιες ήταν ο *«Γερμανικός Αντιφασιστικός Αγωνιστικός Σύνδεσμος»* και η *«Αντιφασιστική Επιτροπή Γερμανών Στρατιωτικών Ελεύθερη Γερμανία»*, οι οποίες προσχώρησαν στους αντάρτες του ΕΛΑΣ στα ελληνικά βουνά. Οι οργανώσεις αυτές βοηθούσαν την ελληνική αντίσταση, είτε με τη διαρροή χρήσιμων πληροφοριών και τη συμμετοχή τους στην ένοπλη δράση, είτε με το μοίρασμα ανακοινώσεων στα γερμανικά στρατεύματα[1398].

Στο χώρο των Πανεπιστημίων, που είχαν δράση και στον αντιδικτατορικό αγώνα, από την πρώτη στιγμή οι φοιτητές οργανώθηκαν για να αντιμετωπίσουν τα δεινά της γερμανικής κατοχής. Στην αρχή, συγκρότησαν το Ταμείο Απόρων Φοιτητών (ΤΑΦ), για την οργάνωση συσσιτίων και διανομών αγαθών[1399]. Τα συσσίτια αυτά, καθώς και οι εκδηλώσεις των σπουδαστών, διοργανώνονταν στη Λέσχη του Πανεπιστημίου, επί της συμβολής των οδών Ακαδημίας και Ιπποκράτους, και στη Λέσχη της Ανωτάτης Εμπορικής Σχολής, του σημερινού Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, επί της οδού Πατησίων[1400]. Αργότερα, οι φοιτητές συμμετείχαν και

[1394] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 56-59.
[1395] *Αρμαανίδης Φ.Π.,* ό.π., σ. 71.
[1396] *Χανδρινός Ι.,* Πόλεις σε πόλεμο…, ό.π., σ. 446.
[1397] *Δενεζάκης Α.,* Το πογκρόμ κατά των αναπήρων πολέμου στις 30 Νοεμβρίου 1943, ιστοσελίδα Ημεροδρόμος, 30-11-2020, διαθέσιμο σε: https://www.imerodromos.gr/to-pogkrom-kata-ton-anapiron-polemoy-stis-30-noemvri-1943/.
[1398] *Χατζηπατέρας Κ.,* Ενδογερμανικός αντιστασιακός πυρήνας, σε: Μαρτυρίες 41-44. Η Αθήνα της Κατοχής, Τόμος Β΄, Κέδρος, Αθήνα, 2002-2003, σ. 298.
[1399] *Σακελλαρίου Χ.,* ό.π., σ. 125.
[1400] *Τσέκερης Φ.,* Εδώ Πολυτεχνείο. Στα χρόνια της κατοχής. Από τους αγώνες με την σπουδάζουσα, Εντός, Αθήνα, 2007, σ. 19.

πρωτοστάτησαν στη διοργάνωση απεργιών και διαδηλώσεων, στις οποίες, όμως, θα αναφερθούμε, πιο αναλυτικά, σε μετέπειτα ενότητα. Επίσης, είχαν αναλάβει την ενημέρωση του λαού και, καθημερινά, σε μικρές ομάδες, μετά τη δύση του ηλίου, έγραφαν συνθήματα στους τοίχους, κολλούσαν προκηρύξεις, φώναζαν συνθήματα με το χωνί, μετέφεραν μηνύματα στις αντιστασιακές οργανώσεις. Δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις, όπου φοιτητές εισέβαλαν σε εκκλησίες και, σε συνεννόηση με τους ιερείς, ανέβαιναν στον άμβωνα και καλούσαν τον λαό σε αντίσταση. Όλη αυτή η αντιστασιακή δράση κορυφώθηκε στα μέσα του 1943, με τη συγκρότηση του Λόχου Σπουδαστών του ΕΛΑΣ[1401].

Αργότερα, η κατοχική κυβέρνηση του Ι. Ράλλη, αντιλαμβανόμενη ότι μεγάλο μέρος των φοιτητών ήταν ΕΠΟΝίτες και, προκειμένου να αλλάξει τον πολιτικό συσχετισμό στα Πανεπιστήμια, μετονόμασε τους φοιτητές της Σχολής Ευελπίδων σε φοιτητές του Πολυτεχνείου, δίνοντάς τους, έτσι, τη δυνατότητα να εγγραφούν στις Σχολές του. Ωστόσο, οι «αλεξιπτωτιστές» φοιτητές, όπως αποκαλέσθηκαν, έγιναν αντιληπτοί και η προσπάθεια ελέγχου της αντιστασιακής δράσης του φοιτητικού κινήματος έπεσε στο κενό[1402]. Όμως, ο φόρος αίματος ήταν μεγάλος και οι φοιτητές και μαθητές που έχασαν τη ζωή τους στην αντίσταση, κατά τη διάρκεια της κατοχής, ήταν εκατοντάδες. Στον προαύλιο χώρο του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, δίπλα στο μνημείο για την επέτειο της 17ης Νοεμβρίου 1973, βρίσκεται μνημείο με σκαλισμένα τα ονόματα φοιτητών που σκοτώθηκαν αντιστεκόμενοι, κατά τη διάρκεια της κατοχής. Έχει ενδιαφέρον ότι η πρώτη παμφοιτητική απεργία στην κατεχόμενη Ευρώπη έγινε στις 17 Νοεμβρίου του 1941 στην Αθήνα[1403], 52 χρόνια ακριβώς πριν την εξέγερσή τους στις 17 Νοεμβρίου 1973.

Σημειώνεται ότι ο πνευματικός κόσμος της εποχής δεν κράτησε ενιαία στάση απέναντι στους κατακτητές. Μεγάλη μερίδα των Καθηγητών, Πρυτάνεις Πανεπιστημίων, η Ακαδημία Αθηνών, διάφορα φιλολογικά σωματεία έσπευσαν να αναγνωρίσουν τη δωσίλογη ελληνική κυβέρνηση και να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στις δυνάμεις κατοχής, με κάποιους από αυτούς να φιγουράρουν και μεταξύ των στελεχών των κατοχικών κυβερνήσεων[1404].

[1401] *Σακελλαρίου Χ.,* ό.π., σ. 135, 139.
[1402] *Σακελλαρίου Χ.,* ό.π., σ. 140.
[1403] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 9.
[1404] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 58.

Στο πλαίσιο της ένοπλης αντίστασης απέναντι στον κατακτητή φέρεται ότι εντάχθηκε και η Οργάνωση *«Χ»*, μια φιλοβασιλική οργάνωση στρατιωτικού χαρακτήρα. Ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1941 από τον Αντισυνταγματάρχη Γεώργιο Γρίβα, με την ονομασία, αρχικά, «Στρατιωτική Οργάνωση Γρίβα», για να μετονομαστεί σε Οργάνωση «Χ», τον Μάρτιο του 1943. Η αντιστασιακή της δράση περιορίστηκε στη συλλογή πληροφοριών σχετικών με τις ενέργειες των Γερμανών και στην αποστολή τους στην εξόριστη κυβέρνηση. Όσον αφορά δε το εσωτερικό της χώρας, προέβη σε σκληρές συγκρούσεις και αντιπαράθεση με τον ΕΛΑΣ και την ΟΠΛΑ και, μάλιστα, σε αγαστή συνεργασία με τα Τάγματα Ευζώνων, την Ειδική Ασφάλεια και τις Αρχές Ασφαλείας. Με τη βοήθεια των τελευταίων δε επιδιδόταν και σε συλλήψεις μελών των ΕΑΜ και ΕΛΑΣ. Στην πραγματικότητα, δηλαδή, δεν δρούσε ενάντια στο κατοχικό ναζιστικό καθεστώς, ίσα-ίσα συνεπικουρούσε το κατασταλτικό του έργο[1405].

Στο πλαίσιο της αντιΕΑΜικής δράσης εντάσσεται και η οργάνωση *«Ρωμυλία-Αυλών-Νήσοι»* (PAN), που ιδρύθηκε τον Απρίλιο του 1943 από τους Συνταγματάρχες Κωνσταντίνο Βεντήρη και Παναγιώτη Σπηλιωτόπουλο[1406].

Τέλος, δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε το αντιφασιστικό κίνημα στη Μέση Ανατολή. Στις 10 Οκτωβρίου 1941, ιδρύθηκε η *Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση* (ΑΣΟ) με αρχηγό τον Γιάννη Σάλα, τον κατά τον Μανόλη Αναγνωστάκη, Φάνη στις «Ακυβέρνητες Πολιτείες» του Τσίρκα. Στόχοι της ΑΣΟ ήταν η οργάνωση αξιόμαχου στρατού για την αντιμετώπιση του Χίτλερ, ο λαϊκό-δημοκρατικός χαρακτήρας στις ένοπλες δυνάμεις και η αντίσταση του στρατού σε κάθε προσπάθεια επιβολής του παλιού καθεστώτος, μετά τον πόλεμο.

Επίσης, δημιουργήθηκε η *Αντιφασιστική Οργάνωση Ναυτικού* (ΑΟΝ), η *Αντιφασιστική Οργάνωση Αεροπορίας* (ΑΟΑ), ο *Εθνικός Απελευθερωτικός Σύνδεσμος* (ΕΑΣ) και, τον Απρίλιο του 1943, ένα Κεντρικό Γραφείο Συντονισμού όλων αυτών των αντιφασιστικών οργανώσεων με Γενικό Γραμματέα τον Γ. Σάλα. Οι οργανώσεις αυτές προχώρησαν σε διοργάνωση διαδηλώσεων, όπως η μεγάλη διαδήλωση την Πρωτομαγιά του 1942, στο Τελ Αβίβ.

Στην αντιφασιστική τους δράση, οι στρατιώτες της Μέσης Ανατολής είχαν να αντιμετωπίσουν τους Άγγλους «σύμμαχους», που, στις 6 Ιουλίου του 1943, προσπάθησαν να διαλύσουν τη 2η Ελληνική Ταξιαρχία, μια κίνηση γνωστή ως τα

[1405] *Αρμαανίδης Φ.Π.,* ό.π., σ. 51.
[1406] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 67.

«Ιουλιανά» της Μέσης Ανατολής[1407]. Στις 31 Μαρτίου 1944, αξιωματικοί της Επιτροπής Εθνικής ενότητας των Ελληνικών Ένοπλων Δυνάμεων ζητούν από τον Ε. Τσουδερό τη συγκρότηση κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας και εξεγείρονται. Τον Απρίλιο του 1944, μετά την εξέγερση των στρατιωτών, δημιουργείται πολιτική κρίση, όλοι οι υπουργοί μέλη της εξόριστης κυβέρνησης παραιτούνται[1408] και 15.000 Έλληνες στρατιώτες στάλθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στη Λιβύη. Εκεί, ήταν τόσο μεγάλος ο αριθμός των φυλακισμένων, που αναγκάστηκαν να απελευθερώσουν Γερμανούς φυλακισμένους. προκειμένου να τους στοιβάξουν. Τα στρατόπεδα αυτά έμειναν γνωστά ως «σύρματα», γιατί ήταν μονάχα σύρματα μέσα στην έρημο. Για να αντιμετωπίσουν αυτήν την κατάσταση, στις 31 Μαΐου 1944, οι Άγγλοι συγκρότησαν την «Ορεινή Ταξιαρχία», η οποία, μαζί με τον «Ιερό Λόχο», που είχε ιδρυθεί, ήδη, από το 1942, αποτέλεσαν τα πιστά στη βασιλική κυβέρνηση στρατεύματα.

[1407] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 14.
[1408] *Παπαστράτης Π.,* Οι κυβερνήσεις εξορίας…, ό.π. σ.229.

Κεφάλαιο 2 Τα χαρακτηριστικά και η κατάσταση του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων

Το 1914, ψηφίστηκε ο Ν. 281/1914 «Περί σωματείων»[1409], ο οποίος αποτέλεσε, επί της ουσίας, την πρώτη προσπάθεια οργάνωσης της λειτουργίας των επαγγελματικών σωματείων στην Ελλάδα. Αργότερα, ίσχυσαν οι Ν. 2151/1920 «Περί επαγγελματικών σωματείων»[1410] και Ν. 2111/1920 «Περί αδικημάτων κατά της ελευθερίας της εργασίας»[1411], εκ των οποίων, ο μεν πρώτος ρύθμιζε τη λειτουργία των σωματείων και ο δεύτερος τα ζητήματα της απεργίας, την οποία, βέβαια, καθιστούσε έως και «παράνομη» και απαγορευμένη[1412].

Με τους νόμους αυτούς, είχαν ανοίξει, ουσιαστικά, ξεχωριστοί δρόμοι συνδικαλιστικής οργάνωσης για τους δημοσίους υπαλλήλους και τους υπαλλήλους του ιδιωτικού τομέα. Η διάκριση δημοσιοϋπαλληλικού και εργατικού συνδικαλισμού καθιερώθηκε. Οι όροι «εργάτης», «υπάλληλος» και «εργατοϋπάλληλος» χρησιμοποιούνταν, πιο συχνά, σε αντιπαράθεση με τον όρο «δημόσιος υπάλληλος»[1413] και απαγορεύθηκε η ένωση των σωματείων των δημοσίων υπαλλήλων με άλλα συνδικάτα.

Από το 1918, σε εθνικό επίπεδο τα σωματεία των εργατών και εργαζομένων του ιδιωτικού τομέα, βρίσκονταν υπό τη Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ), ενώ τα σωματεία των δημοσίων υπαλλήλων, από το 1928, υπό την Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων Ελλάδος (ΣΔΥΕ). Με την ίδρυση της ΓΣΕΕ και για την εκπροσώπηση των εργαζομένων στη βάση επαγγέλματος ή έδρας, ιδρύθηκαν μια σειρά από ομοεπαγγελματικές ομοσπονδίες και εργατικά κέντρα.

Το εργατικό κίνημα βρισκόταν στον δρόμο, εν μέσω μεγάλων κινητοποιήσεων και απεργιών, ισχυρό και μαζικό. Μια κατάσταση που ανησυχούσε, ιδιαίτερα, το σύστημα. Εξ' ου και η ομαλοποίηση της πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης αποτέλεσε βασική προπαγάνδα του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936. Πρώτη του ενέργεια, εκτός της απαγόρευσης της προγραμματισμένης απεργίας της 5ης Μαΐου 1936, ήταν η αναστολή όλων των πολιτικών και δημοκρατικών ελευθεριών και η

[1409] ΦΕΚ 171/Α/25-6-1914.
[1410] ΦΕΚ 77/Α/6-4-1920.
[1411] ΦΕΚ 67/Α/18-3-1920.
[1412] *Λιάκος Α.,* Εργασία και Πολιτική..., ό.π., σ. 166.
[1413] *Αποστολόπουλος Α.,* Η συνδικαλιστική οργάνωση των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η σχέση της με τις τριτοβάθμιες συνδικαλιστικές οργανώσεις των δημοσίων υπαλλήλων (Διατριβή για Διδακτορία), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 2010, σ. 41.

απαγόρευση της συνδικαλιστικής δράσης. Ένα καθεστώς τρομοκρατίας που διατηρήθηκε με μεγαλύτερη ένταση την περίοδο του πολέμου και της κατοχής.

Με τη διάλυση των συνδικαλιστικών οργανώσεων ξεπήδησαν οι παράνομες Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή (ΚΠΕ) και Ενωτική Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΕΓΣΕΕ). Παράλληλα, λειτουργούσαν η «Εθνική» Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΕΣΕΕ) και τα «Εθνικά» Εργατικά Κέντρα, υπό τον πλήρη έλεγχο του καθεστώτος.

Η δικτατορία επέβαλε την καταστολή της ελεύθερης συνδικαλιστικής δράσης. Καθιέρωσε ένα σύστημα κρατικά ελεγχόμενου συνδικαλισμού, όπου η ρύθμιση των συλλογικών διαφορών πέρασε στις υπηρεσίες του κράτους. Οι ηγεσίες του, υποταγμένες και διορισμένες από την κυβέρνηση, είχαν μόνο διαπραγματευτικό ρόλο και το κράτος απόλυτο έλεγχο στα οικονομικά των σωματείων, μέσω της υποχρεωτικής συνδρομής τους[1414].

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στη θέση του Υφυπουργού Εργασίας τοποθετήθηκε ο Α. Δημητράτος, πρώην Γραμματέας της ΓΣΕΕ. Μάλιστα, στο 8ο συνέδριό της, που πραγματοποιήθηκε το έτος 1937, εκλέχθηκε και πάλι Γραμματέας αυτής διατηρώντας και τις δυο ιδιότητές του. Ο εναγκαλισμός συνδικαλισμού και κράτους, λοιπόν, ήταν στο αποκορύφωμά του και το κράτος σε ρόλο διαμεσολαβητικού συνδικαλιστή και κεντρικού διαμεσολαβητή των εργατικών διαφορών. Ένα ρόλο που διατήρησε για καιρό και οδήγησε σε πλήρη εκφυλισμό του συνδικαλιστικού κινήματος.

Κατά τη διάρκεια της κατοχής, το συνδικαλιστικό κίνημα παρέμεινε διαλυμένο. Οι οργανώσεις του άλλαζαν συνέχεια διορισμένες διοικήσεις, καθώς δεν είχαν γίνει εκλογές για χρόνια, έχασαν τον όποιο διαπραγματευτικό ρόλο είχαν μέχρι τότε. Μετατράπηκαν σε συνεταιρισμούς διανομής τροφίμων και υλικών και γραφεία απασχόλησης και διαμεσολάβησης, μεταξύ των κατοχικών αρχών και των εργαζομένων[1415]. Στην πραγματικότητα, οι εργαζόμενοι, όλο αυτό το διάστημα, δεν είχαν καμία εκπροσώπηση. Υπό αυτές τις συνθήκες, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, το ΚΚΕ ίδρυσε το ΕΕΑΜ, μια παράνομη συνδικαλιστική οργάνωση που βρισκόταν σε στενή σχέση με το ΕΑΜ[1416].

[1414] *Τζεκίνης Χ.,* 1870-1987. Το Εργατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στην Ελλάδα, Γαλαίος, Αθήνα, 1987, σ. 65, Ν.Δ. 307/1941 «Περί συμπληρώσεως της περί των επαγγελματικών σωματείων κείμενης Νομοθεσίας», ΦΕΚ 245/Α/23-7-1941.
[1415] *Τζεκίνης Χ.,* ό.π., σ. 66.
[1416] *Τζεκίνης Χ.,* ό.π., σ. 72-74.

Το ΕΕΑΜ συγκέντρωσε το πιο οργανωμένο αριστερό κομμάτι της εργατικής τάξης. Μέλημά του ήταν η αντιμετώπιση της πείνας και της καταστολής και συνέβαλε αποφασιστικά στην οργάνωση της αντίστασης των εργαζομένων, κυρίως στις πόλεις, με την κήρυξη απεργιών και διαδηλώσεων καθ' όλη την περίοδο της κατοχής. Η οργανωτική δομή του παρέπεμπε σε μια παράνομη και μαχητική δεύτερη ΓΣΕΕ, με κυριότερες προσωπικότητες αυτού τους Γιάννη Καλομοίρη, Δημήτρη Στρατή, Κώστα Θέο, Λευτέρη Αποστόλου και Κώστα Λαζαρίδη[1417]. Να σημειώσουμε ότι, την περίοδο που εξετάζουμε, οι διαχωριστικές γραμμές στο συνδικαλιστικό κίνημα ήταν πολύ έντονες, με τις δωσίλογες συνεργαζόμενες διορισμένες διοικήσεις των συνδικαλιστικών οργανώσεων από τη μια μεριά και το ΕΕΑΜ από την άλλη[1418].

Ι. Ο ρόλος των δημοσίων υπαλλήλων και η διττή σχέση τους με το κράτος

Οι δημόσιοι υπάλληλοι, εκ της θέσης τους, βίωναν και βιώνουν έναν «διχασμό», ο οποίος, ειδικά σε συνθήκες κρίσης και έντασης, όπως αυτές της περιόδου που εξετάζουμε, γίνεται πιο πιεστικός.

Από τη μια, αποτελούν εργαζόμενους με δικαιώματα, κατακτήσεις και αιτήματα πάλης, αναπόσπαστο μέρος της τάξης των εργαζομένων. Από την άλλη, στο χώρο δουλειάς τους, «εκπροσωπούν» το Κράτος, υπηρετούν την εύρυθμη και απρόσκοπτη λειτουργία του και έρχονται συχνά, εξ αυτού του ρόλου τους, σε ρήξη με τους υπόλοιπους εργαζόμενους και πολίτες.

Σύμφωνα δε με τον Νίκο Πουλαντζά, οι δημόσιοι υπάλληλοι στο σύνολό τους συγκροτούν την κοινωνική κατηγορία των «φορέων των κρατικού μηχανισμού». Μια κατηγορία που ανήκει στη μικροαστική τάξη, αλλά δεν είναι καθόλου ομοιογενής, τόσο ως προς την ιεραρχική βαθμίδα, όσο και ως προς τις αποδοχές της. Οι μεν δημόσιοι υπάλληλοι ανώτερης βαθμίδας ταύτιζαν, και ταυτίζουν, τα συμφέροντά τους με αυτά της κρατικής εξουσίας, την οποία και υπηρετούν πιστά, ενώ αυτοί των κατώτερων βαθμίδων ταυτίζονται περισσότερο με την εργατική τάξη, με την οποία έχουν κοινά συμφέροντα[1419].

[1417] *Αυγουστίδης Α.,* Το Εργατικό ΕΑΜ, σε: *Fleischer H., Σβορώνος Ν.*, Ελλάδα 1936-1944. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 1989, σ. 282.
[1418] *Woodhouse C.M.,* ό.π., σ. 98.
[1419] *Πουλαντζάς Ν.,* ό.π., σ. 372-406.

Αυτή η αντίθεση χαρακτήριζε και χαρακτηρίζει, καθορίζει θα λέγαμε, τη στάση, τη συνδικαλιστική δράση και την ταξική συνείδηση των δημοσίων υπαλλήλων στο σύνολό τους, ως στρώμα. Αυτόν τον «διχασμό» φρόντισε να καλλιεργήσει και ο Ν. 2151/1920 «Περί Επαγγελματικών Σωματείων» που, ενώ αναγνώρισε το δικαίωμα των δημοσίων υπαλλήλων να συνδικαλίζονται, καθόρισε, ως σημείο αναφοράς για τα σωματεία, τον ιδιωτικό ή δημόσιο χαρακτήρα του εργοδότη και όχι την εξαρτημένη μισθωτή εργασία του εργαζόμενου. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, τη διάσπαση των συνδικαλιστικών οργανώσεων δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και τις Ομοσπονδίες του δημοσίου ΔΟΕ, ΟΛΜΕ και Τ.Τ.Τ. να αποχωρούν από τη ΓΣΕΕ και να συστήνουν την Πανυπαλληλική Διαχειριστική Επιτροπή.

Το ζήτημα αυτό προσπάθησε να απαντήσει το 4ο Συνέδριο της Συνομοσπονδίας των Δημοσίων Υπαλλήλων, που διεξήχθη στις 2-13 Νοεμβρίου 1930, διατυπώνοντας τη θέση ότι «οι Δημόσιοι Υπάλληλοι προσφέροντας την εργασίαν των στο Κράτος έναντι αμοιβής σχετίζονται με αυτό σαν εργάτης προς εργοδότη»[1420], προχωρώντας στη θέση περί συμμαχίας και συμπόρευσης των δημοσίων υπαλλήλων με την εργατική τάξη. Επίσης, η Ομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων (ΟΔΥ), στο έντυπο «Ελεύθερος Δημόσιος Υπάλληλος», στις 30 Σεπτεμβρίου 1943, δημοσίευσε την ιδρυτική της διακήρυξη, στην οποία και ασχολήθηκε με αυτήν την προβληματική, αναφέροντας, ξεκάθαρα, ότι «η παλιά θεωρία ότι οι υπάλληλοι είναι το κράτος δεν μπόρεσε να σταθή ή να ορθοποδήση». Απόδειξη αυτού ήταν ότι, όταν οι δημόσιοι υπάλληλοι είχαν προβλήματα, απευθύνονταν, με τα αιτήματά τους στο κράτος και την εκτελεστική εξουσία, αντιλαμβανόμενοι ότι αποτελεί τον εργοδότη τους. Κατά την ΟΔΥ, το δημοσιοϋπαλληλικό σώμα αποτελεί κοινωνικό στρώμα, επαγγελματική τάξη που πρέπει να «ανατινάξη τη δύναμή του ώστε να αποφύγη την οικονομική και κοινωνική εξουθένωση» απέναντι στο κράτος, το οποίο «είναι μάλλον εργοδότης και λιγότερο διαιτητής»[1421].

Εξάλλου, τόσο τα μέτρα καταστολής από μέρους του κράτους, όσο και η συμμετοχή των δημοσίων υπαλλήλων στους αγώνες που ξέσπασαν το επόμενο διάστημα, μάλλον, επιβεβαιώνει το γεγονός ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν θεωρούσαν τους εαυτούς τους εκπροσώπους και μέρος του κρατικού μηχανισμού, αλλά εργαζόμενους με εργοδότη τους το κράτος. Παρόμοια ήταν και η άποψη του Δημητρίου

[1420] *Κατσορίδας Δ.,* ό.π., σ. 70.
[1421] *Ανώνυμος,* Νέα εξόρμηση. Ο Σκοπός μας, εφημερίδα Ελεύθερος Δημόσιος Υπάλληλος, Όργανο της Ομοσπονδίας Δημοσίων Υπαλλήλων, 30-9-1943, σ. 1.

Στρατή, Γενικού Γραμματέα της ΓΣΕΕ την περίοδο 1926-1929, ότι η θέση των δημοσίων υπαλλήλων στο οικονομικό σύστημα ήταν ίδια με αυτή του εκμεταλλευόμενου εργάτη.

Την ίδια περίοδο, εξελισσόταν, διεθνώς, ένα ισχυρό ρεύμα συγκρότησης και ριζοσπαστικοποίησης των μισθωτών που, λόγω της αναδιάταξης του καταμερισμού της εργασίας, της οικονομικής και κοινωνικής υποβάθμισής τους, έβλεπαν ότι κάλυπταν τη βάση της υπαλληλικής πυραμίδας[1422]. Αυτό επηρέασε και τους Έλληνες δημοσίους υπαλλήλους και, κυρίως, αυτούς της χαμηλής υπαλληλίας. Τα βασικά αιτήματα του υπαλληλικού κινήματος αφορούσαν σε εργασιακά δικαιώματα και σε οικονομικά και θεσμικά ζητήματα, όπως η εφαρμογή του 8ωρου και της Κυριακάτικης αργίας, το δικαίωμα στον συνδικαλισμό και την απεργία.

Ωστόσο, το εγχείρημα της συνδικαλιστικής δράσης των δημοσίων υπαλλήλων αντιμετώπιζε πολλές δυσκολίες. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο που εξετάζουμε και όχι μόνο, οι τάξεις των δημοσίων υπαλλήλων απαρτίζονταν, κυρίως, από υπαλλήλους προσκείμενους στις εκάστοτε κυβερνήσεις, αφοσιωμένους, τουλάχιστον φαινομενικά, στις κυβερνητικές αποφάσεις. Ας μην ξεχνάμε ότι, το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων αποτελούσε διαβατήριο και σοβαρό φραγμό στην είσοδο στο δημόσιο των, ακόμα και καθ' υποψία, αντιφρονούντων. Επίσης, η πολυδιάσπαση των εργαζομένων σε διαφορετικούς χώρους, αντικείμενα, κλάδους και πόλεις, τα κύματα εκκαθαρίσεων που ακολουθούσαν τις εκάστοτε κυβερνητικές αλλαγές, προκαλούσε κατακερματισμό συμφερόντων και επιδιώξεων και δεν ευνοούσε την οργανωμένη ενιαία εκπροσώπηση τους[1423].

ΙΙ. Νομικό πλαίσιο, οργάνωση και κατάσταση του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων

Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε την κατάσταση του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων, την περίοδο 1936-1944, είναι απαραίτητη μια μικρή ιστορική αναδρομή.

Το συνδικαλιστικό κίνημα των δημοσίων υπαλλήλων πρωτοεμφανίζεται με τη μορφή Λεσχών στις μεγάλες πόλεις, ήδη από τη δεκαετία του 1920. Πιο συγκεκριμένα,

[1422] *Αβδελά Ε.,* Η μισθωτή εργασία ως προνομιακό πεδίο για τη συγκρότηση κοινωνικών κινημάτων στο μεσοπόλεμο, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τ. 8, Νοέμβριος 1996, Αθήνα, σ. 90, 92.
[1423] *Αβδελά Ε.,* Η μισθωτή εργασία…, ό.π., σ. 92.

το 1921, ιδρύθηκε η Λέσχη των Δημοσίων Υπαλλήλων με μέλη δημοσίους υπαλλήλους και συνταξιούχους[1424]. Στις 30 Ιανουαρίου 1921, άρχισε να εκδίδεται η «Εφημερίς των Δημοσίων Υπαλλήλων» και το 1922, οι κατώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι συγκρότησαν τον Σύνδεσμο Δημοσίων Υπαλλήλων Θεσσαλονίκης, με συνολικά 40 δυναμικές οργανώσεις, κυρίως, στην πόλη της Θεσσαλονίκης.

Οι Έλληνες δημόσιοι υπάλληλοι, προκειμένου να συμμετάσχουν στις διοργανώσεις της Διεθνούς Συνομοσπονδίας Δημοσίων Υπαλλήλων, προσπάθησαν να συγκροτήσουν την Ελληνική Συνομοσπονδία των Δημοσίων Υπαλλήλων. Μια προσπάθεια που βρήκε σθεναρή αντίδραση από την τότε κυβέρνηση και προκάλεσε μια μεγάλη συζήτηση μεταξύ νομικών, πολιτικών και ανώτερων δημοσίων υπαλλήλων, για τα όρια των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των δημοσίων υπαλλήλων και λειτουργών.

Τα κύρια αιτήματα των συνδικαλιστικών οργανώσεων των δημοσίων υπαλλήλων ήταν η συνταγματική κατοχύρωση της μονιμότητάς τους, οι μισθολογικές αυξήσεις, η καταβολή του 13ου μισθού, η αναδιοργάνωση των συνταξιοδοτικών ταμείων και του Μετοχικού Ταμείου.

Τον Σεπτέμβριο του 1924, η ΔΟΕ, η ΟΛΜΕ, η Ένωση Τελωνειακών, η Ένωση Ταμειακών, ο Σύνδεσμος Υπαλλήλων Τ.Τ.Τ., η Ένωση Υπαλλήλων Εθνικού Τυπογραφείου, η Ένωση Εφοριακών και οι Δασικοί συνέστησαν την Κεντρική Πανυπαλληλική Διαχειριστική Επιτροπή. Η Κεντρική Πανυπαλληλική Διαχειριστική Επιτροπή είχε την πρώτη της νίκη όταν, υπό την απειλή προκήρυξης απεργίας, ανάγκασε την τότε κυβέρνηση να δώσει στη δημοσιότητα σχέδιο μισθολογίου των δημοσίων υπαλλήλων, με το οποίο αναπροσαρμόζονταν οι μισθοί τους. Ωστόσο, το ζήτημα των δημοσιοϋπαλληλικών αποδοχών δεν λύθηκε. Στις 8 Μαρτίου 1925, πραγματοποιήθηκε, με αυτό το αίτημα, 24ωρη απεργία σε συνεργασία με την Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών και την υποστήριξη της ΓΣΕΕ. Η αντίδραση του, τότε Πρωθυπουργού, Ανδρέα Μιχαλακόπουλου ήταν άμεση. Όχι μόνο δεν δέχθηκε να συνομιλήσει με τους απεργούς, αλλά την επόμενη της απεργίας, στις 9 Μαρτίου 1925, έστησε απεργοσπαστικό μηχανισμό από ανέργους, συνταξιούχους και ένστολους. Την ίδια στιγμή, φρούραρχοι διέλυσαν τη συνεδρίαση της Κεντρικής Πανυπαλληλικής Διαχειριστικής Επιτροπής αναγκάζοντας τα μέλη της σε παραίτηση.

[1424] *Κατσορίδας Δ.,* ό.π., σ. 52.

Στις 2 Μαΐου 1926, ιδρύθηκε η Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων Ελλάδος (ΣΔΥΕ), με προσωρινή Εκτελεστική Επιτροπή από τους Σκουριώτη, Ασλάνη, Δαμασκόπουλο, Ψευδό, Μπονάνο και Αρχανιώτη[1425]. Στόχοι της ήταν, μεταξύ άλλων, η συνένωση των διεσπαρμένων δυνάμεων των δημοσίων υπαλλήλων, η αναδιοργάνωση των «πεπαλαιομένων κλάδων» διοίκησης, η «ηθική εξύψωση» των δημοσίων υπαλλήλων, μέσω της μονιμότητας και της ανασύστασης των υπηρεσιακών συμβουλίων, η οικονομική τους ανεξαρτησία, μέσω της αναπροσαρμογής των μισθών, και η αντιμετώπιση των πολιτικών παρεμβάσεων στη διοίκηση, μέσω του διαχωρισμού νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας. Ωστόσο, η προκηρυγμένη απεργία της ΣΔΥΕ, για τις 15 Οκτωβρίου 1926, ανεστάλη υπό το βάρος των απειλών της κυβέρνησης για απολύσεις των απεργών και διάλυση των σωματείων τους.

Από τις 18 έως και 23 Δεκεμβρίου 1926, η ΣΔΥΕ πραγματοποίησε, στο Εθνικό Θέατρο, το πρώτο της συνέδριο, με τη συμμετοχή 10 οργανώσεων και αιτήματα τη χορήγηση ψήφου στους δημοσίους υπαλλήλους, οπουδήποτε κι αν υπηρετούν, την εκπροσώπησή τους στα υπηρεσιακά συμβούλια και το 8ωρο[1426]. Η αντίδραση του κράτους ήταν άμεση. Τον Οκτώβριο του 1926, εκδόθηκε η Σ.Π. «Περί απολύσεως δημοσίων υπαλλήλων προτρεπόντων εις απεργίαν»[1427] και τον Μάρτιο του 1928, ο Ν. 3453/1928 «Περί απεργούντων δημοσίων υπαλλήλων»[1428], που απειλούσε με απόλυση τους απεργούς δημοσίους υπαλλήλους.

Αργότερα, ο επονομαζόμενος «διαλυτικός» νόμος Ν. 4879/1931 «Περί υπαλληλικών οργανώσεων»[1429] διέλυσε την ΣΔΥΕ, περιόρισε τα συνδικαλιστικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων, τους «απογύμνωσε» από έμπειρα και αγωνιστικά στελέχη και η όποια συνδικαλιστική δράση τους πέρασε στην παρανομία[1430].

Στις 11 Δεκεμβρίου 1931, 1.000 άτομα, με πρωτεργάτες κομμουνιστές δασκάλους, συγκεντρώθηκαν και εξέλεξαν την Πανυπαλληλική Επιτροπή Αγώνα (ΠΕΑ)[1431] την οποία, στις 21 Σεπτεμβρίου 1932, διαδέχθηκε η Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή (ΚΠΕ). Η ΚΠΕ συστάθηκε από 15 οργανώσεις με μέλη της

[1425] *Κατσορίδας Δ.,* ό.π., σ. 65.
[1426] *Αλησμόνης Ι.,* ό.π., σ. 36.
[1427] ΦΕΚ 357/Α/11-10-1926.
[1428] ΦΕΚ 35/Α/14-3-1928.
[1429] ΦΕΚ 53/Α/6-3-1931.
[1430] *Αποστολόπουλος Α.,* Η συνδικαλιστική οργάνωση των εκπαιδευτικών…, ό.π., σ. 125.
[1431] *Αθανασιάδης Θ.,* Η Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδας στο Μεσοπόλεμο (η ίδρυση και η πορεία της) (Διδακτορική Διατριβή), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 1999, σ. 632.

Γραμματείας της, τους αγωνιστές δασκάλους Κ. Παπανικολάου και Ν. Πλουμπίδη. Για άλλη μια φορά, οι δάσκαλοι αναδείχθηκαν ως η πρωτοπορία των δημοσίων υπαλλήλων, με περίπου 40% του οργανωμένου δυναμικού τους να βρίσκεται στην αριστερά[1432]. Ωστόσο, η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος με την 20η Σ.Π. της 6ης Μαΐου 1935 και η έλευση της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, διέλυσαν την ΚΠΕ, εκ νέου[1433].

Ακολούθησε μια περίοδος όπου το συνδικαλιστικό κίνημα των δημοσίων υπαλλήλων προσπαθούσε να συστήσει τις δομές του, να οργανωθεί και να οργανώσει απεργίες και συγκεντρώσεις, απέναντι σε κυβερνήσεις που, εκμεταλλευόμενες την έλλειψη οργάνωσης, επιδίδονταν σε άγρια καταστολή, απειλές και μέτρα, όπως η άρση της μονιμότητας, οι απολύσεις και οι περικοπές μισθών.

Ας μην ξεχνάμε ότι, την περίοδο που εξετάζουμε, ο συνδικαλισμός ήταν απαγορευμένος και οι εργαζόμενοι, λόγω ακριβώς του καθεστώτος παρανομίας, δεν οργανώνονταν, αυστηρά, στη βάση κλαδικών οργανώσεων, αλλά σε ευρύτερα σχήματα και μορφώματα. Εξ' ου και είναι δόκιμη η χρήση του όρου «συνδικαλιστική δράση» και όχι «συνδικαλισμός», καθώς συνδικαλισμός, με την τυπική έννοια, δεν υπήρχε. Οι αντιδρώντες στο καθεστώς βαφτίζονταν «αναρχικοί» και «ταραξίες» και οι απεργοί τιμωρούνταν με απόλυση, ακόμα και φυλάκιση[1434]. Οι οργανικές διατάξεις όλων των δημοσίων Υπηρεσιών, Οργανισμών και Επιχειρήσεων, όχι μόνο προέβλεπαν απόλυση των απεργών, αλλά και στέρηση των εργασιακών και συνταξιοδοτικών τους δικαιωμάτων[1435]. Η επίκριση και η κριτική της κυβέρνησης απαγορεύθηκε[1436], οι συνδικαλιστικές οργανώσεις διαλύθηκαν[1437], τα στελέχη τους εκδιώχθηκαν, οι περιουσίες τους κατασχέθηκαν και η «τοκογλυφική», κατά την κυβέρνηση, έως τότε, οικονομική τους διαχείριση, ανατέθηκε στο κράτος[1438], το οποίο, γρήγορα, φρόντισε να διορίσει διοικήσεις προσκείμενες και πιστές σε αυτό.

[1432] *Αποστολόπουλος Α.,* Η συνδικαλιστική οργάνωση των εκπαιδευτικών… ό.π., σ. 118.
[1433] *Κατσορίδας Δ.,* ό.π., σ. 71.
[1434] *Ανώνυμος,* Απολύονται οι αναρχικοί υπάλληλοι των σιδηροδρόμων, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 22-8-1936, σ. 6.
[1435] Π.χ. Άρθρο 44 του Β.Δ. «Περί κυρώσεως του Γενικού Κανονισμού προσωπικού Α.Ε.Τ.Ε.» (Ανώνυμης Ελληνικής Τηλεφωνικής Εταιρείας), ΦΕΚ 497/Α/20-11-1939.
[1436] *Ανώνυμος,* Το καθήκον των δημοσίων υπαλλήλων. Αυστηρά εγκύκλιος του Υπουργείου, εφημερίδα Η Πρωία, 17-9-1936, σ. 6.
[1437] *Ανώνυμος,* Εγκύκλιος για τας δημοσιοϋπαλληλικάς οργανώσεις. Καμμία δεν εξαιρείται, εφημερίδα Εστία, 9-1-1937, σ. 4.
[1438] *Ανώνυμος,* Οι δημόσιοι υπάλληλοι θα σωθούν από τους τοκογλύφους, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 14-5-1938, σ. 1.

Ειδικά, για τους δημοσίους υπαλλήλους που θεωρούνταν «λειτουργοί του κράτους», τα μέτρα αυτά ήταν πιο αυστηρά. Αρχικά, απαγορεύθηκε, με νόμο, το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι[1439], για να επιτραπεί αργότερα, με το Β.Δ. «Περί εκτελέσεως του Α.Ν. 906/1937 "περί δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι των υπαλλήλων και υπηρετών του δημοσίου, δήμων και κοινοτήτων και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου"»[1440] η ίδρυση σωματείων μόνο με την προϋπόθεση «σύμφωνης γνώμη του νομάρχη»[1441]. Για δε την εγγραφή και συμμετοχή των υπαλλήλων στα σωματεία αυτά απαιτούνταν σύμφωνη γνώμη του προϊσταμένου τους[1442] και για την παρακολούθηση της «κοινωνικής τους δράσης», προβλέφθηκε, σε κάθε Υπουργείο, σύστημα καρτών με τα στοιχεία όλων των μελών τους[1443] και ανάθεση ακόμα και αστυνομικών καθηκόντων σε υπαλλήλους[1444].

Επίσης, όλα τα μέτρα ασφαλείας κατά της διάδοσης των κομμουνιστικών και προοδευτικών ιδεών ίσχυσαν και εφαρμόστηκαν και για τους δημοσίους υπαλλήλους. Η όποια αντιδικτατορική δράση τους εξελισσόταν στο πλαίσιο των επιτροπών του αντιδικτατορικού μετώπου, με μεγαλύτερη και πιο οργανωμένη τη δράση των δασκάλων.

Δημόσιοι υπάλληλοι, κυρίως δάσκαλοι, εκτοπίστηκαν σαν επικίνδυνοι για τη δημόσια ασφάλεια και όσοι είχαν, καθ' υποψία προοδευτικές ιδέες, απολύθηκαν. Λίγες μόλις ημέρες μετά την επιβολή της δικτατορίας, το μήνυμα προς τους δημοσίους υπαλλήλους δόθηκε με σαφήνεια, όταν οι Γεώργιος Βασιλόπουλος, Γραμματέας του Πανεπιστημίου και διαχειριστής του Αρεταίειου Νοσοκομείου, Π. Πράπας, υπάλληλος του Υπουργείου Γεωργίας, Αλέξανδρος Χανιώτης, υπάλληλος του Υπουργείου Πρόνοιας, Α. Καπορέλης, υπάλληλος του Υπουργείου Συγκοινωνίας και Σ. Μεσσήνης, συνελήφθησαν να διακινούν την παράνομη εφημερίδα «Ριζοσπάστης» και τους

[1439] Α.Ν. 906/1937 «Περί δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι των υπαλλήλων και υπηρετών του Δημοσίου και των Νομικών προσώπων Δημοσίου Δικαίου», ΦΕΚ 420/Α/21-10-1937.
[1440] ΦΕΚ 155/Α/15-4-1938.
[1441] Άρθρο 1 του Β.Δ., *Ανώνυμος,* Οι συνεταιρισμοί και οι δημόσιοι υπάλληλοι. Απαγορεύεται η άνευ αδείας συμμετοχή, εφημερίδα Εστία, 17-10-1937, σ. 4, *Ανώνυμος,* Απαγορεύεται η συμμετοχή υπαλλήλων εις συνεταιρισμούς, εφημερίδα Ακρόπολις, 8-11-1937, σ. 6, *Ανώνυμος,* Αι προϋποθέσεις συστάσεως συλλόγων δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Έθνος, 6-4-1938, σ. 6.
[1442] Άρθρο 5 του Β.Δ.
[1443] Άρθρο 7 του Β.Δ.
[1444] *Ανώνυμος,* Αστυνομικά καθήκοντα εις τους υπαλλήλους του υπουργείου σιδηροδρόμων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 15-1-1939, σ. 6.

επιβλήθηκαν, από το Πενταμελές Εφετείο, παραδειγματικά, αυστηρές ποινές φυλάκισης, εκτόπιση στη Φολέγανδρο και, βεβαίως, έκπτωση από τον βαθμό τους[1445].

Οι συλλήψεις, υπόπτων για κομμουνιστικές ιδέες, δημοσίων υπαλλήλων συνεχίστηκαν[1446]. Στις 5 Ιουνίου 1938, συνελήφθησαν 11 υπάλληλοι της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας και 15 τραπεζιτικοί, κατηγορούμενοι ως μέλη της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Θεσσαλονίκης και ως το «βαρύ πυροβολικό» της διαλυθείσας ΚΠΕ. Μεταξύ αυτών ήταν οι τηλεγραφητές Μιχάλης Κώστογλου, Θεογένης Καρακασίδης, Νικόλαος Τζόλας και Αριστείδης Πασχαλίδης, οι ταχυδρομικοί διανομείς, Δημήτριος Μολίδης, Αντώνιος Βερνέζης και Γεώργιος Τροφίσης, οι Τ.Τ.Τ. υπάλληλοι Χατζητάκης Στυλιανός, Αντώνιος Πασχαλίδης, Αντώνιος Υψηλάντης, Αλέξανδρος Αστυφίδης και οι υπάλληλοι της Εθνικής Τράπεζας Λουκάς Κύρκος, Κωνσταντίνος Καλεμκέρης, Δημήτριος Κασούρης, Ελευθέριος Τυρόπουλος, Σπυρίδων Λαμπρινίδης, οι υπάλληλοι της Τράπεζας της Ελλάδος Αριστείδης Σακελλαρίδης, Γεώργιος Βολιώτης, Θωμάς Καμήτσιος, Μόσχος Περπάρης, Γεώργιος Λεμονίδης και Αθανάσιος Λίγδας, ο υπάλληλος της Ιονικής Τράπεζας Δημήτριος Ταβλαρίδης, οι Γεώργιος Γεωργιάδης και Κολύμπας, υπάλληλοι της Οθωμανικής Τράπεζας και ο Λάζαρος Κωτούλας, υπάλληλος της Τράπεζας Αθηνών[1447].

Τον Φεβρουάριο του 1939, η Ασφάλεια συνέλαβε στελέχη και μέλη αντιδικτατορικών οργανώσεων και κομμάτων και της Κομματικής Οργάνωσης Πειραιά του ΚΚΕ. Μεταξύ αυτών και δεκάδες δημόσιοι υπάλληλοι[1448], οι τηλεγραφητές της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας Φώτης Ρίκος, Ηλίας Χαρίτος, Στ. Κωνσταντουδάκης, Διονύσιος Λυμούρης, Σπύρος Ματζαβίνος, Πέτρος Πετρόπουλος και Διονύσιος Σαΐτης, ο Ευστράτιος Χατζής ταχυδρομικός διανομέας, οι Δράκοντας Μπεκάκος, Θεοφάνης Γιαννακόπουλος, Ιωάννης Ιωσηφίδης, ο υπάλληλος Ταχυδρομείου Ελευθέριος Σταυριδάκης, ο διανομέας Λεωνίδας Τσικνάκος, οι ταχυδρομικοί υπάλληλοι Γεώργιος Γαλιώτης και Ιωάννης Νικολάου, οι τελωνειακοί

[1445] *Ανώνυμος,* Δημόσιοι υπάλληλοι διανείμον φύλλα του «Ριζοσπάστη», εφημερίδα Ακρόπολις, 15-1-1939, σ. 6, *Ανώνυμος,* Το κομμουνιστικόν μόλυσμα μεταξύ δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Έθνος, 30-8-1936, σ. 6, *Ανώνυμος,* Το πενταμελές εφετείον καταδίκασε τους κομμουνιστάς δημ. υπαλλήλους, εφημερίδα Η Εθνική, 6-9-1936, σ. 6.

[1446] *Ανώνυμος,* Καταδίκη κομμουνιστού υπαλλήλου, εφημερίδα Η Βραδυνή, 27-2-1937, σ. 6.

[1447] *Ανώνυμος,* Ευρύτατη η ανακαλυφθείσα αντικαθεστωτική κίνησις. Με τους κομμουνιστάς συνεργάζοντο και παλαιοί πολιτευόμενοι. Η προπαγάνδα εξετείνοντο εις όλον τον υπαλληλικόν κόσμον. Πώς θα εξεδηλούτο η ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος, εφημερίδα Ακρόπολις, 5-6-1938, σ. 1, *Ανώνυμος,* Νέαι συλλήψεις κομμουνιστών εις την μακεδονικήν πρωτεύουσαν. Αποκαλύψεις δια την έκνομον δράσιν των, εφημερίδα Η Πρωία, 5-6-1938, σ. 1.

[1448] *Κουτσουκάλης Α.,* Η δεύτερη δεκαετία του ΚΚΕ 1929-1939, Γνώση, Αθήνα, 1984, σ. 167.

Ιάκωβος Γαβριηλίδης, Στ. Παναγιωτάκος, Μιχάλης Βασιλάς, Γεώργιος Καμπέρος, Αναστάσιος Γεωργιάδης, Γεώργιος Μοσχόπουλος, οι δικαστικοί υπάλληλοι Α. Παπαζαφειρόπουλος, Ιωάννης Σκυλογιάννης, Ιωάννης Περδικούλης και Ανδρέας Μπακόπουλος και οι τραπεζιτικοί Κ. Γρηγορόπουλος, Αλκιβιάδης Λαδάς, Γ. Μανιατάκης, Κ. Γεωργιλάς, Κ. Ντούσκος, Χ. Αναγνωστόπουλος και Π. Χατζηνικολάου[1449]. Και η τρομοκρατία συνεχίστηκε. Ας μην ξεχνάμε δε, ότι οι περισσότεροι από τους 200 εκτελεσθέντες κομμουνιστές της 1ης Μαΐου 1944 ήταν συνδικαλιστές του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα[1450].

Επίσημα, κατά τη δικτατορία του Ι. Μεταξά, οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι συνταξιούχοι του δημοσίου, ήταν οργανωμένοι στο αλληλοβοηθητικό Σωματείο «Λέσχη των Δημοσίων Υπαλλήλων», για τις ανάγκες του οποίου παρακρατούταν μέχρι και το 1/5 των μηνιαίων αποδοχών ή της σύνταξής τους, αντίστοιχα[1451]. Οι Λέσχες, αυτού του τύπου, είχαν ρόλο «νόμιμου» συνδικαλιστικού οργάνου, αρωγού της δικτατορίας. Την ίδια στιγμή η ΚΠΕ λειτουργούσε στην παρανομία, υπό πενταμελή Γραμματεία και τον Ο. Δαμασκόπουλο στη θέση του Γραμματέα. Εξέδιδε το παράνομο έντυπο «Υπαλληλική»[1452] και συμμετείχε σε όλες τις αντιδικτατορικές δράσεις και επιτροπές[1453].

Στη διάρκεια της κατοχής, συνεχίστηκε το ίδιο καθεστώς τρομοκρατίας και απαγορεύσεων, αλλά με μεγαλύτερη ένταση. Χαρακτηριστικά, ο Κώστας Θέος συνδικαλιστικό στέλεχος του ΚΚΕ, αναφέρει:

> «Όλοι οι διορισμένοι στις διοικήσεις της ΓΣΕΕ και των επαρχιακών ενώσεων των συνδικάτων εξοπλίστηκαν από τους Γερμανούς και με το πιστόλι στο χέρι ζητούσαν απ' τις διοικήσεις των συνδικάτων- που οι ίδιοι πάλι διόριζαν- να συνυπογράψουν ψηφίσματα της εργατικής τάξης στον Χίτλερ και τους Κουίσλιγκς. Έφτασαν να εγκαταστήσουν μέσα στα οικήματα των συνδικάτων μόνιμη υπηρεσία των Ες-Ες και να μεταβάλουν τα οικήματα των συνδικάτων σε τόπους βασανιστηρίων και εκτελέσεων εργατών πατριωτών…»[1454].

[1449] *Ανώνυμος,* Ανακάλυψις εις Πειραιά κομμουνιστικής οργανώσεως δημοσίων και ιδιωτικών υπαλλήλων. Όλοι οι συλληφθέντες δηλώσαντες μετάνοιαν αφέθησαν ελεύθεροι, εφημερίδα Ακρόπολις, 31-3-1939, σ. 6.

[1450] *Σεφέρης Κ.,* ό.π., σ. 68.

[1451] *Ανώνυμος,* Ο Συνεταιρισμός των δημοσίων υπαλλήλων. Κρατήσεις εκ του μισθού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 24-11-1936, σ. 7.

[1452] Εφημερίδα «Υπαλληλική», 1-6-1943 (από το ψηφιακό Αρχείο των ΑΣΚΙ).

[1453] *Λιάσκος Γ.,* Η ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων, Αθήνα, 1992, σ. 65.

[1454] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ,* ό.π., σ. 29.

Στα τέλη του 1941, ιδρύθηκε η ΚΠΕ από αγωνιστές δημοσίους υπαλλήλους. Πρώτες της ενέργειες ήταν τα σαμποτάζ στη συλλογή των αγροτικών προϊόντων για τις δυνάμεις κατοχής[1455].

Ακόμα και η κυβέρνηση του Ι. Ράλλη, που ήθελε να δείξει μεγαλύτερη διάθεση προσεταιρισμού των δημοσίων υπαλλήλων εφάρμοσε το Ν.Δ. 1240/1942 «Περί επιβολής της ποινής του θανάτου εις απεργούντες δημοσίους λειτουργούς»[1456]. Με το ένα άρθρο του, τροποποιήθηκε ο προηγούμενος Ν. 5458/1932 και, πλέον, η απεργία των δημοσίων υπαλλήλων, που διενεργούταν «υπό εξαιρετικάς συνθήκας και περιστάσεις», αποτελούσε «ιδιώνυμο» έγκλημα τιμωρούμενο ακόμα και με την ποινή του θανάτου και οι απεργοί παραπέμπονταν, απευθείας, εντός 24ωρου, σε πενταμελές έκτακτο Στρατοδικείο και χωρίς κανένα ένδικο μέσο.

Αργότερα δε, με το άρθρον μόνον του Ν.Δ. 1319/1942 «Περί συμπληρώσεως του υπ' αριθμ. 5458/1932 νόμου»[1457], προβλέφθηκε και τιμωρία των Διευθυντών και Προϊσταμένων των δημοσίων Υπηρεσιών, όταν «δεν εξάντλησαν την εκ της ιδιότητός τους επιρροήν των προς αποσόβησιν της απεργίας των υπ' αυτούς υπαλλήλων και υπηρετών». Επίσης, η κυβέρνηση του Ι. Ράλλη επέβαλε σοβαρές κυρώσεις για δημοσίους υπαλλήλους που «προσχωρούσαν εις τα Σώματα των Ανταρτών»[1458] ή «κατήρτιζαν ενόπλους συμμορίας ή ενωμένων μετά δρωσών τοιούτων»[1459].

Ωστόσο, τον Ιούνιο του 1941, υπό την καθοδήγηση της ΚΟΑ του ΚΚΕ, συγκροτήθηκε το Κομματικό Κέντρο των Δημοσίων Υπαλλήλων και το Συνδικαλιστικό Γραφείο Δημοσίων Υπαλλήλων[1460] και ένα μήνα μετά, στις 25 Ιουλίου 1941, ανασυγκροτήθηκε η Πανελλήνια Επιτροπή Δημοσίων Υπαλλήλων (ΠΕΔΥ)[1461]. Την 1η Νοεμβρίου της ίδιας χρονιάς, μετά από πρωτοβουλία του ΕΕΑΜ, επανακυκλοφόρησε η «Υπαλληλική» και επαναλειτούργησε η παράνομη ΚΠΕ εκπαιδευτικών και υπαλλήλων Τ.Τ.Τ., με επιτροπές σε κάθε κλάδο και υπηρεσία και Γραμματέα τον εκπαιδευτικό και μέλος του ΕΑΜ Κώστα Νικολακόπουλο[1462]. Η δράση της, που συνεχίστηκε υπό καθεστώς παρανομίας μέχρι το 1944, συσπείρωσε όλους

[1455] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 35.
[1456] ΦΕΚ 89/Α/17-4-1942.
[1457] ΦΕΚ 118/Α/12-5-1942.
[1458] Ν. 190/1943 «Περί καθορισμού κυρώσεων κατά Δημοσίων υπαλλήλων προσχωρούντων εις τα Σώματα των Ανταρτών», ΦΕΚ 157/Α/31-5-1943.
[1459] Ν. 289/1943 «Περί καθορισμού κυρώσεων κατά στρατιωτικών, Δημοσίων υπαλλήλων και ιδιωτών καταρτιζόντων ενόπλους συμμορίας ή ενωμένων μετά δρωσών τοιούτων», ΦΕΚ 185/Α/25-6-1943.
[1460] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 131.
[1461] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 8.
[1462] *Κατσορίδας Δ.,* ό.π., σ. 100.

τους κομμουνιστές δημοσίους υπαλλήλους, εντάχθηκε στο ΕΑΜ και πρωτοστάτησε στη διοργάνωση των μεγάλων απεργιών και διαδηλώσεων της περιόδου 1942-1943.

Σε αντιδιαστολή, οι κατοχικές κυβερνήσεις επιθυμώντας τον απόλυτο έλεγχο της συνδικαλιστικής δράσης των εργαζομένων συνέστησαν τη Μόνιμη Πανυπαλληλική Επιτροπή, η οποία αργότερα μετονομάστηκε σε Επιτροπή Δημοσίων Υπαλλήλων. Όμως, δε βρήκε την προσδοκώμενη απήχηση μεταξύ των δημοσίων υπαλλήλων και δεν νομιμοποιήθηκε ποτέ στις συνειδήσεις τους, με αποτέλεσμα να μην μπορέσει καν να παίξει τον ρόλο του πληροφοριοδότη των κατοχικών δυνάμεων. Ούτε, βέβαια, συνέβαλε στο ελάχιστο στην αντιμετώπιση των τεράστιων προβλημάτων[1463]. Ωστόσο, λειτούργησε και διαμόρφωσε μια δική της συνδικαλιστική τάση σε αντιδιαστολή με την ΚΠΕ[1464].

Παράλληλα, λειτουργούσαν και οι Συνεταιρισμοί των δημοσίων υπαλλήλων, με κύριο έργο την αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος και στόχο να διαχειρίζονται τη βοήθεια, ώστε να είναι και οι μόνοι υπεύθυνοι να τη διαμοιράζουν, δίκαια, μεταξύ των εργαζομένων και των οικογενειών τους. Μπορεί η κατοχική κυβέρνηση να αντιλαμβανόταν τους κινδύνους από την ενίσχυση των συνεταιρισμών, ωστόσο, μη μπορώντας να ελέγξει το επισιτιστικό πρόβλημα, τον Αύγουστου του 1941, έδωσε στους δημοσίους υπαλλήλους την άδεια αυτοοργάνωσης για την προμήθεια τροφίμων και μάλιστα διευκόλυνε τους Συνεταιρισμούς στη σύναψη δανείων[1465]. Τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς, με διαταγή του Υπουργού Επισιτισμού, δόθηκε δικαίωμα στους κατοίκους των πόλεων να αναζητούν στην ύπαιθρο τα απαραίτητα αγαθά για την επιβίωσή τους και, μάλιστα, δόθηκε και σχετική προτροπή για ανάληψη ομαδικών πρωτοβουλιών σε χώρους δουλειάς, τόσο του ιδιωτικού όσο και του δημόσιου τομέα[1466] και αργότερα η μεταφορά τροφίμων με ταχυδρομικά δέματα. Έτσι συστήθηκαν, μεταξύ άλλων, ο Συνεταιρισμός Δημοσίων Υπαλλήλων, Τραπεζικών

[1463] *Λιάσκος Γ.,* ό.π., σ. 69.

[1464] *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις την περίοδο της κατοχής, διαθέσιμο σε: https://www.apostolopoulos-tasos.gr/%CF%84%CE%AC%CF%83%CE%BF%CF%82%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BB%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CE%BF%CE%B9-%CF%85%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82/, 23-3-2018, σ. 3.

[1465] Ν.Δ. 718/1941 «Περί οικονομικής διευκολύνσεως Προμηθευτικών Συνεταιρισμών υπαλλήλων», ΦΕΚ 400/Α/19-11-1941 (αναδημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 417/Α/1-12-1941), Ν.Δ. 844/1941 «Περί παροχής εγκρίσεως για την τη εγγυήσει του Δημοσίου συνομολόγησιν δανείων υπό των εκ δημοσίων υπαλλήλων συγκροτουμένων συνεταιρισμών καταναλώσεως», ΦΕΚ 456/Α/31-12-1941, Ν.Δ. 1125/1942 «Περί παροχής δανείων υπό του Ταχ. Ταμιευτηρίου προς τους καταναλωτικούς Συνεταιρισμούς των υπαλλήλων αυτού και του Υπουργείου Συγκοινωνίας», ΦΕΚ 54/Α/16-3-1942.

[1466] Α.Δ. «Περί τρόπου μεταφοράς τροφίμων και ειδών βιοτικής ανάγκης», ΦΕΚ 186/Β/15-10-1941.

Υπαλλήλων, Συνταξιούχων Σιδηροδρομικών Υπαλλήλων, Υπαλλήλων ΝΠΔΔ, Πανυγεινομικών, Δημοτικών Υπαλλήλων, Υπαλλήλων ΙΚΑ, Σιδηροδρομικών Θεσσαλίας, Υπαλλήλων Επιμελητηρίων, Υπαλλήλων Γεωργικών Υπηρεσιών[1467]. Οι Συνεταιρισμοί κατάφερναν να προμηθεύονται προϊόντα σε χαμηλότερες τιμές και μεγαλύτερες ποσότητες. Τον Αύγουστο του 1941, η Λέσχη των Δημοσίων Υπαλλήλων είχε οργανώσει πρατήρια για την διανομή ειδών που προμηθευόταν από μεγαλέμπορους με το πρώτο να λειτουργεί από 5 Σεπτεμβρίου 1941[1468]. Αργότερα δε, συστάθηκε η Ένωση Καταναλωτικών Συνεταιρισμών Δημοσίων Υπαλλήλων και, τον Απρίλιο του 1942, συγκροτήθηκε, από 150 Συνεταιρισμούς με 65.000 μέλη, η Επιτροπή Συνεργαζόμενων Συνεταιρισμών Καταναλώσεως και με συντονιστικό πανελλαδικό χαρακτήρα και πρωτοπόρα δράση στις απεργίες του Ιουλίου του 1943[1469]. Αυτή όλη η κινητικότητα, όμως, προκάλεσε αντιδράσεις και, την άνοιξη του 1943, ξέσπασε κρίση μεταξύ της κυβέρνησης του Ι. Ράλλη και των διοικήσεων των Συνεταιρισμών με διακύβευμα τον έλεγχο των αγαθών.

Η βοήθεια των Συνεταιρισμών στην αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος ήταν τεράστια, κυρίως, με τη διοργάνωση συσσιτίων, που αποτέλεσαν, για κάποιο διάστημα, τη βασική πηγή τροφής των δημοσίων υπαλλήλων, για αυτόν τον λόγο και η άνθισή τους ήταν μεγάλη. Οι 415, αναγνωρισμένοι από το Υπουργείο Επισιτισμού, Καταναλωτικοί-Προμηθευτικοί Συνεταιρισμοί, είχαν 215.812 μέλη και εξυπηρετούσαν, συνολικά, 619.260 άτομα. Σε μαρτυρία αναφέρεται ότι, στις 13 Ιανουαρίου 1942, ο Γεράσιμος Λουκάτος προμηθεύτηκε, εκ μέρους του Συνεταιρισμού του Ταμείου Συντάξεως και Αυτασφαλίσεως Υγειονομικών, λάδι προς 1.250 την οκά, όταν η τιμή του στη μαύρη αγορά ήταν 2.200-2.500 δρχ.[1470].

Όπως ήταν αναμενόμενο, στους Συνεταιρισμούς δραστηριοποιήθηκαν όλα τα συνδικαλιστικά στελέχη που, μέχρι τότε, δρούσαν στο πλαίσιο των παράνομων, πλέον, σωματείων και συνδικάτων[1471]. Οι απεργίες που οργανώθηκαν, τουλάχιστον στην πρώτη φάση της κατοχής και μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1942, όπου ξεκίνησε η πιο τακτική διανομή τροφίμων, αποτελούσαν ένα σοβαρό μέσο πίεσης, προκειμένου συνδικάτα και επιτροπές να έχουν πρόσβαση σε μεγαλύτερο μέρος από τα τρόφιμα.

[1467] *Μαργαρίτης Γ.,* Από την ήττα στην εξέγερση…, ό.π., σ. 102.
[1468] *Φύτρος Π.,* ό.π., σ. 162.
[1469] *Φύτρος Π.,* ό.π., σ. 166.
[1470] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 128.
[1471] *Πανίδου Σ.,* Συνδικαλιστική οργάνωση και απεργιακές κινητοποιήσεις των δημοσίων υπαλλήλων την περίοδο της κατοχής, ανακοίνωση στην Ημερίδα της ΑΔΕΔΥ: Το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα την περίοδο 1941-1944, Αθήνα, 23-5-2006.

Οι Συνεταιρισμοί αποτελούσαν συγκαλυμμένες επαγγελματικές οργανώσεις, εξέφραζαν κοινωνικά συμφέροντα, καλλιεργούσαν σχέσεις με κοινωνικούς, εργασιακούς και πολιτικούς χώρους, ασκούσαν πίεση και εξέφραζαν διεκδικήσεις έναντι της κρατικής εξουσίας[1472]. Το γεγονός αυτό το γνώριζαν οι κατοχικές δυνάμεις για αυτό και προσπάθησαν να τους ελέγξουν με διοικήσεις της απολύτου εμπιστοσύνης τους, με την απαίτηση κατάθεσης μητρώων, τα οποία όμως δεν κατατέθηκαν ποτέ, με ενδιάμεσες Επιτροπές Διανομών και με διάλυσή τους σε μικρότερους και καλύτερα ελεγχόμενους. Ωστόσο παρέμειναν ως ενεργές εστίες αντίστασης και οργάνωσης. Όλες οι υπόλοιπες αντιδράσεις και οργανώσεις ήταν παράνομες και αντιμετωπίστηκαν με βία και καταστολή, με μόνο έναν μικρό πυρήνα κομμουνιστών δημοσίων υπαλλήλων, που μπόρεσε να συσπειρωθεί γύρω από τις επιτροπές αντιδικτατορικού μετώπου και την παράνομη ΚΠΕ.

[1472] *Μαργαρίτης Γ.*, Από την ήττα στην εξέγερση…, ό.π., σ. 104.

Κεφάλαιο 3 Ο ρόλος του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων στην Εθνική Αντίσταση, οι μεγάλες απεργίες και διαδηλώσεις της κατοχής

Ι. Αντίσταση στην Αθήνα

Ήρωας δεν γεννιέσαι, γίνεσαι

Η αντίσταση του ελληνικού λαού, τα χρόνια της κατοχής, ήταν μεγαλειώδης και θα λέγαμε, χωρίς ιστορικό προηγούμενο, τουλάχιστον για την Ευρώπη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Μια σειρά από παράγοντες ώθησαν, κυρίως τη νεολαία της εποχής, να αναζητήσει διέξοδο από τα δεινά της κατοχής στη δράση, να αναζητήσει διέξοδο από το καθεστώς της τρομοκρατίας, της βίας και της πείνας στην αντίσταση, να αναζητήσει ελπίδα στην κίνηση, να σταματήσει τη στάση αναμονής και να πολιτικοποιήσει τη δράση της.

Ο μαζικότερος και πιο οργανωμένος εκφραστής της αντιστασιακής δράσης ήταν το ΕΑΜ, που κατάφερε να μετατρέψει τις ατομικές αντιδράσεις σε συντονισμένη συλλογική δράση και πολιτική ανυπακοή. Η οργάνωσή του δε, με κριτήρια χωροταξικά και συνδικαλιστικά, βοήθησε ιδιαίτερα, τη συγκρότηση της αντίστασης στις γειτονιές και στους μαζικούς χώρους δουλειάς, που μας ενδιαφέρουν στην παρούσα εργασία.

Πιο συγκεκριμένα, οι παράγοντες που ώθησαν μαζικά τον ελληνικό λαό να ενταχθεί στο ΕΑΜ και την αντίσταση ήταν: α. το ισχυρό πατριωτικό αίσθημα, που είχε τονωθεί, ιδιαίτερα, μετά τις επιτυχίες του αλβανικού μετώπου και δεν είχε καμία σχέση με τον εθνικισμό, φασιστικού τύπου, της 4ης Αυγούστου 1936, β. το πολιτικό κενό, που είχε δημιουργηθεί από την απαξίωση του επίσημου πολιτικού κόσμου, ο οποίος, είτε συνθηκολόγησε με τους κατακτητές, είτε εγκατέλειψε τη χώρα για να σώσει το πολιτικό του μέλλον, γ. η «ψυχολογία» της αντίστασης, που έδωσε ελπίδα στην απελπισία και προοπτική διεξόδου[1473], δ. το αίσθημα δικαίου και η βαθιά ριζωμένη αντιφασιστική νοοτροπία του ελληνικού λαού[1474] και τέλος, ε. το μίσος για τον κατακτητή, που με κάθε ευκαιρία, έδειχνε την αλαζονεία και αδιαφορία του για τη ζωή του ελληνικού λαού, χαρακτηριστικά, να αναφέρουμε ότι, το 1942, τα θύματα των τροχαίων ατυχημάτων των «απρόσεκτων» Γερμανών και Ιταλών μοτοσικλετιστών, στους δρόμους της Αθήνας έφτασαν τα 149[1475]. Σημειωτέον ότι η κατακόρυφη αύξηση των τροχαίων ατυχημάτων, αν και μοιάζει παράδοξη σε συνθήκες πολέμου και

[1473] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 165.
[1474] *Γλέζος Μ.,* Εθνική Αντίσταση 1940-1945…, ό.π., τ. Α΄, σ.161-173.
[1475] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 174.

κατοχής, αποτέλεσε μια από τους κυριότερους θανατηφόρους παράγοντες στις κατεχόμενες πόλεις, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις Βρυξέλλες, όπου αποτέλεσαν την κυριότερη αιτία θανάτου τα τρία πρώτα χρόνια του πολέμου[1476]!

Η δε επιτυχία της, που αποτέλεσε μοναδικό ιστορικό προηγούμενο, οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στην υποστήριξη και συνδρομή που βρήκε στον άμαχο πληθυσμό και στην ιδεολογία που την ενέπνεε.

Στις αντιστασιακές οργανώσεις βρήκαν έκφραση και συλλογικότητα γυναίκες και νεολαίοι. Δημιουργήθηκαν δίκτυα επικοινωνίας και συναντήθηκαν άνθρωποι της ίδιας και διαφορετικών ηλικιών, κοινής κουλτούρας και εμπειριών, οι οποίοι κινητοποιήθηκαν, κατ' αρχάς, από τα βιώματά τους και αργότερα, όταν συγκροτήθηκε και ενισχύθηκε το ΕΑΜ, από την ιδεολογία τους. Εργάτες και υπάλληλοι σε δημόσιες, δημοτικές επιχειρήσεις και εταιρείες, δάσκαλοι και καθηγητές, άνεργοι, συνταξιούχοι, ανάπηροι και θύματα του πολέμου, άντρες και γυναίκες, βρέθηκαν γρήγορα στον δρόμο της αντίστασης, σφυρηλατώντας την ενότητα του λαού, των εργαζομένων και της εργατικής τάξης.

Στόχος τους ήταν, κατ' αρχάς, η ελαχιστοποίηση των επιπτώσεων της κατοχής και κυρίως της πείνας και, εν συνεχεία, η πρόκληση απωλειών στον εχθρό, η διατήρηση υψηλού φρονήματος ανάμεσα στον λαό και ο έλεγχος των εργοστασίων, των χώρων δουλειάς, των γειτονιών και των σχολείων. Πεδίο δράσης, αρχικά, αποτέλεσαν τα συσσίτια και η οργάνωσή τους. Εκεί πρωτοσυναντήθηκε ο αγώνας για την επιβίωση με την αντιστασιακή δράση. Δεν έλειπαν, όμως, τα σαμποτάζ, οι συναντήσεις στα στέκια, το περίφημο «χωνί», τα συνθήματα στους τοίχους, ο παράνομος τύπος, η τήρηση των συνωμοτικών μέτρων, η οικονομική ενίσχυση, οι λαϊκές επιτροπές στις γειτονιές που πλαισιώθηκαν από εκατοντάδες κόσμου όλων των επαγγελματικών κατηγοριών και μορφωτικών επιπέδων, τα δίκτυα πληροφοριών, αλλά, κυρίως, οι μεγάλες διαδηλώσεις και απεργίες, που θα μας απασχολήσουν σε αυτό το Κεφάλαιο.

Όσον αφορά δε, πιο συγκεκριμένα, στους δημοσίους υπαλλήλους, βρέθηκαν στην κατοχή σε ιδιαίτερα δεινή οικονομική θέση. Μια κατάσταση στην οποία τους είχε οδηγήσει ήδη η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936. Ο Υπουργός Οικονομικών του Ι. Μεταξά, Ανδρέας Αποστολίδης ήταν «μανιακός διώκτης του υπαλληλικού κόσμου», με αποτέλεσμα η οικονομική θέση των δημοσίων υπαλλήλων, επί θητείας του, να έχει σοβαρά χειροτερέψει. Εν συνεχεία, η κατάσταση επιδεινώθηκε, καθώς η δραχμή έχασε

[1476] *Χανδρινός Ι.,* Πόλεις σε πόλεμο…, ό.π., σ. 91-92.

κι άλλο από την αξία της, το κόστος ζωής ανέβηκε, ενώ το μισθολόγιο των δημοσίων υπαλλήλων, είχε παραμείνει στα προπολεμικά επίπεδα. Τον Αύγουστο του 1941, καταβλήθηκε ένα μικρό επίδομα και ορίστηκε η μισθοδοσία των δημοσίων υπαλλήλων ανά 20ημέρο, δίνοντας μια μικρή ανακούφιση στο δημοσιοϋπαλληλικό εισόδημα, η οποία, όμως, εξανεμίστηκε πολύ γρήγορα.

Η μόνη προσωρινή διέξοδος από την πείνα ήταν η φυγή στην επαρχία και το ξεπούλημα, στη μαύρη αγορά, των προσωπικών περιουσιακών στοιχείων[1477]. Όμως, και αυτές οι λύσεις εξαντλήθηκαν πολύ γρήγορα.

Σε εκείνη τη φάση, οι δημόσιοι υπάλληλοι, μαζί με το μεγαλύτερο κομμάτι του λαού, αναζήτησαν διέξοδο στην αντιστασιακή πολιτική δράση. Οι σχέσεις συμμαχίας των μισθωτών με την κυρίαρχη τάξη διαρρήχθηκαν και οι δημόσιοι υπάλληλοι, με πρωτοπόρους τους δασκάλους, βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή της αντίστασης[1478]. Οι συνθήκες φτώχειας, πείνας και εξαθλίωσης τους ώθησαν να ενταχθούν, μαζικά, στις αντιστασιακές οργανώσεις και, κυρίως, στις οργανώσεις, τις λεγόμενες αχτίδες, δημοσίων υπαλλήλων του ΕΑΜ. Ο λιμός τους έδωσε να καταλάβουν ότι, η πειθαρχία και η υπακοή στο καθεστώς εγκυμονούσε περισσότερους κινδύνους για τη ζωή τους από τον αγώνα για την ανατροπή του[1479]. Έτσι, λοιπόν, συνέβαλαν στην αντίσταση, με διαφορετικές ταχύτητες, ανάλογα με την ταξική τους συνείδηση και τη σχέση τους με την ιεραρχία και την κρατική εξουσία και, πολύ γρήγορα, πέρασαν από την απροθυμία εργασίας για τη κατοχή, τις κωλυσιεργίες, τις μικροκαταστροφές, τα εμπόδια, που υπέσκαπταν και ζημίωναν τους κατακτητές και τα διαβήματα, πιο μαχητικά, στα σαμποτάζ στις τηλεπικοινωνίες, τις απεργίες και τις κινητοποιήσεις[1480]. Έδωσαν σημαντικούς αγώνες, αλλά με τραγικό απολογισμό εκατοντάδες νεκρούς, τραυματίες, εξορισμένους και φυλακισμένους[1481].

Στις 9 Σεπτεμβρίου 1943, σε ειδική Έκθεση της γερμανικής κατασκοπείας για την κατάσταση του αντάρτικου στην Πελοπόννησο, αναφέρεται, χαρακτηριστικά, ότι στην ηγεσία του ΕΑΜ, μεταξύ άλλων, υπήρχαν επτά δάσκαλοι και δυο δημόσιοι υπάλληλοι[1482]. Ήδη, από τον Ιούλιο του 1943, με το σύνθημα «παντού ΕΛΑΣ»

[1477] *Δημητρίου Α.,* Η πρώτη απεργία στη σκλαβωμένη Ευρώπη. Χρονικό της Κατοχής, Βιβλιοπωλείο Πέτρου Καραβάκου, Αθήνα, 1945, σ. 19-20.
[1478] *Πιζάνιας Π.,* Μισθοί και εισοδήματα στην Ελλάδα (1842-1923). Το παράδειγμα των υπαλλήλων της Εθνικής Τράπεζας, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1985, σ. 186.
[1479] *Σκούρας, Φ., Χατζηδήμος, Α., Καλούσης, Α., Παπαδημητρίου Γ.,* ό.π..
[1480] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 130.
[1481] *Ανώνυμος,* Τα θύματα των εκπαιδευτικών, εφημερίδα Διδασκαλικό Βήμα, Όργανο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, 1-12-1944, σ. 1, *Κατσαντώνης Γ.,* ό.π.
[1482] *Χόνδρος Ι.,* ό.π., σ. 69.

συγκροτήθηκαν τμήματα του ΕΛΑΣ σε όλους τους κλάδους, μεταξύ αυτών και στους δημοσίους υπαλλήλους[1483], όπου:

> «…στρυμωγμένοι άνθρωποι ανάμεσα στις κυβερνητικές επιταγές και στη λαϊκή αντίδραση, προτίμησαν, συχνά αναγκαστικά, να περάσουν τον Ρουβίκωνα. Να υιοθετήσουν τις πιο ριζοσπαστικές λύσεις. Το αντάρτικο και η μαζική οργανωμένη αντίσταση, που στις συνθήκες αυτές γεννιόταν, βρήκαν σ' αυτούς τους ανθρώπους τη φυσική ηγεσία τους. Στις ένοπλές ομάδες της Αντίστασης ο αριθμός των γεωπόνων, των υπαλλήλων της Αγροτικής Τράπεζας, των δημοσίων υπαλλήλων και προπαντός των δασκάλων ήταν εντυπωσιακός. Ήταν η ραχοκοκαλιά αυτών των πρωτοβουλιών…»[1484].

Η αντίδραση των δωσίλογων κυβερνήσεων, σε κάθε περίπτωση, ακολούθησε την τακτική του «καρότου και μαστίγιου». Τρομοκρατία, απειλές, ακόμα και με θάνατο, αλλά και σύσταση επιτροπών ανώτατων υπαλλήλων για τη διαχείριση της διαμεσολάβησης. Σημειωτέον ότι, η επιλογή των ανώτατων υπαλλήλων δεν ήταν τυχαία, καθώς ήταν πλήρως ταυτισμένοι με το κράτος και, βεβαίως, σε απόλυτη διάσταση από τους κατώτερους και μέσους δημοσίους υπαλλήλους, οι οποίοι δεν τους αποδέχονταν ως συνομιλητές και εκπροσώπους τους.

Στις 17 Νοεμβρίου 1941, πραγματοποιήθηκε η πρώτη παμφοιτητική απεργία στην κατεχόμενη Ευρώπη[1485] με τη συμμετοχή 4.000 φοιτητών[1486] και στις 12 Δεκεμβρίου 1941, η πρώτη στάση εργασίας στον Ηλεκτρικό Σιδηρόδρομο, με αίτημα την οργάνωση συσσιτίων. Η αντίδραση της κατοχικής κυβέρνησης ήταν άμεση με συλλήψεις των απεργών, μεταξύ αυτών του Ι. Παπαδημητρίου, μετέπειτα Γραμματέα του ΕΕΑΜ Σιδηροδρομικών, του Γ. Πανόπουλου και του Ε. Καπράνου. Ωστόσο, και παρά την καταστολή, η μαχητικότητα της κινητοποίησης των σιδηροδρομικών ήταν μεγάλη και ανάγκασε την Ειδική Ασφάλεια Πειραιά να απελευθερώσει τους συλληφθέντες[1487]. Η αρχή έγινε και ακολούθησαν μια σειρά από κινητοποιήσεις στις οποίες θα αναφερθούμε αναλυτικά στη συνέχεια[1488].

[1483] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 44.
[1484] *Μαργαρίτης Γ.*, Από την ήττα στην εξέγερση.., ό.π., σ. 158-159.
[1485] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 9.
[1486] *Βαρών-Βασάρ Ο.,* ό.π.
[1487] *Τζαφέρα Α.,* Η πόλη του Πειραιά στην κατοχή και την αντίσταση (Διδακτορική Διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 2017, σ. 168.
[1488] *Παντελόγλου Γ.,* ό.π., σ. 31-42.

ΙΙ. Οι μεγάλες απεργίες και διαδηλώσεις

Α. Απεργία των Τ.Τ.Τ. τον Απρίλιο του 1942

Η πρώτη μεγάλη απεργία της κατοχής έγινε τον Απρίλιο του 1942, από τους υπαλλήλους της Υπηρεσίας Τ.Τ.Τ. τους περίφημους «τριατατικούς» υπαλλήλους.

Οι τριατατικοί υπάλληλοι, ένας από τους μαζικότερους, μα και μαχητικότερους, κλάδους των δημοσίων υπαλλήλων της εποχής, είχε, ήδη, καταφέρει, υπό καθεστώς απόλυτης τρομοκρατίας, να εκδώσει και να κυκλοφορήσει την πρώτη αντικατοχική προκήρυξη, η οποία, σημειωτέον, δακτυλογραφήθηκε , επί της οδού Βερανζέρου, στο σπίτι ενός γιατρού μικροβιολόγου, που διέθετε γραφομηχανή[1489]. Αποτέλεσε την πρώτη δημοσιοϋπαλληλική προκήρυξη της κατοχής και καλούσε τους εργαζόμενους να αντισταθούν, τόσο στις δραματικές συνθήκες της ζωής τους, όσο και στην τρομοκρατική τακτική της τριατατικής υπηρεσίας. Να αναφέρουμε ότι, υπάλληλος στην Τ.Τ.Τ. Υπηρεσία και πρωτοπόρος στην οργάνωση των εργαζομένων της, ήταν ο Χαρίλαος Φλωράκης, μετέπειτα Γενικός Γραμματέας του ΚΚΕ[1490].

Αφορμή για την απεργία δόθηκε όταν εργαζόμενος στο Κεντρικό Ταχυδρομείο, στην Πλατεία Κοτζιά, την Τρίτη 14 Απριλίου 1942, μετά από αιμόπτυση, λιποθύμησε από την πείνα την ώρα της δουλειάς. Είχε προηγηθεί, κατά την πασχαλινή περίοδο, ένα τεράστιο κύμα ακρίβειας, που εκτόξευσε τις τιμές των αγαθών στο τριπλάσιο και εκμηδένισε τους μισθούς. Χαρακτηριστικό είναι ότι, η τιμή του ελαιόλαδου, που αποτελούσε ένα είδος τιμαριθμικού βαρόμετρου της εποχής, από 1.400-1.600 δραχμές το λίτρο αυξήθηκε σε 4.400-4.800, εξανεμίζοντας ακόμα και το έκτακτο επίδομα των δυο δεκαπενθημέρων που αναγκάστηκε να δώσει η κυβέρνηση του Γ. Τσολάκογλου, εν όψει του Πάσχα[1491]. Η πείνα, μα και ο αναβρασμός, ήταν μεγάλος. Μάλιστα για την ίδια ημέρα, 14 Απριλίου του 1942, είχε προγραμματιστεί παράσταση διαμαρτυρίας του προσωπικού στον Γενικό Διευθυντή των Τ.Τ.Τ., Συνταγματάρχη Κ. Βάλβη, έναν άνθρωπο ιδιαίτερα αυταρχικό και «άκαμπτο»[1492].

Η λιποθυμία του συναδέλφου τους από πείνα αποτέλεσε τη σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι και οι εργαζόμενοι, αγανακτισμένοι, εισέβαλαν στο Γραφείο του

[1489] *Ανώνυμος,* 14 Απρίλη 1942: Η μεγάλη απεργία των Τριατατικών ενάντια στην πείνα, διαθέσιμο σε: https://www.postnet.gr/article.php?id=1884, Πανελλήνια Ομοσπονδία Σωματείων Ταχυδρομικών.
[1490] Η πληροφορία ανακτήθηκε από https://lefteria-news.blogspot.com/2014/04/1942.html.
[1491] *Δημητρίου Α.,* ό.π., σ. 23.
[1492] *Δημητρίου Α.,* ό.π., σ. 25.

Γενικού Διευθυντή, Συνταγματάρχη Κ. Βάλβη, προχώρησαν άμεσα σε στάση εργασίας και σταμάτησαν τη λειτουργία της Υπηρεσίας. Η αντίδραση της διοίκησης ήταν να ζητήσει την απόλυση 12 υπαλλήλων, γεγονός που πυροδότησε, ακόμα περισσότερο, την οργισμένη αντίδραση των εργαζομένων. Συγκροτήθηκε άμεσα Συνδικαλιστική Επιτροπή των Τ.Τ.Τ., η οποία, την επόμενη ημέρα, μετασχηματίστηκε σε Επιτροπή Αγώνα και προχώρησε στην προκήρυξη νέας απεργίας.

Η απεργία, στις 15 Απριλίου 1942, μετατράπηκε, γρήγορα, σε πανελλαδική, με τη συμμετοχή των τριατατικών υπαλλήλων της Κορίνθου, της Πάτρας, του Πύργου, της Τρίπολης και, την επόμενη ημέρα, της Θεσσαλονίκης, της Χαλκιδικής, της Λάρισας, του Βόλου και της Αιτωλοακαρνανίας. Η δεύτερη αντικατοχική προκήρυξη, που κυκλοφόρησε, έδωσε μια, ξεκάθαρα, πολιτική διάσταση στην απεργία, κάνοντας λόγο για «αγώνα για ψωμί και ελευθερία».

Ούτε η σιωπή των επίσημων εφημερίδων, ούτε οι εκβιασμοί και η τρομοκρατία των δυνάμεων κατοχής και της δωσίλογης κυβέρνησης, ούτε καν οι συλλήψεις των ηγετών της απεργίας κατάφεραν να τη σπάσουν. Η κυβέρνηση κατήγγειλε τους απεργούς ως «ανεύθυνους, εγωιστές και εχθρικά ενεργούντες προς τον λαό». Τους κατηγόρησε ότι, καθώς η οικονομία δεν μπορούσε να ικανοποιήσει τα αιτήματά τους και ο πληθωρισμός κινδύνευε να βγει εκτός ελέγχου, η απεργία τους ήταν εις βάρος του υπόλοιπου πληθυσμού της χώρας[1493].

Ούτε καν η αντίδραση των Υπουργών Οικονομικών και Συγκοινωνίας, Σ. Γκοτζαμάνη και Σ. Μουτούση, αντίστοιχα, που έσπευσαν να χαρακτηρίσουν την απεργία ως αντιπολιτευτική κίνηση και καλούσαν σε πολιτική επιστράτευση των απεργών «καθ' άπαντο κράτος», με υποχρεωτική παρουσία τους στη δουλειά το πρωί της Πέμπτης 16 Απριλίου 1942, κατάφερε να τους σταματήσει. Παράλληλα, ανακοίνωσαν τη χορήγηση μερίδας άρτου 80 δραμίων και διέψευσαν τις φήμες για τη διάλυση των Συνεταιρισμών. Με την έκδοση δε, της απόφασης πολιτικής επιστράτευσης των απεργών, οι επίσημες εφημερίδες, όπως ήταν αναμενόμενο, έσπασαν τη, μέχρι τότε, σιωπή τους, προκειμένου να υπηρετήσουν καλύτερα τους εκβιασμούς και την τρομοκρατία του καθεστώτος[1494].

Ωστόσο, στις 16 Απριλίου 1942, υπό την καθοδήγηση της ΚΠΕ, η απεργία γενικεύθηκε σε όλο το δημόσιο, σε Αθήνα και Πειραιά. Την ίδια ημέρα,

[1493] *Πανίδου Σ.,* ό.π., *Δημητρίου Α.,* ό.π., σ. 31.
[1494] *Δημητρίου Α.,* ό.π., σ. 28.

πραγματοποιήθηκε σύσκεψη αντιπροσώπων των απεργών δημοσίων υπαλλήλων, στο 9ο Γυμνάσιο Αθηνών. Να τονίσουμε εδώ, τον καθοριστικό ρόλο που έπαιξε στην οργάνωση της απεργίας η ΚΠΕ, με Γραμματέα τον Κώστα Νικολακόπουλο, υπό την καθοδήγηση του ΕΑΜ και τους Γιάννη Ποτήρη και Νίκο Πλουμπίδη, εκ μέρους της ΚΟΑ του ΚΚΕ[1495].

Στις 17 Απριλίου 1942, η απεργία πήρε πανελλαδικό χαρακτήρα, με 50.000 δημοσίους υπαλλήλους να έχουν παρατήσει τα γραφεία τους και να έχουν βγει στους δρόμους[1496]. Η αντίδραση της κυβέρνησης ήταν άμεση και σκληρή, με την έκδοση του Ν.Δ. 1240/1942 «Περί επιβολής της ποινής του θανάτου εις απεργούντες δημοσίους λειτουργούς»[1497], ο οποίος ανακήρυσσε τη συμμετοχή των δημοσίων υπαλλήλων σε απεργία, σε «ιδιώνυμο» αδίκημα που επέσυρε ακόμα και την ποινή του θανάτου. Ωστόσο, οι εργαζόμενοι στο Εθνικό Τυπογραφείο αρνήθηκαν να δημοσιεύσουν αυτό το, φασιστικού τύπου, Ν.Δ. συμμετέχοντας και οι ίδιοι στις απεργιακές κινητοποιήσεις.

Το απόγευμα της ίδιας ημέρας, επαναλήφθηκε η σύσκεψη 300 και πλέον εργαζομένων, στο 9ο Γυμνάσιο Αθηνών, στην οποία αποφασίστηκε η κήρυξη νέας πανελλαδικής απεργίας. Για τον σκοπό αυτό, εκλέχθηκε Κεντρική Επιτροπή Αγώνα και Απεργιακές Επιτροπές σε κάθε Υπηρεσία, κλάδο και κατάστημα των Τ.Τ.Τ. Την ίδια στιγμή, η κυβέρνηση, από τη μια υποσχόταν την προκαταβολή μισθού ενός δεκαπενθημέρου σε όσους δημοσίους υπαλλήλους δεν συμμετείχαν στην απεργία και από την άλλη, ο Υπουργός Σ. Γκοτζαμάνης απειλούσε, εκ νέου, τους απεργούς με θάνατο, πυροδοτώντας κι άλλο την αντίδραση και την οργή τους. Να σημειώσουμε ότι, η οργή και η αγανάκτησή τους ήταν τόσο μεγάλες, ώστε οι συλληφθέντες, που είχαν φυλακιστεί στον Σταθμό Λαρίσης[1498], στη συντριπτική τους πλειοψηφία, αρνήθηκαν να υπογράψουν δηλώσεις αποκήρυξης της απεργίας με κίνδυνο της ζωής τους[1499].

Το Σάββατο 18 Απριλίου 1942, μετά από τέσσερεις ημέρες κινητοποιήσεων, το ΥΣ ασχολήθηκε, για πρώτη φορά επίσημα, με τη δημοσιοϋπαλληλική απεργία, χαρακτηρίζοντας τους απεργούς «παραιτηθέντες»[1500]. Προκειμένου δε να σπάσει την απεργία προσπάθησε να δημιουργήσει απεργοσπαστικό μηχανισμό, καλώντας σε άμεση ανάληψη υπηρεσίας αδιόριστους απόφοιτους της Σχολής των Τριατατικών.

[1495] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 62.
[1496] *Κέδρος Α.,* ό.π., σ. 151.
[1497] ΦΕΚ 89/Α/17-4-1942.
[1498] *Ανώνυμος,* 14 Απρίλη 1942: Η μεγάλη απεργία των Τριατατικών ενάντια στην πείνα, διαθέσιμο σε: https://www.postnet.gr/article.php?id=1884, Πανελλήνια Ομοσπονδία Σωματείων Ταχυδρομικών.
[1499] *Δημητρίου Α.,* ό.π., σ. 28, 32.
[1500] *Δημητρίου Α.,* ό.π., σ. 28, 32.

Την Κυριακή 19 Απριλίου 1942, με δηλώσεις του στις εφημερίδες, ο Πρωθυπουργός Γ. Τσολάκογλου φάνηκε να υποχωρεί. Από τη μια μεριά, συνέχισε τις απειλές, τους εκβιασμούς και τις δηλώσεις του τύπου: «Η απεργία τους θα μας δώσει την αφορμή να εξυγιάνουμε την υπαλληλική τάξη, να περιορίσουμε τον αριθμό των υπαλλήλων για να αμείβονται καλύτερα οι φιλόπονοι […] και οι φιλότιμοι»[1501] και από την άλλη, έδινε υποσχέσεις για κάποια, μικρής εμβέλειας, μέτρα ανακούφισης, όπως μεταξύ άλλων, η διανομή μερίδας άρτου 80 δραμίων, η αποδέσμευση ορισμένων προϊόντων και η μελλοντική γενικότερη αποδέσμευση κι άλλων και η εφαρμογή του νόμου για την επιβολή θανατικής ποινής σε όσους διεξήγαγαν αγοραπωλησίες χρυσών νομισμάτων, εκτός Τραπεζών και ζημίωναν τον λαό και την οικονομία[1502].

Τη Δευτέρα 20 Απριλίου 1942, ομάδες απεργών συγκεντρώθηκαν στο Πολιτικό Γραφείο, όπου συνεδρίαζε το ΥΣ. Ο Σ. Γκοτζαμάνης αρνήθηκε να τους δεχθεί και τα αιτήματά τους έφτασαν στα χέρια του αργότερα, μέσω των ανώτερων υπαλλήλων του Υπουργείου Οικονομικών. Οι τελευταίοι κρατούσαν πιο μετριοπαθή στάση, κυρίως λόγω της θέσης τους, και πίεζαν για λήξη της απεργίας παίζοντας το ρόλο του διαμεσολαβητή[1503]. Τα αιτήματα των απεργών ήταν τρόφιμα για τους υπαλληλικούς Συνεταιρισμούς, μισθολογική αναπροσαρμογή, δάνειο 150.000 δραχμών, επαναφορά όλων των απεργών στις θέσεις τους[1504], διανομή τροφίμων, προσαρμογή των μισθών σύμφωνα με την τιμή του ελαιόλαδου, μεσημβρινό και βραδινό συσσίτιο[1505].

Μπροστά στην επιμονή των απεργών, ο Υπουργός, αυτήν τη φορά, αναγκάστηκε να φανεί περισσότερο διαλλακτικός, υποσχόμενος βελτίωση της θέσης των υπαλλήλων και ευνοϊκή μεταχείριση των συλληφθέντων απεργών. Οι υποσχέσεις του έπεισαν την Κεντρική Επιτροπή Αγώνα και σε σύσκεψή της, τη Δευτέρα 20 Απριλίου 1942, αποφάσισε τη λήξη της απεργίας. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι κυβερνητικές εφημερίδες, την επόμενη ημέρα, δημοσίευσαν πανηγυρικά τη λήξη της απεργίας, τις «διαλλακτικές» δηλώσεις και υποσχέσεις του Γ. Τσολάκογλου.

Η απεργία διήρκησε, συνολικά, οκτώ ημέρες, από τις 14 έως τις 21 Απριλίου 1942, και έληξε με τη μερική ικανοποίηση των αιτημάτων των απεργών. Οι κρατούμενοι απελευθερώθηκαν, οι δίκες στα έκτακτα στρατοδικεία σταμάτησαν, οι

[1501] *Ανώνυμος,* εφημερίδα Η Πρωία, 19-4-1942, σ. 1, *Χαραλαμπίδης Μ.,* Οι Δωσίλογοι…, ό.π. σ.63.
[1502] *Δημητρίου Α.,* ό.π., σ. 33.
[1503] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 1, σ. 250.
[1504] *Πανίδου Σ.,* ό.π.
[1505] *Μαργαρίτης Γ.*, Από την ήττα στην εξέγερση…, ό.π., σ. 174.

απειλές περί θανατικής ποινής ξεχάστηκαν, όλοι οι απεργοί επανήλθαν στις θέσεις τους και οι Συνεταιρισμοί ενισχύθηκαν. Δυο μήνες μετά, στις 13 Ιουνίου 1942, με το Ν.Δ. 1424/1942 «Περί χορηγήσεως εκτάκτου επιδόματος εις τους δημοσίους πολίτικους υπαλλήλους»[1506], ορίστηκε δεκαπενθήμερη καταβολή μισθού και δόθηκε στους δημοσίους υπαλλήλους επίδομα, σε μορφή κλιμακωτής αύξησης έως και 300%.

Η τρομοκρατία συνεχίστηκε[1507], ωστόσο, η απεργία είχε πετύχει[1508]. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, συσπείρωσε πάνω από 50.000 δημοσίους υπαλλήλους, με 25.000 εξ αυτών να βρίσκονται στην Αθήνα[1509]. Αργότερα, το καλοκαίρι του 1942, η τροφοδοσία βελτιώθηκε, ενώ τον Νοέμβριο του 1942, εμφανίστηκε έως και κρέας στην αγορά. Η κυβέρνηση, τότε, μπόρεσε να εγγυηθεί, κατ' αρχάς, στα λόγια, τη διάθεση τροφίμων ως μέρος του μισθού των υπαλλήλων[1510].

Η απεργία των τριατατικών υπαλλήλων έδωσε νέα πνοή και ελπίδα. Στον απόηχό της, την Πρωτομαγιά του 1942, απήργησαν οι εργάτες των μηχανουργείων του Πειραιά, των σιδηροδρόμων αλλά και των εργοστασίων επεξεργασίας καπνού[1511].

Ο Γεώργιος Βαλκανάς θα γράψει στην εφημερίδα Παντριατατική, 3 χρόνια αργότερα, ένα άρθρο- ύμνο στις κατακτήσεις της μεγάλης απεργίας:

> «…..Μπορούν και οι σκλάβοι να αγωνίζονται. Και να νικούν. Δύο νίκες. Τη μία της ψυχής, της λευτεριάς. Και την άλλη υλική. Και το σπουδαιότερο: απολύθηκαν όλοι οι κρατούμενοι και ανακλήθηκαν όλες οι απολύσεις. Επτά μέρες και επτά νύχτες στο δρόμο. Μια νίκη, η πρώτη νίκη κατά του κατακτητού και των οργάνων του, που θα τη σεβαστούν και θα τη μνημονεύουν τα χρόνια που θα διαβαίνουν….»[1512].

Η απεργία μεταδόθηκε από όλα τα μέσα ενημέρωσης της εποχής, σε όλον τον κόσμο. Η ραδιοφωνική εκπομπή του Λονδίνου, στις 19 Απριλίου 1942, μετέδιδε «εύγε στους υπερήφανους δημοσίους υπαλλήλους της Ελλάδος. Ας συνεχίσουν καρτερικά τον πατριωτικό τους αγώνα που περιβάλλεται με τις συμπάθειες των Συμμάχων»[1513].

[1506] ΦΕΚ 149/Α/13-6-1942.
[1507] Διαταγή του Υπουργείου Συγκοινωνίας, Παράρτημα 59, διαθέσιμη στο αρχείο της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Σωματείων Ταχυδρομικών.
[1508] Φωτογραφία του Μνημείου Μνήμης της απεργίας των τριατατικών υπαλλήλων στη Πλατεία Κοτζιά, μπροστά στο Μέγαρο Μελά, Φωτογραφία 52, Φωτογραφία αφίσας της απεργίας των τριατατικών υπαλλήλων, Φωτογραφία 53, διαθέσιμη στο αρχείο της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Σωματείων Ταχυδρομικών.
[1509] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 61.
[1510] *Mazower M.*, Στην Ελλάδα του Χίτλερ..., ό.π., σ. 53.
[1511] *Λυμπεράτος Μ.,* Εργατικοί αγώνες στην κατοχή και ο Ν. Πλουμπίδης, ανακοίνωση στην Εκδήλωση Μνήμης της ΑΔΕΔΥ για τον Ν. Πλουμπίδη και τα 60 χρόνια από την εκτέλεσή του, Αθήνα, 2014, σ. 4.
[1512] *Ανώνυμος,* 14 Απρίλη 1942: Η μεγάλη απεργία των Τριατατικών ενάντια στη πείνα, διαθέσιμο σε: https://www.postnet.gr/article.php?id=1884, Πανελλήνια Ομοσπονδία Σωματείων Ταχυδρομικών.
[1513] *Δημητρίου Α.,* ό.π., σ. 5.

Μπορεί αυτή η απεργία να έμεινε στην ιστορία ως η «πρώτη απεργία στην κατεχόμενη Ευρώπη», όμως, είχαν προηγηθεί 25 μεγάλες απεργίες σε 31 εργοστάσια στην Τσεχοσλοβακία το 1939, μεγάλες απεργίες για την αύξηση του ημερομίσθιου στα εργοστάσια μεταλλουργίας της Πράγας το 1940, η μεγάλη απεργία στα ορυχεία της Σλοβακίας τον Οκτώβριο του 1940. Η απεργία 300.000 εργαζόμενων στην Ολλανδία, τον Φεβρουάριο του 1941, με οργανωτή το Κομμουνιστικό Κόμμα Ολλανδίας, ξεκίνησε από τα ναυπηγεία, με διαμαρτυρίες για τα αντιεβραϊκά μέτρα των Γερμανών και την επιστράτευση 150 ολλανδών εργατών[1514]. Επίσης, είχαν προηγηθεί απεργίες στη Λιέγη και το Μπορινάζ του Βελγίου, τον Ιούνιο του 1940, τον Σεπτέμβριο του 1940 και τον Μάιο του 1941, η απεργία των μεταλλουργών στη Νορβηγία και η απεργία 100.000 ανθρακωρύχων στη βόρεια Γαλλία, από τις 27 Μαΐου έως τις 10 Ιουνίου του 1941[1515].

Μπορεί, λοιπόν, να μην ήταν η πρώτη απεργία στην κατεχόμενη Ευρώπη, ωστόσο, ήταν η πρώτη μεγάλη απεργία στην κατεχόμενη Ελλάδα και κατάφερε να φέρει νίκες και αισιοδοξία στον δοκιμαζόμενο ελληνικό λαό.

Β. Κινητοποιήσεις το καλοκαίρι του 1942

Στις 16 Ιουνίου 1942, με αφορμή πληροφορία περί διακοπής των συσσιτίων, πραγματοποιήθηκε στην οδό Μητροπόλεως, στην Πλατεία Συντάγματος, μεγάλη διαδήλωση 20.000 μισθωτών, εργατών και δημοσίων υπαλλήλων Αθήνας και Πειραιά. Σε όλες αυτές τις κινητοποιήσεις έδινε δυναμικό παρών ο ΕΛΑΣ[1516].

Η διαδήλωση οργανώθηκε από την Επιτροπή Συστεγαζόμενων Εργατοϋπαλληλικών Συνεταιρισμών. Αποτελούσε μια πρώτη προσπάθεια ενοποίησης των εργατικών και δημοσιοϋπαλληλικών συνεταιρισμών[1517], με βασικό αίτημα τη διάθεση μεγαλύτερου μέρους από την κατοχική βοήθεια στους Συνεταιρισμούς. Η διαδήλωση ολοκληρώθηκε με την εισβολή των διαδηλωτών στα Παλιά Ανάκτορα, κίνηση που ανάγκασε την κατοχική κυβέρνηση να εκδώσει διαταγή διάθεσης 500 τόνων πλιγουριού στους Συνεταιρισμούς.

Παρά την καταστολή και τις συλλήψεις, οι διαδηλωτές επέμειναν, αψήφησαν την αστυνομία και τον στρατό, και οργάνωσαν νέες διαδηλώσεις με τα ίδια αιτήματα

[1514] *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις…, ό.π.18, σ. 8.
[1515] *Κουκουλές Γ.,* Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη…, ό.π., σ. 270.
[1516] *Δανιηλίδης Π.,* ό.π., σ. 150.
[1517] *Λυμπεράτος Μ.,* ό.π., σ. 6.

έναν μήνα μετά, στις 16, 19 και 20 Ιουλίου 1942, επίσης, στην Πλατεία Συντάγματος, αναγκάζοντας υπό την πίεσή τους, την κατοχική κυβέρνηση να νομοθετήσει, ώστε να πληρώνονται οι εργαζόμενοι με τρόφιμα.

Τον Αύγουστο του 1942, οι υπάλληλοι του Υπουργείου Κρατικής Υγιεινής συγκεντρώθηκαν στον διάδρομο του Υπουργείου, έξω από το γραφείο του Υπουργού, διεκδικώντας μέτρα βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης. Ήταν μια πρώτη κίνηση στην προσπάθεια προκήρυξης νέας απεργίας όλων των δημοσίων υπαλλήλων, πριν τον χειμώνα, με παρόμοια αιτήματα[1518]. Στις 3 Αυγούστου 1942 οι ανάπηροι πολέμου πραγματοποίησαν απεργία πείνας και κέρδισαν να ματαιώσουν τα σχέδια για απομάκρυνσή τους από την Αθήνα[1519]. Τον ίδιο μήνα, 3.500 εργάτες στα εργοστάσια λιπασμάτων του Πειραιά κατέβηκαν σε απεργία που πέτυχε την ικανοποίηση των οικονομικών αιτημάτων τους και την πληρωμή σε είδος μέρους του μισθού τους[1520]. Το καλοκαίρι του 1942, λοιπόν, πραγματοποιήθηκαν μια σειρά από κινητοποιήσεις και απεργίες που, κάτω από πολύ δύσκολες συνθήκες, έφεραν νίκες και πέτυχαν τον σκοπό τους.

Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Κ. Νικολακόπουλος, εκπαιδευτικός, μέλος του ΚΚΕ και Γραμματέας της παράνομης ΚΠΕ, στην απολογία του, ενώπιον του έκτακτου στρατοδικείου, στην πρώτη δίκη Μπελογιάννη, «η μεγαλύτερη επιτυχία των κινητοποιήσεων στην κατοχή ήταν η εξασφάλιση της επιβίωσης του λαού μέσω των συνεταιρισμών και των συσσιτίων»[1521].

Γ. Η μεγάλη απεργία του Σεπτεμβρίου του 1942

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι νίκες αυτές έδωσαν νέα ώθηση και οι κινητοποιήσεις συνεχίστηκαν. Αφορμή δόθηκε από την απόφαση της κυβέρνησης του Γ. Τσολάκογλου, το καλοκαίρι του 1942, να σταματήσει τα συσσίτια, πλην των παιδικών, γεγονός που, όπως ήταν αναμενόμενο, ξεσήκωσε μεγάλες λαϊκές αντιδράσεις.

Από τις 7 Σεπτεμβρίου 1942 και για μια εβδομάδα, έως τις 14 Σεπτεμβρίου 1942, πραγματοποιήθηκε μεγάλη απεργία, με τη συμμετοχή 60.000 (ή κατά άλλους

[1518] *Ανώνυμος,* Γενική κινητοποίηση πριν τον χειμώνα!, εφημερίδα το Δημοσιοϋπαλληλικό Βήμα, Όργανο της Σοσιαλιστικής Παράταξης Δημοσίων Υπαλλήλων, 8-1943, σ. 1.
[1519] *Γασπαρινάτος Σ.,* ό.π., σ.340.
[1520] *Κέδρος Α.,* ό.π., σ. 152.
[1521] *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις…, ό.π., σ. 5.

50.000), απεργών όλων των κλάδων[1522]. Ένας αριθμός τεράστιος, σε κάθε περίπτωση[1523]. Απήργησαν υπάλληλοι Υπουργείων, Νοσοκομείων, Δικαστηρίων, Τραπεζών, Ασφαλιστικών Ταμείων, της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας, των Σιδηροδρόμων, ακόμα και 2.500 εργάτες των επιταγμένων εργοστασίων τσιμέντων και λιπασμάτων[1524]. Απήργησαν, επίσης, οι ανθρακωρύχοι της Καλογρέζας, οι εργάτες της ΟΥΛΕΝ και του ΦΙΞ, τροχιοδρομικοί, αυτοκινητιστές, λιμενεργάτες, γιατροί, μηχανικοί, δικηγόροι[1525], εφημεριδοπώλες, οι κλωστοϋφαντουργοί των εργοστασίων Ρετσίνας και Σφαέλου και οι εργατοτεχνίτες του εργοστασίου Ηλεκτροπαραγωγής στο Κερατσίνι. Οι απεργοί διεκδικούσαν 100 δράμια ψωμί και καθημερινό συσσίτιο[1526]. Το κεντρικό σύνθημα ήταν «εκατό δράμια ψωμί, οκτώ δράμια λάδι και συσσίτιο»[1527]. Ένα σύνθημα στοχευμένο και επίκαιρο, καθώς η απεργία γινόταν μια μόλις εβδομάδα μετά την άφιξη της ξένης βοήθειας. Ήταν η στιγμή που οι Συνεταιρισμοί έπρεπε να γίνουν περισσότερο διεκδικητικοί και μάχιμοι[1528].

Σύμφωνα με τον Βάλτερ Βάιγκολντ, Επιτελάρχη της στρατιωτικής διοίκησης Νοτίου Ελλάδας:

> «Κομμουνιστές υποκινητές εκμεταλλευτήκαν την πολύ άσχημη οικονομική και χρηματική κατάσταση του πληθυσμού και τον φανάτισαν. Για τις 7-9 είχε προκηρυχθεί από την κομμουνιστική πλευρά γενική απεργία. Τα κομμουνιστικά τμήματα που υπάρχουν μέσα στα εργοστάσια και τις αρχές (υπουργεία) είχαν πραγματοποιήσει προηγούμενα συγκεντρώσεις και είχαν κρατήσει μεταξύ τους επαφή μέσω συνδέσμων….Από τις προκηρύξεις της "Εθνικής Αλληλεγγύης"…καθώς και της "Κεντρικής Πανυπαλληλικής Επιτροπής" βγαίνει ξεκάθαρα ότι ανεύθυνα στοιχεία εκμεταλλεύτηκαν την κακή επισιτιστική κατάσταση και τη γενική αντιπάθεια προς τον υπουργό επισιτισμού και οικονομικών Γκοτζαμάνη»[1529].

Η πρώτη αντίδραση της κατοχικής κυβέρνησης ήταν η εκδικητική διακοπή των συσσιτίων των δημοσίων υπαλλήλων, η απόλυση 350 εξ αυτών, η θέση σε παύση δεκάδων άλλων και η σύλληψη των «υποκινητών». Η δωσίλογη κυβέρνηση ενεργοποίησε το νομικό οπλοστάσιό της, που προέβλεπε θανατική ποινή για τους

[1522] *Πανίδου Σ.,* ό.π.
[1523] *Λυμπεράτος Μ.,* ό.π., σ. 4.
[1524] *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις…, ό.π., σ. 8.
[1525] *Κουτσουμπός Θ.,* Ελλάδα 1941-1945 Πόλεμος των Χωρικών και Κοινωνική Επανάσταση, Locomotiva, Αθήνα, 2015, σ. 38.
[1526] *Τζαφέρα Α.,* ό.π., σ. 169.
[1527] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 36.
[1528] *Μαργαρίτης Γ.*, Από την ήττα στην εξέγερση…, ό.π., σ. 174.
[1529] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 257.

διοργανωτές των απεργιών και βαριές ποινές φυλάκισης, έως και 10 χρόνια, για τους απεργούς. Παρέπεμψε τους συλληφθέντες σε έκτακτο στρατοδικείο καταδικάζοντας σε θάνατο δυο εξ αυτών και σε βαριές ποινές φυλάκισης τους υπόλοιπους[1530]. Εντωμεταξύ, προετοίμασε Ν.Δ. περί μαζικών απολύσεων απεργών δημοσίων υπαλλήλων, το οποίο, για άλλη μια φορά –όπως αναφέρεται- οι εργαζόμενοι του Εθνικού Τυπογραφείου αρνήθηκαν να δημοσιεύσουν[1531].

Στις 11 και 13 Σεπτεμβρίου 1942, μεγάλες, μαζικές διαδηλώσεις στο κέντρο της Αθήνας με 20.000 διαδηλωτές[1532] απαιτούσαν, εκτός των ήδη διατυπωμένων αιτημάτων της διάθεσης αγαθών στους Συνεταιρισμούς, να σταματήσουν οι εκτελέσεις και να αφεθούν ελεύθεροι όλοι οι συλληφθέντες απεργοί. Και η απεργία αυτή έληξε με ικανοποίηση των αιτημάτων των απεργών και, μεταξύ άλλων, τετραπλασιασμό των μισθών, επέκταση των συσσιτίων[1533], επαναφορά των παιδικών συσσιτίων, αύξηση των διανομών του μπακάλη και, κυρίως, απελευθέρωση των συλληφθέντων[1534].

Μετά τις επιτυχημένες απεργίες του Σεπτεμβρίου του 1942 και προκειμένου να αποτρέψει επανάληψή τους, η κυβέρνηση προχώρησε στην επιβολή των τρομοκρατικών Ν.Δ. 1750/1942 «Περί επεκτάσεως του Νόμου 5458 "περί απεργίας δημοσίων υπαλλήλων, υπηρετών κ.λπ." ως και του υπ' αριθ. 1240/1942 Ν.Δ. "περί επιβολής της ποινής του θανάτου εις απεργούντες δημοσίους υπαλλήλους"»[1535] και Ν.Δ. 1819/1942 «Περί επιβολής κυρώσεων κατά εργοδοτών, υπαλλήλων εργατών και μισθωτών εν γένει μετασχόντων εις απεργίας»[1536]. Με τα Ν.Δ. αυτά, επεκτάθηκε η ποινή του θανάτου στους απεργούς εργαζόμενους των δημόσιων επιχειρήσεων κοινωνικής ωφέλειας, των ΔΕΚΟ της εποχής δηλαδή, και προβλέφθηκαν ποινές φυλάκισης και αυστηρά πρόστιμα για τους ιδιώτες εργοδότες που συγκάλυπταν τους απεργούς υπαλλήλους τους. Για παράδειγμα, εκτελέστηκε στην Καλογρέζα ο απεργός εργάτης Πέτρος Κοφινάκος, ως πρωταίτιος των κινητοποιήσεων, καταδικάστηκε σε θάνατο ο εργάτης απεργός Ευθύμιος Αδαμίδης και άλλοι 13 εργάτες καταδικάστηκαν σε φυλάκιση από πέντε έως δέκα χρόνια[1537].

[1530] *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις…, ό.π., σ. 8.
[1531] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 2, σ. 346.
[1532] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 2, σ. 346.
[1533] *Λυμπεράτος Μ.,* ό.π., σ. 4, *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις…, ό.π., σ. 8.
[1534] *Κουτσουμπός Θ.,* ό.π., σ. 38.
[1535] ΦΕΚ 232/Α/15-9-1942.
[1536] ΦΕΚ 253/Α/5-10-1942.
[1537] *Φύτρος Π.,* ό.π., σ. 248.

Εφαρμογή των ανωτέρω νόμων έγινε και στην περίπτωση της απεργίας στην Εταιρεία Υδάτων στις 9 Σεπτεμβρίου 1942 με αιτήματα μισθολογικά και καλύτερα συσσίτια. Εκμεταλλευόμενες την επέκταση της επιβολής της ποινής του θανάτου και σε απεργούς «πάσης φύσεως υπηρεσίας κινήσεως, παροχής ύδατος, φωτισμού και θερμάνσεως και εν γένει κοινής χρήσεως»[1538], δυνάμεις των Ες- Ες εισέβαλαν, στις 24 Σεπτεμβρίου 1942, στην Εταιρεία Υδάτων, συνέλαβαν δέκα υπαλλήλους, τους δίκασαν στις 29 Οκτωβρίου και δυο εξ αυτών ο Γιώργος Ράνιος και ο Βασίλης Κρεμμυδάς καταδικάστηκαν σε θάνατο, ως υποκινητές της απεργίας, και εκτελέστηκαν στις 17 Ιουνίου του 1943 στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής. Συνολικά δεκατρείς υπάλληλοι της Εταιρείας Υδάτων εκτελέστηκαν ή δολοφονήθηκαν λόγω της συνδικαλιστικής και πολιτικής τους δράσης[1539].

Οι προθέσεις των κυβερνώντων και των κατοχικών δυνάμεων συνοψίζονται στην ακόλουθη ανακοίνωση του Στρατιωτικού Διοικητή Ελλάδας «Πάσα απεργία θεωρείται ως εχθρική εκδήλωσις του πληθυσμού ενάντι των Αρχών Κατοχής και αν ακόμη δεν θίγονται αμέσως στρατιωτικά συμφέροντα»[1540].

Δ. Γενική απεργία και διαδηλώσεις στις 22 Δεκεμβρίου 1942

Τα προβλήματα επιβίωσης του λαού, όμως, δεν σταματήσαν, αλλά ούτε και οι κινητοποιήσεις του. Αντιθέτως, συνεχίστηκαν μαχητικές και αναβαθμισμένες με περισσότερο πολιτικά χαρακτηριστικά. Είχαν προηγηθεί οι νίκες από την αντεπίθεση των Σοβιετικών στο Στάλινγκραντ, η μάχη του Ελ Αλαμέιν, που άνοιξε στην Αφρική άλλο ένα μέτωπο για τον Χίτλερ και η μεγάλη επιτυχία της ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοπόταμου. Γεγονότα, τα οποία δυνάμωναν τις ελπίδες για απελευθέρωση και ενίσχυαν το πνεύμα της αντίστασης.

Στις 17 Δεκεμβρίου 1942, πραγματοποιήθηκε μεγάλη απεργία και διαδήλωση στον Πειραιά, με τη συμμετοχή 7.000 εργατών και αίτημα τη διανομή τροφίμων[1541].

Στις 20 και 21 Δεκεμβρίου 1942, η Αθήνα και ο Πειραιάς είχαν γεμίσει με προκηρύξεις και τρικάκια του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, τα οποία καλούσαν τον λαό να αντισταθεί για την επιβίωσή του και να αγωνιστεί κατά της πείνας και της

[1538] Ν.Δ. 1750/1942 «Περί επεκτάσεως του Νόμου 5458 "περί απεργίας δημοσίων υπαλλήλων, υπηρετών κ.λπ.", ΦΕΚ 232/Α/15-9-1942, *Χαραλαμπίδης Μ.,* Οι Δωσίλογοι…., ό.π., σ.64-65.
[1539] *Χαραλαμπίδης Μ.,* Οι Δωσίλογοι…., ό.π., σ.64-65.
[1540] *Κουκουλές Γ.,* Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη…, ό.π., σ. 275.
[1541] *Τζαφέρα Α.,* ό.π., σ. 169.

τρομοκρατίας. Στις 22 Δεκεμβρίου 1942, κηρύχθηκε γενική απεργία και οργανώθηκε συλλαλητήριο με πάνω από 40.000 εργάτες[1542], υπαλλήλους, φοιτητές και μαθητές, με πλακάτ και συνθήματα, όπως «θέλουμε ψωμί και συσσίτια» και «λευτεριά στους κρατούμενος». Η διαδήλωση κατευθύνθηκε στο Υπουργείο Εργασίας, που στεγαζόταν στο κτίριο Λογοθετόπουλου, στη γωνία των οδών Τοσίτσα και Μπουμπουλίνας και συγκρούστηκε με την ιταλική στρατιωτική αστυνομία.

Αιτήματα των διαδηλωτών ήταν, εκτός των επισιτιστικών και μισθολογικών, να σταματήσουν οι συλλήψεις, τα βασανιστήρια, οι καταδίκες και οι εκτελέσεις[1543]. Όταν Ιταλοί και Γερμανοί αξιωματικοί επιτέθηκαν στο πλήθος, με αυτοκίνητα και μοτοσυκλέτες, επί της οδού Ζαΐμη, δολοφονήθηκε ο φοιτητής Μήτσος Κωνσταντινίδης, ο πρώτος νεκρός σε κατοχική διαδήλωση[1544]. Στη συνέχεια, υπέκυψε και ο Γεώργιος Φίλης, φοιτητής της Ιατρικής Σχολής και καθοδηγητικό στέλεχος της Κομμουνιστικής Νεολαίας του Πανεπιστημίου[1545].

Η διαδήλωση της 22ας Δεκεμβρίου 1942 κατάφερε, πρώτη φορά σε τέτοια έκταση, να κινητοποιήσει από κοινού, εργάτες, δημοσίους υπαλλήλους, φοιτητές και μαθητές. Επίσης, για πρώτη φορά, πλην των επισιτιστικών και μισθολογικών αιτημάτων, προβλήθηκαν αμιγώς πολιτικά αιτήματα κατά της τρομοκρατίας, των συλλήψεων, των βασανιστηρίων και των εκτελέσεων.

Αυτή η σταδιακή πολιτικοποίηση του αντιστασιακού κινήματος, θα κορυφωθεί τους πρώτους μήνες του 1943 και αποδίδεται, κυρίως, στην ενίσχυση, στους κόλπους του, των δυνάμεων του ΕΑΜ και του ΚΚΕ. Από τα πρώτα αιτήματα και την έκφραση δυσαρέσκειας για την πώληση τροφίμων στους Γερμανούς, πολύ γρήγορα το αντιστασιακό κίνημα πέρασε σε αιτήματα για δικαιότερη διανομή του πλούτου και ελευθερίες και σε μια πιο ενεργή υποστήριξη των φτωχότερων λαϊκών στρωμάτων υπό τη βασική αντίθεση φτωχοί πατριώτες και πλούσιοι προδότες. Αυτή η εξέλιξη αποτέλεσε μα ποιοτική διαφορά της οποίας η σημασία και τα αποτελέσματα θα φανούν, κυρίως, αργότερα. Σημείο καμπής αποτέλεσε η ύπαρξη του πρώτου νεκρού, του πρώτου μάρτυρα και ήρωα του αντιστασιακού απεργιακού κινήματος, γεγονός που κατέδειξε την αδυναμία των κατοχικών δυνάμεων και της κυβέρνησης να

[1542] *Κέδρος Α.,* ό.π., σ. 234.
[1543] *Πανίδου Σ.,* ό.π.
[1544] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 71, *Λυμπεράτος Μ.,* ό.π., σ. 4, *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις…, ό.π., σ. 9.
[1545] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 38, *Γασπαρινάτος Σ.,* ό.π., σ.340.

διαχειριστούν την κατάσταση[1546], αλλά και την αποφασιστικότητα του αντιστεκόμενου ελληνικού λαού.

Η συμμετοχή των δημοσίων υπαλλήλων σε όλες αυτές τις απεργίες και διαδηλώσεις ήταν πολύ μεγάλη, καθώς η απώλεια όλων των «προνομίων» που είχαν μέχρι τότε και, υπό συνθήκες, τους καθιστούσαν συμμάχους των εκάστοτε κυβερνήσεων, τους είχε οδηγήσει, πλέον, απέναντί τους.

Τον χειμώνα του 1941-1942, το ποσοστό των ανθρώπων που ζούσαν σε συνθήκες έντονου υποσιτισμού έφτανε το 63%, με το 15% να βρίσκεται κάτω από τα όρια της φτώχειας. Γεγονός που ενέτεινε, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η αρπαγή της παραγωγής από τους κατακτητές, ο βρετανικός ναυτικός αποκλεισμός και η τριπλή κατοχή που δυσχέραινε τις μεταφορές.

Τα αντίστοιχα νούμερα για το πρώτο 4μηνο του 1943, δηλαδή, μόλις έναν χρόνο μετά την έναρξη των κινητοποιήσεων, έδειξαν ότι, σε συνθήκες υποσιτισμού βρισκόταν μόνο το 13% των ανθρώπων και 0% κάτω από τα απαραίτητα για τη ζωή όρια[1547]. Στο αποτέλεσμα αυτό συνέβαλαν αποφασιστικά οι κινητοποιήσεις των εργατών και των δημοσίων υπαλλήλων, σε συνδυασμό, βέβαια, με την άρση του αποκλεισμού, τη διεθνή βοήθεια, ακόμη και από την Τουρκία και τη συμβολή του Ερυθρού Σταυρού, εκκλησιαστικών φορέων, επιτροπών και διαφόρων οργανισμών, που οργάνωσαν συσσίτια και μοίρασαν τρόφιμα.

Ε. Απεργία κατά της πολιτικής επιστράτευσης τον Φεβρουάριο του 1943

Αμέσως μόλις ανέλαβε η κυβέρνηση του Γ. Τσολάκογλου, ο Πρωθυπουργός έσπευσε να προτείνει στις γερμανικές αρχές κατοχής, δια μέσου του γερμανόφιλου Υπουργού Εθνικής Άμυνας, Στρατηγού Κωνσταντίνου Μπάκου, την αποστολή ελληνικής λεγεώνας στο μέτωπο της Σοβιετικής Ένωσης, στο πλευρό των χιτλερικών δυνάμεων. Πρόταση την οποία επρόκειτο να υλοποιήσουν φασιστικές οργανώσεις, όπως η Οργάνωσις Εθνικών Δυνάμεων Ελλάδος (ΟΕΔΕ) και η Εθνική Σοσιαλιστική Πατριωτική Οργάνωσις (ΕΣΠΟ). Ειδικά, στην ίδρυση της ΕΣΠΟ πρωτοστάτησαν, με χρηματοδότηση των Γερμανών, ο διορισμένος κατοχικός Πρόεδρος της Κοινότητας Κηφισιάς, Ιατρός Γ. Βλαβιανός και ο ίδιος ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας Κ. Μπάκος, ο οποίος και εκτελέστηκε στα Δεκεμβριανά από την αντιστασιακή οργάνωση ΟΠΛΑ.

[1546] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 260.
[1547] *Πανίδου Σ.,* ό.π.

Ωστόσο, η πρόταση του Πρωθυπουργού, προς τις γερμανικές δυνάμεις, περί επιστράτευσης δεν προχώρησε, σε εκείνην, τουλάχιστον, τη φάση, κυρίως για λόγους που είχαν να κάνουν με τις διαφορετικές επιδιώξεις Ιταλίας και Γερμανίας ως προς την αξιοποίηση του ελληνικού εδάφους[1548].

Ωστόσο, αργότερα, τα πράγματα και οι προτεραιότητες άλλαξαν. Στις αρχές του 1943, φάνηκε ότι το πρόγραμμα εθελοντικής εργασίας Ελλήνων στη Γερμανία είχε αποτύχει. Είχαν πραγματοποιηθεί μόλις 11 αποστολές το 1942, 9 αποστολές το 1943 και 20 το 1944[1549]. Για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα έγιναν και τα λεγόμενα «εργατικά μπλόκα», μπλόκα δηλαδή σε εργοστάσια με στόχο τη συγκέντρωση και αποστολή εργατών στη Γερμανία. Την ίδια στιγμή, όσοι εθελοντές εργάτες επέστρεψαν στην πατρίδα, με άδεια, για τις γιορτές των Χριστουγέννων του 1942, μιλούσαν για άσχημες συνθήκες εργασίας, ξυλοδαρμούς και εκτελέσεις από τους Γερμανούς επιστάτες και τη γερμανική αστυνομία. Όπως ήταν αναμενόμενο, μετά και από αυτά, η δυσφορία, η αγανάκτηση και η ανησυχία μεγάλωσαν.

Εντωμεταξύ, οι απώλειες των γερμανικών δυνάμεων στο μέτωπο του Στάλινγκραντ, η διαφαινόμενη ήττα του Στρατάρχη Ρόμελ στην Αφρική, καθώς και η ανάγκη των δυνάμεων κατοχής να ελέγξουν την εργατική δύναμη της χώρας, κατανέμοντάς τη ανάλογα με τις προτεραιότητές τους, έκαναν την πιθανότητα πολιτικής επιστράτευσης του ελληνικού λαού σοβαρή. Στο γεγονός αυτό συνέβαλαν και οι μεγάλες επιτυχίες του αντιστασιακού κινήματος την προηγούμενη περίοδο, καθώς και η ενοποίηση των νεανικών αντιστασιακών οργανώσεων στην ΕΠΟΝ, τον Φεβρουάριο του 1943[1550]. Ο λαός είχε ανησυχήσει και συνθήματα κατά της πολιτικής επιστράτευσης, όπως «επιστράτευση ίσον θάνατος- όλοι αντάρτες», γέμιζαν τους τοίχους της Αθήνας[1551].

Είχε προηγηθεί δε, στις 20 Σεπτεμβρίου 1942, η επιτυχημένη ανατίναξη των γραφείων της Εθνικής Σοσιαλιστικής Πατριωτικής Οργάνωσης (ΕΣΠΟ), επί της οδού Πατησιών 8, στο κέντρο της Αθήνας, όπου σκοτώθηκε ο αρχηγός της, Ιατρός Σπύρος Στεροδήμος και τραυματίστηκαν πολλά μέλη της[1552]. Η ενέργεια αυτή αποδόθηκε στην Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων (ΠΕΑΝ), που ιδρύθηκε το φθινόπωρο του

[1548] *Πετρόπουλος Γ.,* Η ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης τον Φεβρουάριο του 1943, εφημερίδα Ριζοσπάστης, Αθήνα, 22-2-2004, διαθέσιμο σε: https://www.rizospastis.gr/story.do?id=2193934.
[1549] *Η Μηχανή του Χρόνου*, Το χρονικό της Κατοχής Α΄ μέρος, 8-5-2012, σε: https://www.youtube.com/watch?v= l80fgUoKTD0.
[1550] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 261.
[1551] *Mazower M.*, Στην Ελλάδα του Χίτλερ…, ό.π., σ. 140.
[1552] *Βόγλης Π.,* ό.π., σ. 68.

1941, από τον απόστρατο Αξιωματικό της Αεροπορίας και πρωτεργάτη του βενιζελικού κινήματος του 1935, Κώστα Περρίκο και τελούσε υπό την πολιτική επιρροή του Παναγιώτη Κανελλόπουλου[1553].

Ο Κ. Περρίκος είχε αποσπάσει από τα έργα των Γερμανών, στα Μέγαρα, το καλοκαίρι του 1942, 20 κιλά δυναμίτιδα που κρύφτηκαν στο σπίτι της Ιουλίας Μπίμπα, επίσης μέλους της ΠΕΑΝ. Τα μέλη της οργάνωσης, μετά από μήνες που παρακολουθούσαν στενά τα γραφεία της ΕΣΠΟ αναζητώντας την κατάλληλη στιγμή για να επιτεθούν, κατέληξαν στην επιλογή της Κυριακής 20 Σεπτεμβρίου 1942. Ωστόσο, την ημέρα εκείνη στο κτίριο της ΕΣΠΟ, σε γειτονικό δικηγορικό γραφείο, βρίσκονταν τρία άτομα, με αποτέλεσμα η ανατίναξη να αναβληθεί για περίπου 2,5 ώρες. Όλη αυτήν την ώρα, η Ι. Μπίμπα κρατούσε τη δυναμίτιδα καμουφλαρισμένη, μέσα σε ένα καρότσι με χόρτα, στη στάση του λεωφορείου, στην Πλατεία Κάνιγγος. Τις δύσκολες αυτές ώρες της αναμονής, από το Καφενείο «Αστόρια» της Πλατείας Ομονοίας, ο Κ. Περρίκος συντόνιζε την επιχείρηση.

Η επιχείρηση στέφθηκε, τελικά, με επιτυχία. Το κτίριο της ΕΣΠΟ καταστράφηκε[1554], σκοτώθηκαν 29 μέλη της και τραυματίστηκαν 27 Έλληνες και 6 Γερμανοί. Η μεγαλύτερη, όμως, επιτυχία της επιχείρησης ήταν η ματαίωση των σχεδίων προσέλκυσης εθελοντών στην «Ελληνική Λεγεώνα», με προορισμό το Ανατολικό Μέτωπο, πλάι στη «Κυανή Συμμαχία» της Βέρμαχτ. Να σημειώσουμε ότι, η Ελλάδα ήταν η μόνη κατεχόμενη χώρα της Ευρώπης που δεν πλαισίωσε αυτό το εκστρατευτικό σώμα. «Φωτεινή» εξαίρεση ο Χωροφύλακας της Ειδικής Ασφαλείας Θωμάς Μπουρτζάλας, ένας εκ των ελάχιστων εθελοντών που πολέμησαν με τη Βέρμαχτ στο Στάλινγκραντ. Μάλιστα, επέζησε και επέστρεψε στην Αθήνα, ως Ανθυπομοίραρχος της Μυστικής Στρατιωτικής Αστυνομίας της Βέρμαχτ, της περίφημης Geheime Feldpolizel (GFP) και φανατικός αντικομμουνιστής. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι, μεταπολεμικά, του επιβλήθηκαν τρεις φορές ισόβια, αλλά έμεινε μόνο δέκα χρόνια στη φυλακή και αποφυλακίστηκε, τελικά, στα μέσα της δεκαετίας του ’50.

Από την άλλη, οι πρωταγωνιστές της επίθεσης συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν, μετά από προδοσία του Χωροφύλακα Πολύκαρπου Νταλιάνη, ο οποίος

[1553] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ,* ό.π., σ. 65.

[1554] Φωτογραφία από την ανατίναξη των γραφείων της ΕΣΠΟ, Φωτογραφία 2 (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ), Φωτογραφία από μνημείο στη γωνία των οδών Πατησίων και Γλάδστωνος, Φωτογραφία 10.

είχε παρεισφρήσει σε άλλη αντιστασιακή οργάνωση, συνεργαζόμενη με την ΠΕΑΝ, και μέσω αυτής τους προσέγγισε. Τα μέλη της οργάνωσης Κ. Περρίκος[1555], Γιάννης Κατεβάτης[1556], Διονύσιος Παπαδόπουλος[1557], Δημήτρης Λόης[1558] και Αθανάσιος Σκούρας εκτελέστηκαν μετά από φρικτά βασανιστήρια. Η δε Ι. Μπίμπα[1559], η επονομαζόμενη «δασκαλίτσα», γιατί δίδασκε γράμματα τα παιδιά στο Κατηχητικό του Αγ. Νικολάου στη Σάμο, καταδικάστηκε σε «θάνατο δια πελέκεως» και μεταφέρθηκε, στις 26 Φεβρουαρίου 1943, στη Βιέννη, όπου και εκτελέστηκε με γκιλοτίνα[1560]. Ο προδότης δε, Π. Νταλιάνης, εκτελέστηκε, αργότερα, σε ένα υπόγειο στην Κυψέλη, από τα εναπομείναντα μέλη των οργανώσεων ΠΕΑΝ και «Όμηρος»[1561]. Οι τελευταίοι προσπάθησαν, αργότερα, να ανασυντάξουν την οργάνωση, αλλά χωρίς επιτυχία. Συνέχισαν, όμως, να εκδίδουν τη «Δόξα», το παράνομο έντυπό της[1562]. Σε αυτό, μάλιστα, στις 12-11-1942, μερικές Ημέρες μετά την ανατίναξη των γραφείων της ΕΣΠΟ, γράφουν χαρακτηριστικά

> «το μίσος μας για τους επιδρομείς είναι χρέος αυτονόητο. Ένα ανώτερο όμως χρέος για την πατρίδα, μας καλεί να γεμίσουμε την ψυχή μας με ένα άλλο μίσος, απείρως σφοδρότερο, το μίσος προς τους Έλληνες εκείνους που στις μαύρες αυτές μέρες πουλούν αναίσχυντα την Ελλάδα στον εχθρό»[1563].

Επιστρέφοντας λοιπόν στο ζήτημα της πολιτικής επιστράτευσης, στις 30 Ιανουαρίου 1943, με στόχο να ενισχυθούν, αρχικά, με εργατικά χέρια τα εργοστάσια της Γερμανίας και, εν συνεχεία, οι γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις στο ανατολικό μέτωπο, εκδόθηκε η ακόλουθη διαταγή του αντιστράτηγου Alexander Lohr, Στρατιωτικού Διοικητή των Γερμανικών δυνάμεων κατοχής στην Νοτιοανατολική Ευρώπη:

> «1. (...) Κάθε κάτοικος της Ελλάδας ηλικίας 16-45 χρόνων είναι υποχρεωμένος, όταν το απαιτήσουν οι συνθήκες, να αναλάβει δουλειά για γερμανικές ή ιταλικές υπηρεσίες

[1555] Φωτογραφία από την προτομή του Κώστα Περρίκου επί της οδού Γλάδστωνος, Φωτογραφία 5.
[1556] Φωτογραφία από την προτομή του Γιάννη Κατεβατή, επί της οδού Γλάδστωνος, Φωτογραφία 6.
[1557] Φωτογραφία από την προτομή του Διονύσιου Παπαδόπουλου, επί της οδού Γλάδστωνος, Φωτογραφία 22.
[1558] Φωτογραφία από την προτομή του Δημήτρη Λόη, επί της οδού Γλάδστωνος, Φωτογραφία 9.
[1559] Φωτογραφία από την προτομή της Ιουλίας Μπίμπα, επί της οδού Γλάδστωνος, Φωτογραφία 7.
[1560] *Λαγός Κ.,* Ιστορική αποκάλυψη. Τι απέγινε η Ιουλία Μπίμπα, η ηρωική δασκάλα της κατοχής που έγινε σαμποτέρ και τίναξε στον αέρα την προδοτική ΕΣΠΟ. Βρέθηκε το πιστοποιητικό θανάτου στη Βιέννη όπου εκτελέστηκε με γκιλοτίνα…, Ιστοσελίδα: Μηχανή του Χρόνου, διαθέσιμο σε http://www.mixanitouxronou.gr/istoriki-apokalypsi-ti-apegine-i-ioulia-biba-i-iroiki-daskala-tis-katoxis-pou-egine-saboter-kai-tinakse-ston-aera-tin-prodotiki-espo-vrethike-to-pistopoiitiko-thanatou-stin-vienni-opou-ektelestike/.
[1561] *Χαραλαμπίδης Μ.,* Οι Δωσίλογοι…., ό.π., σ.83.
[1562] *Βαρών-Βασάρ Ο.,* ό.π.
[1563] Εφημερίδα ΔΟΞΑ, 12-11-1942 (από το αρχείο των ΑΣΚΙ).

που του υποδείχτηκε. Ανδρικές εργατικές δυνάμεις είναι υποχρεωμένες να εργαστούν κι έξω από τον μόνιμο τόπο κατοικίας τους, αν χρειαστεί σε κοινότητες στρατοπέδευσης.

2. Η πρόσκληση για την ανάληψη της δουλειάς γίνεται άμεσα από τις γερμανικές υπηρεσίες ή μέσω των εντεταλμένων απ' αυτές ελληνικών υπηρεσιών, ιδιαίτερα των επιθεωρήσεων εργασίας και των δημάρχων...

4. Όποιος δεν εκπληρώνει τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από τις παραγράφους 1 και 2 τιμωρείται με χρηματική ποινή απεριορίστου ύψους, φυλάκιση ή ειρκτή ή με στρατόπεδο αναγκαστικής εργασίας».

Το διάταγμα, που έφερε την υπογραφή του στρατηγού Hans Speidel, ανέφερε:

«ΔΙΑΤΑΞΙΣ 30 Ιανουαρίου 1943

Περί γενικής υποχρεωτικής εργασίας του ελληνικού πληθυσμού.

Επί τη βάσει της υπό του Φύρερ και Ανωτάτου Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων χορηγηθείσης μοι εξουσιοδοτήσεως διατάσσω τα ακόλουθα:

Άρθρον 1ον. Έκαστος κάτοικος της Ελλάδος, ηλικίας από 16 μέχρι 45 ετών είναι υποχρεωμένος, εάν το απαιτήσουν αι περιστάσεις, ν' αναλάβη υποδεικνυομένην εις αυτόν εργασίαν διά γερμανικάς ή ιταλικάς υπηρεσίας. Ιδίως είναι υποχρεωμένος να παρουσιάζεται με ακρίβειαν εις την εργασίαν, να τηρή τας ώρας εργασίας και να παρέχη απόδοσιν εργασίας, ανταποκρινομένην προς τας σωματικάς του δυνάμεις. Οι άνδρες είναι υποχρεωμένοι να εργάζονται έξω του τόπου της μονίμου κατοικίας των συγκεκροτημένοι εις συμβιωτικάς ομάδας στρατοπέδου, εάν απαιτηθή το τοιούτον.

Άρθρον 2ον. Η πρόσκλησις προς ανάληψιν εργασίας γίνεται υπό των γερμανικών αρχών απ' ευθείας ή υπό των εντεταλμένων προς τούτο ελληνικών αρχών, ιδίως, Επιθεωρήσεων εργασίας, δημάρχων.

Άρθρον 3ον. Αι γερμανικαί υπηρεσίαι παρέχουν ανάλογον προς τας συνθήκας αποζημίωσιν και, εφ' όσον τούτο είναι δυνατόν, και τροφήν.

Άρθρον 4ον. Ο μη συμμορφούμενος προς τας εκ των άρθρων 1 και 2 απορρέουσας υποχρεώσεις, τιμωρείται με: 1) χρηματικήν ποινήν απεριορίστως ή 2) φυλάκισιν ή ειρκτήν ή 3) στρατόπεδον καταναγκαστικών έργων.

Άρθρον 5ον. Η παρούσα διάταξις τίθεται εν ισχύι από της ημέρας της κοινοποιήσεως αυτής. Εφ' όσον έχουν εκδοθεί υπό υφισταμένων υπηρεσιών όμοιαι διατάξεις διά περιοχάς της αρμοδιότητος αυτών, αντικαθίστανται υπό της παρούσης. Το άρθρον 2 δεν ισχύει διά τον διοικητήν του φρουρίου της Κρήτης. Ο Ανώτερος Στρατιωτικός Διοικητής της Νοτιανατολικής εντεταλμένος ταυτοχρόνως με την αρχηγίαν του στρατού»[1564].

[1564] *Πετρόπουλος Γ.,* Η ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης…, ό.π.

Όταν, όμως, το σχετικό Ν.Δ. έφθασε στο Εθνικό Τυπογραφείο για δημοσίευση, για άλλη μια φορά, ενεργοποιήθηκαν οι οργανώσεις των εργατοϋπαλλήλων του και ειδοποίησαν την ηγεσία του ΕΑΜ. Τότε, πρωτοπόροι αντιστασιακοί, με επικεφαλής τον δάσκαλο κομμουνιστή Νίκο Πλουμπίδη, συγκεντρώθηκαν σε σπίτι στην Πλατεία Βάθης, όπου και αποφάσισαν την οργάνωση κινητοποίησης ενάντια στη διαταγή περί πολιτικής επιστράτευσης.

Εντωμεταξύ, ήδη από τις αρχές του 1943, όπως είδαμε, η αντίσταση ωρίμαζε και αποκτούσε περισσότερο πολιτικά χαρακτηριστικά, ενώ τα αιτήματα, εκτός από οικονομικά, όπως βελτίωση των συσσιτίων, διανομή τροφίμων, αύξηση μεροκάματου και μισθών, στρέφονταν, πλέον, ανοιχτά κατά των κατοχικών δυνάμεων και των δωσίλογων κυβερνήσεών τους.

Η αντίδραση του ελληνικού λαού ήταν άμεση και με πρωτεργάτη το ΕΑΜ, που είχε ήδη αναδειχθεί στη μεγαλύτερη αντιστασιακή οργάνωση, πλημμύρισε τους δρόμους της Αθήνας, για έναν ολόκληρο μήνα.

Στις 7 Φεβρουαρίου 1943, δημόσιοι υπάλληλοι διαμαρτυρόμενοι συγκεντρώθηκαν έξω από το Πολιτικό Γραφείο, όπου συνεδρίαζε το ΥΣ, ενώ, την ίδια ώρα, 500 φοιτητές βρέθηκαν έξω από την εκκλησία του Αγίου Παντελεήμονα επί της οδού Αχαρνών, για να τιμήσουν τον φοιτητή Μ. Κωνσταντινίδη, που σκοτώθηκε στη διαδήλωση της 22ας Δεκεμβρίου 1942. Στις 12 Φεβρουαρίου 1943, απήργησαν οι εργαζόμενοι στις επικοινωνίες και στις 16 του ίδιου μήνα οι τραπεζιτικοί. Ακολούθησαν διαδοχικές ημέρες αναταραχής με συγκέντρωση 600 δημοσίων υπαλλήλων στην Πλατεία Συντάγματος, πικετοφορίες, απεργίες των εργατών του Δήμου Αθηναίων, των υπαλλήλων του Υπουργείου Οικονομικών, διακοπές στην κίνηση του τραμ, στις τραπεζικές και ταχυδρομικές υπηρεσίες, στάσεις στις δημοτικές υπηρεσίες στις 22 Φεβρουαρίου 1943. Οι δυνάμεις κατοχής ανησυχούσαν[1565].

Στις 24 Φεβρουαρίου 1943, προκηρύχθηκε γενική απεργία με τη συμμετοχή 50.000- 60.000 διαδηλωτών στο κέντρο της Αθήνας[1566]. Η ιταλική στρατιωτική αστυνομία τους επιτέθηκε και η καταστολή ήταν άγρια, με αποτέλεσμα τον θάνατο 3 διαδηλωτών και τον τραυματισμό 59. Ο δε Κ. Λογοθετόπουλος, πολιορκούμενος από τους διαδηλωτές και τρομοκρατημένος από την συγκέντρωση του πλήθους έξω από το γραφείο του, διέταξε πυρ τις δυνάμεις της Χωροφυλακής. Το αποτέλεσμα ήταν να

[1565] *Mazower M.,* Στην Ελλάδα του Χίτλερ…, ό.π., σ. 141-142.
[1566] *Χανδρινός Ι.*, Το τιμωρό χέρι του λαού, Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942-1944, Θεμέλιο, Αθήνα, 2012, σ.51-54.

πέσει νεκρός ο ανάπηρος πολέμου Διονύσης Δημακόπουλος, ο πρώτος καταγεγραμμένος νεκρός του αντιστασιακού κινήματος στην Αθήνα, από πυρά Ελληνικών Σωμάτων Ασφαλείας[1567]. Ωστόσο, οι απεργοί δεν υποχώρησαν και η απεργία κλιμακώθηκε, με τη συμμετοχή των υπαλλήλων της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας και του δικτύου ύδρευσης.

Ο Πρωθυπουργός Κ. Λογοθετόπουλος, σε ραδιοφωνικό του διάγγελμα, καλούσε τον ελληνικό λαό να αποφύγει τους «ψευδοϊδεολόγους του κομμουνισμού», οι οποίοι «από την αφάνειαν του σκότους εις το οποίον κρύπτονται», δρούσαν βλάπτοντας «τα ύψιστα συμφέροντα της πατρίδος», σε μια περίοδο όπου «ο ευρωπαϊκός πολιτισμός δια να διασώση την κληρονομίαν χιλιετηρίδων αγωνίζεται» για να εμποδίσει «τον κατακλυσμόν της Ευρώπης υπό των ορδών του Στάλιν»[1568]. Στις 23 Φεβρουαρίου 1943 μάλιστα εξέδωσε διαταγή με την οποία ανακοίνωνε στους δημοσίους υπαλλήλους ότι σε περίπτωση συμμετοχής τους σε απεργία θα δικάζονταν, πλέον, από γερμανικό στρατοδικείο και όχι από ελληνικό πολιτικό δικαστήριο[1569].

Στις 25 Φεβρουαρίου 1943, είχαμε και τον πρώτο νεκρό μαθητή της αντίστασης, τον μαθητή του 5ου Γυμνασίου Γιάννη Δρακόπουλο, ο οποίος τραυματισμένος, από πυρά Ιταλού στρατιωτικού αστυνομικού, άφησε την τελευταία του πνοή, την ίδια ημέρα το βράδυ, στο Πολιτικό Νοσοκομείο. Η αντίσταση εκφράστηκε και στην κηδεία του Κωστή Παλαμά, στις 28 Φεβρουαρίου 1943, μετατρέποντάς τη σε μεγαλειώδη διαδήλωση.

Στην κλιμάκωση των κινητοποιήσεων η δωσίλογη κυβέρνηση απάντησε με μια ανακοίνωση του Υπουργού Εσωτερικών Α. Ταβουλάρη γεμάτη απειλές περί τιμωρίας των διαδηλωτών με βαρύτατες ποινές και διάλυσης των συγκεντρώσεων με τη χρήση όπλων. Η δε γερμανική διοίκηση, στις 3 Μαρτίου 1943, προχώρησε σε επιδεικτική παρέλαση μιας θωρακισμένης ταξιαρχίας στους δρόμους της Αθήνας, για λόγους τρομοκρατίας και εκφοβισμού του λαού[1570].

Στις 5 Μαρτίου 1943, η αντίσταση κορυφώθηκε. Καταλήφθηκαν κυβερνητικά κτίρια και ένα πλήθος 300.000 διαδηλωτών, αψηφώντας το δριμύ ψύχος και τις σφαίρες, κατευθύνθηκε στο Υπουργείο Εργασίας επί της οδού Μπουμπουλίνας δίπλα στο γερμανικό φρουραρχείο, και έκαψε τις καταστάσεις των 80.000 πολιτικών

[1567] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Οι Δωσίλογοι…, ό.π., σ. 71.
[1568] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 263.
[1569] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Οι Δωσίλογοι…, ό.π., σ. 70.
[1570] *Πετρόπουλος Γ.,* Η ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης.., ό.π.

επιστράτων και των ανέργων του Εργατικού Κέντρου. Έκαψε, δηλαδή, τις καταστάσεις με τα ονόματα αυτών που θα υποχρεούνταν, το αμέσως επόμενο διάστημα, να επιστρατευτούν για εργασία στη Γερμανία.

Χαρακτηριστικές είναι οι περιγραφές του Νικηφόρου Βρεττάκου, τότε υπαλλήλου του Υπουργείου Εργασίας, στην εισαγωγή του βιβλίου του «Εις μνήμην 1940-1944»[1571], το ποίημα του Γιάννη Ρίτσου «Οι γειτονιές του κόσμου» και το βιβλίο του Δημήτρη Ψαθά «Αντίσταση», όπου χαρακτηριστικά αναφέρει ότι την ημέρα εκείνη «το έπος της Πίνδου ξανάζησε μέσα εις τας Αθήνας»[1572]. Την ίδια στιγμή, σε μια παράλληλη κίνηση, εργάτες στον Περαιά εισέβαλαν στο εκεί παράρτημα του Υπουργείου Εργασίας και έκαψαν τα αρχεία του[1573]. Ακολούθησε η απόσυρση του διατάγματος του Γερμανού στρατηγού. Η απεργία είχε πετύχει.

Στην απεργία ενάντια στην πολιτική επιστράτευση υπολογίζεται ότι συμμετείχε η πλειοψηφία των επιχειρήσεων και καταστημάτων της εποχής και 1.600 από τους 2.500 εργάτες, που απασχολούσαν οι δυνάμεις κατοχής στον Πειραιά. Συμμετείχαν, επίσης, το 65% των δημοσίων υπαλλήλων[1574], με πρωτεργάτες και διοργανωτές τον Ν. Πλουμπίδη, τον Γραμματέα της ΚΟΑ του ΚΚΕ Κώστα Χατζημάλη, την ομάδα Αχτίδων των Δημοσίων Υπαλλήλων του ΚΚΕ[1575].

Οι συλλήψεις ήταν εκατοντάδες, χωρίς να υπολογίζουμε τους 200 διαδηλωτές που συνελήφθησαν από τις γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις και δραπέτευσαν ομαδικά[1576] . Ο φόρος αίματος, επίσης, μεγάλος με συνολικά 18 διαδηλωτές νεκρούς από ιταλικά και ελληνικά πυρά και πάνω από 200 τραυματίες, εκ των οποίων οι 4 εξέπνευσαν αργότερα στα Νοσοκομεία. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι κηδείες των θυμάτων, στις 21 Μαρτίου 1943, μετατράπηκαν σε μεγάλες διαδηλώσεις διαμαρτυρίας[1577].

Ήταν η πρώτη φορά, στις διαδηλώσεις κατά της πολιτικής επιστράτευσης, που δόθηκε διαταγή στα ελληνικά Σώματα Ασφαλείας να χρησιμοποιήσουν τα όπλα τους

[1571] *Βρεττάκος Ν.,* Εις μνήμην 1940-1944, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1981, σ. 9.
[1572] *Ψαθάς Δ.,* Αντίσταση, Μ. Ψαθά, Αθήνα, 2002, σ. 75.
[1573] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 124, *Κέδρος Α.,* ό.π., σ. 246-247.
[1574] *Χόνδρος Ι.,* ό.π., σ. 73.
[1575] *Λυμπεράτος Μ.,* ό.π., σ. 7.
[1576] *Συγγελάκης Α.,* Ο ανυπότακτος λαός της Αθήνας ματαιώνει την πολιτική επιστράτευση, εφημερίδα Η Εφημερίδα των Συντακτών, 5-3-2018, διαθέσιμο σε: https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/142391_o-anypotahtos-laos-tis-athinas-mataionei-tin-politiki-epistrateysi.
[1577] *Λυμπεράτος Μ.,* ό.π., σ. 8.

απέναντι σε διαδηλωτές. Με ευθύνη του Έλληνα Υπουργού Εσωτερικών, δηλαδή, ανέλαβαν οι ελληνικές δυνάμεις τη δουλειά των ιταλικών και γερμανικών αρχών[1578].

Μπροστά στον φόβο νέας κλιμάκωσης, επιστρατεύθηκε ακόμα και ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός για να καθησυχάσει και να διαβεβαιώσει τον ελληνικό λαό ότι το μέτρο της πολιτικής επιστράτευσης θα αποσυρθεί[1579].

Η συμβολή των δημοσίων υπαλλήλων, και σε αυτήν την κινητοποίηση, ήταν τεράστια, πληρώνοντας κι αυτοί τον δικό τους φόρο αίματος σε εκτελέσεις, βασανιστήρια και εξορίες. Ωστόσο, η επίσημη κρατική Επιτροπή Δημοσίων Υπαλλήλων εξέδιδε ανακοινώσεις με διαβεβαιώσεις ότι τα αιτήματα για αυξήσεις έγιναν δεκτά[1580], αλλά και με δηλώσεις τρομοκράτησης των διαδηλωτών. Χαρακτηριστικά, ανέφερε: «οι δημόσιοι υπάλληλοι θα αποφύγουν ενεργείας δυνάμενας να καταστήσουν δυσχερές το έργον αυτής και να ματαιώσουν την εξεύρεσιν ικανοποιητικής λύσεως»[1581].

Την ίδια περίοδο, επανεμφανίστηκε, για σύντομο χρονικό διάστημα και με μικρή συμμετοχή, η προπολεμική ΣΔΥΕ, υπό την καθοδήγηση του πιο συντηρητικού κομματιού του ΕΔΕΣ Δημοσίων Υπαλλήλων.

Τη μεγαλύτερη, όμως, επιρροή στο σώμα των δημοσίων υπαλλήλων, είχε η παράνομη ΚΠΕ, που είχε ευρεία αποδοχή και έδινε πολιτικό χαρακτήρα στους αγώνες τους. Η ΚΠΕ, μάλιστα, κατηγορούσε την ΣΔΥΕ για προδοτική στάση και κατάδοση αντιστασιακών υπαλλήλων στις αρχές. Κι όλα αυτά, μέσα σε ένα κλίμα τρομοκρατίας και εκφοβισμού, με τα Τάγματα Ασφαλείας να εισβάλλουν σε χώρους δουλειάς, λοκάουτ, συλλήψεις και εκτελέσεις συνδικαλιστικών στελεχών και αγωνιστών υπαλλήλων.

Η ακύρωση της πολιτικής επιστράτευση ήταν η μεγαλύτερη, ίσως, επιτυχία του ελληνικού αντιστασιακού κινήματος και τομή στην ιστορία της κατοχής και της αντίστασης. Να σημειώσουμε το γεγονός ότι στη Γαλλία, όπου το αντιστασιακό κίνημα δεν κατάφερε να αποτρέψει την πολιτική επιστράτευση, 240.000 Γάλλοι εργάτες βρέθηκαν στα εργοστάσια της Γερμανίας. Η πολιτική οπισθοχώρηση της γαλλικής αντίστασης, σε αυτό το ζήτημα, ήταν τέτοια που ακούστηκαν και συντηρητικές φωνές κοινωνικού αυτοματισμού, από μερίδα του πληθυσμού, που αντέδρασε επειδή

[1578] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Οι Δωσίλογοι…, ό.π., σ. 69-70.
[1579] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 264.
[1580] *Πανίδου Σ.,* ό.π.
[1581] *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις…, ό.π., σ. 10.

αποκλείστηκαν από την πολιτική επιστράτευση οι αγρότες και οι φοιτητές. Συνολικά, τον Σεπτέμβριο του 1944, υπήρχαν 7.500.000 επιστρατευμένοι Ευρωπαίοι εργάτες στη Γερμανία, αποτελώντας το 21% της συνολικής εργατικής δύναμης της χώρας[1582]. Για την Ελλάδα δε το αντίστοιχο νούμερο είχε σχεδιαστεί να είναι 80.000 εργάτες.

Στο εσωτερικό, ήταν τέτοιος ο πολιτικός κλυδωνισμός, που επιταχύνθηκαν οι πολιτικές εξελίξεις. Η κυβέρνηση Κ. Λογοθετόπουλου αντικαταστάθηκε ως ανεπαρκής, από αυτήν του Ι. Ράλλη στις 7 Απριλίου 1943 και η χώρα πέρασε από την ιταλική στη γερμανική διοίκηση. Η ιταλική διοίκηση δε κατηγορήθηκε ότι, ενώ είχε εκδώσει, από 25 Απριλίου 1942, διακήρυξη με την οποία απειλούσε τους απεργούς με ποινές φυλάκισης, έως και 12 ετών και με θάνατο τους διοργανωτές τους, υιοθέτησε, σε γενικές γραμμές, «χλιαρή» στάση έναντι των κινητοποιήσεων[1583].

Το σχέδιο πολιτικής επιστράτευσης του ελληνικού λαού, βέβαια, δεν εγκαταλείφθηκε εντελώς. Μπορεί οι κινητοποιήσεις να κατάφεραν να το αποτρέψουν προσωρινά, ωστόσο, ο κίνδυνος παραμόνευε. Στις 14 Οκτωβρίου 1943, η εφημερίδα «Εμπρός» προειδοποιούσε τον ελληνικό λαό για νέα επιστράτευση υπό τον Α. Ταβουλάρη και κατόπιν οδηγιών της Γκεστάπο[1584]. Το 1944, στις 27 Απριλίου, πραγματοποιήθηκε και πάλι απεργία κατά της πολιτικής επιστράτευσης στα γερμανικά εργοστάσια και κατά της βίαιης επιστράτευσης στα Τάγματα Ασφαλείας. Ακολούθησε, στις 24 Αυγούστου της ίδιας χρονιάς, η περίφημη απεργία «Εθνικής Σωτηρίας», κατά της νέας προσπάθειας επιστράτευσης στα Τάγματα Ασφαλείας[1585]. Το ζήτημα παρέμεινε, λοιπόν, ανοιχτό μέχρι την απελευθέρωση.

ΣΤ. Απεργιακές κινητοποιήσεις τον Μάρτιο, Μάιο και Ιούνιο του 1943

Παρά τη μεγάλη επιτυχία της ακύρωσης της πολιτικής επιστράτευσης, τα προβλήματα του ελληνικού λαού παρέμεναν μεγάλα και, ως εκ τούτου, οι απεργίες και οι κινητοποιήσεις δεν σταμάτησαν. Ήταν μονόδρομος.

Στις 18 Μαρτίου 1943, ξέσπασε νέα 24ωρη γενική απεργία εργατών και δημοσίων υπαλλήλων κατά της φορολογίας της Κοινωνικής Πρόνοιας και την αύξηση

[1582] *Λυμπεράτος Μ.,* ό.π., σ. 9.
[1583] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 265, 268.
[1584] *Ανώνυμος,* Προσοχή: Επιστράτευση!!, εφημερίδα Εμπρός, Όργανο της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ιδιωτικών Υπαλλήλων, 14-10-1943, σ. 1.
[1585] *Κουκουλές Γ.,* Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη…, ό.π., σ. 283.

των ενοικίων[1586] και στις 14 Απριλίου οι εργαζόμενοι της εταιρείας Power κατέλαβαν τα κεντρικά της γραφεία στην οδό Καραγιώργη Σερβίας στο Σύνταγμα[1587].

Ακόμη και τον Μάιο του 1943, ένα μήνα που δεν είχε την αντιστασιακή δράση των πρώτων μηνών του έτους, πραγματοποιήθηκαν συνολικά 10 στάσεις και απεργίες σε επιχειρήσεις και κλάδους, Αθηνών και Πειραιά, όπως στην Πυριτιδοποιεία, την Τηλεφωνική Εταιρεία, την Εταιρεία Ύδρευσης (ΟΥΛΕΝ) και τους Σιδηροδρόμους. Σε αυτές, θα πρέπει να προστεθούν η απεργία της Πρωτομαγιάς, οι δεκάδες διαμαρτυρίες και υπομνήματα των εργαζομένων, η απεργία στην Εταιρεία Λιπασμάτων που συσπείρωσε 5.000 εργάτες και η απεργία στην Τράπεζα Αθηνών που εξελίχθηκε σε παντραπεζική, από 26 έως 31 Μαΐου 1943[1588].

Επίσης, στις 22 Μαΐου 1943, χιλιάδες δημόσιοι υπάλληλοι συγκεντρώθηκαν, υπό την καθοδήγηση της ΚΠΕ, και πάλι έξω από το Πολιτικό Γραφείο, σε ώρα συνεδρίασης του ΥΣ, θέτοντας τα υπαλληλικά τους αιτήματα και προβλήματα, απαιτώντας, μεταξύ άλλων, να παύσει η διατήρηση καταλόγων με ονόματα δημοσίων υπαλλήλων για διώξεις.

Οι απεργίες θα συνεχιστούν και όλο το υπόλοιπο διάστημα. Την 1η Ιουνίου 1943, δημόσιοι υπάλληλοι συγκεντρώθηκαν, εκ νέου, έξω από το Πολιτικό Γραφείο που συνεδρίαζε το ΥΣ για να διατυπώσουν τα αιτήματά τους. Στις 12 Ιουνίου 1943, οι οδηγοί των τραμ κατέβηκαν σε μαζική απεργία κατά την οποία, όμως, συνελήφθησαν 50, οι οποίοι και καταδικάστηκαν σε θάνατο[1589].

Στις 23 Ιουνίου 1943, προκηρύχθηκε πανελλαδική απεργία των δημοσίων υπαλλήλων, με αιτήματα αυξήσεις στους μισθούς και διάθεση ρουχισμού και τροφίμων. Η κυβέρνηση, παλινδρομώντας μεταξύ «καρότου και μαστίγιου», ανακοίνωσε αυξήσεις 50% στους μισθούς των δημοσίων υπάλληλων[1590] και από ένα κουστούμι από καραβόπανο[1591].

Δυο ημέρες μετά, στις 25 Ιουνίου 1943, κηρύχθηκε, από το ΕΑΜ, γενική απεργία και διαδήλωση φοιτητών, δημοσίων υπαλλήλων και εργατών κατά του συστήματος της ομηρίας και τις ομαδικές εκτελέσεις 106 κομμουνιστών στο Κούρνοβο της Φθιώτιδας, στις 6 Ιουνίου 1943, ως αντίποινα στο σαμποτάζ ανατίναξης της

[1586] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 111.
[1587] *Χανδρινός Ι.,* Πόλεις σε πόλεμο…, ό.π., σ. 419.
[1588] *Αυγουστίδης Α.,* ό.π., σ. 277-278.
[1589] *Κουτσουμπός Θ.,* ό.π., σ. 40.
[1590] *Mazower M.,* Στην Ελλάδα του Χίτλερ…, ό.π., σ. 147.
[1591] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 114.

σήραγγας, κοντά στον σταθμό Νεζερού- Δομοκού, τη νύχτα της 1ης Ιουνίου 1943[1592]. Μεταξύ των εκτελεσθέντων ήταν και σημαντικοί αγωνιστές του υπαλληλικού κινήματος, όπως ο Ηλίας Τσιτσιλώνης, Γραμματέας της Ομοσπονδίας Σιδηροδρομικών, ο Πέτρος Πράπας γνωστός συνδικαλιστής δημόσιος υπάλληλος και ο υπάλληλος Βαγγέλης Πάσσαρης, οι οποίοι κρατούνταν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Λάρισας[1593].

Σύμφωνα με όλες τις πηγές, η διαδήλωση της 25ης Ιουνίου 1943 ήταν μια από τις μεγαλύτερες της κατοχικής περιόδου με εκατοντάδες χιλιάδες διαδηλωτών, μεταξύ αυτών και αστυνομικοί. Σύμφωνα με την εφημερίδα «Ριζοσπάστης», η συμμετοχή άγγιξε τους 150.000 διαδηλωτές, εκ των οποίων οι 25.000 ήταν δημόσιοι υπάλληλοι[1594], ενώ για τον Β. Μπαρτζιώτα, η συμμετοχή άγγιξε τις 400.000 κόσμου. Οι ίδιες οι ιταλικές αρχές αναγκάστηκαν να παραδεχτούν τη συμμετοχή 100.000 διαδηλωτών, ο Γερμανός Στρατιωτικός Διοικητής νότιας Ελλάδας, διατύπωσε το συμπέρασμα ότι «το 90% του πληθυσμού αντιτίθεται στον Άξονα και η κατάσταση στην Ελλάδα μοιάζει να είναι στα πρόθυρα γενικής εξέγερσης»[1595], ενώ οι γερμανικές εκθέσεις παραδέχονταν ότι το 65% των υπαλλήλων και σχεδόν όλοι οι φοιτητές ακολουθούσαν τους κομμουνιστές[1596]. Αν και ο τραγικός απολογισμός ήταν μεγάλος, με 40 νεκρούς και 250 τραυματίες[1597], η επιμονή των απεργών και των διαδηλωτών κατάφερε, και πάλι, να νικήσει πετυχαίνοντας την απελευθέρωση των συλληφθέντων και των καταδικασμένων σε θάνατο[1598].

Είχαν προηγηθεί, τον ίδιο μήνα, η νικηφόρα απεργία 13 ημερών των εργατών του καπνεργοστάσιου του Παπαστράτου στον Πειραιά και η λευκή απεργία των υπαλλήλων της Τράπεζας της Ελλάδος. Και αυτές οι απεργίες αντιμετωπίστηκαν με επίταξη των απεργών[1599], καταστολή, οδομαχίες και πυροβολισμούς των Γερμανών στρατιωτών στο συγκεντρωμένο πλήθος[1600].

[1592] *Κέδρος Α.,* ό.π., σ. 357.
[1593] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 128.
[1594] *Αυγουστίδης Α.,* ό.π., σ. 287
[1595] *Πανίδου Σ.,* ό.π.
[1596] *Χανδρινός Ι.,* Πόλεις σε πόλεμο…, ό.π., σ. 419.
[1597] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 131.
[1598] *Κουτσουμπός Θ.,* ό.π., σ. 40.
[1599] *Ανώνυμος,* Τα κυβερνητικά μέτρα δια την αντιμετώπισιν της λευκής απεργίας των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Επετάχθη το προσωπικόν της τραπέζης της Ελλάδος. Πως θα καθορίζεται εφεξής ο φόρος κοινωνικής πρόνοιας. Ανακοινώσεις του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-6-1943, σ. 1.
[1600] *Αρμαανίδης Φ.Π.,* ό.π., σ. 73.

Τέλος, θα πρέπει να αναφέρουμε τις μεγάλες κινητοποιήσεις διαμαρτυρίας για τις εκτελέσεις 27 ομήρων, μεταξύ των οποίων και δημόσιοι υπάλληλοι, ως αντίποινα σαμποτάζ σε ιταλικό καράβι στο λιμάνι του Πειραιά[1601].

Ζ. Η διαδήλωση κατά της βουλγαρικής επέκτασης στις 22 Ιουλίου 1943

Υπό τη σκιά της αποδυνάμωσης των Ιταλών και της επιθυμίας των Γερμανών να απαγκιστρώσουν δυνάμεις από την Ελλάδα προκειμένου να ενισχύσουν το μέτωπό τους στη Σοβιετική Ένωση, στις 14 Ιουλίου 1943, είδε το φως της δημοσιότητας ανακοίνωση των γερμανικών αρχών, σύμφωνα με την οποία, παραχωρήθηκε στη βουλγαρική κατοχή η στρατιωτική ασφάλεια των περιοχών ανατολικά του Αξιού με εξαίρεση τη Χαλκιδική, τη Θεσσαλονίκη και τις, πέριξ αυτής, περιοχές που θα παρέμεναν υπό γερμανική κατοχή. Ήδη δε, από την 1η Ιουλίου 1943, η 7η βουλγαρική μεραρχία πεζικού είχε εισβάλει στην περιοχή μεταξύ Στρυμόνα και Αξιού και στις 4 Ιουλίου 1943, ο Ι. Ράλλης είχε ενημερωθεί από τον Γερμανό Πληρεξούσιο Altenburg για τις σχετικές προθέσεις των γερμανικών αρχών[1602]. Παρά τις διαβεβαιώσεις ότι, στις περιοχές αυτές δεν θα υπήρχε καμία μεταβολή στα κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδας, οι αντιδράσεις και η ανησυχία ήταν μεγάλες.

Στις 8 Ιουλίου 1943, πραγματοποιήθηκε η πρώτη διαδήλωση στην Επτάλοφο της Θεσσαλονίκης και ακολούθησαν και άλλες σε όλη την Ελλάδα: Κιλκίς, Έδεσσα, Αριδαία, Λαγκαδά, Βέροια, Γιαννιτσά, ακόμα και Καλαμάτα. Στην Αθήνα, το ΕΑΜ και η ΚΠΕ οργάνωσαν, στις 22 Ιουλίου 1943, μεγάλη «πανεργατική, πανυπαλληλική, πανεπαγγελματική, παλλαϊκή και εθνική»[1603] απεργία και διαδήλωση κατά της βουλγαρικής επέκτασης, με τις υπαλληλικές οργανώσεις και αυτές των δημοσίων υπαλλήλων να πρωτοστατούν[1604]. Οι καταστηματάρχες και οι ελεύθεροι επαγγελματίες συγκεντρώθηκαν στην οδό Αγίου Μάρκου, οι φοιτητές στα Εξάρχεια και οι δημόσιοι υπάλληλοι στην Πλατεία Ομονοίας. Η συμμετοχή ήταν τεράστια με κάποιες πηγές να αναφέρουν 500.000[1605], 400.000 και άλλες 300.000 διαδηλωτές[1606]. Σε κάθε

[1601] *Κουτσουμπός Θ.,* ό.π., σ. 40.
[1602] *Μαλαγκονιάρης Σ.,* Οι Αθηναίοι διαδηλώνουν κατά της κατοχής των Βουλγάρων, εφημερίδα Η Εφημερίδα των Συντακτών, 23-7-2017, διαθέσιμο σε: https://www.efsyn.gr/nisides/118098_oi-athinaioi-diadilonoyn-kata-tis-katohis-ton-boylgaron.
[1603] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 133.
[1604] Εξώφυλλο της Εφημερίδα Ριζοσπάστης, 23-7-1943 (από το αρχείο των ΑΣΚΙ).
[1605] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 243.
[1606] *Μπαλκούρα, Κ.,* Τα παιδιά του Ιούλη, εφημερίδα Η Εφημερίδα των Συντακτών, 21-7-2013.

περίπτωση, ένα νούμερο τεράστιο, τόσο για τα δεδομένα της εποχής, όσο και για τον βαθμό καταστολής και τρομοκρατίας.

Στόχος των διαδηλωτών ήταν να φτάσουν έξω από τη βουλγαρική πρεσβεία στην οδό Ρηγίλλης. Όμως, όταν έφτασαν στην οδό Πανεπιστημίου, στο ύψος της Τράπεζας της Ελλάδος και στο Οφθαλμιατρείο Αθηνών επί της οδού Ομήρου, αντιμετώπισαν τα πυρά των πολυβόλων και τα άρματα μάχης. Ο φόρος αίματος ήταν μεγάλος. Μεταξύ αυτών που δολοφονήθηκαν ήταν ο φοιτητής Θωμάς Χατζηθωμάς, η Παναγιώτα Σταθοπούλου[1607], που παρασύρθηκε από τεθωρακισμένο όχημα, η 19χρονη ΕΠΟΝίτισσα Κούλα Λίλη, που σκαρφάλωσε στο τεθωρακισμένο όχημα και χτύπησε με το ξυλοπάπουτσό της τον οδηγό του στο πρόσωπο, η 23χρονη εργάτρια υφαντουργίας μέλος της ΟΚΝΕ, Όλγα Μπακόλα, που γαζώθηκε από Γερμανό στρατιώτη με 17 σφαίρες και πέθανε πέντε ημέρες μετά στο νοσοκομείο, οι φοιτητές Θεωνάς Μαυρομματίδης, Θανάσης Τεριάκης, Ιωάννης Κατσαρός, Δημήτρης Δουκάκης, Αλέξανδρος Δεσύπρης, Χρήστος Κόντος, η φοιτήτρια Ε. Αντωνιάδου και ο ανάπηρος πολέμου Αντώνης Παπαδοσταυράκης. Οι συλληφθέντες δε, ήταν πολυάριθμοι με την ΕΠΟΝ να μιλά για 50, τον παράνομο τύπο του ΕΑΜ να ανακοινώνει 300[1608] και τις γερμανικές αρχές να ανακοινώνουν μόνο 63, οι οποίοι συνελήφθησαν έξω από το σπίτι του Γερμανού Στρατιωτικού Διοικητή Νοτίου Ελλάδος και οδηγήθηκαν στα καταναγκαστικά έργα[1609].

Ο απολογισμός ήταν νεκροί φοιτητές, σπουδαστές και μέλη του κινήματος των αναπήρων και τουλάχιστον 283 τραυματίες[1610]. Σε καταγεγραμμένη λίστα, αναφέρονται 18 νεκροί[1611] με τον αριθμό τους, σύμφωνα με τον παράνομο τύπο του ΕΑΜ, να ανεβαίνει στους 53 ή 59, τις αμέσως επόμενες ημέρες[1612]. Σύμφωνα με τα στοιχεία της κομματικής οργάνωσης του ΚΚΕ, οι νεκροί ανήλθαν σε 30, οι τραυματίες σε 200 και οι συλληφθέντες σε 500[1613]. Νούμερα τεράστια σε κάθε περίπτωση.

[1607] Φωτογραφία από το μνημείο μνήμης της διαδήλωσης της 22-7-1943, επί της οδού Πανεπιστημίου, Φωτογραφία 4, Φωτογραφία από την προτομή της Παναγιώτας Σταθοπούλου στο Μεγάλο Χωριό Ευρυτανίας, Φωτογραφία 57, Φωτογραφία από το μνημείο για την Παναγιώτα Σταθοπούλου, επί των οδών Βαλτινών και Κυπριανού, πίσω από το Πεδίον του Άρεως, Φωτογραφία 33.
[1608] *Αρμααν*ί*δης Φ.Π.,* ό.π., σ. 75.
[1609] *Μαλαγκονιάρης Σ.,* ό.π..
[1610] *Αρμααν*ί*δης Φ.Π.,* ό.π., σ. 75, *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 136.
[1611] *Μαλαγκονιάρης Σ.,* ό.π..
[1612] *Αρμααν*ί*δης Φ.Π.,* ό.π., σ. 75.
[1613] *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ,* ό.π., σ. 38.

Εντυπωσιακή είναι η περιγραφή εκείνης της ημέρας από τον Ηλία Βενέζη, στο διήγημά του «22 Ιουλίου 1943»[1614].

Αντίστοιχες σε μαζικότητα διαδηλώσεις έγιναν και στον Πειραιά, υπό την καθοδήγηση του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ Πειραιά, που θρήνησε και το πρώτο της θύμα, το στέλεχος Βαγγέλη Στεφανιώτη, ο οποίος στραγγαλίστηκε από τους Ιταλούς στρατιωτικούς αστυνομικούς, όταν έγινε αντιληπτός να προπαγανδίζει την κινητοποίηση φωνάζοντας συνθήματα[1615]. Η γενική απεργία που κηρύχθηκε από το ΕΑΜ σταμάτησε κάθε οικονομική δραστηριότητα σε όλο το λεκανοπέδιο.

Την επόμενη ημέρα, οι γερμανικές αρχές επέβαλαν απαγόρευση κυκλοφορίας και μήνες αργότερα, τον Οκτώβριο του 1943, το στέλεχος της Ειδικής Ασφάλειας, Νικόλαος Καίσαρης και τρεις Υπαξιωματικοί της Χωροφυλακής, προήχθησαν για τη συμβολή τους στην αποκατάσταση της τάξης και διότι «ηνδραγάθησαν εξόχως εν αποτελεσματική συμπλοκή κατά πολυπληθούς και ενόπλου διαδηλώσεως αναρχικών στοιχείων»[1616]. Πιο συγκεκριμένα, ο Ν. Καίσαρης προήχθη σε Μοίραρχο επ' ανδραγαθία, διότι το πρωί της 22ης Ιουλίου 1943, βρισκόταν οπλισμένος στην ταράτσα του σπιτιού του Ι. Ράλλη και πυροβολούσε τους διαδηλωτές[1617].

Ωστόσο, και αυτή η κινητοποίηση κατάφερε να νικήσει και να βάλει φρένο στα σχέδια των γερμανικών αρχών να παραχωρήσουν τη Μακεδονία στη Βουλγαρία και, σύμφωνα με τα ραδιόφωνα Μόσχας και Λονδίνου, αποτέλεσε τη μεγαλύτερη διαδήλωση στην κατεχόμενη Ευρώπη, αλλά και την τελευταία μεγάλη διαδήλωση στην κατοχική Αθήνα[1618].

Η. Οι κινητοποιήσεις του φθινοπώρου του 1943

Οι κινητοποιήσεις συνεχίστηκαν και τον Αύγουστο του 1943.

Στις 22 Αυγούστου 1943, πραγματοποιήθηκε μεγάλη απεργία των τροχιοδρομικών. Κατάφερε να παρασύρει και άλλους κλάδους σε ένα μεγάλο απεργιακό κύμα που κράτησε 9 ολόκληρες ημέρες. Τα τραμ ακινητοποιήθηκαν και η συμμετοχή των δημοσίων υπαλλήλων, των υπαλλήλων του ιδιωτικού τομέα, των αυτοκινητιστών, των εργαζόμενων στο Φωταέριο έφτασε στο 100%. Ακολούθησαν

[1614] *Βενέζης Η.,* 22 Ιουλίου 1943, εφημερίδα Ριζοσπάστης, Αθήνα, 2001.
[1615] *Ανταίος Π,* Συμβολή στην ιστορία της ΕΠΟΝ, Καστανιώτης, Αθήνα, 1979, τ. Β΄, σ. 502-503.
[1616] ΦΕΚ /Γ΄/24-10-1943.
[1617] *Αρμαανίδης Φ.Π.,* ό.π., σ. 75.
[1618] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 132, 139.

μαζικές συλλήψεις και δίκες στα έκτακτα στρατοδικεία. Μάλιστα, σε μια εξ αυτών, αποφασίστηκε η εκτέλεση 50 τροχιοδρομικών για το σαμποτάζ στο Αμαξοστάσιο της Καλλιθέας στο πλαίσιο της απεργίας της 24ης Αυγούστου 1943[1619], ενώ δεν έλειψαν και οι προβοκάτσιες από τις δυνάμεις κατοχής, όπως ο εμπρησμός των Αμαξοστασίων του Ρουφ και του Κολωνού. Τα αιτήματα της μεγάλης αυτής απεργίας ήταν καθαρά πολιτικά. Στρέφονταν κατά της πολιτικής επιστράτευσης Ελλήνων εργατών στα εργοστάσια της Γερμανίας και ζητούσαν κατάργηση των στρατοπέδων συγκέντρωσης, των έκτακτων στρατοδικείων, των «μαύρων πινάκων» στιγματισμού, της ομηρίας και της μαύρης αγοράς και απελευθέρωση των 50 καταδικασμένων, σε θάνατο, τροχιοδρομικών[1620]. Τον ίδιο καιρό, μεγάλοι απεργιακοί αγώνες πραγματοποιήθηκαν στη Λάρισα, στη Βέροια, στη Νάουσα, στην Πάτρα και αλλού.

Σε αυτήν την κρίσιμη φάση, σύμμαχος της κυβέρνησης του Ι. Ράλλη ήταν ο καθημερινός τύπος. Με εμπρηστικά άρθρα ενίσχυε την τρομοκρατία και υπολόγιζε στον διχασμό, με συνεχείς αναφορές στα «απαράδεκτα αιτήματα των δημοσίων υπαλλήλων», «τα αναρχικά στοιχεία» που τους υποκινούν, σε απειλές για απολύσεις και μη καταβολή των μισθών[1621].

Ωστόσο, και χάρη στην επιμονή των απεργών, η πολυήμερη απεργία έληξε με ικανοποίηση των περισσοτέρων αιτημάτων και, κυρίως, με τη ματαίωση των εκτελέσεων των συλληφθέντων τροχιοδρομικών[1622].

Την 1η Σεπτεμβρίου 1943, πραγματοποιήθηκε διαδήλωση των εργατών της Νέας Ιωνίας, η οποία, όμως. κατεστάλη βίαια[1623]. Ακολούθησαν μια σειρά νέων μεγάλων απεργιών των εργαζόμενων της Εταιρείας Υδάτων, της Τηλεφωνικής Εταιρείας, των Υφαντουργείων Καλλιθέας και Νέας Ιωνίας, των τσαγκαράδων, των τυπογράφων, των ραπτεργατών και ο φοιτητικός εορτασμός των δίχρονων του ΕΑΜ, που χτυπήθηκε σκληρά[1624] με την επέμβαση των δυνάμεων κατοχής στο Πανεπιστήμιο και τον θάνατο δυο φοιτητών[1625].

[1619] *Πανίδου Σ.,* ό.π., *Χανδρινός Ι.,* Πόλεις σε πόλεμο…, ό.π., σ. 460.
[1620] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 114.
[1621] *Ανώνυμος,* Απαράδεκτα τα αιτήματα των δημοσίων υπαλλήλων. Κατηγορηματικαί δηλώσεις του προέδρου της κυβερνήσεως κ. Ι. Ράλλη. Η απεργία των υπαλλήλων εξυπηρετεί τα αναρχικά στοιχεία. Διετάχθη η πληρωμή των μη απεργησάντων δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 30-8-1943, σ. 1.
[1622] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 114.
[1623] *Βόγλης Π.,* ό.π., σ. 154.
[1624] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 114.
[1625] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής… ό.π., σ. 268.

Την 1η Οκτωβρίου 1943, η απεργία του τεχνικού προσωπικού της Δημόσιας Επιχείρησης Αεριόφωτος Αθηνών έληξε με την κατάληψη του εργοστασίου από τις γερμανικές δυνάμεις κατοχής και αθρόες συλλήψεις[1626].

Εντωμεταξύ, η Ιταλία αποχώρησε από την Ελλάδα και την κατοχή ανέλαβαν, εξ' ολοκλήρου, οι γερμανικές δυνάμεις με αρωγούς τα SS, την Γκεστάπο και τα Τάγματα Ασφαλείας της κυβέρνησης του Ι. Ράλλη. Το αποτέλεσμα ήταν η σκλήρυνση της στάσης των κατοχικών δυνάμεων. Η τρομοκρατία εντάθηκε, τα αντιαπεργιακά μέτρα πύκνωσαν, οι ποινές φυλάκισης και οι εκτελέσεις πραγματοποιούνταν, παρά τις αντιδράσεις[1627].

Η σκλήρυνση της στάσης των κατοχικών δυνάμεων, η βίαη καταστολή, οι βιαότητες των Ταγμάτων Ασφαλείας, που είχαν τεράστιο κόστος σε ανθρώπινες ζωές, ανάγκασε το ΕΑΜ να μεταφέρει τη δράση και τα στελέχη του από τις εργατικές «αχτίδες» στις γειτονιές[1628].

Θετικό, όμως, αποτέλεσμα όλου αυτού του κύματος των μαζικών κινητοποιήσεων, ήταν η υπογραφή, μέχρι το τέλος του χρόνου, μιας σειράς υπουργικών αποφάσεων με αυξήσεις και επιδόματα[1629], που κατάφεραν να προσφέρουν μια μικρή ανακούφιση στον δοκιμασμένο ελληνικό λαό.

Ιστορικοί, κάνοντας αποτίμηση των κινητοποιήσεων του 1943, καταλήγουν ότι οι συγκρούσεις του 1943-1944 μεταξύ αντιστασιακών οργανώσεων, μεταξύ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και συνεργατών των κατοχικών δυνάμεων, έφεραν αντιμέτωπους Έλληνες εναντίον Ελλήνων σε τέτοια έκταση και ένταση, που θα μπορούσαμε να μιλάμε ακόμα και για κανονικό εμφύλιο πόλεμο με χιλιάδες άμαχους νεκρούς[1630].

Θ. Διαδηλώσεις στις επετείους της 28ης Οκτωβρίου και 25ης Μαρτίου 1941-1943

Όπως ήταν αναμενόμενο, σε συνθήκες κατοχής, οι επέτειοι της 25ης Μαρτίου και, ιδιαίτερα, της 28ης Οκτωβρίου τα έτη 1941-1943, πήραν πολιτικά,

---

[1626] *Κουκουλές Γ.,* Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη…, ό.π., σ. 275.
[1627] *Πανίδου Σ.,* ό.π.
[1628] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 361.
[1629] Π.χ. Απόφαση 34700/8-10-1943 «Περί αυξήσεως των αποδοχών από 1/10/1943 παντός του υπηλληλικού υπηρετικού κ.λπ.προσωπικού», ΦΕΚ 187/Β΄/25-10-1943, Απόφαση 157311/22-9-1943 «Περί προσαύξησης απολαυών προσωπικού Α.Ε.Ρ.Ε.», ΦΕΚ 200/Β΄11-11-1943, Αποφαση 287467/10-12-1943 «Περί χορηγήσεως δώρου δια τας Εορτάς των Χριστουγέννων και του νέου έτους εις το εν γένει προσωπικόν των Τραπεζών», ΦΕΚ 233/Β΄/17-12-1943.
[1630] *Καλύβας Σ.,* Εμφύλιος Πόλεμος (1943-1949), Το τέλος των μύθων και η στροφή προς το μαζικό επίπεδο, σε: Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2004, σ. 614.

εθνικοαπελευθερωτικά και αντικατοχικά χαρακτηριστικά, με τους εορτασμούς να αποκτούν ξεχωριστή βαρύτητα για τον υπόδουλο λαό.

Θ.1. 28 Οκτωβρίου 1941

Η πρώτη μεγάλη εθνικοαπελευθερωτική συγκέντρωση στην Αθήνα έγινε στις 28 Οκτωβρίου 1941, έναν, μόλις, χρόνο μετά την έναρξη του πολέμου. Ήταν, μάλιστα, και η συγκέντρωση όπου πρωτοεμφανίστηκε το ΕΑΜ[1631]. Περίπου 5.000 νέοι, φοιτητές, μαθητές, εργάτες και υπάλληλοι, πορευόμενοι από διάφορες κατευθύνσεις, συγκεντρώθηκαν στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη, στην Πλατεία Συντάγματος, κρατώντας ελληνικές σημαίες και στεφάνια[1632].

Ας σημειωθεί ότι, την ημέρα εκείνη ο Πρωθυπουργός της δωσίλογης κυβέρνησης Γ. Τσολάκογλου, αυτός που συνθηκολόγησε με τις κατοχικές δυνάμεις βάζοντας τέρμα στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, κατέθεσε στεφάνι στην Πλατεία Συντάγματος, στο μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη «τιμώντας» την εθνική επέτειο. Η προκλητική αυτή κίνηση εντασσόταν, πιθανόν, στην προσπάθειά του να κερδίσει νομιμοποίηση από μέρους του λαού και να φανεί ως «γεφυροποιός». Εξ' ου και, τον Αύγουστο του 1942, κατέθεσε, επίσης, στεφάνι στο μνημείο των πεσόντων Γερμανών αλεξιπτωτιστών στην Κρήτη. Ωστόσο, σε καμία περίπτωση, δεν τα κατάφερε.

Θ.2. 25 Μαρτίου 1942

Στις 24 και 25 Μαρτίου 1942, προκηρύχθηκε από το ΕΕΑΜ και την παράνομη ΚΠΕ[1633] πανυπαλληλική απεργία. Στις 24 Μαρτίου 1942, το Γραφείο της Σπουδάζουσας Νεολαίας της ΟΚΝΕ οργάνωσε συγκέντρωση μαθητών και φοιτητών στο Πεδίο του Άρεως. Εκεί κατέφθασαν σπουδαστές του Πολυτεχνείου και της Οικονομικής Σχολής ΑΣΟΕΕ. Όμως, μπροστά στο τεθωρακισμένο και τους, παραταγμένους στο άγαλμα του Βασιλιά Κωνσταντίνου, αστυφύλακες, τη Χωροφυλακή και τους Ιταλούς στρατιωτικούς αστυνομικούς, η Οργανωτική Επιτροπή αναγκάστηκε να αλλάξει σχέδια και η διαδήλωση ανέβηκε την οδό Σόλωνος κατευθυνόμενη προς την Πλατεία Εξαρχείων. Στον δρόμο, ο λαός επευφημούσε τους

[1631] *Χανδρινός Ι.,* Πόλεις σε πόλεμο…, ό.π., σ. 382-383.
[1632] *Κέδρος Α.,* ό.π., σ. 149, *Λυγούρα Α.,* ό.π., σ. 166-170, *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 54.
[1633] *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις…, ό.π., σ. 6.

διαδηλωτές και μια γυναίκα έδωσε στον φοιτητή Διονύση Παπαδόπουλο[1634] μια ελληνική σημαία. Ακολούθησαν συμπλοκές με τους αστυφύλακες και η διαδήλωση κατέληξε στην Πλατεία Κολωνακίου, για να στεφανώσει το άγαλμα του Ξάνθου. Πολύ σύντομα, οι συγκεντρωμένοι βρέθηκαν αντιμέτωποι με οπλισμένους ιταλούς στρατιωτικούς αστυνομικούς, που, όμως, δεν κατάφεραν να εμποδίσουν μια φοιτήτρια να αγκαλιάσει το άγαλμα και να βάλει το στεφάνι. Όταν δε η κάνη ενός όπλου σημάδεψε το στήθος της, εκείνη, ατρόμητη, ξεκούμπωσε την μπλούζα της και φώναξε: «Βάρα, βρε άτιμε!», αφήνοντας άφωνο τον Ιταλό στρατιωτικό αστυνομικό[1635]. Οι διαδηλωτές, αργότερα, όταν οι Ιταλοί στρατιωτικοί αστυνομικοί έφυγαν από τα Προπύλαια, κατάφεραν να πλησιάσουν και να στεφανώσουν τον ανδριάντα του Ρήγα, αλλά όχι αυτόν του Πατριάρχη.

Ακολούθησε το προκλητικό διάγγελμα του Πρωθυπουργού Γ. Τσολάκογλου, που χαρακτήρισε «άφρονα» και «ατυχή» την εποποιΐα του 1940 στα βουνά της Πίνδου. Διακήρυξε ότι στον πόλεμο εκείνο «εσύρθημεν χωρίς να το θέλουμε» και κατέληξε ότι «υπό τας τοιαύτας συνθήκας συνεχίζομεν την παράδοσιν του 1821 σφυραλατούντες ακατάλυτον κοινωνικήν αλληλεγγύην, εσωτερικήν πειθαρχίαν, νομιμόφρονα αξιοπρέπειαν…» προκαλώντας, ακόμα μεγαλύτερη, λαϊκή οργή[1636].

Την επόμενη ημέρα, 25 Μαρτίου 1942, ο Αλέξανδρος Μυριαλλής, φοιτητής της Αρχιτεκτονικής Σχολής, ανέβηκε σε ένα παλιό μάρμαρο, στα κράσπεδα του Λυκαβηττού και, μπροστά σε 500 φοιτητές, έσκισε την εφημερίδα «Ελεύθερο Βήμα» με το πρωθυπουργικό διάγγελμα, φωνάζοντας «το διάγγελμα μας είναι Αντίσταση, Πόλεμος ενάντια στους φασίστες κατακτητές! Λευτεριά!», καλώντας το πλήθος να κινηθεί προς την Πλατεία Συντάγματος για να στεφανώσει το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη[1637]. Εκεί, οι φοιτητές συναντήθηκαν με χιλιάδες διαδηλωτές από όλη την Αθήνα, απεργούς εργάτες και υπαλλήλους, που με επικεφαλής τους ανάπηρους πολέμου, κρατούσαν ελληνικές σημαίες και έψελναν τον εθνικό ύμνο, αψηφώντας τον κίνδυνο. Οι ανάπηροι πολέμου δε κατευθύνθηκαν στην Πλατεία Συντάγματος σε δυο ομάδες. Η μια από το Νοσοκομείο «Ευαγγελισμός», που, όμως, τη σταμάτησε ο Διοικητής της Αστυνομίας Πόλεων Α. Έβερτ, στο ύψος της οδού Ρηγίλλης κι η άλλη από τον Σύνδεσμο των Αναπήρων, η οποία και κατάφερε, τελικά, να φτάσει στην

[1634] Φωτογραφία από τη προτομή του Διονύσιου Φωτόπουλου, επί της οδού Γλάδστωνος, Φωτογραφία 8.
[1635] *Σακελλαρίου Χ.,* ό.π., σ. 126.
[1636] *Σακελλαρίου Χ.,* ό.π., σ. 127.
[1637] *Σακελλαρίου Χ.,* ό.π., σ. 130.

Πλατεία και να ενωθεί με τους υπόλοιπους διαδηλωτές. Μεταξύ των συγκεντρωμένων ήταν και εκατοντάδες απεργοί δημόσιοι υπάλληλοι[1638]. Μπροστά στα μάτια της γερμανικής φρουράς, η οποία ετοίμαζε τα αυτόματα, οι διαδηλωτές πέταξαν το στεφάνι που είχε, μόλις, καταθέσει ο Γ. Τσολάκογλου και έβαλαν το δικό τους. Οι Ιταλοί στρατιωτικοί αστυνομικοί επιτέθηκαν στο πλήθος με αγριότητα και ακολούθησαν, για αρκετή ώρα, μάχες στους γύρω δρόμους με πολλούς τραυματίες[1639].

Αντίστοιχες συγκεντρώσεις έγιναν στον Πειραιά, στο προαύλιο της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας και, το ίδιο απόγευμα, στην αίθουσα τελετών του Πανεπιστημίου Αθηνών, στην επίσημη επετειακή τελετή των κατοχικών δυνάμεων και της δωσίλογης κυβέρνησης. Εκεί, ο καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής Απόστολος Δασκαλάκης υπερασπίστηκε τους φοιτητές που ήταν συγκεντρωμένοι έξω από τον χώρο εκδηλώσεων και δέχονταν επίθεση από τους Ιταλούς στρατιωτικούς αστυνομικούς, με αποτέλεσμα, λίγες ημέρες μετά, να απομακρυνθεί από το Πανεπιστήμιο. Κατά τη διάρκεια δε της τελετής, τόσο ο πρύτανης Γεώργιος Μπαλής, όσο και ο καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής Διονύσιος Ζακυθηνός, με τις πατριωτικές αναφορές στις ομιλίες τους, προκάλεσαν την αντίδραση των δυνάμεων κατοχής αλλά και τις ζητωκραυγές των φοιτητών[1640]. Την ίδια κιόλας ημέρα, ο Γ. Τσολάκογλου, θορυβημένος, απευθύνθηκε από το ραδιόφωνο, ειδικά «προς τους νέους», ζητώντας τους υπακοή στους γερμανικούς νόμους και «αφοσίωση στο καθήκον» και κηρύσσοντας διμέτωπο αγώνα κατά «του καπιταλισμού και του κομμουνισμού».

Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι επίσημες επετειακές εκδηλώσεις της δωσίλογης κυβέρνησης είχαν κουρελιαστεί και ο λαός είχε πετύχει ακόμα μια νίκη. Ακολούθησαν πολιτικοί κλυδωνισμοί και η κυβέρνηση προχώρησε σε ανασχηματισμό αναθέτοντας τις αρμοδιότητες των Υπουργείων Γεωργίας, Εθνικής Οικονομίας, Εργασίας και, πρωτίστως, Επισιτισμού στον, μέχρι τότε Υπουργό Οικονομικών και έμπιστό της, Σ. Γκοτζαμάνη[1641].

Έτσι, ολοκληρώθηκε άλλη μια μεγαλειώδης κινητοποίηση του ελληνικού λαού που έδειξε, και πάλι, πρωτοφανή γενναιότητα και αποφασιστικότητα, αντιμετώπισε τον

[1638] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 59.

[1639] Φωτογραφία Ιταλών στρατιωτικών αστυνομικών που κυνηγούν διαδηλωτές στην Πλατεία Συντάγματος, 25-3-1942, Φωτογραφία 1 (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

[1640] *Λυγούρα Α.,* ό.π., σ. 201.

[1641] Ν.Δ. 1150/1942 «Περί νέων αρμοδιοτήτων του Υπουργού των Οικονομικών», ΦΕΚ 61/Α/24-3-1942, *Λυγούρα Α.,* ό.π., σ. 196-203.

θάνατο και στάθηκε με γυμνά χέρια απέναντι στα πάνοπλα τεθωρακισμένα των κατακτητών και των συνεργατών τους[1642].

Θ.3. 28 Οκτωβρίου 1942 και 1943

Στη δεύτερη επέτειο της έναρξης του πολέμου, οι εκδηλώσεις κράτησαν δυο μέρες και οργανώθηκε μεγάλη διαδήλωση 25.000-30.000 ανθρώπων, η οποία συγκρούστηκε με την Αστυνομία και τους Ιταλούς στρατιωτικούς αστυνομικούς. Το αποτέλεσμα της άγριας καταστολής ήταν, και πάλι, δεκάδες τραυματισμοί και συλλήψεις[1643].

Ας σημειωθεί ότι, για άλλη μια φορά, οι διαδηλωτές καλούσαν σε συγκέντρωση στην Πλατεία Συντάγματος, δίπλα στο μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη, σε έναν χώρο συμβολικό, υπενθυμίζοντας τη σημασία της ημέρας αυτής ως ημέρα μνήμης της εθνικής επετείου.

Στις 28 Οκτωβρίου του 1943, ένα χρόνο μετά, οι αντίστοιχες συγκεντρώσεις πραγματοποιήθηκαν, στην πλειοψηφία τους, σε κλειστούς χώρους, λόγω των αυστηρών απαγορεύσεων που είχαν επιβάλει οι δυνάμεις κατοχής. Μεγαλύτερη αυτών ήταν η συγκέντρωση που πραγματοποιήθηκε στην Τράπεζα της Ελλάδος, όπου το μεσημέρι, οι υπάλληλοι συγκεντρώθηκαν στο εσωτερικό του κεντρικού της κτιρίου, επί της οδού Πανεπιστημίου. Εκεί άνοιξαν σημαίες και φώναξαν συνθήματα. Οι δυνάμεις κατοχής αντέδρασαν με μπλόκο του κτιρίου της Τράπεζας, από τις 12 το μεσημέρι μέχρι τα ξημερώματα της επόμενης ημέρας και προχώρησαν σε μαζικές συλλήψεις και βασανιστήρια στα υπόγεια της Τράπεζας. Οι πιο τυχεροί κατάφεραν να αποδράσουν από την πλαϊνή πόρτα, επί της οδού Ομήρου.

Πρωτεργάτες σε αυτήν την κινητοποίηση ήταν το ζευγάρι Νίκος και Σοφία Μαυράκη, μέλη του ΕΑΜ και υπεύθυνοι του ΕΕΑΜ της Τράπεζας της Ελλάδος, οι οποίοι συνελήφθησαν, βασανίστηκαν και στάλθηκαν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στο Stein της Αυστρίας. Περισσότερα, όμως, για το μπλόκο της Τράπεζας της Ελλάδος θα αναφερθούν στη συνέχεια, στην ενότητα που αφορά, πιο συγκεκριμένα, στην αντιστασιακή δράση των εργαζομένων στις Τράπεζες.

[1642] *Κέδρος Α.,* ό.π., σ. 151.
[1643] *Βόγλης Π.,* ό.π., σ. 68, *Λυγούρα Α.,* ό.π., σ. 282-287.

Θ.4. 25 Μαρτίου 1943

Μετά από πέντε μήνες, στις 25 Μαρτίου 1943, το σκηνικό βίας και τρομοκρατίας επαναλήφθηκε πιο άγριο. Η αντίδραση αυτή δεν ήταν τυχαία. Η οργή των κατοχικών δυνάμεων ήταν μεγάλη, καθώς, λίγες ημέρες πριν, στις 5 Μαρτίου 1943, είχαν ολοκληρωθεί με νίκη οι πολυήμερες κινητοποιήσεις και απεργίες που κατάφεραν να ματαιώσουν την πολιτική επιστράτευση του ελληνικού λαού. Εξ' ου και ο Γερμανός πληρεξούσιος του Ράιχ στην Ελλάδα, G. Altenburg, στις 22 Μαρτίου 1943, ενημέρωνε το Βερολίνο για την ανασφαλή κατάσταση στην Αθήνα, καθώς «η μια απεργία των υπαλλήλων διαδέχεται την άλλη, από την αρχή του χρόνου, η κατάσταση πάει από το κακό στο χειρότερο και υπάρχει κίνδυνος για την ασφάλεια των αρχών κατοχής»[1644].

Στις 24 Μαρτίου 1943, παραμονή της επετείου και παρά την απαγόρευση, ξέσπασαν και πάλι διαδηλώσεις. Τις προηγούμενες μέρες το ΚΚΕ, το ΕΑΜ και η ΕΠΟΝ, με συνθήματα, χωνιά, αφίσες, τρικάκια και προκηρύξεις, καλούσαν τον λαό σε συναγερμό για τον εορτασμό της επετείου. Χιλιάδες λαού κατέφθασαν στην οδό Πανεπιστημίου και την Πλατεία Ομονοίας, με συνθήματα και πανό. Το ίδιο και στο Πεδίο του Άρεως, όπου 50.000 διαδηλωτές συγκεντρώθηκαν και στεφάνωσαν τα αγάλματα των ηρώων του 1821. Εκεί, άρχισαν και οι συγκρούσεις με τους Ιταλούς στρατιωτικούς αστυνομικούς με νεκρούς και τραυματίες.

Φοιτητές συγκεντρώθηκαν, επίσης, στην Πλατεία Κολωνακίου, στα Εξάρχεια, στο Πεδίο του Άρεως και στα Προπύλαια, όπου στεφάνωσαν τα αγάλματα του Ρήγα και του Κοραή. Οι επιθέσεις των Ιταλών στρατιωτικών αστυνομικών ήταν βίαιες, οι συλλήψεις και οι τραυματισμοί πολλοί. Το βράδυ τοιχοκολλήθηκαν, από τις δυνάμεις κατοχής, προειδοποιήσεις να μείνουν όλοι στα σπίτια τους. Η τρομοκρατία κορυφώθηκε.

Όμως, την επόμενη ημέρα, οργανώθηκαν νέες διαδηλώσεις, με ξεχωριστά σημεία και ώρες προσυγκέντρωσης κατά κλάδο. Στις 9.00 π.μ., ξεκίνησαν από τις οδούς Πανεπιστημίου και Σταδίου, επιστήμονες, καλλιτέχνες, υπάλληλοι και εργάτες από τις βόρειες συνοικίες. Φοιτητές μαζεύτηκαν στο Χημείο. Οι ΕΠΟΝίτες ξεκίνησαν από το Ζάππειο. Οι εργάτες από τις ανατολικές συνοικίες συγκεντρώθηκαν στην οδό Αμαλίας. Οι εργάτες του Γκαζιού, της ΟΥΛΕΝ και των δυτικών συνοικιών στην οδό

[1644] *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις…, ό.π., σ. 11.

Μητροπόλεως. Η Αθήνα έγινε μια οργισμένη λαοθάλασσα με τους ανάπηρους πολέμου στη μέση.

Μεγάλες διαδηλώσεις έγιναν και στον Πειραιά[1645]. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, στις διαδηλώσεις της 24ης και 25ης Μαρτίου 1943 πήραν μέρος 300.000 κόσμου. Ο θλιβερός απολογισμός της βίαιης καταστολής ήταν 32 νεκροί και 180 τραυματίες[1646].

Στον απόηχο των μεγάλων αυτών κινητοποιήσεων, στις 7 Απριλίου 1943, οι πολιτικές εξελίξεις ήταν καταιγιστικές με τον Κ. Λογοθετόπουλο να καθαιρείται και τον Ι. Ράλλη να αναλαμβάνει την πρωθυπουργία[1647].

Στις 25 Μαρτίου 1944 ο Ιωάννης Ράλλης κατέθεσε στεφάνι στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη[1648] και η «Υπαλληλική Αλληλεγγύη», Όργανο του Τομέα Δημοσίων Υπαλλήλων και ΝΠΔΔ, ως ένδειξη τιμής, δημοσίευσε τα ονόματα των υπαλλήλων, οι οποίοι «έπεσαν στον αγώνα για τη λευτεριά», που κρατούνταν «στα κάτεργα του κατακτητή και των προδοτών», μεταξύ των οποίων διακρίνονται υπάλληλοι Υπουργείων, του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους, του ΙΚΑ, του Δήμου Αθηναίων, καθηγητές, δάσκαλοι και δικαστικοί[1649].

Ι. Διαδηλώσεις και απεργίες το 1944

Το 1944, ξεκίνησε με τους ταγματασφαλίτες να πραγματοποιούν τρομοκρατικές επιδρομές στις συνοικίες: στον Νέο Κόσμο, στο Κατσιπόδι και στον Βύρωνα, σκοτώνοντας αδιακρίτως και τραυματίζοντας όποιον εύρισκαν στο διάβα τους[1650]. Το κλίμα τρομοκρατίας που επικρατούσε έσπασαν, και πάλι, οι δημόσιοι υπάλληλοι, στις 26 Ιανουαρίου 1944, κατεβαίνοντας σε απεργία με την υποστήριξη των τραπεζιτικών και των εργατών του ιδιωτικού τομέα της Αθήνας, των εργατών στον Ναύσταθμο και των κλωστοϋφαντουργών του Πειραιά[1651].

[1645] *Λυγούρα Α.,* ό.π., σ. 322-326.
[1646] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 126-127.
[1647] Ν.Δ. «Περί διορισμού του κ. Ιωάννη Δ. Ράλλη ως Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και προσωρινώς Υπουργού Γεωργίας, Επισιτισμού και Εθνικής Αμύνης», «Περί αποδοχής παραιτήσεως του Προέδρου της Κυβερνήσεως και Υπουργού Εθνικής Προνοίας και προσωρινώς Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας κ. Κωνστ. Λογοθετόπουλου», ΦΕΚ 80/Α/7-4-1943.
[1648] Φωτογραφία του πρωθυπουργού Ιωάννη Ράλλη που καταθέτει στεφάνι στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη στις 25 Μαρτίου 1944, Φωτογραφία 59 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού και Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).
[1649] *Ανώνυμος,* Ζήτω η 25η Μαρτίου, εφημερίδα Υπαλληλική Αλληλεγγύη, Όργανο του τομέα δημοσίων υπαλλήλων και νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, 25-3-1944, σ. 1.
[1650] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 2, σ. 17.
[1651] *Τζαφέρα Α.,* ό.π., σ. 172.

Στις 4 Μαρτίου 1944, οι σιδηροδρομικοί πραγματοποίησαν, επίσης, μεγάλη απεργία με συμμετοχή που έφθασε το 100% και παρέλυσε τις συγκοινωνίες. Έφερε, όμως, την ένοπλη περιφρούρηση του ΕΛΑΣ αντιμέτωπη με τα Τάγματα Ασφαλείας της δωσίλογης κυβέρνησης του Ι. Ράλλη. Οι 18.000 απεργοί σιδηροδρομικοί ήρθαν σε σύγκρουση με τα Τάγματα Ασφαλείας και τις κατοχικές δυνάμεις με αποτέλεσμα 3.000 εξ αυτών να συλληφθούν και να μεταφερθούν στις φυλακές Χαϊδαρίου[1652].

Οι επιδρομές και τα μπλόκα των Ταγμάτων Ασφαλείας και των κατοχικών δυνάμεων είχαν καθαρά ταξική γεωγραφία, χτυπώντας, κυρίως, τις λαϊκές γειτονιές της Αθήνας, όπου οι δυνάμεις του ΕΑΜ έβρισκαν μεγάλη υποστήριξη, όπως ήταν τα μπλόκα της Κοκκινιάς στις 6 Μαρτίου και στις 17 Αυγούστου 1944. Οι αυθαίρετοι ξυλοδαρμοί, οι φυλακίσεις και οι εκτελέσεις ήταν τόσο συχνές, που, μοιραία, έδωσαν στις διαδηλώσεις και τις απεργίες των επόμενων μηνών, της 9ης Μαρτίου 1944, της 22ας, της 24ης και της 27ης Απριλίου 1944, αντιτρομοκρατικό χαρακτήρα. Την Πρωτομαγιά του 1944, υπό τον απόηχο των εκτελέσεων των 200 κομμουνιστών στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής[1653], πραγματοποιήθηκε γενική απεργία δημοσίων υπαλλήλων και εργατών, με 200 συλλήψεις και 15 εκτελεσθέντες.

Σύμφωνα με μαρτυρία του Λευτέρη Χατζηανδρέου, Τομεακού Γραμματέα του ΕΑΜ των εργαζομένων στο εργοτάξιο της Ανώνυμης Εταιρείας Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος (ΑΕΤΕ), επί της οδού Κωλέττη, και Γενικού Γραμματέα του Σωματείου Εργατοτεχνιτών της ΑΕΤΕ, ως αντίποινα στην απεργιακή κινητοποίηση των εργαζόμενων στην Τηλεφωνική Εταιρεία, την Πρωτομαγιά του 1944, στις 3 Μαΐου 1944, οι γερμανικές αρχές κατοχής έκαναν μπλόκο και έφοδο στα κεντρικά γραφεία της εταιρείας. Στα χέρια τους είχαν λίστα με ονόματα μελών του ΕΑΜ, που τους είχε δώσει καταδότης. Οι κινητοποιήσεις των εργαζομένων στην Τηλεφωνική Εταιρεία το προηγούμενο διάστημα είχαν καταφέρει να αποσπάσουν ένα μηνιαίο επίδομα. Λόγω, όμως, της μαχητικότητάς τους, είχαν μπει στο στόχαστρο των αρχών κατοχής και της Γενικής και Ειδικής Ασφάλειας, που ήθελαν να προβούν οπωσδήποτε σε συλλήψεις των ΕΑΜικών στελεχών, που βρίσκονταν εκεί και, ήδη από τις 27 Απριλίου 1944, είχαν λάβει σχετική εντολή.

Στο περίφημο μπλόκο της Τηλεφωνικής συνέλαβαν 250 εργαζόμενους. Όμως, αναγκάστηκαν να τους απελευθερώσουν λόγω του ότι η Εταιρεία δεν μπορούσε, πλέον,

[1652] *Θεοφάνους Κ.,* Η Εθνική Αντίσταση στον Πειραιά 1941-1944, Λιμάνι First Media, Πειραιάς, 1996, σ. 28.
[1653] Γερμανική Ανακοίνωση (από το αρχείο του ΚΚΕ) Παράρτημα 58.

να λειτουργήσει με τον κόσμο που απέμεινε. 15, όμως, από τους συλληφθέντες εκτελέστηκαν, στις 7 Μαΐου 1944, στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής[1654].

Στις 24 Αυγούστου 1944, μια εβδομάδα μετά το πολύνεκρο μπλόκο της Κοκκινιάς της 17ης Αυγούστου 1944, μαζική απεργία νέκρωσε Αθήνα και Πειραιά με διαδηλώσεις καταγγελίας της ωμής τρομοκρατίας, της πείνας, των συλλήψεων και των εκτελέσεων. Οι διαδηλώσεις επαναλήφθηκαν στις 19 και 23 Σεπτεμβρίου 1944, με βασικά αιτήματα την απελευθέρωση των κρατουμένων και τη διάλυση των φονικών Ταγμάτων Ασφαλείας[1655]. Απεργίες και διαδηλώσεις ακολούθησαν και όλο το επόμενο χρονικό διάστημα έως την αποχώρηση των δυνάμεων κατοχής και την απελευθέρωση[1656]. Στις 23 Σεπτεμβρίου 1944 μέλη του ΕΛΑΣ κατέλαβαν το Ραδιοφωνικό Σταθμό της Αθήνας και μετέδωσαν το μήνυμα: «προσοχή. Προσοχή. Σας μιλάει το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Έλληνες επί ποδός πολέμου»[1657].

Το ΕΑΜ είχε καταφέρει να διεισδύσει στον κρατικό μηχανισμό. Για παράδειγμα στον Πειραιά είχε καταφέρει να οργανώσει και να αποκτήσει μέλη σε όλους τους δημόσιους Οργανισμούς και τις δημόσιες Υπηρεσίες. Από τα Ιατρεία του ΙΚΑ, τα Νοσοκομεία, την Ένωση Τραυματιών και Αναπήρων Πειραιά με υπεύθυνο τον Σταύρο Γιαννιό, έως τους Σιδηροδρόμους του Ελληνικού Κράτους (ΣΕΚ), όπου σε 600 μόνιμους και 1.800 εκτάκτους υπαλλήλους, στον Πειραιά, η πλειοψηφία ήταν οργανωμένοι ή τουλάχιστον φίλα προσκείμενοι, στο ΕΑΜ[1658].

Να σημειώσουμε ότι, κατά τη διάρκεια όλων αυτών των απεργιών, οι «επίσημοι νόμιμοι», διορισμένοι συνδικαλιστές, οι εργοδότες και οι διοικήσεις των διαφόρων Οργανισμών κρατούσαν αμφίσημη στάση, που κυμαινόταν από την ανοιχτή καταγγελία στις αρχές και προδοσία των απεργών, μέχρι την συγκαλλυμένη σιωπή, κάποιες φορές, και μόνο λόγω του φόβου αντίποινων από την ΟΠΛΑ και τους εργάτες.

Ειδικότερα, η επίσημη δοτή ΕΣΕΕ προειδοποιούσε ότι οι άσκοπες απεργίες μπορεί να επιφέρουν αιματοκύλισμα και δυστυχία, αποκήρυσσε όσους, με την «αντεθνική» τους στάση, «οδηγούσαν τον ελληνικό λαό στον όλεθρο» και καλούσε

[1654] *Μπράτσος Ν.,* Τηλεφωνική Εταιρεία: το μπλόκο και οι εκτελέσεις το Μάιο του 1944, Ert, 7-5-2020, διαθέσιμο σε: https://www.ertnews.gr/eidiseis/ellada/kinonia/tilefoniki-etaireia-to-mploko-kai-oi-ekteleseis-to-maio-toy-1944/, Φωτογραφία από το Μνημείο των εκτελεσθέντων της Τηλεφωνικής στις 7 Μαΐου 1944, έξω από το κτίριο του ΟΤΕ, επί της οδού Κωλέττη, Φωτογραφία 50.
[1655] *Τζαφέρα Α.,* ό.π., σ. 172.
[1656] *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις…, ό.π., σ. 16, *Πανίδου Σ.,* ό.π.
[1657] *Γασπαρινάτος Σ.,* ό.π., σ.341.
[1658] *Τζαφέρα Α.,* ό.π., σ. 125, 129.

τους εργαζόμενους να αποφύγουν κάθε παράνομη ενέργεια και να διεκδικήσουν τα αιτήματά τους μόνο μέσω της ΕΣΕΕ, μιας και υπήρχαν σαφή «δείγματα του ενδιαφέροντος τόσο της κυβέρνησης όσο και των αρχών κατοχής»[1659].

[1659] *Κουκουλές Γ.,* Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη…, ό.π., σ. 269.

Κεφάλαιο 4 Τα παραδείγματα των εκπαιδευτικών, των εργαζομένων στις Τράπεζες, τα Πανεπιστήμια, τα Νοσοκομεία, τα Μουσεία και την Αστυνομία

Ι. Οι δάσκαλοι και καθηγητές στα σχολεία

Οι εκπαιδευτικοί, δάσκαλοι και καθηγητές, ήταν πρωτοπόροι στον αγώνα κατά της δικτατορίας του Ι. Μεταξά και, αργότερα, απέναντι στις δυνάμεις κατοχής[1660].

Είχαν να αντιμετωπίσουν, τόσο τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους και των κατακτητών, όσο και τις αντιδράσεις των γονέων των παιδιών. Οι τελευταίες δε, άλλοτε ήταν καταγγελτικές, ακόμα και προδοτικές και άλλοτε, συχνότερα, αλληλέγγυες και υποστηρικτικές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των τελευταίων ήταν η περίπτωση των δασκάλων Μασίνα και Σουλιμιώτη, οι οποίοι εφάρμοσαν, σε δημοτικό σχολείο της Καισαριανής, πρωτόγνωρες, για την εποχή, εκπαιδευτικές μεθόδους. Δίδασκαν χωρίς χειροδικία και τιμωρίες, με κυκλική παράταξη των θρανίων, λειτουργούσαν παιδικό δικαστήριο, για να επιλύει τις διαφορές μεταξύ των παιδιών, προχώρησαν στην έκδοση μαθητικής εφημερίδας και διατηρούσαν ταμείο αλληλοβοήθειας. Όταν καταγγέλθηκαν στην Ασφάλεια και συνελήφθησαν ως κομμουνιστές, οι κάτοικοι της περιοχής, και γονείς των παιδιών, ξεσηκώθηκαν και κατάφεραν την επιστροφή, τουλάχιστον, του Μασίνα στο σχολείο[1661].

Οι εκπαιδευτικοί ανήκαν στη χαμηλόμισθη υπαλληλία, πιέζονταν από τον επιθεωρητισμό και την απειλή της μετάθεσης. Ωστόσο, αν και ήταν ιδιαίτερα ευάλωτοι απέναντι στις σκοπιμότητες των πολιτικών και των κομμάτων και στην τρομοκρατία του επιθεωρητισμού, βρίσκονταν, και στην πλειοψηφία τους ένιωθαν, πολύ κοντά στην εργατική τάξη. Εξάλλου, μόρφωναν τα παιδιά της και, δικαίως, χαρακτηρίζονταν ως οι προλετάριοι του πνεύματος. Εξ' ου και η παρουσία και συμμετοχή τους στα συνδικάτα και τους εργατικούς αγώνες της εποχής ήταν μεγάλη[1662].

Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από το «Διδασκαλικό Βήμα», Όργανο των Δασκαλικών Συμφερόντων, της 10ης Ιουνίου 1943, που δείχνει, ακριβώς, πώς οι ίδιοι οι δάσκαλοι αντιλαμβάνονταν τον ρόλο τους:

[1660] *Μπάρτζης Γ.,* Χρονολογικός Πίνακας της Ιστορίας του Συνδικαλιστικού Κινήματος των Ελλήνων Δασκάλων, Εκπαιδευτικά, Αθήνα, 1986, τ.2, σ. 119-125.
[1661] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 90.
[1662] *Καλλώνης Σ.,* Αίτια και κοινωνικά χαρακτηριστικά της συμμετοχής των Ελλήνων δασκάλων στα γεγονότα της περιόδου 1940-1949. Αλβανικό Μέτωπο, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος (Διπλωματική Εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Σπουδών, Αθήνα, 2016, σ. 20.

> Οι υπάλληλοι… «τον αγώνα τους πρέπει να τον βλέπουν σαν μάτι του αγώνα του λαού και τον λαϊκό αγώνα σαν προέκταση κι ολοκλήρωση του δικού τους. Στους Δασκάλους πέφτει διπλό αυτό το χρέος και γιατί είναι υπάλληλοι και γιατί είναι οι πρώτοι μορφωτές του λαού… Γι' αυτό έχουν υποχρέωση να δείξουν πως πιστεύουν πραγματικά σε εκείνα που δίδαξαν». Ο λαός στο δάσκαλό του «έχει εμπιστοσύνη γιατί είναι σπλάχνο του και ξέρει πολύ καλά ότι αυτός έχει αφιερώσει τη ζωή του για την πραγματική εξύψωση. Αυτό πρέπει να το νιώσουν πρώτα οι ίδιοι οι δάσκαλοι. Πρέπει να καταλάβουν πώς αν θέλουν να λέγονται δάσκαλοι του ελληνικού λαού πρέπει να δουλέψουν πρέπει να μπουν επικεφαλής του αγώνα που κάνει ο ελληνικός λαός για την απόχτηση της λευτεριάς του»[1663].

Χαρακτηριστικά, στο περιοδικό «Επιθεώρηση Τέχνης», ο δάσκαλος, Αντώνης Κατσιμάνης, ανάπηρος, συνταξιούχος, που υπηρέτησε στην Κηφισιά και εκτελέστηκε, τον Αύγουστο του 1944, στη Σπερχειάδα, δυο μήνες πριν τον θάνατό του έγραφε:

> «…όσοι είχαν πρωτοστατήσει στη συνδικαλιστική κίνηση των εκπαιδευτικών, πιστεύω να νιώθουν τώρα κάποια ικανοποίηση. Δάσκαλοι, καθηγητές κινούν όλες τις τοπικές οργανώσεις του λαού στον σκληρό πόλεμο κατά των ξένων καταχτητών. Εκπαιδευτικοί εμψυχώνουν τον λαό να πολεμάει για τη λευτεριά του… Πρώτα λίγοι, πολύ λίγοι αγωνιζόμαστε για μια καλύτερη αυριανή μέρα. Τώρα γίναμε πολλοί…»[1664].

Ο φόρος αίματος των εκπαιδευτικών δε στο αλβανικό μέτωπο ήταν μεγάλος, καθώς, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Γενικού Επιτελείου Στρατού, την περίοδο 1940-1941, σκοτώθηκαν 388 έφεδροι Αξιωματικοί και Ανθυπολοχαγοί, στην πλειοψηφία τους δάσκαλοι και καθηγητές[1665].

Αργότερα και, σύμφωνα με στοιχεία της εποχής, από τους 457 εκπαιδευτικούς, που έπεσαν σε μάχες ή εκτελέστηκαν για τη συμμετοχή τους στην αντίσταση, οι 404 ήταν δάσκαλοι, 51 καθηγητές, 1 επιθεωρητής και 1 πανεπιστημιακός[1666]. Μεταξύ των προσωπικοτήτων του αντιστασιακού κινήματος των εκπαιδευτικών ξεχωρίζουν ο, δάσκαλος και μέλος του ΠΓ του ΚΚΕ, Νίκος Πλουμπίδης[1667], ο Γιάννης Ζεύγος και η Καίτη Ζεύγου, δάσκαλοι που αφιέρωσαν τη ζωή τους στην αντίσταση κατά των κατακτητών, στους αγώνες για ελευθερία και δικαιοσύνη, όπως ο Βαγγέλης

[1663] *Ανώνυμος,* Σημερινά Καθήκοντα, εφημερίδα Δασκαλικό Βήμα, Όργανο των Δασκαλικών Συμφερόντων, 10-6-1943, σ. 1.
[1664] *Καλλώνης Σ.,* ό.π., σ. 9.
[1665] *Μαργαρίτης Γ.,* Προαγγελία θηριωδών ανέμων. Ο πόλεμος στην Αλβανία και η πρώτη περίοδος της κατοχής, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, σ. 144.
[1666] *Γκόντζος Χ., Αναστασάκος Κ.,* Οι εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση, Δίπτυχο, Αθήνα, 1985.
[1667] *Κατσαντώνης Γ.,* ό.π., σ. 110.

Νικολάου[1668], ο Βασίλης Παπάς[1669], η Ελένη Μπαμπαδάκη[1670], η Κατίνα Μαμέλη[1671], ο Κώστας Βούλγαρης[1672], ο Κώστας Παπανικολάου[1673], ο Σωτήρης Μπαρμπουνάκης[1674], η Αναστασία Σιούλη, δασκάλα στο χωριό Κατρανίτσα της Κοζάνης και ενεργό μέλος του ΕΑΜ,η οποία συνελήφθη και εκτελέσθηκε με άλλους 6 αντιστασιακούς, στις 13 Απριλίου του 1944, στην Πτολεμαϊδα[1675], οι Μιχάλης Πετρόπουλος και Θεμιστοκλής Παρασκευόπουλος, δάσκαλοι σε σχολεία του Πειραιά, που συνεληφθησαν στις αρχές του 1942 από την Γκεστάπο και εκτελέστηκαν με άλλους 28 αντιστασιακούς[1676] και ο μαθηματικός Γεώργιος Κότσιρας, Γραμματέας της Οργάνωσης Εθνικής Αλληλεγγύης και μέλος της ΚΟΑ του ΚΚΕ, που συνελήφθη, στις 22 Ιουλίου 1944, βασανίστηκε και σκοτώθηκε στο ανακριτικό γραφείο της Ειδικής Ασφάλειας, στο ξενοδοχείο «ΚΡΥΣΤΑΛ», απ' όπου και εκπαραθυρώθηκε[1677]. Και βεβαίως, δεκάδες άλλοι ανώνυμοι ήρωες της αντίστασης. Σύμφωνα δε με μαρτυρίες, το 32% των καπεταναίων του ΕΛΑΣ ήταν επίσης δάσκαλοι[1678].

Ο αγωνιστής Μανόλης Γλέζος, μιλώντας για την αντίσταση, ανέφερε:

> «Οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι δάσκαλοι κυρίως, σε αυτόν τον αγώνα έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο. Πλαισίωσαν τις οργανώσεις όλων των αντιστασιακών κινημάτων και κινήσεων και ήταν τα πρώτα θύματα. Ο πρώτος αντάρτης του Ε.Λ.Α.Σ. που σκοτώθηκε είναι δάσκαλος»[1679].

Πιο συγκεκριμένα, στον χώρο των δασκάλων, δρούσε η παράνομη Αριστερή Παράταξη Δασκάλων και η παράνομη ΔΟΕ με σοβαρή συνδικαλιστική δράση και συμμετοχή σε όλα τα σημαντικά γεγονότα. Κατ' αρχάς, ενάντια στη δικτατορία του Ι. Μεταξά, με πιο αντιπροσωπευτική την παρουσία τους στις διαδηλώσεις διαμαρτυρίας ενάντια στις απολύσεις των προοδευτικών Καθηγητών του Πανεπιστημίου, τον Μάρτιο του 1937. Διαδηλώσεις που συγκέντρωσαν πλήθος κόσμου και ενεργοποίησαν την εκπαιδευτική κοινότητα κατά της δικτατορίας. Η αριθμητική δύναμη και η συνοχή των

[1668] *Κατσαντώνης Γ.,* ό.π., σ. 80.
[1669] *Κατσαντώνης Γ.,* ό.π., σ. 151.
[1670] *Κατσαντώνης Γ.,* ό.π., σ. 36.
[1671] *Κατσαντώνης Γ.,* ό.π., σ. 87.
[1672] *Κατσαντώνης Γ.,* ό.π., σ. 124.
[1673] *Κατσαντώνης Γ.,* ό.π., σ. 62.
[1674] *Κατσαντώνης Γ.,* ό.π., σ. 71.
[1675] *Mazower M.,* Στην Ελλάδα του Χίτλερ.., ό.π., σ. 136.
[1676] *Σακελλαρίου Χ.,* ό.π., σ. 29.
[1677] *Αρμαανίδης Φ.Π.,* ό.π., σ. 118.
[1678] *Ντόνα Κ.,* Διδάσκαλοι και καθηγητές στην Κατοχή. Συνδικαλιστική διάσταση της οργανωμένης δράσης των εκπαιδευτικών, ανακοίνωση στην Ημερίδα της ΑΔΕΔΥ: Το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα την περίοδο 1941-1944, Αθήνα, 23-5-2006.
[1679] *Γλέζος Μ.,* Ανακοίνωση στην Ημερίδα της ΑΔΕΔΥ: Το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα την περίοδο 1941-1944, Αθήνα, 23-5-2006.

δασκάλων ήταν ισχυρή και είχαν πλούσια συνδικαλιστική δράση, οργανωτικές δυνατότητες και έμπειρα συνδικαλιστικά στελέχη, από τους προηγούμενους εργατικούς αγώνες του μεσοπόλεμου.

Με την έλευση του πολέμου και της κατοχής, συγκροτήθηκαν Συνεταιρισμοί Δασκάλων και Καθηγητών για την αντιμετώπιση του τεράστιου επισιτιστικού προβλήματος. Το φθινόπωρο του 1941, περί τους 130 αντιπροσώπους εκπαιδευτικών συγκεντρώθηκαν στο 9ο Γυμνάσιο Αθηνών και συνέταξαν υπόμνημα προς το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, με το οποίο διαμαρτύρονταν για την οικονομική τους κατάσταση και ζητούσαν δάνειο ύψους 200.000 για κάθε μέλος του Συνεταιρισμού.

Η μορφή αυτή διαμαρτυρίας ήταν ιδιαίτερα συνήθης. Κάθε Σάββατο, αντιπρόσωποι εργαζομένων διαφόρων δημόσιων Υπηρεσιών συγκεντρώνονταν έξω από τη Γενική Διεύθυνση Δημοσίου Λογιστικού, πραγματοποιώντας παράσταση διαμαρτυρίας με τα οικονομικά αιτήματα του κλάδου τους και κλιμάκια δημοσίων υπαλλήλων μετέφεραν διαμαρτυρίες δασκάλων και καθηγητών στο Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας[1680].

Για να ξεπεράσουν δε τα εμπόδια της τρομοκρατίας και του αυστηρού ελέγχου στα σχολεία, οι εκπαιδευτικοί διοργάνωναν κυριακάτικες εκδρομές στα προάστια, προκειμένου να δοθεί η δυνατότητα ελεύθερης συζήτησης και πολιτικών ομιλιών, μακριά από το άγρυπνο βλέμμα των Προϊσταμένων τους, των Επιθεωρητών και των κάθε λογής δωσίλογων.

Μπορεί ο φόβος και η τρομοκρατία να περιόριζε τον αριθμό των δασκάλων που οργανώθηκαν και δραστηριοποιήθηκαν στην Αριστερή Παράταξη, με τους πρωτοπόρους αυτών να εξορίζονται στα ξερονήσια, να εκτελούνται, να βασανίζονται, να παραδίδονται από τον Ι. Μεταξά στους Γερμανούς κατακτητές, αλλά η επιρροή των αριστερών εκπαιδευτικών ήταν πολύ μεγάλη. Αποτέλεσμα αυτού ήταν το γεγονός ότι Γραμματέας της ΚΠΕ ήταν ο μαθηματικός Κώστας Νικολακόπουλος, διοργανωτής των μεγάλων απεργιών του Απριλίου 1942, ο οποίος αναδείχτηκε σε σύμβολο των κινητοποιήσεων και καταδικάστηκε, εν τέλει, από το έκτακτο στρατοδικείο στην πρώτη δίκη Μπελογιάννη[1681].

[1680] *Κατσαντώνης Γ.,* ό.π., σ. 117.
[1681] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 65.

Α. Η περίπτωση του αγωνιστή Κώστα Νικολακόπουλου

Ο Κώστας Νικολακόπουλος ήταν καθηγητής μαθηματικός. Γεννήθηκε στη Ζαχάρω της Ηλείας το 1907 και σπούδασε φυσικομαθηματικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Διορίστηκε το 1934 καθηγητής στην Πάνιτσα της Λακωνίας και μετατέθηκε στην Αθήνα το 1937[1682].

Διετέλεσε Γενικός Γραμματέας της παράνομης ΚΠΕ, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ και ανώτερο στέλεχος της ΚΟΑ του ΚΚΕ. Αποτέλεσε σύμβολο των κινητοποιήσεων των δημοσίων υπαλλήλων, σε όλη τη διάρκεια της κατοχής και ιδιαίτερα στη μεγάλη απεργία των Τ.Τ.Τ. υπάλληλων, τον Απρίλιο του 1942.

Αντιμετώπισε συλλήψεις, εξορίες και βασανιστήρια, τόσο από τις δυνάμεις κατοχής, όσο και από αυτές που τις διαδέχθηκαν μετά την Απελευθέρωση και βρέθηκε στην εξορία, από τον Ιούλιο του 1947 έως τον Απρίλιο του 1950, όπου και παραπέμφθηκε στο έκτακτο στρατοδικείο, στην πρώτη δίκη Μπελογιάννη[1683]. Η δίκη αυτή διεξήχθη στις 19 Οκτωβρίου 1951, στο Αρσάκειο Δικαστικό Μέγαρο και στο εδώλιο έκατσαν, συνολικά, 52 κατηγορούμενοι που διώκονταν με βάση τον Α.Ν. 509/1947 «Περί μέτρων ασφαλείας του Κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών»[1684]. Μάλιστα, στη δίκη αυτή, έκτακτος στρατοδίκης ήταν ο μετέπειτα δικτάτορας Γεώργιος Παπαδόπουλος.

Εκεί. ο Κ. Νικολακόπουλος, στην απολογία του, παραδέχθηκε τη συμμετοχή του στο ΚΚΕ και, μιλώντας για τους αγώνες των δημοσίων υπαλλήλων την περίοδο της κατοχής, δήλωσε μεταξύ άλλων:

> «Κατορθώσαμε να επιτύχουμε για τους δημοσίους υπαλλήλους σιτηρέσιο. Το 1944, οι αποδοχές των δημοσίων υπαλλήλων με τα πενθήμερα έφτασαν τη μια χρυσή λίρα το πενθήμερο. Αυτή η κατάσταση όμως ήταν αποτέλεσμα σκληρών αγώνων. Επιζήσαμε. Έτσι έζησε ο λαός και φτάσαμε στην απελευθέρωση…»

Στις 16 Νοεμβρίου 1951, έληξε η δίκη με την επιβολή της θανατικής ποινής σε 12 κατηγορούμενους. Ωστόσο, κάτω από τη γενική κατακραυγή που ξεσηκώθηκε, ο Πρωθυπουργός Νικόλας Πλαστήρας αναγκάστηκε να μην εκτελέσει τις ποινές και στον Κ. Νικολακόπουλο επιβλήθηκαν ισόβια δεσμά. Πέθανε στις 13 Ιουνίου του 1972, σε ηλικία 65 ετών[1685].

[1682] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 65.
[1683] *Λιάσκος Γ.,* ό.π., σ. 69, *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 66.
[1684] ΦΕΚ 293/Α/27-12-1947.
[1685] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 66.

Β. Η περίπτωση του αγωνιστή δασκάλου Νίκου Πλουμπίδη

Εμβληματική μορφή του αγώνα των εκπαιδευτικών, τόσο κατά της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, όσο και κατά τη διάρκεια της κατοχής ήταν ο δάσκαλος Νίκος Πλουμπίδης.

Γεννήθηκε από φτωχή οικογένεια, στις 31 Δεκεμβρίου 1902, στα Λαγκάδια Αρκαδίας. Αφού τελείωσε το διδασκαλείο Πύργου, διορίστηκε, το 1924, δάσκαλος στη Μηλέα Ελασσόνας. Η συνδικαλιστική του δράση βρήκε έκφραση μέσω της ΔΟΕ και της Εκτελεστικής Επιτροπής της ΣΔΥΕ, της οποίας ήταν μέλος. Από το 1926 εντάχθηκε στο ΚΚΕ και, το 1938, εν μέσω παρανομίας, εκλέχθηκε μέλος του Πολιτικού του Γραφείου. Ακολούθησαν συλλήψεις, βασανισμοί, φυλάκιση στο Σανατόριο «Σωτηρία» και εξορία στην Τρίπολη.

Ο Ν. Πλουμπίδης, δικαίως, θεωρήθηκε βασικός διοργανωτής και ψυχή της αντίστασης στην Αθήνα, με κορυφαίες στιγμές την οργάνωση των κινητοποιήσεων, κατά την επέτειο της 28ης Οκτωβρίου 1942[1686] και της μεγαλειώδους κινητοποίησης της 5ης Μαρτίου 1943, κατά της πολιτικής επιστράτευσης[1687]. Στη δεύτερη δε περίπτωση, στο σπίτι του, στις 20 Φεβρουαρίου 1943, συζητήθηκε, για πρώτη φορά, η διοργάνωση απεργίας κατά της πολιτικής επιστράτευσης. Μάλιστα, με εντολή δική του δεν πραγματοποιήθηκε αυτή αμέσως, προκειμένου να οργανωθούν και να μπορέσουν να συμμετάσχουν, τόσο οι εργαζόμενοι στην Τ.Τ.Τ. Υπηρεσία όσο και οι υπάλληλοι του Υπουργείου Οικονομικών, που διέθεταν πολύ ισχυρά και αγωνιστικά σωματεία. Έτσι, αναβλήθηκε η απεργία για μια εβδομάδα, προετοιμάστηκε καλύτερα και τελικά συμμετείχαν σε αυτή, όχι μόνο αυτά τα σωματεία των δημοσίων υπαλλήλων, αλλά και άλλα, καθώς και σωματεία εργατοϋπαλλήλων του ιδιωτικού τομέα. Για τον σκοπό αυτό, οργάνωσε και συνεδρίαση της Επιτροπής των Δημοσίων Υπαλλήλων του ΕΕΑΜ, στις 27 Φεβρουαρίου 1943. Ήταν εκείνος που ανέλαβε την ευθύνη, εκ μέρους του ΠΓ του ΚΚΕ, που, λόγω παρανομίας, δεν μπορούσε να συνεδριάσει εγκαίρως, για την προκήρυξη της γενικής πολιτικής απεργίας της 5ης Μαρτίου 1943, με σύνθημα «κάτω η πολιτική επιστράτευση, ψωμί, δουλειά, ελευθερίες»[1688].

[1686] *Λυμπεράτος Μ.,* ό.π., σ. 6.

[1687] *Μπογιόπουλος Ν.,* 14 Αυγούστου 1954: Απόψε, που σκοτώνουν τον Πλουμπίδη, Ν. Πλουμπίδης, Φυλακές Απομόνωσης 5.3.54, ιστοσελίδα Ημεροδρόμος, 14-8-2021, διαθέσιμο σε: https://www.imerodromos.gr/14-aygoystoy-1954-apopse-poy-skotonoyn-ton-ploympidi-toy-nikoy-mpogiopoyloy/.

[1688] *Λυμπεράτος Μ.,* ό.π., σ. 7.

Η παράνομη δράση του, μέσα από τους κόλπους του ΚΚΕ, συνεχίστηκε και μετά την απελευθέρωση και τον εμφύλιο, για να συλληφθεί, στις 25 Νοεμβρίου 1952, πέντε μήνες μετά την εκτέλεση του Νίκου Μπελογιάννη. Τον Ιούλιο του 1953, καταδικάστηκε, από το Στρατοδικείο Αθηνών, δις εις θάνατο και μεταφέρθηκε στη φυλακή του Σανατόριου «Σωτηρία», λόγω της προχωρημένης φυματίωσης που τον ταλαιπωρούσε. Στις 14 Αυγούστου του 1954, εκτελέστηκε στο δάσος του Δαφνίου.

ΙΙ. Οι εργαζόμενοι στις Τράπεζες

Οι εργαζόμενοι στις Τράπεζες έδωσαν το παρών σε όλες τις μεγάλες κινητοποιήσεις της εποχής.

Για την αντιμετώπιση, κατ' αρχάς, του επισιτιστικού προβλήματος, που αποτελούσε προτεραιότητα, είχαν συστήσει καταναλωτικούς και πιστωτικούς Συνεταιρισμούς. Μάλιστα, το 1943, για τον συντονισμό και την καλύτερη λειτουργία τους, ιδρύθηκε η Ένωση Συνεταιρισμών Τραπεζικών Υπαλλήλων[1689].

Παράλληλα, λειτουργούσαν, υπό καθεστώς παρανομίας, τους Συνδικαλιστικούς Συλλόγους και τα Σωματεία τους. Πρωτεργάτης στις κινητοποιήσεις τους ήταν ο Σύλλογος των Υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος (ΣΥΕΤΕ), που ιδρύθηκε το 1917 και αποτελούσε το ισχυρότερο σωματείο υπαλλήλων δημόσιων Τραπεζών. Ακολουθούσε ο Σύλλογος Υπαλλήλων Τραπέζης της Ελλάδος (ΣΥΤΕ), ο Σύλλογος Υπαλλήλων Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος (ΣΥΑΤΕ), ο Σύλλογος Υπαλλήλων της Τραπέζης Αθηνών (ΣΥΤΑ) και ο Εθνικός Παντραπεζικός Σύλλογος, που ιδρύθηκε το 1937 και συσπείρωνε τους εργαζόμενους στις ιδιωτικές τράπεζες, όπου η συνδικαλιστική δράση ήταν δυσκολότερη και αντιμετώπιζε περισσότερα προβλήματα και εμπόδια.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά στον ΣΥΕΤΕ, που ήταν και το πιο ισχυρό σωματείο των τραπεζοϋπαλλήλων, η διοίκησή του, με Πρόεδρο τον Αλέξανδρο Μαυρομάττη, κατά την περίοδο της δικτατορίας του Ι. Μεταξά και τα πρώτα χρόνια της κατοχής, βρισκόταν στο πλευρό της διοίκησης της Εθνικής Τράπεζας. Είχε ασπαστεί, πλήρως, την τακτική της «μη πολιτικής ανάμειξης» και εκπροσωπούσε, πρωτίστως, τα συμφέροντα της διοίκησης και των ανώτερων στελεχών και δευτερευόντως των υπαλλήλων της. Χαρακτηριστικά να αναφέρουμε ότι, το χάσμα

[1689] *Θωμαδάκης Σ.*, ό.π., σ. 135-144, *Συνοδινός Ζ.,* Οι τραπεζιτικοί και το συνδικαλιστικό αντιστασιακό κίνημα 1941-1944, Αρχειοτάξιο, Αθήνα, 12-2018, τ. 20, σ. 178.

ανώτερων και κατώτερων τραπεζιτικών υπαλλήλων διατηρούνταν ενεργό σε μια σειρά ζητήματα, ακόμα και στις αποζημιώσεις των οικογενειών των θανόντων υπαλλήλων, οι οποίες παρουσίαζαν τεράστιες αποκλίσεις μεταξύ τους. Για παράδειγμα, αν τα έξοδα νοσηλείας και κηδείας ενός αποβιώσαντος Υποδιευθυντή καλύπτονταν, τον Ιανουάριο του 1944, από την Τράπεζα «μέχρι το ποσό των 10 εκατομμυρίων δραχμών», στους οικείους ενός «Εισπράκτορος Β'», ανάπηρου του πολέμου της Αλβανίας, που εκτελέστηκε από τους Γερμανούς μετά το μεγάλο μπλόκο των ταγματασφαλιτών στα Νοσοκομεία, καταβλήθηκε, τις ίδιες ακριβώς ημέρες, μόνο «ένα συμβολικό ποσό ως βοήθημα»[1690].

Ενδεικτικά, επίσης, της στάσης που κράτησε η διοίκηση του ΣΥΕΤΕ ήταν το γεγονός ότι, παρείχε συσσίτια μόνο στους υπαλλήλους με βαθμό μέχρι Υπολογιστή Β΄. Η ταύτισή της δε με το καθεστώς ήταν τέτοια που, μετά τον θάνατο του Ι. Μεταξά, έσπευσε να εκδώσει ανακοίνωση συλλυπητηρίων και να διαθέσει, στη μνήμη του, το ποσό των 3.000 δρχ. για τους τραυματίες στρατευθέντες υπαλλήλους[1691].

Επίσης, κατά τη διάρκεια του πολέμου, αρκέστηκε σε «χλιαρές» πιέσεις προς τη διοίκηση της Εθνικής Τράπεζας για βοήθεια των οικογενειών των στρατιωτών υπαλλήλων της και περιορίστηκε στη συνδιοργάνωση, με τη διοίκηση, εράνων για συλλογή τροφίμων και ρούχων[1692].

Ωστόσο, αργότερα και κάτω από την πίεση του επισιτιστικού προβλήματος και της ριζοσπαστικοποίησης των εργαζομένων μέσω του ΕΕΑΜ, τα πράγματα άλλαξαν. Η πρώτη εμφάνιση του ΕΕΑΜ, στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, έγινε στην απολογιστική συνέλευση του ΣΥΕΤΕ, τον Νοέμβριο του 1941, και στις εκλογές που ακολούθησαν. Τότε, η ΕΑΜική Οργάνωση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, με τους Κώστα Χαύτα, Λευτέρη Φράγκου, Μπάμπη Ζεγκίνη, Βέρη Δροσόπουλο, Ηλία Τσιρίβα, Νίκο Σταματόπουλο, Τάσο Τούντα, Κώστα Μπάκα, Παντελή Δημάκο, Νίκο Δουσαΐτη, Νίκο Αντωνόπουλο, Ξενοφώντα Χονδρομήτρο, Σπύρο Παπαγεωργίου, Θεόδωρο Ευθυμίου, Βασίλη Κωνσταντινόπουλο, Θεόφιλο Μπαρτζώκα, Χρήστο

[1690] *Κωστόπουλος Τ.,* Τι έκανες στον πόλεμο τραπεζοϋπάλληλε;, εφημερίδα Η Εφημερίδα των Συντακτών, 5-6-2016.
[1691] *Καλούσης Α.,* Η δράση του Συλλόγου Υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (Σ.Υ.Ε.Τ.Ε.) κατά την περίοδο της Κατοχής- Αντίστασης και την περίοδο των Δεκεμβριανών (Διπλωματική εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 2016, σ. 13-16.
[1692] *Καλούσης Α.,* ό.π., σ. 27-40.

Γιαριμούστα, όλοι εργαζόμενοι στο Κεντρικό Κατάστημα της Εθνικής Τράπεζας, εξέλεξε 10 μέλη στο ΔΣ του ΣΥΕΤΕ[1693].

Το αποτέλεσμα ήταν η επόμενη διοίκηση του ΣΥΕΤΕ, υπό τον Κ. Ζαβιτσιάνο, να κρατήσει μια πιο μετριοπαθή στάση και, μάλιστα, σε κάποιες περιπτώσεις, «κάλυψε» αντιστασιακούς υπαλλήλους. Βέβαια, αυτή η «μετριοπάθεια» δεν εκφράστηκε όταν, κατόπιν πρωτοβουλίας των εργαζομένων της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος, ξέσπασε η απεργία των τραπεζιτικών της 9ης Σεπτεμβρίου 1942. Εκεί, η διοίκηση Κ. Ζαβιτσιάνου, όχι μόνο, εξέδωσε ανακοίνωση όπου καλούσε τους υπαλλήλους της Τράπεζας να μην μετέχουν στην απεργία, αλλά τάχθηκε και στο πλευρό της διοίκησης των Τραπεζών και ζήτησε έως και την παρακράτηση του μισθού των απεργών. Την επόμενη δε ημέρα της απεργίας, εξέδωσε νέα ανακοίνωση για τη λήξη της, την ίδια ακριβώς ημέρα που η διοίκηση της Τράπεζας με δική της ανακοίνωση, που σημειωτέον εκδόθηκε, παράλληλα, και στη γερμανική γλώσσα, έβγαζε την απεργία παράνομη, απειλώντας τους απεργούς με τιμωρία[1694].

Ο απολογισμός της απεργίας ήταν τα 11 μέλη της Διοικητικής Επιτροπής και τα 5 μέλη της Επιμελητείας του ΣΥΕΤΕ να τιμωρηθούν με την «ποινήν της προσωρινής παύσεως ενός μηνός και εκλήθησαν σε απολογίαν», 4 Προϊστάμενοι, 3 Ελεγκτές και 8 Ταμίες να τιμωρηθούν με απαλλαγή από τα καθήκοντά τους, 12 Προϊστάμενοι να τιμωρηθούν με ποινή προστίμου και 4 Δικηγόροι και Προϊστάμενοι με προσωρινή απαλλαγή καθηκόντων[1695].

Ισχυρή παρουσία στην αντίσταση είχαν και οι εργαζόμενοι της Τράπεζας της Ελλάδος, υπό τον Σύλλογο Υπαλλήλων της Τράπεζας της Ελλάδος που ιδρύθηκε το 1930. Στους κόλπους του δρούσαν, τόσο οι δυνάμεις του ΕΑΜ, όσο και αυτές της Πανελλήνιας Ένωσης Αγωνιζόμενων Νέων (ΠΕΑΝ), του ΕΔΕΣ και της γυναικείας οργάνωσης «Σπίθα», που είχε ιδρύσει η κόρη του Ι. Μεταξά. Ωστόσο, ο ΣΥΤΕ επηρεαζόταν και συνεργαζόταν, κυρίως, με το ΕΑΜ και οι υπόλοιπες δυνάμεις είχαν μικρή επιρροή[1696].

Η πείνα, η εξαθλίωση και οι συχνές λιποθυμίες μέσα στα καταστήματα των Τραπεζών, λόγω των άθλιων συνθηκών διαβίωσης και των στερήσεων, είχαν οδηγήσει τους υπαλλήλους να αναζητήσουν την ενότητα και την κοινή δράση, απέναντι στα

[1693] *ΚΚΕ,* Η δράση των κομμουνιστών στις τράπεζες την περίοδο της κατοχής, έκδοση της Τ.Ε. Χρηματοπιστωτικού της Κ.Ο. Αττικής, Αθήνα, 2015, σ. 15.
[1694] *Καλούσης Α*., ό.π., σ. 27-29.
[1695] *Καλούσης Α.,* ό.π., σ. 33.
[1696] *Σαλίμπα Ζ.,* ό.π., σ. 33-34.

κοινά προβλήματά τους. Εξ' ου και, στις 17 Μαρτίου του 1942, το ΔΣ του ΣΥΤΕ ξεκίνησε διεργασίες για τη σύσταση του Εθνικού Παντραπεζικού Συλλόγου (ΕΠΣ). Αργότερα, στις 8 Ιουνίου 1942, συγκροτήθηκε η Επιτροπή Συνεργασίας Τραπεζοϋπαλληλικών Οργανώσεων (ΕΣΤΟ), αρχικά, από τους Συλλόγους των Υπαλλήλων της Εθνικής και της Αγροτικής Τράπεζας και, αργότερα, το Σύλλογο των Υπαλλήλων της Τράπεζας Αθηνών, τον Εθνικό Παντραπεζικό Σύλλογο, την Ένωση Παντραπεζικών Συνεταιρισμών και τα Σωματεία του Βοηθητικού Προσωπικού (Εισπρακτόρων- Κλητήρων) της Εθνικής και της Αγροτικής Τράπεζας.

Προτεραιότητα της Επιτροπής αποτελούσε η αντιμετώπιση του τεράστιου επισιτιστικού προβλήματος, με κύριο αίτημα την εφαρμογή του «διαιτολογίου», δηλαδή την απόδοση μέρους του μισθού των εργαζομένων σε συσσίτια, είδη διατροφής και πρώτης ανάγκης[1697]. Επίσης, οι Σύλλογοι ζητούσαν τη συμμετοχή τους στις Επιτροπές Προμηθειών και Συσσιτίων των Τραπεζών. Ήταν δε τέτοια η εξαθλίωση των υπαλλήλων, που οι διοικήσεις των Τραπεζών αναγκάστηκαν να αναλάβουν την επιδιόρθωση των υποδημάτων του προσωπικού τους[1698].

Άλλα αιτήματα της ΕΣΤΟ αφορούσαν στα χρόνια ζητήματα του κλάδου, όπως η δίκαιη επαγγελματική ανέλιξη, τα δικαιώματα των γυναικών, οι σύγχρονοι Οργανισμοί. Αιτήματα που προωθούνταν, στην αρχή, με διαβήματα και υπομνήματα και, εν συνεχεία, με δυναμικές κινητοποιήσεις και απεργίες[1699].

Συχνά δε, διοργανώνονταν στις Τράπεζες έρανοι για την ενίσχυση των φυλακισμένων και διωκόμενων υπαλλήλων και των οικογενειών τους. Αυτές οι κινήσεις πήραν τόσο μεγάλη έκταση, που, το 1943, με τον Ν. 62/1943 «Περί συστάσεως εκτάκτων Στρατοδικείων Ασφαλείας»[1700], προβλέφθηκε έως και ποινή θανάτου για όποιον διενεργούσε, χωρίς άδεια, «έρανο με σκοπό που στρεφόταν κατά της ασφάλειας του κοινωνικού καθεστώτος».

Στις 31 Αυγούστου 1942, η ΕΣΤΟ εξέδωσε ανακοίνωση ζητώντας αύξηση της μερίδας του άρτου, συσσίτια στις Τράπεζες, βελτίωση των συσσιτίων και επέκτασή τους στις οικογένειες των υπαλλήλων, συμμετοχή των υπαλλήλων στη διοίκηση και τη διαχείριση των συσσιτίων, καθορισμό κατώτατου ορίου συντήρησης και άδεια λειτουργίας των συνδικαλιστικών οργάνων[1701].

[1697] *Σαλίμπα Ζ.,* ό.π., σ. 41.
[1698] *Κωστόπουλος Τ.,* ό.π.
[1699] *Συνοδινός Ζ.,* ό.π., τ. 20, σ. 165.
[1700] ΦΕΚ 120/Α/7-5-1943.
[1701] *Καλούσης Α.,* ό.π., σ. 28.

Τα αιτήματα αυτά αποτέλεσαν το πλαίσιο της απεργίας της 9ης Σεπτεμβρίου 1942. Μια απεργία για την επιβίωση, που είχε ήδη ξεκινήσει από το ΕΕΑΜ, από τις 7 Σεπτεμβρίου 1942 και, στις 9 Σεπτεμβρίου 1942, πλαισιώθηκε από τους εργαζόμενους στις Τράπεζες, με εξαίρεση αυτούς της Ιονικής και της Εμπορικής[1702]. Οι προκηρύξεις του ΣΥΕΤΕ καλούσαν «παρά το πλευρόν των Συναδέλφων των άλλων Τραπεζών, των Δημοσίων Υπαλλήλων, των Υπαλλήλων των άλλων Οργανισμών και ολόκληρου, τέλος, του Ελληνικού Λαού»[1703]. Είχε προηγηθεί η μαζική συμμετοχή των τραπεζοϋπαλλήλων στις διαδηλώσεις για τον εορτασμό της επετείου της 25ης Μαρτίου 1942 και στη μεγάλη απεργία των τριατατικών υπαλλήλων, τον Απρίλιο του 1942. Αποτέλεσμα δε του τελευταίου γεγονότος ήταν η, υπό καθεστώς απειλών και τρομοκρατίας, ανακοίνωση που υποχρεώθηκε να βγάλει ο Σύλλογος των Υπαλλήλων της Τράπεζας της Ελλάδος, καθ' υπόδειξη της Γενικής Ασφάλειας Αθηνών, στις 23 Απριλίου 1942, και ανέφερε ότι «πάσα απεργιακή κίνησις υμών θέλει θεωρηθή παρά των Στρατευμάτων Κατοχής ως σαμποτάζ»[1704]. Επίσης, είχε προηγηθεί, στις 31 Αυγούστου 1942, η ανακοίνωση της Επιτροπής Συνεργασίας Τραπεζοϋπαλληλικών Οργανώσεων που έθετε τα ζητήματα της αύξησης και της επέκτασης των συσσιτίων[1705].

Στον απόηχο των μεγάλων κινητοποιήσεων για τη ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης τους πρώτους μήνες του 1943, από τις 24 Μαΐου έως 11 Ιουνίου της ίδιας χρονιάς, οι τραπεζιτικοί υπάλληλοι προχώρησαν σε απεργία με, κυρίως, οικονομικά αιτήματα, με αφορμή το περίφημο «δάνειον της ενδύσεως»[1706]. Επίσης, στρέφονταν κατά του αντεργατικού νόμου Ν. 522/1943 «Περί συστάσεως Ανωτάτου Συμβουλίου συντονισμού μισθών και αποδοχών πάντων των εργαζομένων»[1707], ο οποίος απαγόρευε, στις διοικήσεις των Τραπεζών, να δώσουν αυξήσεις στους μισθούς των υπαλλήλων τους[1708], ακόμα υπό την απειλή ποινικών διώξεων και ανέθετε τη ρύθμιση των αποδοχών τους σε 6μελή Υπουργική Επιτροπή[1709].

Αρχικά, η απεργία ξεκίνησε ως «λευκή» και, εν συνεχεία, εξελίχθηκε ως απεργία με φυσική απουσία των εργαζομένων από τα καταστήματα. Στις 25 Μαΐου

[1702] *Συνοδινός Ζ.,* ό.π., σ. 180.
[1703] *Σαλίμπα Ζ.,* ό.π., σ. 50.
[1704] *Σαλίμπα Ζ.,* ό.π., σ. 49.
[1705] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 2, σ. 345.
[1706] *Κωστόπουλος Τ.,* ό.π.
[1707] ΦΕΚ 274/Α/22-8-1943.
[1708] *Καλούσης Α.,* ό.π., σ. 198.
[1709] *Σαλίμπα Ζ.,* ό.π., σ. 65.

1943, η Αστυνομία είχε καταφέρει τη λειτουργία κάποιων καταστημάτων Τραπεζών. Τη Δευτέρα 31 Μαΐου 1943, όμως, μετά τη δυναμική παρουσία, το Σάββατο 29 Μαΐου 1943, των απεργών έξω από τα καταστήματα αποδοκιμάζοντας τους απεργοσπάστες, η απεργία έγινε καθολική με μαζικές διαδηλώσεις μπροστά στη Βουλή.

Η κατοχική κυβέρνηση αντέδρασε με τον Ν. 175/1943 «Περί επεκτάσεως των αφορώντων τους δημοσίους υπαλλήλους διατάξεων περί απεργίας και εις τους υπαλλήλους των Τραπεζιτικών και Πιστωτικών Ιδρυμάτων και συμπληρώσεως του υπ' αριθ. 62/1943 Νόμου»[1710] σύμφωνα με τον οποίο, οι απεργοί αντιμετώπιζαν τα έκτακτα στρατοδικεία με ποινές έως και αυτήν του θανάτου, θεωρούνταν «νομίμως παραιτηθέντες», απαγορευόταν η επαναπρόσληψή τους και οι οικογένειες τους έχαναν τα όποια ευεργετήματα του ενοικιοστάσιου.

Του Ν. 175/1943 ακολούθησε, όπως ήταν αναμενόμενο, η επίταξη των απεργών. Την 1η Ιουνίου 1943, εκδόθηκε απόφαση του ΥΣ, η οποία ανέφερε τα εξής:

> «Η Κυβέρνησις έχουσα υπ' όψιν την υφισταμένην ανάγκην της συνεχίσεως της λειτουργίας των Τραπεζών "Τραπέζης της Ελλάδος" και "Αγροτικής Τραπέζης" , καθώς και το άρθρον μόνον του από 9 Μαρτίου 1943 υπ' αριθ. 2195 Νομοθετικού Διατάγματος "Περί του υποχρεωτικού της υπηρεσίας των δημοσίων υπαλλήλων κ.λπ.", αποφασίζει: Επιτάσσει όλας τας υπηρεσίας των υπαλλήλων και υπηρετών των ανωτέρω Ιδρυμάτων προς συνέχισιν της παρ' αυτών παρεχομένης υπηρεσίας. Οι μη συμμορφούμενοι προς την παρούσαν εκτός του ότι είναι δυνατόν να απελαθώσι διά μόνης αποφάσεως του οικείου στερούμενοι άμα του προς σύνταξιν δικαιώματος ως και πάσης άλλης τινός Υπουργού εις ου την εποπτείαν υπάγονται αι ανωτέρω Τράπεζαι, λογίζονται αυτοδικαίως απολυθέντες παροχής πηγαζούσης εκ της υπαλληλικής των ιδιότητος. Η ισχύς της πράξεως ταύτης δημοσιευθησομένης εις το σημερινόν φύλλον της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως άρχεται από της κεκανονισμένης δι' ανάληψιν εργασίας ώρας της αύριον. Εκδόσαν προς τούτο την υπ' αριθμ. 58 παρούσαν απόφασίν του. Εν Αθήναις, την 1 Ιουνίου 1943»[1711].

Ωστόσο, η τρομοκρατία δεν κατάφερε να ανακόψει την αγωνιστική διάθεση των απεργών, που είχαν να αντιμετωπίσουν, τόσο τις δυνάμεις κατοχής και την κυβέρνησή τους, όσο και τις διοικήσεις των Τραπεζών, οι οποίες προχωρούσαν σε διασπαστικές κινήσεις και εκβιασμούς και ανάγκαζαν τους υπαλλήλους να

[1710] ΦΕΚ 152/Α/29-5-1943.

[1711] Πράξις 58, Συνεδρίασις Θ΄ «Περί επιτάξεως του υπαλληλικού και υπηρετικού προσωπικού των Τραπεζών "Τραπέζης της Ελλάδος" και "Αγροτικής Τραπέζης" προς συνέχισιν των εργασιών των», ΦΕΚ 159/Α/1-6-1943.

παρευρίσκονται σε εκδηλώσεις αφύπνισης των συνεργατών των ναζί. Επέμειναν, συνέχισαν την απεργία τους και, σύμφωνα με την Εφημερίδα «Σάλπισμα Λευτεριάς», πραγματοποίησαν μεγάλη συγκέντρωση στις 25 Ιουνίου 1943[1712].

Η αντίδραση δε των δυνάμεων κατοχής ήταν σκληρή και άμεση, με τον Wilhelm Speidel, Στρατιωτικό Διοικητή Ελλάδος, να δηλώνει, στις 10 Σεπτεμβρίου 1943 «Πάσα απεργία θα θεωρείται ως εχθρική εκδήλωσις του πληθυσμού έναντι των Αρχών Κατοχής ακόμη και αν δεν θίγονται στρατιωτικά συμφέροντα». Είχε προηγηθεί, την 1η Απριλίου 1943, αίτημα του ιταλικού Φρουραρχείου για «ονομαστικήν κατάστασιν του Προσωπικού» του καταστήματος «μετά των διευθύνσεων κατοικιών και του τόπου γεννήσεως ενός εκάστου υπαλλήλου»[1713] η οποία, όμως, δεν δόθηκε λόγω κινητοποίησης και στάσης εργασίας των υπαλλήλων, στις 8 Απριλίου 1943. Ακολούθησαν συλλήψεις συνδικαλιστών τραπεζοϋπαλλήλων, κακοποίησή τους και παρ' ολίγον σύλληψη, στις 9 Οκτωβρίου 1943, του Προέδρου της ΕΣΤΟ και του ΣΥΤΑ, ΕΑΜίτη, Ιωάννη Κορνάρου[1714].

Η απεργία έληξε με ικανοποίηση μέρους των αιτημάτων των απεργών, όπως η μερική εφαρμογή του διαιτολογίου, η καταβολή του επιδόματος «ακριβείας βίου» στους υπαλλήλους των μικρών Τραπεζών, η αναδρομική αύξηση του επιδόματος για τη σύζυγο και τα παιδιά των υπαλλήλων και η αναστολή των κρατήσεων για δάνεια και οφειλές.

Ειδική μνεία πρέπει να γίνει στην περίφημη «μάχη των χρεογράφων». Τον Οκτώβριο του 1943, η κατάσταση της οικονομίας και των Τραπεζών ήταν πολύ άσχημη. Η χώρα βάδιζε στη χρεωκοπία, ο πληθωρισμός και η κερδοσκοπία είχαν ανέβει στο κόκκινο. Τότε, η κατοχική κυβέρνηση του Ι. Ράλλη, με πρόσχημα την ανακοπή του πληθωρισμού, πήρε την απόφαση για μαζικό «ξεπούλημα» πολύτιμων χρεογράφων του χαρτοφυλακίου των Τραπεζών, μέσω του χρηματιστηρίου. Απέναντί της, όμως, βρήκε τη δυναμική αντίδραση συνδικαλιστών και ανώτερων στελεχών των Τραπεζών, κυρίως της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Στις 15 Οκτωβρίου 1943, 10μελής επιτροπή του ΣΥΕΤΕ ανάγκασε τη Διοίκηση της Εθνικής Τράπεζας να αναστείλει την απόφαση αυτή και η προσπάθεια στέφθηκε, με επιτυχία, καθώς μόλις 15-20%, των τραπεζικών χαρτοφυλακίων, τελικά, εκποιήθηκαν στο χρηματιστήριο[1715].

[1712] *Ανώνυμος,* Η απεργία των τραπεζιτικών υπαλλήλων, εφημερίδα Σάλπισμα Λευτεριάς, Όργανο της Κ.Ε. του ΕΑΜ της ΑΤΕ, 12-7-1943, σ. 1.
[1713] *Κωστόπουλος Τ.,* ό.π.
[1714] *Συνοδινός Ζ.,* ό.π., σ. 180-181.
[1715] *Συνοδινός Ζ.,* ό.π., σ. 175.

Επίσης, ειδική αναφορά πρέπει να γίνει στην 28η Οκτωβρίου 1943, όπου οι εργαζόμενοι στην Τράπεζα της Ελλάδος αποφάσισαν να εορτάσουν την επέτειο των τριών χρόνων από την έναρξη του πολέμου, με δυναμικό τρόπο, με εκδηλώσεις, προκηρύξεις, ανακοινώσεις και ομιλίες στον χώρο της Τράπεζας. Όμως, απόσπασμα Γερμανών SS εισέβαλε στην Τράπεζα, πυροβολώντας αδιακρίτως το πλήθος και τραυματίζοντας τουλάχιστον 50 εργαζόμενους. Τα μέλη του ΔΣ του ΣΥΤΕ συνελήφθησαν και ο Πρόεδρός του, Σπύρος Καλημέρης κακοποιήθηκε βάναυσα. Η επιχείρηση εξελίχθηκε σε μπλόκο, με πάνω από 1.500 άτομα συγκεντρωμένα και αναγκασμένα να στέκουν όρθια επί ώρες, περιμένοντας να ακούσουν το όνομά τους από μια λίστα που διέθεταν οι SS. Στις 8 το βράδυ, αφέθηκαν ελεύθερες οι γυναίκες και οι δυνάμεις κατοχής προχώρησαν σε συλλήψεις, μεταξύ των οποίων και του Διοικητή της Τράπεζας, Θεόδωρου Τουρκοβασίλη, ο οποίος και ανέλαβε την ευθύνη της, από μέρους του, έγκρισης διεξαγωγής των επετειακών εκδηλώσεων.

Οι συλληφθέντες, περί τους 30, οδηγήθηκαν, το ίδιο βράδυ, στο Αρχηγείο της Γκεστάπο, επί της οδού Μέρλιν, και την επόμενη ημερά στις φυλακές Αβέρωφ. Μεταξύ τους και ο συγγραφέας Ηλίας Βενέζης, κατά κόσμον Ηλίας Μέλλος, υπάλληλος κι αυτός της Τράπεζας της Ελλάδος. Την ίδια ημέρα, αντίστοιχες εκδηλώσεις έγιναν, τόσο από υπαλλήλους της Εθνικής Τράπεζας, όσο και της Τράπεζας Αθηνών, χωρίς, όμως, θύματα. Την επόμενη ημέρα προς ένδειξη διαμαρτυρίας στο μπλόκο της Τράπεζας της Ελλάδος, πραγματοποιήθηκε δεκάλεπτη στάση εργασίας σε όλες τις Τράπεζες[1716].

Στις 29 Δεκεμβρίου 1943, πραγματοποιήθηκε, κεκλεισμένων των θυρών, στις φυλακές Αβέρωφ, η δίκη, ενώπιον του Έκτακτου Στρατοδικείου, των συλληφθέντων τραπεζιτικών. Οι κατηγορούμενοι Φάνης Παπαγεωργίου, μέλος του ΔΣ του Συλλόγου, Βασίλης Κακαράντζας και Μαίρη Σισμανώφ, καταδικάστηκαν σε φυλάκιση 15 ετών και οι υπόλοιποι Νίκος Μαυράκης, Σοφία Μαυράκη, Γιώργος Κρικέλης, Ι. Γουλιέλμος και Α. Οικονομόπουλος, φυλάκιση σε 10 ετών. Δύο εξ αυτών, ο Γ. Κρικέλης και ο Β. Κακαράντζας, εκτελέστηκαν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Γερμανία. Το ζευγάρι Νίκος και Σοφία Μαυράκη, όπως αναφέραμε σε προηγούμενο Κεφάλαιο, στάλθηκαν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στο Stein της Αυστρίας. Ο δε Διοικητής της Τράπεζας Θ. Τουρκοβασίλης[1717] παρέμεινε κρατούμενος για τρεις μήνες, δικάστηκε χωριστά και απαλλάχθηκε των κατηγοριών, για να συνεχίσει την πολιτική του καριέρα ως ιδρυτής

[1716] *Σαλίμπα Ζ.,* ό.π., σ. 69-73.
[1717] Φωτογραφία του Θεόδωρου Τουρκοβασίλη, 1940, Φωτογραφία 47 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

του Κόμματος των Εθνικοφρόνων, ως βουλευτής, φανατικός αντικομμουνιστής και τελικά υπερασπιστής της δράσης των ταγματασφαλιτών[1718].

Η καταστολή και η τρομοκρατία των κατακτητών, οι οποίοι είχαν επιστρατεύσει τις πιο επίλεκτες δυνάμεις της Γκεστάπο, σε αγαστή συνεργασία με την Ειδική Ασφάλεια και τα Τάγματα Ασφαλείας, οι συλλήψεις, οι εκτελέσεις και τα βασανιστήρια, είχαν ως αποτέλεσμα τον περιορισμό των κινητοποιήσεων μεταξύ Μαΐου και Αυγούστου 1944. Ειδικά, οι εργαζόμενοι στις Τράπεζες είχαν προκαλέσει τη μήνη των δυνάμεων κατοχής. Για αυτόν τον λόγο και αντιμετώπισαν την πιο σκληρή καταστολή, εκτελέσεις, φυλακίσεις και βασανιστήρια, με τη λίστα των δολοφονημένων να μετρά δεκάδες ονόματα τραπεζοϋπαλλήλων[1719].

Ωστόσο, τα μπλόκα στις συνοικίες, όπως το μπλόκο του Βύρωνα στις 7 Αυγούστου 1944, το μπλόκο της Καλλιθέας στις 28 Αυγούστου 1944, στα οποία και έγιναν αθρόες συλλήψεις, μεταξύ των οποίων και τραπεζοϋπαλλήλων, αναθέρμαναν το κλίμα και η συμμετοχή τους στις κινητοποιήσεις, στις 21-26 Σεπτεμβρίου 1944, ενάντια στην τρομοκρατία και τη δράση των Ταγμάτων Ασφαλείας, ήταν μεγάλη[1720]. Μάλιστα, σε κάποια από αυτές τις διαδηλώσεις διαμαρτυρίας, οι τραπεζοϋπάλληλοι είχαν και το δικό τους θύμα, τον Νίκο Γρουμπό, υπάλληλο της ΕΤΕ και μέλος του ΣΥΕΤΕ[1721].

Δεν έλειψαν, βέβαια, και οι μικρότερες κινητοποιήσεις, όπως η εκδήλωση και τήρηση ενός λεπτού σιγής στην επέτειο της 28ης Οκτωβρίου του 1942, στην Τράπεζα της Ελλάδος και η «λευκή» απεργία των εργαζομένων στην Εθνική Τράπεζα και στις μικρότερες Τράπεζες, στις 16 και 17 Φεβρουαρίου 1943, η οποία είχε οικονομικά, κυρίως, αιτήματα. Η απεργία των υπαλλήλων της Αγροτικής Τράπεζας, στις 27 Μαρτίου 1943, ανάγκασε τη Διοίκηση της Τράπεζας να προχωρήσει σε αυξήσεις, ενώ η στάση εργασίας, την 1η Απριλίου 1943, των υπαλλήλων της Τράπεζας Αθηνών διεκδίκησε συσσίτια. Οι αντίστοιχες, με το ίδιο αίτημα, απεργίες στις 5 και 6 Απριλίου 1943, των υπαλλήλων της Ιονικής και της Εμπορικής Τράπεζας και, στις 12 Απριλίου 1943, των υπαλλήλων της Λαϊκής Τράπεζας, κατάφεραν, τελικά, να κερδίσουν αυξήσεις σε μισθούς και συσσίτια. Ομοίως, η «λευκή» απεργία και διαδήλωση ενάντια στις εκτελέσεις και την τρομοκρατία, στις 25 Ιουνίου 1943, οι κινητοποιήσεις της 1ης

[1718] *Σαλίμπα Ζ.,* ό.π., σ. 79,83.
[1719] Ονομαστική λίστα δολοφονημένων, τραυματισμένων, συλληφθέντων, φυλακισμένων και απολυμένων τραπεζοϋπαλλήλων σε: *Κωστόπουλος Τ.,* ό.π.
[1720] *Κωστόπουλος Τ.,* ό.π.
[1721] *Καλούσης Α.,* ό.π., σ. 198.

Μαρτίου 1944 κατά της περικοπής των συσσιτίων, οι στάσεις εργασίας στις 9 Μαρτίου και 21 Απριλίου 1944, με αφορμή τη σύλληψη δυο υπαλλήλων της Τράπεζας Αθηνών και η απεργία του ΕΑΜ, στις 27 Απριλίου 1944, ενάντια στην επιστράτευση στα Τάγματα Ασφαλείας. Τέλος, σημαντική ήταν η συμμετοχή των τραπεζοϋπαλλήλων στις συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας για την εκτέλεση των 200 κομμουνιστών, στο σκοπευτήριο Καισαριανής την 1η Μαΐου 1944, στην απεργία διαμαρτυρίας, στις 25 Σεπτεμβρίου 1944, για τη δολοφονία του υπαλλήλου της Εθνικής Τράπεζας Ν. Γρουμπού από τα Τάγματα Ασφαλείας και στην απεργία της 3ης Οκτωβρίου 1944 που είχε οικονομικά αιτήματα[1722].

Δεν έλειψαν, επίσης, οι συχνές παραστάσεις διαμαρτυρίας στις Διοικήσεις των Τραπεζών, κυρίως, με οικονομικά αιτήματα, τα διαβήματα, 13 στο χρονικό διάστημα από τον Μάιο του 1943 έως τον Μάρτιο του 1944, οι προσφυγές των απολυμένων, οι συγκεντρώσεις στους χώρους δουλειάς, οι ανοιχτές συνελεύσεις και οι ομιλίες με αφορμή συγκεκριμένων ημερομηνιών και κινητοποιήσεων. Κάποιες φορές τα αιτήματα των κινητοποιήσεων ήταν αμιγώς υπηρεσιακά και συνδικαλιστικά και είχαν να κάνουν, άλλοτε, με την κινητικότητα του προσωπικού, όπως οι συγκεντρώσεις των υπαλλήλων της Τράπεζας της Ελλάδος, στις 13 και 16 Φεβρουαρίου 1943, κατά των δυσμενών μεταθέσεων και, άλλοτε, με παράνομους διορισμούς, όπως οι διαμαρτυρίες κατά του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος Θ. Τουρκοβασίλη, που προχωρούσε σε διορισμούς των περίφημων «αλεξιπτωτιστών», κατά παράβαση της ιεραρχίας[1723].

Σε κάθε περίπτωση, οι τραπεζοϋπάλληλοι, με πρωτοπόρους αυτούς των δημοσίων Τραπεζών, έγραψαν λαμπρές σελίδες αγώνα και αντίστασης.

ΙΙΙ. Οι Καθηγητές και οι εργαζόμενοι στα Πανεπιστήμια

Στις 17 Νοεμβρίου 1941, μετά από σχετική απόφαση που πάρθηκε σε μεγάλη πανσπουδαστική συγκέντρωση στη Νομική Σχολή Αθηνών, πραγματοποιήθηκε η πρώτη παμφοιτητική απεργία στην Αθήνα[1724].

Πάνω από 4.000 νέοι, κυρίως φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών, της Παντείου Σχολής και του Πολυτεχνείου, εργαζόμενοι στα Πανεπιστήμια και Καθηγητές, αντιμέτωποι με τη δωσίλογη κυβέρνηση του Γ. Τσολάκογλου, διεκδίκησαν

[1722] *Σαλίμπα Ζ.,* ό.π., σ. 52, 56, 80, *Συνοδινός Ζ.,* ό.π., σ. 180, 182.
[1723] *Σαλίμπα Ζ.,* ό.π., σ. 55, 60-62, 66.
[1724] *Γασπαρινάτος Σ.,* ό.π., σ.338.

συσσίτια για όλους και παροχή ηλεκτρικού ρεύματος. Διεκδίκησαν, στην πραγματικότητα, τους όρους της επιβίωσής τους, με σύνθημα «το ψωμί και η λευτεριά δεν χαρίζονται μα καταχτιόνται». Το ίδιο σύνθημα, που φώναξαν και 32 χρόνια μετά, την ίδια ημερομηνία, απέναντι στη χούντα των Συνταγματαρχών.

Η αντίδραση των δυνάμεων κατοχής και της κυβέρνησης ήταν άμεση, προχωρώντας σε μαζικές συλλήψεις. Ωστόσο, η απεργία δεν σταμάτησε και, μετά από 7 ημέρες, έληξε κερδίζοντας, μεταξύ άλλων, την απελευθέρωση των συλληφθέντων, συσσίτιο για όλους, επέκταση του Οίκου του Φοιτητή, πρόγονου της σημερινής Φοιτητικής Εστίας, άνοιγμα των βιβλιοθηκών και παροχή ηλεκτρικού ρεύματος[1725].

Νέες παμφοιτητικές απεργίες με πρωτεργάτες το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Νέων (ΕΑΜ Νέων) και αντιστασιακές οργανώσεις, όπως η Φιλική Εταιρεία Νέων και η Φοιτητική Κομμουνιστική Οργάνωση, έγιναν στις 6 Απριλίου 1942 και στις 21 Δεκεμβρίου 1942, με αιτήματα, κυρίως, επισιτιστικού χαρακτήρα με κεντρικότερο, αυτό της εξασφάλισης συσσιτίων για όλους. Η αγωνιστικότητά τους κατάφερε να παρασύρει, και πάλι, τους εργαζόμενους στα Πανεπιστήμια. Ωστόσο, για άλλη μια φορά, αντιμετώπισαν τη βίαιη καταστολή και τα πολυβόλα των Ιταλών στρατιωτικών αστυνομικών, με αποτέλεσμα, στις 21 Δεκεμβρίου 1942, το θάνατο του φοιτητή Μ. Κωνσταντινίδη.

Σημαντική και καθοριστική ήταν, επίσης, η συμμετοχή φοιτητών και εργαζόμενων στα Πανεπιστήμια, στις μεγάλες κινητοποιήσεις κατά της πολιτικής επιστράτευσης, την άνοιξη του 1943 και κατά της καθόδου των Βουλγάρων στη Μακεδονία, το καλοκαίρι του 1943, όπου ο φόρος αίματος της πανεπιστημιακής κοινότητας ήταν, επίσης, μεγάλος[1726].

Αντιστασιακοί πυρήνες είχαν συγκροτηθεί και σε μεμονωμένες Σχολές. Για παράδειγμα συγκροτήθηκε στη Πρότυπο Οικοκυρική και Επαγγελματική Σχολή Θηλέων Πειραιά, που βρισκόταν επί της Πλατείας Κοραή, αντιστασιακή ομάδα υπό τον ίδιο τον Διευθυντή της Σχολής, Καθηγητή και συγγραφέα, Νίκο Κατσίκαρο και τη συμμετοχή των Καθηγητών Γ. Αναστασάκου, Γ. Αντωνακάκου και Κ. Σγουρού. Εκεί, ο πυρήνας του ΕΑΜ διοργάνωνε βραδιές διανοούμενων, ποιητών, λογοτεχνών και ηθοποιών, με παρόντες τους Κ. Βάρναλη, Λ. Βολανάκη, Α. Καζάκο, Τ. Βουλοδήμο, Θ.

[1725] *Κέδρος Α.,* ό.π., σ. 149, *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 56.

[1726] Φωτογραφίες εργαζομένων στο Πανεπιστήμιο, Φωτογραφία 30 (δημιουργός Καλλιγέρης Ιάκωβος, Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ), Φωτογραφία 31 (δημιουργός Φώτο Ρίγκο, Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Λιαρούτσο, Σ. Μουτάφη, Γ. Λιόνη, Γ. Μπουκουβάλα, Τ. Σακελλαρίου και Χ. Λεβαντά[1727].

IV. Οι εργαζόμενοι στα Νοσοκομεία

Με τον Ν. 291/1943 «Περί διατάξεών τινών αφορωσών εις το προσωπικόν των δημοσίων και δημοτικών νοσοκομείων και των κοινωφελών νοσηλευτικών ιδρυμάτων»[1728] το προσωπικό των Νοσοκομείων βρέθηκε στο στόχαστρο της τρομοκρατίας της κυβέρνησης του Ι. Ράλλη:

> «Υπάλληλοι, τεχνίται και υπηρέται νοσοκομείων, δημοσίων και δημοτικών και κοινωφελών νοσηλευτικών ιδρυμάτων, οιουδήποτε κλάδου (ιατρικού, νοσηλευτικού, διοικητικού, τεχνικού, υπηρετικού κ.λπ.), πάσης κατηγορίας, τάξεως και βαθμού, υφ' οιονδήποτε ιδιότητα και σχέσιν εργαζόμενοι και υπηρετούντες εν αυτοίς, μετασχόντες οπωσδήποτε κηρυχθείσης ομαδικής απεργίας, ή οπωσδήποτε συνεργήσαντες εις αυτήν ή ευνοήσαντες ταύτην, ή απέχοντες προς τοιούτον σκοπός της εκτελέσεως των καθηκόντων των, απολύονται της υπηρεσίας δι' αποφάσεως του οικείου διοικητικού ή του πειθαρχικού Συμβουλίου, άνευ άλλης τινός διαδικασίας και διατυπώσεως, καταργουμένης πάσης οιασδήποτε, είτε γενικής, είτε ειδικής, αντιθέτου διατάξεως οιουδήποτε νόμο, και δη των νόμων "περί προστασίας των εφέδρων παλαιών πολεμιστών", των εργατικών νόμων κ.λπ.»[1729].

Δεδομένου ότι, οι αντιστασιακές ομάδες είχαν ισχυροποιηθεί μέσα στα Νοσοκομεία, στόχος των δυνάμεων κατοχής ήταν, όχι μόνο να αποτρέψουν τις απεργιακές κινητοποιήσεις των εργαζομένων, αλλά και να τους τρομοκρατήσουν προκειμένου, αν όχι να καταδίδουν, τουλάχιστον να μην βοηθούν τραυματισμένους αντιστασιακούς που κατέληγαν εκεί.

Όμως, παρά τις ανακοινώσεις και την τρομοκρατία, το ΕΑΜ είχε καταφέρει να διεισδύσει στον κρατικό μηχανισμό. Κάθε φορά που οργανωνόταν μια μεγάλη διαδήλωση, γιατροί και νοσηλευτές του ΕΑΜ εφημέρευαν στα Νοσοκομεία για να μπορέσουν να περιθάλψουν και να βοηθήσουν τους τραυματισμένους διαδηλωτές, ώστε να μπορέσουν να διαφύγουν.

Για παράδειγμα, στο Σανατόριο «Σωτηρία», όπου χρησιμοποιήθηκε και ως χώρος εκτελέσεων, κατά τη διάρκεια της κατοχής και του εμφυλίου πολέμου, είχε έδρα

[1727] *Θεοφάνους Κ.,* ό.π., σ. 29-30.
[1728] ΦΕΚ 186/Α/25-6-1943.
[1729] Άρθρο 1 του Ν. 291/1943.

η αντιστασιακή ομάδα «Δημοκράτης», η οποία διατηρούσε δίκτυο σε πολλές δημόσιες Υπηρεσίες, Τράπεζες και μεταξύ του ιατρικού προσωπικού[1730]. Στο Νοσοκομείο «Ανδρέας Ι. Συγγρός», στην Αθήνα, δρούσε, επίσης, ομάδα του ΕΑΜ και, μάλιστα, μέλη της συνελήφθησαν και απαγχονίστηκαν σε δημόσια θέα.

Αλλά και σε άλλα Νοσοκομεία δρούσαν ομάδες του ΕΑΜ: στα στρατιωτικά Νοσοκομεία των αναπήρων στην οδό Βασιλίσσης Σοφίας και τους Αμπελοκήπους, στο «Αγία Όλγα» που περιθάλποντα τραυματίες του ΕΛΑΣ, τον «Ευαγγελισμό», που αποτελούσε δίκτυο της ΟΠΛΑ και το «Ασκληπιείο Βούλας»[1731].

Στον Πειραιά, επίσης, το ΕΑΜ είχε καταφέρει να οργανώσει μέλη του σε δημόσιους Οργανισμούς και δημόσιες Υπηρεσίες. Στα ιατρεία του ΙΚΑ, επί της οδού Νοταρά 38, όπου γιατροί ενταγμένοι στο ΕΑΜ, με Προϊστάμενο στο Τμήμα Φαρμάκων, τον Χρήστο Μαντούδη, έδιναν δωρεάν φάρμακα και έκαναν δωρεάν ιατρικές εξετάσεις. Στο Νοσοκομείο Σαπόρτα, νυν Γενικό Κρατικό Νίκαιας, με μέλη του ΕΑΜ, μεταξύ άλλων, τον ιατρό Κ. Ζήσιμο, τον φαρμακοποιό Καρκαδά, τον κουρέα Α. Βοσκίδη και τον φύλακα του Νοσοκομείου. Στο Τζάνειο Νοσοκομείο με τους ιατρούς του ΕΑΜ Π. Γεωργακόπουλο, Διευθυντή του Ακτινολογικού Τμήματος, Γ. Παπαϊωάννου, Ι. Γάλλο και Νικολετόπουλο, τον Ουρολόγο Γ. Κατσαφάδο, τους Χειρουργούς Κοντογιάννη, Μπάρμπα, Παπαγρηγορίου και Παπαμιχαήλ, που βοηθούσαν και κάλυπταν, με κίνδυνο της ζωής τους, πληγωμένους αγωνιστές[1732] και πολλές ακόμα περιπτώσεις, που δεν έχουν καταγραφεί.

Οι εργαζόμενοι στα Νοσοκομεία, λοιπόν, παρά την καταστολή, συμμετείχαν ενεργά σε όλες τις απεργίες και τις κινητοποιήσεις, διοχέτευαν καθοριστικές πληροφορίες στις αντιστασιακές οργανώσεις και βοηθούσαν τους αντιστασιακούς, που κατέληγαν εκεί. Μια συμβολή τεράστια σε εκείνα τα χρόνια της τρομοκρατίας και των διώξεων.

V. Οι Αρχαιολόγοι των Μουσείων

Μια πολύ ενδιαφέρουσα πλευρά της αντιστασιακής δράσης των δημοσίων υπαλλήλων αποτέλεσε η προσπάθεια των Ελλήνων Αρχαιολόγων για τη διάσωση των αρχαιοτήτων

[1730] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 233.
[1731] *Χανδρινός Ι.,* Το τιμωρό χέρι του λαού..., ό.π., σ.39.
[1732] *Θεοφάνους Κ.,* ό.π., σ. 28, *Μιχαηλίδης Σ.,* Το ΕΑΜ Πειραιά, Σίμος Μιχαηλίδης, Πειραιάς, 1987, σ. 152-153.

των Μουσείων, τόσο από τους βομβαρδισμούς, κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου, όσο και από τη λεηλασία των κατακτητών, κατά τα χρόνια της κατοχής.

Οι Αρχαιολόγοι του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, πρωτοστάτησαν, τόσο στην παράχωση των αρχαιοτήτων σε ορύγματα, σώζοντας τα, όσο και σε κινητοποιήσεις αντιδρώντας στην αρπαγή τους.

Η Διεύθυνση Αρχαιολογίας του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, τον Νοέμβριο του 1940, εξέδωσε εγκύκλιο, με τεχνικές οδηγίες για την προστασία των Μουσείων από εναέριους κινδύνους.

Σύμφωνα με τη Σέμνη Παπασπυρίδη-Καρούζου, Αρχαιολόγο και πρώτη γυναίκα Έφορο Αγγείων και Μικροτεχνίας του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Αθηνών, «έξι ολόκληρους μήνες, όσο κράτησε το Αλβανικό Έπος, χρειάσθηκαν για να φυλαχθούν τα αρχαία μας». Η πλειοψηφία των αρχαιολογικών θησαυρών, μαρμάρινα και χάλκινα αγάλματα, πήλινα αγγεία και ειδώλια, συσκευάσθηκαν με ασφάλεια και κρύφτηκαν μέσα σε κιβώτια, σε ορύγματα και κρυψώνες, σε βάθος 3-4 μέτρων, καλυπτόμενα από άμμο. Οι κρυψώνες βρίσκονταν, τόσο κάτω από το δάπεδο του παλιού κτιρίου του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, όσο και στα κτίρια της νέας επέκτασής του, η οποία χτίστηκε με σχέδια του Γ. Νομικού και είχε ολοκληρωθεί, μόλις τον Οκτώβριο του 1940.

Οι άνθρωποι του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου εργάζονταν νυχθημερόν και όταν ο στρατός κατοχής έμπαινε στην Αθήνα, η επιχείρηση απόκρυψης των αρχαιοτήτων είχε ολοκληρωθεί. Σύμφωνα με την κα Μαρία Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Επίτιμη Διευθύντρια του πρώτου Μουσείου της χώρας, τον Απρίλιο του 1941, το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο ήταν άδειο. Η προσπάθεια αυτή των Ελλήνων Αρχαιολόγων εντάχθηκε και συντονίστηκε με αντίστοιχες προσπάθειες Αρχαιολόγων των υπόλοιπων κατακτημένων χωρών της Ευρώπης.

Αργότερα, τον Μάρτιο του 1946, υπό την επίβλεψη του Διευθυντή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Χρήστου Καρούζου και της Σέμνης Παπασπυρίδη-Καρούζου, τα πολύτιμα αυτά έργα αποκαλύφθηκαν και επανεκτέθηκαν σε μεγάλη έκθεση, που εγκαινιάστηκε το 1947[1733].

Την ίδια χρονιά, οι υπάλληλοι της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας κατέθεσαν έκθεση με λεπτομερή περιγραφή των αρχαιολογικών θησαυρών της χώρας που δεν κατάφεραν να περισωθούν και λεηλατήθηκαν από τους ναζί, απαιτώντας την

[1733] Από σχετικό ενημερωτικό σημείωμα της Έκθεσης Thessaloniki Photobiennale 2021.

επιστροφή τους[1734]. Στο Φωτογραφικό Αρχείο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου διασώζεται, μέχρι σήμερα, πλούσιο φωτογραφικό υλικό από το έργο της διαφύλαξης των αρχαιοτήτων των συλλογών του Μουσείου, κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο[1735].

VI. Η Αστυνομία

Ως μια εντυπωσιακή και αναπάντεχη πλευρά της αντιστασιακής δράσης των δημοσίων υπαλλήλων, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε, τη διείσδυση των αντιστασιακών οργανώσεων στην Αστυνομία. Αν και αυτό δύσκολα γίνεται αντιληπτό, ωστόσο, έγινε και ήταν αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας προετοιμασίας.

Το Σώμα της Αστυνομίας ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 1920, βάσει του Ν. 1370/1918 «Περί οργανισμού του Σώματος της Χωροφυλακής»[1736]. Η πρώτη πόλη που απέκτησε Αστυνομία Πόλεων ήταν η Κέρκυρα, το 1921. Ακολούθησε η Πάτρα το 1922, ο Πειραιάς το 1923 και η Αθήνα το 1925. Το 1929, όταν η κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου θέλησε να στρατιωτικοποιήσει την Αστυνομία, οι κατώτεροι αστυνομικοί, υπό τον τότε Αστυνομικό Διευθυντή Αθανάσιο Σαμπάνη, κήρυξαν απεργία και πραγματοποίησαν συγκέντρωση στην Πλατεία Κάνιγγος.

Αργότερα, όταν επιβλήθηκε η δικτατορία του Ι. Μεταξά, στο Αστυνομικό Σώμα είχαν ήδη παρεισφρήσει και ασκούσαν σημαντική επιρροή, δημοκρατικά στοιχεία με αντιδικτατορικό πνεύμα. Το 1938-1939, έγιναν δε και οι πρώτες, μικρής έκτασης, απολύσεις Αστυνομικών με κατηγορίες περί αριστερισμού και, μάλιστα δυο ημέρες πριν την είσοδο των Γερμανών στην Αθήνα, απολύθηκαν οι Αστυνομικοί που θεωρήθηκε ότι εντάσσονταν, σε αυτόν τον προοδευτικό πυρήνα. Ωστόσο, αν και απολυμένοι, δεν απομακρύνθηκαν από τους συναδέλφους τους και αυτό φάνηκε στις μετέπειτα κινητοποιήσεις του κλάδου.

Αναφέρεται ότι, από τους 3.500 Αστυνομικούς Αθηνών και Πειραιά, 1.700, σχεδόν οι μισοί, ήταν οργανωμένοι στο ΕΑΜ[1737]. Ο δε αρχηγός της Αστυνομίας, Άγγελος Έβερτ, διατηρούσε στενές επαφές με τις βρετανικές υπηρεσίες και την εξόριστη κυβέρνηση[1738]. Κατά τη διάρκεια, λοιπόν, της κατοχής, αρκετοί κατώτεροι

[1734] *Παπαγιωργάκης Ν.,* Δημόσιοι υπάλληλοι και αντίσταση, ανακοίνωση στην Ημερίδα της ΑΔΕΔΥ: Το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα την περίοδο 1941-1944, Αθήνα, 23-5-2006.
[1735] Το υλικό αυτό παρουσιάστηκε ψηφιοποιημένο στην Έκθεση Thessaloniki Photobiennale 2021.
[1736] ΦΕΚ 97/Α/3-5-1918.
[1737] *Τζίτζη- Νικολαΐδου Ε.,* Το ΕΑΜ οργανώνει απεργία στην αστυνομία, 1983, Τότε, Αθήνα, 8-1983, τ. 4, Αστυνομικό Βήμα 8-9-1943, Ανοιχτό Γράμμα, 8-1-1944 (σε: *Τζίτζη- Νικολαΐδου Ε.*).
[1738] *Παπαναστασίου Ν., Fleischer H.,*ό.π., σ.118.

Αστυνομικοί και Αστυφύλακες, ακόμα και κάποια ανώτερα στελέχη της Αστυνομίας, κράτησαν πατριωτική στάση και βοήθησαν απεργούς και διαδηλωτές. Εξ' ου και ήταν ιδιαίτερα συνηθισμένο, όταν συλλαμβανόταν Αστυνομικός από αντιστασιακούς, να του αφαιρείται το όπλο και μετά να αφήνεται ελεύθερος[1739]. Αυτό το γνώριζαν οι κατοχικές δυνάμεις για αυτό και προσπαθούσαν με μια σειρά από μισθολογικές αυξήσεις και προνόμια να ικανοποιούν τα σώματα ασφαλείας.

Εδώ θα πρέπει να τονίσουμε ότι, η μετριοπαθής στάση απέναντι στις αντιστασιακές οργανώσεις, που έδειχνε κάποιες φορές η Αστυνομία, δεν συναντάται στη Χωροφυλακή, στην Ειδική Ασφάλεια Αθηνών και, πόσο μάλλον, στα Τάγματα Ασφαλείας. Η Αστυνομία δεν συμμετείχε σε μπλόκα και απέφευγε τις συγκρούσεις με τις ΕΑΜικές οργανώσεις, σε σημείο που, μεταξύ αυτών των ένοπλων σωμάτων, ξεσπούσαν συχνά αντιπαραθέσεις για αυτό το ζήτημα. Η πρώτη αντίδραση εκδηλώθηκε όταν η Αστυνομία κατηγορήθηκε ότι κράτησε «μετριοπαθή στάση» απέναντι στις εκδηλώσεις υπέρ των Άγγλων αιχμαλώτων τον Μάιο του 1941. Εξ' ου και μεταξύ Ειδικής Ασφάλειας Αθηνών, Χωροφυλακής και Αστυνομίας υπήρχε διαμάχη[1740]. Η Ειδική Ασφάλεια βρισκόταν σε αγαστή συνεργασία με τα Τάγματα Ασφαλείας, τις κατοχικές δυνάμεις και την οργάνωση «Χ», προσλάμβανε, με οικονομικά ανταλλάγματα, άτομα του κοινού ποινικού εγκλήματος και έδειχνε ιδιαίτερη σκληρότητα και βιαιότητα. Ο ίδιος ο Αλέξανδρος Λάμπρου, Διοικητής της Ειδικής Ασφάλειας Αθηνών, κατηγορούσε την Αστυνομία ως συνεργαζόμενη με την «αναρχική οργάνωση Ε.Α.Μ.», εξ' ου και, αργότερα, ανατέθηκε στην Ειδική Ασφάλεια Αθηνών και τα Τάγματα Ασφαλείας μεγαλύτερη δράση και περισσότερες αρμοδιότητες[1741].

Εξαίρεση σε αυτήν την πιο μετριοπαθή στάση της Αστυνομίας, αποτελούσε ο Αστυνομικός Διοικητής Αθηνών Άγγελος Έβερτ[1742] και το Μηχανοκίνητο Τάγμα της Αστυνομίας Πόλεων υπό τον Αστυνομικό Ν. Μπουραντά[1743]. Ο ίδιος ο Ι. Ράλλης μιλώντας για τον λόγο δημιουργίας των Ταγμάτων Ασφαλείας, ανέφερε:

> «…διότι εμφανώς πλέον έβλεπον τας προθέσεις του ΕΑΜ και εθεώρουν (η Χωροφυλακή είχεν υποστεί κάπως την επίδρασιν των κομμουνιστών κατά ένα μέρος)

[1739] *Mazower M.,* Στην Ελλάδα του Χίτλερ…, ό.π., σ. 374-375.
[1740] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 331.
[1741] *Βόγλης Π.,* ό.π., σ. 155.
[1742] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 113, Φωτογραφία του Άγγελου Έβερτ, 1940, Φωτογραφία 13 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).
[1743] *Αρμαανίδης Φ.Π.,* ό.π., σ. 42-45.

ότι ήτο απαραίτητος ανάγκη να υπάρχουν τμήματα απολύτως εθνικιστικά δυνάμενα να αντιπαλαίσουν κατά των καταχθονίων σκοπών του κομμουνισμού και να αναλάβουν την προστασίαν του κινδυνεύοντος κοινωνικού μας καθεστώτος»[1744].

«Η αναρχία εδέσποζε της χώρας όλης, ως είπον ήδη. Αι πρόοδοι των ανατρεπτικών στοιχείων ήσαν καταφανείς. Τα θεμέλια του κοινωνικού μας καθεστώτος εσείοντο. Έπρεπε το κράτος να παρασκευασθή διά την άμυνάν του, εάν ήθελε να ζήση»[1745].

Πιο συγκεκριμένα, η συνεισφορά των ενταγμένων στο ΕΑΜ Αστυνομικών, κυρίως της οργάνωσης ΕΑΜ της Τροχαίας, ήταν τεράστια. Μάλιστα οι πυρήνες του ΚΚΕ στα σώματα ασφαλείας είχαν δημιουργήσει την παράνομη οργάνωση «26ΣΤ΄ Γκρούπα» και πρωτοστάτησαν στη δημιουργία της ΟΠΛΑ[1746]. Οι πληροφορίες που αντλούσαν, ακόμη και από τα Αρχηγεία των γερμανικών και ιταλικών δυνάμεων[1747] και, εν συνεχεία, διοχέτευαν στις αντιστασιακές οργανώσεις, μπόρεσαν να διασώσουν αγωνιστές και να αποτρέψουν συλλήψεις και εκτελέσεις. Κάποιοι δε Αστυφύλακες όπως ο Μιχάλης Κωστόπουλος, ο Στράτος Λαμπρινάκος και ο Υπαστυνόμος Χρήστος Παπαναστασίου, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην επιχείρηση απελευθέρωσης, από το Σανατόριο «Σωτηρία», των 56 κρατουμένων της Ακροναυπλίας, στις 7 Απριλίου 1943, το βραδύ της παραμονής της ορκωμοσίας της κυβέρνησης Ι. Ράλλη[1748].

Δεν έλειψαν δε και οι κινητοποιήσεις του κλάδου. Στις 22 Ιουνίου 1943, οι Αστυνομικοί προχώρησαν σε 8ήμερη απεργία με οικονομικά αιτήματα. Η κινητοποίησή τους κορυφώθηκε στις 23 Ιουνίου 1943 και συνδυάστηκε με την απεργία των δημοσίων υπαλλήλων και τη μεγαλειώδη διαδήλωση της 25ης Ιουνίου 1943[1749].

Στην απεργία αυτή, πρωτοστάτησε το Δ΄ Αστυνομικό Τμήμα και συμμετείχαν 1.700 Αστυνομικοί. Μάλιστα, στο σκληρό Μηχανοκίνητο Τάγμα της Αστυνομίας Πόλεων, υπό τον Αστυνομικό Ν. Μπουραντά, από τους 126 Αστυνομικούς απήργησαν οι 115. Η προσπάθεια των απεργών να μιλήσουν με τον Αστυνομικό Διευθυντή, Νικόλαο Κίνια, ναυάγησε και η κυβέρνηση του Ι. Ράλλη, προκειμένου να δώσει μια διέξοδο, τον αντικατέστησε, στις 23 Ιουνίου 1943, από τον Α. Σαμπάνη, με στόχο να επηρεάσει τους απεργούς. Πραγματοποιήθηκαν συγκεντρώσεις σε κάθε Αστυνομικό Τμήμα, συγκροτήθηκαν απεργιακές επιτροπές αγώνα, υπό τον συντονισμό της Κεντρικής Επιτροπής Αγώνα με Πρόεδρο τον Χ. Παπαναστασίου, διατυπώθηκε

[1744] *Ράλλης Γ.,* ό.π., σ. 59.
[1745] *Ράλλης Γ.,* ό.π., σ. 42.
[1746] *Αρμαανίδης Φ.Π.,* ό.π., σ. 59.
[1747] *Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εμπειρία της κατοχής…, ό.π., σ. 286.
[1748] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 113, *Χανδρινός Ι.,* Το τιμωρό χέρι του λαού..., ό.π., σ.56.
[1749] Για τον Ανδρέα Κέδρο η απεργία αυτή ήταν από 24 Ιουνίου έως 2 Ιουλίου, *Κέδρος Α.,* ό.π., σ. 358.

υπόμνημα με τα αιτήματα των απεργών, οργανώθηκαν παραστάσεις σε κυβερνητικούς και εκκλησιαστικούς παράγοντες, ορίστηκαν σύνδεσμοι και καταστρώθηκε πρόγραμμα δράσης[1750].

Τα οικονομικά αιτήματα που διατυπώθηκαν είχαν να κάνουν με τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, κυρίως, των κατώτερων Αστυνομικών, έναντι των βαθμοφόρων. Ωστόσο, σε κάποιες περιπτώσεις, αποτελούσαν πρόφαση, προκειμένου η απεργία να επιτρέψει στους Αστυνομικούς να μην εργαστούν και να αποτρέψει τη σύγκρουσή τους με τους υπόλοιπους απεργούς διαδηλωτές[1751].

Στις 26 Ιουνίου 1943, οι απεργοί Αστυνομικοί, έχοντας τεθεί σε διαθεσιμότητα, παρέδωσαν τα όπλα τους στα Αστυνομικά Τμήματα σε ένδειξη διαμαρτυρίας. Μια κίνηση, η οποία, όμως, κρίθηκε, εκ των υστέρων, ως άσκοπη και αμφίβολης αποτελεσματικότητας, καθώς τους καθιστούσε ακίνδυνους έναντι των ανωτέρων τους.

Στις 27 Ιουνίου 1943, έγιναν οι πρώτες συλλήψεις 40 Αστυνομικών από τους Ιταλούς στρατιωτικούς αστυνομικούς. Οι συλληφθέντες οδηγήθηκαν ενώπιον του ιταλικού στρατοδικείου, όπου καταδικάστηκαν σε φυλάκιση από 20 έως 50 έτη έκαστος. Ωστόσο, μετά από σειρά σκληρών διαπραγματεύσεων, στις 30 Ιουνίου 1943, πραγματοποιήθηκε συμφωνία μεταξύ της Κεντρικής Επιτροπής Αγώνα και του Γεώργιου Μαρή, παράγοντα του Φιλελεύθερου Κόμματος και εντολοδόχου της κυβέρνησης και η απεργία έληξε. Όμως, η κυβέρνηση του Ι. Ράλλη αντέδρασε άμεσα, παραβιάζοντας τη συμφωνία, με την απομάκρυνση από τις θέσεις τους 395[1752] ή, κατά άλλους, 450 Αστυνομικών[1753]. Μάλιστα, μετά τα Δεκεμβριανά, καθαιρέθηκαν 91 Αξιωματικοί και 500 Αστυφύλακες που φέρονται ότι συμμετείχαν στην απεργία[1754].

Παρόλα αυτά, η απεργία τελικά κρίθηκε επιτυχής καθώς τα οικονομικά αιτήματα των Αστυνομικών ικανοποιήθηκαν[1755], οι απολύσεις ανακλήθηκαν, μετά από δυο μήνες επίμονων κινήσεων διαμαρτυρίας και εκδηλώσεων συμπαράστασης[1756] και ο κλάδος ενδυναμώθηκε, καταφέρνοντας να αποτρέψει προσπάθειες συλλήψεων και απόπειρες δολοφονίας μελών του ΕΑΜ Αστυνομικών.

[1750] *Τζίτζη- Νικολαΐδου Ε.,* ό.π.
[1751] *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις…, ό.π., σ. 12.
[1752] *Χόνδρος Ι.,* ό.π., σ. 74.
[1753] *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις…, ό.π., σ. 12,
Τζίτζη- Νικολαΐδου Ε., ό.π.
[1754] *Φύτρος Π.,* ό.π., σ. 72.
[1755] *Μπαρτζιώτας Β.,* ό.π., σ. 112.
[1756] *Πανίδου Σ.,* ό.π.

Σημαντική ήταν η συμβολή στην αντίσταση και των αντιστασιακών πυρήνων της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας. Σε κρίσιμες μάχες, σε διαδηλώσεις και κινητοποιήσεις, όπου οι δυνάμεις κατοχής ήθελαν να χρησιμοποιήσουν τις αντλίες της Πυροσβεστικής απέναντι στο συγκεντρωμένο πλήθος, οι εργαζόμενοι στην Πυροσβεστική αντιδρούσαν και δεν το έκαναν, προστατεύοντας τους διαδηλωτές. Και όλα αυτά διακινδυνεύοντας τη ζωή τους, με κάποιους από αυτούς να αντιμετωπίζουν τα ιταλικά στρατοδικεία, κατηγορούμενοι για την καταστροφή των αντλιών.

Ειδικά στις μεγάλες διαδηλώσεις του 1942, κατέστρεφαν τις αντλίες ή έριχναν το νερό με χαμηλή πίεση, γεγονός που οι γερμανικές δυνάμεις κατοχής αντιλήφθηκαν. Εξ' ου και τοποθέτησαν σε κάθε πυροσβεστικό όχημα έναν Γερμανό στρατιώτη για να το ελέγχουν. Επίσης, για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης, άλλαζαν συχνά τους αρχηγούς της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας, με αποκορύφωμα την τοποθέτηση, το 1942, του Συνταγματάρχη Απόστολου Παπαγεωργίου. Είχε σαφείς εντολές εκκαθάρισης του σώματος, όμως, απέτυχε και αναγκάστηκε να εγκαταλείψει χωρίς αποτέλεσμα τη θέση του, ένα χρόνο αργότερα.

Είναι εντυπωσιακό ότι, μετά την απελευθέρωση, τα μέλη του πυροσβεστικού σώματος Σπ. Σχοινάς ετών 36 Οδηγός α΄, Κλ. Σπαυράκης ετών 37 Οδηγός β΄, Π. Μουρκογιάνης ετών 27 Πυροσβέστης και Αθ. Περιβολιώτης ετών 38 Αρχιπυροσβέστης, μέλη του ΕΑΜ, κυνηγήθηκαν από την κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου και υπέστησαν ποινικές διώξεις για την αντιστασιακή τους δράση[1757].

Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ότι ο ρόλος του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων στην Εθνική Αντίσταση, παρά τις πολιτικές διαφορές στους κόλπους του, ήταν τεράστιας σημασίας. Οι συνδικαλιστικές τους οργανώσεις αντιμετώπισαν ακόμα και διάσπαση, όταν οι σοσιαλιστικής ιδεολογίας δημόσιοι υπάλληλοι, υπό την επιρροή του αντικομμουνιστή Ν. Ζέρβα και του ΕΔΕΣ Δημοσίων Υπαλλήλων, αποχώρησαν από την ΚΠΕ και επανίδρυσαν την ΣΔΥΕ. Ωστόσο, κατάφεραν να ξεπεράσουν τις δυσκολίες αυτές, ο ΕΔΕΣ Δημοσίων Υπαλλήλων περιορίστηκε, αποσύρθηκε από την ενεργό δράση και υπερίσχυσε, τελικά, η παράνομη ΚΠΕ, της οποίας η επιρροή και το κύρος, μεταξύ των δημοσίων υπαλλήλων, ήταν τεράστια[1758].

[1757] *Τζαφέρα Α.,* ό.π., σ.128 από Πειραϊκή Εφημερίδα Φωνή του Πειραιώς, «Το κίνημα και η Πυροσβεστική Υπηρεσία», φύλλο 16/01/1945.

[1758] *Αποστολόπουλος Α.,* Οι υπαλληλικές οργανώσεις…, ό.π., σ. 14.

Επίσης, το δημοσιοϋπαλληλικό κινημα κατάφερε να ξεπεράσει και τις «εσωτερικές» αντιθέσεις του, όπως μεταξύ ανώτερων και κατώτερων υπαλλήλων. Έτσι, γρήγορα, πέρασε από τις πρώτες κινητοποιήσεις των κατώτερων υπαλλήλων σε μεγαλειώδεις πανυπαλληλικές απεργίες, με τη συμμετοχή όλων και δίπλα στον υπόλοιπο ελληνικό λαό. Ένα εγχείρημα που ήταν ιδιαίτερα δύσκολο, δεδομένου ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι, ήταν απομονωμένοι και τρομοκρατημένοι από τα σκληρά κατασταλτικά μέτρα και την παρανομία. Επίσης, ας μην ξεχνάμε ότι, λόγω των αντικομμουνιστικών διώξεων και των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, παρέμεναν στην πλειοψηφία τους, αν όχι κοντά, τουλάχιστον υπό την επιρροή και τον φόβο των εκπροσώπων της αστικής τάξης και του επίσημου πολιτικού κόσμου της εποχής.

Η συμβολή τους δε, δεν περιορίστηκε μόνο στην ανοιχτή συμμετοχή σε απεργίες και διαδηλώσεις, αλλά και στη βοήθεια της αντίστασης «εκ των έσω», είτε με σαμποτάζ και καθυστερήσεις στη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης και την εξυπηρέτηση των κατοχικών δυνάμεων, είτε με την παρεμπόδιση της διαδικασίας συγκέντρωσης της αγροτικής παραγωγής για τα κατοχικά στρατεύματα και την παροχή πολύτιμων πληροφοριών στις ΕΑΜικές οργανώσεις για τα σχέδια των κατακτητών και των ντόπιων οργάνων τους.

Η παράνομη ΚΠΕ, σχεδόν παράλληλα με το ΕΕΑΜ, κατάφερε να συσπειρώσει, όχι μόνο τους κομμουνιστές αλλά και κάθε προοδευτικό πατριώτη δημόσιο υπάλληλο. Οι απεργίες και διαμαρτυρίες τους, από την ικανοποίηση στενά οικονομικών αιτημάτων επιβίωσης και συσσιτίων, στις αρχές του 1943, πήραν, γρήγορα, πιο ώριμα πολιτικά χαρακτηριστικά και στράφηκαν, ανοικτά πλέον, κατά των δυνάμεων κατοχής και των υποστηρικτών τους. Γεγονός, βέβαια, που προκάλεσε τη σκλήρυνση της στάσης των κατοχικών κυβερνήσεων, που ενέτειναν την καταστολή και την τρομοκρατία και επιστράτευσαν τα λαομίσητα Τάγματα Ασφαλείας.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ

Κεφάλαιο 1 Η δημόσια Υπηρεσία του Εθνικού Τυπογραφείου

Ι. Δομή και Οργάνωση

Α. Το ισχύον θεσμικό πλαίσιο

Το Εθνικό Τυπογραφείο, αποτελεί μια από τις πιο ιστορικές δημόσιες Υπηρεσίες του ελληνικού κράτους[1759].

Την περίοδο που εξετάζουμε, το Εθνικό Τυπογραφείο και Σφραγιστήριο, το σημερινό, δηλαδή, Εθνικό Τυπογραφείο, αποτελούσε Διεύθυνση του Υπουργείου Οικονομικών, της οποίας η δομή και οργάνωση ρυθμιζόταν από τον Νόμο ΓΡΔ΄/1905 (υπ' αριθ. 3104) «Περί του Εθνικού Τυπογραφείου»[1760]. Στη συνέχεια θα δούμε κάποιες από τις διατάξεις του Οργανισμού του Εθνικού Τυπογραφείου και Σφραγιστηρίου, που παρουσιάζουν ενδιαφέρον.

Το προσωπικό του καταλάμβανε, συνολικά, 69 θέσεις, που κατανέμονταν ως εξής: 5 θέσεις «ανώτερων» υπαλλήλων (εργοστασιάρχη, ταξινόμου α΄ και β΄ τάξεως, οικονόμου, γραφέα και διορθωτή) και 64 θέσεις εργατικού προσωπικού (με ειδικότητες εργοδηγού, σιδηρουργού, τυπωτή, στερεοτύπη, στοιχειοθέτη, πιεστή, χαρτοθέτη, βοηθού τυπωτή, στοιχειοχύτη, στιλβωτή, εργάτη, βοηθού σιδηρουργού, κλητήρα, θυρωρού και διανομέα)[1761].

Οι διορισμοί και οι προαγωγές του εργατικού προσωπικού πραγματοποιούνταν κατόπιν πρακτικής δοκιμασίας, η οποία διεξαγόταν μεταξύ των υποψηφίων που είχαν τα νόμιμα τυπικά προσόντα για τη συγκεκριμένη θέση. Να σημειώσουμε ότι, έως και σήμερα, οι διορισμοί του τεχνικού προσωπικού του κλάδου Γραφικών Τεχνών του Εθνικού Τυπογραφείου γίνονται κατόπιν πρακτικής δοκιμασίας. Το περιεχόμενο της δοκιμασίας καθοριζόταν ανάλογα με την ειδικότητα των υποψηφίων και διεξαγόταν ενώπιον αρμόδιας Επιτροπής αποτελούμενης από ανώτερους υπαλλήλους του Εθνικού

[1759] *Βενετσανοπούλου Μ.,* Η συμβολή του Εθνικού Τυπογραφείου στην εξέλιξη της Δημόσιας Διοίκησης, Επιθεώρηση Αποκέντρωσης, Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Αθήνα, 2007, τ. 47, τ. 48.
[1760] ΦΕΚ 239/Α/26-11-1905.
[1761] Άρθρο 1 του Νόμου ΓΡΔ΄.

Τυπογραφείου[1762]. Οι τελευταίοι διορίζονταν σε αυτήν τη θέση με Β.Δ.[1763], γεγονός που εξασφάλιζε τον απόλυτο έλεγχο της διαδικασίας, εκ μέρους της εκάστοτε κυβέρνησης και του Βασιλιά. Ας μην ξεχνάμε ότι, η πρακτική του απόλυτου ελέγχου των διορισμών στο δημόσιο, από την εκάστοτε κυβέρνηση και τον Βασιλιά, αποτελούσε τον κανόνα για όλες τις δημόσιες Υπηρεσίες.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει διάταξη του τότε Οργανισμού του Εθνικού Τυπογραφείου[1764] η οποία απαγόρευε την πρόσληψη έκτακτων εργατών, καθώς για έκτακτες εργασίες, για τις οποίες το μόνιμο προσωπικό δεν επαρκούσε, προβλεπόταν ανάθεσή τους σε ιδιώτη με μειοδοτική δημοπρασία. Μια πρακτική που παραπέμπει περισσότερο στο σήμερα.

Επικεφαλής στη Διεύθυνση του Εθνικού Τυπογραφείου, υπαγόμενος στον Υπουργό Οικονομικών, ήταν ο Εργοστασιάρχης- Διευθυντής της Υπηρεσίας. Αποτελούσε το πρόσωπο που συγκέντρωνε τις περισσότερες αρμοδιότητες και εξουσίες έναντι του προσωπικού. Εκείνος είχε το πλείστο των αρμοδιοτήτων, ασκούσε την πειθαρχική εξουσία και είχε την ευθύνη να επιβάλει τις πειθαρχικές ποινές έναντι των υπαλλήλων[1765].

Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει διάταξη[1766], η οποία προέβλεπε την ίδρυση «Ταμιευτηρίου του Εργατικού Προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου», με σκοπό την περίθαλψη των υπαλλήλων και των οικογενειών τους, σε περίπτωση ατυχήματος, ασθένειας ή ανικανότητας. Το Ταμείο αυτό προβλεπόταν να χρηματοδοτείται από κρατήσεις επί του μισθού του προσωπικού, επί των προστίμων που του επιβάλλονταν για διάφορες αιτίες, επί των κρατήσεων λόγω απουσίας ή άδειας και επί των εισπράξεων από την εκποίηση του άχρηστου υλικού της Υπηρεσίας. Σημειωτέον δε ότι, μετεξέλιξη του «Ταμιευτηρίου του Εργατικού Προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου» αποτελεί το, μετέπειτα, Ταμείο Αλληλοβοηθείας Προσωπικού Εθνικού Τυπογραφείου (ΤΑΠΕΤ), το οποίο ιδρύθηκε το 1944, με το άρθρο 5 του Ν. 1878/1944 «Περί συμπληρώσεως των περί του Εθνικού Τυπογραφείου κείμενων διατάξεων»[1767]. Οι πόροι του τελευταίου προέρχονταν από συνδρομές των μελών του και παρακράτηση 5% επί των τελών δημοσίευσης στο Τεύχος Ανώνυμων Εταιρειών

[1762] Άρθρο 5 του Νόμου ΓΡΔ΄.
[1763] Άρθρο 3 του Νόμου ΓΡΔ΄.
[1764] Άρθρο 8 του Νόμου ΓΡΔ΄.
[1765] Άρθρο 6 του Νόμου ΓΡΔ΄.
[1766] Άρθρο 10 του Νόμου ΓΡΔ΄.
[1767] ΦΕΚ 217/Α/25-9-1944.

της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως. Το ΤΑΠΕΤ, αν και χωρίς άλλους πόρους, παρά μόνο των συνδρομών των μελών του, λόγω της κατάργησης της παρακράτησης του 5%, λειτουργεί έως και σήμερα.

Από το 1905 και μετά, δημοσιεύθηκαν μια σειρά από τροποποιήσεις, τόσο στη δομή, δηλαδή στα Τμήματα και τις Διευθύνσεις του Εθνικού Τυπογραφείου, όσο και στις θέσεις του προσωπικού του[1768].

Β. Οι τροποποιήσεις της περιόδου 1936-1944

Φθάνοντας στο 1936 και την περίοδο που εξετάζουμε, βρίσκουμε το Εθνικό Τυπογραφείο ως Διεύθυνση υπαγόμενη στο Υπουργείο Οικονομικών. Η δομή και οργάνωσή του συνέχιζε να ρυθμίζεται από τον Νόμο ΓΡΔ΄/1905 (υπ' αριθ. 3104) «Περί του Εθνικού Τυπογραφείου»[1769] με μερικές τροποποιήσεις και συμπληρώσεις, ανάλογα με τις συνθήκες και τις προτεραιότητες της εκάστοτε κυβέρνησης. Ας μην ξεχνάμε ότι, ως Υπηρεσία, λόγω του αντικειμένου της, βρισκόταν πάντα σε άμεση σχέση και πολύ κοντά στον πυρήνα του κράτους και την άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας. Ενδεικτικά, να αναφέρουμε ότι, σήμερα, με τον Ν. 4622/2019 «Επιτελικό Κράτος: οργάνωση, λειτουργία και διαφάνεια της Κυβέρνησης, των κυβερνητικών οργάνων και της κεντρικής δημόσιας διοίκησης και άλλες διατάξεις»[1770], το Εθνικό Τυπογραφείο υπάγεται στην Προεδρία της Κυβέρνησης, υπό τον Πρωθυπουργό.

Τον Δεκέμβριο του 1937, με τον Α.Ν. 1013/1937 «Περί τροποποιήσεως των περί του Εθνικού Τυπογραφείου κειμένων διατάξεων»[1771], η δομή του Εθνικού Τυπογραφείου τροποποιήθηκε με την προσθήκη επιπλέον οργανικών μονάδων και οργανικών θέσεων. Πιο συγκεκριμένα, στη δομή του προστέθηκαν η Γενική Αποθήκη Χάρτου Δημοσίας Υπηρεσίας του Υπουργείου Οικονομικών, η οποία μετονομάστηκε σε Αποθήκη Χάρτου Δημοσίας Υπηρεσίας[1772], το Γραφείο Αποθήκης Εντύπων της Γενικής Διεύθυνσης Φορολογίας, επίσης, του Υπουργείου Οικονομικών[1773] και το Συνεργείο Επισκευών Γραφομηχανών[1774]. Όλες αυτές οι οργανικές μονάδες

[1768] Π.χ. Ν. 6009/1934 «Περί οργανώσεως των υπηρεσιών του Εθνικού Τυπογραφείου και Σφραγιστηρίου», ΦΕΚ 36/Α/29-1-1934.
[1769] ΦΕΚ 239/Α/26-11-1905.
[1770] ΦΕΚ 133/Α/7-8-2019.
[1771] ΦΕΚ 531/Α/31-12-1937.
[1772] Άρθρο 4 του Α.Ν. 1013/1937.
[1773] Άρθρο 5 του Α.Ν. 1013/1937.
[1774] Άρθρο 6 του Α.Ν. 1013/1937.

μεταφέρθηκαν στη Διεύθυνση του Εθνικού Τυπογραφείου με τις θέσεις του προσωπικού τους. Με αποτέλεσμα οι οργανικές θέσεις της Υπηρεσίας να ανέλθουν σε, συνολικά, 244.

Είχε προηγηθεί η εξαγγελία της αναδιοργάνωσης του Εθνικού Τυπογραφείου με την αντικατάσταση του Διευθυντή Στεργιάκη, ο οποίος κατείχε αυτήν τη θέση από το 1921. Στη θέση του βρέθηκε ο, μέχρι τότε Οικονομικός Επιθεωρητής της κυβέρνησης του Ι. Μεταξά, Νικολαΐδης[1775]. Μια κίνηση απολύτως αναμενόμενη και εντασσόμενη στη γενικότερη κατεύθυνση της δικτατορίας για τον απόλυτο έλεγχο της δημόσιας διοίκησης με την τοποθέτηση, στις καίριες θέσεις, προσώπων της απολύτου εμπιστοσύνης του Πρωθυπουργού.

Αργότερα, με τα έξι Κεφάλαια του Ν. 121/1943 «Περί οργανώσεως των υπηρεσιών του Εθνικού Τυπογραφείου και Σφραγιστηρίου»[1776], άλλαξαν και πάλι οι οργανικές διατάξεις της Υπηρεσίας, κυρίως όσον αφορά στο προσωπικό της και τις εργασιακές του σχέσεις. Το τακτικό προσωπικό του Εθνικού Τυπογραφείου ήταν μόνιμοι δημόσιοι υπάλληλοι, των οποίων η υπηρεσιακή κατάσταση υπόκειντο στη νομοθεσία, που ρύθμιζε το δίκαιο όλων των δημοσίων υπαλλήλων[1777], και είχε τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις με το λοιπό προσωπικό του Υπουργείου Οικονομικών, στο οποίο και υπαγόταν.

Εφ' εξής, η αρμοδιότητα σύνταξης του Κανονισμού της εσωτερικής υπηρεσίας του Εθνικού Τυπογραφείου δόθηκε στον Διευθυντή της Υπηρεσίας με απαραίτητη, όμως, την τελική έγκρισή του από τον Υπουργό των Οικονομικών[1778].

Όσον αφορά δε στο προσωπικό, αρχικά, διακρινόταν σε τακτικό, δόκιμο, για τα πρώτα χρόνια υπηρεσίας με δικαίωμα μονιμοποίησης μετά από την ολοκλήρωση της δόκιμης υπηρεσίας[1779] και έκτακτο, το οποίο και πάλι, μετά από ένα έτος, είχε την

[1775] *Ανώνυμος,* Αναδιοργάνωσις του Εθνικού Τυπογραφείου, εφημερίδα Η Πρωία, 24-8-1937, σ. 5, *Ανώνυμος,* Αναδιοργανούται το Εθνικόν Τυπογραφείον, εφημερίδα Έθνος, 24-12-1937, σ. 8.

[1776] ΦΕΚ 141/Α/22-5-1943.

[1777] Κ.Δ. «Περί επεκτάσεως των διατάξεων του υπ' αριθ. 120 Νόμου της 22ης Μάϊου 1943 και επί του Διοικητικού Προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου», ΦΕΚ 193/Α/2-7-1943, Ν. 401/1943 «Περί επεκτάσεως του υπ' αριθ. 120 Νόμου και εις το παρά τω Εθνικώ Τυπογραφείω ίδιον τμήμα στοιχειοθεσίας κλπ. Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας», ΦΕΚ 236/Α/28-7-1943, Κ.Δ. «Περί επεκτάσεως των διατάξεων του υπ' αριθ. 410/1943 Νόμου περί αυξήσεως του βασικού μισθού των κλητήρων των Κεντρικών Υπηρεσιών του Υπουργείου και διαβαθμίσεως των καθαριστριών των δημοσίων υπηρεσιών εν γένει και εις τους παρά τω Εθνικώ Τυπογραφείω υπηρετούντας αρχικλητήρας, κλητήρας καθαριστάς και καθαριστρίας», ΦΕΚ 345/Α/15-10-1943, Κ.Δ. «Περί επεκτάσεως των διατάξεων του υπ' αριθ. 120 Νόμου της 22ης Μάϊου 1943 και επί του Διοικητικού Προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου», ΦΕΚ 193/Α/2-7-1943.

[1778] Άρθρο 30 του Ν. 121/1943.

[1779] Π.χ. Απόφαση Τ. 4620/9-7-1942 «Περί τρόπου πληρώσεως θέσεων κατώτερου προσωπικού εν τω Εθνικώ Τυπογραφείω κλπ.», ΦΕΚ 104/Β/11-7-1942.

δυνατότητα, υπό προϋποθέσεις, να διοριστεί σε κενές οργανικές θέσεις μόνιμου προσωπικού[1780].

Το προσωπικό κατανεμόταν σε, συνολικά, 279 οργανικές θέσεις, οι οποίες διακρίνονταν, με κριτήριο το επίπεδο σπουδών, σε:

α. 25 θέσεις Διοικητικού Προσωπικού (14 θέσεις επιστημονικού διοικητικού προσωπικού κατόχων Πτυχίου ΑΕΙ και 11 θέσεις βοηθητικού, διοικητικού προσωπικού κατόχων Απολυτηρίου Γυμνασίου)[1781],

β. 199 θέσεις Τεχνικού Προσωπικού (2 θέσεις ειδικότητας εργοδηγού, 9 θέσεις ειδικότητας υπεργοδηγού, 2 θέσεις τεχνικού και 186 θέσεις τεχνιτών με ειδικότητες στοιχειοθέτη, στοιχοτυπωτή, μονοτυπωτή, πιεστή, μηχανουργού, μηχανικού στιχοτυπικών μηχανών, μηχανικού μονοτυπικών μηχανών, στοιχειοχύτη, στερεοτύπη και κόπτη εντύπων)[1782],

γ. 41 θέσεις Εργατικού Προσωπικού (ειδικότητας σφραγιστή, εργάτη διεκπεραίωσης, εργάτη διπλωτικών μηχανών, διανομέα, εργάτη αποθήκης χάρτου και αποθήκης εντύπων, εργάτη, θυρωρού και μεταφορέα)[1783] και

δ. 14 θέσεις Υπηρετικού Προσωπικού (6 θέσεις ειδικότητας κλητήρα, 1 θέση αρχικλητήρα και 7 θέσεις καθαριστή και καθαρίστριας)[1784].

Όλο το προσωπικό, πλην των διοικητικών υπαλλήλων, κατατασσόταν, επίσης, σε βαθμούς α΄, β΄, γ΄ και δ΄ τάξεως, με κριτήριο, για όλες της κατηγορίες, κυρίως, τον συνολικό χρόνο δημόσιας υπηρεσίας και προϋπηρεσίας.

Μάλιστα, υπήρχε ένα είδος καθηκοντολογίου, καθώς με υπουργική απόφαση[1785], καθορίζονταν και ρυθμίζονταν τα καθήκοντα κάθε ειδικότητας, όπως π.χ. των υπεργοδηγών.

Οι διορισμοί πραγματοποιούνταν μετά από διαγωνισμό και με απόφαση του Υπουργού Οικονομικών. Ο Υπουργός Οικονομικών, στον οποίο υπαγόταν το Εθνικό Τυπογραφείο, είχε την αρμοδιότητα να συστήνει τις θέσεις και να διορίζει το

[1780] Ν. 414/1936 «Περί παρατάσεως της ισχύος του πίνακος διαγωνισμού στοιχειοθετών γ΄ τάξεως του Εθνικού Τυπογραφείου και προσλήψεως εκτάκτων τεχνικών και εργατών εν τω Εθνικώ Τυπογραφείω», ΦΕΚ 567/Α/31-12-1936.
[1781] Άρθρα 1, 2, 3 και 5 του Ν. 121/1943.
[1782] Άρθρα 1, 9 και 13 του Ν. 121/1943.
[1783] Άρθρα 1 και 7 του Ν. 121/1943.
[1784] Άρθρα 1 και 22 του Ν. 121/1943.
[1785] Απόφαση Τ. 2535/24-3-1938 «Περί καθορισμού καθηκόντων των Υπεργοδηγών του Εθνικού Τυπογραφείου», ΦΕΚ 77/Β/9-4-1938.

προσωπικό. Τα προσόντα διορισμού περιγράφονταν από τον Ν. 121/1943 και τα Ν.Δ. σύστασης των αντίστοιχων οργανικών θέσεων[1786].

Στον ίδιο Ν. 121/1943 περιγράφηκαν, επίσης, οι προϋποθέσεις προαγωγής, ο μηνιαίος μισθός, κατά τις εργάσιμες ημέρες της εβδομάδας και οι υπερωρίες, κατά την Κυριακή. Υπενθυμίζουμε ότι, το Σάββατο αποτελούσε εργάσιμη ημέρα.

Ενδιαφέρον δε παρουσιάζει το γεγονός ότι, στην παρ. 5 του άρθρου 15 του Ν. 121/1943, συναντάμε την περίφημη, και γνώριμη έως και σήμερα, «προσωπική διαφορά». Εκεί χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι «οι εκ των ενταχθησομένων κεκτημένοι μισθόν ανώτερον της θέσεως, εις ην εντάσσονται, διατηρούσι τον, ον κέκτηνται, ανώτερον μισθόν μέχρι της δια προαγωγής καλύψεως της επί πλέον λαμβανομένης διαφοράς».

Τέλος, αρμόδιο να εξετάζει τα ζητήματα της υπηρεσιακής κατάστασης του προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου ήταν το Υπηρεσιακό Συμβούλιο της Γενικής Διεύθυνσης Φορολογίας του Υπουργείου Οικονομικών, στου οποίου τη σύνθεση και τις συνεδριάσεις συμμετείχε και ο Διευθυντής του Εθνικού Τυπογραφείου[1787].

Επίσης, ενδιαφέρουσα ήταν και η διάταξη της παρ. 3 του άρθρου 19 του ίδιου νόμου, όπου γινόταν σαφής αναφορά στις θέσεις, στις οποίες μπορούσαν να τοποθετηθούν οι γυναίκες εργάτριες του Εθνικού Τυπογραφείου. Πιο συγκεκριμένα, οι γυναίκες εργάτριες μπορούσαν να εργαστούν ως εργάτριες διεκπεραίωσης, διπλωτικών μηχανών και αποθήκης εντύπων.

Εν συνεχεία, με τον Ν. 670/1943 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των περί οργανισμού του Εθνικού Τυπογραφείου κειμένων διατάξεων»[1788], έγιναν ορισμένες τροποποιήσεις. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά στο πειθαρχικό δίκαιο των υπαλλήλων, δόθηκε η αρμοδιότητα της επιβολής πειθαρχικών ποινών, τόσο στον Διευθυντή της Υπηρεσίας, όσο και στους εργοδηγούς[1789] και, μεταξύ άλλων, αναγνωρίστηκε ως πειθαρχικό παράπτωμα η παραποίηση ή μίμηση των διακριτικών σημάτων[1790] του Υπουργείου Οικονομικών. Αυτά τα σήματα, πλέον, θα έφεραν τόσο τα τυπογραφικά στοιχεία, όσο και οι μεταλλικές πλάκες του Εθνικού Τυπογραφείου

[1786] Π.χ. Ν.Δ. 1633/1942 «Περί διαρρυθμίσεως θέσεων του προσωπικού των Κεντρικών υπηρεσιών του Υπουργείου των Οικονομικών», ΦΕΚ 205/Α/12-8-1942.
[1787] Άρθρο 28 του Ν. 121/1943.
[1788] ΦΕΚ 319/Α/25-9-1943.
[1789] Άρθρο 4 του Ν. 670/1943.
[1790] Άρθρο 1 του Ν. 670/1943.

και προβλέφθηκαν αυστηρές ποινές για όσους υπαλλήλους τα παραποιούσαν ή τα μιμούνταν.

Επίσης, με τον ίδιο Ν. 670/1943, οι οργανικές θέσεις των τεχνιτών του Εθνικού Τυπογραφείου αυξήθηκαν, από 186 σε 190, και οι θέσεις βοηθητικού διοικητικού προσωπικού κατά 5[1791]. Η ως άνω τροποποίηση επικυρώθηκε με τις Τ. 7633/1-10-1943 «Περί καθορισμού των θέσεων του επιστημονικού κ.λπ. προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου»[1792] και Τ. 7950/8-10-1943 «Περί καθορισμού του αριθμού κατ' ειδικότητα των υπηρετούντων τεχνιτών του Εθνικού Τυπογραφείου»[1793] αποφάσεις του Υπουργού Οικονομικών.

Στις 25 Σεπτεμβρίου 1944, δημοσιεύθηκε ο Ν. 1878/1944 «Περί συμπληρώσεως των περί του Εθνικού Τυπογραφείου κειμένων διατάξεων»[1794] όπου, μεταξύ άλλων τροποποιήσεων, προβλέφθηκε η πάγια προκαταβολή στον Τμηματάρχη Λογιστηρίου του Εθνικού Τυπογραφείου, για την αντιμετώπιση των καθημερινών δαπανών[1795] και επαναδιατυπώθηκε η δυνατότητα του Εθνικού Τυπογραφείου να διαθέτει, προς πώληση, έντυπα του δημοσίου, είτε αυτά που το ίδιο εκτυπώνει, αλλά και όσα του διατίθενται για αυτόν τον σκοπό[1796]. Επίσης, συστάθηκαν τα Τμήματα Δημοσιότητας, Διαχειρίσεως Χάρτου του Δημοσίου και Πρωτοκόλλου Διεκπεραιώσεως και Αρχείου και έγιναν επιμέρους αλλαγές ως προς τον αριθμό των οργανικών θέσεων της Υπηρεσίας[1797].

Τέλος, με πρόσχημα την επίτευξη οικονομιών, δόθηκε αρμοδιότητα και εξουσία στον Υπουργό Οικονομικών να ελέγχει, πριν τη δημοσίευσή τους, τη νομιμότητα όλων των πράξεων προς δημοσίευση και να εκτελεί επιθεώρηση για να εξετάσει την εύρυθμη λειτουργία κάθε αντικειμένου και υποδομής του Εθνικού Τυπογραφείου[1798]. Με την αναδιοργάνωση δε της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Οικονομικών[1799], μια σειρά από αρμοδιότητες του Εθνικού Τυπογραφείου μεταφέρθηκαν, απευθείας, στον Γενικό Διευθυντή Φορολογίας. Αρμοδιότητες που

[1791] Άρθρο 1 του Ν. 670/1943.
[1792] ΦΕΚ 168/Β/3-10-1943.
[1793] ΦΕΚ 178/Β/15-10-1943.
[1794] ΦΕΚ 217/Α/25-9-1944.
[1795] Άρθρο 1 του Ν. 1878/1944.
[1796] Άρθρο 2 του Ν. 1878/1944.
[1797] Άρθρο 3 του Ν. 1878/1944.
[1798] Ν.Δ. 1264/1942 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των διατάξεων περί Οικονομικής Επιθεωρήσεως», ΦΕΚ 100/Α/25-4-1942.
[1799] Απόφαση Γ 5212/14-11-1942 «Περί διαιρέσεως της Κεντρικής Υπηρεσίας της Γενικής Διευθύνσεως Φορολογίας του Υπουργείου των Οικονομικών εις Διευθύνσεις, Τμήματα και Γραφεία, καθορισμού των αντικειμένων της αρμοδιότητος αυτών και κατανομής του προσωπικού», ΦΕΚ 201/Β/14-11-1942.

αφορούσαν, κυρίως, στις προσλήψεις του προσωπικού, στην εκκαθάριση των αποδοχών του, στην εκτύπωση εγκυκλίων, στη δημοσίευση νόμων και στην προμήθεια χαρτιού και μηχανημάτων.

Γ. Εγκαταστάσεις και υποδομές

Το Εθνικό Τυπογραφείο, από τις 16 Αυγούστου του 1907 έως και σήμερα, στεγάζεται σε δημόσιο τριώροφο νεοκλασικό κτίριο, επί της οδού Καποδιστρίου 34, στην περιοχή της Πλατείας Ομονοίας, στο κέντρο της Αθήνας. Εν συνεχεία, κρίθηκε απαλλοτριωτέο το διπλανό οικόπεδο 397 τ.μ., το οποίο, μέχρι τότε, ανήκε στην οικογένεια Δημητρακόπουλου και το 1937, λόγω αυξημένων αναγκών, το Εθνικό Τυπογραφείο επεκτάθηκε επί της οδού Σολωμού. Έναντι αποζημίωσης ύψους, αρχικά 2.000.000 δραχμών[1800] και, εν συνεχεία 2.100.000 δρχ.[1801], το Εθνικό Τυπογραφείο βρέθηκε να καταλαμβάνει σχεδόν όλο το οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ των οδών Καποδιστρίου, 3ης Σεπτεμβρίου, Σολωμού και 28ης Οκτωβρίου (Πατησιών).

Τα μέτρα φύλαξης του κτιρίου ήταν αυξημένα και ο έλεγχος στις εισόδου του, διαρκής και επί 24ωρου βάσεως. Οι υπάλληλοι δε, προκειμένου να εισέλθουν ή να εξέλθουν του χώρου εν ώρα εργασίας, προσκόμιζαν, κατά την είσοδο και έξοδό τους, ειδική άδεια[1802].

Την περίοδο της κατοχής, για την ικανοποίηση των αναγκών του Εθνικού Τυπογραφείου, δόθηκε η δυνατότητα επίταξης κλειστών ιδιωτικών τυπογραφείων και μεμονωμένων λινοτυπικών μηχανών, σε όλη τη χώρα[1803], και, μάλιστα, χωρίς δικαίωμα προσφυγής των ιδιοκτητών τους στα δικαστήρια. Οι τελευταίοι δεν διέθεταν κανένα ένδικο μέσο, τόσο έναντι της επίταξης της περιουσίας τους, όσο και έναντι του ύψους της αποζημίωσης, η οποία ήταν από πενιχρή έως ανύπαρκτη.

[1800] Β.Δ. «Περί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως οικοπέδου αδελφών Περ. και Αγ. Δημητρακοπούλου προς επέκτασιν του Εθνικού Τυπογραφείου», ΦΕΚ 454/Α/9-11-1937.
[1801] Β.Δ. «Περί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως οικοπέδου αδελφών Περ. και Αγ. Δημητρακοπούλου προς επέκτασιν του Εθνικού Τυπογραφείου», ΦΕΚ 202/Α/28-5-1938.
[1802] Άδεια εισόδου, 1941, Παράρτημα 48.
[1803] Ν.Δ. 949/1942 «Περί επιτάξεως εξαρτημάτων στιχοτυπωτικών μηχανών δια τας ανάγκας του Δημοσίου», ΦΕΚ 17/Α/30-1-1942.

ΙΙ. Λειτουργία

Α. Η έκδοση της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως και λοιπών εντύπων και βιβλίων

Η Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, από τις 10 Οκτωβρίου 1935, ημερομηνία παλινόρθωσης της μοναρχίας, εκδίδονταν υπό τον βασιλικό θυρεό. Στα τεύχη της δημοσιεύονταν οι νόμοι, τα βασιλικά διατάγματα (Τεύχος Α΄), οι υπουργικές αποφάσεις (Τεύχος Β΄) και κάθε πράξη, που αφορούσε στις μεταβολές στην υπηρεσιακή κατάσταση των δημοσίων υπαλλήλων[1804] (Τεύχος Γ΄), του προσωπικού των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, των Ειδικών Ταμείων, των αυτόνομων οργανισμών[1805] (Τεύχος «Πράξεις Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου») και των Νομικών Προσώπων Ιδιωτικού Δικαίου, που εποπτεύονταν από το Υπουργείο Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως ή επιχορηγούνταν από το κράτος[1806]. Το 1939, με τον Α.Ν. 1988.1939 «Περί Σημάτων»[1807] δε, συστάθηκε ένα νέο Τεύχος με τίτλο «Δελτίον Εμπορικής και Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας», αντί του, από 8 Αυγούστου 1924, «Επίσημου Δελτίου Εμπορικής και Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας».

Μάλιστα, η δημοσίευση των, προβλεπόμενων από τις κείμενες διατάξεις, πράξεων, ήταν υποχρεωτική. Σε περίπτωση μη δημοσίευσης, ή δημοσίευσης τους χωρίς την προβλεπόμενη έγκριση του ΥΣ, υπήρχε σοβαρός κίνδυνος ακυρότητάς τους. Χαρακτηριστικά να αναφέρουμε περίπτωση Ν.Δ., το οποίο, λανθασμένα, δημοσιεύθηκε χωρίς άδεια δημοσίευσης από τον Πρόεδρο του ΥΣ και κατέστη, εκ των υστέρων, άκυρο εξ αυτού του λόγου[1808].

Στα Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως δημοσιεύονταν, επίσης, πληθώρα πράξεων γενικότερου ενδιαφέροντος, όπως, για παράδειγμα, τα

[1804] Α.Ν. «Περί υποχρεώσεως δημοσιεύσεως δια της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως των Β.Δ. ή πράξεων αφορωσών εις την μεταβολήν της καταστάσεως των δημοσίων υπαλλήλων εν γένει», ΦΕΚ 42/Α/23-1-1936.

[1805] Α.Ν. 972/1937 «Περί υποχρεωτικής δημοσιεύσεως εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως πράξεων αφορωσών το προσωπικόν των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, Ειδικών Ταμείων ή υπηρεσιών και αυτονόμων οργανισμών», ΦΕΚ 479/Α/26-11-1937, *Ανώνυμος,* Όλα τα Νομικά Πρόσωπα θα δημοσιεύουν τας μεταβολάς των υπηρεσιών και τας πράξεις των εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, εφημερίδα Η Εθνική, 1-12-1937, σ. 5.

[1806] Α.Ν. 2051/1939 «Περί επεκτάσεως των διατάξεων του Α.Ν. 972/37 "περί υποχρεωτικής δημοσιεύσεως εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως πράξεων αφορωσών το προσωπικόν των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, Ειδικών Ταμείων ή υπηρεσιών και αυτονόμων οργανισμών» επί του προσωπικού όλων των Ιδρυμάτων ιδιωτικού δικαίου αρμοδιότητας Υπουργείου Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως», ΦΕΚ 462/Α/30-10-1939.

[1807] ΦΕΚ 420/Α/3-10-1939.

[1808] Σχετική ανακοίνωση στο ΦΕΚ 21/Α/7-2-1942.

αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού[1809] ή οι μελέτες της Μετεωρολογικής Υπηρεσίας[1810].

Βέβαια, εκ των υστέρων, ο Ι. Μεταξάς με μια σειρά τροποποιήσεων εξαίρεσε πλήθος πράξεων από την υποχρέωση δημοσίευσης, με αποτέλεσμα η πάγια τακτική της διοίκησης νομιμοποίησης των πράξεών της μέσω της δημοσίευσής τους στα Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, να ανατραπεί. Συχνά, οι εξαιρέσεις αυτές εντάσσονταν στη σχετική προσπάθεια οικονομιών, ή, τουλάχιστον, γίνονταν με την επίκλησή τους, για την επίτευξη των οποίων μάλιστα είχε συσταθεί αρμόδια επιτροπή στο Υπουργείο Οικονομικών[1811].

Την περίοδο δε που εξετάζουμε, κατά την οποία είχε ανατραπεί κάθε έννοια νομιμότητας, την ίδια στιγμή που πράξεις της διοίκησης και της εκτελεστικής εξουσίας εξαιρούνταν της δημοσίευσης άρα και της ευρείας δημοσιότητάς τους, κάποιες άλλες δημοσιεύονταν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, χωρίς, όμως, να είναι στην πραγματικότητα «νόμιμες», πόσο δε μάλλον, «νομιμοποιημένες και αποδεκτές». Δηλαδή, δημοσιεύονταν προκειμένου οι πολίτες να αποκτήσουν γνώση των αποφάσεων του Κράτους, έστω κι αν αυτές ήταν κατά παράβαση κάθε αρχής δικαίου, ώστε να τους προσδοθεί μια, κατ' επίφαση, νομιμότητα. Επρόκειτο, κυρίως, για πράξεις, οι οποίες, στην πραγματικότητα, πληροφορούσαν, απλά, για την κατάργηση δικαιωμάτων και ελευθεριών. Στη λογική αυτή, περί επιλεκτικής πληροφόρησης του κοινού για θέματα που έκρινε κάθε φορά η κυβέρνηση, συνηγορούσαν και οι καθημερινές εφημερίδες, οι οποίες διατηρούσαν στήλη όπου δημοσιευόταν, σε περίληψη, το περιεχόμενο των πιο σημαντικών Φύλλων της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, προς πληροφόρηση του αναγνωστικού τους κοινού[1812].

Παρ' όλα αυτά, αποτελεί ζητούμενο κατά πόσο σε συνθήκες δικτατορίας και κατάλυσης του Συντάγματος και της κοινοβουλευτικής διαδικασίας θα μπορούσαμε να μιλάμε, έτσι κι αλλιώς, για την αρχή της δημοσιότητας και, μάλιστα, για πράξεις που εκδόθηκαν κατά παράβαση βασικών συνταγματικών διατάξεων. Πόσο δε μάλλον, στη

[1809] Κ.Δ. «Περί δημοσιεύσεως εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως των αποτελεσμάτων της ενεργηθείσης κατά την 10η Οκτωβρίου 1940 απογραφής του πληθυσμού του Κράτους των αφορώντων την περιφέρειαν της τέως διοικήσεως Πρωτευούσης», ΦΕΚ 212/Α/22-8-1942.

[1810] Β.Δ. «Περί δημοσιευμάτων της Μετεωρολογικής Υπηρεσίας», ΦΕΚ 368/Α/24-8-1936.

[1811] Άρθρο 21 του Α.Ν. 667/1937 «Περί τροποποιήσεως ενίων διατάξεων αφορωσών το Υπουργείον των Οικονομικών προς επίτευξιν οικονομιών», ΦΕΚ 163/Α/5-5-1937.

[1812] Π.χ. *Ανώνυμος,* Από την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-10-1936, σ. 4, *Ανώνυμος,* Εφημερίς της Κυβερνήσεως, εφημερίδα Η Εθνική, 1-4-1938, σ. 4, *Ανώνυμος,* Η Εφημερίς της Κυβερνήσεως, εφημερίδα Ο Τύπος, 18-7-1938, σ. 6, *Ανώνυμος,* Υπουργείον Εσωτερικών, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 4-9-1939, σ. 5.

μετέπειτα περίοδο έκτακτης ανάγκης και ξένης κατοχής επί της χώρας, που, κατά παράβαση των νομοθετικών προβλέψεων, επιβλήθηκαν μια σειρά από επιπλέον εξαιρέσεις και συνεχίστηκε η ίδια τακτική, της «κατά το δοκούν», δηλαδή, υποχρέωσης δημοσιότητας των πράξεων της διοίκησης και της εκτελεστικής εξουσίας[1813].

Η έκδοση της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως προσέφερε στο κράτος έσοδα, μέσω των τελών δημοσίευσης, μέσω του αντιτίμου πώλησής της από τα Πωλητήρια της Υπηρεσίας, επί της οδού Καποδιστρίου 34 και μέσω της ετήσιας συνδρομής για όποιον πολίτη το επιθυμούσε. Το ύψος της τελευταίας καθοριζόταν κάθε χρόνο. Πιο συγκεκριμένα, ο Α.Ν. 1013/1937 «Περί τροποποιήσεως των περί του Εθνικού Τυπογραφείου κειμένων διατάξεων»[1814] έδωσε τη δυνατότητα στον Υπουργό Οικονομικών να ρυθμίζει, μέσω υπουργικών αποφάσεων, όλα τα, οικονομικού χαρακτήρα, θέματα της κυκλοφορίας των Φύλλων της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, όπως π.χ. την τιμή τους, τα τέλη δημοσίευσης και το ύψος των ετήσιων συνδρομών[1815]. Εν συνεχεία, κατ' εφαρμογή αυτού, με σειρά υπουργικών αποφάσεων, ο Υπουργός Οικονομικών καθόριζε, πιο συγκεκριμένα, τα τέλη συνδρομής των Τευχών του Φύλλου της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως [1816] αυξάνοντας τα σε σχέση με ό,τι ίσχυε μέχρι τότε. Από την καταβολή τελών εξαιρούνταν οι δημόσιες Υπηρεσίες, για τις οποίες, μάλιστα, προβλεπόταν δωρεάν αποστολή και μπορούσαν να παραλαμβάνουν τα Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως με απαλλαγή από την υποχρέωση καταβολής της ετήσιας συνδρομής[1817].

Όπως προαναφέραμε, εκτός των συνδρομών, οι πολίτες μπορούσαν να προμηθεύονται τα Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως και από το Πωλητήριο

[1813] Ν.Δ. 259/1941 «Περί τροποποιήσεως διατάξεων του Α.Ν. 972/1937 "περί υποχρεωτικής δημοσιεύσεως εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως πράξεων αφορωσών το προσωπικόν των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου κλπ."», ΦΕΚ 227/Α/28-7-1941, Απόφαση 228/19-9-1941 «Περί εξαιρέσεως της εις τη Εφημερίδα της Κυβερνήσεως δημοσιεύσεως Υπουργικών αποφάσεων εκδοθεισών μέχρι της 12 Σεπτεμβρίου 1941», ΦΕΚ 167/Β/20-9-1941, Ν. 617/1943 «Περί επενεκτέων οικονομιών της δημοσιευμένης ύλης εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως εν γένει», ΦΕΚ 310/Α/17-9-1943.

[1814] ΦΕΚ 531/Α/31-12-1937.

[1815] Άρθρο 1 του Α.Ν. 1013/1937.

[1816] Π.χ. Απόφαση Μ. 250/4-1-1940 «Περί ορισμού συνδρομής και τιμής τμηματικής πωλήσεως του νέου τεύχους της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως υπό τον τίτλον "Δελτίον Εμπορικής και Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας"», ΦΕΚ 4/Β/5-1-1940, Απόφαση Τ. 9464/24-12-1941 «Περί αυξήσεως των ετησίων συνδρομών της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως, ΦΕΚ 223/Β/29-12-1941, Απόφαση Τ. 4964/31-7-1942 «Περί καθορισμού της τιμής συνδρομής εις την Εφημ. Κυβερνήσεως και των τελών δημοσιεύσεως», ΦΕΚ 146/Β/31-8-1942.

[1817] Απόφαση Μ. 19232/31-12-1937 «Περί καθορισμού των Δημοσίων Αρχών εις ας αποστέλλονται δωρεάν από 1 Ιανουαρίου 1938 τα Τεύχη της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως», ΦΕΚ 278/Β/31-12-1937.

της Υπηρεσίας έναντι αντιτίμου[1818], ενώ κατά περιόδους, δινόταν η δυνατότητα σε ιδιώτες και υπαλλήλους του Εθνικού Τυπογραφείου να τα διαθέτουν σε Πωλητήρια, εκτός υπηρεσίας, έναντι αμοιβής[1819].

Επίσης, το Εθνικό Τυπογραφείο εισέπραττε έσοδα από τα τέλη δημοσίευσης στα Τεύχη της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως «Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών» και «Παράρτημα». Και μάλιστα, από 1 Ιανουαρίου 1938, παρατηρήθηκε μεγάλη αύξηση, τόσο της ετήσιας συνδρομής εσωτερικού και εξωτερικού, που, για πρώτη φορά, διαφοροποιήθηκαν, όσο και των τελών δημοσίευσης. Μια αύξηση που έφτασε έως και το 75% [1820].

Το ύψος των ετήσιων συνδρομών και των τελών δημοσίευσης αναφερόταν αναλυτικά στην τελευταία σελίδα εκάστου Φύλλου όπου δημοσιευόταν σχετική ανακοίνωση του Διευθυντή του Εθνικού Τυπογραφείου.

Ενδεικτικό της οικονομικής κατάστασης της εποχής, ιδιαίτερα μετά τον πόλεμο και κατά τη διάρκεια της κατοχής, ήταν ο ραγδαίος πληθωρισμός. Το γεγονός αυτό δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστα ούτε το αντίτιμο, ούτε την ετήσια συνδρομή για την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ούτε τα τέλη δημοσίευσης σε αυτήν. Χαρακτηριστικά, μεταξύ 9 Ιουνίου 1943[1821] και 11 Δεκεμβρίου[1822] της ίδιας χρονιάς, μόλις δηλαδή μέσα σε 6 μήνες, η τιμή του Φύλλου της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως

[1818] Π.χ. Απόφαση Μ. 250/4-1-1940 «Περί ορισμού συνδρομής και τιμής τμηματικής πωλήσεως του νέου τεύχους της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως υπό τον τίτλον "Δελτίον Εμπορικής και Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας"», ΦΕΚ 4/Β/5-1-1940.

[1819] Π.χ. Απόφαση Μ. 6784/20-5-1940 «Περί αναθέσεως προσωρινώς εις Βασιλ. Δημοκώσταν της τμηματικής πωλήσεως της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως», ΦΕΚ 114/Β/22-5-1940, Απόφαση Τ. 13689/29-11-1940 «Περί αναθέσεως της τμηματικής πωλήσεως της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως εις τον Ε. Μουριανόν από της 28/10/1940 μέχρι της 30/11/1940 και εις τον Δ. Βογόπουλον από της 1/12/1940», ΦΕΚ 273/Β/30-11-1940, Απόφαση Τ. 4575/7-7-1941 «Περί αναθέσεως της τμηματικής πωλήσεως της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως εις τον Ευαγ. Στραβαρίδην υπάλληλον του Εθνικού Τυπογραφείου», ΦΕΚ 113/Β/9-7-1941, Απόφαση Τ. 5740/9-9-1942 «Περί αναθέσεως τμηματικής πωλήσεως φύλλων της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως εις Ιωάννην Κατωγιαννάκην υπάλληλον του Εθνικού Τυπογραφείου», ΦΕΚ 155/Β/11-9-1942.

[1820] Απόφαση Μ. 19233/31-12-1937 «Περί ορισμού της ετήσιας συνδρομής της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως και των τελών των δημοσιευομένων εν αυτή διαφόρων πράξεων κλπ. από 1 Ιανουαρίου 1938», ΦΕΚ 278/Β/31-12-1937, Απόφαση Τ. 5733/16-7-1938 «Περί ορισμού τελών των, εν τω Δελτίω Ανων. Εταιριών της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως, δημοσιευομένων πράξεων κλπ. από 16ης Ιουλίου 1938», ΦΕΚ 145/Β/19-7-1938, Απόφαση Τ. 5821 Ε.9247/9-10-1939 «Περί ορισμού τελών των εν τω Δελτίω Ανων. Εταιρειών της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως δημοσιευομένων ανακοινώσεων των υπό διάλυσιν και εκκαθάρισιν Ελλην. Ανων. Εταιρειών», ΦΕΚ 251/Β/9-10-1939, Απόφαση Τ. 2335/22-3-1940 ««Περί ορισμού τελών των εν τω Δελτίω Ανωνύμων Εταιρειών της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως, δημοσιευομένων κατά το άρθρο 32 του Νόμου 3221/1924 γνωστοποιήσεων των Κτηματικών Τραπεζών», ΦΕΚ 78/Β/28-3-1940, Ν.1878/1944 «Περί συμπληρώσεως των περί του Εθνικού Τυπογραφείου κειμένων διατάξεων» ΦΕΚ 217/Α/25-9-1944.

[1821] Απόφαση Π. 4326/2-6-1943 «Περί καθορισμού της τιμής συνδρομής εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως», ΦΕΚ 85/Β/9-6-1943.

[1822] Απόφαση Τ. 9893/10-12-1943 « Περί καθορισμού της τιμής συνδρομής εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως», ΦΕΚ 229/Β/11-12-1943.

αυξήθηκε από 150-2.000 δρχ. σε 2.000-50.000 δρχ. και η ετήσια συνδρομή από 15.000-520.000 σε 200.000-12.000.000 δρχ!!, για να καταλήξει, το 1944, αντίστοιχα, σε 8 δισεκατομμύρια δρχ. η τιμή κάθε Φύλλου[1823] και 7 έως 210 εκατομμύρια δρχ. η ετήσια συνδρομή[1824].

Όσον αφορά τα έντυπα του δημοσίου, ο Α.Ν. 1013/1937 «Περί τροποποιήσεως των περί του Εθνικού Τυπογραφείου κειμένων διατάξεων»[1825] έδωσε στο Εθνικό Τυπογραφείο τη δυνατότητα πώλησής τους έναντι αμοιβής[1826]. Μάλιστα κάποια από αυτά, με υπουργική απόφαση, διατίθεντο με διατίμηση[1827] σε βιβλιοπώλες με σχετική έκπτωση[1828]. Για τον λόγο αυτό, συστάθηκε στο Εθνικό Τυπογραφείο αρμόδιο Γραφείο Εντύπων και Βιβλίων Δημοσίων Υπηρεσιών[1829], το οποίο είχε ακριβώς αυτήν την αρμοδιότητα. Το εν λόγω Τμήμα θα φρόντιζε, επίσης, για τον έλεγχο των διαφόρων εκτυπωτικών εργασιών, τον συντονισμό ομοειδών εντύπων διαφορετικών Υπηρεσιών, τις τεχνικές προδιαγραφές, την τεχνική, εν ολίγοις, επιμέλεια των εκτυπώσεων του Εθνικού Τυπογραφείου, σε συνεργασία με την αρμόδια Επιτροπή[1830], που είχε έργο τη μελέτη και την απλοποίηση των εκτυπωτικών διαδικασιών[1831].

Με την είσοδο των κατακτητών, η προμετωπίδα των Φύλλων της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως άλλαξε σε «Ελληνική Πολιτεία», χωρίς να αλλάξει, όμως, η αρίθμησή τους και συνέχισαν να εκδίδονται τα Τεύχη Α΄, Β΄, Γ΄, Παράρτημα, Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου (ΝΠΔΔ) και Δελτίο Ανωνύμων Εταιρειών.

Να επισημάνουμε ότι, κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής, η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση εξέδιδε παράλληλα Φύλλα του Τεύχους Α΄ (Τεύχος μόνον) και, από τον Ιανουάριο του 1942, του Τεύχους Β΄ (Τεύχος δεύτερον), αρχικά στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, πάνω στο ελλιμενισμένο θωρηκτό Αβέρωφ (από 2 Μαΐου

[1823] Απόφαση Μ. 11298/31-10-1944 «Περί καθορισμού της τιμής των τμηματικώς πωλούμενων φύλλων Εφημ. Κυβερνήσεως», ΦΕΚ 3/Β/7-1-1944.
[1824] Απόφαση Μ. 9260/2-8-1944 «Περί καθορισμού της τιμής συνδρομής εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως» ΦΕΚ 107/Β/2-8-1944, *Βουτσινάκης Ε.,* Εθνικό Τυπογραφείο 1833-2003. 170 χρόνια στην υπηρεσία του ελληνικού κράτους. Αθήνα, 2003, σ. 200.
[1825] ΦΕΚ 531/Α/31-12-1937.
[1826] Άρθρο 2 του Α.Ν. 1013/1937.
[1827] Απόφαση Μ. 5928/30-6-1941 «Περί διατιμήσεως βιβλίων εκτυπωθέντων εν τω Εθνικώ Τυπογραφείω», ΦΕΚ 110/Β/2-7-1941.
[1828] Απόφαση Ζ. 840/7-6-1940 «Περί παροχής εκπτώσεως 20% εις τους αγοράζοντας τα υπό του Εθνικού Τυπογραφείου εντυπούμενα βιβλία, βιβλιοπώλας», ΦΕΚ 123/Β/12-6-1940.
[1829] Απόφαση Μ. 1040/9-7-1942 «Περί συστάσεως γραφείου Εντύπων κι Βιβλίων Δημοσίων Υπηρεσιών παρά τω Εθνικώ Τυπογραφείω», ΦΕΚ 104/Β/11-7-1942.
[1830] Απόφαση 6824/24-9-1943 «Περί καθορισμού του τρόπου της λειτουργίας της κατά το άρθρο 2 του νόμου 617/1943 Επιτροπής και του τρόπου της εκτυπώσεως των εντύπων των Δημοσίων Υπηρεσιών», ΦΕΚ 231/Β/14-12-1943.
[1831] Άρθρο 3 του Α.Ν. 1013/1937.

1941), στο Λονδίνο (από 24 Σεπτεμβρίου 1941) και στο Κάιρο (από 5 Μαΐου 1943). Ένα πολιτειακό παράδοξο, το οποίο συνεχίστηκε σε όλη την περίοδο της κατοχής μέχρι την απελευθέρωση, όπου πλέον, από 18 Οκτωβρίου 1944, άρχισαν να τυπώνονται τα Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως του ελεύθερου ελληνικού κράτους ξεκινώντας από το Τεύχος με νούμερο 1[1832]. Το αποτέλεσμα αυτής της «διττής» διαδικασίας ήταν, για παράδειγμα, στο ΦΕΚ 1/Α/1944 να εμφανίζονται δυο Φύλλα, τόσο αυτό της κατοχικής κυβέρνησης του Ι. Ράλλη, με ημερομηνία 10 Ιανουαρίου 1944, όσο και το περίφημο Διάγγελμα, με τον «Λόγο της Απελευθέρωσης» που εκφωνήθηκε στην Πλατεία Συντάγματος από τον, πρώτο Πρωθυπουργό της κυβέρνησης εθνικής ενότητας του ελεύθερου ελληνικού κράτους, Γ. Παπανδρέου, με ημερομηνία 18 Οκτωβρίου 1944. Από την απελευθέρωση και μετά, η αρίθμηση των νόμων του ελεύθερου ελληνικού κράτους ξεκίνησε εκ νέου από το νούμερο 1[1833].

Β. Η ιστορία μέσα από τα Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως

Μέσα από τα Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως ξεδιπλώνεται η ελληνική ιστορία, καθώς στις σελίδες τους αποτυπώνονται τα πιο σημαντικά ιστορικά γεγονότα της εποχής: το περίφημο διάγγελμα του Ι. Μεταξά στις 4 Αυγούστου 1936[1834], η επιβολή της δικτατορίας, τα δυο Β.Δ., που ακολούθησαν, περί αναστολής θεμελιωδών άρθρων του Συντάγματος και διάλυσης της Βουλής[1835], ο περίφημος Α.Ν. 117/1936 «Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών»[1836], που η επίκλησή του, και μόνο, φίμωσε κάθε φωνή αντίστασης και γέμισε τις εξορίες, η κήρυξη στρατιωτικού νόμου και γενικής επιστράτευσης, μετά την ιταλική επίθεση στις 28 Οκτωβρίου 1940[1837], ο θάνατος του Ι. Μεταξά και το σχετικό διάγγελμα του Βασιλιά Γεωργίου του Β΄[1838].

Μέσα από τις τυπωμένες γραμμές των Φύλλων της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως αποτυπώνονται κρίσιμες στιγμές της ελληνικής ιστορίας, όπως η γερμανική επίθεση, τα διαγγέλματα του Βασιλιά[1839] και του Πρόεδρου της Κυβέρνησης

[1832] ΦΕΚ 1/Α/18-10-1944.
[1833] Ν. 1/1944 «Περί προσκλήσεως εφέδρων Αξιωματικών και οπλιτών των κλάσεων 1937,1938,1939 και 1940», ΦΕΚ 6/Α/27-10-1944.
[1834] ΦΕΚ 323/Α/4-8-1936, Παράρτημα 1.
[1835] ΦΕΚ 324/Α/4-8-1936, Παράρτημα 2.
[1836] ΦΕΚ 402/Α/18-9-1936, Παράρτημα 3.
[1837] ΦΕΚ 337/Α/28-10-1940, Παράρτημα 4.
[1838] ΦΕΚ 25/Α/29-1-1941, Παράρτημα 5.
[1839] ΦΕΚ 103/Α/6-4-1941, Παράρτημα 6.

Α. Κοριζή[1840], το Β.Δ. «εμψύχωσης» του ελληνικού λαού[1841], η αυτοκτονία του Α. Κοριζή[1842], η φυγή του Βασιλιά Γεωργίου του Β΄[1843], το διάγγελμα του, μέχρι τότε, Πρωθυπουργού Ε. Τσουδερού, πριν η επίσημη κυβέρνηση εγκαταλείψει την Αθήνα[1844] και το τελευταίο Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως της ελεύθερης Ελλάδας[1845]. Αποτυπώνεται, επίσης, η 29η Απριλίου 1941, η ημέρα που εκδόθηκε το πρώτο Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, υπό γερμανική κατοχή, με τον υπέρτιτλο «Ελληνική Πολιτεία» και το διάγγελμα του πρώτου κατοχικού Πρωθυπουργού Γ. Τσολάκογλου[1846].

Επίσης, στις σελίδες των Φύλλων της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, ξεχωρίζουν η ορκωμοσία της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης, στις 30 Απριλίου 1941[1847], το πρώτο πανηγυρικό διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό, του τρίτου κατοχικού Πρωθυπουργού Ι. Ράλλη στις 7 Απριλίου 1943[1848], αλλά και το τελευταίο του, στις 12 Οκτωβρίου 1944, με το οποίο έκλεισε η αυλαία μιας από τις δυσκολότερες και κρισιμότερες περιόδους της ελληνικής ιστορίας[1849]. Σελίδες, που αποτυπώνουν τα γεγονότα και τις πιο σημαντικές στιγμές μιας από τις πιο ταραχώδεις περιόδους της ελληνικής ιστορίας.

[1840] ΦΕΚ 104/Α/6-4-1941, Παράρτημα 7.
[1841] ΦΕΚ 116/Α/11-4-1941, Παράρτημα 8.
[1842] ΦΕΚ 133/Α/19-4-1941, Παράρτημα 9.
[1843] ΦΕΚ 139/Α/23-4-1941, Παράρτημα 10.
[1844] ΦΕΚ 140/Α/23-4-1941, Παράρτημα 11.
[1845] ΦΕΚ 145/Α/26-4-1941, Παράρτημα 12.
[1846] ΦΕΚ 146/Α/29-4-1941, Παράρτημα 13, *Ανώνυμος,* Ωρκίσθη χθες και συνήλθεν εις πρώτον υπουργικόν συμβούλιον η εθνική κυβέρνησις. Θα λάβη αμέσως όλα τα ενδεικνυόμενα μέτρα δια την αντιμετώπισιν της καταστάσεως. Η «Εφημερίς της Κυβερνήσεως», εφημερίδα Η Πρωία, 1-5-1941, σ. 1.
[1847] ΦΕΚ 147/Α/30-4-1941, Παράρτημα 14.
[1848] ΦΕΚ 81/Α/7-4-1943, Παράρτημα 15.
[1849] ΦΕΚ 242/Α/12-10-1944, Παράρτημα 16.

Κεφάλαιο 2 Το ανθρώπινο δυναμικό του Εθνικού Τυπογραφείου

Ι. Το Αρχείο Προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου

Το Αρχείο Προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου διατηρεί, σε έντυπη μορφή, τους ατομικούς υπηρεσιακούς φακέλους όλων των υπαλλήλων που έχουν περάσει από την Υπηρεσία. Το έτος 2010, η κα Αθηνά Ζηζοπούλου, στο πλαίσιο της έρευνας της διδακτορικής διατριβής που εκπονούσε, στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, με θέμα: «Οι Τυπογράφοι τον 20 αιώνα», προχώρησε στην αναζήτηση, ταξινόμηση και αρχειοθέτηση του περιεχομένου των υπηρεσιακών φακέλων των υπαλλήλων του Εθνικού Τυπογραφείου, κατά τα έτη 1900-1988. Ταξινομήθηκαν και αρχειοθετήθηκαν, συνολικά, 211 φάκελοι με κάθε έναν από αυτούς να περιλαμβάνει τους εξής υποφακέλους:

Α. Προσόντα

Β. Αστική- Οικογενειακή κ.λπ. Κατάστασις

Γ. Υπαλληλική Σταδιοδρομία

Δ. Ηθικαί Αμοιβαί- Ποιναί- Νομιμοφροσύνη

Ε. Υπηρεσιακή Ικανότης

ΣΤ. Άδεια- Νοσήλεια

Ζ. Διάφορα

Από το σύνολο των 211 φακέλων, οι 173 αφορούσαν σε υπαλλήλους που διένυσαν μέρος της υπαλληλικής τους σταδιοδρομίας, κατά την εξεταζόμενη περίοδο 1936-1944. Ξεφυλλίζοντας και μελετώντας το διασωθέν αυτό Αρχείο προέκυψαν μια σειρά από ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις για την υπηρεσιακή κατάσταση του προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου.

Πιο συγκεκριμένα, με την αναδιοργάνωση της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Οικονομικών[1850], όπως αναφέρθηκε, τα θέματα αρμοδιότητας του προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου πέρασαν στο Τμήμα Προσωπικού της Κεντρικής Υπηρεσίας, Γραφείο Α΄, της Γενικής Διεύθυνσης Φορολογίας του Υπουργείου Οικονομικών.

[1850] Απόφαση Γ5212/14-11-1942 «Περί διαιρέσεως της Κεντρικής Υπηρεσίας της Γενικής Διευθύνσεως Φορολογίας του Υπουργείου των Οικονομικών εις Διευθύνσεις, Τμήματα και Γραφεία, καθορισμού των αντικειμένων της αρμοδιότητος αυτών και κατανομή του προσωπικού», ΦΕΚ 201/Β/14-11-1942.

Αυτό αποτυπώνεται σε όλα τα έγγραφα της Υπηρεσίας και σε όλες τις αιτήσεις του προσωπικού. Οι τελευταίες έφεραν υποχρεωτικά χαρτόσημο, απευθύνονταν στο Εθνικό Τυπογραφείο, αλλά διαβιβάζονταν υπηρεσιακά στο Υπουργείο Οικονομικών προκειμένου να διεκπεραιωθούν[1851].

Α. Μισθολογική και Βαθμολογική Εξέλιξη

Όσον αφορά στο μισθολόγιο και την κατάταξη του προσωπικού, παρατηρείται ότι υπήρχε διαφοροποίηση και η ένταξή του σε θέσεις και ειδικότητες ήταν διαφορετική από την κατάταξή του σε βαθμό και μισθό. Έτσι, παρατηρούμε, π.χ. το 1943, περίπτωση Εργάτριας που ενετάγη ως Πρωτεργάτιδα και κατετάγη στον βαθμό και μισθό Γραμματέως Α΄ τάξεως[1852], περίπτωση Εργάτη που κατετάγη, επίσης το 1943, σε βαθμό και μισθό Γραμματέως β΄ τάξεως[1853], περίπτωση Πιεστή που κατετάγη, το 1940, σε βαθμό και μισθό Γραμματέως β΄ τάξεως[1854] και περίπτωση Αρχιμονοτύπη με μισθό Εισηγητή το 1938[1855]. Είναι προφανές ότι η ένταξη σε θέσεις και ειδικότητες γινόταν με κριτήριο τα καθήκοντα του υπαλλήλου και η κατάταξη σε βαθμό με κριτήρια τα προσόντα και τα έτη δημόσιας υπηρεσίας και προϋπηρεσίας του.

Μετά τη δημοσίευση του Ν. 121/1943 «Περί οργανώσεως των υπηρεσιών του Εθνικού Τυπογραφείου και Σφραγιστηρίου»[1856], όπως συμπληρώθηκε και τροποποιήθηκε με τον Ν. 670/1943 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των περί οργανισμού του Εθνικού Τυπογραφείου κειμένων διατάξεων»[1857], ακολούθησε σειρά πανομοιότυπων κατατάξεων όλου του προσωπικού σε βαθμό και μισθό[1858].

Σημειωτέον ότι, αυτή η τακτική της δημόσιας διοίκησης εφαρμόζεται έως σήμερα. Κάθε μεταβολή του Οργανισμού μιας δημόσιας Υπηρεσίας, ακολουθεί επανακατάταξη του προσωπικού της στις νέες οργανικές θέσεις και στους νέους κλάδους και ειδικότητες που προβλέπουν οι νέες οργανικές της διατάξεις.

Όσον αφορά στην μισθολογική εξέλιξη, πέραν του μισθού του δημοσίου υπαλλήλου, για το προσωπικό του Εθνικού Τυπογραφείου προβλέπονταν μια σειρά

[1851] Αίτηση υπαλλήλου με χαρτόσημο, 24-2-1942, Παράρτημα 17.
[1852] Πιστοποιητικό Υπηρεσιακών Μεταβολών, 7-7-1959, Παράρτημα 18.
[1853] Πιστοποιητικό Υπηρεσιακών Μεταβολών, 14-4-1959, Παράρτημα 19.
[1854] Αίτηση προσαύξησης μισθοδοσίας, 30-9-1940, Παράρτημα 20.
[1855] Αίτηση προσαύξησης μισθοδοσίας, 17-1-1938, Παράρτημα 21.
[1856] ΦΕΚ 141/Α/22-5-1943.
[1857] ΦΕΚ 319/Α/25-9-1943.
[1858] Κοινοποίηση πράξης κατάταξης, 1-11-1943, Παράρτημα 25.

από επιδόματα, όπως αυτό της ευδόκιμου υπηρεσίας. Αυτό κυμαινόταν σε ποσοστό επί του μισθού με την συμπλήρωση τριετιών, π.χ. το 1943, 30% με τη συμπλήρωση τριών τριετιών[1859], 20% με την συμπλήρωση 2 τριετιών[1860] και 10% με τη συμπλήρωση μιας τριετίας[1861]. Αποτελούσε, ουσιαστικά, ένα σύστημα μισθολογικής ωρίμανσης ανά τριετία δημόσιας υπηρεσίας. Κατά την μελέτη των υπηρεσιακών φακέλων του Αρχείου παρατηρήθηκε ότι κάθε χρόνο, η κοινοποίηση χορήγησης του επιδόματος ευδόκιμου υπηρεσίας, γινόταν στην ίδια ημερομηνία συνολικά για όλους τους δικαιούχους και όχι μεμονωμένα, όταν και όποτε ο καθένας συμπλήρωνε το απαιτούμενο χρονικό διάστημα.

Προκειμένου να εξελιχθούν μισθολογικά οι υπάλληλοι, συνέτασσαν σχετική αίτηση στην οποία ανέφεραν τα χρόνια υπηρεσίας τους και την ημερομηνία συμπλήρωσης του απαιτούμενου, για την μισθολογική τους εξέλιξη, χρόνου, αιτούμενοι την αύξηση του μισθού τους[1862]. Η αίτηση διαβιβαζόταν από το Εθνικό Τυπογραφείο στο αρμόδιο Τμήμα Προσωπικού της Κεντρικής Υπηρεσίας, Γραφείο Α΄, της Γενικής Διεύθυνσης Φορολογίας του Υπουργείου Οικονομικών και εν συνεχεία, κατόπιν σύμφωνης γνώμης του Υπηρεσιακού Συμβουλίου της Γενικής Διεύθυνσης Φορολογίας, εκδιδόταν σχετική Υπουργική Απόφαση που προέβλεπε «προσαύξηση του μηνιαίου μισθού κατά» ένα ποσοστό επί τοις εκατό, λόγω συμπλήρωσης συγκεκριμένου αριθμού ετών υπηρεσίας[1863].

Επίσης, μετά από αίτηση των ίδιων των υπαλλήλων και σε περίπτωση πενταετούς παραμονής στην ίδια θέση, καταβαλλόταν το ήμισυ της διαφοράς μεταξύ του μισθού της θέσης την οποία κατείχαν και εκείνου της αμέσως επόμενης[1864]. Μια πρόβλεψη που μοιάζει αρκετά, αν και με διαφορετική εφαρμογή, με τη σημερινή «προσωπική διαφορά», η οποία ακολούθησε τις μισθολογικές κατατάξεις των δημοσίων υπαλλήλων, σύμφωνα με τον Ν. 4024/2011[1865] και έχει εφαρμογή έως σήμερα.

[1859] Κοινοποίηση χορήγησης επιδόματος ευδόκιμου υπηρεσίας, 29-11-1943, Παράρτημα 22.
[1860] Κοινοποίηση χορήγησης επιδόματος ευδόκιμου υπηρεσίας, 29-11-1943, Παράρτημα 23.
[1861] Κοινοποίηση χορήγησης επιδόματος ευδόκιμου υπηρεσίας, 29-11-1943, Παράρτημα 24.
[1862] Αίτηση για προσαύξηση μισθοδοσίας, 15-3-1944, Παράρτημα 26.
[1863] Κοινοποίηση απόφασης προσαύξησης μισθού, 6-4-1944, Παράρτημα 27.
[1864] Κοινοποίηση απόφασης παροχής επιδόματος, 24-6-1937, Παράρτημα 28.
[1865] ΦΕΚ 226/Α/26-10-2011.

Β. Πειθαρχικά

Όσον αφορά στις πειθαρχικές ποινές, εκτός της γενικής εφαρμογής των διατάξεων του πειθαρχικού δίκαιου που ίσχυαν για όλους τους δημοσίους υπαλλήλους της εποχής, έχει ενδιαφέρον να δούμε κάποιες ενδιαφέρουσες περιπτώσεις, που αναδείχθηκαν από τη μελέτη του Αρχείου του Προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου.

Πιο συγκεκριμένα, ξεφυλλίζοντας το Αρχείο, βρέθηκε περίπτωση υπαλλήλου που, στις 9 Οκτωβρίου 1943, απολύθηκε, αναδρομικά από 15 Απριλίου 1943, λόγω αυθαίρετης αποχής από την εργασία του, για να επαναπροσληφθεί αργότερα[1866]. Ή η περίπτωση υπαλλήλου, του οποίου, επίσης, διακόπηκε η μισθοδοσία στις 16 Απριλίου 1944, λόγω αυθαίρετης αποχής από την εργασία του, για να επανέλθει, αργότερα, καταθέτοντας σχετική αναρρωτική άδεια για την αιτιολόγηση της απουσίας του[1867]. Τεκμήρια ενδεικτικά της αστάθειας της περιόδου, της πολιτικής και κοινωνικής αναταραχής που επικρατούσε, αλλά και ενός συστήματος διοίκησης που, τουλάχιστον, σε επίπεδο τύπων και παρουσίας των δημοσίων υπαλλήλων, έδειχνε ιδιαίτερη αυστηρότητα.

Αν και οι διασωθέντες πειθαρχικοί φάκελοι των υπαλλήλων δεν περιέχουν σοβαρές πειθαρχικές παραβάσεις, διαπιστώθηκε μια ενδιαφέρουσα περίπτωση υπαλλήλου του οποίου ο φάκελος περιέχει σειρά πειθαρχικών παραπτωμάτων, εντός του έτους 1944. Πειθαρχικά παραπτώματα απολύτως σχετιζόμενα με την πολιτική κατάσταση της εποχής. Αρχικά, απουσίασε αδικαιολογήτως από την εργασία του και για αυτό του έγινε περικοπή μισθού. Η περικοπή πραγματοποιήθηκε παρά το γεγονός ότι η σύζυγός του κατέθεσε στην Υπηρεσία χαρτί αναρρωτικής άδειας, επιχειρώντας να δικαιολογήσει της απουσία του. Στις 24 Μαρτίου του ίδιου χρόνου, κατά τη διάρκεια της κανονικής του άδειας, συνελήφθη και οδηγήθηκε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Χατζηκώστα, στον Δομοκό. Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 2 του Ν. 152/1943 «Περί ρυθμίσεως διαφόρων ζητημάτων αποδοχών στρατευθέντων δημοσίων υπαλλήλων περί παροχής επιδομάτων εις τας οικογενείας των εξαφανισθέντων ή αιχμαλωτισθέντων δημοσίων υπάλληλων κ.λπ.»[1868], που, κατ' εξαίρεση, έδιναν τη δυνατότητα καταβολής μισθού σε δημόσιο υπάλληλο που απείχε από τα καθήκοντά

[1866] Πιστοποιητικό Υπηρεσιακών Μεταβολών, 15-1-1959, Παράρτημα 29.
[1867] Πιστοποιητικό Υπηρεσιακών Μεταβολών, 20-5-1961, Παράρτημα 30.
[1868] ΦΕΚ 146/Α/25-5-1943.

του για αιτία που είχε άμεση ή έμμεση σχέση με τον πόλεμο, η γυναίκα του δήλωσε άπορη και παρέλαβε κανονικά τον μισθό του. Μάλιστα για του λόγου το αληθές, έστειλε ευχαριστήρια επιστολή για αυτόν τον λόγο στον Διευθυντή του Εθνικού Τυπογραφείου. Στις 11 Νοεμβρίου 1944, αφού ο υπάλληλος αφέθηκε ελεύθερος, παρουσιάστηκε και πάλι στην Υπηρεσία του. Σε εμπιστευτικό δε έγγραφο της Χωροφυλακής προς το Υπουργείο Οικονομικών αναφέρεται για εκείνον, ότι «τυγχάνει επικίνδυνος κομμουνιστής, εργαζόμενος ποικιλοτρόπως υπέρ της κομμουνιστικής οργανώσεως» και ότι «είναι εγγεγραμμένος στην ΟΠΛΑ». Επίσης, ότι:

> «Κατά τη σύλληψη του έγινε έρευνα στο σπίτι του όπου βρέθηκαν κομμουνιστικές προκηρύξεις οι οποίες και κατασχέθηκαν και παραπέμφθηκε στην ΕΔΑ Αττικοβοιωτίας για εκτόπιση. Αυτές οι ενέργειες αντιβαίνουν στην δημοσιοϋπαλληλική του ιδιότητα, είναι αντεθνικά και παρακαλούμε να διατάξετε να του επιβληθούν οι προβλεπόμενες από τον Ν. 1045/43 διοικητικές κυρώσεις».

Ακολουθώντας την ενδιαφέρουσα αυτή περίπτωση, αν και ξεφεύγει από την περίοδο που εξετάζουμε, βλέπουμε, σε μεταγενέστερο επίσημο δημόσιο έγγραφο του 1951, να αναφέρεται ότι συμμετείχε στα Δεκεμβριανά και ότι η σύζυγός του ήταν κι εκείνη κομμουνίστρια, αλλά χωρίς ενεργή δράση. Ωστόσο, ο αναφερόμενος υπάλληλος, μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, φέρεται να μην έδωσε αφορμή για «αντεθνική» δράση και, μάλιστα, στις 28 Απριλίου 1948, έκανε δήλωση μετάνοιας που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Ακρόπολις». Ακολούθησε πρόταση για τον αποχαρακτηρισμό του, το 1949, και, εν τέλει, ο χαρακτηρισμός του ως νομιμόφρονα. Εξ' ου και ακυρώθηκε η απόλυσή του, τελικά, το 1948[1869].

Άλλες περιπτώσεις πειθαρχικών παραπτωμάτων και επιβολής πειθαρχικών ποινών ήταν, για παράδειγμα, η περίπτωση, το 1944, παραπομπής υπαλλήλου για ανεπάρκεια και αμέλεια, ή η παραπομπή υπαλλήλων, οι οποίοι εργάζονταν στην Αποθήκη Χάρτου, και εκεί βρέθηκαν διπλότυπα παραλαβής χαρτιού, που τους καθιστούσαν ύποπτους για απάτη. Τιμωρήθηκαν με τη θέση τους εκτός διαχείρισης και εκτός υπηρεσίας, μέχρι, τουλάχιστον, την από μέρους τους άσκηση έφεσης[1870].

Επίσης, εντοπίστηκε περίπτωση υπαλλήλου στον οποίο, το 1933, επιβλήθηκε επίπληξη και καταβολή τελών και χαρτοσήμου 2.500 δρχ. για παράνομη επίσπευση του

[1869] Διαβίβαση αίτησης της συζύγου, 10-6-1944, Αίτηση της συζύγου, 6-6-1944, Έκθεση της Διεύθυνσης Ασφαλείας, 8-7-1944, Έκθεση της Διεύθυνσης Ασφαλείας, 3-8-1944, Ανακοίνωση ανάληψης υπηρεσίας, 15-11-1944, Απόφαση 185/1951 του Συμβουλίου της Επικρατείας, 14-3-1951, Αναφορά, 18-5-1944, Παράρτημα 31.

[1870] Απόφαση, 16-1-1945, Απόφαση 212/15-5-1944, Διαβίβαση της 212/15-5-1944 Απόφασης, 23-5-1944, Διαβίβαση Έφεσης, 24-5-1944, Παράρτημα 32.

Φύλλου της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, που δημοσιεύθηκε η προαγωγή του[1871]. Ακόμα και η περίπτωση υπαλλήλου που, το 1936, συμπεριφέρθηκε «αντιπειθαρχικώς και ανευλαβώς» στον υπηρεσιακό ιατρό, κατά τον έλεγχο που του έκανε, στη διάρκεια της αναρρωτικής του άδειας[1872].

Γ. Διορισμοί

Μελετώντας τα απαραίτητα δικαιολογητικά που κατατίθεντο για τον διορισμό των υπαλλήλων βρίσκουμε, π.χ. το 1941 προηγούμενες Συμβάσεις Εργασίας[1873], το 1937 Φύλλο Στρατολογικού Γραφείου[1874] και τα έτη 1942 και 1943 Πιστοποιητικά Κοινωνικών Φρονημάτων[1875] και Υπεύθυνη Δήλωση για το επίπεδο σπουδών που είχε ολοκληρώσει ο υποψήφιος, καθώς δεν διέθετε τον απαιτούμενο τίτλο σπουδών[1876]. Ας μην ξεχνάμε ότι, π.χ. το 1943 που αναφέρεται το συγκεκριμένο έγγραφο, επικρατούσε κοινωνική και πολιτική αναταραχή με μεγάλη δυσκολία στην πρόσβαση στα δημόσια αρχεία και έγγραφα. Απαραίτητο, βέβαια, πάντα για τον διορισμό ήταν το Πιστοποιητικό Κοινωνικών Φρονημάτων, το οποίο, σε περίπτωση που δεν ήταν «καθαρό», αποχαρακτηριζόταν μόνο κατόπιν δήλωσης μετάνοιας του υποψήφιου[1877] και σε αντίθετη περίπτωση ο διορισμός δεν προχωρούσε.

Μελετώντας τα δικαιολογητικά των διορισμών βρίσκουμε υπαλλήλους που διορίστηκαν καταθέτοντας Υπεύθυνη Δήλωση, π.χ. το έτος 1943, ότι δεν κατέχουν άλλη θέση[1878], Πιστοποιητικό Εγγραφής στον Δήμο το 1942[1879], Απόσπασμα Ποινικού Μητρώου του 1942 και του 1943[1880] και Ιατρικό Πιστοποιητικό το 1943[1881]. Σημειωτέον ότι, αυτά τα έγγραφα, όπως Πιστοποιητικά Γέννησης και Οικογενειακής Κατάστασης από τον Δήμο εγγραφής, Απόσπασμα Ποινικού Μητρώου, Γνωματεύσεις

[1871] Επιβολή Ποινής, 8-10-1943, Διαβίβαση απολογίας, 28-9-1943, Κλήση σε Απολογία, 23-9-1943, Παράρτημα 33.
[1872] Επιβολή Ποινής, 27-8-1936, Παράρτημα 34.
[1873] Σύμβαση Εργασίας, 30-11-1941, Σύμβαση Εργασίας, 22-12-1941, Παράρτημα 57.
[1874] Φύλλο Μητρώου Στρατού, 19-11-1937, Παράρτημα 35.
[1875] Πιστοποιητικό Κοινωνικών Φρονημάτων, 14-12-1942, Παράρτημα 36.
[1876] Υπεύθυνη Δήλωση, 18-8-1943, Παράρτημα 37.
[1877] Διαβίβαση Πιστοποιητικού Κοινωνικών Φρονημάτων, 22-9-1943, Πιστοποιητικό Κοινωνικών Φρονημάτων, 22-9-1943, Διαβίβαση Πιστοποιητικού Κοινωνικών Φρονημάτων, 30-10-1943, Παράρτημα 42.
[1878] Υπεύθυνη Δήλωση, 18-8-1943, Παράρτημα 38.
[1879] Πιστοποιητικό Εγγραφής στον Δήμο, 21-8-1942, Παράρτημα 39.
[1880] Απόσπασμα Ποινικού Μητρώου, 22-8-1942, Απόσπασμα Ποινικού Μητρώου, 31-3-1943, Απόσπασμα Ποινικού Μητρώου, 5-6-1943, Παράρτημα 40.
[1881] Ιατρικό Πιστοποιητικό, 30-3-1943, Παράρτημα 41.

Παθολόγου και Ψυχιάτρου, καθώς και Υπεύθυνη Δήλωση, περί μη κατοχής δεύτερης θέσης στο δημόσιο, είναι, μέχρι και σήμερα, υποχρεωτικά για τον διορισμό των δημοσίων υπαλλήλων, σύμφωνα με τις διατάξεις του δημοσιοϋπαλληλικού κώδικα[1882].

Δ. Υπηρεσιακές Μεταβολές

Με τη δημοσίευση του διορισμού του υπαλλήλου, σχετική ανακοίνωση ενημέρωνε τον νεοδιόριστο και τον καλούσε να παρουσιαστεί, να αναλάβει υπηρεσία και να ορκιστεί[1883]. Όλες οι υπηρεσιακές μεταβολές, όπως διορισμός, μονιμοποίηση και κατάταξη δημοσιεύονταν στο Τεύχος Γ΄ της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως[1884]. Παρατηρούμε ότι, τόσο τα δικαιολογητικά που υποβάλλονταν κατά περίπτωση, όσο και οι διαδικασίες παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες με τα ισχύοντα σήμερα.

Για να μονιμοποιηθεί υπάλληλος συντασσόταν, π.χ. το 1943, από τον Αρχιτεχνίτη και τον Εργοδηγό του Εθνικού Τυπογραφείου, «Αναφορά» προς τον Διευθυντή της Υπηρεσίας, σύμφωνα με την οποία, μεταξύ άλλων, αναφερόταν ότι ο δόκιμος υπάλληλος «κατηρτήσθη επαγγελματικώς», επέδειξε «δραστηριότητα και φιλεργία» και κρίθηκε «ικανός για μονιμοποίηση»[1885]. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλιζόταν η σύμφωνη γνώμη της Υπηρεσίας για την μονιμοποίησή του.

Για υπηρεσιακές μεταβολές, όπως προαγωγές, κατατάξεις[1886] και μετατάξεις[1887] των υπαλλήλων απαιτούνταν προηγούμενη αίτησή τους και σχετική απόφαση του Υπηρεσιακού Συμβουλίου της Γενικής Διεύθυνσης Φορολογίας του Υπουργείου Οικονομικών. Είναι προφανές ότι η Διεύθυνση του Εθνικού Τυπογραφείου δεν διατηρούσε διοικητική αυτοτέλεια, καθώς όλα τα διοικητικού χαρακτήρα ζητήματα αποφασίζονταν από τον Υπουργό Οικονομικών και διεκπεραιώνονταν από το Τμήμα Προσωπικού της Γενικής Διεύθυνσης Φορολογίας.

Σε περίπτωση δε πολυήμερης ασθένειας ο υπάλληλος έκανε αίτηση προς το Εθνικό Τυπογραφείο, σύμφωνα με την οποία ζητούσε να εξετασθεί από τον υπηρεσιακό ιατρό, είτε πηγαίνοντας ο ίδιος στο ιατρείο του ή ακόμα και με επίσκεψη του τελευταίου κατ' οίκον. Η αίτηση αυτή, εν συνεχεία, διαβιβαζόταν στο Τμήμα

[1882] Άρθρα 4-10 του Ν. 3528/2007, ΦΕΚ 26/Α/9-2-2007.
[1883] Κοινοποίηση Διορισμού, 5-8-1940, Παράρτημα 43.
[1884] Πιστοποιητικό Υπηρεσιακών Μεταβολών, 1958, Πιστοποιητικό Υπηρεσιακών Μεταβολών, 19-3-1953, Παράρτημα 44.
[1885] Αναφορά, 24-7-1943, Παράρτημα 45.
[1886] Κοινοποίηση Κατάταξης, 19-7-1943, Κοινοποίηση Κατάταξης, 1-9-1942, Παράρτημα 46.
[1887] Κοινοποίηση Μετάταξης, 12-9-1942, Παράρτημα 47.

Προσωπικού της Γενικής Διεύθυνσης Φορολογίας του Υπουργείου Οικονομικών, αναφέροντας το σύνολο των αναρρωτικών αδειών που είχε κάνει χρήση ο υπάλληλος, μέχρι εκείνη την ημέρα[1888]. Αφού εξεταζόταν ο υπάλληλος από τον υπηρεσιακό ιατρό, συντασσόταν Ιατρική Έκθεση και το Τμήμα Προσωπικού της Γενικής Διεύθυνσης Φορολογίας του Υπουργείου Οικονομικών εξέδιδε απόφαση χορήγησης της αναρρωτικής άδειας με αποδοχές[1889]. Να επισημάνουμε ότι όλες αυτές οι αιτήσεις έφεραν χαρτόσημο με αντίτιμο, το οποίο κατέβαλε κάθε φορά ο ίδιος ο υπάλληλος[1890].

Σε υπηρεσιακό φάκελο βρέθηκε έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών με το οποίο εκφραζόταν η ευαρέσκεια της Υπηρεσίας προς στοιχειοθέτη υπάλληλο του Εθνικού Τυπογραφείου για την «εξαιρετική επιμέλεια και καλλιτεχνική εκτύπωση», την οποία επέδειξε κατά την επεξεργασία της επετηρίδας του Υπουργείου Εξωτερικών[1891]. Ένα έγγραφο που αποτελεί ένδειξη ομαλότητας στη λειτουργία και συνεργασίας των δημοσίων υπηρεσιών και μάλιστα, στα 1940, σε μια ιδιαίτερα ταραχώδη περίοδο. Επίσης, σε υπηρεσιακό φάκελο γυναίκας υπαλλήλου βρέθηκε αίτησή της, το έτος 1942, με την οποία κατέθετε ληξιαρχική πράξη γάμου, ζητώντας την αλλαγή του επωνύμου της. Να σημειώσουμε ότι η αλλαγή επωνύμου γινόταν μέσω δημοσίευσης σχετικής απόφασης στο Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως[1892].

Μια που αναφερθήκαμε σε γυναίκα υπάλληλο του Εθνικού Τυπογραφείου, αν και αφορά σε προηγούμενη περίοδο αυτής που εξετάζουμε, έχει ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι η Επιτροπή Οικονομικών, τα έτη 1924-1925, σε αποφάσεις της, που όριζαν αναλυτικά ποιες και πόσες απολύσεις δημοσίων υπαλλήλων έπρεπε να γίνουν, σύστηνε να απολύονται κατά προτίμηση οι γυναίκες. Και μάλιστα, μεταξύ των σχετικών Υπηρεσιών στις οποίες απευθυνόταν η σύσταση, ήταν και το Εθνικό Τυπογραφείο[1893].

Τέλος, κάθε χρόνο, συντάσσονταν Εκθέσεις Υπηρεσιακής Ικανότητας και Υπαλληλικής Ποιότητας, ή αλλιώς Φύλλα Ποιότητος, οι σημερινές, δηλαδή, Εκθέσεις Αξιολόγησης των δημοσίων υπαλλήλων. Σε αυτές, οι υπάλληλοι βαθμολογούνταν από τους Προϊσταμένους τους, πάνω σε μια σειρά κριτηρίων, όπως η Διοικητική Ικανότητα, η Επαγγελματική Κατάρτιση, η Δραστηριότητα, η Αντίληψη, η Πειθαρχικότητα, ο

[1888] Αίτηση Υπαλλήλου, 28-9-1944, Διαβίβαση Αίτησης, 3-10-1944, Παράρτημα 49.
[1889] Ιατρική Εξέταση, 3-4-1943, Απόφαση, 13-4-1943, Παράρτημα 50.
[1890] Αίτηση Υπαλλήλου, 1-4-1943, Παράρτημα 51.
[1891] Διαβίβαση Εγγράφου, 11-6-1940, Έγγραφο Έκφρασης Ευαρέσκειας, 10-6-1940, Παράρτημα 52.
[1892] Αίτηση Υπαλλήλου, 11-11-1943, Ληξιαρχική Πράξη Γάμου, 2-11-1943, Διαβίβαση Αίτησης, 19-11-1943, Κοινοποίηση Απόφασης, 30-11-1943, Παράρτημα 53.
[1893] *Αβδελά Ε.,* Μισθωτές σχέσεις…, ό.π., σ. 240.

Χαρακτήρας και η Κοινωνική Παράσταση. Η επίδοσή τους κρινόταν ως εξαιρετική, λίαν καλή, καλή, μέτρια, μετριωτάτη και κακή[1894]. Οι δε υπάλληλοι που προορίζονταν για θέσεις Διευθυντών κρίνονταν και ως προς επιπλέον κριτήρια, όπως η Φιλεργία, η Πρωτοβουλία, η Ευθυκρισία, η Απόδοση στην Εργασία, η Συμπεριφορά, τα Ειδικά Προσόντα και οι Γνώσεις, οι Απουσίες και οι Πειθαρχικές Ποινές[1895].

Σε έντυπο δε Φύλλου Ποιότητας έτους 1937 αναφέρονταν και, φαινομενικά άσχετα, προσωπικά στοιχεία, όπως η φωτογραφία του υπαλλήλου, ο τόπος καταγωγής της συζύγου του, ο αριθμός των τέκνων του και η εργασία προ του διορισμού του[1896]. Αυτό αποτελεί απόδειξη του ότι τα Φύλλα Ποιότητος αναφέρονταν και έκριναν την καταλληλότητα των υπαλλήλων ως προς όλες τις πλευρές της ζωής τους, την οικογενειακή, την επαγγελματική και την κοινωνική.

ΙΙ. Συνδικαλιστική δράση και συμμετοχή των εργαζόμενων του Εθνικού Τυπογραφείου στην Εθνική Αντίσταση

Το 1945, ιδρύθηκε ο Σύλλογος Προσωπικού Εθνικού Τυπογραφείου. Η επιλογή αυτής της χρονικής στιγμής για την ίδρυση του πρωτοβάθμιου σωματείου των εργαζομένων στο Εθνικό Τυπογραφείο δεν ήταν τυχαία, καθώς, τόσο κατά την περίοδο της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, όσο και κατά τη διάρκεια της κατοχής, ο συνδικαλισμός απαγορευόταν, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις είχαν διαλυθεί και όσες λειτουργούσαν ήταν στην παρανομία. Ωστόσο, αυτό δεν σήμαινε, όπως είδαμε και σε προηγούμενα Κεφάλαια, ότι οι εργαζόμενοι την περίοδο των απαγορεύσεων δεν είχαν συνδικαλιστική δράση. Και πιο συγκεκριμένα, όλο αυτό το διάστημα, οι εργαζόμενοι στο Εθνικό Τυπογραφείο, όπως και οι υπόλοιποι δημόσιοι υπάλληλοι, συμμετείχαν, με κάθε αφορμή, στις εργατικές κινητοποιήσεις της εποχής τους.

Όπως έχουμε αναφέρει και σε προηγούμενη ενότητα, το συνδικαλιστικό κίνημα των δημοσίων υπαλλήλων στην Ελλάδα συγκροτήθηκε την περίοδο 1920-1935. Η ανάπτυξή του αποτέλεσε φυσική εξέλιξη και συνέπεια της ίδρυσης του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος (ΣΕΚΕ) και της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (ΓΣΕΕ) το 1918. Ήταν, επίσης, αποτέλεσμα του απόηχου των κοσμοϊστορικών εξελίξεων της σοβιετικής επανάστασης του 1917 και των

[1894] Φύλλα Ποιότητος, Παράρτημα 54.
[1895] Φύλλα Ποιότητος, Παράρτημα 55.
[1896] Φύλλο Ποιότητος, Παράρτημα 56.

συνεπακόλουθων ανακατατάξεων που προκάλεσε στο επίπεδο των κοινωνικών και πολιτικών διεργασιών.

Καθόλου τυχαία, την περίοδο αυτή ιδρύθηκαν και οι μεγάλες Ομοσπονδίες και Δευτεροβάθμιες Συνδικαλιστικές Οργανώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, όπως η Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος (ΔΟΕ) το 1922, η Ομοσπονδία Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης (ΟΛΜΕ) το 1926 και μικρότερες, όπως η Ένωση Τελωνειακών, η Ένωση Ταμειακών, ο Σύνδεσμος Υπαλλήλων Τ.Τ.Τ., η Ένωση Εφοριακών και η Ένωση Δασικών. Μεταξύ αυτών και η Ένωση Υπαλλήλων του Εθνικού Τυπογραφείου και Σφραγιστηρίου. Από τις 30 Ιανουαρίου του 1921, δε κυκλοφορούσε η «Εφημερίς των Δημοσίων Υπαλλήλων» το πρώτο δημοσιοϋπαλληλικό συνδικαλιστικό έντυπο.

Η Ένωση Υπαλλήλων Εθνικού Τυπογραφείου, μαζί με άλλα σωματεία και δευτεροβάθμιες οργανώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, τη ΔΟΕ, την ΟΛΜΕ, την Ένωση Τελωνειακών, την Ένωση Ταμειακών, τον Σύνδεσμο Υπαλλήλων Τ.Τ.Τ., την Ένωση Εφοριακών και την Ένωση Δασικών συγκρότησαν, το 1924, την Κεντρική Πανυπαλληλική Διαχειριστική Επιτροπή[1897].

Την επόμενη κιόλας χρονιά, την 1η Μαρτίου 1925, εννέα δημοσιοϋπαλληλικές οργανώσεις: η Ένωση Δημοσίων Υπαλλήλων Αθήνας, η ΟΛΜΕ, η ΔΟΕ, η Πανελλήνια Ένωση Ταμειακών Υπαλλήλων, η Πανελλήνια Ένωση Τελωνειακών Υπαλλήλων, η Νέα Επαγγελματική Ένωση Τ.Τ.Τ., η Ομοσπονδία Τηλεγραφητών, η Ομοσπονδία Κατώτερου Προσωπικού Τ.Τ.Τ. και η Ένωση Τεχνητών και Εργατών του Εθνικού Τυπογραφείου και Σφραγιστηρίου, κατέθεσαν υπόμνημα προς την κυβέρνηση, σχετικά με τις αποδοχές τους. Ακολούθησε, στις 8 Μαρτίου 1925, 24ωρη απεργία κατά την οποία, όμως, ο Πρωθυπουργός Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, αρνήθηκε να δεχτεί τους εκπροσώπους των απεργών δημοσίων υπαλλήλων ζητώντας τη διάλυση του Διοικητικού Συμβουλίου τους. Αφορμή στάθηκε ανακοίνωσή τους, η οποία ασκούσε κριτική στην κυβέρνηση. Την επόμενη κιόλας ημέρα, 9 Μαρτίου 1925, περίπολοι του Φρουραρχείου, διέλυσαν συνεδρίαση της διοίκησης των δημοσίων υπαλλήλων, αναγκάζοντάς τη σε παραίτηση, προκειμένου να αντικατασταθεί από νέα διοίκηση, διορισμένη και ελεγχόμενη από την κυβέρνηση.

Στις 2 Μαΐου 1926, κατόπιν πολλών διεργασιών στους κόλπους των δημοσίων υπαλλήλων, ιδρύθηκε η Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων Ελλάδος (ΣΔΥΕ). Στις

[1897] *Αλησμόνης Ι.,* ό.π., σ. 34.

27 Σεπτεμβρίου 1926, πραγματοποιήθηκε Γενική Συνέλευση των δημοσίων υπαλλήλων. στο θέατρο «Ολύμπια», με αίτημα, μεταξύ άλλων, τη μονιμοποίησή τους. Στη συγκεκριμένη γενική συνέλευση συμμετείχαν η ΔΟΕ, η ΟΛΜΕ, η Ομοσπονδία Κατώτερου Προσωπικού Τ.Τ.Τ., η Ένωση ΔΥ Αθήνας, ο Σύνδεσμος Υπαλλήλων Τ.Τ.Τ., η Νέα Υπαλληλική Ένωση Τ.Τ.Τ., η Ένωση Ταμειακών Πειραιώς, η Ένωση Ταμειακών Υπαλλήλων και η Ένωση Υπαλλήλων Εθνικού Τυπογραφείου.

Οι διεργασίες συνεχίστηκαν το επόμενο διάστημα και, από 18 έως 23 Δεκεμβρίου 1926, πραγματοποιήθηκε, στο Εθνικό Θέατρο, το 1ο Πανυπαλληλικό Συνέδριο της ΣΔΥΕ. Τα θέματα ημερήσιας διάταξης του Συνεδρίου ήταν η λογοδοσία της διοίκησης, το πρόγραμμα δράσης ως προς τα οργανωτικά ζητήματα, το μισθολόγιο των δημοσίων υπαλλήλων, η υπηρεσιακή τους κατάσταση, η νομική διασφάλισή τους, η ελευθερία των σωματείων και η ένταξη της ΣΔΥΕ στη Διεθνή Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων.

Μεταξύ των αιτημάτων των δημοσίων υπαλλήλων ήταν, πιο συγκεκριμένα, η καθιέρωση της εξάωρης εργάσιμης ημέρας για τους υπαλλήλους του Εθνικού Τυπογραφείου[1898]. Στις αποφάσεις του Συνεδρίου ήταν, επίσης, η διεκδίκηση του 13ου μισθού, του καθορισμού νέας μισθολογικής βάσης, της αύξησης για τις πολυετίες, των συντάξεων για τους αποχωρούντες μετά από 25 χρόνια εργασίας, του υπολογισμού του χρόνου σπουδών ως συντάξιμου, των ειδικών επιδομάτων για τους δημοσίους υπαλλήλους της Μακεδονίας και της Θράκης. Επίσης, το Συνέδριο διεκδίκησε ματαίωση της επικείμενης «εκκαθάρισης» των δημοσίων Υπηρεσιών και παύση του συστήματος διορισμού προσωρινών δασκάλων. Τέλος, εξέλεξε επταμελή Εκτελεστική Επιτροπή και Γενικό Συμβούλιο, στο οποίο συμμετείχαν 11 οργανώσεις με τους αντιπροσώπους τους, μεταξύ των οποίων και ο υπάλληλος του Εθνικού Τυπογραφείου Αδαμόπουλος με αναπληρωτή του τον Πανουτσόπουλο[1899].

Οι ίδιοι υπάλληλοι εκπροσώπησαν την Ένωση Εργατών Εθνικού Τυπογραφείου και στο έκτακτο συνέδριο της ΣΔΥΕ, που πραγματοποιήθηκε από 30 Απριλίου έως 4 Μαΐου 1927[1900].

Στο 4ο Πανυπαλληλικό Συνέδριο της ΣΔΥΕ, που διεξήχθη στην Αθήνα, από 2 έως 13 Νοεμβρίου 1930, οι εργαζόμενοι του Εθνικού Τυπογραφείου συμμετείχαν μέσω

[1898] *Κατσορίδας Δ.,* ό.π., σ. 65.
[1899] *Αποστολόπουλος Α.,* Η συνδικαλιστική οργάνωση των εκπαιδευτικών…, ό.π., σ. 64.
[1900] *Αποστολόπουλος Α.,* Η συνδικαλιστική οργάνωση των εκπαιδευτικών…, ό.π., σ. 67.

της Ένωσης Υπαλλήλων Εθνικού Τυπογραφείου, εκλέγοντας τον υπάλληλο Πανουτσόπουλο, εκπρόσωπο στο Γενικό Συμβούλιο[1901].

Ωστόσο, ο Νόμος «Περι Υπαλληλικών Οργανώσεων» της κυβέρνησης Ε. Βενιζέλου απαγόρευσε τη συνδικαλιστική δράση, σταμάτησε την έκδοση της Εφημερίδας «Υπαλληλική» και διέλυσε την ΣΔΥΕ. Εν συνεχεία, τον Οκτώβριο του 1932, σε μια νέα προσπάθεια συντονισμού της δράσης των δημοσίων υπαλλήλων, ιδρύθηκε, από 28 μέλη, η Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή (ΚΠΕ), η οποία λειτούργησε, μέχρι την επιβολή της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, στις 4 Αυγούστου 1936.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, οι εργαζόμενοι στο Εθνικό Τυπογραφείο είχαν μακρά συνδικαλιστική ιστορία. Στο Εθνικό Τυπογραφείο έγινε η πρώτη απεργία δημοσίων υπαλλήλων στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, τον Μάρτιο του 1826, οι τυπογράφοι εργαζόμενοι στην Εθνική Τυπογραφία, πρόγονο του μετέπειτα Εθνικού Τυπογραφείου, στο Ναύπλιο, πραγματοποίησαν απεργία με αίτημα την καταβολή, από τον Επιστάστη Θεόκλητο Φαρμακίδη, των δεδουλευμένων τους έξι μηνών. Ο συγκεκριμένος φέρεται να «ξεχνούσε» να καταβάλει τους μισθούς στην ώρα τους και, μάλιστα, σε κάποιες περιπτώσεις, πλήρωνε με εθνικές ομολογίες, που είχαν εξευτελιστική αξία. Βέβαια, όταν κλήθηκε από το Υπουργείο Εσωτερικών να δώσει εξηγήσεις, στις 18 Μαρτίου 1826, δεν δίστασε να ρίξει τις ευθύνες στον Κωνσταντίνο Δόμπρα, πρώην συνεργάτη του από την Εφημερίδα «Σάλπιξ Ελληνική», κατηγορώντας τον για συνωμοσία και υποκίνηση αποστασίας, που είχε ως αποτέλεσμα την ερήμωση της Εθνικής Τυπογραφίας από υπαλλήλους. Αποτέλεσμα αυτού ήταν, σύμφωνα με τον Θ. Φαρμακίδη, η αδυναμία της Υπηρεσίας να ανταπεξέλθει στις υποχρεώσεις της και η, κατά συνέπεια, υπερχρέωσή της, άρα και η αδυναμία ικανοποιήσης των οικονομικών της υποχρώσεων[1902].

Επανερχόμενοι στην ταραχώδη περιόδο που εξετάζουμε, θα δούμε ότι οι εργαζομενοι του Εθνικού Τυπογραφείου εντάχθηκαν σε όλες τις αντιστασιακές και συνδικαλιστικές κινήσεις των δημοσίων υπαλλήλων.

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, όπου η τρομοκρατία και η καταστολή χτυπούσε κάθε φωνή αντίστασης, φαίνονταν να συμμετέχουν κι αυτοί στις εκδηλώσεις και τους πανηγυρισμούς του καθεστώτος, πιεζόμενοι από την τρομοκρατία

[1901] *Αποστολόπουλος Α.,* Η συνδικαλιστική οργάνωση των εκπαιδευτικών…, ό.π., σ. 297.
[1902] *Αλεξάτος Γ.,* Η εργατική τάξη στην Ελλάδα, Κουκκίδα, Αθήνα, 2015, σ. 69, *Κατσορίδας Δ.,* ό.π., σ. 52.

και τους εκβιασμούς. Επίσης, συμμετείχαν και στην «εθελοντική» προσφορά του ενός τρίτου του μισθού τους υπέρ της Βασιλικής Αεροπορίας[1903]. Μάλιστα, προς καμάρι της κυβέρνησης, η Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ήταν η μόνη «εφημερίδα» που, μετά την απαγόρευση της ελευθερίας του τύπου, εκδιδόταν και κυκλοφορούσε.

Κατά τη διάρκεια της κατοχής, στο Εθνικό Τυπογραφείο, όπως και σε άλλες δημόσιες υπηρεσίες, λειτουργούσε εαμική καθοδηγητική επιτροπή με κύρια ευθύνη να μεταφέρει μυστικά έγγραφα και απόρρητες πληροφορίες στο ΕΑΜ[1904]. Οι εργαζόμενοι στο Εθνικό Τυπογραφείο, συμμετείχαν σε όλες τις μεγάλες αντικατοχικές απεργίες και διαδηλώσεις. Στη μεγάλη δημοσιοϋπαλληλική απεργία του Απριλίου του 1942, στις κινητοποιήσεις με αφορμή τις επετείους της 25ης Μαρτιου και της 28ης Οκτωβρίου το 1942 και το 1943, στις μεγαλειώδεις διαδηλώσεις κατά της πολιτικής επιστράτευσης και της επέκτασης της βουλγαρικής κατοχής στη Μακεδονία, καθώς και σε όλες τις μικρότερες απεργίες και κινητοποιήσεις των δημοσίων υπαλλήλων και του ελληνικού λαού, όλο αυτό το διάστημα.

Ωστόσο, οι κορυφαίες στιγμές της αντιστασιακής τους δράσης ήταν η συμμετοχή τους στη μεγάλη απεργία των δημοσίων υπαλλήλων τον Απρίλιο του 1942, στην απεργία του Σεπτεμβρίου του 1942 και στις μεγάλες διαδηλώσεις κατά της πολιτικής επιστράτευσης τον Φεβρουάριο του 1943.

Πιο συγκεκριμένα, όταν στις 17 Απριλίου του 1942, οι απόλυτα ελεγχόμενες καθημερινές εφημερίδες πανηγύριζαν και μιλούσαν για τη δημοσίευση του Ν.Δ. 1240/1942 «Περί επιβολής της ποινής του θανάτου εις απεργούντες δημοσίους λειτουργούς»[1905], το οποίο ανακήρυσσε τη συμμετοχή των δημοσίων υπαλλήλων σε απεργία σε «ιδιώνυμο» αδίκημα, που επέσυρε ακόμα και την ποινή του θανάτου και το σχετικό διάταγμα στάλθηκε στο Εθνικό Τυπογραφείο για δημοσίευση, «δεν βρίσκεται στο Εθνικό Τυπογραφείο ούτε ένας Έλληνας εργάτης ή υπάλληλος να στοιχειοθετήσει το προδοτικό διάταγμα που προβλέπει την ποινή του θανάτου για τους απεργούς!»[1906]. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες, οι εργαζόμενοι του Εθνικού Τυπογραφείου αρνήθηκαν να το δημοσιεύσουν και συμμετείχαν στην απεργία που προκήρυξαν τα συνδικάτα για αυτόν τον λόγο[1907].

[1903] *Ανώνυμος,* Αι εισφοραί υπέρ της αεροπορίας, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 19-6-1937, σ. 6.
[1904] *Χανδρινός Ι.,* Το τιμωρό χέρι του λαού…, ό.π., σ.39.
[1905] ΦΕΚ 89/Α/17-4-1942.
[1906] *Σωτηρίου Δ.,* Ηλέκτρα, Κέδρος, Αθήνα, 2014, σ. 45.
[1907] *Πανίδου Σ.,* ό.π., *Κουτσουμπός Θ.,* ό.π., σ. 38.

Επίσης, τον Σεπτέμβριο του 1942, όταν η δωσίλογη κυβέρνηση προετοίμαζε διάταγμα μαζικών απολύσεων απεργών δημοσίων υπαλλήλων, για άλλη μια φορά, αναφέρεται ότι, οι εργάτες του Εθνικού Τυπογραφείου αρνήθηκαν να το δημοσιεύσουν[1908].

Τέλος, όταν το βράδυ της 22ας Φεβρουαρίου 1943 το διάταγμα περί υποχρεωτικής πολιτικής επιστράτευσης του ελληνικού λαού στη Γερμανία ήρθε για δημοσίευση στο Εθνικό Τυπογραφείο, οι εργαζόμενοί του ειδοποίησαν τις παράνομες αντιστασιακές οργανώσεις του ΕΑΜ και συνέβαλαν, με αυτόν τον τρόπο, στην οργάνωση των μεγάλων διαδηλώσεων και απεργιών, οι οποίες και, τελικά, κατάφεραν να ματαιώσουν τα σχέδια περί πολιτικής επιστράτευσης[1909].

Εξάλλου, ήταν συνηθισμένη η αντιστασιακή δράση των δημοσίων υπαλλήλων κατά την κατοχή μέσω της πληροφόρησης των αντιστασιακών οργανώσεων για τα σχέδια της κυβέρνησης και του κρατικού μηχανισμού[1910]. Ήταν, επίσης, συνηθισμένα τα σαμποτάζ στη λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών, που μπορεί να μην απέτρεπαν, πάντα, τις συγκεκριμένες ενέργειες, αλλά, τουλάχιστον, εξασφάλιζαν σοβαρές καθυστερήσεις, απολύτως απαραίτητες για την έκβαση της αντίστασης.

[1908] *Χατζής Θ.,* ό.π., τ. 2, σ. 346.
[1909] *Παπαγιωργάκης Ν.,* ό.π., *Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 39.
[1910] *Σαλίμπα Ζ.,* ό.π., σ. 56.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1936-1944

Από τη μελέτη της δημόσιας διοίκησης, της λειτουργίας και των δομών των δημόσιων Οργανισμών, κατά την περίοδο 1936-1944, προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

Την περίοδο της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, κυριάρχησε ο συγκεντρωτισμός αρμοδιοτήτων και εξουσιών, ο αυταρχισμός και ο απόλυτος κεντρικός έλεγχος όλων των διαδικασιών. Αυτά ήταν και τα βασικά χαρακτηριστικά του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936, πού, όπως ήταν αναμενόμενο, εκφράστηκαν και σε επίπεδο δημόσιας διοίκησης. Τα χαρακτηριστικά αυτά διατηρήθηκαν και την επόμενη περίοδο του ελληνοϊταλικού πολέμου, καθώς συνεχίστηκε η διακυβέρνηση του ίδιου καθεστώτος.

Κατά τη δεύτερη φάση, αυτή της τριπλής κατοχής, υπήρξε αστάθεια και ο κρατικός μηχανισμός κατέρρευσε. Η διακυβέρνηση από τις ελληνικές δυνάμεις ήταν διττή: εξόριστη και δωσίλογη και οι δυνάμεις κατοχής όριζαν και καταργούσαν τις κυβερνήσεις, όποτε και όπως έκριναν και, πάντα, σύμφωνα με τα συμφέροντά τους. Κοινός τόπος ήταν η έλλειψη νομιμοποίησης της εκτελεστικής εξουσίας, η κατάργηση της διάκρισης των εξουσιών, η υποταγή της δικαστικής και νομοθετικής εξουσίας στην εκτελεστική, η έμφαση στον τομέα της δημόσιας ασφάλειας, η τρομοκρατία και η πάταξη των αντιστάσεων του λαού.

Πιο συγκεκριμένα, σε επίπεδο επίτευξης στόχων, η δικτατορία δεν κατάφερε να υλοποιήσει καμία από τις εξαγγελίες της όσον αφορά στη δημόσια διοίκηση. Δεν κατάφερε να προχωρήσει την αποκέντρωση, τη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων στους Νομάρχες, τον έλεγχο των δαπανών, ούτε τον περιορισμό της γραφειοκρατίας, που είχε εξαγγείλει. Οι δε κατοχικές κυβερνήσεις υλοποίησαν μόνο τις εντολές των δυνάμεων κατοχής και, σε καμία περίπτωση, δεν ασχολήθηκαν με τις ανάγκες του λαού. Το τελευταίο δε αποδείχθηκε, με τον πιο οδυνηρό τρόπο, κατά τη διάρκεια του λιμού και των χιλιάδων νεκρών από αυτόν.

Σε επίπεδο δομών, επικράτησε αστάθεια, συχνές εναλλαγές Υπουργών και Υφυπουργών, αλλαγές και μετονομασίες Υπουργείων και δημοσίων Υπηρεσιών. Με πολλούς κατά σειρά Αναγκαστικούς Νόμους και Διατάγματα καταργούνταν και συστήνονταν θέσεις και φορείς, πάντα με επίκληση της μείωσης της γραφειοκρατίας

και των δημοσίων δαπανών, αλλά με απώτερο στόχο τον απόλυτο έλεγχο των δημοσίων Υπηρεσιών και της οικονομικής δραστηριότητας της χώρας.

Σε επίπεδο ανθρώπινου δυναμικού, υπήρξε συνέχεια στα πρόσωπα που καταλάμβαναν καίριες θέσεις στη διακυβέρνηση, Υπουργούς και Υφυπουργούς, εν αντιθέσει, με το κατώτερο προσωπικό της δημόσιας διοίκησης, όπου άλλαζε συνεχώς με εκκαθαρίσεις, καταργήσεις θέσεων και απολύσεις. Ωστόσο και παρά τις αλλαγές αυτές, παρατηρείται, στατιστικά, αύξηση του συνολικού αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων. Υπήρξε, δηλαδή, αριθμητική αύξηση και ποιοτική μεταβολή της σύνθεσης των δημοσίων υπαλλήλων.

Τέλος, στο επίπεδο των διαδικασιών, παρά την έλλειψη κωδικοποίησης και την ανυπαρξία δημοσιοϋπαλληλικού κώδικα και ενιαίου μισθολογίου, από τα στοιχεία που εξετάστηκαν, προέκυψε, σχετικά, ενιαία έκφραση και, αναμφισβήτητα, συνέχεια του κράτους. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη μελέτη των παραδειγμάτων των δημόσιων νοσηλευτικών ιδρυμάτων, της δημόσιας εκπαίδευσης, των δημόσιων Τραπεζών και της Υπηρεσίας Τ.Τ.Τ., εντοπίζονται σοβαρές ομοιότητες και επαναλήψεις τόσο στις διαδικασίες, όσο και στους Καταστατικούς Οργανισμούς των διαφόρων δημοσίων Υπηρεσιών.

Η δημόσια διοίκηση, δηλαδή, κατάφερε, κάτω από αυτές τις «έκτακτες» συνθήκες, να έχει μια φαινομενικά «κανονική» λειτουργία και να διατηρήσει δομές και διαδικασίες, που επιβιώνουν ακόμα και σήμερα. Διαδικασίες που αφορούν στη σύσταση των φορέων της δημόσιας διοίκησης, στις οργανικές τους διατάξεις, στις αρμοδιότητες των οργάνων τους, στη δομή τους, στις θέσεις του προσωπικού τους και στις υπηρεσιακές του μεταβολές. Εξαίρεση αποτέλεσαν τα ζητήματα που αφορούν στο πειθαρχικό δίκαιο των δημοσίων υπαλλήλων, όπου επιδείχθηκε ιδιαίτερη αυστηρότητα, κυρίως, στις περιπτώσεις απειθαρχίας, φτάνοντας μέχρι και την επιβολή της ποινής του θανάτου.

Καταλήγοντας, θα λέγαμε ότι, η δημόσια διοίκηση, παρά τις ιδιαιτερότητες της εποχής, σε επίπεδο τύπων και διαδικασιών, λειτουργούσε με έναν τρόπο, που σε μεγάλο βαθμό, είχε χαρακτηριστικά κανονικότητας, ομοιογένειας και συνέχειας και, μάλιστα, με πολλές ομοιότητες με το σήμερα. Ο κρατικός μηχανισμός προσαρμόστηκε, σε γενικές γραμμές, στις νέες έκτακτες καταστάσεις και μάλιστα πολύ γρήγορα. Παρά την επικρατούσα αντίληψη ότι, σε περίοδο πολέμου, η καθημερινότητα βρίσκεται σε μια διαρκή αλληλουχία συγκρούσεων και μαχών, οι δημόσιες Υπηρεσίες, τα Υπουργεία, τα Δικαστήρια και οι δημόσιοι υπάλληλοι, πολύ σύντομα, μπήκαν σε μια

σχετική κανονικότητα και ανταποκρίθηκαν στις βασικές τους λειτουργίες. Ωστόσο, η δημόσια διοίκηση αποδείχθηκε κενή περιεχομένου, με ανύπαρκτα αποτελέσματα σε επίπεδο παρεχόμενων υπηρεσιών και εξυπηρέτησης θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών. Επιτέλεσε, δηλαδή, τον ρόλο της ως λειτουργία του κράτους για την πραγματοποίηση των σκοπών και των δημόσιων πολιτικών του, αλλά δεν κατάφερε να αντεπεξέλθει στις ανάγκες των πολιτών. Το γεγονός αυτό έχει να κάνει τόσο με την έλλειψη υποδομών, πόρων, προσωπικού, αλλά, κυρίως, αποτέλεσε αντανάκλαση των πιέσεων, των εκβιασμών και της λεηλασίας του πλούτου της χώρας από τις κατοχικές δυνάμεις και των προτεραιοτήτων των ελληνικών κυβερνήσεων, που ουδόλως ενδιαφέρονταν για τις ανάγκες του λαού. Εξάλλου, κάθε κράτος δημιουργεί τη δημόσια διοίκηση που το εκφράζει, το χαρακτηρίζει και, τελικά, το εξυπηρετεί.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ «ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ» ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

Από τη μελέτη του «συνδικαλιστικού κινήματος» των δημοσίων υπαλλήλων, κατά την περίοδο 1936-1944, προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα: Οι έκτακτες καταστάσεις που εξετάζουμε, για μερίδα του πληθυσμού, την πλειοψηφία, σήμαιναν κατάργηση ελευθεριών και ελευθερίας, περιορισμούς, οικονομικές δυσπραγίες, ακόμη και θάνατο και για μια άλλη μερίδα σήμαιναν ακόμα και ευκαιρία για κέρδος και οφέλη. Η στάση των δημοσίων υπαλλήλων, κατά την περίοδο που εξετάζουμε, αντίστοιχα παρουσιάζει διαφοροποιήσεις μέσα στο χρόνος, ανάλογα τη θέση τους.

Κατά την περίοδο της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, στην πλειοψηφία τους, προσαρμόστηκαν στη νέα έκτακτη κατάσταση, συμμορφούμενοι στα νέα δεδομένα. Η ίδια εικόνα εμφανίζεται και κατά το πρώτο διάστημα διακυβέρνησης της δωσίλογης κυβέρνησης του Γ. Τσολάκογλου, όπου οι δημόσιοι υπάλληλοι, στην πλειοψηφία τους, επιτελούσαν το υπηρεσιακό τους καθήκον στα όρια της υποταγής και της συμμόρφωσης. Εν συνεχεία, όμως, και με εναρκτήριο λάκτισμα το ξέσπασμα του επισιτιστικού προβλήματος, τον λιμό του 1941-1942 και τη μεγάλη απεργία των Τ.Τ.Τ. υπαλλήλων τον Απρίλιο του 1942 τα πράγματα άλλαξαν. Ξεπέρασαν τον ρόλο τους, ως εκπρόσωποι του κράτους και φορείς υλοποίησης της εκάστοτε κυβερνητικής πολιτικής και απέδειξαν, στην πράξη, ότι αποτελούν μέρος του λαού και εργαζόμενους που διεκδικούν δικαιώματα και αιτήματα. Παρά την αντίθεσή τους σε ανώτερους-κατώτερους και τη διάκρισή τους σε άντρες- γυναίκες, παρά τις διαφορετικές τους

ταχύτητες, με πρωτοπόρους τους δασκάλους και τους εργαζόμενους στην Τ.Τ.Τ. Υπηρεσία και τις Τράπεζες, κατάφεραν, τελικά, να κινηθούν με ενιαίο τρόπο, στη βάση των κοινών συμφερόντων και προβλημάτων τους.

Αυτό που είναι εντυπωσιακό, κυρίως όταν διαπιστώνεται στη σημερινή εποχή, όπου οι συνθήκες είναι τελείως διαφορετικές, είναι το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι, πρωτίστως την περίοδο της κατοχής και, δευτερευόντως την περίοδο της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, αψήφησαν την τρομοκρατία, την καταστολή και, με τίμημα τη ζωή και την ελευθερία τους, έδωσαν πολύ σοβαρές μάχες αντίστασης. Από την οργάνωσή τους σε Συνεταιρισμούς για την επιβίωση και την αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος, μέχρι μεγαλειώδεις κινητοποιήσεις και απεργίες, με νεκρούς, τραυματίες και συλληφθέντες.

Οι δημόσιοι υπάλληλοι, εκμεταλλεύτηκαν τη θέση τους στον κρατικό μηχανισμό και, με τον κίνδυνο της απόλυσης, ακόμα και του θανάτου, σαμπόταραν τη λειτουργία του και την υπηρέτηση των αναγκών των κατοχικών δυνάμεων. Ένα εγχείρημα που ήταν ιδιαίτερα δύσκολο, δεδομένου ότι, λόγω των αντικομμουνιστικών και αντιβενιζελικών διώξεων, που είχαν προηγηθεί και των απαραίτητων πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, παρέμεναν, στην πλειοψηφία τους, υπό την επιρροή και την τρομοκρατία των κυβερνήσεων και του επίσημου πολιτικού κόσμου. Αυτή τους η στάση έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τις κυρίαρχες στο δημόσιο λόγο, σήμερα, απόψεις περί αντιπαλότητας, μεταξύ εργαζομένων του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα και περί μονιμότητας- συντηρητισμού των δημοσίων υπαλλήλων.

Επίσης, μελετώντας τις μεγάλες κινητοποιήσεις της περιόδου της κατοχής, κυρίως την οκταήμερη απεργία των υπαλλήλων της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας τον Απρίλιο του 1942, τις κινητοποιήσεις για τη ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης, την απεργία και διαδήλωση κατά της βουλγαρικής επέκτασης στη Μακεδονία και τη Θράκη παρατηρούμε ότι, παρά το κόστος σε ανθρώπινες ζωές, ήταν στον έναν ή στον άλλο βαθμό, τελικά, νικηφόρες. Και αυτή η παρατήρηση συγκλίνει στο συμπέρασμα ότι, ακόμα και κάτω από τις πιο δύσκολες συνθήκες, το συνδικαλιστικό κίνημα μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να έχει νίκες.

Η έντονη αντιστασιακή δράση της εποχής πυροδοτήθηκε από τις ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες, οι οποίες έθεταν ζητήματα επιβίωσης του λαού και κινητοποιήσαν τους εργαζόμενους. Ωστόσο, το κίνημα αυτό δεν θα μπορούσε να προχωρήσει αν δεν υπήρχε ένας οργανωμένος πυρήνας συνδικαλιστικών στελεχών, που διέθεταν όραμα και είχαν ενδυναμωθεί κατά τις μεγάλες εργατικές κινητοποιήσεις της δεκαετίας του

1930. Κινητοποιήσεις που διακόπηκαν βίαια με την επιβολή της δικτατορίας του Ι. Μεταξά το 1936, αλλά άφησαν πίσω τους έμπειρα στελέχη που, παρά την καταστολή και την τρομοκρατία, παρέμεναν διαθέσιμα με την πρώτη ευκαιρία να συνεχίσουν στον δρόμο των αγώνων και του συνδικαλισμού.

Στην παρούσα διδακτορική διατριβή επιβεβαιώθηκε η εκτίμηση ότι αυτό που τελικά κινητοποιεί τους εργαζόμενους σε αντιστασιακές δράσεις, ακόμα και με τον κίνδυνο της ζωής τους, είναι οι συνθήκες και το όραμα. Η στράτευση με την αντίσταση έδινε νόημα στο όραμα για εθνική ταυτότητα και ένα καλύτερο αύριο. Η καταστολή και οι απαγορεύσεις διαμορφώνουν ένα ασφυκτικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο καλούνται να αντιδράσουν, θέτοντας εμπόδια και περιορισμούς, αλλά, στην πραγματικότητα, αυτό που τους κινητοποιεί είναι η ανάγκη, κυρίως η ανάγκη της επιβίωσης και της ελευθερίας, μπροστά στις οποίες οι περιορισμοί καταρρίπτονται και ξεπερνούνται. Επιπροσθέτως, το ότι η κινητοποίησή τους εμπνέεται και στηρίζεται από ιδεολογία και όραμα για ένα καλύτερο αύριο, δημιουργεί πίστη, αποφασιστικότητα, όρους για διαρκή και μεγαλύτερη επιμονή, συνέπεια και προϋποθέσεις για ευρύτερες συμμαχίες με την κοινωνία, που είναι απαραίτητες προκειμένου να υπάρχει μεγαλύτερη πίεση και αποτέλεσμα. Ειδικά στο ζήτημα της ιδεολογίας και του οράματος, πολύ σημαντικό ρόλο έπαιξε η επιρροή της Οκτωβριανής Επανάστασης που έδωσε άλλη πνοή στο παγκόσμιο εργατικό κίνημα. Γεγονός που, στη χώρα μας, αποτυπώθηκε στη μεγάλη και καθοριστική συμβολή του ΕΑΜ και των οργανώσεων του ΚΚΕ στην εθνική αντίσταση και σε όλες τις κινητοποιήσεις που εξετάσθηκαν.

Θα μπορούσαμε, ίσως, να καταλήξουμε σε ένα συμπέρασμα για το σήμερα. Προκειμένου το συνδικαλιστικό κίνημα των δημοσίων υπαλλήλων να έχει ρόλο και αποτέλεσμα, είναι απαραίτητο η δράση του να αποτελεί απάντηση στις πραγματικές ανάγκες, να έχει σύνδεση με τα πραγματικά προβλήματα των εργαζομένων και να διαπνέεται από όραμα και πολιτική ιδεολογία. Αυτός ο ρόλος του συνδικαλιστικού κινήματος βρίσκεται σε πλήρη αντιδιαστολή με την εκμετάλλευσή του ως βήμα παραγοντισμού, προσωπικών φιλοδοξιών και ατομικής ανέλιξης. Είναι αντίθετος με τη λογική της ανάθεσης και της έλλειψης εμπιστοσύνης στις δυνατότητες των εργαζομένων, που, σε συνδυασμό με την ήττα της αριστεράς, επικράτησε τα επόμενα χρόνια. Εξ' ου και τα αποτελέσματά δεν ήταν πάντα τα καλύτερα, παρά μόνο στις περιπτώσεις που το συνδικαλιστικό κίνημα των δημοσίων υπαλλήλων αποφάσισε να θέσει, στα σοβαρά, στο επίκεντρο, τα πραγματικά προβλήματα των εργαζομένων, παλεύοντας με συνέπεια και επιμονή για αυτά.

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ

Το Εθνικό Τυπογραφείο επιλέχθηκε ως περίπτωση για μελέτη, διότι, λόγω του αντικειμένου του, βρίσκεται στον πυρήνα του ελληνικού κράτους και της διακυβέρνησης. Επίσης, γιατί διαθέτει πλούσιο υλικό προς επεξεργασία και, τέλος, διότι, ως δημόσια Υπηρεσία, αποτελεί τυπικό παράδειγμα, που θα μπορούσε να επιβεβαιώσει ή να διαψεύσει τα συμπεράσματα των προηγούμενων ενοτήτων. Από τη μελέτη, λοιπόν, των οργανικών διατάξεων, του Αρχείου και των υπηρεσιακών φακέλων του προσωπικού του Εθνικού Τυπογραφείου, κατά την περίοδο 1936-1944, προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

Το Εθνικό Τυπογραφείο και Σφραγιστήριο του 1936-1944, η δομή και η λειτουργία του επιβεβαιώνει τη συνέχεια της δημόσιας διοίκησης, που ήδη επισημάνθηκε. Παρά τη μεσολάβηση σχεδόν ενός αιώνα παρατηρούνται και διατηρούνται πολλά κοινά χαρακτηριστικά. Το Εθνικό Τυπογραφείο του σήμερα αποτελεί συνέχεια του Εθνικού Τυπογραφείου και Σφραγιστηρίου του τότε, τόσο ως προς τις οργανικές διατάξεις, τη λειτουργία και τις δομές του, όσο και ως προς τις διατάξεις που αφορούν στο προσωπικό του.

Πιο συγκεκριμένα, τότε αποτελούσε Διεύθυνση, υπαγόμενη στο Υπουργείο Οικονομικών και, σήμερα, αποτελεί Ειδική Γραμματεία υπαγόμενη στη Γενική Γραμματεία Νομικών και Κοινοβουλευτικών Θεμάτων της Προεδρίας της Κυβέρνησης. Αρμοδιότητές του, από τότε έως και σήμερα, ήταν και είναι η κάλυψη των εκτυπωτικών αναγκών του δημοσίου και η έκδοση της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως. Το προσωπικό του, που τότε κατανεμόνταν σε περί τις 300 οργανικές θέσεις και, σήμερα, σε 264 ήταν και είναι μόνιμοι δημόσιοι υπάλληλοι και υπάλληλοι με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου. Όλοι δε υπόκεινται στη νομοθεσία που ρυθμίζει το καθεστώς των δημοσίων υπαλλήλων, με τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις με το λοιπό προσωπικό του δημόσιου τομέα. Η Υπηρεσία, δε, στεγαζόταν και στεγάζεται, στο ίδιο, δημόσιας ιδιοκτησίας, τριώροφο, νεοκλασικό κτίριο, επί της οδού Καποδιστρίου 34, στο κέντρο της Αθήνας.

Η μελέτη της έκδοσης των διαθέσιμων 8.000, περίπου, Φύλλων της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, των ετών 1936-1944, στο πλαίσιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής, ανέδειξε, επίσης, πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία. Κατ' αρχάς από το πλούσιο υλικό του, αντλήθηκαν τα μέχρι τώρα συμπεράσματα που αφορούν στη γενικότερη λειτουργία του κράτους και της δημόσιας διοίκησης. Κατά δεύτερον παρουσίασε

μεγάλο ιστορικό ενδιαφέρον γιατί μέσα από αυτές τις σελίδες, φωτίστηκαν όλες οι καθοριστικές πολιτειακές αλλαγές και τα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα της εποχής. Πιο συγκεκριμένα, από την παλινόρθωση της μοναρχίας το 1935, με την εμφάνιση του βασιλικού θυρεού στην προμετωπίδα των Φύλλων της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, την είσοδο των κατακτητών, που άλλαξε την προμετωπίδα σε «Ελληνική Πολιτεία», έως την έκδοση των παράλληλων Φύλλων της εξόριστης κυβέρνησης, που διατηρούνται ατόφια έως σήμερα, στο Αρχείο του Μουσείου του Εθνικού Τυπογραφείου, βλέπουμε τα μεγάλα ιστορικά γεγονότα να ζωντανεύουν.

Επιπροσθέτως, από τη μελέτη του Αρχείου του Τμήματος Δ1 Κατάστασης Προσωπικού της Διεύθυνσης Δ΄ Ανθρώπινου Δυναμικού, που, επίσης, διατηρείται έως σήμερα και αφορά στους περίπου 200 υπηρεσιακούς φακέλους των εργαζομένων του Εθνικού Τυπογραφείου εκείνης της εποχής, προέκυψαν εξαιρετικά ενδιαφέροντα στοιχεία και συγκεκριμένα τεκμήρια, τα οποία παρατίθενται στο Παράρτημα της παρούσης. Στο σύνολό τους δε, επιβεβαιώνουν τα συμπεράσματα, που έχουν ήδη διατυπωθεί, και αφορούν στην υπηρεσιακή κατάσταση των δημοσίων υπαλλήλων και στη λειτουργία των δημοσίων Υπηρεσιών.

Η εξέταση της περίπτωσης του Εθνικού Τυπογραφείου επιβεβαιώνει, λοιπόν, όλα τα προηγούμενα συμπεράσματα. Πιο συγκεκριμένα, η δομή του παρέμεινε ως είχε και η λειτουργία του, σε γενικές γραμμές, συνεχίστηκε ακατάπαυστα κατά τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε, επιβεβαιώνοντας το συμπέρασμα ότι η δημόσια διοίκηση εμφάνισε κανονικότητα, ανεξάρτητα των πολιτικών και ιστορικών έκτακτων συνθηκών.

Όσον αφορά, τέλος, στον ρόλο των δημοσίων υπαλλήλων στην εθνική αντίσταση, οι εργαζόμενοι του Εθνικού Τυπογραφείου, επιβεβαίωσαν με τη στάση τους τα συμπεράσματα της προηγούμενης ενότητας. Αξιοποίησαν, δηλαδή, και αυτοί, τη θέση τους στον κρατικό μηχανισμό και μετέτρεψαν την αποστολή τους για την έκδοση των Φύλλων της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, σε «όπλο». Πιο συγκεκριμένα, κατά τη μεγάλη απεργία των δημοσίων υπαλλήλων τον Απρίλιο του 1942, την απεργία του Σεπτεμβρίου του 1942 και τις μεγάλες διαδηλώσεις ενάντια στην πολιτική επιστράτευση τον Φεβρουάριο του 1943, αρνήθηκαν να δημοσιεύσουν τα διατάγματα που προέβλεπαν απολύσεις και θανατική ποινή για τους απεργούς και το διάταγμα περί υποχρεωτικής πολιτικής επιστράτευσης, από τις γερμανικές αρχές κατοχής, ελλήνων πολιτών για καταναγκαστική εργασία στη Γερμανία. Αυτές αποτέλεσαν μοναδικές

στιγμές λαϊκής ανυπακοής και γενναιότητας, που επηρέασαν, εν τέλει, αποφασιστικά την έκβαση της εθνικής αντίστασης.

Καταλήγοντας, λοιπόν, θα λέγαμε ότι η παρούσα διδακτορική διατριβή ανέδειξε το γεγονός ότι, ακόμα και κάτω από τις ιδιαίτερες έκτακτες συνθήκες καθεστώτος δικτατορίας, πολέμου και κατοχής, όπως ήταν αυτές της εξεταζόμενης περίοδου 1936-1944, η δημόσια διοίκηση διατήρησε σχετική κανονικότητα και συνέχεια. Ωστόσο, σε επίπεδο αποτελεσματικότητας, αποδείχθηκε αναποτελεσματική στην αντιμετώπιση των αναγκών των πολιτών, με ολέθριες για αυτούς συνέπειες, αλλά ιδιαίτερα αποτελεσματική στην ικανοποίηση των αναγκών και προτεραιοτήτων των δυνάμεων διακυβέρνησης και κατοχής.

Όσον αφορά δε στους δημοσίους υπαλλήλους, αναδείχθηκαν σε καθοριστικό παράγοντα της αντίστασης στην πόλη της Αθήνας, είτε σαμποτάροντας, εκ των έσω, το έργο του καθεστώτος του Ι. Μεταξά και των μετέπειτα κατοχικών κυβερνήσεων, είτε συμμετέχοντας σε μεγάλες απεργίες και κινητοποίησιες. Η μελέτη δε της περίπτωσης του Εθνικού Τυπογραφείου ενισχύει και επιβεβαιώνει τα ανωτέρω συμπεράσματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αβδελά Ε., Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 1990.

Αθανασιάδης Θ., Η Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδας στο Μεσοπόλεμο (η ίδρυση και η πορεία της) (Διδακτορική Διατριβή), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 1999.

Αλεξάτος Γ., Η εργατική τάξη στην Ελλάδα, Κουκκίδα, Αθήνα, 2015.

Αλεξάτος Γ., Ιστορικό Λεξικό του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος, Γειτονιές του Κόσμου, Αθήνα, 2008.

Αλησμόνης Ι., Η ιστορική διαδρομή του εκπαιδευτικού κινήματος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (1919-1940) (Διατριβή μεταπτυχιακής ειδίκευσης), Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Καλαμάτα, 2019.

Αλιβιζάτος Ν., Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974). Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1983.

Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας (1821-1941), Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2001.

Ανταίος Π, Συμβολή στην ιστορία της ΕΠΟΝ, Καστανιώτης, Αθήνα, 1979, τ. Β΄.

Αποστολόπουλος Α., Η συνδικαλιστική οργάνωση των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η σχέση της με τις τριτοβάθμιες συνδικαλιστικές οργανώσεις των δημοσίων υπαλλήλων (Διατριβή για Διδακτορία), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 2010.

Αποστολόπουλος Α., Οι υπαλληλικές οργανώσεις την περίοδο της κατοχής, διαθέσιμο σε: https://www.apostolopoulos-tasos.gr/%CF%84%CE%AC%CF%83%CE%BF%CF%82%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BB%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CE%BF%CE%B9-%CF%85%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82/, 23-3-2018.

Αρμααvίδης Φ.Π., Η περίοδος της μεγάλης τρομοκρατίας στην περιοχή της πρωτεύουσας κατά τη διάρκεια της κατοχής - Αιματηρή καταστολή της αντίστασης και ένοπλος δωσιλογισμός (Ιούνιος 1943-Οκτώβριος 1944), (Διπλωματική εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, Αθήνα, 2014.

Βλαχόπουλος Κ., Εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα (τέλη 19ου- αρχές 20ου αι..) Μεταξική δικτατορία και εργατοϋπαλληλικό κίνημα, (Πτυχιακή εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 2016.

Βόγλης Π., Η ελληνική κοινωνία στην κατοχή 1941-1944, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2017.

Βόγλης Π., Διαμάχες για το παρελθόν; Η δεκαετία του 1940 ανάμεσα στη δημόσια ιστορία και την ιστοριογραφία, σε: *Γαρδίκα Κ., Δρουμπούκη Α.-Μ., Καραμανωλάκης*

Β., Ράπτης Κ., Η μακρά σκιά της δεκαετίας του ΄40, Πόλεμος- Κατοχή- Αντίσταση- Εμφύλιος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σ. 351-368.

Βουτσινάκης Ε., Εθνικό Τυπογραφείο 1833-2003. 170 χρόνια στην υπηρεσία του ελληνικού κράτους. Αθήνα, 2003.
Βρεττάκος Ν., Εις μνήμην 1940-1944, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1981.

Γασπαρινάτος Σ., Η Κατοχή τ.1, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1998.

Γιαννάκου Α., Συμεωνίδου Ν., Η εκπαίδευση από τη δικτατορία Μεταξά έως τον Εμφύλιο Πόλεμο (1936-1950): μια ιστορική έρευνα, (Πτυχιακή εργασία), Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Αλεξανδρούπολη, 2014.

Γκόντζος Χ., Αναστασάκος Κ., Οι εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση, Δίπτυχο, Αθήνα, 1985.

Γλέζος Μ., Εθνική Αντίσταση 1940-1945, Στοχαστής, Αθήνα, 2009.

Γληνός Δ., Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ, Ρήγας, Αθήνα, 1944.

Γρηγοριάδης Φ., Γερμανοί Κατοχή Αντίστασις, Νεόκοσμος, Αθήνα, 1974, τ. 6.

Δανιηλίδης Π., …ο Πολύδωρος θυμάται…, Ιστορικές Εκδόσεις, Αθήνα, 1990.

Δημαράς Α., Βασιλού- Παπαγεωργίου Β., Από το κοντύλι στον υπολογιστή. 1830-2000: Εκατόν εβδομήντα χρόνια ελληνική εκπαίδευση με λόγια και εικόνες, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2008.

Δημητρίου Α., Η πρώτη απεργία στη σκλαβωμένη Ευρώπη. Χρονικό της Κατοχής, Βιβλιοπωλείο Πέτρου Καραβάκου, Αθήνα, 1945.

Διβάνη Λ., Η πολιτική των εξορίστων ελληνικών κυβερνήσεων 1941-1944, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992.

Δρίτσα Μ., Βιομηχανία και Τράπεζες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα, 1990.

Ενεπεκίδης Π., Η ελληνική αντίστασις 1941-1944. Όπως αποκαλύπτεται από τα μυστικά αρχεία της Βέρμαχτ εις την Ελλάδα. Μια νεοελληνική τραγωδία, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 1964.

Θεοφάνους Κ., Η Εθνική Αντίσταση στον Πειραιά 1941-1944, Λιμάνι First Media, Πειραιάς, 1996.

Θωμαδάκης Σ., Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας, σε: Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση, 2006, Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 135-144.

Ιατρίδης Γ., Κατοχή, Αντίσταση και Βρετανοί. Εισαγωγή σε: Η Ελλάδα τη δεκαετία 1940-1950, Θεμέλιο, Αθήνα, 2006, σ.41-53.

Καλλώνης Σ., Αίτια και κοινωνικά χαρακτηριστικά της συμμετοχής των Ελλήνων δασκάλων στα γεγονότα της περιόδου 1940-1949. Αλβανικό Μέτωπο, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος (Διπλωματική Εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Σπουδών, Αθήνα, 2016.

Καλούσης Α., Η δράση του Συλλόγου Υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (Σ.Υ.Ε.Τ.Ε.) κατά την περίοδο της Κατοχής- Αντίστασης και την περίοδο των Δεκεμβριανών (Διπλωματική εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 2016.

Καλύβας Σ., Εμφύλιος Πόλεμος (1943-1949), Το τέλος των μύθων και η στροφή προς το μαζικό επίπεδο, σε: Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2004, σ. 597-628.

Κανελλοπούλου Ν., Τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων. Ερμηνευτικές αποσαφηνίσεις και ερμηνευτικό κριτήριο με αφορμή την ΣτΕ 3138/1991 σε: *Κανελλοπούλου Ν., Μακρυδημήτρης Α., Χρυσανθάκης Χ.*, Διοίκηση και Πολιτεία. Μελέτες-4. Το Σύνταγμα και τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων, Σάκκουλας, Κομοτηνή, 1993, σ. 11-23.

Καραφύλλης Α., Νεοελληνική Εκπαίδευση: Δυο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, Κριτική, Αθήνα, 2013.

Κατσανέβας Θ., Το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, Νέα Σύνορα- Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1996.

Κατσαντώνης Γ., Η Αριστερή Παράταξη των δασκάλων στον μεσοπόλεμο, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1998.

Κάτσικας Χ., Θεριανός Κ., Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004, Σαββάλας, Αθήνα, 2004.

Κατσορίδας Δ., Βασικοί Σταθμοί του Εργατικού-Συνδικαλιστικού Κινήματος στην Ελλάδα 1870-2001, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ/ΓΣΕΕ, Αθήνα, 2008.

Κέδρος Α., Η Ελληνική Αντίσταση 1940-1944, Θεμέλιο, Αθήνα, 2004.

ΚΚΕ, Η δράση των κομμουνιστών στις τράπεζες την περίοδο της κατοχής, έκδοση της Τ.Ε. Χρηματοπιστωτικού της Κ.Ο. Αττικής, Αθήνα, 2015.

Κόκκοτας Π., Ο ρόλος της παιδείας στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος, Σ. Τούντας, Αθήνα, 1978.

Κομματική Οργάνωση Αττικής του ΚΚΕ, 1944 Η Απελευθέρωση της Αθήνας και η ταξική σύγκρουση του Δεκέμβρη, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2019.

Κουζινόπουλος Σ., Μελανές κηλίδες στην ιστορία της Θεσσαλονίκης, Ιανός, Αθήνα, 2017.

Κουκουλές Γ., Ελληνικά συνδικάτα: οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση (1938-1984), Οδυσσέας, Αθήνα, 1984.

Κουκουλές Γ., Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη- Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος 1936-1948, σε: *Fleischer H.,* Η Ελλάδα ’36-’49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες, Καστανιώτης, Αθήνα, 2003, σ. 235-283.

Κουτσουμπός Θ., Ελλάδα 1941-1945 Πόλεμος των Χωρικών και Κοινωνική Επανάσταση, Locomotiva, Αθήνα, 2015.

Κουτσουκάλης Α., Η δεύτερη δεκαετία του ΚΚΕ 1929-1939, Γνώση, Αθήνα, 1984.

Κτιστάκη Σ., Εισαγωγή στη Δημόσια Διοίκηση, Παπαζήσης, Αθήνα, 2014.

Λιάκος Α., Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Νεφέλη, Αθήνα, 2016.

Λιάκος Α., Ο Ελληνικός 20ος αιώνας, Πόλις, Αθήνα, 2019.

Λιάσκος Γ., Η ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων, Αθήνα, 1992.

Λιναρδάτος Σ., 4η Αυγούστου, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988.

Λιναρδάτος Σ., Πώς φθάσαμε στην 4η Αυγούστου, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988.

Λυγούρα Α., Πανεπιστημιακά ιδρύματα και φοιτητική δράση κατά τα έτη 1940-1944 (Διδακτορική διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 2010.

Λύτος Δ., Η πολιτική των κατοχικών κυβερνήσεων (1941-1944) (Διπλωματική εργασία), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 2016.

Μακρυδημήτρης Α., Πραβίτα Μ.-Η., Διοικητική Επιστήμη Ι, Δημόσια Διοίκηση, Στοιχεία Διοικητικής Οργάνωσης, Σάκκουλας, Αθήνα, 2012.

Μάνος Δ., Ανδρεάτος Γ., 200 +1 Χρόνια Μετά, Εκτός των Τειχών, Αθήνα, 2022.

Μανουσάκης Β., Οικονομία και πολιτική στην Ελλάδα του Β΄ παγκοσμίου πολέμου (1940-1944) (Διδακτορική διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2014.

Μαργαρίτης Γ., Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα άνοιξη 1941- φθινόπωρο 1942, Ο Πολίτης, Αθήνα, 1993.

Μαργαρίτης Γ., Προαγγελία θηριωδών ανέμων. Ο πόλεμος στην Αλβανία και η πρώτη περίοδος της κατοχής, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009.

Μάρκου Γ., Βιβλιοκριτική Χρήστος Χατζηιωσήφ, Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830-1940, Ιστορικές Εκδόσεις, 1993, διαθέσιμο σε: https://www.researchgate.net/publication/321441983_CHRESTOS_CHATZEIOSEPH_E_geraio_selene_E_biomechania_sten_ellenike_oikonomia_1830-1940_Ekdoseis_Themelio_seira_Istorike_Bibliotheke_1993.

Μαυρογορδάτος Γ.Θ., Μεταξύ Πιτυοκάμπτη και Προκρούστη. Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα, Οδυσσέας, 1988.

Μιχαηλίδης Σ., Το ΕΑΜ Πειραιά, Σίμος Μιχαηλίδης, Πειραιάς, 1987.

Μπαλή Χ., Το Πανεπιστήμιο Αθηνών κατά το διάστημα 1938-1945. Η περίπτωση της Νομικής Σχολής, (Διδακτορική Διατριβή), Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2014.

Μπαρτζιώτας Β., Εθνική αντίσταση στην αδούλωτη Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1984.

Παντελόγλου Γ., Το ζήτημα της αυτονομίας του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Το συνδικαλιστικό κίνημα στην περίοδο της κατοχής και τον εμφύλιο (Διδακτορική Διατριβή), Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1992.

Παπαναστασίου Ν., Fleischer H., Το «οργανωμένο» χάος. Η γερμανική κατοχική διοίκηση στην Ελλάδα, σε: *Χατζηιωσήφ Χ., Παπαστράτης Π.,* Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007, τ. 1, σ. 101-122.

Παπαστράτης Π., Τα αστικά κόμματα και η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, σε: *Fleischer H., Σβορώνος Ν.,* Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία- Κατοχή-Αντίσταση, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα, 1989, σ. 530-540.

Παπαστράτης Π., Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του εμφυλίου πολέμου, σε: *Baerentzen L., Ιατρίδη Γ.Ο., Smith O.L.,* Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949, Ολκός, Αθήνα, 1992, σ. 47-66.

Παπαστράτης Π., Οι κυβερνήσεις εξορίας: ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο, σε: *Χατζηιωσήφ Χ., Παπαστράτης Π.,* Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007, τ. 2, σ. 201-259.

Πετρόπουλος Ι., Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της κατοχής, σε: Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση, Θεμέλιο, Αθήνα, 2006 σ. 55-67.

Πιζάνιας Π., Μισθοί και εισοδήματα στην Ελλάδα (1842-1923). Το παράδειγμα των υπαλλήλων της Εθνικής Τράπεζας, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1985.

Πλουμίδης Σ., Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά (1936-1941), Εστία, Αθήνα, 2016.

Πουλαντζάς Ν., Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό, Θεμέλιο, Αθήνα, 1990.

Πούλης Π., Ιστορία της Ελληνικής Δημόσιας Διοίκησης Ι (1821-1975), Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή, 1987.

Ράλλης Γ., Ο Ιωάννης Ράλλης ομιλεί εκ του τάφου, Ελληνική Πρωτοπορία, Αθήνα, 1947.

Ρήγος Α., Τα κρίσιμα χρόνια 1935-1941, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995.

Σακελλαρίου Χ., Η παιδεία στην αντίσταση, Φιλιππότης, Αθήνα, 1984.

Σακελλαρόπουλος Θ., Οικονομία, Κοινωνία, Κράτος στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Πληροφόρηση, Αθήνα, 1991.

Σαλίμπα Ζ., Τράπεζα της Ελλάδος (1941-1944). Η Αντίσταση των εργαζομένων, Η Εφημερίδα των Συντακτών, Αθήνα, 2020.

Σαρηγιαννίδου Ε., Η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής κατά τη μεταξική περίοδο. Η περίπτωση του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (1937-1940), (Μεταπτυχιακή Διπλωματική εργασία), Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, 2019.

Σεφέρης Κ., Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα 1860-1975, Νέα Αριστερά, Αθήνα, 1977.

Σκούρας Φ., Χατζηδήμας Α., Καλούτσης Α., Παπαδημητρίου Γ., Η ψυχοπαθολογία της πείνας, του φόβου και του άγχους, Οδυσσέας, Αθήνα, 1991.

Σωτηρίου Δ., Ηλέκτρα, Κέδρος, Αθήνα, 2014.

Τενεκετζής Κ., Πολιτικές Δυνάμεις και δικτατορία της 4ης Αυγούστου (1936-1940) – Η αντίδραση εναντίον του καθεστώτος, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Θεσσαλονίκη, 2000.

Τζαφέρα Α., Η πόλη του Πειραιά στην κατοχή και την αντίσταση (Διδακτορική Διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 2017.

Τζεκίνης Χ., 1870-1987. Το Εργατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στην Ελλάδα, Γαλαίος, Αθήνα, 1987.

Τρίμης Γ., Αι διεκδικήσεις των εργαζομένων, Αθήναι, 1948.

Τριτάκη Λ.-Μ., Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα από το 1929 έως σήμερα, (Πτυχιακή εργασία), Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα, Πειραιάς, 2014.

Τσέκερης Φ., Εδώ Πολυτεχνείο. Στα χρόνια της κατοχής. Από τους αγώνες με την σπουδάζουσα, Εντός, Αθήνα, 2007.

Φακιολάς Ρ., Οικονομικές εξελίξεις στις δεκαετίες ’30-’40 σε: *Fleischer Η.,* Η Ελλάδα ΄36-΄49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και Συνέχειες, Καστανιώτης, Αθήνα, 2003, σ. 321-350.

Φύτρος Π., Ελληνική Πολιτεία 1941-42. Το κράτος υπό ξένη κατοχή, Εκτός Γραμμής, Αθήνα, 2023.

Χανδρινός Ι., Πόλεις σε πόλεμο 1939-1945, Ευρωπαϊκά αστικά κέντρα υπό γερμανική κατοχή, Ο μωβ σκίουρος, Αθήνα, 2018.

Χανδρινός Ι., Εθνική Αντίσταση, Ιστορικές, πολιτικές και θεσμικές εννοιολογήσεις από το 1941 στο σήμερα, σε: *Γαρδίκα Κ., Δρουμπούκη Α.-Μ., Καραμανωλάκης Β., Ράπτης Κ.*, Η μακρά σκιά της δεκαετίας του ΄40, Πόλεμος- Κατοχή- Αντίσταση- Εμφύλιος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σ. 191-213.

Χανδρινός Ι., Το τιμωρό χέρι του λαού, Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942-1944, Θεμέλιο, Αθήνα, 2012.

Χαραλαμπίδης Μ., Διεύθυνση Ειδικής Ασφαλείας του Κράτους. Η αιχμή του αντικομμουνιστικού αγώνα της κυβέρνησης Ράλλη στην κατοχική Αθήνα, σε: *Βόγλης Π., Τσιλάγα Φ., Χανδρινός Ι., Χαραλαμπίδης Μ.*, Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940, Επίκεντρο, Αθήνα, 2012, σ. 165-194.

Χαραλαμπίδης Μ., Η εμπειρία της κατοχής και της αντίστασης στην Αθήνα (Διδακτορική διατριβή), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2011.

Χαραλαμπίδης Μ., Οι Δωσίλογοι, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2023.

Χατζηπατέρας Κ., Ενδογερμανικός αντιστασιακός πυρήνας, σε: Μαρτυρίες 41-44. Η Αθήνα της Κατοχής, Τόμος Β΄, Κέδρος, Αθήνα, 2002-2003, σ. 290-299.

Χατζής Α., Θεσμοί, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2018.

Χατζής Θ., Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε, Δωρικός, Αθήνα, 1983.

Χόνδρος Ι., Η ελληνική αντίσταση 1941-1944. Επανεκτίμηση, σε: Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση, Θεμέλιο, Αθήνα, 2006, σ. 69-89.

Ψαθάς Δ., Αντίσταση, Μ. Ψαθά, Αθήνα, 2002.

Ψαλιδόπουλος Μ., Ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος, Τράπεζα της Ελλάδος, 2014.

Ψυρούκης Ν., Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1940-1974), Ηρόδοτος, Αθήνα, 1991, τ. Α΄.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Bell J., Πώς να συντάξετε μια επιστημονική εργασία, Οδηγός ερευνητικής μεθοδολογίας, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2007.

Dunleavy P., Η Διδακτορική Διατριβή, οργάνωση, σχεδιασμός, συγγραφή, ολοκλήρωση, Πλέθρον, Αθήνα, 2006.

Eco U., Πώς γίνεται μια διπλωματική εργασία, Νήσος, Αθήνα, 2001.

Fleischer H., Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995.

Mazower M., Η Αυτοκρατορία του Χίτλερ. Ναζιστική εξουσία στη κατοχική Ευρώπη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009.

Mazower M., Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1994.

Woodhouse C.M., Το μήλο της έριδος. Η ελληνική αντίσταση και η στάση των μεγάλων δυνάμεων, Εξάντας, Αθήνα, 1994.

Αρθρογραφία

Αβδελά Ε., Η μισθωτή εργασία ως προνομιακό πεδίο για τη συγκρότηση κοινωνικών κινημάτων στο μεσοπόλεμο, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τ. 8, Νοέμβριος 1996, Αθήνα, σ. 83-99.

Αβδελά Ε., Μισθωτές σχέσεις και φυλετικός καταμερισμός της εργασίας: οι γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι στην Ελλάδα, στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα, Μνήμων, Αθήνα, 1987, τ. 11, σ. 234-246.

Αθάνατος Κ., Το κράτος κοντά στο λαό!, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 12-11-1936, σ. 1.

Αναγνωστάκης Μ., Ο Ιωάννης Μεταξάς και εγώ, εφημερίδα Η Αυγή, 3-8-1986.

Αναστασιάδης Γ., Η κατολίσθηση προς τη δικτατορία, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 6-9.

Ανώνυμος, Η κυβέρνησις έλαβε δραστικά μέτρα προς περιφρούρησιν του αστικού καθεστώτος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 5-8-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Διάγγελμα του κ. Πρωθυπουργού προς τον λαό. Ο κομμουνιστικός κίνδυνος. Η ανατρεπτική κίνησις. Έκκλησις προς πάντας να συνδράμουν το κυβερνητικόν έργον, εφημερίδα Έθνος, 5-8-1936. σ. 6.

Ανώνυμος, Η διάλυσις της Βουλής και η κήρυξις του στρατιωτικού νόμου. Τα κείμενα των Β. Διαταγμάτων, τα μέτρα τάξεως, εφημερίδα Ακρόπολις, 6-8-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Οι νέοι υπουργοί μετέβησαν σήμερον την πρωίαν εις τα υπουργεία των και ανέλαβον επισήμως τα καθήκοντά των. Αι ανταλλαγείσαι με τους προκατόχους προσφωνήσεις, η εργατικότης και αφοσίωσις των υπαλλήλων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 6-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Δια συνετούς πολιτικής και αιματηρών οικονομιών θα επιδιωχθή η εξασφάλισις ισοζυγίου του προϋπολογισμού. Βαθμιαία μείωσις των φορολογικών βαρών. Βαρυσήμανται δηλώσεις του κ. Κ. Ζαβιτσιάνου, εφημερίδα Η Βραδυνή, 6-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Η επιστράτευσις των τριατατικών, εφημερίδα Η Εθνική, 6-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Οι ορκισθέντες την εσπέραν νέοι υπουργοί. Η κοινωνική πολιτική της ανασχηματισθείσης κυβερνήσεως. Θα εφαρμοσθή το μέτρον της υποχρεωτικής διαιτησίας. Ιδιαιτέρα μέριμνα δια την κοινωνικήν πρόνοιαν, εφημερίδα Η Πρωία, 6-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Εκάησαν κομμουνιστικά βιβλία, εφημερίδα Έθνος, 7-8-1936, σ. 8.

Ανώνυμος, Αι γενικαί γραμμαί της φιλεργατικής πολιτικής της κυβερνήσεως. Ο διορισμός του νέου υφυπουργού της εργασίας αποτελεί «αρραβώνα» προς όλη την εργατική τάξη. Αυστηρά προειδοποίησις δια τους αντιδρώντας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 7-8-1936, σ. 8.

Ανώνυμος, Η κυβέρνησις λαμβάνει έκτακτα μέτρα προς περιστολήν των δημοσίων δαπανών. Διαρρυθμίζεται η άμεσος και έμμεσος φορολογία. Αι αποζημιώσεις των βουλευτών θα διατεθούν δια την οργάνωσιν της κοινωνικής πρόνοιας. Ο κ. Μεταξάς θα ομιλήση την Δευτέρα από ραδιοφώνου προς τον λαόν, εφημερίδα Η Βραδυνή, 8-8-1936, σ. 8.

Ανώνυμος, Ο κομμουνισμός παρανάλωμα του πυρός, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 10-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Διάγγελμα της εθνικής αντικομμουνιστικής οργανώσεως, εφημερίδα Η Βραδυνή, 12-8-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Ο νέος αναγκαστικός νόμος περί αναμεταθέσεως εκπαιδευτικών, εφημερίδα Ακρόπολις, 13-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Η επιθεώρησις του δημόσιου ψυχιατρείου, εφημερίδα Η Εθνική, 13-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Η οργάνωσις του θεραπευτηρίου «Σωτηρία», εφημερίδα Η Εθνική, 13-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Η οργάνωσις της κοινωνικής περιθάλψεως. Η περιστολή των δαπανών εις τον νέον προϋπολογισμόν. Η λειτουργία των δήμων και κοινοτήτων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 14-8-1936, σ. 8.

Ανώνυμος, Η διαρρύθμισις της φορολογίας, εφημερίδα Η Πρωία, 15-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ακυρούνται άπαντες οι προκηρυχθέντες διαγωνισμοί εις τας δημοσίας υπηρεσίας. Η απόφαση του κ. Υπουργού Οικονομικών, εφημερίδα Η Εθνική, 16-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ακυρούνται οι πίνακες προακτέων Τ.Τ.Τ. Προαγωγαί κατ' αρχαιότητα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 17-8-1936, σ. 8.

Ανώνυμος, Οι νέοι υπουργοί ανέλαβον από σήμερα τα καθήκοντά των. Υπεγράφησαν 15 συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Τα κατατεθέντα εις την βουλήν διατάγματα θα τύχουν επεξεργασίας προς περικοπήν των δαπανών, εφημερίδα Η Βραδυνή, 17-8-1936, σ. 8.

Ανώνυμος, Το νέον Υπουργείον, εφημερίδα Η Βραδυνή, 18-8-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Ο έλεγχος των διαφόρων οργανισμών, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-8-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Δηλώσεις του κ. Ζαβιτσιάνου δια την φορολογίαν καπνού. Η κυβέρνησις εγκαινιάζει νέαν γενικήν πολιτικήν, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 19-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, «Τα δημόσια οικονομικά θα ρυθμιστούν κατά τρόπον ριζικόν, οριστικόν και ραγδαίον». «Εντός μηνός το πολύ θα είμεθα έτοιμοι». «Θα οικονομήσωμεν και την τελευταίαν δεκάραν», εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 20-8-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Το γνωμοδοτικόν συμβούλιον του οργανισμού κοινωνικών ασφαλίσεων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 20-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Καιρός να λείψουν οι πολυθεσίται, εφημερίδα Ακρόπολις, 21-8-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Μεταθέσεις εκπαιδευτικών λειτουργών, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Θα γίνη εκκαθάρισις των σιδηροδρομικών από τους αριστερούς. Δηλώσεις του υπουργού σιδηροδρόμων, εφημερίδα Η Εθνική, 22-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Τα Υφυπουργεία, εφημερίδα Έθνος, 22-8-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Απολύονται οι αναρχικοί υπάλληλοι των σιδηροδρόμων, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 22-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ακυρούται η εκλογή των αιρετών εκπαιδευτικών συμβούλων, εφημερίδα Η Εθνική, 22-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Η προστασία των φυματικών των Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Έθνος, 23-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Το σανατόριον δια τους φυματικούς των Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ο Τύπος, 23-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Αι υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων των εχόντων αποδοχάς πέραν του ενός μισθού, εφημερίδα Ο Τύπος, 24-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Τα ζητήματα των υπαλλήλων. Ο χρόνος καταβολής των μισθών των. Δημοσιεύεται ο αναγκαστικός νόμος, εφημερίδα Ακρόπολις, 25-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Περιοριστικά μέτρα κατά της πολυθεσίας. Οι δημόσιοι υπάλληλοι δικαιούνται ενός μισθού. Επιβάλλονται αυστηραί ποιναί εις τους παραβάτας, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 25-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Το σανατόριον των τριατατικών, εφημερίδα Ακρόπολις, 26-8-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Ο αναγκαστικός νόμος περί τροποποιήσεως της νομοθεσίας της επαγγελματικής εκπαιδεύσεως, εφημερίδα Η Εθνική, 26-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Αθρόαι προαγωγαί δημοδιδασκάλων. Όλα τα ονόματα των προαγομένων κατά τας διαφόρους περιφέρειας του κράτους, εφημερίδα Η Εθνική, 27-8-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Η Αγροτική Τράπεζα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 28-8-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Ιδρύονται Υφυπουργεία Τύπου, Τουρισμού και Διοικήσεως Αθηνών-Πειραιώς και περιχώρων. Ουδεμίαν επιβάρυνσις του προϋπολογισμού, εφημερίδα Η Εθνική, 28-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Η καταβολή των μισθών των υπαλλήλων, εφημερίδα Η Πρωία, 28-8-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Το κομμουνιστικόν μόλυσμα μεταξύ δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Έθνος, 30-8-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Αι χθεσιναί βαρυσήμανται δηλώσεις του κ. Μεταξά δια την παραγωγικήν πολιτικήν του κράτους. Συνίσταται ανώτατη εξ υπουργών κυβερνητική επιτροπή, εφημερίδα Η Εθνική, 30-8-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Το απογευματινόν συμβούλιον υπό την προεδρίαν του κ. πρωθυπουργού. Η λύσις των γενικών ζητημάτων. Η εξυγίανσις των δημόσιων υπηρεσιών, εφημερίδα Έθνος, 1-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Σήμερον επιστρέφει εκ Κέρκυρας ο κ. Μεταξάς μετά των νέων Υπουργών. Θα συνέλθη το Υπουργικόν Συμβούλιον, εφημερίδα Η Εθνική, 1-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Καταρτίζεται ο νέος οργανισμός των δημοσίων υπαλλήλων. Προαγωγαί μεταθέσεις ασυμβίβαστον, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Δεν θα γίνουν νέοι διορισμοί εις την μέσην εκπαίδευσιν, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 2-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο πρωθυπουργός κ. Μεταξάς δια την νέαν οργάνωσις του κράτους. Ιδρύεται Εθνικόν Κυβερνητικόν Κόμμα, εφημερίδα Η Πρωία, 2-9-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Ήρχισεν από χθες η λειτουργία του. Ο κ. Νικολούδης δια το έργον και την αποστολήν του νέου Υπουργείου. Η εγκατάστασις των υπηρεσιών του, εφημερίδα Ο Τύπος, 2-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Αι κοινωνικαί ασφαλίσεις, εφημερίδα Η Εθνική, 3-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ήρχισεν από χθες η λειτουργία του Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού. Ο κ. Νικολούδης προς τους υπαλλήλους του, εφημερίδα Η Εθνική, 3-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Αι αναρρωτικαί άδεια υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 4-9-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Αι πολυθεσίται υπάλληλοι. Οι επιτήδειοι που το έχουν δίπορτον, εφημερίδα Ακρόπολις, 4-9-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Η ενίσχυσις του εμπορίου και της βιομηχανίας υπό της κυβερνήσεως. Λόγοι του κ. Ανδρ. Χατζηκυριάκου, εφημερίδα Έθνος, 4-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Κατάργησις πολλών τριατατικών γραφείων. Ο θεσμός των πρακτορείων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 5-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο έλεγχος της διαχειρίσεως των δήμων, κοινοτήτων και ιδρυμάτων. Ο νέος αναγκαστικός νόμος, εφημερίδα Η Πρωία, 5-9-1936, σ. 4.

Ανώνυμος, «Το κράτος ανήκει εις τους εργαζόμενους και νομιμόφρονας και όχι εις εκείνους που αποβλέπουν εις το δημόσιον ταμείον». «Έπαυσεν πλέον οριστικώς η αναρχία ατόμων, κοινωνίας και κράτους». «Η Ελλάς θα συγκροτηθή εις κράτον ισχυρόν»- «Ας πειθαρχήσωμεν όλοι οι Έλληνες», εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 6-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Το πενταμελές εφετείον καταδίκασε τους κομμουνιστάς δημ. υπαλλήλους, εφημερίδα Η Εθνική, 6-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο νόμος περί διοικητικής αποσυγκεντρώσεως. Τα τοπικά ζητήματα θα επιλύωνται υπό των νομαρχών. Τα οικονομικά νομοθετήματα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 8-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Η διαρρύθμισης των υπηρεσιών του υπουργείου διοίκησης της πρωτευούσης, εφημερίδα Η Βραδυνή, 9-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Απόλυσις υπαλλήλων της διώξεως λαθρεμπορίου, εφημερίδα Η Εθνική, 9-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο νόμος περί αποσυγκεντρώσεως ευρυτέρα δικαιοδοσία στους νομάρχας πώς θα λύωνται αι υποθέσεις των πολιτών, εφημερίδα Η Εθνική, 9-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Γυμναστήρια δια τους υπαλλήλους των τραπεζών, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 14-9-1936, σ.7.

Ανώνυμος, Η νέα ισχυρά Ελλάς την οποία ωραματίσθη και ολοκληρώνει ο κ. Πρωθυπουργός είνε η πίστις προς τας ιδέας που πηγάζουν από την ιστορίαν μας. Βασική προϋπόθεση της σωτηρίας της χώρας μας είνε η πειθαρχία, εφημερίδα Η Βραδυνή, 14-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κυβέρνησις έθεσε φραγμόν δια των μέτρων της εις την εκμετάλλευσιν της ανθρώπινης εργασίας. Εβελτιώθησαν οι αποδοχαί 120.000 μισθωτών, εφημερίδα Η Βραδυνή, 14-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Αι αναμεταθέσεις λειτουργών μέσης εκπαίδευσης, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 16-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ήρχισαν χθες αι εκπαιδευτικαί αναμεταθέσεις. Αι νέαι τοποθετήσεις εις την μέσην εκπαίδευσιν. Αι αναμεταθέσεις των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαιδεύσεως, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 16-9-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Το κράτος οι υπάλληλοι τα συστήματα, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 17-9-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Κρίσεις και σχόλια γερμανικής εφημερίδος δια την επελθούσαν εις την Ελλάδα μεταβολήν. Η αποφασιστική στάσις του κ. Πρωθυπουργού, εφημερίδα Η Εθνική, 17-9-1936, σ. 8.

Ανώνυμος, Το καθήκον των δημοσίων υπαλλήλων. Αυστηρά εγκύκλιος του Υπουργείου, εφημερίδα Η Πρωία, 17-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο αρχηγός των κομμουνιστών Ζαχαριάδης συνελήφθη χθες το απόγευμα εις τας Αθήνας. Τα κυβερνητικά μέτρα εναντίον του κομμουνισμού. Αι διατάξεις του δημοσιευθέντος αναγκαστικού νόμου, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 19-9-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Η αποσυγκέντρωσις, εφημερίδα Η Πρωία, 20-9-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Εθνική Οργάνωσις των Νέων. Συνίσταται Αυτόνομος Οργανισμός, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο λόγος του διοικητού της Τραπέζης της Ελλάδος κ. Τσουδερού προς την γεν. συνέλευσιν των μετόχων. Ο διορισμός του κ. Μαντζαβίνου, εφημερίδα Η Εθνική, 24-9-1936, σ. 3.

Ανώνυμος, Αι μεταθέσεις των εκπαιδευτικών, εφημερίδα Η Πρωία, 24-9-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Το υπουργικόν συμβούλιον κατά την χθεσινή συνεδρίασίν του εκηρύχθη υπέρ πραγματοποιήσεως οικονομιών σε όλους τους κλάδους, εφημερίδα Ακρόπολις, 26-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ιδρύθη εθνική συνομοσπονδία εργασίας. Διελύθη η πανελλαδική. εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 26-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ανωμαλίαι και καταχρήσεις εις εργατικάς οργανώσεις, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 29-9-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Από την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-10-1936, σ. 4.

Ανώνυμος, Ο χθεσινός ιστορικός λόγος του πρωθυπουργού κ. Ι. Μεταξά προς τον ελληνικόν λαόν. Αι κύριαι γραμμαί του κυβερνητικού προγράμματος δια την αναδημιουργίαν της χώρας. «Ο λαός πρέπει να πειθαρχήση με την βεβαιότητα ότι πάσα αντίδρασις θα συντριβή πριν ακόμη εκδηλωθή», εφημερίδα Ακρόπολις, 3-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Καθωρίσθησαν τελικώς τα κυβερνητικά εκπαιδευτικά μέτρα. Πρόκειται να ιδρυθούν αστικά σχολεία, εφημερίδα Η Εθνική, 5-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο κ. Μεταξάς ομιλεί δια την οργάνωσιν του νέου κράτους. Η νεολαία μας θα τεθή πρωτοπόρος της αρξάμενης εθνικής αναδημιουργίας προς τον ελληνικόν λαόν. Αι κύριαι γραμμαί του κυβερνητικού προγράμματος δια την αναδημιουργίαν. Η εμπιστοσύνη εις το εθνικόν νόμισμα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 6-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Το απόθεμα της Τραπέζης της Ελλάδος, Σημείοι νέαν αύξησιν, εφημερίδα Η Βραδυνή, 6-10-1936, σ. 6

Ανώνυμος, Η συντελούμενη εργασία στο υπουργείον παιδείας. Μια συνοπτική έκθεσις, εφημερίδα Η Πρωία, 7-10-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Η νέα διοικητική επιτροπή της εργατικής συνομοσπονδίας απηύθυνε προκήρυξιν προς τους εργάτας, εφημερίδα Ακρόπολις, 9-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Γενική Διεύθυσις Κρατικών Λειτουργιών. Ποια η αποστολή της, εφημερίδα Η Βραδυνή, 13-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Προς ανασύνταξιν της δημόσιας ζωής. Το νέον κράτος δια τα Τ.Τ.Τ. Ομιλεί ο υφυπουργός κ. Κ. Νικολακόπουλος, εφημερίδα Η Εθνική, 14-10-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Κατάργησις υπηρεσιών, εφημερίδα Ο Τύπος, 14-10-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Είπεν ο κ. Υπουργός της Παιδείας, εφημερίδα Η Εθνική, 15-10-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Προς ανασύνταξιν της δημόσιας ζωής. Το νέον κράτος δια τα Τ.Τ.Τ. Ομιλεί ο υφυπουργός κ. Κ. Νικολακόπουλος, εφημερίδα Η Εθνική, 15-10-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Δηλώσεις του κ. Ζαβιτζιάνου δια το οικονομικόν πρόγραμμα της κυβερνήσεως. Αν δεν εμεσολαβεί η 4^{η} Αυγούστου η οικονομική καταστροφή της χώρας ήτο βεβαία. Η κυβέρνησις χωρίς να επιβάλη νέους φόρους θα ισοσκελίση τον προϋπολογισμόν και θα εφαρμόση την πολιτικήν των οικονομιών. Η αναστήλωσις της πίστεως της χώρας και η σταθερότης των εθνικού νομίσματος, εφημερίδα Ακρόπολις, 17-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Δι' αναγκαστικού νόμου του Υπουργείου της Παιδείας επέρχονται σημαντικαί μεταβολαί εις την μέσην εκπαίδευσιν. Κατάργησις ημιγυμνασίων- Ίδρυσις νέων σχολείων- Οι διορισμοί των πτυχιούχων, εφημερίδα Η Εθνική, 17-10-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Το σχολείον μεταβάλλεται εις τόπον χαράς και αναψυχής του παιδιού. Νέον σύστημα διδασκαλίας που ελκύει τον μαθητήν περισσότερο και από το σπίτι, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 19-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος. Αύξησις του αποθέματος. εφημερίδα Η Εθνική, 21-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Το ζήτημα της αυτοδιοικήσεως. Δεν θα εκλέγωνται πλέον οι δήμαρχοι. Δηλώσεις του υπουργού των εσωτερικών, εφημερίδα Η Εθνική, 21-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Τελωνειακοί υπάλληλοι εις διαθεσιμότητα επί παράβασει καθήκοντος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 22-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Διετάχθη η καύσις κομμουνιστικών εντύπων, εφημερίδα Η Εθνική, 22-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Κατά το υπουργικόν συμβούλιον έγινε εισήγησις του προϋπολογισμού. Η πραγματοποίηση οικονομιών, εφημερίδα Ακρόπολις, 24-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Το νέον νομοσχέδιον. Τροποποιήσεις στον Οργανισμόν της Αγροτικής Τραπέζης Ελλάδος. Θα εκκαθαρισθή το προσωπικόν. Δηλώσεις του Υπουργού της Γεωργίας- Η σύνθεσις της διοικήσεως και του προσωπικού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 24-10-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Η υποδιοίκησις της Αγροτικής Τραπέζης. Ανέλαβεν ο κ. Αλιβιζάτος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 24-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Η «Σωτηρία» μεταβάλλεται εις Σανατόριον. Μεταρρυθμίσεις δυνάμει του αναγκαστικού νόμου. Αι περισσότεραι των κλινών θα διατίθενται υπέρ των απόρων, εφημερίδα Η Εθνική, 24-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Δηλώσεις του κ. Πρωθυπουργού δια τους υπαλλήλους της Αγροτικής Το κράτος δεν πρέπει να αθετή τον λόγον του και να εμπαίζη χιλιάδας νέων. Ζητήματα τιμής δια την κυβέρνησιν ν' αποκαταστήση το στραγγαλισθέν δίκαιον, εφημερίδα Η Εθνική, 25-10-1936, σ. 5.

Ανώνυμος, Οι Διδάσκαλοι, εφημερίδα Η Βραδυνή, 29-10-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης Ελλάδος, εφημερίδα Ακρόπολις, 31-10-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Η Αγροτική Τράπεζα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 1-11-1936, σ. 7.

Ανώνυμος, Δημοσιεύεται ο καταρτισθείς νόμος περί διοικήσεως των υπηρεσιών των Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ακρόπολις, 3-11-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Το νέον διοικητικόν συμβούλιον της Αγροτικής, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 3-11-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Δημόσιοι υπάλληλοι εις διαθεσιμότητα, εφημερίδα Η Εθνική, 7-11-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Τα υπηρεσιακά συμβούλια των Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ακρόπολις, 12-11-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο κ. Ζαβιτσιάνος δια το συντεχιακόν κράτος. Δημιουργούνται αυτόνομοι οργανισμοί δημοσίου δικαίου. Συστηματικός έλεγχος της παραγωγής και παρακολούθησις της καταναλώσεως. Κεφάλαιον οκνηρόν και νεκρόν δεν θα είνε εφεξής ανεκτόν εις την χώραν, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 13-11-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Ο Συνεταιρισμός των δημοσίων υπαλλήλων. Κρατήσεις εκ του μισθού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 24-11-1936, σ. 7.

Ανώνυμος, Αι κατευθύνσεις του υφυπουργείου τύπου και τουρισμού. Η εκκαθάρισις των κεντρικών χώρων από τας παράγκας, εφημερίδα Ακρόπολις, 28-11-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Αι αρχαιρεσίαι της γενικής συνομοσπονδίας. Προκήρυξις προς τους εργάτας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 8-12-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Το συντελούμενον έργον εις το υπουργείον πρόνοιας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 19-12-1936, σ. 6.

Ανώνυμος, Πρέπει να χαιρετισθή ως ευχάριστον γεγονός η οικονομική επιστράτευσις, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 31-12-1936, σ. 1.

Ανώνυμος, Ο απολογισμός του υφυπουργείου εμπορικής ναυτιλίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-1-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Ο απολογισμός των πεπραγμένων του υπουργείου εθνικής οικονομίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 3-1-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Ο απολογισμός του υπουργείου συγκοινωνιών, εφημερίδα Ακρόπολις, 3-1-1937, σ. 6.
Ανώνυμος, Τα δίκαια παράπονα των πολιτών θα ικανοποιούνται, εφημερίδα Η Βραδυνή, 4-1-1937, σ. 8.

Ανώνυμος, Τα πεπραγμένα υπουργείου παιδείας, εφημερίδα Ακρόπολις, 5-1-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Τι έπραξεν η κυβέρνησις επί του πεδίου της κοινωνικής, εργατικής και επαγγελματικής πολιτικής, εφημερίδα Ακρόπολις, 6-1-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Συστάσεις προς τους υπαλλήλους. Συνιστώνται γραφεία πληροφοριών, εφημερίδα Ακρόπολις, 6-1-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο απολογισμός του υφυπουργείου υγιεινής κατά το πεντάμηνον διάστημα υπό την ηγεσίαν του κ. Αλιβιζάτου. Τα συντελεσθέντα διάφορα εξυγιαντικά έργα υπέρ της δημόσιας υγείας, εφημερίδα Η Εθνική, 8-1-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Τα πεπραγμένα της υπηρεσίας των Τ.Τ.Τ. κατά το διαρρεύσαν έτος 1936, εφημερίδα Ακρόπολις, 9-1-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Εγκύκλιος για τας δημοσιοϋπαλληλικάς οργανώσεις. Καμμία δεν εξαιρείται, εφημερίδα Εστία, 9-1-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Νέοι επιθεωρηταί της δημοτικής εκπαιδεύσεως, εφημερίδα Η Εθνική, 10-1-1937, σ. 6,

Ανώνυμος, Ο ισολογισμός της Τραπέζης της Ελλάδος του 1936. Ο λόγος του κ. Τσουδερού ενώπιον του γενικού συμβουλίου. Η οικονομική κατάστασις και η σταθερότης της δραχμής, Οι υφιστάμενοι περιορισμοί και το εμπορικόν μας ισοζύγιον, εφημερίδα Ο Τύπος, 10-1-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Κρίσεις του ξένου τύπου δια την επελθούσαν μεταβολήν. «Ο Μεταξάς σώζει την Ελλάδα», εφημερίδα Η Εθνική, 11-1-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, 450 δημοδιδάσκαλοι διορίζονται εις κενάς θέσεις. Η εκπαιδευτική πολιτική της κυβερνήσεως, εφημερίδα Η Εθνική, 11-1-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η καταβολή του μισθού των δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Η Εθνική, 12-1-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Το επιτελεσθέν έργον εις το υπουργείον δικαιοσύνης, εφημερίδα Η Πρωία, 14-1-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Το συντελεσθέν έργον υπό του υπουργείου γεωργίας. Η έκθεσις του κ. υπουργού, εφημερίδα Η Πρωία, 14-1-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Η μελέτη δια την αναδιοργάνωσιν της εκπαιδεύσεως, εφημερίδα Η Πρωία, 15-1-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Συνεπληρώθη το οικονομικόν πρόγραμμα της κυβερνήσεως. Τα σχετικά νομοσχέδια ετέθησαν υπ' όψιν του πρωθυπουργού κ. Μεταξά. Ο κ. Ζαβιτζιάνος εδήλωσεν ότι επέρχονται οικονομίαι 1600 εκατομμυρίων δρχ. Θα μειωθούν αι δαπάναι κατά 1000 εκατομμύρια-Δεν θίγονται οι δημόσιοι υπάλληλοι, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 16-1-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Διορισμοί διδασκαλισσών και νηπιαγωγών. Τα ονόματά των, εφημερίδα Η Βραδυνή, 21-1-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 26-1-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Δια την αναδιοργάνωσιν της τριατατικής υπηρεσίας. Περικοπή άσκοπων δαπανών. Τα νέα πρακτορεία Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Η Εθνική, 1-2-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Μεταθέσεις τελωνειακών και εφορειακών υπαλλήλων, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 8-2-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Εγκύκλιος του υφυπουργείου Τ.Τ.Τ. προς τας ταχυδρομικάς υπηρεσίας δια την διευκόλυνσιν του κοινού, εφημερίδα Η Εθνική, 8-2-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο οργανισμός του δήμου Αθηναίων. Σημαντικαί οικονομίαι, εφημερίδα Η Βραδυνή, 13-2-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο Προϋπολογισμός της διοικήσεως πρωτευούσης διατίθεται ολόκληρος προς εκτέλεσιν έργων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 13-2-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Δήλωσις μετάνοιας, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-2-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Το υπουργικόν συμβούλιον επικρότησεν ομοθύμως τας αποφάσεις της διασκέψεως. Ευγνωμοσύνη προς τον κ. Πρωθυπουργόν δια τα επιτευχθέντα αποτελέσματα, εφημερίδα Ο Τύπος, 19-2-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο οργανισμός του υπουργείου εθνικής οικονομίας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 20-2-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Εγκύκλιος προς τους νομάρχας δια τας αρμοδιότητας των υπουργείων της εργασίας και της εθνικής οικονομίας, εφημερίδα Η Εθνική, 22-2-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 26-2-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων. Ενδιαφέρουσα στατιστική, εφημερίδα Η Πρωία, 26-2-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Καταδίκη κομμουνιστού υπαλλήλου, εφημερίδα Η Βραδυνή, 27-2-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η ετήσια έκθεσις του διοικητού της Τραπέζης της Ελλάδος δια την οικονομικήν κατάστασιν της χώρας κατά το έτος 1936. Ηυξήθη η εισαγωγή του μεταναστευτικού και ναυτιλιακού συναλλάγματος, εφημερίδα Η Πρωία, 28-2-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Αι κοινωνικαί ασφάλειαι εν Ελλάδι από το 1821 μέχρι σήμερον, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-3-1937, σ. 1.

Ανώνυμος, Μια ενδιαφέρουσα στατιστική μελέτη. Οι εν Ελλάδι δημόσιοι πολιτικοί υπάλληλοι. Σύγκρισή τους προς τους των ξένων κρατών, εφημερίδα Η Πρωία, 4-3-1937, σ. 1.

Ανώνυμος, Οι υπάλληλοι της τηλεφωνικής εταιρείας, εφημερίδα Ακρόπολις, 6-3-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Κατεδικάσθησαν οι καταχρασταί δημόσιοι υπάλληλοι Χαλκίδος, εφημερίδα Ακρόπολις, 11-3-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο οργανισμός του υπουργείου παιδείας, εφημερίδα Η Εθνική, 15-3-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Διαγωνισμός προς κατάληψιν θέσεως εις τας κοινωνικάς ασφαλίσεις, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-3-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Οι θέσεις των εν διαθεσιμότητα τιθέμενων εκπαιδευτικών λειτουργών. Πρόσληψις προσωρινών αναπληρωτών, εφημερίδα Η Εθνική, 19-3-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η αναπλήρωσις των εν διαθεσιμότητι δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Η Πρωία, 19-3-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Αι εξετάσεις προς μονιμοποίησιν δόκιμων οικονομικών υπαλλήλων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 26-3-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Πώς θα λειτουργήση η κοινωνική πρόνοια. Ιδρύεται «Νοσοκομείον Βασιλίσσης Σοφίας». Έντονος αντιφυματικός και αντικαρκινικός αγών. Η προστασία της παιδικής ηλικίας- Δηλώσεις του κ. Μεταξά, εφημερίδα Ο Τύπος, 26-3-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Το κυβερνητικόν πρόγραμμα δια την κοινωνικήν πρόνοιαν. Κατά την πρώτην περίοδον θα διατεθή ποσόν 150.000.000 προς ενίσχυσιν των διαφόρων ιδρυμάτων των μεγάλων κέντρων. Δηλώσεις του Προέδρου της Κυβερνήσεως κ. Ι. Μεταξά, εφημερίδα Η Πρωία, 27-3-1937, σ. 1.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος. Αύξησις του αποθέματος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 29-3-1937, σ. 8.

Ανώνυμος, Τα πεπραγμένα της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος κατά το 1936 και η ανασκόπησις της οικονομικής κατάστασης της χώρας, Η έκθεσις του διοικητή κ. Δροσόπουλου κατά την χθεσινήν ετήσια γεν. συνέλευσιν των μετόχων, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-4-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Η πορεία εφαρμογής της νέας διοικητικής αποσυγκεντρώσεως. Ποια θέματα αρμοδιότητος υπουργείων εξαιρούνται της δικαιοδοσίας των νομαρχών. Αι αποφάσεις της ειδικής επιτροπής, εφημερίδα Η Βραδυνή, 4-4-1937, σ. 8.

Ανώνυμος, Η νέα σύνθεσις των υπηρεσιών του υπουργείου δικαιοσύνης, εφημερίδα Η Βραδυνή, 6-4-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Πλήρες το κείμενον του νέου οργανισμού του υπουργείου γεωργίας, εφημερίδα Η Εθνική, 6-4-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Η εκπαίδευσις, εφημερίδα Η Εθνική, 14-4-1937, σ. 1.

Ανώνυμος, Ο εορτασμός της φετινής εργατικής πρωτομαγιάς, εφημερίδα Ο Τύπος, 17-4-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ψήφισμα του εθνικού συνδέσμου των τροχιοδρομικών, εφημερίδα Η Πρωία, 1-5-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Αθρόοι διορισμοί δημοδιδασκάλων. Τα ονόματα των διορισθέντων κατά διαφόρους περιφέρειας, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 4-5-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Διετείς εκπαιδευτικαί άδειαι εις δημοδιδασκάλους προς μετεκπαίδευσιν εις το Πανεπιστήμιον, εφημερίδα Ακρόπολις, 5-5-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Διαγωνισμός δια την μετεκπαίδευσιν δημοδιδασκάλων, εφημερίδα Εστία, 7-5-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 7-5-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Το ανώτατον οικονομικόν συμβούλιον, εφημερίδα Η Εθνική, 9-5-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Το υπουργείον τύπου και τουρισμού. Ο απολογισμός ενός τετραμήνου. Η βαλκανική διάσκεψις του τύπου, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 10-5-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ένας ενδιαφέρων απολογισμός του υφυπουργείου εμπορικής ναυτιλίας. Τα μέτρα υπέρ των ναυτεργατών, εφημερίδα Η Εθνική, 10-5-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Ο αγών κατά της ελονοσίας. Μια εγκύκλιος του Υπουργείου Παιδείας. Οδηγίαι προς τους διδασκάλους, εφημερίδα Η Εθνική, 12-5-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Τροποποιήσεις και συμπληρώσεις του νόμου «περί ταμείου αρωγής και αλληλοβοηθείας προσωπικού Τ.Τ.Τ.», εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 17-5-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η αναβάθμισις των υπαλλήλων της Αγροτικής. Ανακοινώσεις του κ. Αλιβιζάτου, εφημερίδα Η Εθνική, 18-5-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Οι σιδηροδρομικοί, εφημερίδα Ακρόπολις, 20-5-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Η αναβάθμισις των υπαλλήλων της Αγροτικής. Ανακοινωθέν της Τραπέζης, εφημερίδα Η Εθνική, 23-5-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Η διάθεσις αιθουσών δια συγκεντρώσεις, εφημερίδα Η Βραδυνή, 25-5-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο οικονομικός άθλος της κυβερνήσεως Μεταξά, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 26-5-1937, σ. 1.

Ανώνυμος, Αναδιοργανούνται ριζικώς αι τριατατικαί υπηρεσίαι. Θα προσληφθούν νέοι υπάλληλοι, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 31-5-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 11-6-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Δια τους φυματικούς οικονομικούς υπαλλήλους, εφημερίδα Η Εθνική, 18-6-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Εγκύκλιος του κ. Μεταξά προς τους υπουργούς και γ. διοικητάς. Οι υπάλληλοι και αι ώραι εργασίας. Οδηγίαι δια την εξυπηρέτησιν των πολιτών, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-6-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Αι εισφοραί υπέρ της αεροπορίας, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 19-6-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Οι δημόσιοι υπάλληλοι και αι υποχρεώσεις των προς το κοινόν. Πρέπει να παρέχουν με προθυμίαν πάσαν αιτούμενην πληροφορίαν, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 19-6-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Εγκύκλιος δια τας υποχρεώσεις των κατωτέρων δικαστικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ο Τύπος, 21-6-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Τα καθήκοντα των κατωτέρων δικαστικών υπαλλήλων, εφημερίδα Η Πρωία, 22-6-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Ο έλεγχος εις τα υπουργεία, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 23-6-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Ριζική αναδιοργάνωσις της παιδείας. Καταργούνται άπαντα τα μικτά σχολεία. Κρατικός οργανισμός δια τα διδακτικά βιβλία, εφημερίδα Ο Τύπος, 25-6-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Αι άδεια των δικαστικών υπαλλήλων, εφημερίδα Η Εθνική, 27-6-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Το κείμενον της υπογραφείσης χθες συλλογικής συμβάσεως δια τους υπαλλήλους των τραπεζών και των τραπεζιτικών οργανισμών. Τα καθοριζόμενα κατώτατα όρια μισθών και αι αυξήσεις. Ο κ. Πρωθυπουργός εξαίρει την σημασίαν της συμβάσεως, εφημερίδα Η Εθνική, 1-7-1937, σ. 1.

Ανώνυμος, Ο κ. Κορυζής επιθεώρησε τα νοσοκομεία, εφημερίδα Εστία, 3-7-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η χθεσινή επιβλητική συγκέντρωσις των τραπεζιτικών υπαλλήλων των Αθηνών. Διεδήλωσαν την ευγνωμοσύνην των προς την κυβέρνησιν, εφημερίδα Ακρόπολις, 4-7-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Μετάνοια κομμουνιστών, εφημερίδα Η Εθνική, 4-7-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Τα ποσά της Κυριακής αργίας κατατίθενται εις την Εθνικήν Τράπεζαν. Ο ενθουσιασμός εργατών και υπαλλήλων, εφημερίδα Η Εθνική, 4-7-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Έθνος, 5-7-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο νέος οργανισμός του Υπουργείου Παιδείας. Ίδρυσις δυο Γεν. Διευθύνσεων, εφημερίδα Εστία, 9-7-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Η αύξησις του μισθού των τραπεζιτικών, εφημερίδα Ακρόπολις, 10-7-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Οι τραπεζιτικοί υπάλληλοι δια την συλλογικήν σύμβασιν εργασίας. Ψήφισμα ευγνωμοσύνης προς τον κ. Πρωθυπουργό, εφημερίδα Ακρόπολις, 11-7-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Οι τραπεζιτικοί παρά τω πρωθυπουργώ, εφημερίδα Η Πρωία, 13-7-1937, σ.6.

Ανώνυμος, Η εισφορά των δημοσίων υπαλλήλων υπέρ της αεροπορίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 14-7-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Αι εκδρομαί των διδασκάλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-7-1937, σ. 1.

Ανώνυμος, Η ελληνική υπαλληλία και η γραφειοκρατία μας. Οι υπάλληλοι κάμνουν καλώς και πάντοτε το καθήκον τους, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 20-7-1937, σ. 1.

Ανώνυμος, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, Προκήρυξις διαγωνισμού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 25-7-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Απόλυσις μετανοησάντων κομμουνιστών, εφημερίδα Η Πρωία, 27-7-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η στολή του προσωπικού Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Έθνος, 1-8-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο τρόπος λειτουργίας και οι σκοποί της Εργατικής Εστίας. Καθιερούται εβδομάς εργατικής αμίλλης και η διοργάνωσις «εκ θέσεων εργασίας», εφημερίδα Ακρόπολις, 2-8-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο οργανισμός του υπουργείου των εξωτερικών, εφημερίδα Εστία, 2-8-1937, σ. 3.

Ανώνυμος, Το Κεντρικόν Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον, εφημερίδα Ακρόπολις, 4-8-1937, σ. 5.
Ανώνυμος, Η οργάνωσις της κοινωνικής πρόνοιας. Τα πεπραγμένα του υπουργείου, εφημερίδα Ο Τύπος, 5-8-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Το χθεσινόν Υπουργικόν Συμβούλιον. Ο απολογισμός του έργου της κυβερνήσεως. Οι κ.κ. Υπουργοί συνεχάρησαν τον κ. Μεταξάν, εφημερίδα Η Εθνική, 6-8-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Τι επετέλεσε το υπουργείον κρατικής υγιεινής και αντιλήψεως, εφημερίδα Η Πρωία, 7-8-1938, σ. 4.

Ανώνυμος, Το συντελεσθέν έργον του υπουργείου της γεωργίας, εφημερίδα Η Πρωία, 8-8-1937, σ. 3.

Ανώνυμος, Προκήρυξις διαγωνισμού Σχολής Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ακρόπολις, 11-8-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Το υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Ακρόπολις, 17-8-1937, σ. 1.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 17-8-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Αι μεταθέσεις των δημοδιδασκάλων, εφημερίδα Η Εθνική, 18-8-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Αι ώραι εργασίας των υπαλλήλων εις τας τράπεζας και τας εταιρείας. Ερμηνευτική υπουργική εγκύκλιος, εφημερίδα Η Πρωία, 23-8-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Αναδιοργάνωσις του Εθνικού Τυπογραφείου, εφημερίδα Η Πρωία, 24-8-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Οι έκτακτοι της Αγροτικής, εφημερίδα Ακρόπολις, 25-8-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Και άλλοι κομμουνισταί αποκηρύσσουν την ιδεολογίαν των, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-9-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 3-9-1937, σ. 2.

Ανώνυμος, Ποια σχολεία μέσης εκπαιδεύσεως θα λειτουργήσουν εν τη πρωτευούση κατά το αρχόμενον σχολικόν έτος. Αι εγγραφαί και αι εισητήριοι εξετάσεις, εφημερίδα Η Πρωία, 16-9-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Αι μεταθέσεις των δημοδιδασκάλων. Ανακοινώσεις του κ. Υπουργού, εφημερίδα Έθνος, 18-9-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η καταβολή εκπαιδευτικών τελών υπό των μαθητών. Εγκύκλιος του Υπουργείου, εφημερίδα Έθνος, 18-9-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η οργάνωσις της πολιτικής και οικονομικής επιστρατεύσεως. Συνίσταται ειδικόν συμβούλιον, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 29-9-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Το Υπουργικόν Συμβούλιον συνεχάρη χθες την Α.Μ. τον Βασιλέα δια τους αρραβώνας του διαδόχου. Τα συγχαρητήρια του Δήμου Αθηναίων, εφημερίδα Η Εθνική, 1-10-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Χαρακτηριστικοί λόγοι του κ. Πρωθυπουργού προς τους δημοσίους υπαλλήλους, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 6-10-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Οι συνεταιρισμοί και οι δημόσιοι υπάλληλοι. Απαγορεύεται η άνευ αδείας συμμετοχή, εφημερίδα Εστία, 17-10-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Οι υπάλληλοι των οργανισμών δημοσίου δικαίου, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-10-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Προαγωγαί καθηγητών εις τον βαθμόν τμηματάρχου Α΄ τάξεως, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 31-10-1937, σ. 7.

Ανώνυμος, Απαγορεύεται η συμμετοχή υπαλλήλων εις συνεταιρισμούς, εφημερίδα Ακρόπολις, 8-11-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 11-11-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Νέαι αποκαλύψεις κατά την δίκην του πρώην διευθυντού του υπουργείου οικονομικών. Οι αργόμισθοι και το σιγαρόχαρτον των αγροτών, εφημερίδα Ακρόπολις, 14-11-1937, σ. 1.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Έθνος, 18-11-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Αναδιοργάνωσις των παιδαγωγικών ακαδημιών προς αποφυγήν των χιλιάδων αδιόριστων διδασκάλων, εφημερίδα Η Εθνική, 19-11-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Ο βαθμός εισόδου των υπαλλήλων εις τας δημόσιας υπηρεσίας, εφημερίδα Ο Τύπος, 21-11-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο δημοσιευθείς νέος νόμος δια τον οργανισμόν των εκπαιδευτικών ακαδημιών, εφημερίδα Η Εθνική, 24-11-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η νοσοκομειακή οργάνωσις της χώρας. Ο δημοσιευόμενος νόμος, εφημερίδα Εστία, 27-11-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο καταρτισθείς νέος νόμος περί νοσοκομειακής οργανώσεως της χώρας, εφημερίδα Η Εθνική, 27-11-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Πώς θα καταβάλλονται τα ποσοστά των οικονομικών υπαλλήλων. Ολόκληρον το διάταγμα και η εγκύκλιος του υπουργείου των οικονομικών, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 29-11-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Αι τριατατικαί υπηρεσίαι και οι περιτταί δαπάνες των, εφημερίδα Η Εθνική, 29-11-1937, σ. 6.
Ανώνυμος, Όλα τα Νομικά Πρόσωπα θα δημοσιεύουν τας μεταβολάς των υπηρεσιών και τας πράξεις των εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, εφημερίδα Η Εθνική, 1-12-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Υπάγονται εις τας συλλογικάς συμβάσεις οι εργαζόμενοι εις οργανισμούς δημοσίου δικαίου, εφημερίδα Ακρόπολις, 4-12-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Απεφασίσθη η χορήγηση δανείων εις τους δημοσίους υπαλλήλους και παρέχεται επίδομα στολής εις τους αξιωματικούς όλους των όπλων. Ο μισθός του Ιανουαρίου λόγω των εορτών θα καταβληθή την 20η Δεκεμβρίου, εφημερίδα Ακρόπολις, 5-12-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Υπόμνημα των τραπεζιτικών υπαλλήλων προς την κυβέρνησιν επί των εκκρεμών ζητημάτων, εφημερίδα Η Εθνική, 5-12-1937, σ. 5.

Ανώνυμος, Εγκύκλιος δια την συμπεριφοράν των δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Ο Τύπος, 7-12-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Το δάνειον προς τους δημοσίους υπαλλήλους, εφημερίδα Ακρόπολις, 10-12-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Ο Τύπος, 10-12-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Το υπαλληλικόν προσωπικόν του «Ευαγγελισμού», εφημερίδα Ακρόπολις, 12-12-1937, σ. 4.

Ανώνυμος, Το επίδομα των δημοσίων υπηρετών, εφημερίδα Η Πρωία, 18-12-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Η εμφάνιση των διδασκαλισσών. Εγκύκλιος του Υπουργείου, εφημερίδα Έθνος, 21-12-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Οι δημόσιοι υπάλληλοι προς την κυβέρνησιν, εφημερίδα Ο Τύπος, 21-12-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο τόκος των δανείων προς τους δημοσίους υπαλλήλους, εφημερίδα Η Εθνική, 23-12-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο δημοσιευθείς πίναξ διορισμών και τοποθετήσεων νέων διδασκάλων, εφημερίδα Η Πρωία, 23-12-1937, σ. 6.

Ανώνυμος, Αναδιοργανούται το Εθνικόν Τυπογραφείον, εφημερίδα Έθνος, 24-12-1937, σ. 8.

Ανώνυμος, Η γλώσσα των αριθμών. Η κίνησις εις τα Τ.Τ.Τ. Παρατηρείται γενικώς αύξησις, εφημερίδα Η Πρωία, 30-12-1937, σ. 1.

Ανώνυμος, Ο εορτασμός της πεντηκονταετηρίδος του διοικητού της Εθνικής Τραπέζης κ. Δροσόπουλου. Η χθεσινή γενική συνέλευσις των μετόχων, εφημερίδα Η Εθνική, 31-12-1937, σ. 3.

Ανώνυμος, Η αναδιοργάνωσις του υπουργείου οικονομικών. Τα λαμβανόμενα μέτρα για την εξυπηρέτηση του κοινού, εφημερίδα Η Εθνική, 9-1-1938, σ. 5.

Ανώνυμος, Συνεταιρισμός δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 13-1-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Αθρόαι αυθόρμητοι αποκυρύξεις της κομμουνιστικής ιδεολογίας υπό παραπλανηθέντων, εφημερίδα Η Εθνική, 16-1-1938, σ. 5.

Ανώνυμος, Τα φύλλα ποιότητας των τριατατικών, εφημερίδα Η Βραδυνή, 19-1-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Έθνος, 20-1-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 27-1-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο υφυπουργός των οικονομικών εις τον λόγον του προς τους ανώτερους υπαλλήλους του υπουργείου του ανεκοίνωσεν ότι η 4η Αυγούστου εκήρυξεν από χθες επισήμως τον πόλεμον κατά της γραφειοκρατίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 28-1-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η ευπρεπής συμπεριφορά των δημοσίων υπαλλήλων προς τους πολίτας. Εγκύκλιος του υπουργείου οικονομικών, εφημερίδα Ο Τύπος, 30-1-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η εφαρμογή των εκπαιδευτικών νόμων. Συνεργασία του κ. Υπουργού, εφημερίδα Ο Τύπος, 30-1-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η εφαρμογή των εκπαιδευτικών νόμων. Συνεργασία του κ. Υπουργού, εφημερίδα Ο Τύπος, 30-1-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Συνέλευσις υπαλλήλων τραπέζης Αθηνών, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-2-1938, σ. 7.

Ανώνυμος, Οργανούται συστηματικώς ο αγών κατά της γραφειοκρατίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 4-2-1938, σ. 3.

Ανώνυμος, Η εβδομαδιαία κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Έθνος, 4-2-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο νέος οργανισμός του υπουργείου των οικονομικών. Η αρμοδιότης των υπηρεσιών, εφημερίδα Ο Τύπος, 13-2-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 14-2-1938, σ. 4.

Ανώνυμος, Η έκθεσις του Διοικητικού της Τραπέζης της Ελλάδος κατά την προχθεσινήν τακτικήν γεν. συνέλευσιν των μετόχων, εφημερίδα Εστία, 28-2-1938, σ. 2.

Ανώνυμος, Η πεντηκονταετηρίς του διοικητού της Εθνικής Τραπέζης κ. Ιωάννου Δροσόπουλου, εφημερίδα Η Πρωία, 1-3-1938, σ. 5.

Ανώνυμος, Ριζικαί μεταρρυθμίσεις εις όλας τας δημόσιας υπηρεσίας. Καταργείται το γραφειοκρατικόν σύστημα. Θα ενισχύεται ο λαός στας υποθέσεις του, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 4-3-1938, σ. 1.

Ανώνυμος, Το έργον της Αγροτικής Τραπέζης. Έκθεσις του Διοικητού κ. Λαμπρόπουλου. Η γεωργική παραγωγή της χώρας. Ενδιαφέρουσα ανακοίνωσις, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 10-3-1938, σ. 5,

Ανώνυμος, Σύμπας ο λαός συγχαίρει τον εθνικόν κυβερνήτην δια τας εν Άγκυρα επιτυχίας. Η αφοσίωσις εις τον έργον την της Αυγούστου. Άπειρα τηλεγραφήματα ευγνωμοσύνης, εφημερίδα Η Βραδυνή, 11-3-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, (1938, Μάρτιος 12). Ο νέος κατοχυρωτικός νόμος. Μακρά επεξηγηματική εγκύκλιος του Υφυπουργού Ασφαλείας κ. Μανιαδάκη. Δια τα θεσπισθέντα μέτρα προς προστασίαν του καθεστώτος, εφημερίδα Ακρόπολις, 12-3-1938, σ. 4.

Ανώνυμος, Η έκθεσις του Διοικητού της Εθνικής Τραπέζης προς τους μετόχους επί των πεπραγμένων του έτους 1937, εφημερίδα Ακρόπολις, 17-3-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, εφημερίδα Η Εθνική, 1-4-1938, σ. 4.

Ανώνυμος, Ο οργανισμός του υπουργείου παιδείας, εφημερίδα Η Εθνική, 1-4-1938, σ. 5.

Ανώνυμος, Αι προϋποθέσεις συστάσεως συλλόγων δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Έθνος, 6-4-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Έθνος, 6-4-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Το δεύτερον μέρος του δανείου των δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Έθνος, 9-4-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο έλεγχος της διαχειρίσεως ιδρυμάτων δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου υπήχθη εις το υπουργείον οικονομικών, εφημερίδα Ακρόπολις, 11-4-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η Στοιχειώδης εκπαίδευσις, εφημερίδα Η Πρωία, 14-4-1938, σ. 1.

Ανώνυμος, Ένας ακόμα σωστικός νόμος. Εφαρμόζεται ευρεία διοικητική αποσυγκέντρωσις. Εξυψούται η διοίκησις και επιτυγχάνεται η εξυπηρέτησις του πολίτου, εφημερίδα Ακρόπολις, 15-4-1938, σ. 1.

Ανώνυμος, Πλήρες το κείμενον του νόμου περί αρμοδιότητος των νομαρχών. Η διοίκησις καθίσταται προσιτή εις τον λαόν και αι υποθέσεις των πολιτών θα λύωνται ταχέως, εφημερίδα Ακρόπολις, 15-4-1938, σ. 5.

Ανώνυμος, Δια την εξύψωσιν της διοικήσεως. Εφαρμόζεται ευρύτατη διοικητική αποσυγκέντρωσις. Δηλώσεις του προέδρου της κυβερνήσεως κ. Ιωάννη Μεταξά. Αι μεταβιβαζόμεναι αρμοδιότητες εις τους νομάρχας. Τέλεια εξυπηρέτησις των πολιτών, εφημερίδα Η Πρωία, 15-4-1938, σ. 1.

Ανώνυμος, Η κατάστασις της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Έθνος, 20-4-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Τι πραγματοποίησεν υπέρ των εργατών η κυβέρνησις από της αναλήψεως της εξουσίας, εφημερίδα Η Πρωία, 2-5-1938, σ. 4.

Ανώνυμος, Επεξηγηματική εγκύκλιος του νέου νόμου περί νομαρχών. Οδηγίαι του υπουργείου των εσωτερικών, εφημερίδα Έθνος, 3-5-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Νέον πλήγμα κατά του κομμουνισμού. Συνελήφθησαν οι αρχηγοί του κομμουνιστικού κόμματος. Κατεσχέθησαν αποκαλυπτικά αρχεία δια την ανατρεπτικήν των δράσιν, εφημερίδα Η Εθνική, 5-5-1938, σ. 1.

Ανώνυμος, Ο μισθός των δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Η Εθνική, 13-5-1938, σ. 5.

Ανώνυμος, Οι δημόσιοι υπάλληλοι θα σωθούν από τους τοκογλύφους, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 14-5-1938, σ. 1.

Ανώνυμος, Αι εκθέσεις των γενικών επιθεωρητών της μέσης εκπαιδεύσεως, εφημερίδα Η Βραδυνή, 15-5-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η εφαρμογή του νέου νόμου περί νομαρχών. Εγκύκλιος του Κ. Δουρέντη, εφημερίδα Η Βραδυνή, 29-5-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Ευρύτατη η ανακαλυφθείσα αντικαθεστωτική κίνησις. Με τους κομμουνιστάς συνεργάζοντο και παλαιοί πολιτευόμενοι. Η προπαγάνδα εξετείνοντο εις όλον τον υπαλληλικόν κόσμον. Πώς θα εξεδηλούτο η ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος, εφημερίδα Ακρόπολις, 5-6-1938, σ. 1.

Ανώνυμος, Νέαι συλλήψεις κομμουνιστών εις την μακεδονικήν πρωτεύουσαν. Αποκαλύψεις δια την έκνομον δράσιν των, εφημερίδα Η Πρωία, 5-6-1938, σ.1.

Ανώνυμος, Μια έρευνα του «Ελληνικού Μέλλοντος». Η αλματώδης εξέλιξις των Τ.Τ.Τ. υπηρετούν 7 χιλιάδες υπάλληλοι. Τετρακόσια εκατομμύρια εισπράξεις. Ένας κρατικός οργανισμός με υποδειγματικήν λειτουργίαν. Το πρώτο σώμα των «έφιππων» ταχυδρόμων. Τα ζητήματα των υπαλλήλων, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 9-6-1938, σ. 1.

Ανώνυμος, Αι υπηρεσίαι των Τ.Τ.Τ. Θα ληφθούν προστατευτικά μέτρα δια τους τριατατικούς υπαλλήλους. Ο τεράστιος όγκος των εργασιών των. Οι ανώτεροι υπάλληλοι εις τα άλλα τμήματα του τηλεγραφείου. Η συντελούμενη εργασία- Το κυβερνητικό ενδιαφέρον, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 12-6-1938, σ. 5.

Ανώνυμος, Οι δημοδιδάσκαλοι Αθηνών αποδοκιμάζουν τους κομμουνιστάς, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 14-6-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η άμυνα κατά του κομμουνισμού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 16-6-1938, σ. 5.

Ανώνυμος, Μια εγκύκλιος του υπουργείου παιδείας, εφημερίδα Η Εθνική, 16-6-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Καταρτίζεται το πόρισμα της επιτροπής κατά της γραφειοκρατίας. Αφικνείται ο ειδικός κ. Μπεντώ. Ο αγών εις τας επαρχίας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 28-6-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η συγκέντρωσις των τραπεζιτικών υπαλλήλων, εφημερίδα Η Εθνική, 2-7-1938, σ. 4.

Ανώνυμος, Η λειτουργία των σχολείων αναλφαβήτων εις την μεθόριον περιοχήν. Εξαιρετικά τα αποτελέσματα. Δηλώσεις του κ. Υπουργού, εφημερίδα Η Βραδυνή, 10-7-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Διαγωνισμός δια την Σχολήν Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 11-7-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η δήλωσις του Παπούλια, εφημερίδα Ακρόπολις, 17-7-1938, σ. 1.

Ανώνυμος, Αι μεταθέσεις των εκπαιδευτικών. Η παροχή επιδόματος ευδοκίμου υπηρεσίας. Αι αποφάσεις του υπουργείου της παιδείας, εφημερίδα Ο Τύπος, 17-7-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η Εφημερίς της Κυβερνήσεως, εφημερίδα Ο Τύπος, 18-7-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Η Σχολή Επισκεπτριών Αδερφών, εφημερίδα Έθνος, 28-7-1938, σ. 8.

Ανώνυμος, Νέον κτύπημα κατά του κομμουνισμού. Συνελήφθησαν τα μέλη της οργανώσεως των «Διεθνιστών». Πρόκειται περί οπαδών της πολιτικής του Λέοντος Τρότσκυ. Η αποκαλυφθείσα ανατρεπτικήν των δράσις, εφημερίδα Η Εθνική, 28-7-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Ένα νέον έργον πολιτισμού. Η θεμελίωσις της Σχολής Επισκεπτριών Αδελφών. Ο λόγος του Υπουργού της Κρατικής Υγιεινής, εφημερίδα Η Εθνική, 29-7-1938, σ. 2.

Ανώνυμος, Στασιαστικόν κίνημα εις τα Χανιά. Κατεστάλη αμέσως υπό της κυβερνήσεως. Οι κινηματίαι εισέβαλον την νύκτα εις την πόλιν. Απεστάλησαν πολεμικά με στρατό και αεροπλάνα. Ολόκληρος ο λαός αποδοκιμάζει τους ταραξίας, εφημερίδα Ελληνικό Μέλλον, 30-7-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Συνελήφθη ολόκληρος η κομμουνιστική επιτροπή της πρωτευούσης. Ανεκαλύφθη ο μηχανισμός της κομμουνιστικής στρατιωτικής οργανώσεως, εφημερίδα Η Πρωία, 30-7-1938, σ. 4.

Ανώνυμος, Θα διορισθούν και άλλοι εκπαιδευτικοί λειτουργοί, εφημερίδα Έθνος, 1-8-1938, σ. 3.

Ανώνυμος, Ο απολογισμός του διετούς έργου εις το υπουργείον σιδηροδρόμων, εφημερίδα Ο Τύπος, 2-8-1938, σ. 5.

Ανώνυμος, Το χθεσινόν Υπουργικόν Συμβούλιον. Πανηγυρική συνεδρίασις δια την 4ην Αυγούστου. Λόγοι του Υπουργού της παιδείας και του κ. Πρωθυπουργού. "Η κυβέρνησις περιβάλλεται με την λαϊκήν εμπιστοσύνην", εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 6-8-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Τι επετέλεσε το Υπουργείον Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως, εφημερίδα Η Πρωία, 7-8-1938, σ. 4.

Ανώνυμος, Ο αγών κατά της αναρχία. Πρώην κομμουνιστής βουλευτής αποκηρύσσει την ιδεολογίαν του μια αποκαλυπτική δήλωσις του, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 24-8-1938, σ. 1.

Ανώνυμος, Τα έξοδα μεταθέσεως των υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 31-8-1938, σ. 5.

Ανώνυμος, Αι προαγωγαί εις τα Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ακρόπολις, 6-10-1938, σ. 5.

Ανώνυμος, Ερρυθμίσθησαν οι σχέσεις δημ. υπαλλήλων και συνεταιρισμών. Θα δοθούν συναλλαγματικαί μέχρις ενός μισθού, εφημερίδα η Βραδυνή, 21-10-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο νέος οργανισμός του Πανεπιστημίου, εφημερίδα Η Πρωία, 21-10-1938, σ. 4.

Ανώνυμος, Αι χθεσιναί αποφάσεις του υπουργικού συμβουλίου. Ήρθη ο στρατιωτικός νόμος εις Χανιά. Διευκολύνσεις προς τους δημοσίους υπαλλήλους, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-10-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Οι εισακτέοι εις την Σχολήν Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ο Τύπος, 10-11-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Το γραφείον πληροφοριών του υπουργείου της δικαιοσύνης, εφημερίδα Ο Τύπος, 4-11-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο οργανισμός του Πολυτεχνείου, εφημερίδα Εστία, 22-11-1938, σ. 4.

Ανώνυμος, Λόγοι του κ. Πρωθυπουργού δια τα ζητήματα της ελληνικής παιδείας. Ο κατατονισμός του εκπαιδευτικού μας συστήματος συμφώνως προς τους σκοπούς του κράτους της 4ης Αυγούστου, εφημερίδα Η Εθνική, 29-11-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Ολοκληρούται η αποκέντρωσις δια την εξυπηρέτησιν των πολιτών. Ο νόμος περί διοικητικών υπηρεσιών. Δηλώσεις των κ.κ. Μεταξά και Δουρέντη, εφημερίδα Η Πρωία, 30-11-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Το νέον κτύπημα κατά των κοινωνικών ανατροπέων. Η δήλωση μετάνοιας του πρώην κομμουνιστού βουλευτού Μανωλέα, εφημερίδα Η Εθνική, 1-12-1938, σ. 5.

Ανώνυμος, Παραιτήθησαν οι Υπουργοί Σπυρίδωνος, Ρεδιάδης και Κρητικός. Οι λόγοι της αποχωρήσεώς των. Τα ονόματα των νέων Υπουργών, εφημερίδα Ακρόπολις, 7-12-1938, σ. 6.

Ανώνυμος, Μονιμοποίησις εκτάκτων των Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Η Πρωία, 19-12-1938, σ. 4.

Ανώνυμος, Ζήτω το Αντιδικτατορικόν Μέτωπον, εφημερίδα Ο Ελεύθερος Λαός, Όργανο του Κοινού Μετώπου των κομμάτων και οργανώσεων κατά της δικτατορίας, 25-12-1938.

Ανώνυμος, Η σχολή διοικητικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 12-1-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Διορισμοί και αποχωρήσεις εκπαιδευτικών, εφημερίδα Εστία, 12-1-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Εις την Πάντειον Ακαδημία ήρχισεν από χθες η λειτουργία της σχολής μετεκπαιδεύσεως δια τους διοικητικούς υπαλλήλους. Η φοίτησις θα είναι υποχρεωτική, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 13-1-1939, σ. 3.

Ανώνυμος, Δημόσιοι υπάλληλοι διανείμον φύλλα του «Ριζοσπάστη», εφημερίδα Ακρόπολις, 15-1-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Αστυνομικά καθήκοντα εις τους υπαλλήλους του υπουργείου σιδηροδρόμων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 15-1-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Συγκροτείται πειθαρχικόν συμβούλιον δια τους ανώτερους δημοσίους υπαλλήλους, εφημερίδα Ο Τύπος, 18-1-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Το εβδομαδιαίον Υπουργικόν Συμβούλιον, εφημερίδα Έθνος, 2-2-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Εγκύκλιος του υπουργείου παιδείας για τους μετατεθειμένος διδασκάλους. Τα έξοδα της μετακινήσεως των, εφημερίδα Ο Τύπος, 2-2-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Η χορήγησις αδικαιολογήτων αδειών εις εκπαιδευτικούς λειτουργούς. Αυστηρά εγκύκλιος του Υπουργείου Παιδείας, εφημερίδα Ο Τύπος, 4-2-1939, σ. 5.

Ανώνυμος, Μία εγκύκλιος, εφημερίδα Η Εθνική, 14-2-1939, σ. 1.

Ανώνυμος, Η έκθεσις του κ. Τσουδερού προς τους μετόχους της Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Εστία, 9-3-1939, σ. 3.

Ανώνυμος, Η γενική συνέλευσις των μετόχων της Τραπέζης της Ελλάδος. Η έκθεσις του Διοικητικού της Τραπέζης της Ελλάδος κ. Εμμ. Τσουδερού, εφημερίδα Οικονομολόγος Αθηνών, 11-3-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο μισθός των δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 14-3-1939, σ. 5.

Ανώνυμος, Τα συμβούλια και οι δημόσιοι υπάλληλοι. Συστάσεις του κ. Πρωθυπουργού, εφημερίδα Εστία, 19-3-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο απολογισμός του έργου της Αγροτικής Τραπέζης, εφημερίδα Η Πρωία, 23-3-1939, σ. 1.

Ανώνυμος, Χάρις εις τους κινηματίας των Χανίων, εφημερίδα Η Εθνική, 25-3-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Ανακάλυψις εις Πειραιά κομμουνιστικής οργανώσεως δημοσίων και ιδιωτικών υπαλλήλων. Όλοι οι συλληφθέντες δηλώσαντες μετάνοιαν αφέθησαν ελεύθεροι, εφημερίδα Ακρόπολις, 31-3-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Υπουργικόν Συμβούλιον, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-4-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Μεγάλαι εκπτώσεις εις τους υπαλλήλους επί των εισιτηρίων των σιδηροδρόμων. Αποφάσεις της διευθύνσεως των Σ.Ε.Κ., εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 3-4-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Η αναδιοργάνωσις των υπηρεσιών του υπουργείου εθνικής οικονομίας, εφημερίδα Η Πρωία, 13-4-1939, σ. 1.

Ανώνυμος, Η απόδοσις των δημοσίων εσόδων. Υπουργική ευαρέσκεια, εφημερίδα Η Πρωία, 15-4-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο γεν. γραμματεύς του υφυπουργείου αγορανομίας, εφημερίδα Έθνος, 19-4-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Μια εγκύκλιος δια τους δημοσίους υπαλλήλους εάν παραβιασθή το δίκαιόν των, εφημερίδα Εστία, 19-4-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Μια νέα επιτυχία της αστυνομίας. Ο αρχηγός των κομμουνιστών Θέος συνελήφθη ενώ ητοιμάζετο να δραπετεύση εις την Γαλλίαν. Ο Γενικός Γραμματεύς της κομμουνιστικής νεολαίας και άλλοι σαράντα μπολσεβίκοι εις χείρας της αστυνομίας, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 5-5-1939, σ. 1.

Ανώνυμος, Δηλώσεις Μετάνοιας Συλληφθέντων Κομμουνιστών, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 10-5-1939, σ. 5.

Ανώνυμος, Ο Οργανισμός των Διδακτικών Βιβλίων, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 10-5-1939, σ. 5.

Ανώνυμος, Η ισχύς του νόμου περί εξόδου των οικονομικών υπαλλήλων από της χθες. Ποιοι δικαιούνται να αποχωρήσουν, εφημερίδα Ο Τύπος, 1-6-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο οργανισμός του υπουργείου παιδείας, εφημερίδα Έθνος, 6-6-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Αι μεταρρυθμίσεις εις την μέσην εκπαίδευσιν. Ο νέος νόμος, εφημερίδα Η Πρωία, 9-6-1939, σ. 4.

Ανώνυμος, Δηλώσεις προς τον τύπον του Προέδρου της Κυβερνήσεως. Η σχολική οργάνωσις δια την υγείαν του μαθητού. «Νους υγιής εν σώματι υγιεί», εφημερίδα Ασύρματος, 14-6-1939, σ. 5.

Ανώνυμος, Η οργάνωσις της υγειονομικής υπηρεσίας των σχολείων. Δηλώσεις του κ. Πρωθυπουργού, εφημερίδα Έθνος, 14-6-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Η υπηρεσιακή ικανότης των οικονομικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-6-1939, σ. 5.

Ανώνυμος, Ο διευθυντής γραμμάτων και τεχνών, εφημερίδα Ο Τύπος, 1-7-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Τα πτυχία των μετεκπαιδευθέντων διοικητικών υπαλλήλων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 4-7-1939, σ. 7.

Ανώνυμος, Ο απολογισμός του έργου του υφυπουργείου αγορανομίας, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 10-7-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Δεν θα ενεργούνται αποσπάσεις εκπαιδευτικών. Οι ενεργούντες δια τρίτων εφημερίδα Η Βραδυνή, 13-7-1939, σ. 5.

Ανώνυμος, Αι άδεια των οικονομικών υπαλλήλων, εφημερίδα Εστία, 18-7-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Τοποθετήσεις εις το υπουργείον εθνικής οικονομίας, εφημερίδα Εστία, 18-7-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Αι άδεια των οικονομικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 19-7-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Τροποποίησις του οργανισμού του υφυπουργείου εμπορικής ναυτιλίας, εφημερίδα Εστία, 25-7-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Η αμνηστεία, εφημερίδα Ελληνικό Μέλλον, 4-8-1939, σ. 7.

Ανώνυμος, Το Υπουργικόν Συμβούλιον. Συγκινητική προσφώνησις του κ. Κυριακού προς τον κ. Μεταξάν και η απάντησις του κ. Πρωθυπουργού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 5-8-1939, σ. 3.

Ανώνυμος, Ο μισθός των δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Έθνος, 10-8-1939, σ. 8.

Ανώνυμος, Αυτοί που μας φέρνουν τα νέα. Εις το Τηλεγραφείον Αθηνών όπου στεγάζονται 340 υπάλληλοι. Η εφαρμογή του τηλέτυπου. Ο ταχύς ρυθμός της υπηρεσίας, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 27-8-1939, σ. 4.

Ανώνυμος, Ο κ. Πρωθυπουργός εις τον Υπουργείον Παιδείας, εφημερίδα Έθνος, 29-8-1939, σ. 5.

Ανώνυμος, Υπουργείον Εσωτερικών, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 4-9-1939, σ. 5.

Ανώνυμος, Θέσις γενικού γραμματεύς εις το υπουργείον οικονομικών, εφημερίδα Ο Τύπος, 24-9-1939, σ. 4.

Ανώνυμος, Υπουργική ευαρέσκεια εις τριατατικούς υπαλλήλους, εφημερίδα Ο Τύπος, 24-9-1939, σ. 4.

Ανώνυμος, Οι υπάλληλοι δήμων και κοινοτήτων, εφημερίδα Ακρόπολις, 25-9-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Ο νέος γεν. γραμματεύς του υπουργείου υγιεινής, εφημερίδα Ο Τύπος, 6-10-1939, σ. 4.

Ανώνυμος, Καθηγητής εις διαθεσιμότητα, εφημερίδα Ο Τύπος, 7-11-1939, σ. 4.

Ανώνυμος, Η στέγασις των υπηρεσιών Τ.Τ.Τ. εις τας Αθήνας. Το νέον Μέγαρον, εφημερίδα Έθνος, 14-11-1939, σ. 3.

Ανώνυμος, Η οργάνωσις εστιατορίου του υπαλλήλου εις Αθήνας και Πειραιά, εφημερίδα Η Βραδυνή, 1-12-1939, σ. 6.

Ανώνυμος, Νέα επιτυχία της ασφάλειας Αθηνών. Συνελήφθησαν ο αρχηγός του κομμουνιστικού κόμματος πρώην βουλευτής Τρικκάλων Σάντος, ο Σκαφίδας και άλλα ηγετικά στελέχη. Αποκαλύψεις δια την παράνομον δράσιν των, εφημερίδα Ακρόπολις, 24-12-1939, σ. 1.

Ανώνυμος, Το Υπουργικόν Συμβούλιον προς τον κ. Πρωθυπουργόν. Η απάντησις του κ. Μεταξάν, εφημερίδα Ο Τύπος, 29-12-1939, σ. 4.

Ανώνυμος, Αι άδεια των επί συμβάσει υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-1-1940, σ. 4.

Ανώνυμος, Η διοίκησης της μέσης και στοιχειώδους εκπαιδεύσεως, εφημερίδα Έθνος, 15-1-1940, σ. 3.

Ανώνυμος, Το «εστιατόριον» του υπαλλήλου, εφημερίδα Ακρόπολις, 13-2-1940, σ. 1.

Ανώνυμος, Οι τραπεζιτικοί υπάλληλοι και η εργασία των, εφημερίδα Ακρόπολις, 20-2-1940, σ. 3.

Ανώνυμος, Ανακοινώσεις του Διοικητού της Τραπέζης της Ελλάδος επί της καταστάσεως. Νομισματικαί και συναλλαγματικαί συνθήκαι, εφημερίδα Ακρόπολις, 27-2-1940, σ. 3.

Ανώνυμος, Η ετήσια έκθεσις προς το γενικόν συμβούλιον. Ο Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος κ. Α. Κορυζής εκθέτει την οικονομικήν κατάστασιν. Η επίδρασις του πολέμου επί της διεθνούς οικονομίας. Η κυβέρνησις Μεταξά ακοίμητος φρουρός των οικονομικών μας, εφημερίδα Ασύρματος, 6-3-1940, σ. 4.

Ανώνυμος, Οι προσωρινοί δημοδιδάσκαλοι, εφημερίδα Ασύρματος, 21-3-1940.

Ανώνυμος, Η έκθεσις του Διοικητού της Τραπέζης της Ελλάδος. Η εξέλιξης της Ελληνικής Οικονομίας κατά το 1939, εφημερίδα Ασύρματος, 28-3-1940, σ. 3.

Ανώνυμος, Οι υπάλληλοι της Αγροτικής Τράπεζας προς τον κ. Λαμπρόπουλον, εφημερίδα Η Πρωία, 11-4-1940, σ. 3.

Ανώνυμος, Προκήρυξις γενικής συνομοσπονδίας εργατών δια τον εορτασμόν της πρωτομαγιάς. Το τεράστιον έργον του κ. πρωθυπουργού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 21-4-1940, σ. 4.

Ανώνυμος, Εν μέσω θυελλωδών εκδηλώσεων ο κ. Μεταξάς ανέπτυξε τα προστατευτικά μέτρα τα ληφθέντα υπέρ των εργαζομένων, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 2-5-1940, σ. 1.

Ανώνυμος, Ο απολογισμός του έργου του υφυπουργείου αγορανομίας κατά την Α΄ τριμηνίαν του 1940, εφημερίδα Ασύρματος, 19-5-1940, σ. 2.

Ανώνυμος, Νέα διαρρύθμισις εις τας υπηρεσίας του υφυπουργείου εμπορικής ναυτιλίας, εφημερίδα Ασύρματος, 23-7-1940, σ. 6.

Ανώνυμος, Εθνική Παιδεία, εφημερίδα Η Πρωία, 27-7-1940, σ. 1.

Ανώνυμος, Το Υπουργικόν Συμβούλιον προς τον κ. Πρωθυπουργόν. Η προσφώνησις του Υπουργού της Γεωργίας κ. Κυριακού και η απάντησις του αρχηγού της κυβερνήσεως κ. Μεταξά, εφημερίδα Ακρόπολις, 3-8-1940, σ. 6.

Ανώνυμος, Διορισμοί διδασκάλων. Η καταπολέμησις του αναλφαβητισμού, εφημερίδα Ο Τύπος, 7-8-1940, σ. 4.

Ανώνυμος, Ο απολογισμός, εφημερίδα Ακρόπολις, 13-8-1940, σ. 5.

Ανώνυμος, Η κατεδάφισις του Δημοτικού Θεάτρου. Το νέον μέγαρον των Τ.Τ.Τ., εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 26-8-1940, σ. 6.

Ανώνυμος, Απαλλαγή διδασκάλων λόγω ορίου ηλικίας, εφημερίδα Ασύρματος, 29-8-1940.

Ανώνυμος, Η συμβολή των διοικητικών υπηρεσιών εις την γενικήν απογραφήν, εφημερίδα Η Βραδυνή, 24-9-1940, σ. 3.

Ανώνυμος, Οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί οφείλουν να αποδίδουν τον χαιρετισμόν των μαθητών- φαλαγγιτών, εφημερίδα Ασύρματος, 29-9-1940.

Ανώνυμος, Για την υπεράσπιση της Ελλάδας και του λαού μας. Για την ανεξαρτησία και την ακεραιότητα της πατρίδας μας. Για μια συνεπή πάλη ενάντια στην ελληνοϊταλική επιδρομή. Ανοιχτό Γράμμα του Αρχηγού του Κ.Κ.Ε. σ. Ν. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ στον πρόεδρο της κυβέρνησης Μεταξά. εφημερίδα Ριζοσπάστης, 1-10-1940, σ. 1.

Ανώνυμος, Διάγγελμα του κ. Πρωθυπουργού δια την απογραφήν, εφημερίδα Νέα Ελλάς, 4-10-1940, σ. 1.

Ανώνυμος, Νέαι οδηγίαι δια την απογραφήν, εφημερίδα Νέα Ελλάς, 10-10-1940, σ. 3.

Ανώνυμος, Πώς θα γίνη η αυριανή απογραφή, εφημερίδα Νέα Ελλάς, 14-10-1940, σ. 1.

Ανώνυμος, Ο νέος οργανισμός του υπουργείου προνοίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 16-10-1940, σ. 3.

Ανώνυμος, Εδημοσιεύθη ο νέος οργανισμός της Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος, εφημερίδα Ασύρματος, 16-10-1940.

Ανώνυμος, Η οργάνωσις της υπηρεσίας της σχολικής υγιεινής. Εγκύκλιοι του Υπουργείου, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 21-10-1940, σ. 4.

Ανώνυμος, Εκηρύχθη ο στρατιωτικός νόμος, εφημερίδα Ασύρματος, 28-10-1940, σ. 1.

Ανώνυμος, Έκτακτος Έκδοσις ώρα 7η Πρωινή. Ο ιταλός πρεσβευτής επέδωσεν την 3ην πρωινήν τελεσίγραφον προς την ελληνικήν κυβέρνησιν. Τα ιταλικά στρατεύματα επρόκειτο να κινηθούν εναντίον της Ελλάδος την 6ην πρωινήν ώραν. Η Α.Μ. ο Βασιλεύς υπέγραψε σήμερον την πρωίαν διάταγμα περί γενικής επιστρατεύσεως της χώρας. Διάγγελμα του πρωθυπουργού κ. Μεταξά προς τον ελληνικόν λαόν: «Αρχίζει ο υπέρ πάντων αγών», εφημερίδα Η Πρωία, 28-10-1940, σ. 4.

Ανώνυμος, Ο πόλεμος ήρχισε! Ζήτω η Ελλάς! Αέρα! Αι ελληνικαί φάλαγγες απήντησαν εις το πυρ των ποταπών επιδρομέων. Η Α.Μ. ο Βασιλεύς Γενικός Αρχιστράτηγος. Η Αγγλία περί το πλευρόν της Ελλάδος. Εβομβαρδίσθησαν Τατόι, Κόρινθος και Πάτραι. Τα αεροπλάνα μας κατεδίωξαν τους άνανδρους. Εις τας Πάτρας εφονεύθησαν 50 εκ του αμάχου πληθυσμού, εφημερίδα Ελληνικόν Μέλλον, 29-10-1940, σ. 1.

Ανώνυμος, «Νυν υπέρ πάντων ο αγών». Ο στρατός μας μάχεται ηρωικώς εις την Ήπειρον κρατών τας θέσεις του. Σύσσωμον το έθνος εις τας επάλξεις εναντίον των άνανδρων δολοφόνων. Ο Σεβασμός, εφημερίδα Ο Τύπος, 29-10-1940, σ. 1.

Ανώνυμος, Η γ΄ ημέρα του ελληνοϊταλικού πολέμου. Παγκόσμιος θαυμασμός για την αγωνιζομένην Ελλάδα, Η παρεφθαρμένη, εφημερίδα Ο Τύπος, 30-10-1940, σ. 1.

Ανώνυμος, Η δ΄ ημέρα του ελληνοϊταλικού πολέμου. Παραμένει άκαμπτος η ελληνική αντίστασις. Ο πολεμιστής, εφημερίδα Ο Τύπος, 31-10-1940, σ. 1.

Ανώνυμος, Οι δημόσιοι υπάλληλοι εις τον υπέρ όλων αγώνα, εφημερίδα Ακρόπολις, 8-11-1940, σ. 1.

Ανώνυμος, Το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 3-1-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Εμπνευσμένη εγκύκλιος προς Εκπαιδευτικούς, εφημερίδα Νέα Ελλάς, 7-1-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Οι κομμουνιστές της Ακροναυπλίας στη γραμμή του πυρός για την ανεξαρτησία της πατρίδας και τη λευτεριά του λαού μας, εφημερίδα Ριζοσπάστης, 8-1-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Ο Ιωάννης Μεταξάς παρέδωσε το πνεύμα την χαραυγήν. Το έθνος πενθεί την απώλειαν του μεγάλου αρχηγού. Σύσσωμος η Ελλάς ορκίζεται παρά το φέρετρον να συνεχίση το έργον του. Η νίκη πτερυγίζει υπεράνω της σορού του κυβερνήτη, εφημερίδα Η Βραδυνή, 29-1-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Διάγγελμα της Α.Μ. του Βασιλέως προς τον ελληνικόν λαόν. «Είμαι πεπεισμένος ότι θα ευοδωθή ο γιγάντιος αγών τον οποίον ο στρατός μας διεξάγει επί του πεδίου τα τιμής και τον οποίον θα φέρη εις πέρας». Η αιώνια Ελλάς θα ζήση και θα θριαμβεύση αντάξια των ηρώων και μαρτύρων μας. «Ζητώ από όλους τους Έλληνας και τας Ελληνίδας πειθαρχίαν», εφημερίδα Ο Τύπος, 29-1-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 7-2-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Διαγωνισμός δια την πρόσληψιν 400 ταμειακών, εφημερίδα Νέα Ελλάς, 12-2-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 14-2-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Τα συμπεράσματα της ερεύνης μας μεταξύ των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Η ζωηρά απήχησις της, εφημερίδα Ακρόπολις, 18-3-1940, σ. 1.

Ανώνυμος, Το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Εστία, 21-3-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Η έκθεσις του γενικού συμβουλίου της Εθν. Τραπέζης ενώπιον της γεν. συνελεύσεως των μετόχων, εφημερίδα Εστία, 22-3-1941, σ. 3.

Ανώνυμος, Η έκθεση της πεπραγμένων της Εθνικής Τραπέζης. Αισιόδοξοι προβλέψεις δια το μέλλον, εφημερίδα Ασύρματος, 24-3-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Η έκθεσις του Διοικητού κ. Βαρβαρέσου κατά την χθεσινήν συνέλευσιν των μετόχων της Τραπέζης της Ελλάδος. Η πορεία των δημόσιων οικονομικών- Η σταθεροποίησις της δραχμής, εφημερίδα Ακρόπολις, 28-3-1941, σ. 3.

Ανώνυμος, Ολόκληρος η έκθεσις του ισολογισμού Τραπέζης Ελλάδος. Απολύτως αισιόδοξα συμπεράσματα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 29-3-1941, σ. 3.

Ανώνυμος, Την 5.15΄ πρωινήν σήμερον η Ελλάς υπέστη απρόκλητον επίθεσιν υπό της Χιτλερικής Γερμανίας. Τα ηρωικά ελληνικά στρατεύματα αμύνονται του πατρίου εδάφους. Οι Γερμανοί επετέθησαν και κατά της Γιουγκοσλαυϊας προσβάλοντας ήδη αυτήν εκ πέντε σημείων. Θα νικήσωμεν και θα ζήσωμεν ελεύθεροι!, εφημερίδα Ασύρματος, 6-4-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Οι νέοι άνανδροι δολοφόνοι θα υποστούν την αυτήν τύχην. Απροκλήτως οι Γερμανοί επετέθησαν κατά των ανατολικών συνόρων μας. Ο στρατός μας αμύνεται της πατρίδος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 6-4-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Αποθανόντος αιφνιδίως του πρωθυπουργού Αλ. Κοριζή σχηματίζεται νένα κυβέρνησις. Την Προεδρία θα ασκεί εφεξής η Α.Μ. ο Βασιλεύς, την δε αντιπροεδρίαν ο κ. Κ. Κοτζιάς. Απεκρούσθησαν επιτυχώς όλαι αι προσπάθειαι του εχθρού εφ' ολοκλήρου του μετώπου. Ο ελληνικός λαός καλείται να πατάσση αμείλικτως τους ηττοπαθείς και διαδοσίας, εφημερίδα Η Πρωία, 19-4-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Υπουργείον Πολέμου, εφημερίδα Η Βραδυνή, 21-4-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Ο άναξ δια διαγγέλματος του προς τον λαόν κηρύσσει την μέχρι εσχάτων άμυναν. Την διεύθυνσιν των εργασιών του υπουργικού συμβουλίου ανέλαβεν η Α.Μ. ο Βασιλεύς. Η νέα κυβέρνησις συνεκροτήθη υπό την αντιπροεδρίαν του Ναυάρχου Σακελαρίου, εφημερίδα Η Πρωία, 21-4-1941, σ. 1,

Ανώνυμος, Ο κ. Πρωθυπουργός προς τους υπαλλήλους του υπουργείου οικονομικών, εφημερίδα Η Βραδυνή, 22-4-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Την προεδρίαν της νέας κυβερνήσεως ανέλαβεν από χθες ο κ. Εμμανουήλ Τσουδερός. Δια ραδιοφωνικού του λόγου προς τον λαόν ετόνισεν ότι ουδείς Έλλην θα λιποψυχήση, εφημερίδα Η Πρωία, 22-4-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Υπουργικόν Συμβούλιον συνήλθεν εις Κρήτην, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 25-4-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Αι υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων. Απαγορεύεται η αυθαίρετος απομάκρυνσις εκ των θέσεων των, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 25-4-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Διορισμοί νέων υπουργών, εφημερίδα Ο Πρωινός Τύπος, 27-4-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Οι Γερμανοί εισήλθον. Πώς συντελέσθη η είσοδος των γερμανικών στρατευμάτων εις Αθήνας. Η συγκινητική τελετή της παραδόσεως της πόλεως εις τον στρατόν της κατοχής. Μοτοσυκλετισταί, αυτοκίνητα, άρματα μάχης και τανκς- Όλαι αι λεπτομέριαι που προηγήθησαν της εισόδου, εφημερίδα Ακρόπολις, 28-4-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Τα γερμανικά στρατεύματα εισήλθον σήμερον εις τα Αθήνας την 8^{ην} π.μ. Ανακοινώσεις του γερμανικού φρούραρχου. Διάγγελμα του Δημάρχου Αθηναίων. Τα ληφθέντα μέτρα δια την τήρησιν της τάξεως. Όλαι αι εξουσίαι εις χείρας του κ. Πλυτά, εφημερίδα Ασύρματος, 28-4-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Αφίκετο ο στρατάρχης Λιστ. Αι πρώται συνεργασίαι του δια την ρύθμισιν της καταστάσεως. Η λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών. Οι μισθοί των υπαλλήλων, εφημερίδα Ο Πρωινός Τύπος, 29-4-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Ο στρατηγός Τσολάκογλου εσχημάτισε κυβέρνησιν η οποία ορκίζεται σήμερον την 9 π.μ. Προκήρυξις του νέου πρωθυπουργού. Ο πλήρης κατάλογος των υπουργών. Κυβέρνησις εργασίας, εφημερίδα Ακρόπολις, 30-4-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Ωρκίσθη χθες και συνήλθεν εις πρώτον υπουργικόν η εθνική κυβέρνησις. Θα λάβη αμέσως όλα τα ενδεικνυόμενα μέτρα δια την αντιμετώπισιν της καταστάσεως, εφημερίδα Η Πρωία, 1-5-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Ωρκίσθη χθες η εθνική κυβέρνησις. Η πρώτη συνεδρίασις του Υπουργικού Συμβουλίου. Τα μεγάλα προβλήματα, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 1-5-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Εστία, 2-5-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Οι υπάλληλοι να επανέλθουν εις τας θέσεις των, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 5-5-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Η Αγροτική Τράπεζα απαλλάσσεται των υπηρεσιών του υποδιοικητή της. Αποσπάσεις δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 7-5-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Θα τιμωρηθούν μέχρι αίματος οι καταχραστές του δημόσιου πλούτου, διετάχθη έλεγχος της διοικήσεως πρωτευούσης, δήμων και κοινοτήτων, η διενέργεια και νέων συλλήψεων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 7-5-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Καταργείται η πολυθεσία. Οι υποχρεώσεις των δημοσίων λειτουργών. Ουδεμία αμοιβή δια τα υπηρεσιακά συμβούλια. Αι διατάξεις δια τους δικηγόρους και ιατρούς, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 7-5-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Συνελήφθησαν δεκαπέντε πρώην υπουργοί και ο τέως αρχιστράτηγος. Παραπέμπονται εις δίκην ενώπιον ειδικού δικαστηρίου και 6 ανώτεροι δημόσιοι λειτουργοί, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 7-5-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Θα περικοπούν πολλαί θέσεις δημοσίων υπαλλήλων. Οικονομίαι εις τον προϋπολογισμόν, εφημερίδα Ακρόπολις, 10-5-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Δεν πρόκειται να γίνουν διορισμοί δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 10-5-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Θα συλληφθούν και άλλοι δοσίλογοι, εφημερίδα Η Πρωία, 11-5-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Το υπουργικόν συμβούλιον ενέκρινε χθες νομοθετικόν διάταγμα περί δικαιοστασίου, εφημερίδα Η Πρωία, 11-5-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Το Υπουργικόν Συμβούλιον συνήλθε χθες εις δυο εκτάκτους συνεδριάσεις. Συνίσταται ανακριτική επιτροπή δια τους καταχραστάς, εφημερίδα Ακρόπολις, 17-5-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Θα παταχθή η αυθαιρεσία των κρατικών οργάνων, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 18-5-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Αυστηραί κυρώσει κατά των αντιδρώντων εις το κυβερνητικόν έργον δημοσίων υπαλλήλων και οργανισμών δημοσίου δικαίου, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 24-5-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Οι δημόσιοι υπάλληλοι ταχέως εις τας θέσεις των, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 26-5-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Ο κ. Γκοτζαμάνης ανέλαβε τα καθήκοντά του με σύνθημα: εργασία, περισυλλογή, σωφροσύνη, εφημερίδα Η Βραδυνή, 27-5-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Το υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Εστία, 30-5-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Διετάχθησαν αυστηραί ανακρίσεις δια το θλιβερόν επεισόδιον της Ακροπόλεως, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-6-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Ο λαός καλείται να επεμβαίνη αυθορμήτως και να πατάσση τους ανόητους εκδηλώσεις αι οποίαι εκσπούν επί του συνόλου. Νυκτεριναί ανακοινώσεις του κ. Πρωθυπουργού, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-6-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Το χθεσινόν υπουργικόν συμβούλιον, εφημερίδα Ακρόπολις, 5-6-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Δημοσιεύεται ο νόμος της πολυθεσίας. Οι περιορισμοί, εφημερίδα Η Βραδυνή, 11-6-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Τα μαθήματα των γυμνασίων μέχρι 15^{η} Ιουλίου. Οι αδιόριστοι καθηγηταί. Πίνακες προαγωγών, εφημερίδα Η Βραδυνή, 11-6-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Η κυβέρνησις μελετά το ζήτημα της αυξήσεως και της ενοποιήσεως των μισθών και συντάξεων των υπαλλήλων. Θα διατεθούν οσαδήποτε και αν απαιτηθούν ποσά δια την ανακούφισην της δυστυχίας δια των λαϊκών συσσιτίων, εφημερίδα Η Πρωία, 13-6-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Το ενιαίον μισθολόγιον των υπαλλήλων. Το μισθολογικόν μωσαϊκόν, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 19-6-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Οι μισθοί των υπαλλήλων. Δεν απεκρυσταλλώθη απόφασις. Πιστώσεις δι' εκτελέσεως έργων υπό του υπουργείου της προνοίας, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 21-6-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Η ορκωμοσία των υπαλλήλων θα γίνει εντός της εβδομάδος, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-6-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Οι μισθοί και τα ημερομίσθια των υπαλλήλων. Εντός των ημερών θα ληφθή απόφασις, εφημερίδα Πρωινός Τύπος, 22-6-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Θα μειωθούν οι μισθοί των ανώτατων και ανώτερων υπαλλήλων τραπεζών και εταιρειών. Έγγραφον του κ. Γκοτζαμάνη, εφημερίδα Η Βραδυνή, 2-7-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Διευκολύνσεις επισιτιστικαί παρέχονται εις δημοσίους υπαλλήλους. Η κυβέρνηση θα ιδρύση πρατήριο τροφίμων. εφημερίδα Η Βραδυνή, 2-7-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Ο κ. Πρωθυπουργός ανέλαβε προσωρινώς την διεύθυνσιν του Υπουργείου Επισιτισμού. Εντείνονται αι ενέργειαι προς διώξιν της ασχροκέρδειας και την συγκέντρωσιν διαφόρων ειδών προς διανομήν, εφημερίδα Ακρόπολις, 8-7-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Αι αυξήσεις των μισθών, εφημερίδα Η Πρωία, 16-7-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Κατά το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον θα συζητηθή το ζήτημα της αυξήσεως των μισθών. Θα δοθούν υπό τύπων επιδομάτων ακρίβειας ζωής. Τα ποσοστά καθορίζονται αναλογικώς από 10 μέχρι 60 τοις εκατό, εφημερίδα Ακρόπολις, 17-7-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Σήμερον το υπουργικόν συμβούλιον θα συζητήση την προσαρμογήν των μισθών, εφημερίδα Η Πρωία, 19-7-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Απεφασίσθη οριστικώς η αναπροσαρμογή των μισθών και ημερομισθίων. Λεπτομερής πίναξ των παρεχόμενων κατά κατηγορίας ποσοστών αυξήσεων εις τους ιδιωτικούς και δημοσίους υπαλλήλους, τους εργάτας κ.λπ., εφημερίδα Η Πρωία, 20-7-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Αύριον θα δημοσιευθούν τα διατάγματα δια την προσαρμογήν των μισθών. Αι τιμαί των λαχανικών και οπώρων θα ορίζωνται ανά πάσα εβδομάδα. Η τιμή του άρτου διετιμήθη οριστικώς προς δραχμάς 16.70 κατ' οκάν, εφημερίδα Η Πρωία, 22-7-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Η ρεμούλα εις τον Δήμον Αθηναίων. Καταγγελίαι εις βάρος του τέως Υπουργού Κ. Κοτζιά. Χορός εκατομμυρίων υπέρ φίλων και ημετέρων, εφημερίδα Ακρόπολις, 1-8-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Θα απολυθούν οι ανωμάλως προσληφθέντες εις την Αγροτικήν Τράπεζαν. Η θητεία του κ. Λαμπρόπουλου, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-8-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Υπό έλεγχον αι περιουσίαι οκτώ υπουργών και 18 άλλων παραγόντων της 4ης Αυγούστου, εφημερίδα Η Πρωία, 7-9-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Το σημερινόν υπουργικόν συμβούλιον. Συντάξεις και πολυθεσία, εφημερίδα Η Βραδυνή, 13-9-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Οι υπάλληλοι, εφημερίδα Η Βραδυνή, 16-9-1941, σ. 1.

Ανώνυμος, Απολύσεις ανώτερων υπαλλήλων του δήμου προς διευκόλυνσιν του ελέγχου. Υποβιβασμοί και άλλαι μεταβολαί, εφημερίδα Ακρόπολις, 18-9-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Το Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, Εργατικό Βήμα, Κεντρικό Όργανο του Εθνικού Εργατικού Απελευθερωτικού Μετώπου της Ελλάδος, 21-9-1941.

Ανώνυμος, Ο μισθός των δημοσίων υπαλλήλων του μηνός Νοεμβρίου καταβάλλεται από σήμερον, εφημερίδα Ακρόπολις, 15-10-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Το χθεσινόν υπουργικόν συμβούλιον δια τα επισιτιστικά ζητήματα της χώρας, Προβλέπεται η επιβολή αυστηρών κυρώσεων και έλεγχος της περιουσίας των «μαυραγοριτών», εφημερίδα Ακρόπολις, 5-11-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Ο κ. Τσολάκογλου ανέλαβε χθες τα Υπουργεία Ασφαλείας και Εσωτερικών, εφημερίδα Η Πρωία, 25-11-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, Η πληρωμή των μισθών Φεβρουαρίου και Μαρτίου εις τους δημοσίους υπαλλήλους, εφημερίδα Η Βραδυνή, 15-12-1941, σ. 2.

Ανώνυμος, 14 Απρίλη 1942: Η μεγάλη απεργία των Τριατατικών ενάντια στην πείνα, διαθέσιμο σε: https://www.postnet.gr/article.php?id=1884, Πανελλήνια Ομοσπονδία Σωματείων Ταχυδρομικών.

Ανώνυμος, Τα κυβερνητικά μέτρα δια την αντιμετώπισιν της λευκής απεργίας των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Επετάχθη το προσωπικόν της τραπέζης της Ελλάδος. Πως θα καθορίζεται εφεξής ο φόρος κοινωνικής πρόνοιας. Ανακοινώσεις του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-6-1943, σ. 1.

Ανώνυμος, Σημερινά Καθήκοντα, εφημερίδα Δασκαλικό Βήμα, Όργανο των Δασκαλικών Συμφερόντων, 10-6-1943, σ. 1.

Ανώνυμος, Η απεργία των τραπεζιτικών υπαλλήλων, εφημερίδα Σάλπισμα Λευτεριάς, Όργανο της Κ.Ε. του ΕΑΜ της ΑΤΕ, 12-7-1943, σ. 1.

Ανώνυμος, Γενική κινητοποίηση πριν τον χειμώνα!, εφημερίδα το Δημοσιοϋπαλληλικό Βήμα, Όργανο της Σοσιαλιστικής Παράταξης Δημοσίων Υπαλλήλων, 8-1943, σ. 1.

Ανώνυμος, Απαράδεκτα τα αιτήματα των δημοσίων υπαλλήλων. Κατηγορηματικαί δηλώσεις του προέδρου της κυβερνήσεως κ. Ι. Ράλλη. Η απεργία των υπαλλήλων εξυπηρετεί τα αναρχικά στοιχεία. Διετάχθη η πληρωμή των μη απεργησάντων δημοσίων υπαλλήλων, εφημερίδα Η Βραδυνή, 30-8-1943, σ. 1.

Ανώνυμος, Νέα εξόρμηση. Ο Σκοπός μας, εφημερίδα Ελεύθερος Δημόσιος Υπάλληλος, Όργανο της Ομοσπονδίας Δημοσίων Υπαλλήλων, 30-9-1943, σ. 1.
Ανώνυμος, Προσοχή: Επιστράτευση!!, εφημερίδα Εμπρός, Όργανο της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ιδιωτικών Υπαλλήλων, 14-10-1943, σ. 1.

Ανώνυμος, Ανακοίνωσις, εφημερίδα Αθηναϊκά Νέα, 21-1-1944, σ. 2.

Ανώνυμος, Το νέον έγκλημα, εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα,* 28-1-1944, σ. 1.

Ανώνυμος, Διοικητικά μέτρα του υπουργείου επισιτισμού, εφημερίδα Ακρόπολις, 8-2-1944, σ. 2.
Ανώνυμος, Δια την συμπεριφοράν των επισιτιστικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 9-2-1944, σ. 2.

Ανώνυμος, Η λειτουργία των σχολείων, εφημερίδα Αθηναϊκά Νέα, 23-2-1944, σ. 2.

Ανώνυμος, Ζήτω η 25η Μαρτίου, εφημερίδα Υπαλληλική Αλληλεγγύη, Όργανο του τομέα δημοσίων υπαλλήλων και νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, 25-3-1944, σ. 1.

Ανώνυμος, Ανακοίνωσις, εφημερίδα Ακρόπολις, 23-4-1944, σ. 1.

Ανώνυμος, Κράτος και δημόσιοι υπάλληλοι, εφημερίδα Ακρόπολις, 25-4-1944, σ. 1.

Ανώνυμος, Ανακοίνωσις, εφημερίδα Ακρόπολις, 18-5-1944, σ. 1.

Ανώνυμος, Ο κ. Ι.Δ. Ράλλης εξέφρασε εχθές την κυβερνητικήν ικανοποίησιν δια την νομιμόφρονα στάσιν του λαού και των υπαλλήλων, εφημερίδα Αθηναϊκά Νέα, 25-8-1944, σ. 1.

Ανώνυμος, Ο απολογισμός του υπουργείου επισιτισμού κατά το έτος 1943, εφημερίδα Ακρόπολις, 6-9-1944, σ. 1.

Ανώνυμος, Τα θύματα των εκπαιδευτικών, εφημερίδα Διδασκαλικό Βήμα, Όργανο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, 1-12-1944, σ. 1.

Ανώνυμος, 70 χρόνια από την ίδρυση του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου, διαθέσιμο σε: erodotos.wordpress.com/2010/09/27/70-eam/.

Αρβανιτάκης Δ., Ο Ιωάννης Μεταξάς και το «Κοινωνικό Κράτος», εφημερίδα Ριζοσπάστης, 27-10-2012, διαθέσιμο σε https://www.rizospastis.gr/story.do?id=7111069.

Βενέζης Η., 22 Ιουλίου 1943, εφημερίδα Ριζοσπάστης, Αθήνα, 2001.

Βενετσανοπούλου Μ., Η συμβολή του Εθνικού Τυπογραφείου στην εξέλιξη της Δημόσιας Διοίκησης, Επιθεώρηση Αποκέντρωσης, Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Αθήνα, 2007, τ. 47, τ. 48.

Γεράνης Σ., Η νέα μεγάλη έρευνα μας για τα ζητήματα των εργαζομένων. Η συμπαγής και ιδιότυπος τάξις των τραπεζιτικών υπαλλήλων που προσεγγίζουν τας 14 χιλιάδας. εφημερίδα Ακρόπολις, 21-2-1940, σ. 1.

Γεράνης Σ., Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Τα ζητήματα που απορροφούν την επαγγελματική προσοχή της τάξεως των τραπεζιτικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 22-2-1940, σ. 1.

Γεράνης Σ., Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική ζωή των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Απαγορεύσεις- περιορισμοί- αιτήματα, εφημερίδα Ακρόπολις, 23-2-1940, σ. 1.

Γεράνης Σ., Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική ζωή των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Οι όροι της εργασίας των, εφημερίδα Ακρόπολις, 24-2-1940, σ. 1.

Γεράνης Σ., Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική ζωή των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Οι μηχανές- λογισταί και η επίδρασίς των, εφημερίδα Ακρόπολις, 26-2-1940, σ. 1.

Γεράνης Σ., Τα ζωτικότερα ζητήματα που απασχολούν την τάξι των τραπεζιτικών υπαλλήλων, εφημερίδα Ακρόπολις, 28-2-1940, σ. 1.

Γεράνης Σ., Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η ασφαλιστική προστασία των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Σύνταξις- περίθαλψη- πρόνοια, εφημερίδα Ακρόπολις, 2-3-1940, σ. 1.

Γεράνης Σ., Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική οργάνωσις των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Η ίδρυσις ενός οργανισμού που θα περιλάβη ολόκληρη την τάξιν των, εφημερίδα Ακρόπολις, 7-3-1940, σ. 1.

Γεράνης Σ., Η έρευνα μας μεταξύ των εργαζομένων. Η επαγγελματική οργάνωσις των τραπεζιτικών υπαλλήλων. Η ίδρυσις ενός οργανισμού που θα περιλάβη ολόκληρη την τάξιν των, εφημερίδα Ακρόπολις, 8-3-1940, σ. 1.

Δενεζάκης Α., Το πογκρόμ κατά των αναπήρων πολέμου στις 30 Νοεμβρίου 1943, ιστοσελίδα Ημεροδρόμος, 30-11-2020, διαθέσιμο σε: https://www.imerodromos.gr/to-pogkrom-kata-ton-anapiron-polemoy-stis-30-noemvri-1943/.

Θεοδωρόπουλος Θ., Η οργάνωσις των δημοσίων υπηρεσιών, εφημερίδα Η Εθνική, 16-5-1938, σ. 1.

Θεοδωρόπουλος Θ., Η οργάνωσις των δημοσίων υπηρεσιών, εφημερίδα Η Εθνική, 23-5-1938, σ. 1.

Θεοδωρόπουλος Θ., Η οργάνωσις των δημοσίων υπηρεσιών, εφημερίδα Η Εθνική, 30-5-1938, σ. 1.

Κ. , Αθηναϊκόν Ρεπορτάζ. Μετά την κατεδάφισιν του Δημ. Θεάτρου. Το νέον μέγαρον των Τ.Τ.Τ. και το Δημαρχείον, εφημερίδα Έθνος, 23-12-1939, σ. 3.

Καραγιάννης Γ., «4η Αυγούστου» και Εκκλησία: «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια»…, ιστοσελίδα Ημεροδρόμος, 4-8-2020, διαθέσιμο σε: «4η Αυγούστου» και Εκκλησία: «Πατρίς, θρησκεία, οικογένεια»... | Ημεροδρόμος (imerodromos.gr).

Καρπούζης Χ., Πώς θα λειτουργήσουν αι κοινωνικαί ασφαλίσεις. Περίπου 700.000 εργάτες και υπάλληλοι θα υπαχθούν υποχρεωτικώς εις αυτάς, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 22-2-1937, σ. 1.

Κλαδάς Σ., Η Εργατική Εστία πυρήν δια την οργάνωσιν της μετεργασιακής προστασίας, εφημερίδα Ελεύθερος Άνθρωπος, 5-7-1937, σ. 1.

Κοντογιάννης Γ., Ο οικοδομικός συνεταιρισμός των υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 18-9-1936, σ. 2.

Κωστόπουλος Τ., Τι έκανες στον πόλεμο τραπεζοϋπάλληλε;, εφημερίδα Η Εφημερίδα των Συντακτών, 5-6-2016.

Λαγός Κ., Ιστορική αποκάλυψη. Τι απέγινε η Ιουλία Μπίμπα, η ηρωική δασκάλα της κατοχής που έγινε σαμποτέρ και τίναξε στον αέρα την προδοτική ΕΣΠΟ. Βρέθηκε το πιστοποιητικό θανάτου στη Βιέννη όπου εκτελέστηκε με γκιλοτίνα…, Ιστοσελίδα: Μηχανή του Χρόνου, διαθέσιμο σε http://www.mixanitouxronou.gr/istoriki-apokalypsi-ti-apegine-i-ioulia-biba-i-iroiki-daskala-tis-katoxis-pou-egine-saboter-kai-tinakse-ston-aera-tin-prodotiki-espo-vrethike-to-pistopoiitiko-thanatou-stin-vienni-opou-ektelestike/.

Λιάκος Α., Η ιστοριογραφία του εργατικού κινήματος- Σημειώσεις για μια επισκόπηση, Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, 12/1988, τ 35-36-37, σ. 161-170.

Μαΐλης Μ., Ο αστικός πολιτικός κόσμος και η 4η Αυγούστου, Κομμουνιστική Επιθεώρηση 4, Αθήνα, 2001, διαθέσιμο σε: https://www.komep.gr/m-article/8f224dbe-ff2a-11e9-95d7-3ed1504937da/.

Μαΐλης Μ., Ο αστικός κόσμος στην κατοχή. Η κατοχική κυβέρνηση και τα τάγματα ασφαλείας. Κομμουνιστική Επιθεώρηση, 5, Αθήνα, 2009, διαθέσιμο σε: https://www.komep.gr/m-article/O-ASTIKOS-KOSMOS-STIN-KATOXI.-I-KATOXIKI-KYBERNISI-KAI-TA-TAGMATA-ASFALEIAS/.

Μαλαγκονιάρης Σ., Οι Αθηναίοι διαδηλώνουν κατά της κατοχής των Βουλγάρων, εφημερίδα Η Εφημερίδα των Συντακτών, 23-7-2017.

Μαλαίνος Ε., Το διοικητικόν μας σύστημα, εφημερίδα Η Βραδυνή, 9-9-1936, σ. 1.

Μαλαίνος Ε., Η εφαρμογή του διοικητικού συστήματος, εφημερίδα Η Βραδυνή, 10-9-1936, σ. 1.

Μαλαίνος Ε., Η οργάνωσις της διοικήσεως, εφημερίδα Η Βραδυνή, 11-9-1936, σ. 1.

Μαλαίνος Ε., Η οργάνωσις της διοικήσεως, εφημερίδα Η Βραδυνή, 12-9-1936, σ. 1.

Μαλαίνος Ε., Η διοικητική διαίρεσις και η κωδικοποίησις της νομοθεσίας, εφημερίδα Η Βραδυνή, 18-9-1936, σ. 1.

Μαργαρίτης Γ., Η περίοδος της κρίσιμης καμπής (1942-1943). Μια μαρτυρία για την μεταβολή των συνθηκών στην κατεχόμενη Ελλάδα, Μνήμων, Αθήνα, 1992, τ.14, σ. 133-149.

Μαργαρίτης Γ., Η 4η Αυγούστου και οι Κομμουνιστές, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 15-23.

Μαυρέας Κ., Κοινωνική πολιτική και ιδεολογία στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Επιδράσεις και εξελίξεις με αφορμή το ζήτημα των κοινωνικών ασφαλίσεων, Θέσεις, Αθήνα, 1998, τ. 64, σ. 1-22.

Μπαλκούρα, Κ., Τα παιδιά του Ιούλη, εφημερίδα Η Εφημερίδα των Συντακτών, 21-7-2013.

Μπάρτζης Γ., Χρονολογικός Πίνακας της Ιστορίας του Συνδικαλιστικού Κινήματος των Ελλήνων Δασκάλων, Εκπαιδευτικά, Αθήνα, 1986, τ.2, σ. 119-125.

Μπογιόπουλος Ν., 14 Αυγούστου 1954: Απόψε, που σκοτώνουν τον Πλουμπίδη, Ν. Πλουμπίδης, Φυλακές Απομόνωσης 5.3.54, ιστοσελίδα Ημεροδρόμος, 14-8-2021, διαθέσιμο σε: https://www.imerodromos.gr/14-aygoystoy-1954-apopse-poy-skotonoyn-ton-ploympidi-toy-nikoy-mpogiopoyloy/.

Μπουρνόβα Ε., Θάνατοι από πείνα. Η Αθήνα το χειμώνα του 1941-1942, Αρχειοτάξιο, Αθήνα, 2005, τ. 7, σ. 51-73.

Μπράτσος Ν., Τηλεφωνική Εταιρεία: το μπλόκο και οι εκτελέσεις το Μάιο του 1944, Ert, 7-5-2020, διαθέσιμο σε: https://www.ertnews.gr/eidiseis/ellada/kinonia/tilefoniki-etaireia-to-mploko-kai-oi-ekteleseis-to-maio-toy-1944/.

Νιαώτη Ι., Η αντίσταση στον Μεταξά μέσα από τα βρετανικά αρχεία, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 46-49.

Νομικός Χ., Η στρατιωτική υπηρεσία προσμετράται εις τον χρόνον της δημόσιας υπηρεσίας των υπαλλήλων, δια τον κανονισμόν της προσαυξήσεως του μισθού; εφημερίδα Η Βραδυνή, 20-5-1937, σ. 2.

Οικονομίδης Φ., Η ΕΟΝ, ο Μεταξάς και η Γερμανία, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 34-35.

Οικονομίδης Φ., Ο φιλοβρετανισμός της 4ης Αυγούστου, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 42-45.

Οικονομίδης Φ., Το «Σύμφωνο» Μεταξά- Ζαχαριάδη, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 26-33.

Πετρίδης Π., Η αντίσταση των δημοκρατικών, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 36-41.

Πετρόπουλος Γ., Η ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης τον Φεβρουάριο του 1943, εφημερίδα Ριζοσπάστης, 22-2-2004, διαθέσιμο σε: https://www.rizospastis.gr/story.do?id=2193 934.

Πετρόπουλος, Γ., Το «Ιδιώνυμο» της Μεταξικής Δικτατορίας, Ένθετο «7 μέρες μαζί», εφημερίδα Ριζοσπάστης, Αθήνα, 22-9-2002.

Ρήγος Α., Το Νέον Κράτος του Μεταξά, σε Ιστορικά Ελευθεροτυπίας «4η Αυγούστου, ο Μεταξάς και η "αυτοκτονία" της δημοκρατίας», Αθήνα, 3-8-2000, τ. 42, σ. 10-12.

Στούκας Μ., Αλέξανδρος Κορυζής: Αυτοκτόνησε ή δολοφονήθηκε ο πρωθυπουργός του δεύτερου «Όχι»;, εφημερίδα Πρώτο Θέμα, 29-11-2020.

Συγγελάκης Α., Ο ανυπότακτος λαός της Αθήνας ματαιώνει την πολιτική επιστράτευση, εφημερίδα Η Εφημερίδα των Συντακτών, 5-3-2018, διαθέσιμο σε: https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/142391_o-anypotahtos-laos-tis-athinas-mataionei-tin-politiki-epistrateysi.

Συνοδινός Ζ., Οι τραπεζιτικοί και το συνδικαλιστικό αντιστασιακό κίνημα 1941-1944, Αρχειοτάξιο, Αθήνα, 12-2018, τ. 20. σ. 160-184.

Τζίτζη- Νικολαΐδου Ε., Το ΕΑΜ οργανώνει απεργία στην αστυνομία, Τότε, Αθήνα, 8-1983, τ. 4.

Οπτικοακουστικό Υλικό

Η Μηχανή του Χρόνου, Το χρονικό της Κατοχής Α΄ Μέρος, 8-5-2012, διαθέσιμο σε: https://www. youtube.com/watch?v= l80fgUoKTD0.

ΕΡΤ, Χρονικό Εθνικής Αντίστασης, Επεισόδιο 007: Φουντώνουν οι αγώνες στις πόλεις 1943, 1985, διαθέσιμο σε: https://archive.ert.gr/8122/.

Ανακοινώσεις

Close D.H., Η Αστυνομία στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου, σε: *Fleischer H., Χ., Σβορώνος Ν.*, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα, 1989.

Αυγουστίδης Α., Το Εργατικό ΕΑΜ, σε: *Fleischer H., Σβορώνος Ν.*, Ελλάδα 1936-1944. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα, 1989, σ. 277-289.

Βαρών-Βασάρ Ο., Η συμμετοχή της νεολαίας στις αντιστασιακές οργανώσεις, Ανακοίνωση στη διημερίδα ΑΣΚΙ-ΕΜΙΑΝ, Αθήνα, 3-4-2013, σ.6-8, διαθέσιμο σε: http://www.emian.gr/ 2013/04/ontetbaror/.

Γλέζος Μ., Ανακοίνωση στην Ημερίδα της ΑΔΕΔΥ: Το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα την περίοδο 1941-1944, Αθήνα, 23-5-2006.

Λιναρδάτος Σ., Αντίσταση στη δικτατορία του Μεταξά, σε: *Fleischer H., Χ., Σβορώνος Ν.,* Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα, 1989.

Λυμπεράτος Μ., Εργατικοί αγώνες στην κατοχή και ο Ν. Πλουμπίδης, ανακοίνωση στην Εκδήλωση Μνήμης της ΑΔΕΔΥ για τον Ν. Πλουμπίδη και τα 60 χρόνια από την εκτέλεσή του, Αθήνα, 2014.

Μαθιόπουλος Β.Π., Το νομικό καθεστώς των κυβερνήσεων της κατοχής, σε: *Fleischer Η., Σβορώνος Ν.,* Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα, 1989.

Μπουρνόβα Ε., Επιβιώνοντας στην κατοχή, ανακοίνωση στην Ημερίδα της ΑΔΕΔΥ: Το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα την περίοδο 1941-1944, Αθήνα, 23-5-2006.

Νούτσος Π., Συνιστώσες της ιδεολογίας του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, σε: *Fleischer Η., Σβορώνος Ν.*, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα, 1989, σ. 59-68.

Ντόνα Κ., Διδάσκαλοι και καθηγητές στην Κατοχή. Συνδικαλιστική διάσταση της οργανωμένης δράσης των εκπαιδευτικών, ανακοίνωση στην Ημερίδα της ΑΔΕΔΥ: Το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα την περίοδο 1941-1944, Αθήνα, 23-5-2006.

Πανίδου Σ., Συνδικαλιστική οργάνωση και απεργιακές κινητοποιήσεις των δημοσίων υπαλλήλων την περίοδο της κατοχής, ανακοίνωση στην Ημερίδα της ΑΔΕΔΥ: Το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα την περίοδο 1941-1944, Αθήνα, 23-5-2006.

Παπαγιωργάκης Ν., Δημόσιοι υπάλληλοι και αντίσταση, ανακοίνωση στην Ημερίδα της ΑΔΕΔΥ: Το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα την περίοδο 1941-1944, Αθήνα, 23-5-2006.

Σταθάκης Γ., Η θέση των δημοσίων υπαλλήλων στην οικονομία της κατοχής, ανακοίνωση στην Ημερίδα της ΑΔΕΔΥ: Το δημοσιοϋπαλληλικό κίνημα την περίοδο 1941-1944, Αθήνα, 23-5-2006.

Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως

1905
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 239/Α/26-11-1905.

1909
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 286/Α/7-12-1909.

1914
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 171/Α/25-6-1914.

1918
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 97/Α/3-5-1918.

1920
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 67/Α/18-3-1920.
ΦΕΚ 77/Α/6-4-1920.
ΦΕΚ 145/Α/1-7-1920.

1926
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 357/Α/11-10-1926.

1928
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 35/Α/14-3-1928.

1929
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 26/Α/24-1-1929.
ΦΕΚ 83/Α/16-8-1929.
ΦΕΚ 234/Α/18-7-1929.
ΦΕΚ 235/Α/19-7-1929.
ΦΕΚ 245/Α/25-7-1929.

1930
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 115/Α/16-4-1930.

1931
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 53/Α/6-3-1931.
ΦΕΚ 240/Α/28-7-1931.

1934
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 6/Α/9-1-1934.
ΦΕΚ 36/Α/29-1-1934.

1936
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 42/Α/23-1-1936.
ΦΕΚ 323/Α/4-8-1936.
ΦΕΚ 324/Α/4-8-1936.
ΦΕΚ 325/Α/4-8-1936.
ΦΕΚ 326/Α/4-8-1936.
ΦΕΚ 327/Α/4-8-1936.
ΦΕΚ 328/Α/5-8-1936.
ΦΕΚ 329/Α/5-8-1936.
ΦΕΚ 331/Α/6-8-1936.
ΦΕΚ 343/Α/12-8-1936.
ΦΕΚ 359/Α/20-8-1936.
ΦΕΚ 363/Α/20-8-1936.
ΦΕΚ 368/Α/24-8-1936.
ΦΕΚ 369/Α/24-8-1936.
ΦΕΚ 379/Α/31-8-1936.
ΦΕΚ 380/Α/31-8-1936.
ΦΕΚ 381/Α/31-8-1936.

ΦΕΚ 385/Α/1-9-1936.
ΦΕΚ 388/Α/5-9-1936.
ΦΕΚ 389/Α/5-9-1936.
ΦΕΚ 391/Α/7-9-1936.
ΦΕΚ 402/Α/18-9-1936.
ΦΕΚ 406/Α/23-9-1936.
ΦΕΚ 408/Α/23-9-1936.
ΦΕΚ 410/Α/24-9-1936.
ΦΕΚ 428/Α/30-9-1936.
ΦΕΚ 438/Α/5-10-1936.
ΦΕΚ 439/Α/6-10-1936.
ΦΕΚ 443/Α/7-10-1936.
ΦΕΚ 468/Α/23-10-1936.
ΦΕΚ 471/Α/24-10-1936.
ΦΕΚ 477/Α/29-10-1936.
ΦΕΚ 483/Α/31-10-1936.
ΦΕΚ 489/Α/4-11-1936.
ΦΕΚ 491/Α/6-11-1936.
ΦΕΚ 497/Α/9-11-1936.
ΦΕΚ 499/Α/10-11-1936.
ΦΕΚ 525/Α/27-11-1936.
ΦΕΚ 529/Α/30-11-1936.
ΦΕΚ 537/Α/8-12-1936.
ΦΕΚ 546/Α/18-12-1936.
ΦΕΚ 560/Α/28-12-1936.
ΦΕΚ 567/Α/31-12-1936.

Τεύχος Β΄
ΦΕΚ 145/Β/22-8-1936.
ΦΕΚ 208/Β/2-11-1936.

1937
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 9/Α/14-1-1937.
ΦΕΚ 11/Α/18-1-1937.
ΦΕΚ 17/Α/22-1-1937.
ΦΕΚ 22/Α/25-1-1937.
ΦΕΚ 31/Α/2-2-1937.
ΦΕΚ 43/Α/8-2-1937.
ΦΕΚ 53/Α/13-2-1937.
ΦΕΚ 54/Α/13-2-1937.
ΦΕΚ 64/Α/19-2-1937.
ΦΕΚ 74/Α/27-2-1937.
ΦΕΚ 91/Α/10-3-1937.
ΦΕΚ 98/Α/19-3-1937.
ΦΕΚ 101/Α/21-3-1937.
ΦΕΚ 102/Α/22-3-1937.
ΦΕΚ 110/Α/30-3-1937.
ΦΕΚ 114/Α/31-3-1937.

ΦΕΚ 115/Α/1-4-1937.
ΦΕΚ 128/Α/6-4-1937.
ΦΕΚ 156/Α/29-4-1937.
ΦΕΚ 163/Α/5-5-1937.
ΦΕΚ 167/Α/7-5-1937.
ΦΕΚ 183/Α/15-5-1937.
ΦΕΚ 189/Α/18-5-1937.
ΦΕΚ 197/Α/24-5-1937.
ΦΕΚ 212/Α/31-5-1937.
ΦΕΚ 214/Α/3-6-1937.
ΦΕΚ 216/Α/3-6-1937.
ΦΕΚ 222/Α/12-6-1937.
ΦΕΚ 228/Α/15-6-1937.
ΦΕΚ 251/Α/30-6-1937.
ΦΕΚ 255/Α/5-7-1937.
ΦΕΚ 259/Α/7-7-1937.
ΦΕΚ 263/Α/13-7-1937.
ΦΕΚ 267/Α/15-7-1937.
ΦΕΚ 268/Α/18-7-1937.
ΦΕΚ 273/Α/21-7-1937.
ΦΕΚ 277/Α/24-7-1937.
ΦΕΚ 279/Α/26-7-1937.
ΦΕΚ 280/Α/27-7-1937.
ΦΕΚ 281/Α/27-7-1937.
ΦΕΚ 286/Α/28-7-1937.
ΦΕΚ 297/Α/3-8-1937.
ΦΕΚ 302/Α/5-8-1937.
ΦΕΚ 304/Α/6-8-1937.
ΦΕΚ 320/Α/13-8-1937.
ΦΕΚ 322/Α/14-8-1937.
ΦΕΚ 335/Α/25-8-1937.
ΦΕΚ 353/Α/8-9-1937.
ΦΕΚ 355/Α/9-9-1937.
ΦΕΚ 357/Α/10-9-1937.
ΦΕΚ 370/Α/22-9-1937.
ΦΕΚ 380/Α/28-9-1937.
ΦΕΚ 395/Α/13-10-1937.
ΦΕΚ 412/Α/17-10-1937.
ΦΕΚ 420/Α/21-10-1937.
ΦΕΚ 425/Α/23-10-1937.
ΦΕΚ 433/Α/27-10-1937.
ΦΕΚ 436/Α/29-10-1937.
ΦΕΚ 454/Α/9-11-1937.
ΦΕΚ 469/Α/19-11-1937.
ΦΕΚ 476/Α/24-11-1937.
ΦΕΚ 479/Α/26-11-1937
ΦΕΚ 482/Α/29-11-1937.
ΦΕΚ 494/Α/3-12-1937.
ΦΕΚ 531/Α/31-12-1937.
ΦΕΚ 534/Α/31-12-1937.

Τεύχος Β΄
ΦΕΚ 156/Β/11-8-1937.
ΦΕΚ 278/Β/31-12-1937.

1938
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 3/Α/6-1-1938.
ΦΕΚ 7/Α/11-1-1938.
ΦΕΚ 42/Α/9-2-1938.
ΦΕΚ 43/Α/10-2-1938.
ΦΕΚ 44/Α/10-2-1938.
ΦΕΚ 45/Α/11-2-1938.
ΦΕΚ 59/Α/19-2-1938.
ΦΕΚ 66/Α/22-2-1938.
ΦΕΚ 79/Α/2-3-1938.
ΦΕΚ 82/Α/4-3-1938.
ΦΕΚ 92/Α/8-3-1938.
ΦΕΚ 100/Α/14-3-1938.
ΦΕΚ 108/Α/22-3-1938.
ΦΕΚ 111/Α/24-3-1938.
ΦΕΚ 118/Α/28-3-1938.
ΦΕΚ 144/Α/8-4-1938.
ΦΕΚ 150/Α/12-4-1938.
ΦΕΚ 151/Α/12-4-1938.
ΦΕΚ 154/Α/14-4-1938.
ΦΕΚ 155/Α/15-4-1938.
ΦΕΚ 157/Α/16-4-1938.
ΦΕΚ 162/Α/19-4-1938.
ΦΕΚ 174/Α/28-4-1938.
ΦΕΚ 175/Α/29-4-1938.
ΦΕΚ 183/Α/4-5-1938.
ΦΕΚ 194/Α/24-5-1938.
ΦΕΚ 197/Α/25-5-1938.
ΦΕΚ 202/Α/28-5-1938.
ΦΕΚ 213/Α/1-6-1938.
ΦΕΚ 216/Α/4-6-1938.
ΦΕΚ 226/Α/14-6-1938.
ΦΕΚ 234/Α/20-6-1938.
ΦΕΚ 238/Α/28-6-1938.
ΦΕΚ 236/Α/21-6-1938.
ΦΕΚ 242/Α/24-6-1938.
ΦΕΚ 262/Α/17-7-1938.
ΦΕΚ 287/Α/5-8-1938.
ΦΕΚ 289/Α/8-8-1938.
ΦΕΚ 332/Α/15-9-1938.
ΦΕΚ 340/Α/19-9-1938.
ΦΕΚ 370/Α/13-10-1938.
ΦΕΚ 372/Α/14-10-1938.

ΦΕΚ 394/Α/22-10-1938.
ΦΕΚ 396/Α/24-10-1938.
ΦΕΚ 401/Α/25-10-1938.
ΦΕΚ 416/Α/4-11-1938.
ΦΕΚ 439/Α/25-11-1938.
ΦΕΚ 448/Α/26-11-1938.
ΦΕΚ 451/Α/29-11-1938.
ΦΕΚ 455/Α/3-12-1938.
ΦΕΚ 461/Α/9-12-1938.
ΦΕΚ 465/Α/12-12-1938.
ΦΕΚ 471/Α/15-12-1938.
ΦΕΚ 478/Α/21-12-1938.

Τεύχος Β΄
ΦΕΚ 1/Β/5-1-1938.
ΦΕΚ 16/Β/22-1-1938.
ΦΕΚ 54/Β/11-3-1938.
ΦΕΚ 77/Β/9-4-1938.
ΦΕΚ 145/Β/19-7-1938.
ΦΕΚ 197/Β/16-9-1938.

1939
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 12/Α/10-1-1939.
ΦΕΚ 22/Α/18-1-1939.
ΦΕΚ 23/Α/18-1-1939.
ΦΕΚ 45/Α/7-2-1939.
ΦΕΚ 54/Α/11-2-1939.
ΦΕΚ 60/Α/15-2-1939.
ΦΕΚ 76/Α/28-2-1939.
ΦΕΚ 88/Α/7-3-1939.
ΦΕΚ 93/Α/11-3-1939.
ΦΕΚ 112/Α/23-3-1939.
ΦΕΚ 113/Α/23-3-1939.
ΦΕΚ 127/Α/31-3-1939.
ΦΕΚ 148/Α/13-4-1939.
ΦΕΚ 157/Α/20-4-1939.
ΦΕΚ 170/Α/2-5-1939.
ΦΕΚ 196/Α/19-5-1939.
ΦΕΚ 207/Α/26-5-1939.
ΦΕΚ 215/Α/1-6-1939.
ΦΕΚ 227/Α/5-6-1939.
ΦΕΚ 229/Α/7-6-1939.
ΦΕΚ 231/Α/9-6-1939.
ΦΕΚ 244/Α/17-6-1939.
ΦΕΚ 251/Α/19-6-1939.
ΦΕΚ 253/Α/20-6-1939.
ΦΕΚ 264/Α/28-6-1939.
ΦΕΚ 266/Α/30-6-1939.
ΦΕΚ 267/Α/1-7-1939.

ΦΕΚ 272/Α/6-7-1939.
ΦΕΚ 275/Α/7-7-1939.
ΦΕΚ 284/Α/13-7-1939.
ΦΕΚ 290/Α/19-7-1939.
ΦΕΚ 338/Α/25-8-1939.
ΦΕΚ 344/Α/29-8-1939.
ΦΕΚ 370/Α/7-9-1939.
ΦΕΚ 376/Α/11-9-1939.
ΦΕΚ 377/Α/11-9-1939.
ΦΕΚ 382/Α/12-9-1939.
ΦΕΚ 386/Α/13-9-1939.
ΦΕΚ 388/Α/16-9-1939.
ΦΕΚ 390/Α/16-9-1939.
ΦΕΚ 396/Α/19-9-1939.
ΦΕΚ 400/Α/21-9-1939.
ΦΕΚ 419/Α/2-10-1939.
ΦΕΚ 420/Α/3-10-1939.
ΦΕΚ 424/Α/5-10-1939.
ΦΕΚ 434/Α/11-10-1939.
ΦΕΚ 449/Α/19-10-1939.
ΦΕΚ 461/Α/30-10-1939.
ΦΕΚ 462/Α/30-10-1939.
ΦΕΚ 497/Α/20-11-1939.
ΦΕΚ 501/Α/22-11-1939.
ΦΕΚ 558/Α/30-12-1939.
ΦΕΚ 560/Α/30-12-1939.
ΦΕΚ 561/Α/31-12-1939.

Τεύχος Β΄
ΦΕΚ 3/Β/3-1-1939.
ΦΕΚ 251/Β/9-10-1939.

1940
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 8/Α/5-1-1940.
ΦΕΚ 14/Α/12-1-1940.
ΦΕΚ 40/Α/31-1-1940.
ΦΕΚ 57/Α/12-2-1940.
ΦΕΚ 65/Α/17-2-1940.
ΦΕΚ 89/Α/13-3-1940.
ΦΕΚ 112/Α/1-4-1940.
ΦΕΚ 156/Α/20-5-1940.
ΦΕΚ 157/Α/20-5-1940.
ΦΕΚ 170/Α/3-6-1940.
ΦΕΚ 176/Α/10-6-1940.
ΦΕΚ 209/Α/6-7-1940.
ΦΕΚ 226/Α/23-7-1940.
ΦΕΚ 235/Α/1-8-1940.
ΦΕΚ 236/Α/2-8-1940.
ΦΕΚ 266/Α/31-8-1940.

ΦΕΚ 269/Α/2-9-1940.
ΦΕΚ 278/Α/7-9-1940.
ΦΕΚ 287/Α/10-9-1940.
ΦΕΚ 323/Α/11-10-1940.
ΦΕΚ 337/Α/28-10-1940.
ΦΕΚ 338/Α/28-10-1940.
ΦΕΚ 341/Α/28-10-1940.
ΦΕΚ 347/Α/29-10-1940.
ΦΕΚ 351/Α/31-10-1940.
ΦΕΚ 367/Α/6-11-1940.
ΦΕΚ 371/Α/7-11-1940.
ΦΕΚ 379/Α/10-11-1940.
ΦΕΚ 423/Α/7-12-1940.
ΦΕΚ 442/Α/19-12-1940.

Τεύχος Β΄
ΦΕΚ 4/Β/5-1-1940.
ΦΕΚ 78/Β/28-3-1940.
ΦΕΚ 114/Β/22-5-1940.
ΦΕΚ 123/Β/12-6-1940.
ΦΕΚ 273/Β/30-11-1940.
ΦΕΚ 275/Β/3-12-1940.

1941
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 21/Α/23-1-1941.
ΦΕΚ 25/Α/29-1-1941.
ΦΕΚ 27/Α/29-1-1941.
ΦΕΚ 28/Α/29-1-1941.
ΦΕΚ 30/Α/30-1-1941.
ΦΕΚ 53/Α/23-2-1941.
ΦΕΚ 58/Α/27-2-1941.
ΦΕΚ 81/Α/20-3-1941.
ΦΕΚ 82/Α/21-3-1941.
ΦΕΚ 103/Α/6-4-1941.
ΦΕΚ 104/Α/6-4-1941.
ΦΕΚ 111/Α/10-4-1941.
ΦΕΚ 116/Α/11-4-1941.
ΦΕΚ 118/Α/12-4-1941.
ΦΕΚ 133/Α/19-4-1941.
ΦΕΚ 134/Α/20-4-1941.
ΦΕΚ 135/Α/21-4-1941.
ΦΕΚ 137/Α/22-4-1941.
ΦΕΚ 139/Α/23-4-1941.
ΦΕΚ 140/Α/23-4-1941.
ΦΕΚ 141/Α/24-4-1941.
ΦΕΚ 144/Α/26-4-1941.
ΦΕΚ 145/Α/26-4-1941.
ΦΕΚ 146/Α/29-4-1941.
ΦΕΚ 147/Α/30-4-1941.

ΦΕΚ 148/Α/1-5-1941.
ΦΕΚ 151/Α/2-5-1941.
ΦΕΚ 153/Α/6-5-1941.
ΦΕΚ 154/Α/6-5-1941.
ΦΕΚ 156/Α/7-5-1941.
ΦΕΚ 158/Α/8-5-1941.
ΦΕΚ 160/Α/9-5-1941.
ΦΕΚ 161/Α/10-5-1941.
ΦΕΚ 162/Α/12-5-1941.
ΦΕΚ 165/Α/15-5-1941.
ΦΕΚ 172/Α/23-5-1941.
ΦΕΚ 174/Α/24-5-1941.
ΦΕΚ 176/Α/26-5-1941.
ΦΕΚ 177/Α/26-5-1941.
ΦΕΚ 180/Α/29-5-1941.
ΦΕΚ 182/Α/31-5-1941.
ΦΕΚ 183/Α/3-6-1941.
ΦΕΚ 192/Α/11-6-1941.
ΦΕΚ 196/Α/16-6-1941.
ΦΕΚ 201/Α/18-6-1941.
ΦΕΚ 202/Α/18-6-1941.
ΦΕΚ 209/Α/25-6-1941.
ΦΕΚ 214/Α/27-6-1941.
ΦΕΚ 215/Α/27-6-1941.
ΦΕΚ 220/Α/3-7-1941.
ΦΕΚ 227/Α/28-7-1941.
ΦΕΚ 240/Α/18-7-1941.
ΦΕΚ 242/Α/21-7-1941.
ΦΕΚ 245/Α/23-7-1941.
ΦΕΚ 261/Α/2-8-1941.
ΦΕΚ 262/Α/4-8-1941.
ΦΕΚ 270/Α/11-8-1941.
ΦΕΚ 276/Α/16-8-1941.
ΦΕΚ 278/Α/16-8-1941.
ΦΕΚ 290/Α/28-8-1941.
ΦΕΚ 302/Α/8-9-1941.
ΦΕΚ 309/Α/20-9-1941.
ΦΕΚ 339/Α/13-10-1941.
ΦΕΚ 342/Α/20-10-1941.
ΦΕΚ 358/Α/24-10-1941.
ΦΕΚ 362/Α/27-10-1941.
ΦΕΚ 382/Α/8-11-1941.
ΦΕΚ 391/Α/14-11-1941.
ΦΕΚ 400/Α/19-11-1941.
ΦΕΚ 403/Α/22-11-1941.
ΦΕΚ 405/Α/24-11-1941.
ΦΕΚ 417/Α/1-12-1941.
ΦΕΚ 428/Α/12-12-1941.
ΦΕΚ 455/Α/31-12-1941.
ΦΕΚ 456/Α/31-12-1941.

Τεύχος Β΄
ΦΕΚ 4/Β/10-1-1941.
ΦΕΚ 60/Β/29-3-1941.
ΦΕΚ 86/Β/26-5-1941.
ΦΕΚ 95/Β/6-6-1941
ΦΕΚ 110/Β/2-7-1941.
ΦΕΚ 113/Β/9-7-1941.
ΦΕΚ 167/Β/20-9-1941.
ΦΕΚ 186/Β/15-10-1941.
ΦΕΚ 223/Β/29-12-1941.

ΦΕΚ Εξόριστης Κυβέρνησης
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 167/Α/20-7-1941.
ΦΕΚ 170/Α/24-9-1941.
ΦΕΚ 172/Α/28-10-1941.
ΦΕΚ 179/Α/31-12-1941

1942
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 17/Α/30-1-1942.
ΦΕΚ 21/Α/7-2-1942.
ΦΕΚ 24/Α/11-2-1942.
ΦΕΚ 27/Α/14-2-1942.
ΦΕΚ 29/Α/18-2-1942.
ΦΕΚ 38/Α/26-2-1942.
ΦΕΚ 41/Α/28-2-1942.
ΦΕΚ 48/Α/6-3-1942.
ΦΕΚ 49/Α/10-3-1942.
ΦΕΚ 54/Α/16-3-1942.
ΦΕΚ 61/Α/24-3-1942.
ΦΕΚ 70/Α/2-4-1942.
ΦΕΚ 89/Α/17-4-1942.
ΦΕΚ 98/Α/24-4-1942.
ΦΕΚ 100/Α/25-4-1942.
ΦΕΚ 113/Α/8-5-1942.
ΦΕΚ 118/Α/12-5-1942.
ΦΕΚ 123/Α/22-5-1942.
ΦΕΚ 132/Α/28-5-1942.
ΦΕΚ 142/Α/5-6-1942.
ΦΕΚ 149/Α/13-6-1942.
ΦΕΚ 151/Α/13-6-1942.
ΦΕΚ 158/Α/20-6-1942.
ΦΕΚ 172/Α/6-7-1942.
ΦΕΚ 205/Α/12-8-1942.
ΦΕΚ 212/Α/22-8-1942.
ΦΕΚ 232/Α/15-9-1942.
ΦΕΚ 235/Α/17-9-1942.
ΦΕΚ 236/Α/17-9-1942.

ΦΕΚ 253/Α/5-10-1942.
ΦΕΚ 256/Α/7-10-1942.
ΦΕΚ 259/Α/10-10-1942.
ΦΕΚ 263/Α/19-10-1942.
ΦΕΚ 294/Α/17-11-1942.
ΦΕΚ 305/Α/2-12-1942.
ΦΕΚ 306/Α/2-12-1942.
ΦΕΚ 307/Α/2-12-1942.
ΦΕΚ 328/Α/30-12-1942.

Τεύχος Β΄
ΦΕΚ 1/Β/9-1-1942.
ΦΕΚ 34/Β/16-4-1942.
ΦΕΚ 104/Β/11-7-1942.
ΦΕΚ 141/Β/22-8-1942.
ΦΕΚ 146/Β/31-8-1942.
ΦΕΚ 155/Β/11-9-1942.
ΦΕΚ 201/Β/14-11-1942.

ΦΕΚ Εξόριστης Κυβέρνησης
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 3/Α/4-2-1942 Λονδίνο.

1943
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 2/Α/11-1-1943.
ΦΕΚ 50/Α/9-3-1943.
ΦΕΚ 51/Α/9-3-1943.
ΦΕΚ 65/Α/24-3-1943.
ΦΕΚ 80/Α/7-4-1943.
ΦΕΚ 81/Α/7-4-1943.
ΦΕΚ 84/Α/13-4-1943.
ΦΕΚ 114/Α/30-4-1943.
ΦΕΚ 116/Α/30-4-1943.
ΦΕΚ 120/Α/7-5-1943.
ΦΕΚ 121/Α/9-5-1943.
ΦΕΚ 134/Α/15-5-1943.
ΦΕΚ 140/Α/22-5-1943.
ΦΕΚ 141/Α/22-5-1943.
ΦΕΚ 146/Α/25-5-1943.
ΦΕΚ 147/Α/25-5-1943.
ΦΕΚ 152/Α/29-5-1943.
ΦΕΚ 157/Α/31-5-1943.
ΦΕΚ 159/Α/1-6-1943.
ΦΕΚ 180/Α/18-6-1943.
ΦΕΚ 185/Α/25-6-1943.
ΦΕΚ 186/Α/25-6-1943.
ΦΕΚ 193/Α/2-7-1943.
ΦΕΚ 201/Α/9-7-1943.
ΦΕΚ 222/Α/23-7-1943.

ΦΕΚ 228/Α/28-7-1943.
ΦΕΚ 236/Α/28-7-1943.
ΦΕΚ 250/Α/6-8-1943.
ΦΕΚ 274/Α/22-8-1943.
ΦΕΚ 280/Α/30-8-1943.
ΦΕΚ 283/Α/30-8-1943.
ΦΕΚ 310/Α/17-9-1943.
ΦΕΚ 319/Α/25-9-1943.
ΦΕΚ 322/Α/27-9-1943.
ΦΕΚ 339/Α/11-10-1943.
ΦΕΚ 345/Α/15-10-1943.
ΦΕΚ 359/Α/26-10-1943.
ΦΕΚ 368/Α/30-10-1943.
ΦΕΚ 372/Α/31-10-1943.
ΦΕΚ 392/Α/22-11-1943.
ΦΕΚ 400/Α/29-11-1943.
ΦΕΚ 411/Α/1-12-1943.
ΦΕΚ 419/Α/11-12-1943.
ΦΕΚ 421/Α/13-12-1943.
ΦΕΚ 435/Α/29-12-1943.
ΦΕΚ 445/Α/31-12-1943.

Τεύχος Β΄
ΦΕΚ 9/Β/5-5-1943.
ΦΕΚ 85/Β/9-6-1943.
ΦΕΚ 168/Β/3-10-1943.
ΦΕΚ 178/Β/15-10-1943.
ΦΕΚ 187/Β΄/25-10-1943.
ΦΕΚ 200/Β΄11-11-1943.
ΦΕΚ 229/Β/11-12-1943.
ΦΕΚ 231/Β/14-12-1943.
ΦΕΚ 233/Β΄/17-12-1943.

Τεύχος Γ΄
ΦΕΚ /Γ΄/24-10-1943.

ΦΕΚ Εξόριστης Κυβέρνησης
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 15/Α/7-5-1943.
ΦΕΚ 16/Α/14-5-1943.

1944
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 34/Α/20-2-1944.
ΦΕΚ 41/Α/29-4-1944.
ΦΕΚ 163/Α/9-8-1944.
ΦΕΚ 200/Α/18-9-1944.
ΦΕΚ 217/Α/25-9-1944.
ΦΕΚ 242/Α/12-10-1944.

Τεύχος Β΄
ΦΕΚ 3/Β/7-1-1944.
ΦΕΚ 107/Β/2-8-1944.

ΦΕΚ Εξόριστης Κυβέρνησης
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 1/Α/18-10-1944.
ΦΕΚ 6/Α/27-10-1944.

1947
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 293/Α/27-12-1947.

2007
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 26/Α/9-2-2007.

2011
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 226/Α/26-10-2011.

2016
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 33/Α/27-2-2016.
ΦΕΚ 224/Α/2-12-2016.

2019
Τεύχος Α΄
ΦΕΚ 133/Α/7-8-2019.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ- ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Παραρτήματα

Παράρτημα 1: Διάγγελμα του Ι. Μεταξά προς τον ελληνικόν λαόν, ΦΕΚ 323/Α/4-8-1936.

Παράρτημα 2: Διατάγματα «Περί αναστολής των άρθρων 5, 6, 10, 11, 12, 14, 20 και 95 του Συντάγματος καθ' όλον το Κράτος» και «Περί Διαλύσεως της Γ΄ Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων», ΦΕΚ 324/Α/4-8-1936.

Παράρτημα 3: Α.Ν. 117/1936 «Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών», ΦΕΚ 402/Α/18-9-1936.

Παράρτημα 4: Διάταγμα «Περί κηρύξεως γενικής επιστρατεύσεως», ΦΕΚ 337/Α/28-10-1940.

Παράρτημα 5: Διάγγελμα της Α.Μ. του Βασιλέως προς τον ελληνικόν λαόν, ΦΕΚ 25/Α/29-1-1941.

Παράρτημα 6: Διάγγελμα της Α.Μ. του Βασιλέως προς τον ελληνικόν λαόν, ΦΕΚ 103/Α/6-4-1941.

Παράρτημα 7: Διάγγελμα του Προέδρου του Υ.Σ., Α. Κοριζή, προς τον ελληνικόν λαόν, ΦΕΚ 104/Α/6-4-1941.

Παράρτημα 8: Διάγγελμα της Α.Μ. του Βασιλέως προς τον ελληνικόν λαόν, ΦΕΚ 116/Α/11-4-1941.

Παράρτημα 9: Διάταγμα «Περί απονομής τιμών εις τον αοίδιμον Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, Αλέξανδρον Γ. Κοριζήν», ΦΕΚ 133/Α/19-4-1941.

Παράρτημα 10: Διάγγελμα της Α.Μ. του Βασιλέως προς τον ελληνικόν λαόν, ΦΕΚ 139/Α/23-4-1941.

Παράρτημα 11: Διάγγελμα του Προέδρου της Κυβερνήσεως, Ε. Ι. Τσουδερού, προς τον ελληνικόν λαόν, ΦΕΚ 140/Α/23-4-1941.

Παράρτημα 12: Α.Ν. 2925/1941 «Περί χορηγήσεως αμνηστείας εις διαπραχθέντα εν Κρήτη πολιτικά αδικήματα», ΦΕΚ 145/Α/26-4-1941.

Παράρτημα 13: Προκήρυξις του Προέδρου της Κυβερνήσεως, Στρατηγού Γ. Τσολάκογλου, προς τον ελληνικόν λαόν, ΦΕΚ 146/Α/29-4-1941.

Παράρτημα 14: Διάταγμα περί διορισμού και ορκωμοσίας της Κυβέρνησης Γ. Τσολάκογλου, ΦΕΚ 147/Α/30-4-1941.

Παράρτημα 15: Διάγγελμα του Προέδρου της Κυβερνήσεως κ. Ιωάννου Δ. Ράλλη προς τον ελληνικόν λαόν, ΦΕΚ 81/Α/7-4-1943.

Παράρτημα 16: Διάγγελμα του Προέδρου της Κυβερνήσεως Ιωάννου Δ. Ράλλη προς τον ελληνικόν λαόν, ΦΕΚ 242/Α/12-10-1944.

Παράρτημα 17: Αίτηση υπαλλήλου με χαρτόσημο, 24-2-1942.

Παράρτημα 18: Πιστοποιητικό Υπηρεσιακών Μεταβολών, 7-7-1959.

Παράρτημα 19: Πιστοποιητικό Υπηρεσιακών Μεταβολών, 14-4-1959.

Παράρτημα 20: Αίτηση προσαύξησης μισθοδοσίας, 30-9-1940.

Παράρτημα 21: Αίτηση προσαύξησης μισθοδοσίας, 17-1-1938.

Παράρτημα 22: Κοινοποίηση χορήγησης επιδόματος ευδόκιμου υπηρεσίας, 29-11-1943.

Παράρτημα 23: Κοινοποίηση χορήγησης επιδόματος ευδόκιμου υπηρεσίας, 29-11-1943.

Παράρτημα 24: Κοινοποίηση χορήγησης επιδόματος ευδόκιμου υπηρεσίας, 29-11-1943.

Παράρτημα 25: Κοινοποίηση πράξης κατάταξης, 1-11-1943.

Παράρτημα 26: Αίτηση για προσαύξηση μισθοδοσίας, 15-3-1944.

Παράρτημα 27: Κοινοποίηση απόφασης προσαύξησης μισθού, 6-4-1944.

Παράρτημα 28: Κοινοποίηση απόφασης παροχής επιδόματος, 24-6-1937.

Παράρτημα 29: Πιστοποιητικό Υπηρεσιακών Μεταβολών, 15-1-1959.

Παράρτημα 30: Πιστοποιητικό Υπηρεσιακών Μεταβολών, 20-5-1961.

Παράρτημα 31: Διαβίβαση αίτησης της συζύγου, 10-6-1944,
Αίτηση της συζύγου, 6-6-1944,
Έκθεση της Διεύθυνσης Ασφαλείας, 8-7-1944,
Έκθεση της Διεύθυνσης Ασφαλείας, 3-8-1944,
Ανακοίνωση ανάληψης υπηρεσίας, 15-11-1944,
Απόφαση 185/1951 του Συμβουλίου της Επικρατείας, 14-3-1951,
Αναφορά, 18-5-1944.

Παράρτημα 32: Απόφαση 16-1-1945,
Απόφαση 212/15-5-1944,
Διαβίβαση της 212/15-5-1944 Απόφασης, 23-5-1944,
Διαβίβαση Έφεσης, 24-5-1944.

Παράρτημα 33: Επιβολή Ποινής, 8-10-1943,
Διαβίβαση απολογίας, 28-9-1943,
Κλήση σε Απολογία, 23-9-1943.

Παράρτημα 34: Επιβολή Ποινής, 27-8-1936.

Παράρτημα 35: Φύλλο Μητρώου Στρατού, 19-11-1937.

Παράρτημα 36: Πιστοποιητικό Κοινωνικών Φρονημάτων, 14-12-1942.

Παράρτημα 37: Υπεύθυνη Δήλωση, 18-8-1943.

Παράρτημα 38: Υπεύθυνη Δήλωση, 18-8-1943.

Παράρτημα 39: Πιστοποιητικό Εγγραφής στον Δήμο, 21-8-1942.

Παράρτημα 40: Απόσπασμα Ποινικού Μητρώου, 22-8-1942,
Απόσπασμα Ποινικού Μητρώου, 31-3-1943,
Απόσπασμα Ποινικού Μητρώου, 5-6-1943.

Παράρτημα 41: Ιατρικό Πιστοποιητικό, 30-3-1943.

Παράρτημα 42: Διαβίβαση Πιστοποιητικού Κοινωνικών Φρονημάτων, 22-9-1943,
Πιστοποιητικό Κοινωνικών Φρονημάτων, 22-9-1943,
Διαβίβαση Πιστοποιητικού Κοινωνικών Φρονημάτων, 30-10-1943.

Παράρτημα 43: Κοινοποίηση Διορισμού, 5-8-1940.

Παράρτημα 44: Πιστοποιητικό Υπηρεσιακών Μεταβολών, 1958,
Πιστοποιητικό Υπηρεσιακών Μεταβολών, 19-3-1953.

Παράρτημα 45: Αναφορά, 24-7-1943.

Παράρτημα 46: Κοινοποίηση Κατάταξης, 19-7-1943,
Κοινοποίηση Κατάταξης, 1-9-1942.

Παράρτημα 47: Κοινοποίηση Μετάταξης, 12-9-1942.

Παράρτημα 48: Άδεια Εισόδου, 1941.

Παράρτημα 49: Αίτηση Υπαλλήλου, 28-9-1944,
Διαβίβαση Αίτησης, 3-10-1944.

Παράρτημα 50: Ιατρική Εξέταση, 3-4-1943,
Απόφαση, 13-4-1943.

Παράρτημα 51: Αίτηση Υπαλλήλου, 1-4-1943.

Παράρτημα 52: Διαβίβαση Εγγράφου, 11-6-1940,
Έγγραφο Έκφρασης Ευαρέσκειας, 10-6-1940.

Παράρτημα 53: Αίτηση Υπαλλήλου, 11-11-1943,
Ληξιαρχική Πράξη Γάμου, 2-11-1943,
Διαβίβαση Αίτησης, 19-11-1943,
Κοινοποίηση Απόφασης, 30-11-1943.

Παράρτημα 54: Φύλλα Ποιότητος.

Παράρτημα 55: Φύλλα Ποιότητος.

Παράρτημα 56: Φύλλο Ποιότητος.

Παράρτημα 57: Σύμβαση Εργασίας, 30-11-1941,
Σύμβαση Εργασίας, 22-12-1941.

Παράρτημα 58: Κείμενο της γερμανικής ανακοίνωσης (από το αρχείο του ΚΚΕ).

Παράρτημα 59: Διαταγή του Υπουργείου Συγκοινωνίας, διαθέσιμη στο αρχείο της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Σωματείων Ταχυδρομικών.

Φωτογραφίες

Φωτογραφία 1: Φωτογραφία Ιταλών στρατιωτικών αστυνομικών που κυνηγούν διαδηλωτές στην Πλατεία Συντάγματος, στις 25-3-1942 (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 2: Φωτογραφία από την ανατίναξη των γραφείων της ΕΣΠΟ (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 3: Φωτογραφία από το μνημείο για τον Κωνσταντίνο Κουκκίδη στους πρόποδες της Ακρόπολης.

Φωτογραφία 4: Φωτογραφία από το μνημείο μνήμης της διαδήλωσης της 22-7-1943, επί της οδού Πανεπιστημίου.

Φωτογραφία 5: Φωτογραφία από την προτομή του Κώστα Περρίκου, επί της οδού Γλάδστωνος.

Φωτογραφία 6: Φωτογραφία από την προτομή του Γιάννη Κατεβατή, επί της οδού Γλάδστωνος.

Φωτογραφία 7: Φωτογραφία από την προτομή της Ιουλίας Μπίμπα, επί της οδού Γλάδστωνος.

Φωτογραφία 8: Φωτογραφία από την προτομή του Διονύσιου Παπαδόπουλου, επί της οδού Γλάδστωνος.

Φωτογραφία 9: Φωτογραφία από την προτομή του Δημήτρη Λόη, επί της οδού Γλάδστωνος.

Φωτογραφία 10: Φωτογραφία από μνημείο στη γωνία των οδών Πατησίων και Γλάδστωνος.

Φωτογραφία 11: Φωτογραφία της Φρειδερίκης, 1940 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

Φωτογραφία 12 Φωτογραφία του Γερμανού Gunther Altenburg και του Ιταλού Pellegrino Ghigi έξω από το Μέγαρο Μαξίμου (δημιουργός Μεγαλοκονόμου Αφοί Ελληνικά Φωτογραφικά Νέα από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 13: Φωτογραφία του Άγγελου Έβερτ, 1940 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι)

Φωτογραφία 14: Φωτογραφία στρατιωτών που αναχωρούν για το μέτωπο (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 15: Φωτογραφία από συνάντηση του Ι. Μεταξά με αντιπροσωπίες Συλλόγων, 1939 (δημιουργός Γιάνκογλου Δημήτριος, Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 16: Φωτογραφία του Ι. Μεταξά με τον Τούρκο Υπουργό Εξωτερικών Ρουσδή Αράς Βέη στη Βαλκανική Συμφωνία του 1938 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).
Φωτογραφία 17: Φωτογραφία των Υπουργών Εξωτερικών των χωρών των Βαλκανίων στη Βαλκανική Συμφωνία του 1938 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).
Φωτογραφία 18: Φωτογραφία του Βασιλιά Παύλου, 1940 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Αρχείο Αναγνωστόπουλος Σωτήρης).
Φωτογραφία 19: Φωτογραφία από τον γάμο της Φρειδερίκης και του Βασιλιά Παύλου (δημιουργός Τσακιράκης Βασίλης & Αλέξανδρος, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).
Φωτογραφία 20: Φωτογραφία γερμανικών στρατευμάτων που παρελαύνουν στην Πλατεία Συντάγματος (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).
Φωτογραφία 21: Φωτογραφία γερμανικών στρατευμάτων που παρελαύνουν στην Πλατεία Συντάγματος (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).
Φωτογραφία 22: Φωτογραφία του Δημήτρη Γληνού (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Αρχείο Παπαθανασίου Ασπασίας).
Φωτογραφία 23: Φωτογραφία γυναικών που διαδηλώνουν, 1940 (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).
Φωτογραφία 24: Φωτογραφία από διαδήλωση της Ε.Ο.Ν., 1940 (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).
Φωτογραφία 25: Φωτογραφία από τον εορτασμό της επετείου της 4ης Αυγούστου, 1938 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Συλλογή Κατσέλης Πέλος- Κατσέλη Αλέκα).
Φωτογραφία 26: Φωτογραφία από τον εορτασμό της επετείου της 4ης Αυγούστου (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Συλλογή Κατσέλης Πέλος- Κατσέλη Αλέκα).
Φωτογραφία 27: Φωτογραφία από τον εορτασμό της επετείου της 4ης Αυγούστου, 1938 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Συλλογή Κατσέλης Πέλος- Κατσέλη Αλέκα).

Φωτογραφία 28: Φωτογραφία της Επιτροπής για τον εορτασμό της εκατονταετηρίδας του Πανεπιστημίου Αθηνών (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

Φωτογραφία 29: Φωτογραφία της Επιτροπής για τον εορτασμό της εκατονταετηρίδας του Πανεπιστημίου Αθηνών (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

Φωτογραφία 30: Φωτογραφία εργαζομένων στο Πανεπιστήμιο (δημιουργός Καλλιγέρης Ιάκωβος, Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 31: Φωτογραφία εργαζομένων στο Πανεπιστήμιο (δημιουργός Φώτο Ρίγκο, Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 32: Φωτογραφία του Θ. Νικολούδη που εκφωνεί λόγο (δημιουργός Γενοβέζος Ματθαίος & Φλώρος Δ., από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 33: Φωτογραφία από το μνημείο για την Παναγιώτα Σταθοπούλου, επί των οδών Βαλτινών και Κυπριανού, πίσω από το Πεδίον του Άρεως,

Φωτογραφία 34: Φωτογραφία από την παρουσία του υπουργικού συμβουλίου στην κηδεία του Κ. Δεμερτζή (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

Φωτογραφία 35: Φωτογραφία του Κ. Κοτζιά με φαλαγγίτες της Ε.Ο.Ν., 1938 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Συλλογή Κοτζιάς Κώστας).

Φωτογραφία 36: Φωτογραφία της Κυβέρνησης Λογοθετόπουλου (δημιουργός Μεγαλοκονόμου Αφοί, Ελληνικά Φωτογραφικά Νέα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 37: Φωτογραφία του Κ. Κοτζιά μπροστά στο Δημαρχείο της Αθήνας, 1938 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

Φωτογραφία 38: Φωτογραφία από συνάντηση του Ι. Μεταξά με αντιπροσωπίες Συλλόγων (δημιουργός Γιάνκογλου Δημήτριος, Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 39: Φωτογραφία του Ι. Μεταξά με τον Θ. Τουρκοβασίλη, 1939 (δημιουργός Αλεξίου Σπύρος, Φωτορεπόρτερ Αθηναϊκού και Ξένου Τύπου, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 40: Φωτογραφία του Ναπολέοντα Ζέρβα, 1940 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

Φωτογραφία 41: Φωτογραφία ομαδικών γάμων υπό τον Ι. Μεταξά (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

Φωτογραφία 42: Φωτογραφία ομαδικών γάμων υπό τον Ι. Μεταξά (δημιουργός Κουρμπέτης Κυριάκος, φώτο Κουρμπέτης Ελλάς- Πρες, Photo-Film KOURBETIS, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 43: Φωτογραφία ομαδικών γάμων υπό τον Ι. Μεταξά (δημιουργός Κουρμπέτης Κυριάκος, φώτο Κουρμπέτης Ελλάς- Πρες, Photo-Film KOURBETIS, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 44: Φωτογραφία παρέλασης εργατοϋπαλλήλων (δημιουργός Μεγαλοκονόμου Αφοί, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 45: Φωτογραφία από συγκέντρωση οπαδών του Ι. Μεταξά (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

Φωτογραφία 46: Πορτρέτο μαθητών και δασκάλων, 1938 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

Φωτογραφία 47: Φωτογραφία του Θ. Τουρκοβασίλη, 1940 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού και Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

Φωτογραφία 48: Φωτογραφία φαλαγγιτών και φαλλαγγιτισσών της Ε.Ο.Ν. (δημιουργός Κουρμπέτης Κυριάκος, φώτο Κουρμπέτης Ελλάς-Πρες, Photo-Film KOURBETIS, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 49: Φωτογραφία φαλαγγιτών και φαλλαγγιτισσών της Ε.Ο.Ν., 1937 (δημιουργός Κουρμπέτης Κυριάκος, φώτο Κουρμπέτης Ελλάς-Πρες, Photo-Film KOURBETIS, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 50: Φωτογραφία από το Μνημείο των εκτελεσθέντων της Τηλεφωνικής στις 7 Μαΐου 1944, έξω από το κτίριο του ΟΤΕ, επί της οδού Κωλέττη.

Φωτογραφία 51: Αφίσα του ΚΑΖΙΝΟ FEMINA, διαθέσιμη σε: http://igata.weebly.com/ special-edition/ 6097306.

Φωτογραφία 52: Φωτογραφία του Μνημείου Μνήμης της απεργίας των τριατατικών υπαλλήλων, στη Πλατεία Κοτζιά, μπροστά στο Μέγαρο Μελά.

Φωτογραφία 53: Φωτογραφία αφίσας της απεργίας των τριατατικών υπαλλήλων, διαθέσιμη στο αρχείο της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Σωματείων Ταχυδρομικών.

Φωτογραφία 54: Φωτογραφία του Μεγάρου Μελά στην Πλατεία Κοτζιά, όπου στεγάζονταν τα Κεντρικά Γραφεία της Τ.Τ.Τ. Υπηρεσίας.

Φωτογραφία 55: Αφίσα από την μπουάτ Μονμάρτρη Νέα (από το αρχείο του Μενέλαου Χαραλαμπίδη).

Φωτογραφία 56: Αφίσα από το ρεστωράν-μπαρ ΜΟΝ ΠΑΡΝΑΣ (από το αρχείο του Μενέλαου Χαραλαμπίδη).

Φωτογραφία 57: Φωτογραφία από την προτομή της Παναγιώτας Σταθοπούλου στο Μεγάλο Χωριό Ευρυτανίας.

Φωτογραφία 58: Φωτογραφία από την κηδεία του Κωστή Παλαμά, 1943 (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 59: Φωτογραφία του πρωθυπουργού Ιωάννη Ράλλη που καταθέτει στεφάνι στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη στις 25 Μαρτίου 1944 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού και Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Γενικό Αρχείο 20ος αι).

Φωτογραφία 60: Φωτογραφία παρέλασης εργατοϋπαλλήλων (δημιουργός Μεγαλοκονόμου Αφοί, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 61: Φωτογραφία του Γάλλου υπουργού Jean Zay που βγάζει λόγο ενώπιον του Κ. Κοτζιά και του Ι. Μεταξά, 1937 (από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ, Συλλογή Κοτζιάς Κώστας).

Φωτογραφία 62: Φωτογραφία από την άφιξη του Ι. Μεταξά από την Άγκυρα, 1938 (δημιουργός Matheos- Genovege Photos Spor Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).

Φωτογραφία 63: Φωτογραφία του Chris Woodhouse, (δημιουργός Πρακτορείο Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ Αθήνα, από το Φωτογραφικό Αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου ΕΛΙΑ).